CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE SCIENTIARVM AVSTRIACAE

VOL. LXXXI:

AMBROSIASTRI QVI DICITVR COMMENTARIVS IN EPISTVLAS PAVLINAS

PARS I

IN EPISTVLAM AD ROMANOS

RECENSVIT
HENRICVS IOSEPHVS VOGELS

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLXVI

CORPVS SCRIPTORVM ECCLESIASTICORVM LATINORVM

EDITVM CONSILIO ET IMPENSIS
ACADEMIAE SCIENTIARVM AVSTRIACAE

VOL. LXXXI

AMBROSIASTRI QVI DICITVR COMMENTARIVS IN EPISTVLAS PAVLINAS

PARS I

IN EPISTVLAM AD ROMANOS

RECENSVIT
HENRICVS IOSEPHVS VOGELS

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLXVI

AMBROSIASTRI QVI DICITVR COMMENTARIVS IN EPISTVLAS PAVLINAS

PARS PRIMA

IN EPISTVLAM AD ROMANOS

RECENSVIT

HENRICVS IOSEPHVS VOGELS

VINDOBONAE
HOELDER-PICHLER-TEMPSKY
MCMLXVI

OMNIA IVRA RESERVATA

© HÖLDER-PICHLER-TEMPSKY KG., WIEN 1966

VINDOBONAE
Ex universitatis Vindobonensis officina typographica
Adolphi Holzhausen Successorum

INDEX

	Paginis
PRAEFATIO	VII
PROLEGOMENA	IX
I. De auctore	IX
II. De commentario	XVII
III. Quomodo commentarius traditus sit	XVIII
A. De editionibus impressis	XVIII
B. De manuscriptis commentarii ad Romanos epistulae et de tribus eius recensionibus	XXI
C. De manuscriptis commentarii ad Corinthios epistularum	XLII
D. De codicibus commentarii ad reliquas epistulas	LII
AD ROMANOS	1
Conspectus codicum	2
Ad lectorem	3
INDEX SCRIPTORUM	498

PRAEFATIO

Historia huius Ambrosiastri qui dicitur editionis a casibus solito longinquioribus repetenda est. Cum quaestione quadam ad ignoti illius auctoris contextum S. Scripturae pertinente occupatus essem, brevi tempore mihi persuasi ea, quae effecissem, necessario valde dubia esse mansura, si quaestio mea editionibus impressis contenta esset. Notum quidem erat ex A. Souteri libello A study of Ambrosiaster, Cambridge 1905, p. 2, H. Brewerum S. J. iam diu in praeparanda editione Corpori Vindobonensi destinata occupatum fuisse; sed ille, antequam operis eius quidquam publicatum est, morte absumptus est (die 5. Febr. a. 1922), ut singulare munus fortunae existimandum sit A. Souterum in libello The earliest Latin commentaries on the Epistles of St. Paul, Oxford 1927, p. 49sqq., hominibus doctis saltem anguste potuisse explicare, quid Brewer praecipue effecisset. Cum Academiam Vindobonensem de fatis rerum ab illo relictarum consuluissem, tristem nuntium accepi ea, quae Brewer reliquisset, hereditate quidem A. Grimmio eiusdem ordinis sodali obtigisse, sed hunc in bello, quia libellus, quo ei venia petebatur, ab Academia scriptus sero perlatus esset, supplicio adfectum et universam eius hereditatem pro amissa esse putandam.

Breweri et Grimmii loco operi edendo praefectus iam plus minus triginta libros manuscriptos contuleram et commentarii in epistulam ad Romanos textum prope totum constitueram, cum die 18. Sept. a. 1957 de Vindobona certior factus sum ea, quae Grimm reliquisset, in abbatia St. Blasii (St. Blasien) iacere meque potestatem eorum habere. Quam materiam universam P. Otto Faller S. J. die 6. Nov. a. 1957 benigne mihi tradidit. Cum accurate eam inspexissem, labores ad praeparandum aptos iam longe progressos, sed nusquam plane perfectos esse cognovi. Praecipue exoptata autem mihi

fuit potestas ea, quae ipse confeceram, cum Breweri labore ad epistulam ad Romanos pertinente conferendi et accuratis a Grimmio iam in uno conspectu positis collationibus ad epistulas ad Gal. usque ad Philem. spectantibus utendi.

Bonnae, die 7. Jan. 1961 H. Vogels

PROLEGOMENA

I. De auctore

Ex quo Erasmus primus negavit amplam illam sub Ambrosii nomine traditam epistularum apostoli Pauli interpretationem Latinam a clarissimo illo Mediolanensi episcopo esse conscriptam illustremque auctorem ignotum non sine quadam despicientia Ambrosiastrum baptizavit, inde ex eo tempore viri docti, praesertim antecedentibus annis quinquaginta, summam dederunt operam, ut auctorem indagarent. Neque tamen dici potest eos successum talem habuisse, qui quasi terminus iudicari possit. Quae res valde mira est, cum commentarius ille solus sufficiat, ut auctori honestus inter interpretes Latinos locus reddatur. Quin etiam A. Harnack haec quaerentem habemus: 'Quis in occidente interpres veteris mediique aevi ei par est?'[1]) Neque vero commentarius Paulinus unicum eius auctoris opus est, immo nobis res est cum uberrimo scriptore, cuius ex calamo, quod iam pridem opinabantur viri docti quodque A. Souter probando ratum fecit, etiam *Quaestiones* illae *Veteris et Novi Testamenti* pseudoaugustinianae fluxerunt, collectio quaedam quaestionum et solutionum praecipue ad sanctam scripturam pertinentium (CSEL 50), eidemque addicenda est testibus argumento, stilo, sermone interpretatio evangelii secundum Matthaeum, cuius fragmenta eodem tempore C. H. Turner et G. Mercati e manuscripto bibliothecae Ambrosianae in lucem ediderunt[2]). Porro comparationem iuris Mosaici et Romani (Mosaicarum

[1]) A. Harnack, Der pseudoaugustinische Traktat Contra Novatianum (Abhandl. A. v. Öttingen zum 70. Geburtstag) München 1898, 54.

[2]) C. H. Turner, Journal of Theol. Studies 5, 1904, 218–241; G. Mercati, Anonymi Chiliastae in Matthaeum Fragmenta (Studi e Testi 11), Roma 1903; A. Souter, Journal of Theol. Studies 5, 1904, 608–621; C. Martini, Ambrosiaster, Roma 1944, 16sqq.

et Romanarum legum collatio, ed. Th. Mommsen, Berolini 1890) ex eiusdem manu originem duxisse verisimile est, quamquam hoc opus ultra materiae collectionem progressum non est. Sed utcumque haec res se habet, tria illa opera certe abunde sufficiunt, ut iudicemus illum silentio non esse praetereundum, si viros illustres veterum scriptorum ecclesiasticorum enumerare velimus.

Eodem modo quo *Quaestiones* supra memoratae etiam commentarius in Pauli epistulas primo suppresso auctoris nomine editus esse videtur. Cuius rei quamvis iusta possit esse causa, tamen non est, cur offendamus in eo scriptore, qui non laudem, sed rem spectabat. Idem Pelagius fecit, qui hominis aetate post Ambrosiastrum nostrum calamum arripuit, ut breviorem commentarium Paulinum conficeret, neque in opere suo Ambrosiastro praecedente non est usus. Exstat autem testimonium quoddam ad Ambrosiastri fere aetatem rediens, quo declaratur Ambrosiastri saltem manuscripta ad epistulam ad Romanos pertinentia, quae Hilarium quendam auctorem exhibebant, in manibus legentium fuisse. In libro enim *Contra duas epistolas Pelagianorum* anno circiter 419/20 conscripto Augustinus locum satis amplum ex Ambrosiastri ad Rom. 5, 12 commentario affert, quem ab his verbis incohat: *nam sic et sanctus Hilarius intellexit quod scriptum est 'in quo omnes peccaverunt'*, et verba allata finit haec adnotans: *haec scribens Hilarius sine ambiguitate commonuit* etc. (CSEL 60, p. 528, 9). Augustinus de noto illo episcopo Pictaviensi cogitasse videtur, cuius ut auctoris multis de causis ratio non est habenda.

Sed in hac materia Hilarii nomen etiam in Hibernia traditum invenitur, quod ex illa Augustini adnotatione fluxisse si opinaremur, ab omni verisimilitudine abhorreret. Codex Ardmachanus (Book of Armagh) anno circiter 807 a Ferdomnacho quodam librario scriptus Ambrosiastri in ep. ad Rom. prologum cum hoc titulo praebet: *Incipit prologus Hilarii in apostolum.* In vetere bibliotheca clarissimae abbatiae

Bobbiensis, quam partim monachi Hiberni incolebant, codex *Hilarii in epistola ad Romanos librum I* (Bekker 32) servabatur. In codice Mp. th. f. 12 universitatis litterarum Herbipolitanae (Würzburg) saec. 8./9. originis Hibernicae duodetricies Ambrosiastri ad Rom. commentarius laudatur apposito lemmate *hl*, semel *hel*, nec dubium est, quin etiam hoc loco Hilarius sit intelligendus[3]). His rebus omnibus docemur saltem commentarium in epistulam ad Rom. in latis occidentis regionibus ut Hilarii cuiusdam opus in manibus fuisse, quem praecipue vel solum pro magno illo in certaminibus Arianis propugnatore habitum esse licet augurari.

Sed iam Cassiodori aetate Ambrosius commentarii illius auctor a quibusdam putabatur, quae falsa opinio postea vulgo evaluit. Inde a nono fere saeculo maius in Ambrosiastrum studium exstitisse statui potest. Claudius Taurinus (Torino, † c. a. 827) et Hatto Vercellensis († 961) tantopere illo usi sunt, ut commentarii eorum partim prelo nondum subiecti vel ad constituendum Ambrosiastri contextum non nullius momenti esse possint. Etiam Amalarius Mediomatricus (Metz, † c. a. 850), Haymo Halberstadtensis († 835) vel Remigius Antissiodorensis (Auxerre), Sedulius Scottus († c. a. 858), Hrabanus Maurus († 854), Prudentius Tricassensis (Troyes, † 861), Hincmar Remensis (Reims, † 882), Lanfranc de Bec († 1089), Ivo Carnutensis (Chartres, † 1117) solum episcopum Mediolanensem ut auctorem noverunt itemque omnes fere qui exstant Ambrosiastri libri manuscripti. Unus veterrimus (Casinensis 150), cuius quidem initium et folium postremum perierunt, in clausula (*Explicit*) neque epistulae ad Rom. neque ceterarum epistularum auctoris nomen exhibet. Princeps Erasmus nomen Ambrosii recte traditum esse negavit, quem Maurini tam perspicuis argumentis secuti sunt, ut, cum postea P. A. Ballerini Mediolani

[3]) Cf. H. Zimmer, Pelagius in Irland, Berlin 1901, 117sqq.; W. Schwierholz, Hilarii in ep. ad Romanos librum I (Kirchengesch. Abhandl., hrsg. von M. Sdralek 8), Breslau 1909.

a. 1877 opus illud Ambrosio servare conaretur, id omnibus mirum videretur neque usquam, qui ei crederent, viri docti adduci possent.

Inter multa recentioris memoriae proposita, quae plerumque fundamentis plane infirmis nitebantur, sola digna est, quae non neglegatur, ea sententia, quam G. Morin primum a. 1899 viris doctis mirantibus proposuit[4]) contendens auctorem esse Isaac quendam Iudaeum, cuius apud Gennadium c. 26 mentio fit, qui ad fidem Christianam conversus, cum Damasus et Ursinus de papatu contenderent, Ursini causam defendit causaque perdita ab imperatore Gratiano in Hispaniam actus in exilium est. Ad ea Th. Zahn[5]) loci cuiusdam in Hieronymi commentario in ep. ad Titum (3, 9 Migne 26, 595D) commonefecit, ubi scriptum legimus: *Audivi ego quendam de Hebraeis, qui se Romae in Christum credidisse simulabat, de genealogiis domini nostri Iesu Christi, quae scripta sunt in Mathaeo et Luca, facere quaestionem, quod videlicet a Salomone usque ad Ioseph nec numero sibi nec vocabulorum aequalitate consentiant. Qui cum corda simplicium pervertisset, quasi ex adytis et oraculo deferebat quasdam, ut sibi videbatur, solutiones, cum magis debuerit iustitiam et misericordiam et dilectionem dei quaerere*; qui locus cum neminem alium spectaret quam Isaac, Zahn una cum multis aliis viris doctis Morini sententiam probavit. Et quamquam Morin ipse paucis annis post (1903) Iudaeum suum Isaac destituit[6]), tamen id quod proposuerat adhuc longe optimum est.

Species commentarii imprimis in epist. ad Rom., ad quem auctor eximiam diligentiam et summam contulit industriam, certe prorsus respondet ei exspectationi, quam hoc

---

[4]) G. Morin, L'Ambrosiaster et le Juif converti Isaac, Revue d'histoire et de littérature religieuse 4, 1899, 97—121.

[5]) Theol. Literaturblatt 20, 1899, 315.

[6]) Rev. Bénéd. 20, 1903, 113—121; G. Morin, Études, Textes, Découvertes I. Maredsous 1913, 8sq.

posito habere nobis licet. Interpretatio ep. ad Rom. conscripta est ab aliquo auctore, cui res Iudaeorum praecipue cordi erant, eademque permixta est sententiis iuris prudentiam ostentantibus.

Studium illud erga Iudaeos hic notabilius est, quam ut ignorari possit. Saepius praedicatur Iudaeos, quantum quidem ad res divinas attineat, *nobiles*, paganos *ignobiles* esse et illud Iohannis 4, 22 *salus ex Iudaeis* auctori identidem ex calamo manat. Qui non solum Vetus Testamentum non ignorat, sed etiam Apocrypha quaedam Iudaica ut Ascensionem Isaiae, Iamnen et Mambren, peritus est morum atque institutionum Iudaeorum et conqueritur, quod haec et illa in ecclesia iam non colantur. Novit leges cibarias, praecepta purgatoria aliaque eiusmodi, quin etiam scit, quo ordine in sacris synagogalibus considatur[7]), ex quo concludi potest eum certe occasione data aliquando iis interfuisse.

Neque eum fugit, quibus rebus Iudaeorum piorum animi commoveantur. Iam in prologo ad Rom. 5 de Israelitis dicit: *ut quacumque se verterent, legem haberent, ut sine sollicitudine omnino non essent.* Saepius auctor loquitur de 'fugiendo' ad dei gratiam, qualem evangelium Christi promittit et adfert. Novit igitur miseriam hominis, cui lex omnes vitae rationes interpellans minatur, ubi ipse singulis eius postulatis oboedire nequit.

Ambo testamenta artissime inter se cohaerere ut res verissima non solum ab Ambrosiastro identidem praedicatur; at ubi inveniuntur sententiae huius modi: *ut in hoc ceterae gentes addiscerent non esse alium deum praeter hunc, qui Iudaeorum erat et factus est Christianorum, quamvis et illi Christiani fuerint et nos nunc simus Iudaei propter Iudam, ex quo Christus est secundum carnem, quia Iudaei veteres sperando futurum Christum redemptorem Christiani erant?* (ad Rom. 9, 17)

---

[7]) Ad I Cor. 14, 31 Migne 272 (258) C.

Immo hoc loco plura notanda sunt: in toto commentario dominatur studium statuendi, quae ratio constet inter legem et evangelium, vel aliis verbis inter Iudaismum et Christianismum. Ambrosiaster recte, ut videtur, in admonitionibus capitis 15 tamquam clavem ad intellegendam epistulam ad Rom. quaerit, cum epistulam illam ad conventum fidelium, qui verum apostolum nondum apud se viderat cuiusque pars eorum, qui antea Iudaei fuerant, illud *deum de deo* alienum esse putabat a monotheismo suo, pro doctrina quadam mysterii redemptionis et trinitatis habeat et ultimam partis dogmaticae sententiam (11, 36) quasi culmen doctrinae et proprium epistulae finem intellegat. Doxologiam pariter atque alii interpretes veteres[8]) ut laudem trinitatis interpretatur. Ecclesiam Romanam eo tempore, quo epistula scripta est, quaestione illa 'ecclesiae Iudaeorum et paganorum' graviter conflictari existimat; ex cap. 15 epistulae ad Rom. percipit etiam in epulis communibus ad cultum divinum pertinentibus acres dissensiones et contentiones apparere et totius epistulae quasi fundamentum esse curam unitatis ecclesiae putat, quae revera magnum apostoli gentium desiderium est. Ne laudibus quidem plene sonantibus epistulae ad Rom. 1, 8 avocatur quin cognoscat conventum ibi appellatum in eo statu esse, qui apostolo curae sit, quippe qui non ignoret bonum magistrum laudando saepe plus consequi quam vituperando (ad Rom. 15, 13).

Quod attinet ad auctoris iuris prudentiam, satis erit hos commemorare libellos: F. Cumont, La polémique de l'Ambrosiaster contre les païens. Appendice: L'Ambrosiaster et le droit romain (Rev. d'hist. et de lit. rel., Paris, 8, 1903, 417—440) et O. Heggelbacher, Vom römischen zum christlichen Recht, Freiburg (Schweiz) 1959, quibus demonstratur Ambrosiastrum versatum esse in iure pu-

[8]) Cf. K. H. Schelkle, Paulus, Lehrer der Väter, Düsseldorf 1956, 407sqq. Ambrosiastri interpretatio maxime fulcitur locis I Cor. 8, 6 et Ioh. 1, 3.

blico et privato, in iuris historia, in rebus administrandis. Idem iterum ac saepius Romanos Graecis intercedentibus iuris prudentiam Hebraeis debere adnotat.

De auctore cum quaerimus, consentaneum est non nullius momenti praeterea esse, ubi et quo tempore hoc opus conscriptum sit. Quaestionum eius unam vel alteram certe Romae ortam esse his verbis demonstratur (Quaest. 115, 16, p. 323, 21): *hic enim in urbe Roma.* Talium quaestionum autem collectionem ibi in manibus fuisse inde apparet, quod papa Damasus a. 384 Hieronymo, qui consiliorum eius adiutor in talibus negotiis erat, quinque quaestiones proposuit, quae paene eodem ordine apud Ambrosiastrum inter duodecim quaestiones priores occurrunt. Etiam commentarium in ep. ad Rom. Romae scriptum esse iam H. Brewer vidit. In Souteri libello The earliest commentaries on the Epistles of St. Paul, Oxford 1927, 43 legimus: *Father Brewer told me about 1910 that in an unpublished form of the commentary on the Epistle to the Romans there is definite proof that the commentary on that book was, at least in one of its forms, written in Rome itself.* Quod in recensione primaria auctor quattuor locis de *urbe* loquitur, in cuius vicem recensio posterior quater *Romam* ponit, id sane vix alio modo explicari potest quam ut statuamus opus Romae conscriptum postea alio loco esse retractatum.

Terminandi eius temporis, quo totum opus conscriptum sit, admodum angusti sunt fines. In I Tim. 3, 151 Ambrosiaster loquitur de *ecclesia, cuius hodie rector est Damasus* et paucis paginis ante (ad II Thess. 2, 7) mors imperatoris Iuliani commemoratur. Itaque termini, intra quos liber conscriptus sit, i. e. intra 26. diem Iun. a. 363 et 11. diem Dec. a. 384, certissime confirmati sunt eiusque conscriptionis tempus potius in fine huius spatii ponemus. Sed etiam hoc probato opus illud anno 392, quo Hieronymus librum *De viris illustribus* foras dedit, prope decennium iam apud bibliopolas venibat. Fieri non potuit, ut Hieronymo aequalis, qui cum

eo in eadem urbe vivebat, ignotus fuerit, porro amplissimus ille commentarius, prima corporis Paulini in regionibus Latine loquentium interpretatio, doctoris maximi in exponendis scripturis attentionem fugerit, praesertim cum epistula eius 126 haud dubie demonstretur bibliothecam eius Bethlehemicam ca. a. 398 exemplar Quaestionum continuisse[9]). Cur eum in catalogo scriptorum silentio praeterit? Huius aenigmatis hanc solam video solutionem: quia eum non vult nominare. Pristinus ille causidicus inde a temporibus illius contra Damasum actionis ei adeo est in odio, ut eum *damnatione memoriae* afficiat eumque tantummodo occasione data semel nomine non prodito a se abigat haec adnotans: *Audivi ego quendam de Hebraeis, qui se Romae in Christum credidisse simulabat* etc.

Isaac illum postea apud socios eiusdem confessionis denuo refugium quaesivisse et repperisse non solum ab Hieronymo audimus: idem clarius elucet e iudicio synodi Romanae anni 378, quo dicitur: *Sic denique factio profecit Ursini, ut Isaac Iudaeo subornato, qui facto ad synagogam recursu caelestia mysteria profanavit, sancti fratris nostri Damasi peteretur caput ... Isaac quoque ipse, quia ea quae detulit probare non potuit, meritorum suorum sortem tulit*[10]). Neque vero obliviscendum est utrumque dictum ex acrium adversariorum ore provenisse. Auctorem autem commentarii epistulae ad Rom. ex intima animi persuasione ad synagogam revertisse, quidquid ab ecclesiae partibus passus est, mihi quidem plane incredibile videtur. Itaque si opus illud post annum 378 conscriptum est, Isaac ut auctor tollendus esse videtur. Praeterea concedendum est Adversus Iudaeos tractatum (Quaest. 44, ed. Souter, p. 71) legentibus haud facile in mentem venire posse eum scriptum esse ab homine con-

---

[9]) Cf. H. Vogels, Ambrosiaster und Hieronymus, Rev. Bénéd. 1956, 15sq.

[10]) Mansi, Sacr. conc. nova et ampl. coll. III, 624sq.

fessioni Iudaeorum quondam adhaerente, quod etiam Cumont[11]) et Brewer[12]) negant, Martini[13]) non verisimile esse dicit.

II. De commentario

Sermone coartato — Sixtus Sienensis libros illos quattuordecim in omnes Pauli epistolas *breves quidem in verbis, sed sententiarum pondere graves*[14]) appellat — auctor interpretationem totius corporis Paulini praebet incipiens ab epist. ad Rom. et epistula ad Philem. finiens. Quamquam non desunt manuscripta et editiones[15]) quibus in ep. ad Hebr. quoque commentarius praebetur, tamen illum non ab Ambrosiastro, sed ab Alcuino originem duxisse E. Riggenbach monstravit. Ambrosiaster noster etsi epist. ad Hebr. non ignorat, tamen consentiens cum bona illa in occidente tradita opinione, quae demum medio fere quarto saeculo turbatur, non doctoris illam gentium propriam iudicat eaque satis modice utitur.

Quem ordinem singularum epistularum interpretatio secuta sit, vix statui poterit, quia codices hac in re valde inter se differunt. Copiosissima et diligentissima est, ut ex re nata, interpretatio epistulae ad Rom. similiterque utriusque ad Cor. epistulae. Etiam epistularum ad Gal., Eph., Phil., Col. interpretationes satis accuratae sunt. Minus spatiosus est commentarius ad I. et II. ad Thess. ep., ad epistulas pastorales, ad ep. ad Philem. Ad summam ambitus commentariorum in epistulas ad Rom. et I. et II. ad Cor. paulo maior est quam in reliquas epistulas omnes.

---

[11]) l. l. 417.

[12]) Zeitschr. f. Kath. Theol. 1913, 214sq.

[13]) l. l. 154.

[14]) Bibl. sancta 4 (laud. ap. R. Simon, Hist. crit. des principaux commentateurs du Nouv. Test., Rotterdam 1963, 134).

[15]) R. Simon principem editionem epistulae ad Hebr. vocat Antverpianam a. 1540.

Singulis epistulis haud scio an prologus Marcioniticus ad unam quamque pertinens praepositus fuerit. Quorum angustorum ad epistulas apostoli gentium prooemiorum haeretica et sententia et origo D. de Bruynei[16]) et P. Corsseni[17]) demum scriptis detecta est. Ante id tempus in multis manuscriptis Vulgatae sine ulla dubitatione describebantur et legebantur. Ambrosiaster quoque originis eorum ignarus perterritus esset, si ei nota fuisset. Sed dubium non est, quin prologorum notitiam habuerit, cum non solum commentarius in ep. ad Rom. prologi opinionibus illis *Romani sunt in partibus Italiae* etc. prorsus imbutus sit — etiam locutiones eius velut *falsi apostoli* et *in legem inducti* ibi afferuntur —, sed etiam in reliquis epistulis satis eiusdem materiae inveniatur. In compluribus manuscriptis etiam verba horum prologorum in fronte ponuntur, etsi, quantum video, in nullo epistulae ad Rom.; sed ad ep. I. ad Cor. inveniuntur in Monac. 6265, Salisburg. a IX 25, Godvicensi (Göttweig) 42, Zwettlensi 33, Colon. (Köln) 34, Rom. Vat. lat. 4919, Karlsruh. 108. Ad minores Paulinas prologus invenitur in Karlsruh. 97, Florent. Laur. Ashb. 60, aliis.

Deinde sequitur pars ex auctoris calamo orta, quae in manuscriptis *Prologus* vel *Argumentum*[18]) vocatur, i. e. prooemium aliquanto plenius, quo de causa et fine epistulae docemur, tum particulae textus epistulae brevissimae cum sua expositione.

III. Quomodo commentarius traditus sit

A. De editionibus impressis

De editionibus vetustioribus C. Schenkl, CSEL 32, 1, 2, p. LXXVIII rettulit. Ambrosii operum editio princeps, im-

---

[16]) Rev. Bénéd. 24, 1907, 1sqq.

[17]) Zeitschr. f. d. neutest. Wiss. 8, 1909, 36sqq. et 97sqq.

[18]) Cf. Lex. f. Theol. u. Kirche² I, 632sq.

pressa ab Amerbachio, Basil. 1492, in secundo tomo ultimo loco sub titulo *Ambrosius super epistolas Pauli* commentarium ad 13 epistulas exhibet. Quo manuscriptorum fundamento haec editio nitatur, quae (quod quasi in transitu dico) munditia et diligentia omnes succedentes superat, ignotum est. Verisimillimum autem est in ea praecipue manuscriptum recens nuper a bibliotheca Bodleiana acquisitum adhibitum esse, cod. Oxon. Lyell. Empt. 9, quia propriae contextus lectiones semper fere hic inveniuntur. Praeterea unum ut minimum aliud manuscriptum usui fuisse statuendum est ad amplam illam familiam pertinens, cuius exemplum veterrimum codex Casin. (Monte Cassino) 150 est. Nam etiam in editione principe falsus exitus ep. I. ad Cor. et falsum initium ep. II. ad Cor. (Pelagii pro Ambrosiastri commentario) inveniuntur, cum cod. Oxon. Lyell. 9 textum genuinum praebeat.

Editio princeps a. 1506 ab eadem officina repetita est. Editio ab Erasmo in Frobenii officina confecta (Basil. 1527), quae de contextu editionis principis nihil fere movet, ubi aliquid mutavit, nequaquam semper pro emendata habenda est. Editio Gelenii (Basil. 1538) ab J. Costerio a. 1561 correctior iterata est. J. Gillotius in editione sua (Paris. 1569) codice quodam S. Dionysii, i. e. manuscripto Paris. 1759 bibliothecae nationalis se usum esse ipse confitetur (V, 1800).

Romae annis 1579—1587 Ambrosii editio formae binariae instructa praefatione cardinalis de Monte Alto, qui postea papa Sixtus V. fuit, in lucem prodiit. Quae promissi in praefatione dati inmemor (*suppositiciis quibuscumque abscissis*), a plerisque vetustioribus discrepans, commentarium ut genuinum Ambrosii opus praebet. Atque iterum peccavit, quod etiam commentarium in ep. ad Hebr. recepit. Secundaria huius editionis Romanae a Sixto a. 1585 pro praestante et obligante declaratae impressa, quam A. Souter optimam, C. Schenkl ut minimum eodem iure pessimam dixit, exstant in Colon. (Köln) a. 1616, Paris. a. 1642 et 1661.

Ambrosiastri editiones separatae confectae sunt Coloniae a. 1530 et 1532, porro Parisiis a. 1534 et 1540, quae omnes Erasmi contextum exhibent.

Cum vetustiores Ambrosiastri editores nequaquam vel non sufficienter edoceant, quo manuscriptorum fundamento textus suus nitatur, Maurini I. du Frische et N. le Nourry, quorum editio in secundo Ambrosii tomo Paris. a. 1686—1690 in lucem prolata est, in Ambrosiastro 13 manuscripta nuncupant, quae omnia in bibliothecis Francogallicis erant et maximam partem adhuc ibi sunt. Editio Ambrosii quamquam Maurinorum de Augustini operibus labori non par est, tamen, si editionem Romanam cum illa conferas, non exiguum in ea processum statuere potes. Aliter atque illa iam primo praefationis enuntiato Ambrosium auctorem esse haud ambigue negat. Item editores iam cognoverunt in editionibus adhuc impressis amplam partem, scilicet interpretationem epist. ad I. Cor. 15, 42 usque ad II. Cor. 1, 6 non Ambrosiastri esse contextum, sed ex Pseudohieronymi (i. e. Pelagii) commentario mutuatam; et epistulam ad Hebr. omissam esse quis miretur? Nonnullis adnotationibus lectiones discrepantes proferuntur, quibus, cum admodum selectae sint, nil nisi tenuissimum contextus traditionis specimen praeberi potest. Editionis Maurinorum impressa secundaria emendata prodierunt Venetiis a. 1748—1751 et 1781/82. Editionis autem anni 1690 contextum, qui est apud Migne 17 (1845 col. 45-508, 1879 col. 47-532) vitiis scatere dolemus.

Editio Ambrosii a P. A. Ballerini Mediol. a. 1875—1883 confecta malum editionis Romanae exemplum secuta Ambrosiastri commentarium rursus pro genuino episcopi Mediolanensis opere habet (3, 349sqq.). Quamquam Ballerini iterum ac saepius lectionibus manuscripti veterrimi (Casin. 150) secundum Amellii editionem utitur adhibito manuscripto aedis episcopalis urbis Monza, tamen textus eius ad summam labori Maurinorum non antecellit, immo, id quod vix intellegitur, magni momenti locis regressum patitur.

Quin etiam in fine I. ad Cor. ep. et initio II. ad Cor. Pelagii contextum exhibere audet, postquam Maurini iam prorsus recte cognoverunt, quomodo res se haberet.

Varii editores quam non sint sui iudicii et quantopere posteriores inclinent priorum vestigia sequi, multis quidem exemplis demonstrari potest, ubi lectiones, quae manuscriptis minime probantur, tamen quovis loco apparent. Sed unum exemplum sufficiet, ut illustretur, quemadmodum aliae ex aliis pendeant. In interpretanda I. ad Cor. epistula (6, 18 in ipso initio) in editionibus longiusculus locus praebetur (incipiens a verbis *quia cetera peccata* et verbis *unde subditur* finiens), quem Maurini quoque in textu servant, quamquam facere non possunt, quin in margine inferiore adnotent illum, etsi in manuscriptis collatis desit, in omnibus editionibus exstare. Locus ille ut alienus iam verbis quibusdam ibi usurpatis declaratur, quae alias in Ambrosiastro non inveniuntur, nec dubium est, quin interpolatio ex Eugippio (CSEL 9, p. 1028, 2—11) sive Aug. serm. 162, 2 deprompta subsit. Sed locus ille alienus iam in editione principe invenitur, ubi ad verbum idem textus legitur, qui manuscripto supra dicto Oxon. Lyell Empt. 9, et eo solo, ibi exhibetur. Quod manuscriptum nemini editorum posteriorum notum fuit; et illud editionis principis peccatum usque ad hunc diem obtinuit.

B. De manuscriptis commentarii ad Romanos epistulae et de tribus eius recensionibus

Sententiae illae *numero quidem paucae, pondere autem graves*, quibus auctor noster a sententiis aequalium catholicorum abhorret — quae in praefatione editionis Maurinorum p. 23, 4 enumerantur — gratiae atque aestimationi commentarii non multum nocuisse videntur. Nam 72 illa manuscripta nobis nota, quibus contextus aut plenus aut per fragmenta nobis traditus est, pars admodum parva pristinae copiae sunt.

Ea quidem copia, qua Maurini utebantur, cum manuscriptis Francogallicis contenti essent, tenuissima fuit. Sed

etiam eorum animi, cum manuscripta tradita inspicerent, adeo percussi sunt, ut a. 1690 ita iudicarent[19]): *Illud insuper adiciendum est eosdem librarios magna licentia saltem in tres priores epistolas abusos esse; quandoquidem ab eis non raro longa fragmenta ibidem inserta fuisse probabile est, quae in vetustioribus manuscriptis non inveniuntur, ut in variis lectionibus adnotabitur. Indeque duci potest vehemens coniectura contra huius operis integritatem ac sinceritatem; nec expediti iudicii rem esse cognoscitur, utrum unius an plurium auctorum lucubratio sit, affirmare.* Similia sunt haec apud R. Simonem[20]): *S'il* (Ambrst.) *ne paroît pas toujours uniforme dans ses sentimens, y ayant de certains endroits où il semble n'être pas d'accord avec luy-même, cela vient de ce que son Commentaire n'est point venu entier, jusques à nous; ayant été alteré en une infinité d'endroits par ceux qui l'ont copié. En effet il n'y a gueres de livres dont il y ait tant d'exemplaires MSS. dans les Bibliotheques, que de celuy-ci; & la plûpart different entr'eux. Les extraits qu'on en trouve dans les anciens Commentateurs sont souvent differens les uns des autres; comme l'on pourra juger si l'on confere ensemble les Commentaires de Raban Maur, & ceux de Lanfranc sur les Epîtres de S. Paul.* Re vera traditio adeo perturbata est, ut quivis conatus viae per dumeta illa rumpendae primo quidem aspectu spe carere videatur. Quae difficultates maxime cumulantur in ep. ad Rom. et in utraque ad Cor., ubi in quibusdam manuscriptis partes quaedam haud parvo ambitu inveniuntur, quae in aliis vel prorsus vel ex parte desunt, hoc loco haec, illo alia forma valde discrepans, nec pro vero aut saltem veri simili probari potest materiam illam aliunde tractam esse. Haec vero codicum condicio nequaquam crimini danda est librariis falso accusatis, sed praecipua eius rei causa est in auctore ipso, qui prima operis sui forma non contentus emendatiorem

---

[19]) S. Ambrosii . . . Opera II. Appendix, p. 21/22.

[20]) Hist. crit. des princ. comm. du Nouv. Test. 143.

elaboravit: Ambrosiaster quoque, quod alios scriptores veteres fecisse scimus[21]), commentarium suum iterum ac saepius edendum curavit.

Id primum cognovisse H. Breweri laus est[22]). Sane ei, cum medio in labore morte absumeretur, non contigit, ut fructum quaestionum multorum annorum viris doctis offerret, sed A. Souter, quocum ille iam diu sententias communicabat, certe accuratius, quae ille effecisset, referre potuit[23]). Brewer commentarii epistulae ad Rom. tres recensiones inter se discrepantes adesse statuit, quarum una manuscriptis Monac. 6265, Salisburg. a IX 25, Godvic. 42, Zwettl. 33, Colon. (Köln) 34 Veron. 75 praebetur, altera multo amplior maiore parte manuscriptorum, e. g. Trevir. 122, Colon. 39, Laudunensi (Laon) 107, Paris. 1760. 1762. 13339, Karlsruh. Aug. CVIII, Oxon. Bodl. 689, Lyell Empt. 9, Vendocin. (Vendôme) 30, St. Michaelis (St. Mihiel) 16 etc.; tertia praesto est in Vindob. 743, Ambian. (Amiens) 87, Fuld. A a 18, Sangall. 101, Modoet. (Monza) c 2, Bruxell. 971. 972, Oxon. 756, Tricassensi (Troyes) 128, Paris. 1761. 1763, Vindob. 4600.

In iis, quae sequuntur, tres illae recensiones signis α, β, γ notantur.

Contextum brevissimum α praebet. Hic multae partes spatiosae desunt, quas H. J. Vogels, Das Corpus Paulinum

---

[21]) Cf. e. g. H. Emonds, Zweite Auflage im Altertum, Leipzig 1941. Th. Zahn, Einleitung in das N. T. II, Leipzig 1907, 353sq.; G. Bardy, Editions et Rééditions d'ouvrages patristiques (Rev. Bénéd. 1935, 356—380); V. Burr, Editionstechnik (Reallex. f. Antike u. Christentum IV, Stuttgart 1958, 107sqq.).

[22]) De ea re recte suspicatur Ballerini, cum adnotat, p. 438: *Compertum igitur est tam e praecedentibus quam ex his variantibus, valde mature post Ambrosii aetatem quemdam extitisse, qui horum Commentariorum sententias non infrequenter corripuerit, cuius compendiosioris formae testes sunt vetustiores codd. C, Corbeiensis, Modoetiensis aliique pauci.*

[23]) The earliest Latin Commentaries on the Epistles of St. Paul, Oxford 1927, 49sqq.

des Ambrosiaster, Bonn 1957, 27sqq. enotat, et nonnullae partes aliter conceptae apparent atque in β et γ. Itaque aut α contextum β contrahit aut β contextum α amplificat, sed hoc alterum unice verum esse iam inde colligitur, quod multis locis id, quod in β additur, finem interpretationis esse aut in β uni argumento prolato alterum addi videmus. Et quoniam addita illa ab eodem scripta sunt, a quo recensio α quoque scripta est, commentarium retractatum esse necesse est, quod etiam alia veterum temporum scripta passa esse exploratum est.

Nimirum breviorem formam, qualis sex illis manuscriptis supra enumeratis praebetur, vetustiorem esse suspicabimur, cum non ita saepe accidat, ut auctor aliquis opus retractandum praecidat, quippe qui, ex quo illud primum in lucem provenit, multa didicerit et propensus sit ad sententias clarius concipiendas et diligentius confirmandas, ut semper fere copia verborum augeatur. Nec dubium est, quin sex illis manuscriptis veterrima nobis servata operis forma sit. Quae manuscripta qua ratione inter se coniuncta sint, partim certo, partim probabiliter statui potest.

Recensiones β et γ minus magna inter se distant differentia quam α et β. Quamquam multa in γ mutata ad genus dicendi tantum pertinent, tamen satis perspicuum est γ propriam esse recensionem. Textus brevis recensionis α multis locis cum β ad verbum congruit, sed rarissime cum γ, ubi β discrepat; γ multifariam cum β concordat, ubi α suam sequitur rationem, ut β in medio sit nec dubium esse possit, quo ordine tres illae recensiones alia aliam sequantur.

Has tres recensiones exsistere cum iudicamus, sane aliquantum ea re impedimur, quod non per se libere propagari poterant, sed paulatim inter se coaluerunt, imprimis duae illae formae inter se propinquae β et γ. Cuius rei causa nonnumquam fuit manuscripti alicuius fortuna adversa, cum e.g. primum folium aut pars extrema periit, ut in codice St. Michaelis 16, ubi folium primum alia manu suppletum lectiones quas-

dam adfert, quae in textu β alias non inveniuntur. Ita etiam condicio codicis Paris. 1763 explicatur, cuius textus, quamquam multifariam cum β consentit, in prologo γ sequitur, idemque fit in Erasmi editione. Alterum et evidentius exemplum praebet cod. Karlsruh. Aug. CVIII, de cuius 73 foliis, in quibus Engilricus subdiaconus, monachus Augiae Divitis (Reichenau), saeculo IX. recensionis β textum descripserat, duo (post fol. 44) folia perierunt; quae lacuna cum posteriore tempore suppleretur, exemplar quoddam recensionis γ adhibitum est.

Sed etiam sine vi et effectu talium vitiorum fortuitorum impediri paene non potuit, quin in manuscriptis per saecula traditis tres illae recensiones inter se permiscerentur, quippe cum bibliothecae non deessent, in quibus complura Ambrosiastri exemplaria non semper eiusdem recensionis continerentur. Quae inter se differre cum homines eius rei studiosi animadvertissent, scripta exaequabant. Bibliotheca aedis sacrae Coloniensis, ut exemplum adferam, duo Ambrosiastri manuscripta in epistulam ad Rom. possidet, quorum unum (34) textum α, alterum (39) textum β exhibet. Hic belle observari potest, quomodo permixtio illa invaserit. Nam e.g. iuxta ep. ad Rom. 3, 17 et 3, 21 in margine manuscripti 34 quaedam e recensione β adduntur, quae librarium forte succedentem in textum recepturum fuisse consentaneum est. Et librarius eius manuscripti ipse nescius nobis prodidit idem iam in exemplari suo factum esse. In prologo enim Ambrosiaster ordinem verborum mutaverat, cum partem primo priore loco positam *Quattuor igitur modis* (rec. αβ) usque ad verba *sed per fidem Christi Iesu* (§ 2) postea post partem a verbis *hi ergo ex Iudaeis* (in § 3) usque ad verba *aut lex servanda esset* (§ 4 fin.) posuit. Ac librarius Colon. 34 loco posteriore necopinans hic in textum irrepsisse, quod antea in margine adnotatum fuerat, haec scribit: *in aliis codicibus inuenimus: in hoc ordo habetur preposterus; hic ponendum est: quattuor igitur modis* etc. Quod hic diserto testimonio con-

firmatur, multis locis factum est; imprimis textus α codicis Colon. 34 initio verbis recensionis γ prolixe expletus est.

Haec confusio quomodo effecta sit, in nonnullis manuscriptis perspicue cognoscere nobis licet, velut textus γ cod. Sangall. 101 (saec. IX.) sescentis locis a correctore quodam eiusdem fere aetatis textus β cuiusdam auxilio operose emendatus est. Quod manuscriptum si emendatione perfecta descriptum esset, haud facile quisquam intellexisset codicem Sangall. 101 Fuldensis A a 18 fratellum geminum esse.

Hanc confusionem mature ortam esse necesse est. Nam veterrimum iam manuscriptum, Casin. 150, quod ante annum 569 confectum est, contextum mixtum praebet in ep. ad Rom. adeo confusum, ut primo quidem aspectu statui vix posse videatur, utrum fundamentum eius sit textus quidam γ secundum β continenter emendatus an textus quidam β secundum γ ita retractatus, ut in Sangall. 101 adhuc perspicuum est.

Itaque saepissime factum est, ut variae formae inter se commutarentur, ut primum intuenti verba tradita perdite confusa esse videantur. Sed cum in uno manuscriptorum genere prima commentarii in ep. ad Rom. forma servata sit, etiam recensionum β et γ speciem satis certam assequi poterimus. In editione nostra recensiones α et γ ex adverso positae sunt, α a sinistra, γ a dextra parte editionis. Textum β, quia cum γ plerumque consentit, non totum exscripsimus, sed differentias tantum a textu α in hoc (sc. in α) cancellis talibus { } aut talibus ( ) inclusimus.

1. Manuscripta primae recensionis sunt haec:

N Monacensis (Frisingensis) bibl. publ. Clm. 6265, saec. IX., 243 folia, 2 columnae 27 versuum. In summo fol. 1ʳ hoc adnotatum est: *scae marie et scī corbī frisigę.* Sequitur titulus manu recentiore scriptus: *Incipit exposicio ēplarum b̄t pauli ap̄li edita ab s̄co Ambrosio ep̄o mediolanensi.* Deinde manu prima rubro colore scriptum: *INCIP TRAC̄T IN EPISTULĀ*

AD ROMANOS. Ut rerum notitia etc. Index, qualem *S* praebet, deest. Ceterum multifariam etiam litterarum ligaturae cum *S* congruunt. In II. ep. ad Cor. multa a manu recentiore in margine adnotata sunt. Multa menda, imprimis in ep. ad Rom. Descriptio codicis apud B. Bischoff, Die südostdeutschen Schreibstuben und Bibliotheken in der Karolingerzeit I, Leipzig 1940, 113sq.

S Salisburgensis (Salzburg), abbatiae St. Petri a IX 25 (saec. IX.) Frisingae scriptus. 392 paginae numeratae 30 versuum longorum. Pag. 1 legitur: *Iste liber pertinet ad scm petrū salzburch.* Multa menda iam in exemplari exstantia a librario verborum sensum non intellegente descripta sunt, quae manus recentior multis emendationibus sanare conatur. Commentarii auctor ut in *N* nusquam nominatur. Pag. 2 haec legimus: *Incipit tract in epistolā ad Romanos. Ut rerum notitia habeatur principia rerum* etc. Pag. 3 in spatio vacuo post prologum (cuius verba postrema sunt: *dominum ipse esse omnium doceat*) a manu eiusdem fere temporis index additus est: *In hoc uolumine continentur tractatus sci ambrosii mediolanensis epi in eplas pauli quarum nomina supter praenotata sunt. ad romanos ad corinthios II ad philippensis ad thessalonicenses ad titum ad colosenses ad timotheum II ad philemonem. isti IIII desunt: ad galatas. ad ephesios. ad thessalonicenses secunda. ad ebreos.* Sed cum secunda ad Thess. epistula eadem manu qua ceterae scripta in manuscripto inveniatur, adnotationem illam e priore quodam manuscripto, in quo epistula illa deerat, sumptam esse patet. Inter pag. 208 et 209 octo folia cum interpretatione I. ep. ad Cor. 14, 18—16, 3 exciderunt. Cf. Bischoff 114.

I Göttweig, abbatiae cod. 42; 159 folia 37 versuum longorum continens, saec. XII. ibi scriptus. Scriptura accurata, paucae emendationes tam munde confectae, ut in imagine phototypica tum demum animadvertantur, cum textus cum Zwettlensi 33 confertur. Fol. 1 legimus: *Incipit tractatus sci Ambrosii epi ad romanos. Ut rerum notitia* etc. et in fine prologi

haec: *in hoc uolumine continentur tractatus sci Ambrosii mediolanensis epi super eplas Pauli quarum nomina subter prenotata sunt. Ad Romanos. Ad Corinthios I et II. Ad Philipenses. Ad Thessalonicenses I et II. Ad Titum. Ad Colosenses. Ad Timotheum I et II. Ad Philemonem. Et iste tres desunt. Ad Galathas. Ad Ephesios. Ad Hebreos.*

X Zwettl, abbatiae cod. 33 saec. XII., 243 folia binarum columnarum. Fol. 1 legitur: *Incipit prefacio sci Ambrosii epi in eplam ad romanos. Ut rerum noticia* etc.; fol. 1, col. 2: *Explicit prefacio. Incipiunt capitula. I. Ad Romanos. II. Ad Corinthios I et II. III. Ad Philippenses. Ad Thessalonicenses I et II. Ad Colosenses. VI. Ad Tymotheum I et II. Ad VII. Tytum. Ad VIII. Phylemonem. Ad Galathas. Ad Ephesios. Ad Hebreos. Explic capitula. Incipit tractatus.* Epistulae ad Gal., Eph., Hebr. indice praenuntiatae manuscripto non continentur; epistulam ad Philem. fol. 122 sub titulo: *Item Hilarius*(!) *de sancta Trinitate lib. XII* alia de et ab Hilario Pictaviensi sequuntur. Codex mundissime scriptus, nusquam fere correctus.

K Coloniensis, codex bibliothecae aedis sacrae 34, saec. X., 152 folia 34 versuum longorum. Fol. 1v legitur: *Liber sci Petri. INCIP TRACTATUS SCI AMBROSII EPI MEDIOLANENSIS SUP EPISTOLAS BET PAULI APLI.* Sine ullo titulo fol. 2r sequuntur haec: *Ut rerum notitia plenior habeatur* etc. Litterae initiales abundantius exornatae (*Ut rerum*) simillimae sunt simplicioribus codicis *S* litteris. In fine prologi (*omnium doceat sic incipit*) scriptum est: *EXPLIC PROLOGUS INCIPIT TEXTUS. Paulus seruus* etc. Codex accuratissime scriptus est, multi loci vitiosi vel sensu carentes rarissime correcti sunt.

V Verona, codex bibl. cap. LXXV maiusculum fragmentum commentarii in ep. ad Rom. exhibet interpretationem a 9, 17 usque ad 10, 11 continens. Hoc manuscriptum saec. IX. omnino 78 folia habet, in iis 9 fragmenti illius ad ep. ad Rom. pertinentis, cuius singulae paginae 21 versuum sunt. Se-

quuntur 69 folia commentarii ep. ad Gal. 1, 11 usque ad finem et ep. ad Eph., quae 23 versuum sunt, ut olim duo manuscripta diversa quidem, sed ab eodem librario confecta fuisse videantur. Adnotatione fol. 43: *eiusdem ad Ephesios* demonstratur hoc eiusdem aetatis ac *S* manuscriptum auctoris nomine non caruisse. Fol. 44 scriptum est: *INCIPIT TEXTUS EPISTOLAE*, in extremo fol. 78: *EXP̄L AD PHĒS*. Reliqua pars et tergum folii vacant, ut colligi possit manuscriptum ne primitus quidem plus praebuisse quam harum duarum (vel trium) epistularum interpretationem, quod valde notabile est, cum illae potissimum ad Gal. et ad Eph. epistulae in manuscriptis huius generis desint.

Eorum manuscriptorum, quibus complurium epistularum commentarius exhibetur, dilucidissime genus primum tamquam proprium non solum eo probatur, quod omnes epistulas eodem ordine (ad Rom., I. et II. ad Cor., Phil., I. et II. ad Thess., ad Tit., ad Col., I. et II. ad Tim., ad Philem.) collocatas praebet, sed multo insignius eo, quod epistularum ad Rom. et II. ad Cor. forma mutilata est. Quae manuscripta in ep. ad Rom. (16, 19) textum subito abrumpunt ita, ut (in *S* etiam sine subscriptione) ilico Marcioniticus ad I. ep. ad Cor. prologus incipiat. In commentario ad Rom. epistulae multae partes desunt et breviores et ampliores quam aliis omnibus exhibentur neque ulla causa inveniri potest, cur retractator posterior hanc formam contraxerit, illam amplificaverit; neque quidquam in sermone ac stilo occurrit, quod adminiculum sit suspicandi eo loco contextum quendam originalem postea ab alio auctore esse suppletum. Quamquam cuncta Ambrosiastri interpretatio in sermone conciso tam ampla est, ut librarii materiem saepius duobus tomis distribuerint priori cum ep. ad Rom. duas ad Cor. epistulas assignantes, posteriori reliquas, tamen nulla re inducimur, ut epitomen commentarii epistulae ad Rom. factam esse statuamus, in qua totae partes simul rescribendae fuerint. Immo omnibus rebus permovemur, ut coniciamus auctorem ipsum

posteriore tempore opus suum auctum atque emendatum edidisse, quod iam in edendis Quaestionibus factum esse Souter docuit[24]).

Quattuor manuscripta primo loco nominata ex eadem regione originem ducunt; quae quomodo inter se coniuncta sint, certo ita statui potest, ut *S* ex *N* descriptum, *I* ex *S*, *X* ex *I* oriundum dicamus.

Non eadem fide, neque vero non probabiliter possumus statuere etiam *K* e codicis *N* radice ortum esse. Profecto *K* et *N* manuscriptis mirum in modum multa vitia notabilia sunt communia. Qua de re perfecte et absolute iudicare eo difficilius est, quod verba recensionis α in manuscr. *K* recensione β infecta sunt.

Etiam cod. Veron. LXXV ex eodem archetypo quo *N* ortum esse aliquot vitiis communibus demonstratur (*fraugmento* 9, 21, om. *apostatae* 9, 27, om. *non* 9, 27, *magis* pro *magistra* 9, 30). Et *NK* et *V* ex archetypo quodam fortasse non multo vetustiore derivati esse videntur, cuius patriam Italiam superiorem fuisse eo magis licet suspicari, quod etiam Claudius Taurinus (mortuus ca. a. 827) recensione α utitur.

Δ Vetustior prologi in ep. ad Rom. forma etiam in codice Ardmachano (Book of Armagh) ca. a. 807 scripto invenitur.

Ex iis, quae adhuc dicta sunt, quemvis sibi persuasisse puto nos iure existimare codicibus *NKV* imaginem recensionis α a recensionibus β et γ intactae, vitiis quidem valde deformatam, ceterum veram nobis esse servatam. Quod iudicium, quatenus ad textum Paulinum ab Ambrosiastro usurpatum pertinet, sane restringendum est. Demonstrari enim potest textum S. Scripturae toto hoc genere pariter traditum non esse originalem, quippe cui etiam commentarius α repugnet lectiones in γ obvias rectas testificans. Epistula ad Rom. 1, 7 pro textu Scripturae *dilectis* exhibet, cum in com-

---

[24]) Cf. A. Souter, A study of Ambrosiaster, Cambridge 1905, 185sqq.; CSEL L, p. VIIsq. Item C. Martini, Ambrosiaster, Rom 1944, 18sqq.

mentario verba Veteris Latinae (recensionis γ) *in caritate* inveniantur; 1, 27 habet *mercedem*, commentarius autem *compensationem mercedis* postulat; 2, 9 legitur *angustia*, commentarius exponit pluralem *angustiae*; 3, 9 pro *quid igitur? praecellimus eos? nequaquam* commentarius suadet *tenemus amplius*; 5, 14 etiam verba ab Ambrosiastro fortiter repudiata *non peccauerunt* adsunt; 11, 18 legitur *semper*, cum in commentario sit *in perpetuum*; 15, 2 pro *nuntiatus* commentarius recte habet *nominatus*; 16, 3 pro *adiutores meos* in commentario est *socios laboris mei* etc. Quoniam Ambrosiastrum in editionibus posterioribus textum S. Scripturae variavisse nulla re significatur, contextus recte recensitus, qualis e genere principali recensionis γ ubique comparari potest, in α quoque constituendus est.

2. Manuscripta recensionis tertiae haec sunt:

G Sangallensis, cod. bibliothecae abbatiae 101 + 100, duo manuscripta iungenda; 181 et 162 folia 27 versuum longorum, quae sub Grimalto abbate (a. 841/872) ibi confecta sunt. Codice 101 ep. ad Rom., I. et II. ad Cor., codice 100 ep. ad Gal., Eph., Phil., Tit., Col., I. et II. ad Thess., I. et II. ad Tim., ad Philem. continentur, epistula ad Hebr. manu paulo recentiore postea adiuncta est. Fol. 1 legitur: *INCIPIT TRACTATUS* etc. pariter atque in codice gemino *F*; item finis prologi plane idem qui in *F*. Multi loci manu vetere correcti sunt. Codex describitur apud A. Bruckner, Scriptoria medii aevi Helvetica 3, 68.

F Fulda, cod. bibliothecae regionalis (Landesbibl.) A a 18, 180 folia 35 versuum longorum continens, saec. IX, e Constantia oriundus. Fol. 1r legitur: *Monasterii Weingartensis a. 1630.* Manu recentiore (s. XIV/XV) infra scriptum est: *Ēple pauli omnes usque ad hebreos cum commento bī ambrosii.* Incipit manuscriptum ab his verbis: *INCIPIT TRACTATUS SCI AMBROSII IN EPISTOLAM AD ROMANOS* (colore rubro). *Principia rerum* etc. Extrema prologi verba sunt haec: *omnium doceat SIC INCIPIT Paulus seruus* etc. Fol. 51r

legimus: *EXP̄L BEATI AMBROSII IN EPLĀ AD ROMANOS. HUNC LIBELLUM WOLF LEOZ*; deinde ampla rasura quinque fere versuum. Fol. 52r alia manus incipit a I. ep. ad Cor., item fol. 108r ab ep. ad Gal. Itaque primitus tria manuscripta diversa fuisse videntur. Loci S. Scripturae in ep. ad Rom. laudati usque ad fol. 7 litteris maiusculis rubris scripti sunt, deinde nigris. Is codex geminus est codicis *G*. Wolf Leoz, monachus Sangallensis a. 811—833 Constantiae episcopus fuit. Cf. E. Munding, Abt-Bischof Waldo, Beuron 1924, 20sq. K. Löffler, Die Handschriften des Klosters Weingarten (Beihefte zum Zentralblatt für Bibliothekswesen 41, Leipzig 1912). A. Holder, Die Reichenauer Hss. I 334.

M Modoetiensis (Monza), cod. bibl. cathedr. c. 2; 213 folia continens, saec. IX/X, descriptus apud F. C. Burkitt, The Book of Rules of Tyconius, Cambridge 1894, XXVII. Quem codicem in ep. ad Gal. 1, 10 longum de Iacobo Alphaei additamentum exhibere P. A. Ballerini, S. Ambrosii Opera 3 (Mediolani 1877) 755 dicit. Textus ep. ad Hebr. in hoc plenior est quam in reliquis manuscriptis his verbis finiens: *quantulamcumque ueniam tribuere dignetur*. Cf. E. Riggenbach, Die ältesten lateinischen Kommentare zum Hebäerbrief, Leipzig 1907, 23, 30. Collatio Ambrosiastri exstat in Breweri scriptis relictis.

B Bruxellensis, cod. bibl. regiae (Bibl. Royale) 971. 186 folia 40 versuum longorum continens, saec. XI/XII. Gemblacensis (Gembloux) e conventu St. Petri oriundus, variis manibus scriptus. Fol. 1r legitur: *Incipit tractatus scī ambrosii ep̄i mediolanensis in epistolam ad Romanos. Principia rerum* etc. Eadem verba in subscriptione.

Bruxellensis, cod. bibl. reg. 972; 143 folia, 2 columnae, 40 versus; saec. XII, Leodiensis (Lüttich) e conventu St. Laurentii oriundus, variis manibus accurate scriptus; fortasse ex cod. 971 descriptus.

O Oxoniensis Bibl. Bodleianae Bodl. 756; 142 folia 36—40 versuum longorum continens, saec. XI, e Salisbury oriun-

dus. Propriae huius codicis lectiones magnam partem etiam in Paris. 1759 (*D*) inveniuntur. Fol. 1^{r} legitur: *INCIPIT TRACTATUS AMBROSII EPI IN EPISTOLAM AD ROMANOS. Principia rerum* etc. Deest Explicit prologi.

Y Tricassensis (Troyes) 128; 194 folia, 2 columnae 37 versuum; saec. XII, e Clara Valle (Clairvaux) oriundus. Scriptura pulcherrima, litterae initiales coloratae. Fol. 1^{r} legitur: *INCIPIT TRACT SCI AMBROSII IN EPLA AD ROMANOS. Principia rerum* etc. Deest Explicit prologi. Contextus aliquantulum attingit verba codicis *B*.

Paris. bibl. nat. 1761 (olim Colbertinus 1948, Regius 3747). 100 folia, 2 columnae; saec. VIII/IX, compluribus manibus scriptus. Commentarius in ep. ad Rom. initio amisso a 13, 10 demum incipit.

Paris. bibl. nat. 1763 (olim Colb. 1117, Regius 3747, 2). 106 folia, 2 columnae; saec. XIII. Fol. 1 rubro colore scriptum legitur: *Sci Spiritus assit nobis gratia. Incipit tractat' sci ambrosii episcopi in librum epistolarum beati Pauli Apostoli: Incipit epistola prima ad Romanos. Principia rerum* etc. Tertiae et secundae recensionis textus mixtus.

Vindobonensis bibl. nat. 4600, 331 folia versuum longorum; saec. XV. Textus codicibus *FG* propinquus.

W Vindobonensis, bibl. nat. 743, 78 folia 30 ad 35 versuum longorum, saec. VIII ex. sec. Lowe. Nonnulla folia umore vitiata magnam partem legi non possunt. Duo folia postrema alia manu scripta sunt. In pagina suprema aliquot versus leguntur, quos S. Berger, Histoire de la Vulgate, Paris 1893, 118 typis exscripsit, deinde haec adnotatio: *Uuinid(h)arius peccator scripsit istum librum. amen. amen.* Non est causa, cur nomine illo Winithari confisi hunc codicem in abbatia St. Galli scriptum esse suspicemur, qui auctoris nomine celato nihil nisi commentarium in ep. ad Rom. praebet. Adnotatio in pagina extrema addita Origenem auctorem operis dicit. Cf. E. A. Lowe, Cod. Lat. Ant. X 1488; H. J. Vogels, Untersuchungen zum

Text paulinischer Briefe bei Rufin und Ambrosiaster, Bonn 1955, 39sqq.

A Ambianensis cod. bibl. municipalis 87 idemque codex Corbeiensis Maurinorum, 196 folia 26 versuum longorum continens, in abbatia Corbeiensi sub abbate Maurdramno ca. a. 800 scriptus. Fol. 1 (Montefalconii manu scripta?) haec leguntur: *Monasterii S. Petri Corbeiensis.* Deinde: *INCIPIT TRACTATUS SCI AMBROSII IN EPISTOLAS BEATI PAULI. INCIPIT PROLOGUS. Principia rerum* etc. usque ad verba *omnium doceat sic incipit EXPLICIT* (sequuntur duo verba, quae legi non possunt), *paulus seruus* etc. Epistula ad Rom. sine Explicit sic finitur: *INCIPIT ARGUMENTUM. Praecepto domini admonitus* etc. Cf. E. A. Lowe, Cod. Lat. Ant. VI 709.

D Paris. bibl. nat. 1759 (Colb. 1740, Regius 3747), 249 folia 25 versuum longorum. Codex magnificus initio saec. IX confectus, contextu Scripturae in ep. ad Rom. miniato. Cuius patriam Veronam fuisse Souter suspicatur. Fol. 2r legitur: *Iste lib s Dion.* Deinde: *INCIPIT TRACTATUS SCI AMBROSII EPI IN EPISTOLAM AD ROMANOS. principia rerum* etc. Prologi Explicit deest. Fol. 118: *EXPLICIT TRACTATUS SCI AMBROSII EPI MEDIOLANENSIS IN EPLAM BEATI PAULI APLI AD ROMANOS. INCIPIT EIUSDEM AD CORINTHIOS PRIMA.* Textus huius codicis, quo iam Gillot (Codex Dionysii) utebatur, manuscripto *O* propinquus est.

C Casinensis 150, 458 folia 30 versuum longorum. 32 paginis primis initium commentarii Origenis a Rufino translati (usque ad 2, 16) scriptura saec. VII. exaratum exhibetur, reliquae in initio et fine mutilatae contextum Ambrosiastri praebent qualem codices *FGB* etc. Ceterum unum folium epistulae II. ad Cor. 12, 4—7 continens deest. Scriptura codicis est semiuncialis Beneventana medii saec. VI. In fine ep. ad Rom. (*EXPC AD ROMANOS. INCIPIT AD CORINTHEOS PRIMA*) manu recentiore adnotatum est: *Do-*

natus gratia Dei presbyter proprium codicem Iustino Augusto tertio post consulatum eius in aedibus beati Petri in castello Lucullano infirmus legi legi legi. Quo docemur hoc manuscriptum anno 569 Lucullani loco prope Neapolim sito fuisse. Editum est (postrema pagina commentarii in ep. ad Rom. repraesentata) ab A. Amelli in Spicilegio Casinensi 3, 2 (Monte Cassino 1901), describitur in Bibliotheca Casinensi 3, 316sqq. et apud E. A. Lowe, Cod. Lat. Ant. III, 374a.

Decem illi codices tertiae recensionis priore loco nominati, id est *G F M B 971, 972 O Y Paris. 1761, 1763 Vindob. 4600* artissime inter se cohaerentes progenies eiusdem archetypi esse probantur. In omnibus his codicibus commentarius epistulae ad Romanos non solum eandem formam habet a recensione α saepe discrepantem, paene semper ampliorem, sed in fine eius additamentum est alienissimum, quo docemur, quam serviliter quamque diligenter codices illi descripti sint. Post *Finit ad Romanos* sequitur satis ampla particula media in sententia incipiens haec, quam codicem Sangall. 101 secutus affero:

> *FINIT AD ROMANOS HUCUSQUE SUBLATA DISCORDIA DOCET SALUTATIO MEA MANU PAULI: Se in epistola subscripsisse ostendit quae uerba sint subscriptionis subicit dicens. SI QUIS NON AMAT DOMINUM IESUM SIT ANATHEMA MARA(NA)THA. Si quis dominum iesum qui uenit non amat abscidatur Maranatha enim dominus uenit significat. Hoc propter Iudaeos qui iesum non uenisse dicebant. Hi ergo anathema sunt a domino qui uenit. Gratia domini nostri iesu christi uobiscum. caritas mea cum omnibus uobis in christo iesu. Ideo talem subscriptionem posuit propter hoc qui dum dissensione studebant dominum iesum non diligebant. Quippe cum dicerent: Ego pauli. ego apollo. ego uero coephae. Qui enim christum diligit non dat hominibus gloriam. et quia nulla est spes in homine gratia inquit domini iesu christi uobiscum et subauditur. Qui diligitis dominum iesum. et quoniam non se inuicem diligebant in se hoc docet dicens. Caritas mea cum omnibus uobis in christo iesu ut amare se discerent ea gratia qua diligebantur ab apostolo. Non carnis affectu sed in christo iesu. EXPLICIT BEATI AMBROSII IN EPISTOLA AD ROMANOS.*

Hanc partem de extremis commentarii cuiusdam (et quidem genuini Ambrosiastri) in ep. I. ad Cor. 16, 21sqq. verbis depromptam esse quivis theologus etiam modice doctus ilico intelleget. Quomodo autem huc irrepere potuit? Quod genus illud codicum (una cum Casin. 150 et Paris. 13339 a I. ad Cor. 15, 44 usque ad II. ad Cor. 1, 5) pro genuinis Ambrosiastri verbis Pelagii textum praebet, non satis probabilis eius rei explanatio est. Forsitan similis casus subest atque in Sangall. 100, Bamberg. 89, Monac. 27031 apparet, ubi in extremo Alcuini in ep. ad Hebr. commentario particula quaedam Ambrosiastri in ep. ad Rom. 16, 19sqq. commentarii invenitur eaque ipsa illa particula, quae in manuscriptis recensionem α praestantibus desideratur. Hoc additamentum tardissime exeunte saeculo IX. post verba *Finit ad Romanos*, quibus incertus tertiae quoque recensionis auctor indicatur, in Italia superiore (Monzae) irrepsisse necesse est. Codices vetustiores *F* et *G* — Modoetiensis imago phototypica mihi non praesto est — in Explicit suo, quia litteris maiusculis scriptum est, alienum particulae illius habitum etiamnunc perspicuum faciunt, cum codices recentiores verbis illis *Finit ad Romanos* neque scribendo nec spatio intermisso a cetero textu separatis, tamquam extrema pars interpretationis sint, eodem versu haec continuent: *hucusque sublata* etc.

Decem illis manuscriptis supra dictis commentarius in ep. ad Rom. secundum tertiam recensionem (γ) exhibetur, codicis Parisini 1763 autem fundamentum saltem esse textum recensionis γ necesse est, quoniam verba *hucusque sublata* etc. postero tempore addita esse cogitari non posse videtur. Contextus γ a recensione α eo differt, quod multas partes aliis verbis scribit, alias delet, nonnullas valde auget.

Etiam codex Vindob. 743 (*W*) et Ambianensis 87 *A* (Corbeiensis) (quem Maurini merito quidem magni aestimabant, sed intra codices suos non recto loco collocabant), quamquam a genere adhuc tractato haud paulum differunt, recensionem γ ostendunt. Codices *W* et *A* iam contextu suo

S. Scripturae a ceteris manuscriptis valde discrepante proprium genus codicum iungendorum esse demonstrantur. Tamen neque codice *W* neque *A* Veteris Latinae Pauli contextus purus et sincerus nobis servatur. Etsi ad utrumque conformandum, alium alio loco, Vulgata multum valuit, tamen dubium non est, quin in utroque eundem S. Scripturae textum habeamus, qui quam maxime contingit illam formam, qua Rufinus Aquileiensis, cum Origenis homilias in Latinum vertit sermonem, ca. a. 404 usus est. Textum eius etiamnunc debemus editioni illi, quam fecit de la Rue (Paris 1759 IV 476sqq.), cuius fortasse non singula quaeque fide digna sunt. At Rufinum et codices *WA* admodum propinquos esse satis perspici potest, nisi forte plane dicere velis tres illos textus, si veram eorum rationem exigimus, eosdem esse, quod de *W* et *A* certe constat. Et quoniam hic S. Scripturae contextus non is est, quo usus est Ambrosiaster — quod commentario eius illi repugnante[25]) declaratur —, efficitur eum in archetypo quodam fuisse, unde *W* et *A* orti sunt. Cum uterque codex longae traditionis vulnera et cicatrices prae se ferat, archetypus ille multo ante initium saec. IX. ponendus est.

Antiquissimis igitur temporibus contextus S. Scripturae ab Ambrosiastro tamquam fundamentum positus cum alio commutatus est. Tale inceptum in opere verbis litterarum sacrarum interpretandis destinato sane inopinatum et dubium est! Quod si explicare vellemus ponendo aliquem verba sibi aliena consuetis compensavisse, eiusmodi suspicione tamen non probabiliter explanaretur, cur tanta opera in 'corrigendo' consumpta esset. Aliam vero explicandi rationem potius probari putaverim: manuscriptum quoddam non plenum Pauli contextum continens, sed prima et postrema tantum contextus interpretandi verba ut lemma qu. v. adnotans et, quia in studio legendi semper aliqui Pauli contextus iuxta ponendus

---

[25]) Cf. H. J. Vogels, Untersuchungen zum Text paulinischer Briefe bei Rufin und Ambrosiaster. Bonn 1955, 38sqq.

erat, usui inhabile completum esse atque in eo negotio, cum verus textus non praesto esset, illam recensionem esse adhibitam, qua Rufinus quoque in Origenis interpretatione Latine vertenda usus sit. Eiusmodi Ambrosiastri manuscriptum in contextu S. Scripturae primis et extremis loci interpretandi verbis contentum in vetere quodam bibliothecae Laurentianae codice (Ashb. 60, s. VIII) in ep. ad Gal. usque in ep. ad Philem. adhuc exstat; et Ambianensis noster 87 ultimum saltem vestigium eiusmodi scribendi rationis prodit, cum in I. ep. ad Cor. 15, 37 exhibet *sed nudum granum usque ad seminum* non aliter atque in cod. Ashb. 60 semper fit; librarius ille autem non magis quam geminus eius Gandavensis 455 verba illa pro lemmate habenda esse suspicatus est.

Non solum in S. Scripturae contextu codices *W* et *A* tamquam fratres apparent, sed etiam multis lectionibus a verbis alias traditis discrepantibus. Qui si nihilominus imprimis in capitibus prioribus tantum differunt, causa in eo est, quod in *A* quidem recensio β illic magni momenti est, in *W* autem non. Codex *W*, ut Pauli contextum omittam, semper cum genere *FGM* facit, *A* in capitibus prioribus multifariam cum manuscriptis recensionis β, ita autem, ut postea, quo longius sermo progrediatur, eo puriorem recensionem γ ostendat. Etiam hic ut in codice Colon. 34 (*K*) denuo intellegitur studium et industriam eorum, qui textum retractabant, post prima scribendi initia fatigatam esse; nec dubium est, quin in *A* fundamentum sit recensionis γ, integumentum autem recensio β.

Ad contextum recensionis γ confirmandum stirps in *W* et *A* tradita, ut de Pauli contextu taceam, eiusdem auctoritatis aestimanda est atque genus primo loco nominatum. At duo alia manuscripta, *D* et *C* dico, quamquam et eorum fundamentum γ est, non pro paribus habenda sunt. *D*, i. e. pulchrum illud man. Par. 1759 (s. IX.) accuratissime confectum, etsi codici Ambianensi 87 eo simile est, quod ut ille multa e β addit, tamen cum *A*, quia additamenta plerumque

aliis locis inveniuntur, raro congruit. Ceterum codex quidam manuscripto *O* (Oxoniensi 756) prior vim codicis *D* vel recensionis codicis *D* propinquae aliquando passus est, ut Oxoniensis ille intra primum recensionis γ genus quodam modo separatus sit.

Codex *C* Ambrosiastri longe veterrimus, qui quo tempore scriptus sit ex adnotatione quadam a. 569 scripta constat cuiusque patria non ignota est, textum praebet, quem — nonnullis locis e γ additis — recensionis β esse non dubitaremus autumare, nisi liquido demonstrari posset eum ex eodem archetypo ortum esse quo genus *F G M* etc., quippe cum e. g. in S. Scripturae contextu ep. ad Rom. 15, 13. 16. 22—32; 16, 1. 2. 4. 5a easdem lacunas quas illud ostendat. Idem in interpretandis epistulis a I. ad Cor. 15, 44—II. ad Cor. 1, 5 non Ambrosiastri, sed Pelagii commentarium praebet. Quem qui antecedit, non post dimidium saec. VI. nescio quo modo aliquot folia amisisse necesse est, quae postea sive aliquo errore sive quod cuidam lacunam animadvertenti alter Ambrosiastri codex non praesto erat, commentario illo aliqua ex parte propinquo, quem unius hominis aetate post Ambrosiastrum Pelagius conscripserat, compensata sunt. Quod vitium excepto *A* (*W* tantum in ep. ad Rom. commentarium continet!) omnia manuscripta supra enumerata et Paris. 13339 ostendunt, quo illa ex eodem archetypo fluxisse optime demonstratur.

3. De manuscriptis recensionis secundae.

Altera commentarii editione species primae singulis partibus et amplificatis et rescriptis valde immutata est. Sed β et γ inter se multo minus differunt quam β et α. Magna pars locorum recensionis β recensione γ adhibita mutatorum tantum ad delectum et ordinem verborum pertinet. Quo factum esse putaverim, ut in textu tradito recensiones β et γ multo saepius inter se permutarentur quam recensione α una vel altera reliquarum adficeretur. Quod cum nullo fere loco

statui possit, multis locis γ recensione β et invicem β recensione γ adfectam esse observamus.

Recensio β, cum γ hic illic verborum tenorem rursus contraxerit, textum praestat integerrimum. Idem in plurimis manuscriptis comparens plus minusve purum librorum impressorum fundamentum est. Manuscripta recensionis β plerumque commentarium in ep. ad Rom. solum aut coniunctum cum alienis habent, ut Haymone et Theodoro Mopsuesteno. Soli codices Carnutensis (Chartres) 34 et Oxoniensis Lyell Empt. 9 Ambrosiastrum integrum praebent, Paris. 13339 et Karolsruh. 108, uterque mixto saec. IX. textu, cum ep. ad Rom. etiam epistulas I. et II. ad Cor. Veterrimus secundae recensionis codex Trevirensis (Trier) 122 s. VIII/IX est.

Textum recensionis β pro fundamento positum, identidem verbis recensionis γ expletum, haec manuscripta habent: Trevir. (Trier) 122, Colon. (Köln) 39, Laudun. (Laon) 107, Carnut. (Chartres) 34, Paris. 1760. 1762. 13339, Aurelian. (Orléans) 200. 85, Carolsruh. 108, Oxoniensis 683, Lyell 9, Vendocin. (Vendôme) 30, Sci. Michaelis in Lotharingia (St. Mihiel) 16, Rom. Bas. S. Petri D 169, Vat. 283, Urb. 39, Florent. XIV 2. 6., XV 2. In his manuscriptis tria genera, quamquam ex parte concurrunt, inter se differunt:

1. Trevir., Colon., Paris. 1760. 13339, Oxon. Lyell. Empt. 9, St. Michaelis, Laudun., Carnut.
2. Aurelian. 85. 200, Oxon. Bodl. 689, Vendocin., Laudun., Carnut.
3. Rom. Bas. S. Petri, Vat. 283, Urb. 39, Paris. 1762, Florent. XIV 2. 6, XV 2.

Ad textum β confirmandum, cum plerumque etiam recensione α aut γ aut utraque fulciatur, in codicibus Trevir., Colon., Oxon. 9, St. Michaelis, Laudun., Carlsruh. acquievi et apparatu huius recensionis supersedi.

Trevirensis, bibl. municip. 122, codex 116 foliorum saec. VIII/IX. versibus longis graviter et impedite scriptus. Fol. 1

legitur: *incipit tractatus scī ambrosii epi sūp epl beāt pauli apostoli ad romanos. incipit prologus. Ut rerum notitia habeatur* etc. Fol. 2: *incipit textus. Paulus seruus* etc. Descriptus est codex apud M. Keuffer, Beschreibendes Verzeichnis der Hss. der Stadtbibl. zu Trier I, Trier 1888, 17sq.

Coloniensis, bibl. aed. episc. 39, 71 folia 30 versuum longorum continens, saec. IX. Fol. 1: *Liber Guntarii* (archiep. Colon. a. 850—863 et 870). Fol. 1v: *INCIPIT TRACTATUS SCĪ AMBROSII ĒPĪ MEDIOLANENSIS SUPER EPISTOLAM BEATI PAULI APOSTOLI AD ROMANOS.* Fol. 2r: *incipit prologus. UT RERUM NOTITIA HABEATUR PLENIOR PRINCIPIA rerum* etc. Fol. 2v: *EXPLICIT PROLOGUS. INCIPIT TEXTUS . Paulus seruus* etc. Fol. 71r: *EXPLICIT TRACTATUS SCĪ AMBROSII IN EPISTOLA AD ROMANOS. D̄Ō GRATIAS. AMEN. FINIT.* Inde ab ep. ad Rom. 9, 6 (XXV) usque ad 15, 1 numeri capitum in margine manu prima additi sunt, ut in indice codicum Vulgatae *AKMOVZF* enumerantur. Horum numerorum nonnullos etiam Paris. 13339 in initio (usque ad fol. 9) habet, quorum ultimus est: V (*propterea tradidit illos*); deinde numeri desunt nec digestio capitum (51) indicatur nisi litteris maiusculis miniatis.

Laudunensis 107, cod. 118 folia 23—26 versuum longorum continens, saec. IX. Fol. 1: *INC̄P TRACTATUS SCĪ AMBROSII EPĪ MEDIOLAN̄ SUPER EP̄L BEĀ PAŪ APL̄I AD R̄OM̄ INCIPIT PR̄OL UT RERUM NOTICIA PLENIOR HABeatur* etc. Fol. 1: *EXPLICIT PROL̄OG̅ INCIPIT TEXTUS PAULUS* (littera initialis) *SERUŪS XP̄I IH̄U̅. Apud veteres* etc. Fol. 118: *EXPLICIT TRACTATUS S̄CI̅ AMBROSII IN EPISTULA AD ROMANOS.*

Carlsruhensis Aug. CVIII, 154 folia 29 versuum longorum continens, saec. IX., ex Augia Divite (Reichenau) oriundus. Fol. 1: *INCIPIT TRACTATUS S̄CI̅ AMBROSII EPISCOPI MEDIOLANENSIS SUPER EPISTOLAS BEATI*

PAULI AP̄S INPRIMIS AD ROMANOS. UT RERUM NOTITIA PLENIOR HABEATUR. PRINCIPIA RERUM requirenda etc. Fol. 1: In fine prologi *omnium doceat* sine *sic incipit*: *Paulus seruus* etc. Fol. 73: *EXPL̄IC TRACTĀT SCĪ AMBR̄O IN EPĪST AD ROM. INCP̄ I AD COR. Corinthii sunt achaici* etc. Fol. 154: *EXPLICIT EPISTOLA SECUNDA. DŌ GRATIAS. AMEN. ENGILRICUS SUBDIACONUS SCRIPSIT in nomine domini.*

St. Michaelis (St. Mihiel) cod. 16, 220 folia, quorum 65 in ep. ad Rom. cadunt, 34 versuum longorum continens, saec. X. Folium primum manu vetere scriptum, folium postremum manu recentiore suppletum est. In summo fol. 1r legitur: *Benedictorum S. Michaelis in Lotharingia. INCIPIT TRACTATUS SCI AMBROSII EP̄I IN EP̄LA BEATI PAULI AP̄LI AD ROMANOS. Ut rerum* etc. Finis prologi: *omnium doceat sic incipit. EXPLICIT PROLOGUS. INCIPIT TEXTUS. PAULUS SERUUS IH̄U XP̄I apud ueteres* etc. Fol. 65: *EXPLICIT TRACTATUS SC̄I AMBROSII IN EP̄LA PAULI AD ROMANOS.*

Oxoniensis, Bibl. Bodleianae Lyell Empt. 9; 115 folia 2 columnarum et 55 versuum continens, saec. XIV. Fol. 1r: *Incipit tractatus sci Ambrosii ep̄i in ep̄las bti pauli ap̄li. Ut* (littera initialis) *rerum notitia* etc. Finis prologi: *doceat sic incipit. Incipit explanatio ep̄le ad romanos. Paulus* (littera initialis) *seruus* etc. Fol. 30v: *Explicit tractatus sancti Ambrosii Ep̄i in Epistolam beati Pauli ad Romanos. deo gratias. Incipit prefatio sancti Ambrosii Expositionis in Ep̄lam beati Pauli ap̄li ad Corintheos primam. Praecepto domini* etc. Sequuntur commentarii ad has epistulas: I. II. Cor., Gal., Eph., Phil., I. II. Thess., Col., I. II. Tim., Tit., Philem.

C. De manuscriptis commentarii ad Corinthios epistularum

Ut in epistula ad Rom., sic auctor etiam in epistulis ad Cor. non contentus fuit textu verborum semel electo; at opera

eius hic longe distat ab ea amplitudine et gravitate quae est in epistula ad Romanos. Quare etiam difficilius est eam accurate definire. Neque vero dubium est, quin duae ut minimum duarum illarum epistularum editiones factae sint; et nescio an hic quoque recensionis tertiae ratio sit habenda.

Quod ad primam ad Cor. epistulam 1, 7 in uno genere mss. legitur: *in quo reuelabitur dominus noster Iesus Christus non fidis sed infidis, ut cognoscant ac sciant uerum esse quod credere noluerunt*, in alio: *in quo reuelabitur dominus noster tam fidis quam infidis ut cognoscant increduli ac sciant uerum esse quod credere noluerunt et pereant, fidi uero gaudeant plus boni inuenientes quam putauerant*, quod locus Isaiae 64, 4 in I. Cor. 2, 9 allatus hic ad Isaiam, illic ad Eliae apocolypsin refertur, quod denique in primo genere verba illa I Cor. 7, 5 *et iterum ad ipsum reuertimini* sic explicantur: *quoniam coniugiis consilium dat, ut ad ipsum dominum reuertantur abstinentes se ab uxoribus suis, ut possint dignius accipere corpus domini*, in aliis manuscriptis autem genuina verba: *et iterum ad idipsum reuertimini* recte explicantur sic: *quoniam coniugiis consilium dat post dies orationis ad usum naturalem reuerti debere*, haec verba varie concepta non sunt librariorum consilii inopum vel recentioris cuiusdam retractatoris, sed auctoris ipsius semet corrigentis, cum aut postea quaedam addit aut postmodum delet. Nam in multis illis portiunculis vel partibus, quae in aliquot manuscriptis desunt, una tantum excepta nusquam dubium esse potest, an genuinae sint. Tantummodo locus ille I Cor. 6, 18 *quia cetera peccata* usque ad *concupiscentia carnalis*, quem in omnibus editionibus prioribus adesse, in manuscriptis deesse iam Maurini dicebant, non Ambrosiastri est, sed ex Eugippii textu (CSEL 9, 1028, 2—11) insertus. Quem in uno Oxon. Lyell Empt. 9 invenio, quo codice iam editio princeps (Basil. 1492) usa esse videtur, quippe cuius lectiones alias non confirmatae omnibus locis illo comprobentur; et non genuinum esse locum supra dictum iam usu verborum quorundam de-

monstratur, quae alias in Ambrosiastro non occurrunt, ut *absorbitio*. In alios vero manuscriptorum locos alienos rarissime incidi, velut Oxon. 689 (fol. 9) longius quoddam additamentum exhibet in fine ep. ad Rom. 5, 4, Modoetiensis autem in ep. ad Gal. 1, 19 (secundum Ballerini III 755) locum de Iacobo domini fratre.

Quamvis consentaneum sit opinari eosdem codices ut in ep. ad Rom. etiam in I. ad Cor. ep. eosdem gradus incrementi ostendere, tamen id pro certo ponere praeposterum sane fuerit. Quod qui poneret, non consideraret nequaquam totum semper commentarium esse a librariis transscriptum, sed satis saepe singulas eius partes. Nec desunt res aliam viam monstrantes, velut cod. Ambian. (Amiens) 87 (cum satellite suo Gand. 455) in I. ad Cor. ep. verba Pauli a ceteris manuscriptis valde discrepantia praebet, cum verba II. ad Cor. ep. plane solita sint. Quam differentiam quomodo explicemus? Interpretatio ep. ad Rom. in codice Casinensi longe abhorret a contextu codicis Sangall. 101; commentarius in ep. I. et II. ad Cor. in ambobus manuscriptis pariter fere conformatus est, quin etiam insignia quaedam vitia huius et illius communia inveniuntur. Codex Monac. 6265 (eiusque satelles Salisburg.) in ep. ad Rom. semper fere forma *Muses* utuntur. Quodsi in utraque ad Cor. ep. pro illa semper *Moyses* apparet, utrum ad aliam traditionem referendum est an librarium interea aliquid didicisse putemus? Ita sane, nisi in utroque manuscripto 225, 23 subito forma illa *Muses* rursus adesset et 246, 32 item in utroque manuscripto pro *duce Moyse feliciter* verba sensu carentia *ducemus effeliciter* inveniremus, quo insigni fidei librarii exemplo evidenter indicatur antecessorem quendam codicis Mon. 6265 etiam in ep. ad Cor. semper *Muses* exhibuisse, quod hic, cum in ep. ad Rom. servatum sit, praeter exigua illa vestigia evanuit. Etiam in codice Vat. 4919 ducentis annis posteriore *ducemus feliciter* legitur, ut, quisquis de licentia et arbitrio medii aevi librariorum loqui velit, eum attente et considerate hunc casum spectare debere putem.

Ceterum ratio cognationis manuscriptorum in I. et II. ep. ad Cor. prorsus eadem est atque in ep. ad Rom. Quinque manuscripta: Monac., Salisburg., Colon., Godvic., Zwettl. a primo folio usque ad ultimum notam et habitum suum servant, ut secundum illa, quae supra diximus, duorum extremo loco enumeratorum aeque ac Salisburgensis ratio non sit habenda. Item codices Fuld., Sangall., Mod., Bruxell., Tricass. (Troyes) 128 in I. et II. ep. ad Cor. proxima cognatione inter se coniuncti sunt.

In maiore parte manuscriptorum finis I. ad Cor. ep. et initium II., ut iam supra diximus, non Ambrosiastri, sed Pelagii textum praebet. Eo pertinent codices Casinensis, Sangall. 101, Fuld., Mod., Bruxell. 971. 972, Oxon. 756. 698, Paris. 1759. 1761. 1763. 13339, Tricass. 128, Vindob. 4600, Rom. Pal. lat. 169, Turon. (Tours) 298, Londin. Burney 42 et Carnut. (Chartres) 34. Omnia manuscripta supra dicta ex eodem archetypo orta esse vix opus fuerit adnotare. Genuinus I. ad Cor. ep. finis invenitur in Monac. 6265, Salisburg., Colon. 34, Godvic., Zwettl., Rom. Vat. 4919, Karlsruh. 108, Tricass. (Troyes) 432, Leningrad., Oxon. Lyell 9, Ambian. (Amiens), Gandav. (Gent) 455. Ut in commentario in ep. ad Rom. etiam hic genere primo loco dicto textus integerrimus praebetur (γ).

Editio nostra his nititur manuscriptis:

N = Monacensi 6265

K = Coloniensi 34 $\qquad \Pi = N + K + V$

V = Rom. Vat. 4919;

V continet 121 folia 30 versuum longorum, saec. XI. Fol. 1^{r} legitur: *Incipit argumentum in ep̄la prima ad corinthios. Corinthii sunt Achaici et hii similiter ab apostolis* etc. usque ad: *per timotheum. Expl. argumentum. Incip. prologus.* Folio 112^{v} medio interpretatio II. ep. ad Cor. 12, 20 (*ut inuicem congaudeant sibi*) abrumpitur, sc. etiam in exemplari eius duo fere folia extrema defuerunt.

In margine inferiore scriptum est: *hunc librum adquisiuit dominus Damianus sanctae crucis.*

E = Caroliruhensis Aug. CVIII

T = Tricassensis (Troyes) 432 (B. 67), saec. IX/X.; 124 folia 2 columnarum; praebet ep. I. et II. ad Cor. (ad Gal. deest), ad Eph., ad Phil., I. et II. ad Thess., ad Col., ad Tit., I. et II. ad Tim., ad Philem. Cf. A. Souter, The Genuine Prologue to Ambrosiaster on 2 Corinthians (Journ. of Theol. Stud. IV, 1902, 89sqq.).

L = Oxoniensis Bibl. Bodl., Lyell Empt. 9

C = Casinensis 150

G = Sangallensis 101

P = Paris. 13339; 160 folia 2 columnarum, saec. IX. *Ex bibl. Mss. Coisliniana olim Seguieriana quam Illustriss. Henricus du Cambout, Dux de Coislin, Par Franciae, Episc. Metensis Monasterio S. Germens a Pratis legavit anno 1732.* Sine titulo et inscriptione. Fol. 88 legitur: *Explicit TRACTATUS..IN EP...* Raris locis in exordio manuscripti numeri capitum exstant (cf. Colon. 39). Praebet ep. ad Rom. et I. et II. ep. ad Cor. (usque ad 11, 21).

D = Paris. 1759

A = Ambian. (Amiens) 87

Ex iis, quae in ep. ad Rom. effecimus, recensio α in codicibus Monac. et Colon. inesse suspicanda est, quorum lectiones et lacunae etiam in Vatic. 4919 eodem archetypo orto inveniuntur.

Quoniam cod. Caroliruh. 108 una cum Tricass. 432 et Oxon. Lyell 9 quasi medium quendam locum obtinet, cum iis et propriae recensionis α lectiones comprobentur et maior pars lacunarum recensionis α verbis textus γ expleta sit, fieri potest, ut inter α et γ recensio quaedam β intersit. Quod iudicium eo difficilius fit, quod etiam in ep. I. et II. ad Cor. recensiones permixtae sunt.

At codice Ambian. 87 cogimur quaerere, num familia illa *Π* recensionem omnino integram tradiderit. Certe *A* non facile schemati α (β) γ inseri potest; qui codex iam ideo locum sibi vindicat separatum, quod Veteris Latinae textum Paulinum[26]) ab eo qui alias traditur valde discrepantem praebet, praeterea propter additamenta quaedam aut commentarium in I. ad Cor. ep. 10, 24, quem solus exhibet. Nam imaginem eius, cod. Gandav. 455 dico, non, ut E. Dekkers putat[27]), progeniem eius archetypi, unde Ambianensis oriundus est, sed e stirpe codicis Ambianensis esse existimaverim idemque tantummodo ea de causa spectandus est, quod a manu paulo recentiore omnibus fere in utraque epistula lacunis codicis Ambianensis expletis secundum (β aut) γ perpetuo accuratissime correctus est. Quae contextus codicis Ambianensis lacunae, cum omnibus aliis locis recensionem γ praestet, valde notabiles sunt.

Conspectus lacunarum illarum in I. ad Cor. ep., exclusis scilicet omnibus rebus librarii errore explicandis, speciem notatu admodum dignam praebet:

1, 7 et pereant — putaverant *A N K V*
1, 11, 1 ut per — fratres *A N K V*
1, 13, 2 et quia — multas *A N K V*
1, 17, 2 est enim quasi idolatria *A N K V*
1, 20, 4 et patiens fieri mala *N K V*
1, 22 unde — deus *N K V E T*
1, 23 ut — mortuorum *N K V*
1, 27, 1 stulta *alt.* — iudicat *A N K V*
1, 27, 2 hi — spe *A N K V*
1, 27, 2 quia — quam non credunt *A N K V E*
1, 28 credendo in christum *A N K V*
1, 29 sensus — recipit *A N K V*
1, 30, 1 qui omnipotens est *A N K V E T*

[26]) Cf. H. J. Vogels, Untersuchungen zum Text Paulinischer Briefe bei Rufin und Ambrosiaster, Bonn 1955, 45sqq.

[27]) Sacris Erudiri 1954, 429—433.

1, 30, 1 et misericordiam *A N K V*
1, 30, 1 veritas — nos *A N K V*
2, 7, 2 quem erat facturus *N K V E*
2, 8, 3 non tamen saeculi *N K V*
2, 10, 1 et potestatibus in caelestibus *N K V*
3, 12 lapides — ignis *A*
3, 22 qui est petrus *A N K V E*
4, 4, 1 nunc — nescius *A*
4, 7, 2 quod — acceperant *A*
4, 10, 2 ut essent securi *A*
5, 2, 1 quia — abiecit *A*
6, 2, 1. 2 ad — causa *A*
6, 14, 2 quia — expedit *A*
6, 18, 2 non — possit *A*
6, 18, 3. 4. 5 novatiano — peccat *A*
7, 9, 2 cum — uritur *A*
7, 15, 3 nam — coniugium *A*
7, 29, 1 quamvis — veraces *A*
7, 29, 3 etiam — longe est *A*
7, 31 itaque — mundus *A*
7, 34, 1 divisa — copulata *N K V E*
7, 40 quamquam — secundas *A*
9, 27 ut de promissis dubitent *N K V*
10, 13, 3 quomodo — tolerare *A*
10, 22 si — sit *N K V*
11, 15 denique — potestatem *N K V E*
11, 30 et multi moriebantur *N K V E*
12, 3, 4 superbiam — argui *A*
12, 21 quia — operantur *A*
12, 21 ac — pedes *A*
12, 22 sicut — quaerit *A*
12, 26 hoc — consilio *A*
12, 30, 1 enim — 2 post haec *A*
12, 31, 2 cum — simplex *A*
14, 22, 1 et — intellegat *A*

14, 31 quam — iudaeis *A*
14, 34, 2 suum — peccatum *A*
14, 35 contra — quod *A*
15, 6 de his — 23 corpore *A*
15, 9 humiliat — dicens *A*.

Restat mirum illud, quod in commentario primi ep. I ad Cor. capitis codex *A* cum genere *N K V* (*Π*) congruit, postea vero multo maxima pars lacunarum in uno *A* apparet; et omnibus fere locis illis frustra causa quaeritur, cur posteriore tempore aliquis verba textus deleverit. Inclinabimus igitur eo, ut suspicemur lacunas illas in forma aliqua originali neque in *A* neque in *N K V* integre tradita adfuisse. Nam in codice *A* quoque multa inveniuntur, quae codicibus *N K V* collatis recensionis α textus haberi nullo modo possunt velut loci correcti in I. ad Cor. ep. 2, 9 et 7, 5 supra dicti (p. XLIII).

Commentarii in II. ad Cor. ep. edendi fundamenta eadem sunt manuscripta quae in prima. Quamquam ratio propinquitatis manuscriptorum non mutatur, tamen duo illa genera α et γ hic inter se propinquiora sunt quam in prima ad Cor. ep., ut in altera vix de duabus recensionibus cogitaremus, nisi rem ita se habere traditione ep. ad Rom. et ep. I. ad Cor. demonstraretur.

Etiam cod. Ambian. 87 in altera ad Cor. epistula non iam notabilem illum, qui in Rufino quoque deprehenditur, textum Paulinum praebet, quo in utraque epistula antecedente a ceteris codicibus tam significanter abhorret; alias tamen locum prorsus separatum ipsis illis multis lectionibus propriis obtinet, e quibus selectas quasdam editio Maurinorum in margine inferiore adnotat; idemque etiam magis demonstratur multis illis lacunis, quae nisi hic non occurrunt.
Desunt haec:

1, 2 idcirco — christi
1, 9 nimia — deus *A*
1, 18 ideo — praedicationem *A*

2, 4 ut — sed ut *A*
2, 7, 2 desperantem de se *A*
3, 1, 2 ut — proficit *A*
4, 6 sed — eius *A*
4, 6 visus — suae *A*
4, 7, 1 quia — absconditur *A*
4, 13 securus — faciat *A*
4, 14, 2 propter — exprobrat *A*
4, 16, 1 securus — promissa *A*
4, 16, 2 quia — animae *A*
4, 18 sed gaudent *A*
5, 2, 2 mors — habere *A*
5, 5 et fidelis est *A*
5, 7 licet praesens sit *A*
5, 9 quia — displicebit *A*
5, 12, 2 unde — apostoli *A* (posteriore tempore falso insertum)
5, 14, 1 nec — designent *A*
5, 14, 2 propter — dei *A*
5, 15 igitur — voluntatem *A*
5, 17 si — divinitas *A*
5, 21, 2 filius — patre *A*
5, 21, 2 sicut — patrem *A*
5, 21, 3 eum — peccaverat *A*
5, 21, 3 sicut — peccati *A*
6, 3 quia — praedicant
6, 9, 1 et futura *A*
6, 9, 2 potest — occidi *A*
7, 10 detectus enim peccator *A*
7, 12, 1 in prima epistola *A*
7, 13, 1 accepisse — consolationem *A*
8, 15, 2 hoc — legitur *A*
8, 15, 2 non — sanctis *A*
9, 8, 2 qui — misit *A*
9, 15, 1 ne — humiliari *A*

10, 5 et armant — christo *A*
11, 2, 2 quia — coepit *A*
11, 2, 2 propter — occidit *A*
11, 6, 2 quomodo — eloquentia *A*
11, 6, 4 manifestum — quia *A*
11, 7, 1 quoniam — itaque *A*
11, 9, 1 quia — et *A*
11, 9, 1 ne — iactarent *A*
11, 11 sicut dixi *A*
11, 13 nomen — usurpantes *A*
11, 18 ut — filius *A*
11, 19, 2 horum — nihil est *K*
11, 21, 1 secundum — adiecit *A*
11, 21, 1 credentes — dissimilis *A*
11, 21, 2 ac — iactabant *A*
11, 23, 2 occasione — toleraret *A*
11, 23, 4 ideo — oportuit *A* (*N*)
11, 26, 5 fuerunt — Hermogenis *A*
11, 27, 1 verum — sed *A*
11, 29, 2 desperantes — et *A*
12, 1, 3 ergo — gloriari *A*
12, 5, 4 quid — narrare *A*
12, 10 et — insultatur *A* (posteriore tempore falso insertum)
13, 4, 2 id est christum *A*
13, 5, 1 temptare — capiat *A*
13, 11, 1 hoc — agite *A* (posteriore tempore falso insertum)

Etiam hic statuimus causam delendi nusquam inveniri posse, immo e contrario textum pleniorem amplificationem esse manifestam. Et quoniam in iis partibus, quas reliqua manuscripta ampliores quam *A* praebent, ne minimum quidem indicium animadverti potest, quo alienam manum aliquid egisse arguatur, nihil restat nisi ut concludamus auctorem ipsum novam editionem amplificatam et emendatam fecisse.

D. De codicibus commentarii ad reliquas epistulas

Ex manuscriptis in duabus ad Cor. epistulis adhibitis ad reliquas epistulas edendas (ad Gal. — ad Philem.) his usus sum:

N Monacensi 6265

K Colon. 34; in utroque desunt ep. ad Gal. et ad Eph.

L Oxon. Lyell 9

C Casinensi 150

W Fuld. A a 18

G Sangall. 100.

Ad quae accedunt haec:

Z Florent. Laur. Ashb. 60; 76 folia (mensurae 26, 5 et 19, 5cm) 26—31 versuum longorum continens, saec. VIII ex., minuscula Hibernica scriptus; sine auctoris nomine (a manu eiusdem fere aetatis in margine superiore fol. 1 additum est: *Ambrosii* $\overline{epi}$ *Mediol. expositio in decem* $\overline{epis}$ *Pauli*). In hoc manuscripto, quod commentarium ad ep. ad Gal., ad Phil., ad Eph., I. et II. ad Thess., ad Col., I. et II. ad Tim., ad Philem., ad Tit. complectitur, textus Pauli non plenis verbis profertur, sed prima tantum unius cuiusque loci verba, deinde post verba *et reliqua usque ad* (quae semel tantum etiam in Ambian. 87 et Gandav. 455 in ep. I. ad Cor. 15, 37 inveniuntur) extremum lemmatis verbum. Locus e S. Scriptura laudatus novo versu prominentibus litteris maioribus effertur. Quotiens in versu antecedente spatium vacuum relictum est, librarius ea lacuna utitur ad alia textus verba collocanda, quod factum in aliis quoque manuscriptis velut in Isidori fragmento Sangallensi invenimus (cf. A. Dold et I. Duft, Die älteste irische Handschriftenreliquie der Stiftsbibliothek St. Gallen mit Texten aus Isidors Etymologien, Beuron 1955, 10). Descriptum est man. *Z* apud E. A. Lowe, Cod. Lat. Ant. I et III 5b, haec dicentem: *written in some center with Insular connexions, probably in Italy.*

A Caroliruh. Aug. XCVII; 114 folia (mensurae 31 et 22 cm) 30 versuum longorum continens, mundissime scriptus. Textus Pauli scriptura rubra, nonnusquam et viridi effertur et satis recte ut Paulinus definitur. Hic codex, qui ante Ambrosiastri argumentum primo loco prologum Marcioniticum exhibet et commentarios in ep. ad Gal., ad Eph., ad Phil., I. et II. ad Thess., ad Col., ad Tit., I. et II. ad Tim., ad Philem. continet, posterior pars ampli operis universi esse videtur, cuius pars prior non exstat. Scriptus est ineunte saec. IX, ex Augia Divite (Reichenau) oriundus.

Y Sangall. 330; 133 folia (mensurae 30 et 22 cm) 28 versuum longorum continens, saec. IX.; sine auctoris nomine. Commentarius in ep. ad Gal., ad Eph., ad Phil., I. et II. ad Thess., ad Col., ad Tit., I. et II. ad Tim., ad Philem. posterior pars pleni cuiusdam commentarii esse videtur, cuius pars prior non exstat. Ambrosiastri argumento semper prologus Marcioniticus praemittitur. Pauli contextus scriptura rubra, in I. ep. ad Tim. semel viridi quoque ut in cod. *A* effertur. Descriptus apud A. Bruckner, Scriptoria medii aevi Helvetica 3, 96.

M Modoetiensis (Monza), cod. bibl. cap. c. 2; 213 folia (mensurae 25 et 17 fere cm) continens, saec. IX/X., praebet commentarium in ep. ad Rom., I. et II. ad Cor., ad Gal., ad Eph., ad Phil., I. et II. ad Thess., ad Col., ad Tit., I. et II. ad Tim., ad Philem., ad Hebr. Descriptus apud F. C. Burkitt, The Book of Rules of Tyconius, p. XXVII.

V Veron. bibl. cap. LXXV; 77 folia 23 versuum continens, saec. IX.

P Patavin. Sant' Antonio Scaff. V 94; 152 folia continens, exhibet ep. ad Gal., ad Eph., ad Phil., I. et II. ad Thess., ad Col., ad Tit., I. et II. ad Tim., ad Philem.; saec. IX.

Ratio cognationis manuscriptorum *NKLCWG* eadem est atque in duabus ad Cor. epistulis, cum *NK* ut genus proprium a *CWG* evidenter differant, *L* autem illi propius

cognatus sit quam huic. Attamen causa non est, cur in *NK(L)* epistularum ad Gal. usque ad Philem. — ad Gal. et ad Eph. epistulas in *NK* deesse dolemus — priorem, in *CWG* posteriorem suspicemur recensionem. Tales enim differentiae, quales sunt in commentario I. et II. ep. ad Cor., hic frustra quaeruntur. Ideo Brewer, quem Florent. Ashb. 60 ignoravisse vel nondum contulisse putaverim, auctorem formam epistularum ad Gal. usque ad Philem. primo electam retinuisse collegit.

Generis *CWG* etiam codex *V* est, qui nihil nisi ep. ad Gal. (inde a 1, 23) et ad Eph. (usque ad 6, 20) praebet, et *P*, qui epistulas ad Gal. usque ad Philem. integras exhibet.

Ne illo quidem genere signo communi *Π* designato manuscriptorum *AYM* inter se arte coniunctorum, quod medium inter *NK* et *CWGVP* locum obtinet, adducimur, ut auctorem huic parti operis universi postea manum emendantem admovisse et novam editionem fecisse putemus.

At contra codicis *Z* eam invenimus condicionem, quae probabiliter explanari non possit nisi ponendo etiam in epistulis ad Gal. usque ad Philem. duas editiones esse discernendas, quarum utraque ad auctorem ipsum sit referenda. Nam *Z* in manuscriptis non solum eo proprium obtinet locum, quod Pauli textum concisum praebet, cum satis habeat prima et postrema verba adferre, simulque alium textum Paulinum adhibet atque cetera manuscripta, sed etiam, quod multo notabilius est, in eo neque usquam alibi multis lacunis occurrimus. Quae e. g. in ep. ad Gal. hae sunt:

1, 1, 1 quem — iudicio elegit
1, 1, 3 a mortuis se excitasse
1, 13, 2 per — constitutorum
1, 19
1, 21 ex iudaeis credentes
2, 5, 5 sicut — data
2, 5, 5 quia — epistola

2, 5, 7. 8 non — est
2, 8 adtrahere et
2, 9, 3 ex lege
2, 10, 1 quos — appellat
3, 1, 1 prooemio usus est
3, 3, 2 aut dolorem non praestat
3, 6 abrahae — primus
3, 13, 1 propterea — occiditur
3, 13, 4 quantum — diabolum
3, 18, 4 quamvis — est
3, 19, 1 lex — talibus
3, 23 id est iudaeos
4, 3 per legem dei
4, 3 nihil — creatura
4, 6, 1 ab his — plenum
4, 6, 2 qui — filios
4, 6, 3 denique — dicere
4, 19, 2 concipientes — essent
4, 26 quia — vitam
4, 27 in — est
4, 27 sicut — gente
5, 12 et — corporis
5, 24, 1 hos — hi
6, 17, 2 passiones — quoniam
6, 17, 2 amore credentium
6, 17, 2 eorum qui patiuntur
6, 18 cum spiritu illorum

Eandem condicionem — multas dico lacunas minoris vel maioris spatii — iam in ep. ad Rom. et in I. et II. ad Cor. invenimus. Codice Florent. Ashb. 60 autem docemur etiam epistularum ad Gal. usque ad Philem. et breviorem et ampliorem editionem nos habere.

Quaerendum igitur est, utrum contextus postea contractus an amplificatus sit. Qui, ut id diiudicet, partes eo pertinentes perscrutabitur, ei fortasse difficile interdum fuerit

rem disceptare. Multo saepius autem non dubitabit iudicare textum postea amplificatum esse, cum contrahendi causa non sit perspicua, at sane explendi. Atque eae partes, quae in *Z* desunt, ab auctore ipso additae sunt, qui huius quoque partis corporis Paulini novam fecit editionem. Neque in sermone aut stilo neque in argumento quidquam est, quo adducti addita illa aliena esse suspicemur. Qua nova editione verba primo concepta raro mutata sunt ut 9, 27; 10, 20; 12, 26; 25, 41; 31, 10; 35, 26; 40, 22; 48, 16; 66, 23; et praecipue in ep. ad Col. 2, 15 (84, 10).

AD ROMANOS

Conspectus Codicum

Editionis sive recensionis primae (α):

N = cod. Monacensis 6265, saec. IX
S = cod. Salzburgensis a IX 25, saec. IX
K = cod. Coloniensis (Köln) 34, saec. X
I = cod. Godvicensis (Göttweig) 42, saec. XII
X = cod. Zwettlensis 33, saec. XII
Φ = consensus codd. NSKIX
V = cod. Veronensis LXXV, saec. IX (continet 9, 17 — 10, 11)
Δ = cod. Dublinensis, Trin. Coll. 52 (Book of Armagh), ca. 807 (continet argumentum et 1, 1, 1 — 2 ostendit)

Editionis secundae (β) codicum varias lectiones non adnotavi, v. proleg. p. XL

Editionis tertiae (γ):

G = cod. Sangallensis 101, saec. IX
F = cod. Fuldensis A a 18, saec. IX
M = cod. Modoetiensis (Monza) c 2, saec. IX/X
B = cod. Bruxellensis 971, saec. XI/XII
Y = cod. Tricassensis (Troyes) 128, saec. XII
O = cod. Oxoniensis Bodl. 756, saec. XI
D = cod. Parisinus 1759, saec. IX
W = cod. Vindobonensis 743, saec. VIII/IX
A = cod. Ambianensis (Amiens) 87, ca. a. 800
C = cod. Casinensis 150, saec. VII inc.

N^1, N^2: sic distinguuntur librariorum manus prima et secunda

α β γ: rec. prima, secunda, tertia.

lectiones cancellis inclusae sunt hae:

⌊ ⌋ sic includuntur, quae sola recensio α habet, omittunt β et γ
( ) sic includuntur, quae recensio β mutavit
{ } sic includuntur, quae recensio α non habet, sed sola recensio β (βK in apparat. critic. significat codicem K hanc lectionem recensionis β suscepisse)
⌜ ⌝ sic includuntur, quae recensionis γ pauci tantum codices habent

Thes. Thesaurus Linguae Latinae
Quaest. Quaestiones Veteris et Novi Testamenti ed. A. Souter (CSEL vol. 50)

AD LECTOREM

Commentarios in epistulam ad Romanos H. Vogels ita edere voluit, ut in sinistris paginis recensio prima (α) poneretur, in dextris tertia (γ), secundae autem (β) in capite dextrarum paginarum ea tantum scriberentur, quae a tertia editione discreparent. Qui modus cum legentibus aliquantum laboris imponere videretur, si, quid singulis locis secunda editio haberet, scire vellent, R. Hanslik, cuius curae Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum in Academia Austriaca subiectum est, talem viam ingressus est, qualis nunc legentibus praebetur, scilicet ut in sinistris paginis editiones prima et secunda praeberentur, in dextris tertia sola; hoc enim modo tertia, cuius formam auctor ultimam et quasi legitimam esse voluit, pura atque incommixta legi potest.

V. Bulhart †

Cum editor H. Vogels aetate iam provectus operi ultimam limam adhibere non posset, Vincentio Bulhart mortuo ipse cum Leopoldina Swoboda et Michaela Zelzer, quae olim discipulae meae fuerant, textui et apparatui critico curam adhibui in plagulis corrigendis a Ludovico Bieler (Dublin) et Ludmilla Krestan egregie adiutus.

R. Hanslik

AD ROMANOS

⟨Argumentum⟩

Recens. α β. 1. Ut rerum notitia {plenior} habeatur, principia rerum requirenda sunt {prius}; tunc enim potest facilius causae ratio declarari, si eius origo discatur, ut cum (cum enim) epistolae datae modum et rationem ostenderimus, possit (potest) verum videri quod dicimus.

2. (4.) Quattuor igitur modis scribit Romanis, arguens ab initio genus humanum fysica ratione; hi enim caput sunt omnium gentium, ut in his discant.

primus modus est, quo se ostendit, quid sit aut quid fuerit et cuius sit (ostendit, quid fuerit et cuius sit), quo et hereses percutit. secundus modus est, quo arguit, quod naturae ratione non se subiecerint uni deo et quae inhonesta et turpia egerint invicem, despecti ob hoc a deo, ut gratulentur credentes. tertius modus est, quo (quod) legem datam spreverunt, unde anteponit Graecis Iudaeos. quartus modus est, quo docet Iudaeos exorbitasse a lege et promissione dei {in causa Christi} factos similes gentibus (factosque similes gentilibus), ut utrique indigeant misericordiam dei, non per legem sperando salutem (salutem sperando), sed per fidem Christi Iesu.

3. (2.) nam constat (constat itaque) temporibus apostolorum Iudaeos propterea (propter) quod sub regno Romano agerent,

---

α **1** Incipit tractatus (praefatio *X*) sancti Ambrosii in epistulam ad Romanos *I X* **3** plenior *β K* **4** prius *β K* **4 sq.** facilius potest declarari causae ratio *Δ* **5** discutiatur *K* cum enim *β K Δ* **8** scripsit *Δ* **9** fisica ratione genus hominum *Δ* **10** discant ceteri uniuersique gentiles *K* (*ex A*) **11** quid *pr.*] qui *I X* quid *alt.*] qui *S* **13** quo] quod *K* **16** quod *β K I X* spreuerint S^1 *I X* **17** graecos iudaeis *Δ* **18 sqq.** dei in causa christi factosque similes gentilibus *β K* **20** misericordia S^2 *I X Δ* **23** nam] iam *Δ*

AD ROMANOS

⟨Argumentum⟩

Recens. γ. 1. Principia rerum requirenda sunt, ut notitia earum possit haberi; tunc demum enim facilius poterit causae ratio declarari, si liber iste discatur; si ergo epistolae datae modum et rationem ostenderimus, potest verum videri quod dicimus.

4. Igitur quattuor modis scribit Romanis, arguens ab initio genus hominum partim fysica ratione, partim per legem; hi enim caput sunt omnium gentium, ut in his discant ⌜ceteri universique gentiles⌝. primus modus est, quo se ostendit, quid sit et cuius sit et quid fuerit, quo et hereses percutit. secundus modus est, quo arguit, quod naturae ratione non se subiecerint uni deo et quae inhonesta et turpia egerint ⌜invicem⌝, despecti ob hoc a deo, ut gratulentur credentes. tertius modus est, quod legem datam spreverunt, unde anteponit Graecis Iudaeos. quartus modus est, quo docet Iudaeos exorbitasse a lege et profetis in causa Christi similes factos gentilibus, ut utrique indigeant misericordia dei, non per legem sperando salutem, sed per fidem Christi Iesu.

2. constat itaque temporibus apostolorum Iudaeos propter quod sub regno Romano agerent, Romae habitasse. ex quibus

---

1 Incipit tractatus sancti Ambrosii in epistulam ad Romanos *sic fere codices, add.* Incipit prologus *A*; *inscriptiones omiserunt W M* **4** poterit] possit *G F B Y* **5** liber iste] *corruptum?*, eius origo *W A O* **7** *ordinem capitulorum (cf. prolegom. p. XXV sq.) 1. 2. 3. 4. 5 habet* α, *at* β γ *1. 4. 2. 3. 5.* igitur *om. Y* **9 sq.** ceteri uniuersique gentiles *solus A* **13** inuicem *solus A* **17** similesque *W A* **18** misericordiam G^1 *F W A (cf. Thes. s. v.* indigeo VII *235, 58. 237, 82. 241, 45)* **20** propterea *Y*

Romam (Romae) habitasse. ex quibus hi qui crediderunt (crediderant), tradiderunt Romanis, ut Christum profitentes (confitentes) legem servarent. Romani autem audita fama virtutum Christi faciles ad credendum fuerunt ut (utpote) prudentes; nec inmerito prudentes, qui male inducti statim correcti sunt et manserunt (permanserunt) in eo. hi ergo ex Iudaeis credentes Christum (Christo), ut datur intellegi, non accipiebant deum esse de deo, putantes uni deo adversum.

4. (3.) quam ob rem negat illos spiritalem dei gratiam consecutos ⌊ac per hoc confirmationem eis deesse⌋. hi sunt qui et Galatas subverterant, ut a traditione apostolorum recederent. quibus ideo irascitur apostolus, quia docti bene facile transducti fuerant; Romanis autem non debuit irasci, sed et laudare fidem illorum, quia nulla insignia virtutum videntes nec ab aliquo apostolorum susceperant (-erunt) fidem Christi {ritu licet Iudaico} in verbis potius quam in sensu; non enim expositum illis fuerat mysterium. propterea quibusdam advenientibus qui recte crediderant, de edenda carne et non edenda quaestiones fiebant et utrumnam spes, quae in Christo est, sufficeret aut et lex servanda esset.

5. hinc est, unde omni industria id agit, ut a lege eos tollat, quia lex et profetae usque ad Iohannem, et in sola eos (illos) fide Christi constituat, et quasi contra legem evangelium vindicat, non destruens legem, sed praeferens Christianismum. adserit enim sic Christum promissum, ut praedicato eo lex cessaret, non tota, quia adbreviatio legis est facta, quae conpendio daret salutem. multa enim veteribus tradita sunt

---

2 *cf.* Quaest. app. 80, 1, p. 474, 1 **22** Luc. 16, 16

---

1 romae βK **2** profetantes Δ **4** utpote βK **6** permanserunt βK **9** spiritualem IX *ubique* **11** galathas IX **a** *om.* Δ **12** facile *om.* Δ **13** autem *om.* Δ non *om.* SIX irasci non debuit Δ **14** laudat Δ **15** nec aliquem Δ **16** ritu licet Iudaico βK **17** mysterium crucis christi K **18** recte non Δ **20** *post* esset *add.* K: ut in aliis codicibus inuenimus, in hoc ordo habetur preposterus; hic ponendum est Quattuor igitur modis scribitur Romanis **24** uendicat K **26** est data IX facta legis est Δ

hi qui crediderant, tradiderunt Romanis, ut Christum confitentes legem servarent, quia Romani audita fama virtutum Christi faciles ad credendum fuerant utpote prudentes; nec inmerito prudentes, qui male inducti statim correxerunt et manserunt in eo. isti igitur ex Iudaeis credentes et inproprie sentientes de Christo legem servandam celeriter dicebant, quasi non esset in Christo salus plena.

3. ideo negat illos spiritalem dei gratiam consecutos. hi sunt qui et Galatas subverterant, ut a traditione apostoli recedentes iudaizarent. quibus ideo irascitur apostolus, quia docti bene facile fuerant transducti; Romanis autem irasci non debuit, sed et laudare fidem illorum, quia nulla virtutum videntes insignia ⌜nec aliquem apostolorum⌝ susceperant fidem Christi quamvis corrupto sensu; non enim audierant mysterium crucis Christi. sed a quibusdam Iudaea Romam advenientibus sicut Aquila et Priscilla qui recte sentirent, de edenda carne et non edenda quaestiones fiebant.

5. hinc est, unde omni industria id agit, ut a lege eos tollat, quia lex et profetae usque ad Iohannem, et in sola illos fide Christi constituat, et quasi contra legem evangelium vindicat, non destruens legem, sed praeferens Christianismum. ostendit enim sic promissum Christum, ut adveniente illo lex cessaret, ⌜non tota, quia adbreviatio facta legis est, quae conpendio daret salutem. multa enim veteribus tradita sunt

---

1 *cf.* Quaest. app. 80, 1, p. 474, 1. **19** Luc. 16, 16

---

1 sq. profitentes *WA* **3** fuerunt *AY* ut pute *OW* **4** correxerunt] *GFMBY* (*cf. Thes. III 1035, 1*), se correxerunt *ODWAC* **6** celeriter *om. MBYODWA* **9** galathas *FBOA* subuerterunt *FOA* apostolorum *GF* **13** nec aliquem apost. *solus A* susceperunt *DA* **15** sed a] propterea *WA* Romam] ad (in *A*) urbem *WA* uenientibus *W* sicut et *WA* **16** sentirent] *WA*, dicerent *cett.* **17** *post* fiebant: et utrumnam—esset *add. A ex recens.* αβ

propter duritiam cordis illorum, ut oneri essent, quae misericordia dei adbreviavit per Christum, data praeteritorum remissione. ingratus est ergo misericordiae dei, qui vult esse sub lege. nam dixerat Moyses: sic timentes facietis filios Istrahel, ut quacumque se verterent, legem haberent, ut sine sollicitudine non essent. igitur ut in Christo sine lege spem vitae salutisque ponendam tradat et dominum ipsum esse omnium doceat, sic incipit:

1, 1. Paulus servus Iesu Christi. 1. {apud veteres nostros ratione nomina conponebantur ut Isaac propter risum et Iacob propter calcaneum; ita et iste propter inquietudinem Saulus est nuncupatus; postquam autem credidit} ex Saulo Paulum se dicit, hoc est inmutatum. et quia Saulus {secundum supra dictum sensum} inquietudo seu temptatio interpretatur, hic cum ad fidem Christi accessit, Paulum se dicit, id est {quasi ex temptatore factum} quietum {humilemque vel parvulum}, quia pax est fides nostra. cum prius enim temptationes ex inquietudine Iudaismi dei servis inferret, post ipse temptationes passus est propter spem, quam ante amore Iudaismi negarat.

2. servum autem Iesu Christi se profitens a lege se exutum ostendit, et ideo utrumque posuit, id est Iesu Christi, quia in utroque est dominus, sicut et Petrus apostolus testatur

---

4 Lev. 15, 31; *cf.* Quaest. app. 75, 2, p. 469, 13; Tert. adv. Marc. 2, 19, 1

---

1 eorum Δ esset NS^1 **4** Muses S **5** quocumque IX **6** ut—essent *om.* Δ omnino non K **8** sic incipit *om.* $SIX\Delta$ Explicit prologus incipit textus K **9** Christi Iesu Φ **9sqq.** apud veteres—credidit βK **13** hoc est inm.] *om.* D, hoc est ex inquieto in mitem inm. IX **13sq.** secundum—sensum βK **15** cum] autem SIX, *om.* K **16** hoc est I, *add.* quasi ex temptatore K (*ex recens.* β) **16sq.** humilemque uel—parvulum βK **17** quia] et quia K **18** post ipse tempt.] Paulus t. ipse Δ **19** propter—negarat *om.* Δ **22** ostendit. finit Hilarii prologus Δ Iesu et Christi IX^2

propter duritiam cordis illorum, ut oneri esset, quae misericordia dei adbreviavit per Christum, data praeteritorum remissione. ingratus est ergo misericordiae dei, qui vult esse sub lege. nam dixerat Moyses: sic timentes facietis filios Istrahel, ut quacumque se verterent, legem haberent, ut sine sollicitudine omnino non essent]. ut ergo in Christo sine lege spem vitae salutisque ponendam tradat et ipsum esse dominum omnium doceat, sic incipit:

1, 1. Paulus servus Iesu Christi. 1. ex Saulo Paulum se dicit, hoc est inmutatum. et quia Saulus inquietudo seu temptatio interpretatur, hic cum ad fidem Christi accessit, Paulum se dicit, id est quietum, quia iam pax est fides nostra. cum prius enim temptationes ex aemulatione legis dei servis inferret, post ipse temptationes passus est propter spem, quam ante Iudaismi amore negaverat.

2. servum autem Iesu Christi se profitens a lege se exutum ostendit, et ideo utrumque posuit, id est Iesu Christi, ut et dei et hominis personam signaret, quia in utroque est dominus, sicut et Petrus apostolus testatur dicens: hic est,

---

4 Lev. 15, 31; *cf.* Quaest. app. 75, 2, p. 469, 13; Tert. adv. Marc. 2, 19, 1
19 Act. 10, 36

---

9 *post* Christi: apud ueteres nostros ratione nomina conponebantur ut Isaac propter risum et Iacob propter calcaneum; ita et iste propter inquietudinem Saulus est nuncupatus; postquam autem credidit *add. solus A* (*ex recens. β*) **10** Saulus secundum supra dictum sensum *solus A* (*ex recens. α β; hoc permultis locis, quae sequuntur, non adnotavimus*) **12** *post* quietum: humilemque vel paruulum *add. solus A* quia] et quia A iam *om. WA* **13** ex aemulatione legis] ex inquietudine Iudaismi *A* **15** negaret *A* **18** personam] naturam *G* signaret] separet *O*

dicens: hic est omnium dominus, quia ergo [et] dominus, et deus est. et sicut dicit David: quia dominus ipse est deus. quod hereses negant. 3. Marcioni enim videtur {odio legis} Christum et corpus eius negare, {Iesum profiteri,} Iudaeis autem et Fotino {propter zelum legis} Iesum negare quod deus sit. nam quotiescumque aut Iesum dicit aut Christum, aliquando deum, aliquando hominem significat, sicut hoc (alio) loco: et unus, inquit, dominus Iesus per quem omnia, quod utique ad dei filium pertinet, iuxta quod deus est. et alio loco (et in evangelio): Iesus autem, inquit, proficiebat aetate et sapientia, quod utique homini conpetit.

Vocatus apostolus. 4. propter quod deum cognovit et fatetur, factus idoneus servus, promotum se ostendit dicens: vocatus apostolus, hoc est a domino missus ad res eius agendas. per quod ostendit hoc meritum {se} habere apud deum, qui servit non legi, sed Christo. dominus est enim filius hominis etiam sabbati.

Segregatus in evangelium dei. 5. evangelium dei est bonus nuntius, quo peccatores ad indulgentiam convocantur. apostolus autem quoniam in Iudaismo locum doctoris habebat utpote Fariseus, ideo a Iudaismi praedicatione segregatum se dicit in evangelium dei, ut a lege dissimulans Christum praedicaret, qui, quod lex non potuit, credentes in se iustificaret. sed non contra legem, sed pro lege est; ipsa enim hoc dicit futurum dicente enim Esaia profeta: veniet

---

1 Act. 10, 36 **2** Ps. 99, 3 **8** I Cor. 8, 6 **10** Luc. 2, 52 **17** Matth. 12, 8 **26** Is. 59, 20

---

1 et *pr. del. Bulhart* **2** et nunc sicut *K* Dauid dicit *K I X* **4** odio legis *β K* Iesum profiteri *β K* **5** propter zelum *K* **8** loco] loco inter cetera *K* **20** bonum nuntium N^2 uocantur *X* **22** ut pute *S K I* segregatum] subiugatum *S I X* **24** quod] quia *I X* **25** iustificare Φ **26** enim *alt. (cf. Thes. V 578, 5) om. I X* isaia *S* esaya *I X ubique*

inquit, dominus omnium; quia ergo dominus, et deus est dicente David: quia dominus ipse est deus. quod hereses negant. 3. Marcioni enim videtur odio legis Christum et corpus eius negare, Iesum profiteri, Iudaeis autem et Fotino propter zelum legis Iesum negare quod deus sit. nam quotiescumque scriptura aut Iesum dicit aut Christum, aliquando personam dei, aliquando hominis significat, sicut in evangelio inter cetera: et unus, inquit, dominus Iesus per quem omnia, quod utique ad dei filium pertinet, iuxta quod deus est. et in evangelio: Iesus autem, inquit, proficiebat aetate et sapientia, quod utique homini conpetit.

Vocatus apostolus. 4. propter quod dominum agnovit et fatetur, factus idoneus servus, promotum se ostendit dicens: vocatus apostolus, hoc est a domino missus ad res eius agendas. per quod ostendit hunc meritum se habere apud deum, qui Christo servit, non legi. dominus est enim filius hominis etiam sabbati.

Segregatus in evangelium dei. 5. evangelium dei est bonus nuntius, quo peccatores ad indulgentiam convocantur. apostolus autem quoniam in Iudaismo locum doctoris habebat utpote Fariseus, ideo segregatum se dicit a Iudaismi praedicatione in evangelium dei, ut a lege dissimulans Christum praedicaret, qui, quod lex non potuit, credentes in se iustificaret. ⌈sed non contra legem, sed pro lege est; ipsa enim hoc dicit futurum, dicente enim Isaia profeta: veniet ex Sion qui eripiat et avertat captivitatem ab Iacob, et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum.⌉ 5a. igitur si lex dei est data

2 Ps. 99, 3 **8** I Cor. 8, 6 **10** Luc. 2, 52 **17** Matth. 12, 8 **27** Is. 59, 20 **28** Is. 27, 9

1 ergo] ergo et *A* **6** nam *i. q. sed (cf. Löfstedt, Aetheria p. 34 sq.)* **7** personam dei] deum *A* **13** deum *F G M B*¹ *Y D A* **16** hunc *(cf. Thes. VI 2696, 5 sqq.)*] hoc *D O A* se *om. G* **25** iustificare *M A* **25 sqq.** sed—eorum *solus A (ex recens. α β; quare in recens. γ delendum putavit Hanslik)*

ex Sion qui eripiat et avertat impietatem (captivitatem) a (ab) Iacob, et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum.

1, 2. Quod ante promiserat. 1. ut probet ratam et integram fidem et spem (fidei spem) esse in Christo, iam prius evangelium eius dicit a deo promissum, ut ex eo idoneum illum sponsorem vitae doceret; priusquam veniret, testimonium ei datum ostendit, paria testante Petro apostolo: nec enim aliud ⌊inquit⌋ datum est {inquit} nomen sub caelo, in quo oportet (oporteat) salvos fieri.

Per profetas suos. 2. ut manifestius salutarem esse adventum Christi significaret, etiam personas, per quas promissionem signaverit, demonstravit, ut quam vera et magnifica sit promissio, ex his videretur; nemo enim rem vilem magnis praecursoribus nuntiat.

In scripturis sanctis. 3. hoc ad cumulum {verae} protestationis adiecit, ut maiorem fiduciam credentibus faceret et legem commendaret; sanctae enim sunt scripturae, quae (quia et) vitia damnant, et sacramentum illic ⌊et⌋ unius dei et incarnationis continetur filii dei pro salute humana {testibus signorum prodigiis}.

---

2 Is. 27, 9 **8** Act. 4, 12

---

16 uerae βK **19** sacramentum] sacratio N^1SIX, sacratum K^1 unius] unicis SI, -i I^2, -e K^1 **21** testibus signorum prodigiis βK

per Moysen et praedicatio novae legis dei est, quid est quod differt, ut a lege quam deus dedit, translatum se dicat in evangelium dei? sic est hoc, quomodo qui a secundo gradu accedit ad primum ut a bono ad melius. lex enim a deo data est ad correctionem disciplinae, evangelium autem dei est, per quod mysterium dei manifestatur, quod latuit a saeculis in deo, quod est Christus. ad quod omnes invitati apophorita duplicia consequuntur; remissam enim peccatorum accipiunt et filii dei fiunt, ut iam mori non possint secunda morte. hinc est, unde dominus in evangelio: haec est, inquit, vita aeterna, ut cognoscant te solum et verum deum et quem misisti Iesum Christum.

1, 2. Quod ante promiserat. 1. ut ratam et integram probet fidei spem esse in Christo, iam prius evangelium eius dicit a deo promissum, ut ex eo idoneum illum sponsorem vitae doceret; priusquam veniret, testimonium ei datum ostendit, paria testante Petro apostolo: nec enim aliud datum est, inquit, nomen sub caelo, in quo oporteat salvos fieri.

Per profetas suos. 2. ut manifestius salutarem esse adventum Christi significaret, etiam personas, per quas promissionem signaverit, demonstravit, ut quam vera et magnifica sit promissio, ex his videretur; nemo enim rem vilem magnis praecursoribus nuntiat.

In scripturis sanctis. 3. hoc ad cumulum verae protestationis adiecit, ut maiorem fiduciam credentibus faceret et legem commendaret; sanctae enim sunt scripturae, quia et vitia damnant et sacramentum illic unius dei et incarnationis continetur filii dei pro salute humana testibus signorum prodigiis.

---

6 *cf.* Rom. 16, 25 **10** Ioh. 17, 3 **17** Act. 4, 12

---

1 quod] quid *A* **2** ut] *WBMD, A in ras., et cett.* **6** per quod] quo *A* **8** remissa *AW* **16** prius enim (autem *A*) quam *WA* ei] eius *A* (*cf. CSEL vol. 76, praef. p. XIV 16)* **17** paria testante] a patre adtestante *A* **18** oportet *A* **22** signaverit] significauerit *W* quam uera et magnifica *om. FG¹MBOW* **27** quia] que *A*

1, 3. De filio suo. 1. dignum fuit, ut quia deus filium suum proprium mundo promittebat, per claros viros illum promitteret, ut ex his quam potentissimus esset qui praedicabatur possit sciri {,ut in scripturis sanctis adventum eius futurum insereret et ut falsum non posset videri, quod a sanctis praedictum est scripturis}.

Qui factus est ei ex semine David secundum carnem. 2. eum qui erat dei filius secundum sanctum spiritum, {id est secundum deum, quia deus spiritus est et sine dubio sanctus est} factum dicit iuxta carnem dei filium ex semine David iuxta illud: et verbum caro factum est, ut iam unus sit {et} dei ⌊filius⌋ et hominis filius dei filius (Christus Iesus). qui enim ex aeterno dei filius erat, ignorabatur autem a creatura, dum vult {autem} manifestari pro humana salute, visibilis debuit et corporeus fieri, quia et cognosci se voluit per virtutem et hominem peccatis abluere in carne morte devicta. 3. et ideo ex semine David fit, ut sicut de deo rex ante saecula natus est, ita et secundum carnem ex rege ortum caperet, {factus opere spiritus sancti} de (ex) virgine {hoc est} natus, ut reverentia ei reservata ex hoc ultra hominem cognosceretur, qui ab humanae legis nativitate distaret, sicut praedictum fuerat ab Esaia profeta: ecce virgo in utero concipiet et cetera, ut cum novum factum videretur et laude dignum, providentia quaedam dei circa visitationem humani generis futura dinosceretur.

1, 4. Qui praedestinatus est filius dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex re-

---

11 Ioh. 1, 14 **22** Is. 7, 14

---

16 a peccatis *K (cf. recens. γ)* **19** ortum] ortum regium *K (cf. recens. γ)* factus opere spiritus sancti *βK* **20** hoc est natus *βK* seruata *IX* **23** accipiet *βK*

1, 3. De filio suo. 1. dignum fuit, quia proprium deus filium mundo promittebat, per claros viros illum promitteret, ut ex his quam potentissimus esset qui praedicabatur possit sciri, ut in scripturis sanctis adventum eius futurum insereret. et falsum videri non potest, quod a sanctis praedictum est scripturis.

Qui factus est ei ex semine David secundum carnem. 2. eum qui erat dei filius secundum sanctum spiritum, id est secundum deum, quia deus spiritus est et sine dubio sanctus est, factum dicit iuxta carnem dei filium ex Maria, iuxta illud: et verbum caro factum est, ut iam unus sit et dei et hominis filius Christus Iesus, ut sicut verus deus est, verus esset et homo. verus autem non erit, nisi sit ex carne et anima, ut sit perfectus. qui enim ex aeterno dei filius erat, ignorabatur autem a creatura, dum vult illum manifestari pro humana salute, visibilem eum et corporeum fecit, quia et cognosci eum voluit per virtutem ut homines passione eius a peccatis ablueret in carne morte devicta. 3. et ideo ex semine David fit, ut sicut de deo rex ante saecula natus est, ita et secundum carnem ex rege ortum ⌜regium⌝ caperet, factus opere spiritus sancti ex virgine, hoc est natus, ut reverentia ei reservata ex hoc ultra hominem cognosceretur, qui ab humanae legis nativitate distaret, sicut praedictum fuerat ab Esaia profeta: ecce virgo in utero concipiet et cetera, ut cum novum factum videretur et laude dignum, providentia quaedam dei circa visitationem humani generis futura dinosceretur.

1, 4. Qui praedestinatus est filius dei in virtute secundum spiritum sanctificationis ex resur-

11 Ioh. 1, 14 **24** Is. 7, 14

8 spiritum sanctum *B W A* **12 sq.** deus uerus *F G* **13** et *om. W A* **16** manifestare *W A* **16 sq.** uisibilis debuit et corporeus fieri *D A* **17** eum se *D A* **20** regium *Y D A G*^{2} **21** ex] de *A* **22 sq.** reservata—distaret] reseruaretur quam ad (ab *W*) humanae legis natiuitatem (-e *W*^{1}) de se ferret (differret *W*) *F G*^{1} *B Y W* **23** distaret] de se ferret *M* **24** accipiet *W*

surrectione mortuorum Iesu Christi domini nostri. 1. filium dei dicens patrem significavit deum, addito autem spiritu sanctificationis ostendit mysterium trinitatis. hic ergo qui incarnatus quid esset latebat, tunc praedestinatus est secundum spiritum sanctificationis in virtute manifestari filius dei, cum resurgit a mortuis, sicut scriptum est in psalmo octogesimo quarto: veritas de terra orta est. 2. omnis enim ambiguitas diffidentiae (et diffidentia) resurrectione eius calcata est et conpressa, siquidem adhuc in cruce positum centurio videns magnalia dei filium confitetur. nam et discipuli in morte eius dubitaverunt dicente Cleopa et Ammau: nos putabamus, quia ipse erat, qui incipiebat liberare Istrahel. ipse enim dominus ait: cum exaltaveritis filium hominis, tunc cognoscetis, quia ipse ego sum, et iterum: cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me, id est: tunc cognoscar omnium {esse} dominus. 3. ideo autem non dixit 'ex resurrectione Iesu Christi', sed 'ex mortuorum', quia resurrectio Christi generalem tribuit resurrectionem. haec enim maior virtus videtur in Christo et victoria {,ut ea potestate operaretur mortuus, qua operatus fuerat et vivus}. quo facto redemit nos (apparuit inlusisse mortem, ut redimeret nos), unde dominum nostrum hunc vocat.

1, 5. Per quem accepimus gratiam et apostolatum ad obaudiendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius. 1. post resurrectionem manifestatus filius dei in virtute gratiam dedit iustificans peccatores et apostolos nominavit, quorum se hic socium dicit, ut apostolatus cum gratia esset doni dei, non sicut Iudaeorum sunt

---

7 Ps. 84, 12 **9 sq.** *cf.* Matth. 27, 54 **11** Luc. 24, 21 **13** Ioh. 8, 28 **15** Ioh. 12, 32 **28** *cf.* Marc. 3, 14

---

8 et diffidentia βK **11** emmau K et Ammau *om.* SIX **16** esse βK **20 sq.** ut—vivus βK **21 sq.** apparuit-nos βK

rectione mortuorum Iesu Christi domini nostri. 1. filium dei dicens patrem significavit deum, addito autem spiritu sanctificationis ostendit mysterium trinitatis. hic ergo qui incarnatus est, qui quod esset latebat, tunc praedestinatus est secundum spiritum sanctificationis in virtute manifestari filius dei, cum resurgit a mortuis, sicut scriptum est in psalmo octogesimo quarto: veritas de terra orta est. 2. omnis enim ambiguitas et diffidentia resurrectione eius calcata est et conpressa, siquidem adhuc in cruce positum centurio videns magnalia dei filium confitetur. nam et discipuli in morte eius dubitaverunt, dicente Cleopa et Ammau inter cetera: nos ⌈autem⌉ putabamus, quia ipse erat, qui incipiebat liberare Istrahel. et ipse enim dominus ait: cum exaltaveritis filium hominis, tunc cognoscetis, quia ipse ego sum, et iterum: cum exaltatus fuero a terra, omnia traham ad me, id est: tunc cognoscar dominus esse omnium. 3. ideo autem non dixit 'ex resurrectione Iesu Christi', sed 'ex mortuorum', quia resurrectio Christi generalem tribuit resurrectionem. haec enim maior virtus et victoria videtur in Christo, ut ea potestate operaretur mortuus, qua operatus fuerat et vivus. quo facto apparuit inlusisse mortem, ut redimeret nos. unde dominum nostrum hunc vocat.

1, 5. Per quem accepimus gratiam et apostolatum ad obaudiendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius. 1. post resurrectionem manifestatus filius dei in virtute gratiam dedit iustificans peccatores et

---

7 Ps. 84, 12 **9sq.** *cf.* Matth. 27, 54 **12** Luc. 24, 21 **14** Ioh. 8, 28 **15** Ioh. 12, 32

---

2 dei *om.* G^1FMBO^1 **4** incarnatus est, quid esset *A*, i. quidquid e. *MW* **11** emmau *BYO* et Ammau *om. AW* **11sq.** inter cetera *om. A* **12** autem (=δέ)*WA* erat] est *MBY*, esset *GFA* **12sq.** qui i. l. redempturus *WA* **18** ex] ex resurrectione A^2 **21** fuerat] est *GF* **22** morti *A* Y^2

apostoli. 2. a deo ergo patre per Christum dominum hanc acceperunt potestatem, ut vice domini signis doctrinam dominicam acceptabilem facerent {ut virtutem, quam in salvatore zelarentur perfidi Iudaei, hanc in servis eius a turbis admirari videntes vehementius torquerentur}. testis enim doctrinae virtus est, ut, quia quod praedicatur incredibile mundo est, gestis fieret credibile. 3. missos igitur apostolos vocat, ut praedicarent fidem omnibus gentibus, ut obaudirent et salvarentur, ut donum dei non iam solis Iudaeis, verum etiam omnibus gentibus concessum videretur, et hanc esse dei voluntatem, ut in Christo et per Christum omnibus misereatur, vicariis eius ⌊hoc⌋ praedicantibus {hoc est} pro nomine eius, sicut {alibi} dicit: pro quo legatione fungimur.

1, 6. In quibus estis et vos vocati Iesu Christi. hoc est legatione nobis fungentibus in omnibus gentibus pro nomine Iesu Christi, inter quos et vos estis vocati, quia donum dei omnibus missum est, ut cum audiunt se inter ceteros vocatos, scirent se sub lege agere non debere, quia sine lege Moysi susceperunt ceterae gentes legem Christi.

1, 7. Omnibus qui sunt Romae in caritate dei vocatis sanctis. 1. quamvis Romanis scribat, illis tamen scribere se significat, qui in caritate dei sunt. qui sunt hi, nisi qui de filio dei recte sentiunt? isti sancti sunt et vocati sunt (dicuntur). sub lege enim agentes male intellegunt Christum et iniuriam deo patri faciunt, cum an in Christo perfecta spes salutis sit, dubitant. ideo sancti non sunt.

---

13 II Cor. 5, 20

3sqq. ut—torquerentur *βK* **12** hoc est *βK* **13** alibi *βK* legationem *K (Thes. VI 1, 1586, 57)* **15** Christi Iesu *SIX* **20** Musi S^1, Moisi *K* **21** in caritate] dilectis Φ *(Vulg.)* **24** sunt] dei dicuntur *K* **27** sunt neque uocati dicuntur *K*

apostolos confirmavit, quorum hic socium se dicit, ut apostolatus cum gratia esset doni dei, non sicut Iudaeorum sunt apostoli. 2. a patre ergo deo per Christum dominum hanc acceperunt potestatem, ut vice domini signis virtutum doctrinam dominicam acceptabilem facerent, ut virtutem, quam in salvatore zelarentur perfidi Iudaei, hanc in servis eius a turbis admirari videntes vehementius torquerentur. testis enim doctrinae virtus est, ut, quia quod praedicatur incredibile mundo est, gestis fieret credibile. 3. missos igitur apostolos vocat, ut praedicarent fidem omnibus gentibus, ut obaudirent et salvarentur, ut donum dei non iam solis Iudaeis, verum etiam omnibus gentibus concessum videretur, et hanc esse dei voluntatem, ut in Christo et per Christum omnibus misereatur, vicariis eius praedicantibus, hoc est pro nomine eius, sicut alibi dicit: pro quo legatione fungimur.

1, 6. In quibus estis et vos vocati Iesu Christi. hoc est legatione nobis fungentibus in omnibus gentibus pro nomine Iesu Christi, inter quos et vos estis vocati ⌜quia donum dei omnibus missum est⌝, ut cum audiunt inter ceteros se vocatos, scirent se sub lege agere non debere, quia sine lege Moysi susceperunt ceterae gentes fidem Christi.

1, 7. Omnibus qui sunt Romae in caritate dei vocatis sanctis. 1. quamvis Romanis scribat, illis tamen se scribere significat, qui in caritate sunt dei. qui sunt hi, nisi qui de filio dei recte sentiunt? isti sancti sunt et vocati dicuntur. qui enim male intellegit non dicitur vocatus, sicut ⌜sub lege agentes non recte intellegunt Christum et deo patri

---

5 *cf.* Marc. 3, 14 **15** II Cor. 5, 20

---

1 confirmavit] nominauit *A* **2** cum *om. A* dono *GFBY*^{1}*DO* **6** salvatore] salutari *F* **9** est *om. A* **11** ut] et *WA* **18** pro *om. G*^{1}*FMB*^{1} *YOW* **19** estis et uos *GF* **19sq.** quia—missum est *G*^{2}*YDOA* **22** fidem] legem *A* **27** qui—sicut *om. A* **28** sub lege—**p. 21, 2** sunt *A*

Gratia vobis et pax a deo patre nostro et domino Iesu Christo. 2. gratiam et pacem cum his dicit esse, qui recte credunt. gratia est, quia a peccatis absoluti sunt, pax vero, quia ex impiis reconciliati sunt creatori, sicut dicit dominus: in quamcumque domum introieritis et recipient (receperint) vos, dicite: pax huic domui. 3. et ut sine Christo nullam esse pacem et spem doceret, adiecit gratiam et pacem non solum a deo patre esse, sed et a Christo Iesu. deum patrem nostrum dicit propter originem, quia ab ipso sunt omnia, Christum autem dominum {dicit}, quia eius sanguine redempti facti sumus filii dei.

1, 8. Primum quidem gratias ago deo meo per Iesum Christum ⌊pro omnibus vobis⌋, quia fides vestra praedicatur in universo mundo. 1. finita praefatione ante omnia gaudium suum {esse} testatur utpote gentium apostolus, quod cum Romani regnent in mundo, subiecerint se fidei christianae, quae prudentibus saeculi humilis et stulta videtur. 2. cum ergo multa essent, ex quibus gauderet in Romanis — erant enim doctrinae memorabiles et boni operis cupidi magis quam sermonis, quod non longe est a religione divina —, in hoc tamen primum gaudere se dicit, quia fides illorum in omni loco currebat, quamvis non secundum regulam ab auctore traditae veritatis, tamen quia quod ab uno deo erat interposito nomine Christi coeperant venerari, gratulatur sciens illos posse proficere. 3. per quod caritatem

---

5 Luc. 10, 5

---

5 sq. intraueritis *K* **6** receperint *βKIX* **14** pro o. v. Φ *(Vulg.)* **15** praedicatur] adnuntiatur Φ *(Vulg.)* **16** esse *βK* **20** memorabilis *IX* **21** cupidi magis] cupidi studiosique magis agendi bene *K* **24** auctoribus *K* **26** karitatem *IX*

iniuriam faciunt, quando an plena salus in Christo sit, dubitant. ideo sancti non sunt⌉ neque vocati vocantur.

Gratia vobis et pax a deo patre nostro et domino Iesu Christo. 2. gratiam et pacem cum his dicit esse, qui recte credunt. gratia est, qua peccatores abluti sunt, pax vero, qua ex inimicis reconciliati sunt creatori, sicut dicit dominus: in quamcumque domum introieritis et receperint vos, dicite: pax huic domui. 3. et ut sine Christo nullam esse pacem et spem doceret, adiecit gratiam et pacem non solum a deo patre esse, sed et a Christo Iesu. deum patrem nostrum esse dicit propter originem, quia ab ipso sunt omnia, Christum autem dominum, quia eius sanguine redempti facti sumus filii dei.

1, 8. Primum quidem gratias ago deo meo per Iesum Christum, quia fides vestra praedicatur in universo mundo. 1. finita praefatione ante omnia gaudium suum esse testatur utpote gentium apostolus, quod cum Romani regnarent in mundo, subiecerint se fidei christianae, quae prudentibus saeculi humilis et stulta videtur. 2. cum ergo multa essent, ex quibus gauderet in Romanis — erant enim disciplinae memorabiles et boni operis cupidi ⌈studiosique⌉ magis agendi bene quam loquendi, quod non est longe a religione divina —, in hoc tamen praecipue gaudere se dicit, quia fidei illorum fama omnem locum peragrabat. mira enim

---

7 Luc. 10, 5

---

4 Iesu Christo domino nostro *M B D W A* **5** credunt et *F G M B Y O W* qua—abluti] quia a peccatis absoluti *W A* **6** quia ex *W A* inimicis] impiis *A* **10** et *(alt.) om. F G M B Y* **11** esse *om. A* **12 sq.** Christum—dei *om. A* **15** Christum pro omnibus uobis *W A* praedicatur] adnuntiatur *W A* **16 sq.** gaudii sui *F G B Y W* **17** ut pute *G W* **18** regnent *W A* **21** mem. disc. *G* disciplinae] doctrinae *A* studiosique *D A* **22** agendi] discendi *W* loquendi] sermonis *A* **23** praecipue] primum *A* **24** fidei—peragrabat] fides illorum in omni loco currebat *A* mira—**p. 23, 2** Iudaeorum *om. A*

suam circa illos ostendit, quando congaudet bono coepto illorum et hortatur ad profectum. gratias ergo agere se dicit deo suo dumtaxat, quia adhuc illorum non erat plene, quia ex ipso est omnis paternitas. 4. sed quia omnis dispositio salutis nostrae a deo quidem, sed per Christum est, non per legem neque per aliquem profetam gratias {quidem} se agere dicit deo, {sed} per Christum, quia fama fidei illorum profectus erat multorum {ut hoc ipsum ad dei providentiam referat per Christum}. aut enim gaudebant {roborati} qui crediderant ceteri, quia videbant principes suos factos Christianos, aut certe qui non crediderant, poterant credere horum exemplo. facile enim facit inferior quod fieri viderit a priore.

1, 9. Testis enim mihi est deus, cui servio in spiritu meo in evangelio filii eius, quod sine intermissione memoriam vestri facio **10.** semper in orationibus meis. 1. ut suadeat caritatem, deum testem dat, cui servit {ad quem et precem pro his facit}, non in lege, sed in evangelio filii eius, hoc est, non in eo, quod Moyses servus tradidit, sed in eo quod filius dilectissimus docuit, ut quantum distat servus a domino, tantum distat evangelium a lege, non quod mala sit lex, sed quia melius est evangelium. 2. deo itaque servit in evangelio filii eius, ut ostendat dei esse voluntatem, ut credatur in Christum. cui et servio. quomodo? in spiritu meo, inquit, non in circumcisione manu facta neque in neomeniis et sabbato et discretione escarum, sed in

---

4 *cf.* Eph. 3, 15

---

9 roborati βK 17 ad quem — facit βK in lege seruiendo K 18 eius *om.* K muses S^1, moises K 25 et sabbato] sabbatorum IX

res videbatur, ut domini gentium inclinarentur promissioni Iudaeorum. quamvis non recte credidissent, tamen quoniam quod ab uno deo est interposito nomine Christi coeperant venerari, gratulatur sciens illos posse proficere. 3. per quod etiam caritatem suam circa illos ostendit, quando congaudet bono coepto illorum, et hortatur ad profectum. gratias ergo agere se dicit deo suo dumtaxat, quia adhuc illorum non erat plene, quia ex ipso est omnis paternitas. 4. sed quoniam omnis dispositio salutis nostrae a deo quidem, sed per Christum est, non per legem neque per aliquem profetam, gratias quidem agere se dicit deo, sed per Christum, quia fama fidei illorum profectus erat multorum, ut hoc ipsum ad dei providentiam referat per Christum. aut enim gaudebant roborati qui crediderant ceteri, videntes principes suos fratres sibi factos in fide, aut certe qui non crediderant facile poterant credere horum exemplo. prompte enim facit inferior quod viderit fieri a potiore.

1, 9. Testis enim mihi est deus, cui servio in spiritu meo in evangelio filii eius, quod sine intermissione memoriam vestri facio **10.** semper in orationibus meis. 1. ut suadeat caritatem, deum testem dat, cui servit, ad quem et precem pro his facit, non in lege ⌈serviendo⌉, sed in evangelio filii eius, hoc est non in eo, quod Moyses servus tradidit, sed in eo, quod filius dilectissimus docuit. quantum enim distat servus a domino, tantum distat a lege evangelium, non quod displiceat lex, sed quia melius est evangelium. 2. itaque deo servit in evangelio filii eius, ut ostendat dei esse voluntatem, ut credatur in Christum. cui et servio. quomodo? in spiritu meo, inquit, non in

---

8 *cf.* Eph. 3, 15

---

2 Iudaeorum] secundum regulam ab auctore traditae ueritatis tamen *A* **3** est] erat *A* **6** et hortatur ad profectum *om. FGO* **15** facile *om. A* **16** prompte] facile *A* **17** potiore] priore *A* **19** quod] quomodo *W* **20** faciam *W* **23** seruiendo *A* **24** seruus dei *FG* **25** quantum enim] ut quanto *A* **26** displiceat] mala sit *A*

spiritu, id est in mente. quia deus spiritus est, spiritu vel animo debet illi serviri; cui enim animo servitur, ex fide illi servitur. {2a. haec et dominus fatus est ad Samaritidem putantem, quod in monte adorari se velit deus, dicens: venit hora et nunc est, quod veri adoratores adorabunt patrem in spiritu et veritate. etenim pater tales quaerit, qui adorent eum. spiritus est deus; adorantes ergo in spiritu et veritate oportet adorare, ut non locus orationem commendet, sed devotus animus. hoc est in veritate adorare in spiritu deum spiritum et Christum, unum ex quo omnia et unum per quem omnia. hos quaerit adoratores pater.} 3. memorem ergo se illorum in orationibus suis flagitat, ut seminet in illis caritatem; facit enim illis desiderium sui. quis enim non amet eum, quem audit memorem sui ⌊esse⌋? si enim ab his, qui missi non erant, libenter acceperant doctrinam sub nomine Christi ⌊adulteratis verbis⌋, quanto magis ab eo, quem scirent esse apostolum et cuius verba comitaretur virtus, desiderarent audire.

Obsecrans si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate dei veniendi ad vos. 4. orationis suae pro illis sensum ostendit; deum enim se dicit petere, ut veniret ad urbem ad profectum illorum cum dei voluntate, cuius praedicat donum. tunc {enim} profectus adest, si quod agendum est, cum dei voluntate agatur. 5. orat ergo, ut quacumque ex causa iam detur occasio qua veniret ad urbem, quia occupatus erat aliis praedicando, sic prosperum iter inputans, si deo volente veniret, quia provida est dei voluntas. prosperum ergo iter est, non in cassum

---

4 Ioh. 4, 23. 24 **11** *cf.* I Cor. 8, 6

---

1 quia] quia enim *IX* **13** flagitat *i. q. dicit* **17** apostolum esse *IX* **20** uoluntatem N^1S **21** censum Φ **22** ut *om. SIX* **25** ut *om. SIX* **27** iter *om. SIX* inputans *i. q. putans, cf. Thes. VII 732, 50*

circumcisione manu facta neque in neomeniis et sabbato et discretione escarum, sed in spiritu, id est in mente. quia deus spiritus est, spiritu vel animo ⌜potius⌝ debet illi serviri; cui enim animo servitur, ex fide illi servitur. 2a. haec et dominus fatus est ad Samaritidem putantem, quod in monte adorari se velit deus ⌜dicens⌝: venit hora et nunc est, cum veri adoratores adorabunt patrem in spiritu et veritate. etenim pater tales quaerit, qui adorent eum. spiritus est deus; adorantes ergo in spiritu et veritate adorare oportet, et non locus orationem commendat, sed devotus animus. hoc est in veritate adorare in spiritu deum spiritum et Christum, unum ex quo omnia et unum per quem omnia. hos quaerit adoratores pater. 3. memorem ergo se eorum in orationibus suis flagitat, ut seminet in eis caritatem; facit enim illis desiderium sui. quis enim non amet, quem audit memorem sui? si enim ab his, qui missi non erant, libenter audierant doctrinam sub nomine Christi, quanto magis ab eo, quem scirent esse apostolum et cuius verba comitaretur virtus, desiderarent audire!

Obsecrans, si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate dei veniendi ad vos. 4. orationis suae pro illis sensum ostendit. deum enim se dicit petere, ut Romam veniret ad profectum illorum cum dei voluntate, cuius praedicat donum. tunc enim profectus adest, si quod agendum est cum dei voluntate agatur. 5. orat ergo, ut quacumque ex causa iam daretur occasio, qua veniret ad urbem, quia occupatus erat aliis praedicando,

---

6 Ioh. 4, 23. 24 **12sq.** *cf.* I Cor. 8, 6

---

2 id est in mente *om.* FG^1MBO **3** potius *A* **6** dicens *WA* **7** cum] cum quod A^1, quando A^2 **10sq.** et *(alt.)* . . . commendat] *YDA*, ut . . . commendet *cett.* orationis *FGMBO* **12** ex] a *FG* **16** sui esse *DA* **17** audierant] acceperant *DA* **18** christi adulteratis uerbis *DA* esse *om.* D^1W **23** Romam] ad urbem *D* ueniret ad urbem *A* **24** dei tamen *WA* **26** daretur] iam detur *A*

laborem itineris subire. 6. hoc rogat, ut deus inpleat vocando illos ad suam gratiam. aviditate animi loquitur; desiderat enim illos sciens et illis et sibi prodesse, sicut alibi dicit: quod est gaudium nostrum et corona? nonne vos in adventu (adventum) domini? fructus enim apostoli est uberior, si lucretur multos. {praeterea quia maius gaudium est, si potentes mundi convertantur ad deum, quia quanto inimici graves sunt, tanto magis reconciliati necessarii et fructus uberior apostoli est, si lucretur multos.}

7. voluntati itaque {eius sic} est occasio data (occasio data est), ut coactus appellaret Caesarem et dirigeretur ex alia causa ad urbem {Romam} deo volente, ut inpleret propositum voluntatis suae. denique in naufragio posito adstetit (adstitit) dominus dicens: noli timere, Paule; sicut enim testificatus es de me Hierosolymis, ita et Romae.

1, 11. Desidero enim videre vos, ut gratiam vobis spiritalem administrem ad confirmandos vos. 1. confirmatio haec tres personas requirit: adnuentis dei, ministrantis apostoli, accipientis populi. nunc ergo desiderii sui voluntatem ostendit, quonam esset voto erga (circa) illos. cum ⌊hoc⌋ enim dicit: 'ut gratiam vobis spiritalem ministrem', carnalem illos sensum adsecutos significat, quia sub nomine Christi non illa, quae Christus docuerat, fuerant adsecuti, sed ea quae fuerant a Iudaeis tradita. 2. se autem cupere citius venire, ut ab hac illos traditione abstraheret et spiritale illis traderet donum, ut adquirat illos deo, participes illos faciens gratiae spiritalis, ut in professione et fide sua essent perfecti. hinc datur intellegi superius non sensum fidei

---

3 sqq. I Thess. 2, 19 **14** Act. 23, 11

---

5 aduentum βK **13** adstitit $\beta I X$ **15** in Hierosolymis K, Hierus S **22** censum Φ quia] que S^1, qui $N S^2 I X$ **26** spiritalem K **27** professione sua et fide $I X$

sic prosperum iter reputans, si deo volente veniret, quia provida est dei voluntas. prosperum ergo iter est, non in cassum laborem itineris subire. 6. hoc rogat ut deus inpleat vocando illos ad suam gratiam. aviditate animi loquitur; desiderat enim illos, sciens et illis et sibi prodesse ⌈sicut alibi dicit: quod est gaudium nostrum et corona? nonne vos in adventum domini? fructus enim apostoli est uberior, si lucretur multos⌉. praeterea quia maius gaudium est, si potentes mundi convertantur ad deum, quia quanto inimici graves sunt, tanto magis reconciliati necessarii et fructus uberior apostoli est, si lucretur multos.

7. itaque voluntati eius occasio data est, ut coactus appellaret Caesarem et dirigeretur ⌈ex alia causa ad urbem⌉ Romam deo volente et inpleret propositum voluntatis suae. denique in naufragio posito adstitit dominus dicens: noli timere, Paule; sicut enim testificatus es de me Hierosolymis, ita et Romae.

1, 11. Desidero enim videre vos, ut gratiam vobis spiritalem administrem ad confirmandos vos. 1. confirmatio haec tres personas requirit, adiuvantis dei, ministrantis apostoli, accipientis populi. nunc ergo desiderii sui voluntatem ostendit, quonam voto esset circa illos. cum enim dicit: 'ut gratiam vobis spiritalem ministrem', carnalem illos sensum adsecutos significat, quia sub nomine Christi non illa, quae Christus docuit, fuerant adsecuti, sed ea quae a Iudaeis fuerant tradita. 2. se autem cupere citius

---

6sqq. I Thess. 2, 19 **15** Act. 23, 11

---

1 reputans] inputans *A cf. Thes. VII 732, 50* deo] domino *FGYDO* **5sqq.** sicut alibi—multos *DA* **10sq.** et fructus—multos *om. DA* **11** apostolo *W* **13** Romam ex alia causa *Y* ex alia causa ad urbem *A* **16** in Hierosolymis G^2W **19** ministrem *FGMBYDOWA* **20** adiuvantis] annuentis *DWA* **22** ostendit—illos] ostendit uotum suum circa illos esse *W* quonam] quoniam *FO* esset uoto *A* **25** docuerat *A* **26** a *om.* FG^1BD^1

(non fidem) illorum laudasse, sed facilitatem et votum circa Christum. Christianos enim se profitentes sub lege agebant simpliciter, sicut illis fuerat traditum. nam misericordia dei ad hoc data est, ut lex cessaret, quod saepe iam dixi, quia deus consulens infirmitati humanae sola fide, addita lege naturali, hominum genus salvari decrevit.

3. quid est, ut, cum scriptis illos corrigat et a carnali sensu abstrahat, praesentiam suam necessariam dicit, ut gratiam illis spiritalem ministraret, cum quae scribit spiritalia sint, nisi quia aliter dicta ad aliud solent rapi, sicut ab hereticis fit? ideo desiderat, ut praesens doctrinam evangelicam sensu quo scribit et (eis) tradat, {ne sub auctoritate litterarum eius non auferretur error, sed firmaretur, quippe cum praesens quae verbis suadere non poterat, suadebat virtute,} ut magis illis proficiat additis.

1, 12. Id est, ut consolemur vobiscum per eam quae invicem est fidem vestram atque meam. consolari se dicit cum illis, si adprehendant spiritalia, quia quamvis gaudeat fidei illorum, dolet tamen, quia non rectam (recte) acceperant (accipiebant) fidem. hoc affectu fuit apostolus, ut aliena vitia quasi sua doleret, ac per hoc consolemur, inquit, per unam atque eandem fidem, ut tunc consolatio una sit, si unius fidei efficerentur in Christo, ut administratio gratiae spiritalis evangelizante apostolo hunc praestaret effectum.

---

4 data est] datur *K* **7** quid est quod *IX* ut *om. X* illos] modo illos *IX* **9** ministret *IX* **12** et etiam S^2IX **14** magis] magis auditis *IX* **15** proficiant S^2IX additis *om. IX* **16** ut—vobiscum] simul consolari in uobis Φ *(Vulg.)* **17** fides uestra adque mea *K* **19** congaudeat S^2IX^1 fidei *cf. Thes. s. v.* gaudeo *VI 1707, 26*

venire, ut ab hac illos traditione abstrahens spiritale eis traderet donum, ut adquireret illos deo, participes hos faciens gratiae spiritalis, ut in fide et professione sua essent perfecti. hinc datur intellegi superius non sensum fidei illorum laudasse, sed facilitatem et votum circa Christum. Christianos enim se profitentes sub lege agebant simpliciter, sicut illis fuerat traditum. nam ad hoc data est misericordia dei, ut cessarent onera legis, quod saepe iam dixi, quia consulens deus infirmitati humanae fide sola, addita lege naturali, hominum genus salvari decrevit.

3. quid est tamen, ut, cum scriptis illos corrigat et a carnali sensu abstrahat, praesentiam sui necessariam dicat, ut gratiam illis spiritalem ministret, cum quae scribat spiritalia sint, nisi propter hoc: aliter enim dicta solent ad aliud referri, sicut fit ab hereticis? ideo desiderat, ut praesens doctrinam evangelicam sensu quo scribit et tradat, ne sub auctoritate litterarum eius non auferretur error, sed firmaretur, quippe cum praesens quae verbis suadere non poterat, suadebat virtute ⌜,ut magis illis proficiat additis⌝.

1, 12. Id est, ut consolemur vobiscum per eam quae invicem est fidem vestram atque meam. consolari se dicit cum illis, si adprehendant spiritalia, quia quamvis gaudeat fidei illorum, dolet tamen, quia non recte acceperant fidem. hoc affectu fuit apostolus, ut aliena vitia doleret quasi sua. Ac per hoc consolemur, inquit, per unam atque eandem fidem, ut tunc consolatio esset una, si unius fidei efficerentur in Christo, ut administratio gratiae spiritalis evangelizante apostolo hunc praestaret effectum.

---

1 abstraheret et *A* **2** adquirat *A* hos] illos A^2, illis A^1, eos *Y* **4** sensum fidei] fidem *A* **8** cessarent—dixi] lex cessaret quod saepe iam dixi *A* **10** saluare *A* **11** tamen *om. A* **12** suam *A* dicit *YA* **13** scribit *FGYWA* **14** nisi—dicta] nisi quia aliter dicta *YA* referri] rapi *AY* **18** suadebat] suaderet *DA* **20** simul consolari *W* **23** fide *OA* acceperunt *W*, accipiebant *A* **26** esset una] una sit *A* **27** efficerentur] consolentur W^1 administratio *i. q. ministratio*

1, 13. Non autem arbitror ignorare vos, fratres, quia saepe proposui venire ad vos et prohibitus sum usque adhuc. 1. propositum et votum suum ostendit, quod quidem scire illos non ambigit per eos fratres, qui ab Hierusalem vel confinibus civitatibus causa aliqua sive religionis ad urbem veniebant, sicut Aquila et Priscilla, votum eius insinuantes Romanis. cum enim saepe vellet venire et prohiberetur, sic factum est, ut scriberet epistolam, ne diu in mala exercitatione detenti non facile corrigerentur; et fratres eos vocat non solum quia renati erant, sed quia erant inter eos, licet pauci, qui recte sentirent. 2. unde dicit vocatis sanctis. quid tamen ait vocatis sanctis? si enim iam sancti sunt, quomodo vocantur, ut sanctificentur? sed hoc dicit (sed hoc ad dei pertinet praescientiam), quia quos scit deus futuros sanctos, iam apud illum sancti sunt et vocati permanent. prohibitum se tamen dicit usque ad tempus datae epistolae, a deo utique, qui sciens adhuc inparatos illos ad alteros direxerat (ad alias urbes direxit) apostolum, qui (quae) iam ad recipiendam veritatem essent capaces. 3. quamvis sub nomine agerent salvatoris, sed vitiis prohibebantur carnalibus, ne digni iam essent addiscere spiritalia. denique volentes aliquando in Bithyniam ire, prohibiti sunt a sancto spiritu Paulus et Sileas. cur, nisi sciret adhuc effectum deesse? apud Corinthios autem commonetur apostolus dicente domino: loquere, ne tacueris, quia populus mihi multus est in hac civitate. 4. non ergo otiose prohibitum se dicit, sed et causas morarum discrevit et hos ut se praeparent adhortatus est, ut audientes gratiam sibi spiritalem ministrandam

---

11 sq. Rom. 1, 7 **22** *cf.* Act. 16, 7 **25** Act. 18, 9. 10

---

3 usque adhuc] uenire ad uos *K* **5** confinibus] finitimis *IX* **5 sq.** aliqua ⟨alia⟩ sive religionis *sc. christianae? Bulhart* **9** detenti] deuincti *IX* **14** ad dei pertinet praescientiam *βK* **16** tamen se *K* **17** quia S^2IX **18** ad alias urbes direxit *βK* qui] que *βK* **23** silas S^2IX

1, 13. Non autem arbitror ignorare vos, fratres, quia saepe proposui venire ad vos et prohibitus sum usque adhuc. 1. propositum et votum suum ostendit, quod quidem illos scire non ambigit per eos fratres, qui ab Hierusalem vel confinibus civitatibus causa aliqua sive religionis Romam veniebant, sicut legimus Aquilam et Priscillam, votum eius insinuantes Romanis. cum enim saepe vellet venire et prohiberetur, sic factum est, ut scriberet epistolam, ne diu in malo exercitati non facile corrigerentur; fratres autem eos vocat non solum quia renati erant, sed et quia erant inter illos qui recte sentirent licet pauci. 2. unde dicit: vocatis sanctis. quid tamen est vocatis sanctis? si enim iam sancti sunt, quomodo vocantur, ut sanctificentur? sed hoc ad dei pertinet praescientiam, quia quos scit deus futuros sanctos, iam apud illum sancti sunt et vocati permanent. prohibitum tamen se dicit usque ad tempus datae epistolae, a deo utique, qui sciens adhuc inparatos Romanos ad alias urbes direxit apostolum, quae iam ad recipiendam veritatem essent capaces. 3. quamvis sub nomine agerent salvatoris, sed neglegentia prohibebantur, ne digni iam essent addiscere spiritalia. denique volentes aliquando Paulus et Sileas in Bithyniam ire, prohibiti sunt a sancto spiritu. cur, nisi sciret adhuc effectum deesse? apud Corinthios autem commonetur apostolus dicente domino: loquere, ne tacueris, quia populus mihi multus est in hac civitate. 4. non ergo otiose prohibitum se dicit, sed et causas morarum intellegi vult, et hos ut se praeparent hortatur, ut audientes

12 Rom. 1, 7 **21 sq.** *cf.* Act. 16, 7 **24** Act. 18, 9. 10

1 fratres uos G^1 uos *om. W* **5** aliqua *om. A* **6** Romam] ad urbem *A* legimus *om. A* **7** uellit WA^1 **9** mala exercitatione detenti *DA* **9 sq.** et fratres eos *A* **10** et *om. A* **11** licet pauci qui recte sentirent *A* **17** inparatas illos ad *A* **18** quae] qui $FGMWA^1$ **20** neglegentia prohibebantur] uitiis prohibebantur carnalibus *A* **22** silas *G Y W*, sylas *F* **23** chorinteos A^1 **26** otiose ergo *FG* **27** intellegi vult] uult intellegi *FG*, discreuit *A* hoc *FGMW* hortatur] adortatus est *A*

fore, dignos se efficerent a vitiis carnalibus abstinentes {ad excipiendam eam}.

Ut aliquem fructum habeam et in vobis, sicut et in ceteris gentibus. 5. pro utilitate communi cupidum se veniendi ad hos declarat, ut et hi salutem spiritalis gratiae consequantur, ratam habentes fidei suae professionem, ut hinc (hic) fructum habeat apud deum ministerii sui, per quod lacessit illos ad fidem rectam exemplo ceterarum gentium. promptior enim fit quis ad rem sibi traditam, si illi multos videat adsentire.

1, 14. Graecis et barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum. 1. debitorem se dicit {horum quos memorat}, quia ad hoc missus est {ut omnibus praedicaret}. per quod etiam omnes significat debitores; confiteri enim creatorem deum ex quo omnia et per quem omnia, debitus et honor est et salus confitentis. 2. Graecos enim gentiles posuit, sed eos qui Romani dicantur, sive natura (natione) sive adoptione, barbaros vero {eos}, qui Romani non sunt, quorum genus adversum est et non sunt gentiles. sapientes autem illos dixit, qui mundanis rationibus eruditi sapientes vocantur in saeculo, dum aut siderum speculatores sunt aut mensuris aut numeris aut arti grammaticae student aut rhetoricae aut musicae.

3. stultos vero hos dixit, qui simplicitatem sequentes harum rerum inperiti sunt. his omnibus missum se praedicare testatur. de Iudaeis autem tacuit, quia magister gentium est. ac per hoc debitorem se profitetur, quia ad hoc accepit doctrinam, ut tradat, et cum tradit, adquirat.

---

7 hic $\beta S^1 K$ **15sq.** debitum $S^2 I X$

gratiam sibi spiritalem ministrandam ad excipiendam eam dignos se efficerent.

Ut aliquem fructum habeam et in vobis, sicut et in ceteris gentibus. 5. pro utilitate communi cupidum se veniendi ad hos declarat, ut et isti salutem spiritalis gratiae consequerentur, ratam habentes fidei suae professionem, et hic fructum habeat apud deum ministerii sui, propter quod lacessit illos ad fidem rectam exemplo ceterarum gentium. promptior enim fit quis ad rem sibi traditam, si illi multos videat adsentire.

1, 14. Graecis et barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum. 1. debitorem se dicit horum quos memorat, quia ad hoc missus est, ut omnibus praedicaret. per quod etiam omnes significat debitores; confiteri enim creatorem deum, ex quo ⌈omnia⌉ et per quem omnia, debitus et honor est cum salute confitentis. 2. Graecos enim gentiles posuit, sed eos qui Romani dicantur sive natura sive adoptione, barbaros vero eos, qui Romani non sunt, quorum genus adversum est et non sunt gentiles. sapientes autem illos dixit, qui mundanis rationibus eruditi sapientes vocantur in saeculo, dum aut siderum speculatores sunt aut mensuris aut numeris aut arti grammaticae student aut oratoriae vel musicae. ⌈his omnibus ostendit nihil haec prodesse nec vere sapientes esse, nisi credant in Christum.⌉
3. stultos vero hos dixit, qui simplicitatem sequentes harum rerum imperiti sunt. his omnibus missum se praedicare testatur. de Iudaeis autem tacuit, quia magister gentium est. ⌈ac

---

1 ministrandam fore *DA* ad excipiendam *om. A* eam *om. FGMBYO* **2** *post* efficerent *add.* a uitiis carnalibus abstinentes *DA* **5** isti] hi *DA* **6** consequantur *DA* et] ut *W* **7** hic quoque A^2 propter] per *ODA* **10** adsentiri FG^1BD **11** et *pr.*] ac *GFMBYDOWA* **15** enim *om.* GFB^1 *DO* omnia *pr. OYDA* **16** cum salute] et salus *A* **17** dicuntur A^2 natura] natione *A* **22** oratoriae] rethoricae *A* **23 sq.** his omnibus—Christum G^2DA **25** stultos] insipientes *WA* **27** ac—**p. 35, 2** adquirat *DA*

1, 15. Itaque quod in me est, promptus sum et vobis, qui estis Romae, evangelizare. quamvis missum se praedicare omnibus dicat gentibus, promptum tamen se Romanis adserit tradere evangelium gratiae dei, apud quos regni Romani caput et sedes est. ad membrorum enim utilitatem pertinet vel requiem, si caput inquietum non fuerit. ideo Romanorum pacem optat, ut non multum se iactet satanas, et uberiores fructus habeat operis sui.

1, 16. Non enim erubesco evangelium, virtus enim dei est in salutem omni credenti. 1. hoc dicto illos tangit, a quibus acceperant non rectam fidem. apostolorum tamen doctrinam virtus commendabat, ut quia incredibile videbatur quod praedicabatur, signa ac prodigia ab apostolis facta testimonio essent non diffidendum de his, quae ab illis dicebantur, in quibus tanta virtus inesset. nulli enim dubium verba virtuti cedere. 2. ac per hoc quoniam illorum nulla visa erant portenta, praedicatio illorum sine virtute dei erat. ideoque non se dicit erubescere de evangelio (evangelium) dei, illos autem erubescere, quia quod illis tradiderant, in reprehensionem veniebat {nec quoquam testimonio firmabatur et discordabat a doctrina apostolica}. virtus igitur dei est, quae invitat ad fidem et dat salutem omni credenti, dum peccata donat et iustificat, ut a secunda morte detineri non possit signatus mysterio crucis. 3. praedicatio enim crucis Christi indicium est mortis evictae dicente apostolo Iohanne: ad hoc enim venit filius dei, ut solveret opera dia-

---

26 I Ioh. 3, 8

---

1 promptum est *SIX* 2 romae estis Φ 4 se] se dicit *KIX* adserit *om.* Φ 5 sedis *K* 6 requiem] quietem *IX* 10 salute *K* 14 testimonium S^2IX *(cf. CSEL vol. 76, praef. p. XIII 14)* 19 erubescere *sc. debere* 20 reprehensione *NK* 23 deteneri NS^1K 26 soluat *KIX*

per hoc debitorem se profitetur, quia ad hoc accepit doctrinam, ut tradat, et cum tradit, adquirat.⌉

1, 15. Itaque quod in me est, promptus sum et vobis, qui estis Romae, evangelizare. quamvis missum se dicat praedicare omnibus gentibus, promptum tamen se Romanis adserit tradere evangelium gratiae dei, apud quos regni Romani caput et sedes est. ad membrorum enim utilitatem pertinet vel requiem, si caput inquietum non fuerit. ideo Romanorum pacem optat, ut non multum se iactet satanas, ⌈et uberiores fructus habeat operis sui⌉.

1, 16. Non enim erubesco evangelium, virtus enim dei est in salutem omni credenti. 1. hoc dicto illos tangit, a quibus acceperant non rectam fidem. apostolorum autem doctrinam virtus commendabat, ut quia incredibile videbatur quod praedicabatur, signa ac prodigia ab apostolis facta testimonio essent non diffidendum de his, quae ab eis dicebantur, in quibus tanta virtus inesset. nulli enim dubium virtuti verba cedere. 2. ac per hoc quoniam illorum nulla visa erant portenta, praedicatio illorum sine virtute dei erat. ideoque non se dicit erubescere de evangelio dei, illos autem erubescere, quia ⌈quod illis tradiderant, in reprehensionem veniebat,⌉ nequaquam testimonio firmabatur et discordabat a doctrina apostolica. igitur virtus dei est, quae invitat ad fidem et dat salutem omni credenti, dum peccata remittit et iustificat, ut a secunda morte detineri non possit signatus mysterio crucis. 3. praedicatio enim crucis Christi indicium est mortis evictae ⌈dicente apostolo Iohanne: ad hoc enim venit filius dei, ut solveret opera diaboli, ut omnis

---

27 I Ioh. 3, 8

---

3 itaque] ita *GFMDOW* 10 et—sui *DA* 16 testimonium *WA*, testimonia *GF* essent] erant *GFDOW* 17 virtus *om.* G^1FDOW inessent *GFDOW*^{2} 18 quoniam] quia *WA* 20 de evangelio] euangelium *A* 21 sq. quod—veniebat *A* 22 nequaquam] nec quoquam *YD*, nec quicquam *M* 27 dicente—p. 37, 2 est *DA*

boli, ut omnis credens non teneatur a morte quia signum habet, quo (quod) victa mors est.

Iudaeo primum et Graeco. 4. id est huic, qui ex genere est Abrahae, et huic qui ex gentibus. {in Graeco enim gentilem significat et in Iudaeo vero eum, qui ex genere sit Abrahae. nam Iudaei ex tempore Iudae Machabei dici coeperunt, qui in causa cladis restitit sacrilegiis gentium et fiducia dei conlegit populum et defendit genus suum. fuit autem ex filiis Aaron.} quamvis {ergo} praeponat Iudaeum causa patrum, tamen similiter etiam ipsum indigere dicit dono evangelii Christi. si ergo et Iudaeus non iustificatur nisi per fidem Christi Iesu, quid opus est esse sub lege?

1, 17. Iustitia enim dei in eo revelatur ex fide in fidem. 1. hoc dicit, quia in illo {qui credit}, sive Iudaeus sit sive Graecus, iustitia dei revelatur.

2. ostenditur enim in eo veritas et iustitia dei, dum credit et profitetur. iustitia est dei, quia quod promisit, dedit. ideo credens hoc esse se consecutum quod promiserat deus per profetas suos, iustum deum probat et testis est iustitiae eius. ex fide in fidem. quid aliud est ex fide in fidem, nisi quia fides dei est in eo, quod de se repromisit, et fides hominis qui credit promittenti, ut ex fide dei promittentis in fide hominis credentis dei iustitia reveletur? 3. in credente enim iustus deus apparet; in eo autem qui non credit, iniustus videtur. negat enim veracem deum, qui non credit dedisse deum, quod

---

6 sqq. *cf.* I Macc. 3, 1 sqq.; II Macc. 8, 1 sqq.

---

2 quod *β K* **19** est *om.* Φ **20** quid aliud—fidem *om. SIX* nisi *om. S²IX* **21** se] se esse *K*

credens non teneatur a morte, quia signum habet, quod victa mors est⌉.

Iudaeo primum et Graeco. 4. id est huic, qui ex genere est Abrahae, et huic qui ex gentibus. in Graeco enim gentilem significat et in Iudaeo eum, qui ex semine fuerit Abrahae. nam Iudaei ex tempore Iudae Machabei dici coeperunt, qui in causa cladis restitit sacrilegiis gentium et fiducia dei conlegit populum et defendit genus suum. fuit autem ex filiis Aaron. quamvis ergo praeponat Iudaeum causa patrum, tamen etiam ipsum simili modo indigere dicit dono evangelii Christi. si itaque et Iudaeus non iustificabitur nisi ex fide Christi Iesu, quid opus est esse sub lege?

1, 17. Iustitia enim dei in eo revelatur ex fide in fidem. 1. ⌈hoc dicit⌉ quia in illo qui credit, sive Iudaeo sive Graeco iustitia dei manifestatur. ⌈1a. iustitiam dei dicit, quia gratis iustificat inpium per fidem sine operibus legis, sicut alibi dicit: ut inveniar in illo non habens meam iustitiam quae ex lege est, sed illam, quae ex fide est, quae ex deo est iustitia in fide, ipsam iustitiam dicit revelari in evangelio, dum donat homini fidem, per quam iustificetur.⌉

2. ostenditur enim in ipso veritas et iustitia dei, dum credit et profitetur. iustitia est dei, quia quod promisit, dedit. ideo qui credit hoc se consecutum esse, quod promiserat deus per profetas suos, iustum deum probat et testis est iustitiae eius. ex fide in fidem. quid est aliud ex fide in fidem, nisi quia fides dei est in eo, quod promisit et fides hominis credentis promittenti, ut ex fide dei promittentis in fide hominis credentis dei iustitia reveletur? 3. in credente enim iustus deus apparet; in eo autem qui non credit, iniustus videtur.

---

6 sqq. *cf.* I Macc. 3, 1 sqq.; II Macc. 8, 1 sqq. **17** Phil. 3, 9

---

4 est *om.* *GFMBO* **6 sq.** ex—coeperunt] coeperunt ex iuda machabeo *WA*¹ **14** hoc dicit *G*²*DA* **15** iustitiam—**21** iustificetur *A* **26** aliud est *A*

promisit. hoc contra Iudaeos loquitur, qui negant hunc esse Christum quem promisit {deus}.

Sicut scriptum est: iustus autem ex fide vivit. 4. propterea ad exemplum {profetae} Abacuc se convertit, ut declaret (declararet) {olim ostensum} iustum ex fide, non ex lege vivere, hoc est non iustificari hominem apud deum per legem, sed per fidem. vita enim ex fide non haec praesens est, sed futura, quia iustus ex fide vivit, sed apud deum.

1, 18. Revelatur enim ira dei de caelo in omnem impietatem et iniustitiam hominum eorum, qui veritatem dei in iniustitia detinent. 1. sicut in illo qui credit iustitia dei revelatur, sicut supra memoravi, ita et in eo qui non credit impietas et iniustitia revelatur. {1a. ex ipsa enim caeli fabrica iratus illi deus videtur. idcirco enim tam pulchra astra condidit, ut ex his quantus et quam admirabilis creator eorum est, possit agnosci et solus adorari. unde scriptum est in psalmo octavo decimo: caeli enarrant gloriam dei, et opera manuum eius adnuntiat firmamentum.} 2. per naturalem ergo legem reum facit genus hominum. potuerunt enim id per legem naturae adprehendere, fabrica mundi testificante auctorem deum {solum diligendum}, quod Moyses litteris tradidit; sed impii facti sunt non colendo creatorem et iniustitia in eis apparet, dum videntes dissimulant a veritate {non fatentes unum deum}.

1, 19. Quia quod notum est dei, manifestum est ⌊in⌋ illis. notitia dei manifestata est ex mundi fabrica. ut enim deus, qui natura invisibilis est, {etiam visibilibus} possit sciri, opus factum ab eo est, quod opificem visibilitate sua manifestaret, ut per certum incertum possit sciri, ut per hoc,

---

3 Hab. 2, 4 **17** Ps. 18, 2 **21 sq.** *cf.* Deut. 6, 5

---

1 hunc *om.* *SIX* **3** fide mea *NS*^{1} **4** abacuch *IX* **12** iustia *S* **22** moises *KI*, moyses *X*

negat enim veracem deum, qui non credit dedisse deum, quod promisit. hoc contra Iudaeos loquitur, qui negant hunc esse Christum quem promisit deus.

Sicut scriptum est: iustus autem ex fide vivit. 4. propterea ad exemplum profetae Abacuc se convertit, ut declararet olim ostensum iustum non ex lege, sed ex fide vivere, hoc est non iustificari per legem hominem apud deum, sed per fidem. vita enim ex fide non haec praesens est, sed futura ⌜,quia iustus ex fide vivit, sed apud deum⌝.

1, 18. Revelatur enim ira dei de caelo in omnem impietatem et iniustitiam hominum eorum, qui veritatem dei in iniustitia detinent. 1. sicut in illo qui credit iustitia dei revelatur, sicut supra memoravi, ita et in eo qui non credit inpietas et iniustitia revelatur. 1a. ex ipsa enim caeli fabrica iratus illis deus videtur. idcirco enim tam pulchra astra condidit, ut ex his quantus et quam admirabilis creator eorum est, possit agnosci et solus adorari. unde scriptum est in psalmo octavo decimo: caeli enarrant gloriam dei, et opera manuum eius adnuntiat firmamentum. 2. igitur per naturalem legem reum facit genus hominum. potuerunt enim id per legem naturae adprehendere, fabrica mundi testificante auctorem deum solum diligendum, quod Moyses litteris tradidit; sed impii facti sunt non colendo creatorem et iniustitia in eis apparet, dum videntes dissimulant a veritate non fatentes unum deum.

1, 19. Quia quod notum est dei, manifestum est illis. notitia dei manifestata est ex mundi fabrica. ut enim deus, qui natura invisibilis est, etiam a visibilibus possit sciri, opus factum ab eo est, quod opificem visibilitate sua mani-

---

4 Hab. 2, 4 18 Ps. 18, 2 22sq. *cf.* Deut. 6, 5

---

5 habacuc *A*, abbacuc *FGMDO* 9 quia—deum *DA* 12 dei *om. WA* iniustitia] iniquitatem *WA* 15 illi Y^2A enim] autem *A* 26 quia quod] propterea quia *WA* 27 enim] autem *G* 28 posset *DO*

quod ceteris impossibile est, ille esse deus omnium crederetur, qui hoc opus fecit.

Deus enim illis manifestavit. hoc est: opus fecit, per quod possit agnosci.

1, 20. Invisibilia enim eius a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur. 1. idem sensus est, quem repetit, ut absolutius doceat, quia cum per se potentia et maiestas dei {creaturae} oculis aspici non possit, opere mundi intellecta conspiciuntur. hoc igitur genere reos facit eos, qui sine lege vixerunt et naturae et Moysi. consuetudine enim peccandi obruerunt legem naturae, obliti sunt memoriam eius. legem autem, quae ad reformationem data fuerat, recipere (percipere) noluerunt, ut duplici modo obnoxii fierent damnationi.

Sempiterna quoque virtus eius et (ac) divinitas, ut sint inexcusabiles. 2. ut {omnino} excusari impietas non possit, adiecit etiam virtutem dei et divinitatem sempiternam cognitam esse ab hominibus et stupore quodam hebetasse ad honorandum deum, quem et esse et operari non negarent (ad utilitatem suam non ignorarent); ea enim quae humanis usibus evoluto anno gignuntur ipsum decrevisse nulli in dubium venit. aeterna ergo virtus eius {Christus} est, qua instituit quae non erant et in eo manent {,cuius si dudum persona agnita non est, opera tamen manifestata sunt}; divinitas vero, qua in opere sibi decreto perseverant elementa rerum. ut sint inexcusabiles. multis enim modis qui reus convincitur, excusari non potest.

1, 21. Quoniam cum cognovissent deum, non sicut deum magnificaverunt aut gratias egerunt. 1. usque adeo non ignoraverunt, ut faterentur unum esse

---

9 intellecto conspiciatur *I X* **11** musi S^1, moisi *K* **13** data fuerat] dederat *K* **15** eius uirtus Φ **19** hebetasse] habitasse $N S^1$, inhabitasse sed *K*, habitam esse $S^2 I X$

festaret, ut per certum incertum possit sciri et ille esse deus omnium crederetur, qui hoc opus fecit, quod omnibus impossibile est.

Deus enim illis manifestavit. manifestavit se deus, dum opus fecit, per quod possit agnosci per fidem.

1, 20. Invisibilia enim eius a creatura mundi per ea, quae facta sunt, intellecta conspiciuntur. 1. idem sensus est, quem repetit, ut absolutius doceat, quia cum per se potentia et maiestas dei creaturae oculis aspici non possit, opere mundanae fabricae intellecta videntur. hoc igitur genere reos facit illos, qui sine lege vixerunt et naturali et Moysi. consuetudine enim peccandi obruerunt legem naturae obliterando memoriam eius. legem autem, quae ad reformationem data fuerat, recipere noluerunt, ut duplici modo obnoxii fierent damnationi.

Sempiterna quoque virtus eius ac divinitas, ut sint inexcusabiles. 2. ut omnino excusari impietas non possit, adiecit etiam virtutem dei et sempiternam divinitatem cognitam esse ab hominibus et stupore quodam hebetasse ad honorandum deum, quem et esse et providere utilitati suae non ignorarent. ea enim quae evoluto anno humanis gignuntur usibus ipsum decrevisse nulli venit in dubium. aeterna ergo virtus dei Christus est, per quem instituit quae non erant et in eo manent, cuius si dudum persona agnita non est, opera tamen manifesta sunt; divinitas vero, qua in opere sibi decreto perdurant elementa rerum. ut sint inexcusabiles. multis enim modis qui reus convincitur, non potest excusari.

1, 21. Quoniam cum cognovissent deum, non sicut deum magnificaverunt aut gratias egerunt. 1. usque adeo non ignoraverunt, ut faterentur unum esse

---

1 posset *DO* **5** posset *GFBD* **9** maiestas] magestas *G (ubique)* **10** possunt *GF*, possint *YD* opera *GFA* **16** eius uirtus *WA* **23** erant] erant in eo G^2 **25** vero] quidem haec *W* **28** quia cum *WA* dominum *W* **29** magnificaverunt] glorificauerunt W^1

principium, a quo omnia initium sortita sunt caelestia et terrestria et inferna, et hunc unum esse, qui omnibus decrevit proprietates et officia naturaliter. et haec scientes non egerunt gratias. {de anterioribus loquitur, ut praesentes et futuros corrigat.}

Sed evanuerunt in cogitationibus suis. 2. evanuerunt. videntes enim mundum miro ornatu aptatum ab eo, quem eius opificem agnoverant, dissimulaverunt.

Et obscuratum est insipiens cor eorum. 3. nebula {erroris} texit cor illorum, quia cum creatorem ex his quae fecit pulchra plus amplius honorificare debuerint, obtunsi sunt relicto illo haec sola sibi dicentes sufficere ad salutem.

1, 22. Dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt. 1. sapientes enim se arbitrantur, quia rationes fysicas investigare putant, scrutantes cursus siderum et qualitates elementorum, deum autem horum spernentes. ideo stulti sunt, cum si haec laudanda sint, quanto magis creator illorum!

{1a. solent tamen pudorem passi neglecti dei misera uti excusatione dicentes per ipsos posse ire ad deum, sicut per comites pervenitur ad regem. age: numquid tam demens est aliquis aut salutis suae inmemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re si qui etiam tractare fuerint inventi, iure ut rei damnentur maiestatis? et isti non se putant reos, qui honorem nominis dei deferunt creaturae et relicto domino conservos adorant, quasi sit aliquid plus quod servetur deo. 1b. nam ideo ad regem per tribunos aut comites itur, quia homo utique est rex et nescit, quibus debeat rem publicam credere. ad deum autem, quem utique nihil latet

---

1 sq. *cf.* Phil. 2, 10

---

2 sq. decreuerit *SIX* **11 sq.** obtusi S^2IX **16** putant] putantur *K*, se putant *IX*

principium, a quo omnia initium sortita sint caelestia et terrestria et inferna, et hunc unum esse, qui decreverit omnibus proprietates et officia naturaliter. et haec scientes non egerunt gratias. de anterioribus loquitur, ut praesentes et futuros corrigat.

Sed evanuerunt in cogitationibus suis. 2. vere vanitas est hoc, ut cognoscentes veritatem cogitarent aliud colendum, quod nesciebant verum esse, ut dissimulantes a deo colerent idola.

Et obscuratum est insipiens cor eorum. 3. nebula erroris contexit cor illorum, quia cum creatorem ex his quae fecit pulchre plus amplius honorificare debuerint, obtunsi sunt relicto illo haec sola dicentes sibi sufficere ad culturam quae videntur.

1, 22. Dicentes enim se esse sapientes stulti facti sunt. 1. sapientes enim se arbitrantur, quia rationem fysicam investigasse se putant, perscrutantes cursus siderum et quantitates elementorum, deum autem horum spernentes. ideo stulti sunt, cum si haec laudi sunt, quanto magis creator illorum!

1a. solent tamen pudorem passi neglecti dei misera uti excusatione dicentes per istos posse ire ad deum, sicut per comites pervenitur ad regem. esto. numquid tam demens est aliquis aut salutis suae inmemor, ut honorificentiam regis vindicet comiti, cum de hac re si qui etiam tractare fuerint inventi, iure ut rei damnentur maiestatis? et isti non se cogitant reos, qui honorem nominis dei defendunt creaturae et relicto domino conservos adorant, quasi sit aliquid, quod plus reservetur deo. 1b. nam et ideo ad regem per tribunos aut

1 sq. *cf.* Phil. 2, 10

1 sunt *D* 8 sciebant uerum non G^2 10 obscuratum] contenebratum *WA* 12 pulchra plus ampliusque *D* 15 esse *om. GFMBY* esse se *WA* 16 qui *WA* 17 inuestigare *DWA* 18 quantitates] qualitates Y^2A 19 laudi sunt] laudanda sint *DA* 21 negligenti dei *W*, neglecto deo G^2A 22 posse ire] enim itur *GFBY*, itur *DO* 23 peruenire *A* 29 aut] ac *GFMBYDOW*

— omnium enim merita novit —, ad promerendum suffragatore non opus est, sed mente devota. ubicumque enim talis locutus ei fuerit, respondebit illi.}

1, 23. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis. 1. sic obcaecatum est cor illorum, ut maiestatem invisibilis dei, quem ex his factis agnoverant, non hominibus, sed, quod peius est et inexcusabile crimen, in similitudinem hominum mutarent, ut forma corruptibilis hominis deus ab his vocetur, hoc est simulacrum hominis, ut quos vivos hoc nomine donare non audent, mortuorum imagines in gloriam dei recipiant. 2. quanta aegritudo, quanta stultitia, hos se sapientes appellare ad suam damnationem, apud quos plus mortui possunt quam vivi {et mortui potiores sunt vivis}! a vivo enim deo recedentes mortuis favent, in quorum numero sunt {sicut scriptum est}: mortalis mortuum fingit manibus iniquis. hoc de huiusmodi in Sapientia Solomonis dictum est.

Et volucrum et quadrupedum et serpentium. 3. his subiectis cumulavit ad poenam hebetudinis, ut ultra stultitiam et vanitatem sint huiusmodi. sic enim dei maiestatem et gloriam minuerunt, ut horum, quae minima et parva sunt, similitudini dei honorificentiam darent. primi enim Babylonii deum vocaverunt figmentum Beli {quondam} hominis mortui, qui principatum in eos dicitur egisse. 4. coluerunt et serpentem draconem, quem occidit Danihel homo dei, cuius similitudinem habent. Aegyptii autem colebant quadru-

---

16 Sap. 15, 17 **26** *cf.* Dan. 14, 21

---

8 et *om.* Φ inexcusabilem crimen *K*, inexcusabili crimine S^2IX similitudine *K* **10** vivos] uiuor S^2, uiuorum *I*, uirorum *X* hoc] *X solus, om. cett.* **11** audent per S^2IX **17** salemonis *IX* **20** hebitudinis *IX* **21** stultitiam] tristitia *K* uanitate *K* **24** bel S^1, belis *NK*

comites itur, quia homo utique est rex et nescit, quibus debeat rem publicam credere. ad deum autem promerendum, quem nihil utique latet — omnium enim merita novit —, suffragatore non opus est, sed mente devota. ubicumque enim talis locutus ei fuerit, respondebit illi.

1, 23. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis. 1. sic obcaecatum est cor illorum, ut maiestatem invisibilis dei, quem ex his factis agnoverant, non in homines, sed, quod peius est et inexcusabile crimen, in similitudinem hominum inmutarent, ut forma corruptibilis hominis deus ab his vocetur, hoc est simulacrum hominis, ut quos vivos hoc nomine donare non audeant, mortuorum imagines in gloriam dei recipiant. 2. quanta hebetudo, quanta stultitia, hos se sapientes appellare ad suam damnationem, apud quos plus potest imago quam veritas et potiores sunt mortui quam vivi! a vivo enim deo recedentes mortuis favent, in quorum numero sunt, sicut scriptum est in Sapientia Solomonis: mortuus mortuum fingit manibus iniquis. hoc de huiusmodi in Sapientia Solomonis dictum est.

Et volucrum et quadrupedum et serpentium. 3. his subiectis cumulavit ad hebetudinis poenam, ut ultra stultitiam et vanitatem sint huiusmodi. sic enim dei maiestatem et gloriam minuerunt, ut horum, quae minima et parva sunt, similitudini dei honorificentiam darent. primi enim Babylonii deum appellaverunt figmentum Belis quondam hominis mortui, qui dicitur principatum in eos egisse. 4. coluerunt et serpentem draconem, quem occidit Danihel homo dei, cuius similitudinem habent. Aegyptii autem cole-

---

18 Sap. 15, 17 **28** *cf.* Dan. 14, 21

---

3 sq. suffragatione *A* **7** imaginis *om. GFMBYO* **9** agnouerunt *DWA* **11 sq.** ab his deus *A* **14** hebitudo *GFBDOWA* quanta] quantaue *WA* **18** salamonis *W* **21** serpentum **22** hebitudinis *GYDW* **26** quoddam *GFDO* **28** daniel *FOA*[1]

pedem, quem dicebant Apem in similitudinem vaccae. quod malum imitatus est Hieroboam vaccas instruens in Samaria, quibus sacrificarent Iudaei, et volucres, quia Coracina sacra habent pagani. 5. harum tamen omnium rerum quas memoravi simulacra coluerunt Aegyptii, et alia, quae nunc dicere non est necesse. haec ab his facta sunt, qui se sapientes aestimaverunt in mundo. quia enim invisibilem deum non honoraverunt ista faciendo, nec in his quae visibilia sunt sapere potuerunt. difficile enim in maioribus prudens in minoribus non sapit.

1, 24. Propter quod {et} tradidit illos deus in desideria cordis illorum in inmunditiam, ut contumeliis adficiant corpora sua inter se. 1. quoniam ad iniuriam creatoris dei figmenta et similitudines rerum deificaverunt, traditi sunt inludendi, et traditi non ut illa agerent quae nolebant, sed ut illa perficerent quae desiderabant. et hic bonitas dei est. cum enim dignum fuisset subici illos, ut facerent quae nolebant et cruciarentur — quia licet bonum si contra voluntatem fiat, amarum et malum est —, isti {autem} avertentes se a deo traditi sunt diabolo. 2. tradere autem est permittere, non incitare aut inmittere, ut ea quae in desideriis conceperant {adiuti a diabolo} explerent in opere. nec enim possunt huiusmodi {bonum} cogitatum habere. traditi ergo sunt in inmunditiam, ut contumeliis adficiant corpora sua in semetipsis. cum praeterita recolat, etiam praesentis temporis significat, quia traduntur {nunc usque}, ut contumeliis adficiant corpora sua. 3. originis enim illius nunc usque sunt homines, qui dicuntur corpora sua dehonestare invicem. cum cogitatio animae sit in crimine, corpora dicun-

---

2 *cf.* III Reg. 12, 28

---

1 ape *NSK* similitudine *K* **3 sq.** sacra habent coracina I^1 **8** in *om.* Φ his] ea S^2IX **13** inter se] in semetipsis Φ **15** ad inludendum *K* **16 sq.** desiderant *K* **24** sunt ergo *IX* **29** cogitatio] contagio I^2X animae *om.* *SKIX*

bant quadrupedem, quem dicebant Apem in similitudinem vaccae. quod malum imitatus Hieroboam vaccas instituit in Samaria, quibus sacrificarent Iudaei, et volucres, quia Coracina sacra habent pagani. 5. harum tamen omnium rerum quas memoravi simulacra colit Aegyptus, et alia, quae nunc dicere non est necesse. haec ab his facta sunt, qui se sapientes aestimaverunt in mundo. quia enim deum invisibilem agnoscentes non honoraverunt ista faciendo, nec in his quae visibilia sunt sapere potuerunt. difficile enim in maioribus prudens in minoribus non sapit.

1, 24. Propter quod et tradidit illos deus in desideria cordis illorum in inmunditiam, ut contumeliis adficiant corpora sua inter se. 1. quoniam, inquit, ad iniuriam creatoris dei figmenta et rerum similitudines deificaverunt, traditi sunt inludendi, et traditi, non ut illa gererent quae nolebant, sed ut ea perficerent quae desiderabant. et hic bonitas dei est. cum enim dignum fuisset subici illos, ut facerent quae nolebant et cruciarentur — quia licet bonum, si contra voluntatem fiat, amarum et malum est —, isti autem avertentes se a deo traditi sunt diabolo. 2. tradere autem est permittere, ⌜non incitare aut inmittere,⌝ ut ea quae in desideriis conceperant adiuti a diabolo explerent operibus. nec enim possunt huiusmodi bonum cogitatum habere. traditi ergo sunt in inmunditiam, ut contumeliis adficiant corpora sua inter semetipsos. cum praeterita recenset, etiam praesentis temporis significat, quia traduntur nunc usque, ut contumeliis adficiant corpora sua. 3. originis enim

2 *cf.* III Reg. 12, 28

2 ieroboam OW^1 **2sq.** in Samaria] in dan et in betel W^1, et in dan et in bethel A **3** sacrificauerunt A **4** habebant WA **5** coluerunt aegyptii D **8** honoraverunt] adorauerunt WA **10** prudens in minoribus *om.* G^1FMB^1W **12** eorum $GBWA$ **13** se] semetipsos DA **14sq.** similitudinem A **21** non incitare aut inmittere A **22** a *om.* $GFMB^1W$ **23** possent $GFMBYD$ **24** ergo] enim WO inmunditia A **25** in semetipsis WA **26** temporis mala B^2 **27** contumeliis *om.* $GFMB$

tur dehonestare. quare, nisi quia macula corporis indicium est peccati animae? cum enim corpus contaminatur, nemo ambigit animae esse peccatum.

1, 25. Qui commutaverunt veritatem dei in mendacium et coluerunt et servierunt creaturae potius quam creatori, qui est benedictus in saecula. amen. 1. commutantes veritatem dei in mendacium, id est, nomen dei qui verus est dederunt his qui non sunt dii. lapidibus enim et lignis vel ceteris metallis auferentes quod sunt, dant illis quod non sunt {,ut dei veritas sit mendacium, quando lapis dicitur deus. quod factum pulsat deum qui verus est, ut quia commune nomen arbitrantur falsi et veri, simili modo verus deus habeatur ut falsus}. et hoc est immutare verum in falsum. 2. non enim iam vocantur (vocatur) lapis aut lignum, sed deus. hoc est servire creaturae potius quam creatori. {sic servierunt creaturae potius quam creatori.} non negant enim deum, sed serviunt creaturae, quo non excusantur, sed magis accusantur, quia cognoscentes {deum} non honorant deum, qui est benedictus in saecula. amen, hoc est verum. 3. deo vero benedictio (deus vero benedictus), ait, in saecula, quia permanet deus; diis autem gentium ad tempus impietas dat honorem. ideo non est verum; in deo autem manet veritas. hanc benedictionem alio loco filio dei adsignat inter cetera dicens: {et} ex quibus Christus secundum carnem, qui est deus benedictus super omnia in saecula. amen. aut utrumque ad Christum pertinens aut eadem dixit de filio, quae et de patre.

---

24 Rom. 9, 5

---

9 vel—metallis *om. I* **14** uocatur *β K* **15** sed] sunt *NS*^{1} **17** enim negant *X* **20** deo] deus *β NS*^{1}*K*, dei *S*^{2}*IX* benedictio est quod *S*^{2}*IX* **21** dis *NS* **22** dat honorem impietas *IX* **24** et *β K* **25** deus *om. SIX*

illius nunc usque sunt homines, qui dicuntur corpora sua dehonestare invicem. cum cogitatio ⌈animae⌉ sit in crimine, corpora dicuntur dehonestari. quare, nisi quia macula corporis indicium est peccati animae? cum enim corpus contaminatur, nemo ambigit animae esse peccatum.

1, 25. Qui commutaverunt veritatem dei in mendacium et coluerunt et servierunt creaturae potius quam creatori, qui est benedictus in saecula. amen. 1. sic commutaverunt veritatem dei in mendacium, dum nomen dei qui verus est dederunt his qui falsi sunt dii. lapidibus enim et lignis vel ceteris metallis auferentes quod sunt, dant illis quod non sunt, ut dei veritas sit mendacium, quando lapis dicitur deus. quod factum pulsat deum qui verus est, ut quia commune nomen arbitrantur falsi et veri, simili modo verus deus habeatur ut falsus. et hoc est immutare verum in falsum. 2. non enim iam vocatur lapis aut lignum, sed deus. hoc est servire creaturae potius quam creatori. sic servierunt creaturae potius quam creatori. non enim negant deum, sed serviunt creaturae. ut enim viderentur digne haec colere, dei honorem his imposuerunt, ut iniuria dei horum esset cultura. idcirco ad poenam eorum proficit, quia cognoscentes deum inhonorant eum, qui est benedictus in saecula. amen, hoc est verum.
3. deo vero benedictio, ait, in saecula, quia permanet deus; idolis autem ad tempus impietas tribuit honorem. ideo non est verum; in deo autem manet veritas. hanc benedictionem alio loco filio dei adsignat inter cetera dicens: et ex quibus Christus secundum carnem, qui est deus super omnia benedictus in saecula. amen. ⌈aut utrumque ad Christum pertinet aut eadem dixit de filio, quae et de patre.⌉

27 Rom. 9, 5

2 in inuicem *GFMB* animae G^2OD 3 dehonestare *GFDWA* 19 negant] inuocant *A* 24 deo] dei *A* 28 sq. super omnia deus *A* 29 sqq. aut—patre G^2A

1, 26. Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiae. nam feminae eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam. haec irato deo propter idolatriam humano generi provenisse testatur, ut se viris feminae aliter quam natura dictavit offerrent (ut mulier mulierem turpi desiderio ad usum adpeteret). {quod quidam aliter interpretantur non perspicientes vim dicti. quid est enim immutare naturalem usum in eum usum qui est contra naturam, nisi sublato concesso usu aliter uti, ut una atque eadem pars corporis aliter se ad usum praebeat quam concessum est? nam si illa est pars corporis, quomodo immutaverunt usum naturae, cum non habeat huiusmodi usum datum a natura? superius iam traditos dixerat in inmunditiam, non tamen} qualitatem operis inmunditiae ipsius ostendit (ostenderat), pro quo nunc declarat:

1, 27. Similiter autem et masculi relicto naturali usu feminae exarserunt in desiderium sui invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes. {1a. nunc manifestavit, quomodo superius de mulieribus quod dixit, intellegi debeat. quando autem subiecit: similiter et masculi, dicens, exarserunt in desiderium sui, ostendit apertum peccatum mulierum. denique mulieres inter se accusat et viros similiter.}

1. manifestum {autem} est, ut, quia veritatem dei immutaverunt in mendacium, immutarent et naturalem usum in eum usum, per quem dehonestarentur, rei facti mortis {secundae}.

---

13 *cf.* Rom. 1,24

---

4 irato] in christo Φ **5** prouenisset NS^1 **14sq.** operis et S^2IX **15** pro quo] pro NS^1, prout S^2IX **18sq.** desideriis suis in inuicem Φ

1, 26. Propterea tradidit illos deus in passiones ignominiae. nam feminae eorum immutaverunt naturalem usum in eum usum, qui est contra naturam. haec irato deo propter idolatriam humano generi provenisse testatur, ut femina feminam turpi desiderio ad usum adpeteret. quod quidam aliter interpretantur non perspicientes vim dicti. quid est enim inmutare naturalem usum in eum usum qui est contra naturam, nisi sublato concesso usu aliter uti, ut una atque eadem pars corporis ⌈unusquisque inter se invicem sexus⌉ aliter se ad usum praebeat quam concessum est? si ergo illa est pars corporis ⌈quam putant⌉, quomodo immutaverunt usum naturalem, cum non habeat huiusmodi usum datum a natura? igitur superius iam traditos dixerat in inmunditiam, non tamen qualitatem inmunditiae ipsius operis ostenderat, quod nunc declarat:

1, 27. Similiter autem et masculi relicto naturali usu feminae exarserunt in desiderium sui invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes. 1a. nunc manifestavit, quomodo ⌈superius⌉ de mulieribus quod supra dixit, intellegi debeat. quando autem subiecit dicens: similiter autem et masculi exarserunt invicem in desiderium sui, ostendit aperte peccatum mulierum. denique non dixit de viris, quod immutaverint naturalem usum in invicem, quia huiusmodi usus huic parti concessus non est. quid mirum, cum hodieque tales mulieres reperiantur, ut sicut illud a viris, ita et hoc a mulieribus sit inventum? nam mulieres inter se accusat et viros similiter. 1. manifestum est ergo, ut, quia veritatem dei immutaverunt

13 *cf.* Rom. 1,24

3 sq. est—naturam] extra naturam est *W A* **7** enim *om. F B O D W*^{1} **8 sq.** contra] extra *W A* **9 sq.** unusquisque—sexus *G*^{2} **11** illa] alia *A* **11 sq.** quam putant *D A* **12** inmutarunt *D* **13** habeant *D O A* **17** femineo *A* exarserunt] accensi sunt *W A* suum *A* **17 sq.** in inuicem *G F A* **24** in *om. D O* **25** et quid *Y* **27** accusant *G*^{1} *B Y D O W A*^{1}

quoniam enim aliam legem dare non potest satanas — nihil enim habet concessa et licita —, in alium ordinem versat, ut dum aliter fiunt quam concessa sunt, sint peccatum.

Et compensationem mercedis quam oportet erroris sui in semetipsos recipientes. 2. hanc dicit compensationem esse contempti dei, id est turpitudinem et contaminationem. haec est enim prima causa peccati. quid enim peius, quid deterius hoc peccato? quantum enim idolatria perimpium et gravissimum delictum est, tantum et compensatio eius horrenda et persordida passio est.

1, 28. Et quoniam aestimaverunt deum non habere horum notitiam, tradidit illos deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conveniunt. propter errorem simulacrorum traditi sunt ad turpia facienda invicem, sicut iam dictum est. et quia impunitatem horum aestimaverunt, incuriosum deum iudicantes et (ac) per hoc neglegendum, hinc additum est, ut magis ac magis hebetati ad omnia mala admittenda fierent promptiores, ut facta, quae hominibus non ambigerent displicere, deum crederent non vindicare. nunc enumerat omnia {mala}, quae illis superaddita sunt, ut vel sic conversi ad naturalem intellectum intellegerent irato deo haec {sibi} provenisse.

1, 29. Repletos {,ait,} omni iniquitate. hic (hoc) summatim locutus est et subiecit membra iniquitatis: {Malitia, inquit, inpudicitia, avaritia, nequitia, ple-

---

4 compensationem—oportet] mercedem quam oportuit Φ **11 sq.** et—notitiam] et sicut non probauerunt deum habere (uidere K) in notitia (-am K) Φ **12** deus *om.* Φ **15** impunitatem] inanitatem S^1K **17** hic SIX **18** amittenda S^1K **19** ambierent X displicere] definire S^1K **20 sq.** superaddita—naturalem *om.* Φ **21** intellectum darent quo S^2IX **22** adprouenisse K **24** consummatim SKI (*cf. Thes. IV 605, 67*, Barnab. 10, 10 *edd. pro* consummatam)

in mendacium, immutarent et naturalem usum in eum usum, per quem dehonestarentur, rei facti mortis secundae. ⌈quoniam enim aliam legem dare non potest satanas — nihil enim habet concessa et licita —, in alium ordinem versat, ut dum aliter fiunt quam concessa sunt, sint peccatum.⌉

Et compensationem mercedis quam oportet erroris sui in semetipsos recipientes. 2. hanc dicit compensationem esse contempti dei, id est turpitudinem et obscenitatem. haec est enim prima causa peccati. quid enim peius, quid deterius hoc peccato, quod et diabolum decepit et hominem morti fecit obnoxium? ⌈quantum enim idolatria perimpium et gravissimum delictum est, tantum et compensatio eius horrenda et persordida passio est.⌉

1, 28. Et quoniam aestimaverunt deum non habere horum notitiam, tradidit illos deus in reprobum sensum, ut faciant quae non conveniunt. propter errorem simulacrorum traditi sunt ad turpia facienda invicem, sicut iam dictum est. et quia impunitatem horum aestimaverunt, incuriosum deum iudicantes ac per hoc neglegendum, hinc additum est, ut magis ac magis hebetati ad omnia mala admittenda fierent promptiores, ut facta, quae hominibus non ambigerent displicere, crederent deum non vindicare. nunc enumerat omnia mala, quae illis superaddita sunt, ut vel sic conversi ad naturalem intellectum cognoscerent irato deo haec sibi provenisse.

1, 29. Repletos, ait, omni iniquitate. hoc summatim locutus est et subiecit membra iniquitatis:

---

1 inmutauerunt *W A* **2** quoniam—**5** peccatum G^2 *A* **6** compensationem mercedis] reciprocam mercedem *W A* oportuit *B Y D W A* **7** semetipsis *G F M B Y D O A* **8** compensationem] reciprocam mercedem *W A* **10 sq.** quod—obnoxium *om. D* **10** et—obnoxium] diabolo decipiente hominem mortificet obnoxium *A* **11 sqq.** quantum—est *D* **14 sq.** et—notitiam] et sicut non probauerunt deum habere in notitia *W A* **16** ea quae *W A* **17** errores *G F M B Y D O* **25** sibi *om.* G^1 *F O W* prouenire *G B D*, praeuenire *O W*

nos invidia, homicidiis, contentione, dolo, malignitate, susurratores.

1, 30. Detractores, deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obsequentes.

1, 31. Insipientes, incompositos, sine adfectione, sine misericordia.

1, 32. Qui cum iustitiam dei cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solum qui faciunt illa, sed etiam qui consentiunt facientibus. 1a. caput iniquitatis malitiam dixit, cuius opus inpudicitiam posuit atque avaritiam; deinde adiecit nequitiam, cuius affectus invidiam parit et homicidia, contentionem et dolum; post haec subiecit malignitatem, quae generat susurrationes et detractiones. et quoniam haec deo displicent, ait: deo odibiles, et quia nec hominibus placent, contumeliosos, inquit, superbos, elatos, inventores malorum, id est auctores; non ergo semper malum. isti autem imitatores facti patris sui diaboli malum invenerunt idolatriae, per quod omnia vitia nata sunt in mundo et perditio maxima. 2a. nam diabolus, quem ab initio scriptura peccare testatur, quamquam tyrannicae praesumptioni studeat, non tamen hoc ausus est profiteri, ut dicat: ego sum deus. denique inter cetera dicit ad deum: haec omnia mihi tradita sunt, non dicit: a me sunt, vel: mea sunt. et in libro Iob petit sibi dari potestatem et in profeta Zacharia contradicere se putat sacerdoti, non sibi vindicans potestatem. quamobrem peiores isti sunt, qui non tantum elementis, sed et figmentis vindicant deitatem. 3a. parentibus non obsequentes. quanta insolentia arrepti sunt, ut nec parentes suos cognoscerent honorandos! ideo insipientes et

---

19 *cf.* Ioh. 8, 44 **21** *cf.* I Ioh. 3, 8 **24** Luc. 4, 6 **26** *cf.* Iob 2, 6; *cf.* Zach. 3, 1

Malitia, inquit, inpudicitia, avaritia, nequitia, plenos invidia, homicidiis, contentione, dolo, malignitate, susurratores.

1, 30. Detractores, deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obsequentes.

1, 31. Insipientes, incompositos, sine adfectione, sine misericordia.

1, 32. Qui cum iustitiam dei cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solum qui faciunt illa, sed etiam qui consentiunt facientibus. 1a. caput iniquitatis malitiam dixit, cuius opus inpudicitiam posuit atque avaritiam; deinde adiecit nequitiam, cuius affectus invidiam parit et homicidia, contentionem et dolum; post haec subiecit malignitatem, quae generat susurrationes et detractiones. et quoniam haec deo displicent, ait: deo odibiles, et quia nec hominibus placent, contumeliosos, inquit, superbos, elatos, inventores malorum, id est auctores; non ergo semper malum. isti autem imitatores facti patris sui diaboli malum invenerunt idolatriae, per quod omnia vitia nata sunt in mundo et perditio maxima. 2a. nam diabolus, quem ab initio scriptura peccare testatur, quamquam tyrannicae praesumptioni studeat, non tamen hoc ausus est profiteri, ut dicat: ego sum deus. denique inter cetera dicit ad deum: haec omnia mihi tradita sunt, non dicit: a me sunt, vel: mea sunt. et in libro Iob petit sibi dari potestatem et in profeta Zacharia contradicere se putat sacerdoti, non sibi vindicans potesta-

20 *cf.* Ioh. 8, 44 **22** *cf.* I Ioh. 3, 8 **25** Luc. 4, 6 **27** *cf.* Iob 2, 6; Zach. 3, 1

1 malitia inquit inpudicitia] malitia (-am *A*) fornicatione (-em *A*) haec *(om. D)* fornicatio—quae manifesta uidentur *DOA ex recens. α β p. 56, 14 sqq.* **6** obsequentes] oboedientes *WA* **7** adfectione] affectu *WA* **11** illa faciunt *A* illa] ea *G, om. O*[1]*W* **15** contentionem emolationem *W* **16** detractationes *A* **27 sq.** et in—potestatem *om. GFMBYDO (cf. apparat. critic. ad p. 57,11)*

incompositos esse, nec dei nec hominum habentes affectum. hinc est, unde et inmisericordes erant. qui enim in suos crudelis est, quanto magis in alienos! in his ergo omnibus contumaces effecti cognitam habentes dei iustitiam in animo ponere noluerunt haec morte digna et nec hos inmunes a morte ista, qui cum non haec faciebant, consentiunt facientibus. 4a. istis enim non horrentibus neque arguentibus illi in peius proficiunt. cum enim videt honorari se ab his qui non sunt tales, crescit in malo et gloriatur forte se talem. idcirco dignum est una hos poena multandos. omnis tamen conscientia novit dei iustitiam creditam mundo; occulte enim quae punienda sunt operantur; quomodo ergo credunt ista inpune futura, quae non audent publice gerere?}

1, 29. Malitia, fornicatione. haec fornicatio habet in se {et} adulterium. si enim dixisset adulterium, videbatur fornicationem excusasse (excusasse fornicationem) sicut leges Romanae. ideo quod minus est posuit, ut quod maius est inultum non possit credi, et cetera quae manifesta videntur:

Avaritia, nequitia, plenos invidia, homicidiis, contentione, dolo, malignitate, susurratores, **30.** detractores, deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obsequentes. quanta {autem} insolentia arrepti sunt, ut nec parentes suos, quos auctores in nativitate habent, agnoscerent! qui (quique) se natos gauderent, illos per quos esse coeperant, contemnebant. hoc est esse sine intellectu, sine caritate, sed dei; nam {erat} inter illos caritas carnis.

---

20 susurrones Φ **22** obsequentes] obedientes Φ **26** est *om.* S^1K **27** carnis est *IX*

tem. quamobrem peiores isti sunt, qui non tantum elementis, sed et figmentis vindicant deitatem. 3a. parentibus non obsequentes. quanta insolentia arrepti sunt, ut nec parentes suos cognoscerent honorandos! ideo insipientes et incompositos esse, nec dei nec hominum habentes affectum. hinc est, unde et inmisericordes erant. qui enim in suos crudelis est, quanto magis in alienos! in his ergo omnibus contumaces effecti cognitam habentes dei iustitiam in animo ponere noluerunt haec morte digna et nec hos inmunes a morte ista, qui cum non haec faciebant, consentiunt facientibus. 4a. istis enim non horrentibus neque arguentibus illi in peius proficiunt. cum enim videt honorari se ab his qui non sunt tales, crescit in malo et gloriatur forte se talem. idcirco dignum est una hos poena multandos. omnis tamen conscientia novit dei iustitiam creditam mundo; occulte enim quae punienda sunt operantur; quomodo ergo credunt ista inpune futura, quae non audent publice gerere?

⌜**1, 29.** Malitia fornicatione. haec fornicatio habet in se et adulterium. si enim dixisset adulterium, videbatur excusasse fornicationem sicut leges Romanae. ideo quod minus est posuit, ut quod maius est inultum non possit credi, et cetera, quae manifesta videntur:

Avaritia, nequitia, plenos invidia, homicidiis, contentione, dolo, malignitate, susurratores, **30.** detractores, deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obsequentes. quanta autem insolentia arrepti sunt, ut nec parentes suos, quos auctores in nativitate habent, agnoscerent! quique se natos gauderent, illos per quos esse coeperant, con-

---

3 obsequentes] oboedientes *WA* **4sq.** incompositos et insipientes *GF* **9** hos permittat A^2 inmunes esse *A* **11** proficiunt] proficiunt et in profeta zacharia contradicere se putat sacerdoti non sibi uindicans potestatem *GFMBDYO, cf. p. 55, 26 sq.* **12** cum] quando *WA* **13** malo] malitia *A* fore *GM* B^1 Y^2 *WA* **18—p. 61, 12** *tantum in D*

1, 31. Insipientes, incompositos, sine affectione, sine misericordia. usque adeo iustitiam dei cognoverunt, ut non negent haec omnia quae faciunt poena digna et morte (hi dei iustitiam cognoscentes per legem naturae scierunt enim haec deo displicere, sed hoc in animo ponere noluerunt, quoniam qui haec agunt digni sunt morte) et non solum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus; adsensus enim participatio est.

1, 32. Qui cum iustitiam dei cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solum qui faciunt illa, sed etiam qui consentiunt facientibus. 1. haec omnia mala corpus est peccatorum, cui mancipati facti sunt potestatis eiusdem, ut faciant punienda. haec enim malorum causa a Sodomitis coepta est offensione dei, sicut supra dictum est, et in omnem prope partem mundi ramos suos extendit, iram dei idolatriae causa nuntians, quae prima pars est erroris et impietatis. quam primum condemnat, ut cum haec emendata fuerit (fuerint), facile corrigantur et morum vitia. sublato enim malitiae semine nequitiae fructus arescunt; non enim dat arbor fructus, cuius radices excisae sunt (excisae sunt radices). 2. nam ideo {et} Moyses Sodomae et Gomorrae gesta memoravit et exitum (exitumque) non tacuit, ut timorem poneret huius rei vitandae. non ergo hoc vitium et contaminatio dehonestandae (dehonestatae) vitae ab hoc admittitur, qui in animo deum cogitat (cogitat deum). sunt quidam, qui se reos non putant, si non operentur quae mala sunt, adsentiunt autem facientibus. adsentire est autem, si

22 *cf.* Gen. 19, 24. 25

11 illa] ea Φ 14 sodomis Φ 16 deus idolatria *K* 17 causam *I* nuntiat *SIX* 18 primum quisque S^2IX condemnat] caueat Φ 19 fuerint β NS^1K 22 muses S^1 moises *K* gomurrae NS^1 24 ob hoc Φ 25 ammittitur *SK* 26 qui] quia Φ

temnebant. hoc est esse sine intellectu, sine caritate, sed dei; nam erat inter illos caritas carnis.

1, 31. Insipientes, incompositos, sine affectione, sine misericordia. hi dei iustitiam cognoscentes per legem naturae scierunt enim haec deo displicere, sed hoc in animo ponere noluerunt, quoniam qui haec agunt digni sunt morte, et non solum qui faciunt ea, sed etiam qui consentiunt facientibus; adsensus enim participatio est.

⟨**1, 32.** Qui cum iustitiam dei cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt digni sunt morte, non solum qui faciunt illa, sed etiam qui consentiunt facientibus.⟩ 1. haec omnia mala corpus est peccatorum, cui mancipati facti sunt potestatis eiusdem, ut faciant punienda. haec enim malorum causa a Sodomitis coepta est offensione dei, sicut supra dictum est, et in omnem prope partem mundi ramos suos extendit, iram dei idolatriae causa nuntians, quae prima pars est erroris et inpietatis. quam primum condemnat, ut cum haec emendata fuerint, facile corrigantur et morum vitia. sublato enim malitiae semine nequitiae fructus arescunt; non enim dat arbor fructus, cuius excisae sunt radices. 2. nam ideo et Moyses Sodomae et Gomorrae gesta memoravit exitumque non tacuit, ut timorem poneret huius rei vitandae. non ergo hoc vitium et contaminatio dehonestatae vitae ab hoc admittitur, qui in animo cogitat deum. sunt quidam, qui se reos non putant, si non operentur quae mala sunt, adsentiunt autem facientibus. adsentire est autem, si cum possit reprehendere, taceat aut audiens has fabulas aduletur. 3. sciens enim inpurus et malignus non ignorari quae agit et minime se vitari, sed et honori esse,

---

21 sq. *cf.* Gen. 19, 24. 25

---

5 *de* enim *v. Thes. V* 277, 25 **7 sq.** facientibus adsensus enim participatio est *D in ras.* **9 sqq.** qui—facientibus *om. D*

cum possit reprehendere, taceat aut audiens {has} fabulas aduletur. 3. sciens enim impurus et malignus non ignorari quae agit et minime super his vitari (minime se vitari), sed et honori esse, gloriatur forte se talem nec confundi potest in his, quando videt faveri sibi et obsecundari ab his qui non sunt tales; et ita est, ut qui fomitem praebeant delictis illorum, ideoque dignum est, ut pari crimine rei habeantur. sunt iterum alii, qui non solum faciunt mala, sed etiam qui consentiunt facientibus, ut non solum faciant, sed et talibus consentiant. 4. duplex ergo horum est nequitia; non enim tam mali sunt qui faciunt et facientibus contradicunt; scientes enim haec nefaria non illa vindicant. illi enim iam nequissimi sunt, qui et faciunt et consentiunt facientibus, ut nec deum timeant increscere cupientes mala. ideo haec non vindicant, ut suadeant non illa esse vitanda.

2, 1. Quapropter inexcusabilis es, o homo, omnis qui iudicas. {in quo enim iudicas alterum} teipsum condemnas. eadem enim agis quae iudicas. quoniam facientem maligna et consentientem facientibus morte dignos ostendit, ne forte hic qui facit et non consentit facientibus (et ostendit se non consentire facientibus), excusari se ⌊posse⌋ putaret, docet huiusmodi inexcusabilem esse (fore),

α propterea quia non consentiendo facientibus, sed magis iudicando illos se in his iudicat, quia haec ipsa agit quae damnat in illis.

β non enim iustum est, ut huic inpune cedat, quia per hypocrisin ostendit se non talem, cum peior esse deprehendatur; fallit enim, ut, dum puniendus sit, honore dignus appareat.

---

2 inpuris *S* et *om.* Φ **4** fore Φ nec ne *S* **6** sint *SK* ita . . . ut *i. q. talis . . . quales* ut qui] ac si S^2IX illius *IX* **7** ut *om.* NS^1K **10** consentiunt *K* **11** tam] tantum S^2IX qui—contradicunt] quia faciunt sed et quia facientibus non contradicunt S^2IX **12** enim *i. q. autem, cf. Thes. V 589, 65* iam] *om.* X^1, tam *K* **14** timent NS^1 non] nec S^2IX **15** illa *om. S*

gloriatur forte se talem nec confundi potest in his, quando videt faveri sibi et obsecundari ab his qui non sunt tales; et ita est, ut qui fomitem praebeant delictis illorum, ideoque dignum est, ut pari crimine rei habeantur. sunt iterum alii, qui non solum faciunt mala, sed etiam qui consentiunt facientibus, ut non solum faciant, sed et talibus consentiant. 4. duplex ergo horum est nequitia; non enim tam mali sunt qui faciunt et facientibus contradicunt; scientes enim haec nefaria non illa vindicant. illi enim iam nequissimi sunt, qui et faciunt et consentiunt facientibus, ut nec deum timeant, increscere cupientes mala. ideo haec non vindicant, ut suadeant non illa esse vitanda.]

2, 1. Quapropter inexcusabilis es, o homo, omnis qui iudicas. in quo enim iudicas alterum teipsum condemnas. eadem enim agis quae iudicas. quoniam facientem maligna et consentientem facientibus morte dignos ostendit, ne forte hic qui facit et ostendit se non consentire facientibus, dum simulat foris horrere se hoc opus et condemnat intus eadem faciens, excusari se putaret, quia ad tempus latet, docet huiusmodi inexcusabilem fore. non enim iustum est, ut huic inpune cedat, quia per hypocrisin ostendit non se talem, cum peior esse deprehendatur; fallit enim, ut, dum puniendus sit, honore dignus appareat.

---

13 quapropter] propterea *WA* **14 sq.** in quo — iudicas *om. GFMBYW* **16** maligne *A* **19** se] se posse *D* reputaret *A* **21** cedat] concedatur *DC* **21 sq.** hypocrisim *FBYOW*

2, 2. Scimus autem, quoniam iudicium dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt. hoc est, non ignoramus deum de his iudicaturum in veritate, quando nos ipsi de his iudicamus. si enim nobis displicet, quanto magis deo, qui magis iustus est et opus suum zelatur! in veritate ergo cum dicit iudicaturum deum de his, terrorem incutit, ut quem hi incuriosum dicunt, iste malos secundum veritatem dicat iudicaturum, hoc est severissime reddere secundum mensuram uniuscuiusque, non parcere.

2, 3. Existimas ergo, o homo, qui iudicas de his qui talia agunt et facis ea, quoniam tu effugies iudicium dei? 1. hoc est: numquid, quia tibi examen datum est potestatis iudicandi de malis {et stupris}, cum eadem agas et non est qui de te ad praesens iudicet, effugies iudicium dei? non utique, quia si iudicium dei in mundo evasisti, quia omnis haec potestas et iudicium a deo est, in futuro (futurum) non evades. per se enim iudicaturus est deus, apud quem cessat adulatio (adulatio cessat) et personarum acceptio. 2. aut certe si iustum alicui videtur, ut hic (huiusmodi) inmunis a poena sit, dicat. quod si iustum est, ut non evadat, credat deum iudicaturum, ut et quod iustum esse iudicat, ⌊et⌋ verum sit ⌊et impleatur⌋, et deum conditorem mundi providenter curiosi operis sui merita requirere fateatur. 3. si enim fecit et neglegit, malus opifex dicetur (dicitur), quia per id quod neglegit, non bona se fecisse quae fecit ostendit. sed quia {bona} fecisse negari non potest — indignum est enim et inprobabile bonum mala fecisse —, curam eorum necesse est dicatur agere, quia contumelia eius erit et accusatio, si bonorum a se factorum neglegens inducatur,

---

9 uniuscuiusque] peccati S^2IX, *om. cett.* **10** ergo] autem Φ, autem hoc SKI **11** quia Φ **12 sq.** examen . . . potestatis *pro* potestas examinis *(cf. WSt 66, 1953, 155)* **17** euadas SK **21** ut et *om.* Φ **23** curiosi *i. q. curiositatem moventis, singularis, cf. Thes. IV 1494, 6*] curiose S^1, curiosique S^2IX **24** dicitur βIX **28** erat Φ **29** inducatur] insistatur $SKFIX$

2, 2. Scimus autem, quoniam iudicium dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt. hoc est, non ignoramus deum de his iudicaturum in veritate, quando nos ipsi de his iudicamus. si enim nobis displicet, quanto magis deo, qui vere iustus est et opus suum zelatur! in veritate ergo cum dicit, sine dubio iudicaturum de his deum significat; terrorem enim incutit, ut quem perfidi incuriosum dicunt, iste malos vere iudicaturum ostendat, id est severissime reddere secundum mensuram uniuscuiusque, non parcere.

2, 3. Existimas ergo, o homo, qui iudicas de his qui talia agunt et facis ea, quoniam tu effugies iudicium dei? 1. non vult huius rei inpunitatem ab his sperari, quia iniustum est, quibus examen potestatis datum est de malis vel stupris huiusmodi iudicare, cum sint tales, ⌈effugerē⌉; quia si deest, inquit, ad praesens qui de te iudicet, effugere tamen iudicium dei non poteris in futuro. per se enim iudicaturus est deus, apud quem adulatio cessat et personarum acceptio. 2. aut certe si iustum alicui videtur, ut huiusmodi inmunis a poena sit, dicat. quod si iustum est, ut non evadat, credat deum iudicaturum, ut et quod iustum ⌈esse⌉ iudicat, verum sit et deum conditorem mundi providenter et curiose operis sui merita requisiturum fateatur. 3. si enim fecit et neglegit, malus opifex dicitur, quia per id quod neglegit, non bona se fecisse quae fecit ostendit. sed quia bona fecisse negari non potest — indignum est enim et inpossibile bonum mala fecisse —, curam eorum necesse est agere dicatur, quia contumelia eius est et accusatio, si bonorum a se factorum neglegens inducatur, quippe cum eius

---

1 autem] enim *A* quoniam] quia *W A* dei *om. G F M B Y O* est dei *D* **6** cum *om. G F M B Y W A* sine dubio *om. D* **7** significat *om. D* enim *om. D* **8** vere] secundum ueritatem *D* **10** ergo] *om. A*, hoc autem *W*, ergo hoc *G F M B Y* **10 sq.** de his] eos *W A* **11** ea] illa *W A* quia *W A* **12** non vult—**16** futuro] hoc est—in futuro non euades *D ex recens. α β* **15** effugere] A^2, *om cett.* **21** esse *D A* sit] sit et inpleatur *D* **22** curiosi *W* A^1 **26** inpossibile] inprobabile *D* male *W* A^1 **28** iudicatur *W A*

quippe cum eius nutu ac providentia vita ipsa sustineretur ministerio elementorum, sicut ipse dominus dicit: qui solem suum oriri facit super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos. qui ergo praestat, curam non agit conservare quod fecit, ut amantes se remuneret et spernentes condemnet?

2, 4. An divitias bonitatis eius et patientiae contemnis? Ignoras (ignorans) quoniam bonitas dei ad paenitentiam te adducit? 1. haec dixit, ut non se iam (iam se) putet evasisse, si illum bonitas dei patitur diu peccantem, nec patientiam eius putet contemnendam, quasi non curantem res humanas,

α sed sciat ad hoc se diu servari, ut hic paeniteat illum iudicem deum non credidisse.

β intellegat autem ideo a se dissimulari, quia non in hac vita iudicium dei promissum est. futurum est, ut in ventura vita paeniteat illum iudicem deum non credidisse.

2. in poena enim positus sine fructu paenitentiae paenitebit quia non credidit in iudicium dei, quod videt verum. necesse est enim ut acrius emendetur, immo poenis perennibus torqueatur, quem patientiae longanimitas non emendavit. severissime loquitur sciens malignam mentem non posse nisi timore a vitio (vitiis) {facile} revocari.

2, 5. Secundum autem duritiam tuam et cor inpaenitens thesaurizas tibi iram in diem (die) irae et revelationis iusti iudicii dei, **6.** qui reddet unicuique secundum opera sua. 1. inpunitatem sperans peccatorum {non solum} durat inconversibilis (in-

---

2 Matth. 5, 45

---

1 cum eius] equum est *SIX* nutu ac providentia] ac iusta prouidentia ut *IX* 2 in ministerio *K* 7 patientiae et longanimitatis Φ 11 contempnandam *X* 20 in *om. K* 21 ut *om.* Φ 25 duritiam autem Φ 25 sq. inpaenitens cor Φ 26 die *KNIX*

nutu ac providentia vita ipsa gubernetur ministris elementis, sicut ipse dominus dicit: qui solem suum oriri iubet super bonos et malos et pluit super iustos et iniustos. qui ergo ista praestat, curam non agit conservare quod fecit, ut amantes se remuneret spernentesque condemnet?

2, 4. An divitias bonitatis eius et patientiae contemnis? ignorans quoniam bonitas dei ad paenitentiam te adducit? 1. haec dicit, ut non iam evasisse se putet, si illum patitur dei bonitas diu peccantem, nec patientiam eius putet contemnendam, quasi non curantem res humanas, intellegat autem ideo a se dissimulari, quia non in hac vita iudicium dei promissum est. futurum est, ut in ventura vita paeniteat illum iudicem deum non credidisse, qui ut terrorem futuri iudicii sui ostenderet et paenitentiam non contemnendam, ait: tacui. numquid semper tacebo?

2. huiusmodi ergo in poena enim positus sine fructu paenitebit videns iudicium dei quod negavit futurum, ut nec pudorem habeat deprecandi, qui longanimitatem bonitatis dei ridendam putavit.

2, 5. Secundum autem duritiam tuam et cor inpaenitens thesaurizas tibi iram in die irae et

---

2 Matth. 5, 45 **16** Is. 42, 14

---

1 ministerio elementorum *D* **2** iubet] facit *GFA* **5** ut conseruantes remuneret *GFMBYO* **7** patientiae] sustentationes patientiae *WA*, patientiae et longanimitatis *D* **8** bonitas] benignitas *WA* **10** euanuisse $G^1FBYODW$ **13** est *om. WA* **17** huiusmodi ergo in poena] in poena enim *D*, ergo in iudicio A^2 **19** qui *om. GWA* **20** *post* putavit: necesse est enim—facile reuocari *add. D ex. recens.* β **21** duritiam autem *GFMOWA* **22** tibi ipsi (ipse *A*) *WA* diem *BY*

convertibilis) et intractabilis manens, {sed adhuc acerbius peccat,} securus quod {non} sit ultio futura; cor habet (habens) inpaenitens, ignorans, quia iram sibi congregat in diem (die) irae. {necesse est enim severiori poena ut plectatur, immo flammis perennibus torqueatur, qui longa dei patientia non solum emendare se noluit, sed adhuc addens ad contemptum exaggeravit peccata.} dies irae (irae dies) est, quo peccatores punientur (est peccatoribus, quo punientur). ideo ipsis est ira, qui sentient (sentiunt) poenam in die revelationis iusti iudicii dei. 2. revelabitur enim, id est agnoscetur, quod modo futurum negatur. ideoque cum ostenditur quod non esse creditur, revelatur. his enim ostenditur qui negant — quia credentibus manifestum est —, ut confiteantur etiam inviti iustum iudicium dei, cum unicuique reddet secundum opera sua. numquid non et fatebuntur iuste fieri, cum viderint mala invicem facta ulcisci?

2, 7. His {quidem} qui secundum patientiam boni operis gloriam et honorem et incorruptionem quaerentibus vitam aeternam.

1. α iudicium dei quia iustum [est] praedicat, quale bonum futurum est declaravit. hos dicit, qui patientiam dei scientes longam ad inpunitatem non se corrigentium protelari bene versantur deificis operibus enitentes, ne diu hic positi in illorum numero inveniantur.

β quoniam iudicium dei iustum praedicat, quale autem bonis futurum est declarat. hos dicit qui patientiam dei videntes partim ad correptionem, partim ad maiorem ultionem non se corrigentium protelari priorum operum paenitentes bene versantur freti fiducia fidei dei, ne diu hic positi damnum incurrant promissae vitae.

---

3 habens βK 4 die $\beta K I X$ 21 est *del. Bulhart* 25 se] esse Φ

revelationis iusti iudicii dei, **6.** qui reddet unicuique secundum opera sua. 1. inpunitatem sperans peccatorum non solum durat inconvertibilis et intractabilis manens, sed adhuc acerbius peccat, securus quod non sit ultio futura. cor habet inpaenitens, ignorans, quia iram sibi congregat in diem irae. necesse est enim, ⌈ut⌉ severiore poena plectatur, immo flammis perennibus torqueatur, qui longa dilatione non tantum emendare se noluit, sed adhuc addens ad contemptum exaggeravit peccata. irae dies est peccatoribus, quo punientur. ideo ipsis est ira, qui sentient poenam in die revelationis iusti iudicii dei. 2. manifestabitur enim, id est agnoscetur, quod modo futurum negatur. ideoque cum ostenditur quod non esse creditur, revelatur; his enim ostenditur qui negant — quia credentibus manifestum est —, ut confiteantur etiam inviti iustum iudicium dei, videntes reddi unicuique secundum opera sua. numquid non et fatebuntur iuste fieri, cum viderint mala invicem facta ulcisci?

2, 7. His quidem' qui secundum patientiam boni operis gloriam et honorem et incorruptionem quaerentibus vitam aeternam. 1. quoniam iustum iudicium dei praedicat, quale ⌈autem⌉ bonis futurum est declaravit, his videlicet qui cognoscentes dei patientiam partim ad correptionem, partim ad maiorem ultionem non se corrigentium protelari priorum operum paenitentes bene versantur freti fiducia fidei dei, ne diu hic positi damnum faciant promissae vitae. dabit ergo his gloriam et honorem. et ne non istud valde magnum ad comparationem vitae praesentis videretur, quia et hic gloriosi et honorati videntur, adiecit:

---

2 sua] eius *GFMBYODWA* **5** habens *Y* **6** die *DWA* est *om. GFBYOD*¹ ut *M* seueriora *G*, saeuiore *MB* **8** sed *om. MWA* **10** quia *ODA*² sentiunt *G* **11** manifestabitur] reuelabitur *D* **15** ut *om. FGA* **16** videntes—unicuique] cum unicuique reddet *D* **19** patientiam] scientiam *O* **22** autem *D* **24** correctionem *WA* **26** faciant] incurrant *D*

dabit {ergo} his (eis) gloriam et honorem. et ne non hoc valde magnum ad comparationem praesentis vitae videretur, quia et hic gloriosi videntur et cauti (honorati), adiecit: et incorruptionem, ut ex eo alia gloria et alter honor intellegeretur, quando incorruptio simul comitabitur. 2. in praesenti enim honor vel gloria frequenter amittitur, quia corruptibilis est et qui dat et quod dat (donat) et qui accipit; in die enim iudicii dei incorruptis iam dabitur honor et gloria, ut sint tota aeterna. ipsa enim glorificatur substantia (substantia glorificabitur) quadam inmutatione meritorum. hi ergo quaerunt vitam aeternam, qui non solum bonae professionis, sed et vitae sunt.

2, 8. His vero qui ex contentione et qui diffidunt veritati, obaudiunt autem iniquitati, **9.** ira et indignatio et angustiae. 1. hoc est iterata angustia.

α diffidentes de dei iudicio futuro per Christum et contendentes evacuare illud,	β diffidentes de iudicio dei futuro per Christum ac per hoc et patientiam eius contemnentes contendunt evacuare illud,

cum sit verum {et stabile}, credunt {enim} iniquitati. iniquitas est enim negare quod deus futurum praedixit. tria ergo alia posuit incredulitati condigna dicens: ira et indignatio et angustiae. 2. ira est non ei qui iudicat, sed illi qui iudicatur, dum fit reus. irasci enim dicitur deus, ut iudicaturus credatur; nam dei natura ab his passionibus inmunis est. et ut non solum irasci, sed et vindicare credatur, adiecit: et indignatio. indignatio est, quam addendo (addens) super iram iniuriam suam vindicaturum significat.

---

2 magnum] autem Φ uidetur Φ **3** cauiti S^1 **5 sq.** intellegeretur—honor *om.* Φ **7** corruptibilis est] corruptionem (-e *K*) Φ et quod dat *om.* Φ **8** accepit Φ **12** professionis] conuersationis *SKIX* **13** qui *om. SIX* **15** et angustiae] tribulatio et angustia Φ **24** angustia Φ

et incorruptionem, ut ex eo alia gloria et alter honor intellegeretur, quando incorruptio simul comitabitur. 2. in praesenti enim honor vel gloria frequenter amittitur, quia corruptibilis est et qui dat et quod donat et qui accipit; in die enim iudicii dei incorruptis iam dabitur honor et gloria, ut sint tota aeterna. ipsa enim substantia glorificabitur quadam inmutatione meritorum. isti ergo quaerunt vitam aeternam, qui non solum bonae professionis sunt, sed et vitae.

2, 8. His vero qui ex contentione et qui diffidunt veritati, obaudiunt autem iniquitati, **9.** ira et indignatio et angustiae. 1. ⌜hoc est iterata angustia.⌝ diffidentes de iudicio dei futuro per Christum ac per hoc et patientiam eius contemnentes contendunt evacuare illud, cum sit verum et stabile; credunt enim iniquitati. iniquitas est enim negare quod deus futurum praedixit. tria ergo alia posuit incredulitati condigna dicens: ira et indignatio et angustiae. 2. ira est non ei qui iudicat, sed illi qui iudicatur, dum fit reus. irasci enim deus dicitur, ut vindicaturus credatur; porro autem dei natura ab his passionibus inmunis est. et ut non solum irasci, sed et vindicare credatur, adiecit: et indignatio. ⌜indignatio est⌝, quam addens super iram iniuriam suam ⌜deum⌝ vindicaturum significat. angustiae vero sunt quibus constrictus sententia tribulabitur in poena.

---

6 tota] dona G^2, tota uita D, *om.* W **7** isti] hi D **9** his autem WA **9sq.** diffidunt quidem WA **10** obaudiunt] obtemperant WA **11** *post* indignatio: tribulatio *add.* W angustia $ODWA$ hoc—angustia D **16** incredulitate W **17** angustia D^2WA **21** indignatio est G^2 addens sermonem W^2 **22** deum G^2D

angustiae vero sunt quibus sententia constrictus tribulatur (tribulabitur) in poena.

Super omnem animam hominis operantis malum. 3. in opere hoc (hoc opere) non solum facta significat, sed et perfidiae professionem; de incredulo enim dicit et ideo super animam dixit, ut spiritalem poenam intellegas, non corporalem, quia anima invisibilibus poenis artatur (artabitur).

Iudaei primum et Graeci. 4. semper Iudaeum anteponit praerogativa patrum, ut aut coronetur primus aut damnetur, quia credens propter Abraham honorificatior (honorificentior) est, diffidens autem peius tractandus est, quia donum promissum patribus refutavit.

2, 10. Gloria autem et honor et pax omni operanti bonum, Iudaeo primum et Graeco. quomodo incredulis ponit poenalia (poenalia posuit), sic {et} fidelibus tria magna (magnifica), ut honorem habeant genuinum quasi filii dei, gloria autem fit (sit) pro inmutatione, pax vero eo quod bene viventes quieti erunt in futurum (futuro) nulla perturbatione conmoti {,quippe quia omnis homo a contrariis se abstinens apud iudicem habet pacem}.

2, 11. Non enim personarum acceptio est apud deum. quoniam ostendit Iudaeum sive Graecum non despici a deo, si tamen credat in Christo (Christum), sed accepto ferri ambobus iustitiam fidei, sic iterum non credentes pariter reos esse, quia magis oberit circumcisio sine fide et proderit praeputium per fidem; ac per hoc docet deum personarum acceptorem (personarum acceptorem deum) non esse. nec enim praerogativam generis sequitur, ut suscipiat patrum causa (causa patrum) diffidentem aut abiciat a se propter

---

3 sq. super—malum *om.* Φ **4** hic S^2IX **5** dicit] dixit X **10** coronareturNS^1 **11 sq.** honorificatior est] honorificiorem N, honorificatiorem S^1K **14** autem *om.* X **16** incredibilibus K,—is S^1 **17 sq.** genuinum] genitalem Φ **19** quieti erunt] quaesierunt Φ **22** non est enim Φ **23** quoniam ostendit *om.* Φ **24** a deo] ab eo Φ ferri] ferat Φ **26** reos] eos Φ

Super omnem animam hominis operantis malum. 3. in hoc opere non solum facta significat, sed et perfidiae professionem; de incredulo enim dicit et ideo super animam dixit, quia non corporalem poenam significat, sed spiritalem. anima enim invisibilibus poenis artabitur.

Iudaei primum et Graeci. 4. semper anteponit Iudaeum praerogativa patrum, ut aut coronetur primus aut damnetur, quia sicut credens honorificentior est propter Abraham, ita diffidens autem peius tractandus est, quia donum promissum patribus refutavit.

2, 10. Gloria autem et honor et pax omni operanti bonum, Iudaeo primum et Graeco. sicut incredulis tria posuit lugubria, ita et fidelibus tria praeclara, ut honorificentiam habeant genuinam quasi filii dei, gloria autem sit in inmutatione, pax vero eo quod bene viventes quieti erunt in futuro nulla perturbatione conmoti, et quia omnis ⌈homo⌉ a contrariis se observans iudicem habet pacificum.

2, 11. Non enim personarum acceptio est apud deum. quoniam ostendit Iudaeum sive Graecum non despici a deo, si tamen credat in Christum, sed accepto ferri ambobus iustitiam fidei, sic iterum non credentes pariter reos esse, quia magis oberit circumcisio sine fide et proderit praeputium per fidem; ac per hoc docet personarum acceptorem deum non esse. nec enim praerogativam generis sequitur, ut suscipiat causa patrum diffidentem et abiciat a se propter indignitatem parentum credentem, sed unumquemque proprio merito aut remunerat aut condemnat.

---

3 dicit enim G^1FMYW **13** et *om.* WA **15** in] pro D, *om.* W^1 **16** et] quippe D **17** homo DA **19** est enim A **21 sq.** sed—fidei *in A del. corr.* **27** in proprio A

indignitatem parentum credentem, sed unumquemque proprio merito aut remunerat aut condemnat.

2, 12. Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt. 1. quomodo potest sine lege peccari, cum omnes {simul} subditi simus legi naturali? sed de Moysi lege dicit, cui Iudaei obnoxii sunt {, dum non credunt,} necnon et gentiles, sed {iam} dudum, quia iungere se illi noluerunt. non credentes ergo {gentiles} duplici genere rei fiunt (fiunt rei),

α quia legi datae per Moysen non adsenserunt neque ex lege promissum Christum receperunt.

β quia neque legi datae per Moysen adsenserunt neque Christi gratiam receperunt.

ideo dignum est, ut pereant. {1a. igitur sicut qui sine lege peccat peribit, ita et qui sine lege legem servaverit, iustificabitur. iustitiam naturaliter servans custos legis est. si enim iusto non est lex posita, sed iniustis, qui non peccat amicus legis est. huic sola fides deest, per quam fiat perfectus, quia nihil illi proderit apud deum abstinere a contrariis, nisi fidem in deum acceperit, ut sit iustus per utraque, quia illa temporis iustitia est, haec aeternitatis.}

Et quicumque in lege peccaverunt, per legem iudicabuntur. 2. quoniam Iudaei legem habent, in qua salus illis promissa est, non credentes vel non recipientes promissum per legem iudicabuntur, sub qua vixerunt; ipsa enim accusante poenas exsolvent. nam prope gravior Iudaeorum causa est apud eos ipsos quam gentilium (gentium); sicut enim credentes praeferuntur, ita et cum diffidunt, peiores inveniuntur. plus enim displicet qui quod habuit amisit, quam qui quod non speravit, consequi non potuit. {iste enim non intravit in regiam, ille foras missus est.}

---

16 I Tim. 1, 9

---

5 sumus *K* musi S^1, moisi *K* **6** cui] cum *K* **7** illi *om. K* **9** lege S^1K musen S^1, moisen *K* **24** legem per legem *IX*

2, 12. Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt. 1. quomodo potest sine lege peccari, cum constet omnes subditos esse legi naturali? sed de Moysi lege dicit, cui Iudaei obnoxii sunt, dum non credunt, necnon et gentiles, sed iamdudum, quia iungere se illi noluerunt. non credentes ergo gentiles duplici genere fiunt rei, quia neque legi datae per Moysen adsenserunt neque Christi gratiam receperunt. ideo dignum est, ut pereant. 1a. igitur sicut qui sine lege peccat peribit, ita et qui sine lege legem servaverit, iustificabitur. iustitiam enim naturaliter servans custos legis est. si enim iustis non est lex posita, sed iniustis, qui non peccat amicus legis est. huic sola fides opus est, per quam fiat perfectus, quia nihil illi proderit apud deum abstinere ab adversis, nisi suscipiat fidem in deum, ut sit iustus per utraque. illa enim temporalis iustitia est, haec aeternitatis.

Et quicumque in lege peccaverunt, per legem iudicabuntur. 2. sicut gentiles acsi legem naturae custodiant, peribunt tamen, nisi acceperint fidem Christi — maior enim causa est solum dominum profiteri quod deus unus sit, quam a ceteris abstinere peccatis; haec enim dei causa est, illa nostra —, ita et Iudaei sub lege agentes a lege accusati iudicabuntur, quia non recipiunt Christum in lege promissum. et si quaeras, maior dolor Iudaeis est quam gentilibus; peius est enim promissionem amisisse, quam quod desperavit non

11 I Tim. 1, 9

6 ergo] autem *A* 7 sq. neque—receperunt *om.* G^1FMBO 9 peccat—lege *om.* G^1FMBY 12 fide $GFMYOD$ 15 per] *om.* $GFMB^1YOW^1$, in B^2W^2 temporalis] temporis *D* 17 quicumque] quotquot *WA* 20 dominum] deum GFA 24 gentibus *WA* 25 disperauit $G^1FO^1A^1$, sperauit *W*

2, 13. Non enim auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur. hoc dicit, quia non hi sunt iusti (iusti sunt), qui audiunt legem, sed qui credunt in Christo (Christum), quem {eadem} lex promisit, et hoc est facere legem. omnis autem non facit legem, qui non credit legi, dum non recipit, cui lex testimonium perhibet, ut qui (qui autem) in lege videtur non esse, quia incircumcisus est carne, credit autem in Christo (Christum), hic fecisse legem dicatur (dicitur), et ille, qui se dicit in lege esse, id est Iudaeus, auditor legis {sit}, non factor, quia non credit {in} Christum scriptum in lege, sicut dicit Filippus ad Natanahel (Nathanahel): quem scripsit Moyses in lege et profetae, invenimus Iesum.

2, 14. Cum enim gentes, quae legem non habent, naturaliter quae legis sunt faciunt. gentes Christianos dicit, qui incircumcisi neque neomenias neque sabbatum neque escarum legem servant et duce natura credunt in deum et Christum, id est in patrem et {in} filium. hoc enim est (est enim) legem servare, deum (dominum) legis agnoscere. prima enim sapientiae pars haec est: timere deum patrem, ex quo sunt omnia, et dominum Iesum filium eius, per quem sunt omnia. ipsa ergo natura proprio iudicio creatorem suum agnoscit, non per legem, sed per rationem facturae (naturae); opus enim opificem cernit in sese (se).

2, 15. Hi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus

---

12 Ioh. 1, 45 **16 sq.** *cf.* Col. 2, 16 **19 sq.** *cf.* Sirach 1, 16 **20 sq.** *cf.* I Cor. 8, 6

---

7 non uidetur *IX* **12** nathanael *K*, nathanahel *IX* muses NS^1, moises *K* **17** duce natura] dilexit natura NS^1K, diligunt legem naturae S^2IX

accepisse. iste enim non intravit regiam, ille autem foras missus est.

2, 13. Non enim auditores legis iusti sunt apud deum, sed factores legis iustificabuntur. hoc dicit, quia non hi iusti sunt, qui audiunt legem, nisi credant in Christum, quem eadem lex promisit, ⌈et⌉ hoc est facere legem. nam quomodo facit legem, qui non credit legi, dum non recipit, cui lex testimonium perhibet? qui autem in lege videtur non esse, quia incircumcisus est carne, credit autem in Christum, hic fecisse legem dicatur, et ille qui se dicit in lege esse, id est Iudaeus, quia quae dicuntur non transfundit ad mentem, non factor legis sit, sed auditor; non enim credit in Christum scriptum in lege, sicut dixit Filippus ad Nathanahel: quem scripsit Moyses in lege et profetae, invenimus Iesum.

2, 14. Cum enim gentes, quae legem non habent, naturaliter quae legis sunt faciunt. gentes Christianos dicit, quia magister gentium est, sicut dicit alio loco: vobis enim dico gentibus, qui incircumcisi neque neomenias neque sabbatum neque escarum legem servant et duce natura credunt in deum et Christum, id est in patrem et in filium. hoc est enim legem servare, deum legis agnoscere. prima enim sapientiae pars haec est: timere deum patrem, ex quo sunt omnia, et dominum Iesum filium eius, per quem sunt omnia. ipsa ergo natura proprio iudicio creatorem suum agnoscit, non per legem, sed per rationem naturae; opus enim opificem cernit in sese.

2, 15. Hi legem non habentes ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus

---

14 Ioh. 1, 45 **18** Rom. 11, 13 **19sq.** *cf.* Col. 2, 16 **23** *cf.* Sirach 1, 16 **24sq.** *cf.* I Cor. 8, 6

---

6 et *D* **10** dicitur *ODA* in lege] ille G^1FMB^1 esse in lege *A* **15** Iesum *om.* *GFMBYO* **17** naturaliter] natura G^1FMB **19** neomoeniis *GBO* **21** dominum *WA* **24** iesum christum *WA*

suis. 1. idem sensus est, quia dum natura duce credunt, opus legis ostendunt non per litteram, sed per conscientiam. opus autem legis est fides, quam cum dictis exhibet deo, naturali iudicio ostendit {semet}ipsum sibi legem esse (legem esse sibi), quia quod mandat lex, ultro facit, ut credat in Christo (Christum).

Testimonium reddente conscientia illorum. 2. teste {interiori} conscientia sua credunt,

α convenit enim creaturae credere et venerari suum creatorem; nec absurdum, ut servus cognoscat suum dominum.

β quia conscii sibi sunt convenire sibi quod credunt — congruum est enim creaturae credere et venerari suum conditorem —, nec absurdum esse, ut dominum servus agnoscat.

Et inter se cogitationibus invicem accusantibus aut etiam defendentibus **16.** in die, qua iudicabit deus occulta hominum secundum evangelium meum per Iesum Christum dominum nostrum. 1. quoniam Iudaeos diffidentes per legem dixit iudicari fore — lex enim illos accusabit, quae Christum illis promisit, quem venientem recipere noluerunt —, gentes autem, quae legem utique non habent, per conscientiam iudicabuntur, si credere noluerint (noluerunt), primum quidem accusatores sunt (erunt) {gentiles} credentes non credentium {gentilium} sicut ⌊fuit⌋ Iudaeis non credentibus dominus de discipulis suis: ipsi iudices erunt vestri, quia perfidia Iudaeorum iudicabitur fide apostolorum, qui cum ex ipsis

---

27 Matth. 12, 27

---

1 duce] dilexit NS^1K, diligunt legis scriptis IX **2** litteram—conscientiam] naturam Φ **3** exhibet] ex Φ **4** ipsam X esse facit S^2IX **7** illis conscientia ipsorum Φ **16** et—cogitationibus] interrogationibus SIX **20 sq.** iudicare SIX **26** fuit *om.* S^2IX **27** suis ait S^2IX uestri erunt IX

suis. 1. idem sensus est, quia dum natura duce credunt, opus legis ostendunt, non per litteram, sed per conscientiam. opus enim legis fides est, quam cum dictis dei exhibet, naturali iudicio ostendit semetipsum esse sibi legem, quia quod mandat lex, ultro facit, ut credat in Christum.

Testimonium reddente conscientia illorum. 2. teste interiori conscientia sua credunt, quia conscii sibi sunt convenire sibi quod credunt — non incongruum est enim creaturae credere et venerari suum conditorem —, nec absurdum esse, ut servus cognoscat dominum.

Et inter se cogitationibus invicem accusantibus aut etiam defendentibus **16.** in die, qua iudicabit deus occulta hominum secundum evangelium meum per Iesum Christum dominum nostrum. 1. quoniam Iudaeos diffidentes per legem dixit iudicari fore — lex enim illos accusabit, quae Christum illis promisit, quem venientem recipere noluerunt —, gentes autem, quae legem utique non habent, per conscientiam iudicabuntur, si noluerint credere, primum quidem accusatores erunt gentiles credentes non credentium gentilium sicut Iudaeis non credentibus dominus de discipulis suis: ipsi, inquit, iudices vestri erunt, quia perfidia ⌈Iudaeorum⌉ iudicabitur fide apostolorum, qui cum ex ipsis essent, illis diffidentibus crediderunt. 2. deinde

21 Matth. 12, 27

1 quia] qui *GFMBWA* **3** exhibet deo *D* **4** legem sibi esse *D* **6** reddente eis (ipsis *D*) *WAD* illorum] ipsorum *D*, *om. W* **7** interiore *YODA* **8** congruum *WA* **10** deum *FGMBOD* **11** inuicem cogitationibus *DWA* **12** aut etiam defendentibus *om. G*¹*FMB* qua] quo *W*, in quo *A* **19** erunt *om. GFMB*¹*O* credentes gentilium *G*¹*FW*¹ **20** credentibus dicit *WA* **21** inquit *om. WA* **22** Iudaeorum *DA*

essent, crediderunt illis diffidentibus (illis diffidentibus crediderunt). 2. deinde cogitationibus suis accusabuntur gentiles, si conpuncti creatoris fide et virtute credere noluerunt (noluerint credere); aut si stupore quodam

α non conpungantur, quis verbis dominicis defendet se conscientia in die iudicii, quia non cogitavit, quia deberet credere,

β non considerent, ut credant verbis aut gestis dominicis, defendet se conscientia in die iudicii, quia non cogitavit se debere credere,

et iudicetur non quasi malignus (malivolus) sed quasi ignorans, non tamen sine poena futurus, quia non licet ignorare? {2a. gentes enim duplici genere significat tam credentes quam infidos. superius enim de gentibus credentibus dicit, post autem subiecit etiam de his gentibus, quae non credunt, ut sicut per conscientiam suam laudantur credentes, ita per conscientiam suam accusentur diffidentes. quamvis enim sibi videatur minime reus qui non credidit, quia apud se tractare istud non potuit, ratione tamen convincitur, quia non sibi suasit verum hoc esse, quod et virtutum testimoniis viderat confirmari et multos sequi. 2 b. puto etiam sic posse intellegi, si tota quaestio de gentibus credentibus dixisse credatur, quia quod ait: quid mihi de his qui foris sunt iudicare? et: qui non crediderit, inquit, iam iudicatus est, et: quia non resurgent inpii in iudicio. sine lege enim peccantes sine lege et peribunt. ac per hoc ante tribunal Christi stare non poterunt et reddere causas, quia resurgentes ducentur ad gehennam. illi enim quos dicit invicem cogitationibus suis accusari aut defendi in die iudicii, Christiani sunt. hi qui discordant a catholica diverse sentientes de Christo aut de sensu legis in traditione ecclesiae, sive Catafrygae sive Novatiani sive Donatiani aut ceteri

---

22 I Cor. 5, 12 **23** Ioh. 3, 18 **24** Ps. 1, 5 **26** *cf.* Rom. 14, 10

---

3 noluerint S^2IX **6** defendat SIX

cogitationibus suis accusabuntur gentiles, si conpuncti creatoris fide et virtute noluerint credere; aut si stupore quodam non consideret, ut credat verbis aut gestis dominicis, defendet se conscientia in die iudicii, quia non cogitavit credere se debere, et iudicetur non quasi malivolus, sed quasi ignorans, non tamen sine poena futurus, quia non licet ignorare.

2a. gentes enim duplici genere significat tam credentes quam infidos. superius enim de gentibus credentibus dicit, post autem subiecit etiam de his gentibus, quae non credunt, ut sicut per conscientiam suam laudantur credentes, ita et per conscientiam suam accusentur diffidentes. quamvis enim sibi videatur minime reus qui non credidit, quia apud se tractare istud non potuit, ratione tamen convincitur, quia non sibi suasit verum hoc esse, quod de virtutum testimoniis viderat firmari et multos sequi. ⌈2b. puto etiam sic posse intellegi, si tota quaestio de gentibus credentibus dixisse credatur, quia quod ait: quid mihi de his qui foris sunt iudicare? et: qui non crediderit, inquit, iam iudicatus est, et: quia non resurgent inpii in iudicio. sine lege enim peccantes sine lege et peribunt. ac per hoc ante tribunal Christi stare non poterunt et reddere causas, quia resurgentes ducentur ad gehennam. illi enim quos dicit invicem cogitationibus suis accusari aut defendi in die iudicii, Christiani sunt. hi qui discordant a catholica diverse sen-

17 I Cor. 5, 12 **18** Ioh. 3, 18 **19** Ps. 1, 5 **20sq.** *cf.* Rom. 14, 10

2 fidem et uirtutem *OYDA* **3** considerant *ODA*, -ent B^2 credant *ODA* defendente G^2D **9** quae] qui *W* **10** et *om. WA* **14** de] et *D* **15** puto etiam—**p. 81, 17** iudicii *D solus* **17** quia quod] *de hoc pleonasmo cf. CSEL vol. 76, p. 48, 103*

heretici, horum cogitationes invicem se accusabunt in die iudicii. si intellexit quis veram esse catholicam et, ne videretur emendatus, sequi noluit, erubescens ab hoc quod diu tenuit recedere, in die iudicii cogitatione sua accusabitur. 2c. duae etenim cogitationes in homine invicem se accusabunt, bona et mala. bona accusat malam, quia contradixit veritati, mala iterum accusat bonam, quia non secuta est ut sensit. et per hoc constituetur reus qui cogitavit sentiens bonam et veram esse ecclesiam catholicam et permansit in herese vel scismate. eius autem cogitationes se invicem excusabunt, qui semper hoc cogitavit, putans utile quod secutus est. dicturus est enim: semper in cogitationibus meis hoc putavi utile quod secutus sum. haec fuit fides mea. hic leviorem habet causam, quamvis emendandus sit, quia conscientia sua non accusabitur in die iudicii.} 3. hoc modo iudicabuntur occulta hominum in die iudicii dei per Iesum Christum dominum nostrum.

2, 17. Si autem tu Iudaeus cognominaris. 1. cognomen Iudaei est, quia ex praerogativa patrum est, ut dicantur Istrahelitae. {1a. et tamen, si totum velimus quod ad causam pertinet conprehendere, cognomen Iudaeis tripertito genere significatum debemus advertere. primum quia filii sunt Abrahae, qui fidei suae merito pater positus est cunctarum gentium. deinde propter Iacob, qui augmentandae fidei gratia Istrahel appellatus est; coepta enim patris dignitas nobilitatur in filiis. tertio non magis propter Iudam, sed propter Christum, quia ex Iuda ortus est secundum carnem, Iudaei cognominantur, quia in Iuda hoc significatum est, quod futurum erat in Christo. dictum est enim: Iudas erit

---

23 sq. *cf.* Gen. 17, 4 **24 sq.** *cf.* Gen. 32, 28 **27** *cf.* Hebr. 7, 14 **29** Iudic. 20, 18

---

19 iudaeis S^2IX quia] qui SIX est] sunt IX

tientes de Christo aut de sensu legis in traditione ecclesiae, sive Catafrygae sive Novatiani sive Donatiani aut ceteri heretici, horum cogitationes invicem se accusabunt in die iudicii. si intellexit quis veram esse catholicam et, ne videretur emendatus, sequi noluit, erubescens ab hoc quod diu tenuit recedere, in die iudicii cogitatione sua accusabitur. 2c. duae etenim cogitationes in homine invicem se accusabunt, bona et mala. bona accusat malam, quia contradixit veritati, mala iterum accusat bonam, qui non secuta est ut sensit. et per hoc constituetur reus qui cogitavit sentiens bonam et veram esse ecclesiam catholicam et permansit in herese vel scismate. eius autem cogitationes se ⟨invicem⟩ excusabunt, qui semper hoc cogitavit, putans utile quod secutus est. dicturus est enim: semper in cogitationibus meis hoc putavi utile quod secutus sum. haec fuit fides mea. hic leviorem habet causam, quamvis emendandus sit, quia conscientia sua non accusabitur in die iudicii.⌉ 3. hoc modo iudicabuntur occulta hominum in die iudicii dei per Iesum Christum dominum nostrum.

2, 17. Si autem tu Iudaeus cognominaris. 1. cognomen Iudaei est, quia ex praerogativa patrum est, ut dicantur Istrahelitae. ⌈1a. et tamen, si totum velimus quod ad causam pertinet conprehendere, cognomen Iudaeis tripertito genere significatum debemus advertere. primum quia filii sunt Abrahae, qui fidei suae merito pater positus est cunctarum gentium. deinde propter Iacob, qui augmentandae fidei gratia Istrahel appellatus est; coepta enim patris dignitas nobilitatur in filiis. tertio non magis propter Iudam, sed propter Christum, quia ex Iuda ortus est secundum carnem, Iudaei cognominantur, quia in Iuda hoc significatum

---

25 sq. *cf.* Gen. 17, 4 **26 sq.** *cf.* Gen. 32, 28 **29** *cf.* Hebr. 7, 14

---

5 erubescens ergo ab id *D* **12** ea autem cogitatione *D* invicem *om. D* excusabunt] accusabit *D* **15** habebit *D* **16** emendandum *D* **22** et tamen—**p. 83, 10** defendunt *D*

dux vester, et: Iuda, te conlaudant fratres tui. quae laus data Iudae non probatur, sed Christo, quem omnes cotidie laudant hi, quos fratres suos dignatus est appellare. ipse enim dixit mulieribus: ite et dicite fratribus meis, quia praecedo vos in Galilaeam. quis enim non laudet eum, cuius beneficio vivit? apostolus ergo sub hac significatione, quae posterior numero, sed perfectior merito est, totum voluit conprehendi. quod Iudaei non intellegentes nomen sibi carnalis Iudae defendunt.}

2, 18. Et requiescis in lege et gloriaris in deo et nosti voluntatem eius et probas utiliora instructus per legem. non valde magnum videri vult, si Iudaeus credat, quippe cum sit instructus per legem, periculosum autem valde, si non credat; ducem enim habet legem. sed ut praeponatur credens, meritum facit patrum, quia quamvis aliquis per se floreat, erubescit tamen in suis.

2, 19. Confidensque teipsum ducem esse caecorum, lumen eorum qui sunt in tenebris, **20.** eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiae et veritatis in lege. vera sunt haec, quia legis documentum hoc est, erudire inperitos et deo subicere profanos, vel per idolatriae culturam inpios per promissionem (promissione), quae facta per legem est, ad melioris spei fiduciam provocare. recte igitur gloriatur in his legis doctor, quia formam tradit veritatis. si autem non recipit eum, quem lex promisit, frustra gloriatur de lege, cui iniuriam facit, dum Christum spernit promissum in lege, et nec iam eruditor erit insipientium nec magister infantium

---

1 Gen. 49, 8 **4** Matth. 28, 7

---

12 magnum *om.* Φ **18** in tenebris sunt Φ **21** haec sunt *IX* **22** culturas inpias Φ **28** et *om. IX* iam] etiam *IX* est eruditor S^2*IX*

est, quod futurum erat in Christo. dictum est enim: Iudas erit dux vester, et: Iuda, te conlaudant fratres tui. quae laus data Iudae non probatur, sed Christo, quem omnes cotidie laudant hi, quos fratres suos dignatus est appellare. ipse enim dixit mulieribus: ite et dicite fratribus meis, quia praecedo vos in Galilaeam. quis enim non laudet eum, cuius beneficio vivit? apostolus ergo sub hac significatione, quae posterior numero, sed perfectior merito est, totum voluit conprehendi. quod Iudaei non intellegentes nomen sibi carnalis Iudae defendunt.]

2, 18. Et requiescis in lege et gloriaris in deo et nosti voluntatem eius et probas utiliora instructus per legem. non valde magnum videri vult, si Iudaeus credat, quippe cum sit doctus per legem, periculosum autem [valde], si non credat; ducem enim habet legem. sed ut praeponatur credens, meritum facit patrum, quia quamvis aliquis per se floreat, erubescit tamen in suis.

2, 19. Confidensque teipsum ducem esse caecorum, lumen eorum qui sunt in tenebris, **20.** eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiae et veritatis in lege. vera sunt ista, quia hoc est legis documentum, erudire inperitos et deo subicere profanos vel per idolatriae culturam impios promissione, quae facta per legem est, ad meliores spei fiduciam provocare. recte igitur gloriatur in his legis doctor, quia tradit formam veritatis. si autem non recipit eum, quem lex promisit, frustra gloriatur de lege, cui iniuriam facit, dum

---

1 Iudic. 20, 18 **2** Gen. 49, 8 **5** Matth. 28, 7

---

7 ergo] autem *D* **9** nomen sibi *om. D* **12** nosti] cognoscas *W*, cognoscis *A* **15** valde *D* **17** erubescat *W* **18** confidens *WA* **19** in tenebris sunt *WA* **20** infantum *A* **22** legis documentum hoc est *A* **23** uel idolatriae cultura *GFMBYOD* **26** formam tradit *A*

nec lumen eorum qui in tenebris sunt, sed dux omnium horum ad perditionem.

2, 21. Qui ergo alterum doces, teipsum non doces? 1. hoc est: {tu} qui gentiles arguis, quod sine lege et ⌊sine⌋ deo sint, teipsum non arguis? diffidens enim de Christo in lege promisso in eisdem quae arguis inveniris.

Qui praedicas non furandum, furaris? 2. facis enim quod praedicas fieri non debere. dum enim fidem Christi per malam interpretationem subripis, negas Christum nostrum in lege promissum. ⌊quod praedicas non fieri, facis.⌋

2, 22. Qui dicis non moechandum, moecharis? 1. adulteras autem legem, quando veritatem Christi tollis et mendacium ponis. unde alio loco dicit: adulteratores verbi dei.

Qui execraris idola, sacrilegium facis? 2. sacrilegus es, quando Christum,

α quem lex praedicat deum, β quem lex et profeticus sermo deum significat,

negas. dicit enim Esaias: quia in te est deus, et non est {deus} praeter te. tu enim es deus et nesciebamus, deus Istrahel salvator ⌊quod interpretatur Iesus⌋. numquid Iudaei de deo patre dicebant: tu enim es deus et nesciebamus, cum tota lex dei patris auctoritatem praedicet, ex quo sunt omnia? sed quia filius dei semper quidem apparuit, latebat autem quid esset, cum {post resurrectionem} cognoscitur, dicitur {ei in confessione}: tu es enim deus et nesciebamus. qui enim putabatur in lege tantum angelus et dux {exercitus domini, at} cum intellegitur esse filius dei, dicitur ei cum gratiarum actione: tu es enim deus et nesciebamus. per hoc ergo significat, quia

---

13 II Cor. 2, 17 **19** Is. 45, 14. 15

---

3 alium Φ **10** fieri, *id est: fieri debere* **19** isaias *S* **20** es enim *IX*

spernit Christum promissum in lege, et nec iam eruditor erit insipientium nec magister infantium nec lumen eorum qui in tenebris sunt, sed dux omnium horum ad perditionem.

2, 21. Qui ergo alterum doces, teipsum non doces? 1. hoc est: tu qui gentiles arguis, quod sine lege et deo sint, teipsum accusas; diffidens enim de Christo in lege promisso in eisdem quae arguis inveniris.

Qui praedicas non furandum furaris? 2. ⌜facis enim quod praedicas fieri non debere.⌝ dum enim fidem Christi per malam interpretationem subripit negans Christum nostrum in lege promissum, quod praedicat non fieri, facit.

2, 22. Qui dicis non moechandum, moecharis? 1. adulterat autem legem, quando veritatem Christi tollit et mendacium ponit. unde in alia epistola: adulteratores, ait, verbi dei.

Qui execraris idola, sacrilegium facis? 2. sacrilegus est, quando Christum, quem ⌜lex et⌝ profeticus sermo deum significat, negat. dicit enim Esaias: quia in te est deus et non est deus praeter te. tu enim es deus et nesciebamus. deus Istrahel salvator est. numquid Iudaei de deo patre dicebant: tu es enim deus et nesciebamus, cum tota lex dei patris auctoritatem praedicet, ex quo sunt omnia? sed quia filius dei semper quidem apparuit, latebat autem quid esset, cum post resurrectionem cognoscitur, dicitur ei in confessione: tu es enim deus et nesciebamus. putabatur enim in lege unus ex angelis

---

14 II Cor. 2, 17 **18** Is. 45, 14. 15

---

1 christum spernit *A* **4** qui] quid *GF* doces alium WA^2 **6** accusas] non arguis DA^1 enim *om. GFBOY* **8 sq.** facis—debere *DA* **10** subripis negas *DA* **11** quod—facit *om. DA* **13 sq.** adulteras . . . tollis . . . ponis *DA* **14** in alia epistola] alio loco *A* **15** ait *om.* W^1A **17 sq.** es . . . negas *DA* lex et *YDA* **18 sq.** deum—praeter te *om.* G^1FMB **19** tu es enim *W*, quia tu es G^1FMB^1O **20** est *om. OYDWA* **25** diciturque A^1 **26** putabatur—angelis] qui enim putabatur in lege tantum angelus *A*

ipse esset, qui apparuerat quidem {patriarchis in deum et post incarnatus est}, sed non fuerat intellectus {ab omnibus}.

2, 23. Qui in lege gloriaris, per praevaricationem legis deum inhonoras. praevaricator legis es, quando sensum legis, qui de incarnatione {et divinitate} Christi est, praeteris et deum non honoras, dum testimonium eius, quod dedit de filio suo, non recipis. ipse enim dixit: hic est filius meus dilectus.

2, 24. Nomen enim dei per vos blasfematur inter gentes, sicut scriptum est. hoc dixit Esaias profeta, quia ⌊per vos⌋ dei nomen blasfematur inter gentes, quando Iudaeos pro obnoxiis (noxiis) suis tradendos (traditos sibi) non advertebant, sed idolis suis dabant glorias, quasi ⌊qui⌋ Iudaeorum deum vicissent in Iudaeis. ita et tempore apostolorum dei nomen blasfemabatur in Christo, quia Iudaei Christum deum negando blasfemabant et patrem, sicut dicit dominus: qui me recipit, non me recipit, sed eum qui me misit. {et} ideo inter gentes {blasfemabatur},

α quia credentibus gentibus suadere nitebantur Christum non credendum, ut blasfemia gentium a Iudaeis auctoribus sit profecta.

β quia credentibus gentibus Iudaei suadere nitebantur Christum deum non credendum, ut blasfemium gentium a Iudaeis vel Fotini auctoribus sit profectum.

---

8 Matth. 3, 17 **11** *cf.* Is. 52, 5 **17** Luc. 9, 48

---

5 qui] quae S^2IX **10** isaias S **16** deum] dominum SIX et patrem] et in patrem NS^1K, et in deum IX **22** a *om.* S^2IX

et dux exercitus domini, at cum intellegitur esse filius dei, dicitur ei cum gratiarum actione: tu es enim deus et nesciebamus. per quod significat, quia ipse est, qui apparuit quidem patriarchis in deum, post autem incarnatus est, sed non fuerat intellectus ab omnibus.

2, 23. Qui in lege gloriaris, per praevaricationem legis deum inhonoras. praevaricator legis est, quando sensum legis, qui de incarnatione et divinitate Christi est, praeterit et inhonorat deum, dum testimonium eius, quod dedit de filio suo, non recipit. ipse enim dixit: hic est filius meus dilectus.

2, 24. Nomen enim dei per vos blasfematur inter gentes, sicut scriptum est. hoc dixit Esaias profeta, quia dei nomen blasfematur inter gentes, quando Iudaeos pro noxiis suis traditos sibi non animadvertebant, sed idolis suis dabant glorias, qui quasi Iudaeorum deum vicissent in Iudaeis. ita etiam tempore apostolorum dei nomen blasfemabatur in Christo, quia Iudaei Christum deum negando blasfemabant etiam patrem, sicut dicit dominus: qui me recipit, non me recipit, sed eum qui me misit. et ideo inter gentes blasfemabatur, quia credentibus gentibus Iudaei suadere nitebantur Christum non dicendum deum, ut blasfemia gentium a Iudaeis vel Fotini auctoribus sit profecta.

---

10 Matth. 3, 17 **14** *cf.* Is. 52, 5 **20** Luc. 9, 48

---

3 quod] hoc ergo *A* esset *A* **3 sq.** apparuerat *W A* **4** post autem] et post *A* **7** es *D A* **9** praeteris *D A* inhonoras *D*, deum non honoras *A* **10** recepit *W*, recipis *D A* dicit *M W* **14** nomen dei *F G O D* **15** noxis *D* aduertebant G^1 *W* **16** qui *om. A* **17** etiam] et *A* **18** blasphematur *G F M O* **19** etiam] et *A* **21** blasphematur (plas- *W*) *G F M B Y W* **22** gentilibus *A* **22 sq.** non—deum] deum non credendum *A* **23** blasphemium *W A* **24** profectum *W A*

2, 25. Circumcisio quidem prodest, si legem observes. 1. potest dici e contra: si prodest circumcisio, cur praetermittitur? sed tunc prodest, si legem observes. tenenda ergo circumcisio est, et ut possit prodesse, servanda est lex. quid ergo prohibuit, quod prodesse, si lex servaretur (servetur), ostendit? {videtur enim male prohibitum, quod non per se displicet, sed per alterius neglegentiam frustrari dicitur.}

Si autem praevaricator legis sis, circumcisio tua praeputium facta est. 2. hoc est quod dicit, quia si lex servata non fuerit, Iudaeus gentilis effectus est (efficitur), sed circumcisionem pro genere posuit Abrahae, quia ex Abraham circumcisio. nec enim poterat aedificare quae destruxerat. hoc enim ait, ut doceat tunc prodesse ex genere esse Abrahae (Abrahae esse), si lex servetur, id est, {si} in Christum (Christo) credatur, qui promissus est Abrahae, quia et suum meritum habent iustificati per fidem et honore patrum sublimantur. omnis ergo (enim) salus in lege de Christo est. hic ergo servat legem, qui credit in Christo. 3. si autem non credit, transgressor legis est, quia non recepit (recipit) Christum, quem lex ⌊promisit⌋ {ad iustificationem venturum cecinit, quam ipsa dare non potuit},

α et [aut] illi proderit dici filium Abrahae,

β et nihil illi proderit dici filium Abrahae, quia hic secundum meritum filius est Abrahae,

qui fidem sequitur, per quam deo dignus exstitit Abraham. unde ait: circumcisio tua praeputium facta est, id est gentili similis factus es, non credens in eum, qui circumcisionis filius promissus est Abrahae.

---

12 *cf.* Gal. 2, 18

---

14 si βIX 18 est—Christo *om.* Φ 22 aut Φ, *del. Vogels* 26 deo *om. K*

2, 25. Circumcisio quidem prodest, si legem observes. 1. potest dici e contra: si prodest circumcisio, cur praetermittitur? sed tunc prodest, si legem observes. tenenda ergo circumcisio est, et ut prosit, servanda lex est. quid ergo prohibuit, quod prodesse, si lex servetur, ostendit? videtur enim male prohibitum, quod non per se displicet, sed per alterius neglegentiam frustrari dicitur.

Si autem praevaricator legis sis, circumcisio tua praeputium facta est. 2. hoc est quod dicit, quia si lex servata non fuerit, Iudaeus gentilis efficitur, sed circumcisionem pro genere posuit Abrahae, quia ex Abraham circumcisio. nec enim poterat aedificare quae destruxerat. hoc enim ait, ut doceat tunc prodesse ex genere esse Abrahae, si lex servetur, id est, si credatur in Christum, qui promissus est Abrahae, quia et suum meritum habent iustificati per fidem et honore patrum sublimantur. omnis enim salus in lege de Christo est. hic ergo servat legem, qui credit in Christum. 3. si autem non credit, transgressor legis est, quia non recipit Christum, quem lex ad iustificationem venturum cecinit, quam ipsa dare non potuit, et nihil illi proderit dici filium Abrahae, quia iste secundum meritum filius est Abrahae, qui fidem sequitur, per quam deo dignus exstitit Abraham. unde ait: circumcisio tua praeputium facta est, id est gentili similis factus es, non credens in eum, qui ⌈in signo⌉ circumcisionis ⌈filius⌉ promissus est Abrahae.

12 *cf.* Gal. 2, 18

4 ut possit prodesse *A* 5 seruatur *GFMBYO* 13 ait] agit *GFMBYW* abrahae esse *A* 14 in christo credatur *A* 21 iste] hic *DA* 24 in signo *DA* 25 filius *A*

2, 26. Si igitur praeputium iustitias legis custodiat, nonne praeputium illius in circumcisione reputabitur? iustitia legis fides est in Christo (Christiana), sicut alio loco dicit: finis legis Christus ad iustitiam omni credenti. ideo manifestum est, quia si gentilis credat in Christum, fit filius Abrahae, qui est pater (pater est) fidei.

2, 27. Et iudicabit, quod ex natura est praeputium legem perficiens, te, qui per litteram et circumcisionem praevaricator es legis. credens {gentilis} duce natura in Christum condemnat Iudaeum, cui lex promisit (promiserat) Christum ⌊et non illum recepit⌋. quanta ergo gentilis dignus est gloria, qui per solam naturam intellexit auctorem, sicut dicit Petrus apostolus: auctorem vero vitae interfecistis, tanto magis puniendus Iudaeus est (est puniendus Iudaeus), qui neque per naturam neque per litteram (legem) Christum agnovit auctorem.

2, 28. Non enim qui in manifesto Iudaeus est neque palam in carne circumcisio, **29.** sed qui in occulto Iudaeus est circumcisione cordis, qui spiritu, non littera, cuius laus non ex hominibus, sed ex deo est. 1. non est obscurum, quia circumcisionem carnis negat laudem habere apud deum — nec enim Abraham ideo iustificatus est, quia circumcisus est, sed quia credidit, iustificatus est; postea autem circumcisus est —, cordis autem circumcisionem laudabilem esse apud deum; circumcidere enim cor

α sublata nebula agnoscere est auctorem.

β amputato errore cognoscere est creatorem.

---

4 Rom. 10, 4 14 Act. 3, 15

---

2 circumcisionem *SIX* 11 duce] dilexit Φ in *om.* S^2IX 19 et circumcisio cordis in spiritu Φ 24 sq. sed—iustificatus est] *om.* *SK*, sed prius iustificatur *IX* 28 est sublata *IX*

2, 26. Si igitur praeputium iustitias legis custodiat, nonne praeputium illius in circumcisione reputabitur? iustitia legis fides est Christiana, sicut alio in loco dicit: finis legis Christus ad iustitiam omni credenti. unde manifestum est, quia si gentilis credit in Christum, fit filius Abrahae, qui pater est fidei.

2, 27. Et iudicabit, quod ex natura est praeputium legem perficiens, te, qui per litteram et circumcisionem praevaricator es legis. gentilis credens duce natura in Christum condemnat Iudaeum, cui per legem promissus erat Christus et advenienti ei credere noluit. quanto ergo gentilis dignus est gloria, qui per solam naturam intellexit auctorem, sicut dicit Petrus apostolus: auctorem vero vitae interfecistis, tanto magis est puniendus Iudaeus, qui neque per naturam neque per legem Christum agnovit auctorem.

2, 28. Non enim qui in manifesto Iudaeus est neque palam in carne circumcisio, **29.** sed qui in occulto Iudaeus est circumcisione cordis, qui spiritu, non littera, cuius laus non ex hominibus, sed ex deo est. 1. non est obscurum, quia circumcisionem carnis negat aliquam laudem habere apud deum — nec enim Abraham ideo iustificatus est, quia circumcisus est, sed quia credidit, iustificatus est; postea autem circumcisus est —, cordis autem circumcisionem laudabilem esse apud deum; circumcidere enim cor amputato errore cognoscere est creatorem.

---

4 Rom. 10, 4 13 Act. 3, 15

---

1 legis iustitias *GF* 2 circumcisionem *GFMBOY* 5 unde] ideo *A* 9 legis sis G^1FMB 9 sq. credens gentilis *A* 10 sq. cui lex promiserat christum *A* 11 et—noluit *om. YOB* 11 sq. et—quanto *om.* G^1FMW 12 quanta *A* 14 interfecistis] interemistis *W* 14 sq. puniendus iudeus est *A*, est puniendus iudeus *D* 17 non—qui] neque qui G^1W, neque quae *FMBY* 18 palam] in manifesto *W* 19 et circumcisio *ODWA* 22 aliquam *om.* A^1 26 agnoscere *A*

et quia circumcisio cordis futura erat, primus Moyses ait: circumcidite (circumcidetis) duritiam cordis vestri, et Hieremias similiter: circumcidite praeputium cordis vestri. {hoc dixit Iudaeis idola sequentibus.} 2. velamen est enim circa cor, quod conversus ad deum circumcidit (circumcidet), quia fides aufert nebulam erroris et tribuit perfectam dei cognitionem in mysterio trinitatis, quod incognitum erat a saeculis. huius ergo circumcisionis laus ex deo est. occulta hominibus; cordis enim meritum est quod adspicit deus, non carnis; {nam} Iudaeorum laus ex hominibus est; gloriantur enim in carnis circumcisione, quod ex patribus sit, unde alio loco (in alia epistola) inter cetera ait: et gloria in pudendis eorum, qui terrena sapiunt, hoc est qui circumcisionem carnis gloriam putant. terrena enim sapit, qui in carne gloriatur, qui vero in spiritu gloriatur, huius laus ex deo est; spiritu enim, non carne creditur.

3, 1. Quid ergo amplius est Iudaeo aut quae utilitas circumcisionis? **2.** multum per omnem modum. primum quidem quia credita sunt illis eloquia dei. 1. quamquam multa sint, quae ad honorem (honorificentiam) et meritum pertinent (pertineant) seminis Abrahae,

α apostolus tamen hic totum conprehendit, cum dicit: primum quidem, quoniam credita sunt illis eloquia dei, ut post hoc primum cetera subintellegantur.

β hoc tamen solum aperte memorat, quia maximae laudis eorum est, ut legem, per quam addiscerent rectum a perverso distinguere, digni iudicarentur accipere, ut post hoc primum cetera qualia sint possint intellegi.

---

2 Deut. 10, 16 3 Ier. 4, 4 4 sq. *cf.* II Cor. 3, 14 sqq. 7 *cf.* Rom. 16, 25; Col. 1, 26 12 Phil. 3, 19

---

1 circumcisio—erat] circumcisus corde fuerat Φ moises *K* 6 auferet *K*

et quia circumcisio cordis futura erat, primus Moyses ait: circumcidetis duritiam cordis vestri, et Hieremias similiter: circumcidite praeputium cordis vestri. hoc dixit Iudaeis idola sequentibus. 2. velamen est enim circa cor, quod conversus ad deum circumcidet, quia fides aufert nebulam erroris et tribuit perfectam dei cognitionem in mysterio trinitatis, quod erat ignotum a saeculis. huius ergo circumcisionis laus ex deo est, occulta hominibus; cordis enim meritum est quod adspicit deus, non carnis. nam Iudaeorum laus ex hominibus est; gloriantur enim in carnis circumcisione, quod ex patribus sit. unde in alia epistola inter cetera ait: et gloria in pudendis eorum, qui terrena sapiunt, hoc est qui circumcisionem carnis gloriam putant. terrena enim sapit, qui in carne gloriatur, qui vero in spiritu gloriatur, huius laus ex deo est; spiritu enim, non carne creditur.

3, 1. Quid ergo amplius est Iudaeo aut quae utilitas circumcisionis? **2.** multum per omnem modum. primum quidem, quia credita sunt illis eloquia dei. 1. quamquam multa significet, quae ad honorificentiam et meritum pertineant seminis Abrahae, hoc tamen solum aperte memorat, quia maximae laudis eorum est, ut legem, per quam addiscerent rectum a perverso distinguere, digni iudicarentur accipere, ut post hoc primum cetera qualia sint possint intellegi. quoniam autem Iudaeis carnalibus, id est incredulis, nihil proficere testimonium generis ostendit, ne omnes, id est et credentes, male tractasse videretur, docet multum utile esse Iudaeis credentibus, quia filii sunt Abrahae. 2. his enim eloquia dei sunt credita, dum legem, quae peccatis

---

2 Deut. 10, 16 3 Ier. 4, 4 4 sq. *cf.* II Cor. 3, 14 sqq. 7 *cf.* Rom. 16, 25; Col. 1, 26 12 Phil. 3, 19

---

2 circumcidete *A* 7 incognitum erat *A* 10 sq. circumcisione carnis *FGB* 11 in alia epistola *om. A* 20 significet] sint *DA*

quoniam autem Iudaeis carnalibus, id est incredulis, nihil proficere testimonium generis ostendit, ne omnes, id est et credentes, male tractasse videretur, docet multum utile esse Iudaeis credentibus, quia filii sunt Abrahae. 2. his enim eloquia dei sunt credita, dum legem, quae peccatis hominum obsoleverat, quasi inpune peccaretur apud deum, merito patrum reformatam accipiunt et populus dei vocantur. Aegyptus quoque propter iniurias illorum diversis plagis percutitur, caelesti pane cibantur, omnibus gentibus terrori sunt, testante hoc Raab ex meretrice; quibus etiam Christus salvator ad sanctificationem promissus est. ideo ait tantum (multum) utile Iudaeis per omnem modum, quia filii sunt Abrahae; anteponuntur enim gentibus {sed si credant}.

3, 3. Quid enim, si quidam eorum non crediderunt? numquid incredulitas eorum fidem dei evacuabit? absit. 1. non ⌊enim⌋ {inquit} quia aliqui Iudaeorum credere noluerunt quae deus promisit filiis Abrahae, idcirco praeiudicabitur ceteris Iudaeis ⌊credentibus⌋, ne digni dicantur accipere, quod promisit deus credentibus (fidelibus); ⌊absit,⌋ quippe cum {sic} facta sit promissio, ut credentibus proficeret. {1a. igitur non indignatus deus propter illorum perfidiam, id est Iudaeorum, dabit reliquis credentibus vitam aeternam, quam promisit futuram per fidem Christi, quia qui non crediderunt, ipsi se indignos fecerunt sine praeiudicio ceterorum. his dictis conmendat credentes Iudaeos, quia nihil obest eis, quia multi ex illis credere noluerunt.}

---

10 *cf.* Ios. 2, 9

---

5 peccata $S^2 I X$ **6** obsoluerat $N S^1$, absoluerat $S^2 I X K$ **10** hic S ex *om.* $I^2 X$ **15** eorum] illorum Φ **15 sq.** euacuauit Φ

hominum obsoleverat, quasi inpune peccaretur apud deum, merito patrum reformatam accipiunt et populus dei vocantur. Aegyptus quoque propter iniurias illorum diversis plagis percutitur, caelesti pane cibantur, omnibus gentibus terrori sunt, testante istud Raab ⌈ex⌉ meretrice; quibus etiam Christus salvator ad sanctificationem promissus est. ideo ait multum utile Iudaeis per omnem modum, quia filii sunt Abrahae; anteponuntur enim gentibus ⌈sed si credant⌉.

3, 3. Quid enim, si quidam eorum non crediderunt? numquid incredulitas eorum fidem dei evacuabit? absit. 1. hoc dicit, quia non praeiudicabitur Iudaeis credentibus, ne digni dicantur accipere quod promisit deus ceteris diffidentibus, quia sic facta promissio est, ut donum gratiae eius credentibus proficeret.

1a. igitur non indignatus deus propter illorum perfidiam, id est Iudaeorum, dabit reliquis credentibus vitam aeternam, quam promisit futuram per fidem Christi, quia qui non crediderunt, ipsi se indignos fecerunt sine praeiudicio ceterorum. his dictis commendat credentes Iudaeos, quia nihil obest eis, quia multi ex illis credere noluerunt.

---

5 *cf.* Ios. 2, 9

---

1 deum] dominum *W* **5** istud] hoc *DA, om. F* ex *MW* **8** sed si credant *ODA* **9 sq.** eorum (*bis*)] illorum *WA* **11** euacuauit *FGBD YOW* predicabitur *FGMBYOW* hoc—**20** noluerunt] non inquit quia—credere noluerunt *A ex recens. β* **11 sq.** hoc—credentibus] hoc dicit: numquid quia aliqui iudaeorum credere noluerunt quae deus promisit filiis abrahae idcirco praeiudicabitur ceteris iudaeis *D* **13** deus—est] deus absit, quippe cum sic facta promissio sit *D* **16** iudaeorum non *A*

3, 4. Est enim deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est. 1. quoniam igitur (igitur quoniam) deus verax est, dat quod promisit. hominis est enim (autem est) fallere, quem tempora et causae (naturae inbecillitas) faciunt esse mutabilem per id quod praescientiam non habet. deus autem, apud quem

α quod futurum est iam factum est, β nihil futurum est,

inmutabilis perseverat, sicut dixit (dicit): ego sum et non mutor (mutabor). 2. omnem ergo hominem mendacem dicit (dicit mendacem), et verum est. natura enim quae fallitur, non absurde dicitur mendax. aliquando itaque (itaque aliquando) studio, aliquando errore mendax est; itaque non (non ergo) hoc de deo sperandum est, qui et perfectus {est} et benivolus ⌊est⌋,

α ut non sit mendacium β ut non inpleat

quod promisit. quod etiam profetico oraculo firmat dicens: scriptum est: ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas, cum iudicaris. ⌊3. deum iustum in promissis et verbis suis profeticus sermo testatur, nec aliquorum perfidia fidem eius minui, sed dando vincere. quod perfidi non credentes negant eum daturum. dabit ergo quod iudicatur non daturus, ut vincat faciendo quod negatur facturus. tunc vincetur impietas, quae dum non credit, negat vera esse quae promisit deus. videbit enim factam resurrectionem, quam negavit, ut sciat victam esse perfidiam pollicitatione et veritate dei. hoc est quia deus verax est, omnis autem homo, qui negat quod futurum est, mendax.⌋

{3a. ut firmaret quod supra dixit, quia deus in promissione sua fidelis est et omnis homo mendax, exemplum profeticum subdidit ex psalmo quinquagesimo, quo et deum verbis suis iustificari et hominem mendacem incredulitatis causa signa-

9 Mal. 3, 6 18 Ps. 50, 6

4 enim] autem βK 22 iudicatur] putatur IX

3, 4. Est enim deus verax, omnis autem homo mendax, sicut scriptum est. 1. igitur quoniam deus verax est, dat quod promisit. hominis est enim fallere, quem tempora et naturae inbecillitas faciunt esse mutabilem per id quod praescientiam non habet. deus autem, apud quem nihil futurum est, inmutabilis perseverat, sicut dicit: ego sum et non inmutor. 2. omnem ergo hominem dicit mendacem, et verum est. natura enim quae fallitur, non absurde dicitur mendax. itaque aliquando studio, aliquando errore mendax est; non ergo hoc de deo sperandum est, qui et perfectus est et benivolus, ut non inpleat quod promisit. quod etiam profetico oraculo confirmat dicens: scriptum est: ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas, cum iudicaris. 3. deum iustum in promissis et verbis suis profeticus sermo testatur, nec aliquorum perfidia fidem eius minui, sed dando vincere. quod perfidi non credentes negant eum daturum. dabit ergo quod iudicatur non daturus, ut vincat faciendo quod negatur facturus. tunc vincetur inpietas, quae dum non credit, negat vera esse quae promisit deus. videbit enim factam resurrectionem, quam negavit, et sciet victam esse perfidiam pollicitatione et veritate dei. hoc est quia deus verax est, omnis autem homo mendax. inique enim occisus reum fecit diabolum, quem iam non peccando superaverat, ut secundo victus amitteret quos tenebat.

⌈3a. ut firmaret quod supra dixit, quia deus in promissione sua fidelis est et omnis homo mendax, exemplum profeticum

6 Mal. 3, 6 **12** Ps. 50, 6

3 est enim] autem est *A* **5** praespicientiam *FGMB*, scientiam *W* **5 sq.** apud—est] quem non latet id quod factum est *W* **7** inmutabor *W*, mutabor *DA* **12** confirmat] firmat *A*, signat *W* **13** cum] dum *ODA* **14** deum—**24** tenebat *om. DA* **20** sciat *W* **25**—**p. 99, 24** *DA* **25** quia] quod *D*

vit. utrumque enim legitur in libro psalmorum, quia et deus iustus et verax est et omnis homo mendax. mendacem hominem dicit, dum non credit quod promisit deus; negans enim daturum deum quod promisit, mendax est. 4a. et dum ipse mendax est multis ex causis, deum mendacem pronuntiat, quando promissis eius non credit. igitur omnem hominem mendacem dicit, qui diffidens est de promissis dei. maxime tamen ad Iudaeos hoc pertinet, quorum causam tractat hoc loco apostolus, qui videntes Christum negaverunt hunc esse, quem promisit deus, ac per hoc mendaces pronuntiantur. deus autem verax est, quia misit Christum sicut promisit. et sic vincit, cum iudicatur, quia dabit quod daturus negatur. 5a. dum enim non ei creditur, mendax iudicatur. ille autem cum dat quod iudicatur non daturus, vincit ostendens se veracem, illum autem mendacem, qui non credit verbis eius. videbit enim dei filium in maiestate, quem negat, videbit et carnis resurrectionem, ut sciat victam esse perfidiam pollicitatione et veritate dei. nam et Christus cum iudicatus est vicit. inique enim occisus est et reum fecit diabolum, quem iam non peccando superaverat, ut secundo victus amitteret quos tenebat in inferis. hoc est quia omnis homo mendax, deus autem solus verax.}

3, 5. Si enim iniustitia nostra dei iustitiam conmendat, quid dicemus? numquid iniquus deus qui infert iram? secundum hominem dico. absit. 1. hoc iuxta sensum profetae David dicit apostolus. David autem quando peccaverat causa Uriae Cethei, sciens, quia promissio peccatoribus dari non potest, exorat, ut iustificatio verborum dei vincat iudicium,

---

2sq. *cf.* Ps. 85, 15; 115, 11 **27** *cf.* II Reg. 11, 4sqq.

---

23 enim] autem Φ **24** dicimus Φ **27** cetthei S^2, ethei *IX*

subdidit ex psalmo quinquagesimo, quo et deum verbis suis iustificari et hominem mendacem incredulitatis causa signavit. utrumque enim legitur in libro psalmorum, quia et deus iustus et verax est et omnis homo mendax. mendacem hominem dicit, dum non credit quod promisit deus; negans enim daturum deum quod promisit, mendax est. 4a. et dum ipse mendax est multis ex causis, deum mendacem pronuntiat, quando promissis eius non credit. igitur omnem hominem mendacem dicit, qui diffidens est de promissis dei. maxime tamen ad Iudaeos hoc pertinet, quorum causam tractat hoc loco apostolus, qui videntes Christum negaverunt hunc esse, quem promisit deus, ac per hoc mendaces pronuntiantur. deus autem verax est, quia misit Christum sicut promisit. et sic vincit, cum iudicatur, quia dabit quod daturus negatur. 5a. dum enim non ei creditur, mendax iudicatur. ille autem cum dat quod iudicatur non daturus, vincit ostendens se veracem, illum autem mendacem, qui non credit verbis eius. videbit enim dei filium in maiestate, quem negat, videbit et carnis resurrectionem, ut sciat victam esse perfidiam pollicitatione et veritate dei. nam et Christus cum iudicatus est vicit. inique enim occisus est et reum fecit diabolum, quem iam non peccando superaverat, ut secundo victus amitteret quos tenebat in inferis. hoc est quia omnis homo mendax, deus autem solus verax.]

3, 5. Si enim iniustitia nostra dei iustitiam commendat, quid dicemus? numquid iniquus deus qui infert iram? secundum hominem dico. absit. 1. hoc iuxta sensum profetae David subiecit apostolus. David enim quia peccaverat causa Uriae Cethei, sciens autem, quia pro-

---

3sq. *cf.* Ps. 85, 15. 115, 11 **29** *cf.* II Reg. 11, 4sqq.

21sq. non iam *DA* **25** si autem *WA* **28** subiecit] dicit *A* enim] autem *A* **29** quia *pr.*] quando *DA* causa uxoris A^2 autem *om. DA*

α quo iudicantur hi qui peccant,

β quod iudicatur non dari his qui peccant,

et paenitentem reformet sanctificans, ut det ei, quod iustis se daturum promisit. ac per hoc subiecit: si enim iniustitia nostra {iustitiam dei conmendat} et cetera (reliqua), id (hoc) est, si quia nos peccatores sumus, deus iustificatur, iniquus erit, si vindicet. {1a. nam si iniustitia nostra ei proficeret, sine dubio iniquus erat, si damnaret peccantes.} 2. ⌊absit, ait, secundum hominem dico. hoc est: hic sensus homini convenit, non deo, quia non cadit in deum, ut iniquus sit, sed in hominem;⌋ quia iniustitia nostra deum facit iustum, si peccantibus nobis det quod promisit sanctis, ⌊quia⌋ quamvis {enim} peccatores simus, reformati tamen per paenitentiam, ut non iam peccatores, sed abluti promissionem mereamur accipere. 3. non ergo hic sensus est in verbis profetae David, cum (dum) dicit: tibi soli peccavi et malum coram te feci, ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas, cum (dum) iudicaris, qui malorum hominum prava interpretatione adseritur, ut peccata hominum et mali actus dei iustificationi (ad dei iustificationem) proficiant et per mala nostra bonus adpareat et iniustitia nostra illum iustum ostendat. quoniam itaque iniquus non est deus, cum inrogat iram, iam non peccatis nostris iustificatur, quia si peccatis nostris iustificaretur, iniquus erit, si vindicet (vindicaret). sed absit;

α non enim vult nos peccare. ideoque iustus est, si infert iram.

β quia non est iniquus, cum vindicat. manifestum est quia iniustitia nostra dei iustitiam non conmendat; si autem conmendaret, non vindicaret,

16 Ps. 50, 6

3 performet *SIX* eis Φ 11 iustitia *K* 11 sq. iustum facit *IX* 13 sumus *K* reformari *SIX* 15 non] nam *SIX* 21 et] ut *IX* 23 sq. quia—iustificaretur *om.* Φ

missio peccatoribus dari non potest, exorat, ut iustificatio verborum dei vincat iudicium, quod iudicatur non dari his qui peccant, et paenitentem reformet sanctificans, ut det ei, quod iustis se daturum promisit. ac per hoc subiecit: si enim iniustitia nostra iustitiam dei conmendat et cetera, id est, si quia nos peccatores sumus, deus iustificatur, iniquus erit, si vindicet. 1a. et verum est, si tamen ei proficiat nostra iniquitas. sed quia periculosum est hoc dicere, non est iniquus deus si iudicet, quia non illi iniustitia nostra proficit, ut nobis peccantibus ille iustificetur, id est, ut gaudeat peccatis nostris, per quae ille solus iustus appareat. 2. sed absit, ait, secundum hominem dico. hoc est: sensus hic homini convenit, non deo, quia non cadit in deum, ut iniquus sit, sed in hominem; nec enim iniustitia nostra deum facit iustum, si peccantibus nobis det quod promisit sanctis; quamvis enim peccatores simus, reformamur tamen per paenitentiam, ut non iam peccatores, sed abluti promissionem mereamur accipere. 3. non ergo hic sensus est in verbis profetae David cum dicit: tibi soli peccavi et malum coram te feci, ut iustificeris in sermonibus tuis et vincas, cum iudicaris, qui malivolorum hominum prava interpretatione adseritur, ut peccata hominum et mali actus dei iustificationi proficiant et per mala nostra iustus appareat et iniustitia nostra iustum illum ostendat. itaque quoniam iniquus non est deus, cum inrogat iram, iam non peccatis nostris iustificatur, quia si pec-

---

18 Ps. 50, 6

---

1 peccatoribus promissio FG^1 dare $FGMBO$ **2** quo iudicantur hi D **3** reformat MBW eis A **4** enim] autem A **6** si *om.* G^1BOA **7 sq.** et—iniquitas] nam si—peccantes A *ex recens.* β **13** quia] qui W **15** quamvis enim] quia quamuis DA **16 sq.** iam non W **20** cum] dum A **21** malorum Y^2A **22** ad dei iustificationem A **23** iustus] bonus YA **23 sq.** illum iustum A **24** quoniam itaque A **25** iustificatus FG, iustificaretur YDA^1

quia iustus est; ac per hoc subiecit: secundum hominem, inquit, dico. absit; hoc est: absit, ne deus iniquus dicatur, quia hoc homini conpetit, quem constat et errare et falli et fallere; nam deus inmutabilis perseverat nec potest non amare quae fecit.

3, 6. Alioquin quomodo iudicabit deus hunc mundum? verum est, quia non erat iustum, ut iudicaret deus mundum, si peccata eius ipsi proficerent, ut nutu eius peccantes dum veniam consequuntur, deus bonus videretur (videatur) {,ut si isti non peccarent, non videretur iustus}. si enim non peccent, non habendo cui remittat, non erit bonus.

3, 7. Si enim veritas dei in meo mendacio abundavit in gloriam ipsius, quid adhuc et ego tamquam peccator iudicor? manifestum est, quia, si ad gloriam dei proficit mendacium hominum, ut ille solus verus appareat, peccatores non sunt dicendi qui peccant, {quia non voluntate, sed} impulsu ⌊enim⌋ eius videbuntur peccare. quod absit.

3, 8. Et non sicut blasfemamur, et sicut aiunt nos quidam dicere: faciamus mala, ut veniant bona.

1. α hoc est unde sibi quaestionem fecit apostolus.

β nunc aperit, quorum causa haec sollicite et cum reverentia disputat.

a perversis {enim} hoc opponebatur, quasi hic esset sensus praedicantium remissionem peccatorum, ut facerent mala et venirent bona, hoc est, peccarent, ut remittendo illis deus

---

11 alioqui NS^1, alioquim K 11 sq. iudicabitur hic mundus Φ
17 enim] autem Φ 28 facit K

catis nostris iustificatur, iniquus erit, si vindicet. sed absit; non enim vult nos peccare. ideo quia iustus est infert iram.

3, 6. Alioquin quomodo iudicabit deus hunc mundum? verum est, quia non erat iustum, ut iudicaret deus mundum, si peccata eius ipsi proficerent, ut nutu eius peccantes dum veniam consequuntur, deus bonus videatur, ut si isti non peccarent, non videretur iustus. si enim non peccent, non habendo cui remitteret, non esset bonus. sed absit.

3, 7. Si enim veritas dei in meo mendacio abundavit in gloriam ipsius, quid adhuc et ego tamquam peccator iudicor? manifestum est, quia, si ad gloriam dei proficit mendacium hominum, ut ipse solus verus appareat, peccatores non sunt dicendi qui peccant, ⌈quia non voluntate, sed⌉ inpulsu enim eius videbuntur peccare. quod absit.

3, 8. Et non sicut blasfemamur et sicut aiunt nos quidam dicere: faciamus mala, ut veniant bona. 1. hoc est unde sibi quaestionem fecit apostolus. a perversis enim hoc obponebatur, quasi hic esset sensus praedicantium remissionem peccatorum, ut facerent mala et venirent bona, hoc est, peccarent, ut remittendo illis deus videre-

---

1 *post* absit: quia non—quae fecit *add. D ex recens.* β *p. 100, 26—102, 10* **6** uideretur *A*, uidetur *W* **7** isti] hi *GOD*, *om. YA* **8** remittat non erit *A* **10** gloria *A* **13** peccatores—peccant *om. FG*^{1}*O* **13 sq.** quia—sed *DA* **14** enim *om. FGYOD* **17** eueniant *W* **18** hoc—apostolus] nunc—disputat *A ex recens.* β **19** essent *A*

videretur bonus {secundum quae supra dicta sunt}. quod blasfemium appellat et abicit a sensu divinae doctrinae. nec enim peccari debere fides suadet (tradit) {,quippe cum deum iudicaturum praedicet}, sed delinquentibus dat medelam (consulit), ut recuperata sanitate (salute) {sub dei lege viventes} iam non peccent. ideoque subiunxit (subiecit):

Quorum damnatio iusta est. 2. {id est hominum} horum, qui aemulatione invidiae istud de nobis interpretantur, {quod supra dictum est,} damnatio iusta est. {2a. haec enim iactabant Iudaei, ut doctrinam apostolicam criminarentur dicentes, quod, cum remissionem peccatorum praedicant, peccandi fomitem praebeant, ut quasi securi homines de remissione prompte peccarent, cum constet post acceptam fidem periculosum esse peccare, et hoc praedici credentibus.}

3, 9. Quid ergo tenemus amplius? causati enim sumus Iudaeos et Graecos omnes sub peccato esse. hoc est:

α quid adhuc latius loquimur? β quid adhuc inmoramur latius loquentes?

ostendimus enim ratione reddita (redditis causis) tam Iudaeos quam Graecos, id est gentiles, omnes reos esse, ideoque frustra legem servari. primum enim Graecos ostendit reos iuxta legem naturae et quod neque legem Moysi receperint, quamobrem pessima eorum et pergravis causa {est}. deinde {etiam} Iudaeos ostendit reos, qui sub lege dei vivere viderentur ac sibi ⌊ex⌋ merito patrum defenderent dignitatem, ex hoc (eo) ⌊praecipue⌋, quod promissionem patrum spreverint, dei gratiam in irritum deducentes. ad quam rem firmandam exemplum profeticum subdidit ex psalmo decimo tertio (tertio decimo) dicens ⌊scriptum esse⌋:

---

15 quid—amplius] quid igitur praecellimus eos nequaquam Φ **23** mosi *N S*[1], moisi *K* **25** uiderentur uiuere *I X* **26** ex *om. S* **27** spreuerunt *K*

tur bonus ⌈secundum quae supra dicta sunt⌉. quod blasfemium appellat et abicit a sensu divinae doctrinae. nec enim peccari debere fides suadet, quippe cum dominum ⌈iudicaturum⌉ praedicet, sed delinquentibus dat medelam, ut recuperata salute ⌈sub dei lege viventes⌉ iam non peccent. ideoque subiecit:

Quorum damnatio iusta est. 2. id est hominum horum, qui aemulatione invidiae istud de nobis interpretantur, ⌈quod supra dictum est,⌉ damnatio iusta est. 2a. haec enim iactabant Iudaei, ut doctrinam apostolicam criminarentur dicentes, quod cum remissionem peccatorum praedicet, peccandi fomitem praebeat, ut quasi securi homines de remissione prompte peccarent, cum constet post acceptam fidem periculosum esse peccare, et hoc praedici credentibus.

3, 9. Quid ergo tenemus amplius? causati enim sumus Iudaeos et Graecos omnes sub peccato esse. hoc est: quid adhuc iam moramur latius loquentes? ostendimus enim redditis causis tam Iudaeos quam Graecos, ⌈id est gentiles,⌉ omnes reos esse, 'ideoque frustra legem servari. primum enim Graecos ostendit reos iuxta legem naturae, et quod neque legem Moysi receperint, quamobrem pessima eorum et pergravis causa ⌈est⌉. deinde etiam Iudaeos ostendit reos, qui sub lege dei vivere videntur, ac sibi merito patrum defenderent dignitatem, ex eo, quod promissionem patrum spreverint, gratiam dei in irritum deducentes. ad quam rem firmandam exemplum profeticum subdidit ex psalmo tertio decimo dicens:

---

1 secundum—sunt *DA* **2** abiecit *O*, abscidit *W* **3** suadet] tradit *A* dominum] deum *A* iudicaturum *DA* **4** predicit *W* dat medelam] consulit *A* **5** sub—viventes G^2ODA peccent sub dei lege uiuentes *Y* **9** quod—est *DA* **11 sq.** praedicant . . . praebeant *DA* **15** quod *FGB*^{1} tenemus amplius] praecellimus eos nequaquam *A (Vulg.)* enim] ergo *W*, *om. B* **17** adhuc inmoramur *WA* **18 sq.** id est gentiles *CA* **19** seruare *W* **21** reciperent *A* **22** pergrauissima *A* est *WA* **23** uiderentur *CA* **25** spreuerunt *MDO* dei gratiam *CA* **26** psalamo W^1, salmo *O*

3, 10. {Sicut scriptum est:} quia non est iustus quisquam. ab iniustitia coepit mala opera numerare (enumerare) et partim peiora subiungere (subicere), ut manifestaret in his nullam spem videri, nisi implorent misericordiam Christi, qui peccata dimittit. deinde adiecit:

3, 11. Non est intellegens. verum est, quia si daret operam intellegere, iniustus non esset.

Non est qui requirat deum. nec istud occultum est, quia si intellegeret, quid prodesset, quaereret deum {et non sicut Asa rex Iuda, qui post multa dei beneficia sic depravatus est, ut infirmitatem pedum passus profeta praesente non quaereret deum}.

3, 12. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt. nemini dubium, quia omnes non quaerentes deum declinantur (inclinantur), ut auxilium requirant (quaerant) a vanitate;

α vanitas est autem idolum. β vanitas autem est idolum. {ideo inutiles sunt.}

Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. qui neglegunt deum (quia neglecto deo) inutiles facti sunt, bonum utique facere non possunt; iam enim depravati proficiunt in peius.

3, 13. Sepulchrum patens est guttur eorum. 1. iam malis mancipati bonos, si posset fieri, devorare volebant, ut sicut sepulchrum patet ad recipienda cadavera, ita et illorum guttur adversus bonos (adversus bonos guttur illorum).

---

1 Ps. 13, 1sqq. **10sqq.** *cf.* II Par. 16, 12

---

2 coepit eorum K^2 **3** partim] patribus SK, partibus IX **4** imploret NS^1K, imploretur S^2, impleretur IX **4sq.** misericordia NS **8** quaerat NS^1K **14sq.** declinant IX **17** autem est βKIX **24** male S, malo IX

3, 10. Sicut scriptum est: quia non est iustus quisquam. ab iniustitia coepit mala opera eorum enumerare et partim peiora subicere, ut manifestaret in his nullam spem videri, nisi inplorent misericordiam Christi, qui peccata remittit. deinde adiecit:

3, 11. Non est intellegens. verum est, quia si daret operam intellegere, iniustus non esset.

Non est qui requirat deum. nec istud occultum est, quia si intellegeret, quid prodesset, quaereret deum et non sicut Asa rex Iuda, qui post multa dei beneficia sic depravatus est, ut infirmitatem pedum passus profeta praesente non quaereret deum.

3, 12. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt. nemini dubium, quia omnes non quaerentes deum inclinantur, ut auxilium quaerant a vanitate; vanitas autem idolum est. ideo inutiles fiunt.

Non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. quia neglecto deo inutiles facti sunt, bonum utique facere non possunt; iam enim depravati proficiunt in peius.

3, 13. Sepulchrum patens est guttur eorum. 1. iam malis mancipati bonos, si posset fieri, devorare volebant, ut sicut sepulchrum patet ad recipienda cadavera, ita et adversus bonos guttur illorum.

---

1 Ps. 13, 1sqq. **10sqq.** *cf.* II Par. 16, 12

---

3 subiacere *W* **4sq.** dimittit *CA* **8** qui requirat] qui querat *M BYD*, est requirens *W* **10** asaph *WAC* **15** requirant *CA* **16** est idolum *CA*

Linguis suis dolose agebant. 2. qui tam malis operibus adsueverant, quae (quaeque) loquebantur, in fallacia erant.

Venenum aspidum sub labiis eorum.

3. α hoc est: verba eorum β hoc dicit, quia verba huiusmodi hominum muscipula sunt. ad hoc enim loquuntur, ut decipiant, ut sicut per labia serpentis venenum infunditur, ita et per labia horum (eorum dolus et) circumventiones.

3, 14. Quorum os maledictione et amaritudine plenum est.

α hoc dicit, quia contra bonos β manifestum est, quia contra bonos mali semper maledicta et amara proponebant (proponunt) in convicium illorum prorumpentes {et detractionem}.

3, 15. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. hoc de nece profetarum dixit, quos occiderunt inpigre, ad bonum segnes, ad parricidium celeres (veloces).

3, 16. Contritio et infelicitas in viis eorum. quoniam citati erant ad malefaciendum, iter ipsorum vel gressum tritum (tribulatum) et infelix pronuntiat.

3, 17. Et viam pacis non cognoverunt.

α via pacis est mens inturbata; β via pacis lenis est et inturbata; omnis enim bona vita tranquilla et actus modesti ipsi sunt pacifici. {et per istos itur ad deum. illi ergo haec nolentes scire elegerunt viam tribulationum per quam itur in gehennam.}

---

2 in *om. IX* **14** maledici *S* **16** eorum] illorum *S* **18** inpigri S^2 **20** citati] *om. NSK*^{1}*IX*, citi K^2 **20 sq.** vel gressum] uelox esse *IX* **21** tritum] *om.* K^1, tribulatum *β* K^2 **25** omnes enim quorum bona S^2IX **26** et per istos itur ad deum *β* K^2

Linguis suis dolose agebant. 2. qui tam malis operibus adsueverant, quae⌈que⌉ loquebantur, in fallacia erant.

Venenum aspidum sub labiis eorum. 3. hoc dicit, quia huiusmodi hominum verba muscipula sunt. ad hoc enim loquuntur, ut decipiant, ut sicut per labia serpentis venenum infunditur, ita et per labia eorum dolus et captio.

3, 14. Quorum os maledictione et amaritudine plenum est. apertum est et manifestum, quia mali contra bonos maledicta semper et amara proponunt in convicium illorum prorumpentes et detractionem.

3, 15. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. hoc de nece profetarum dixit, quos occiderunt inpigre, ad bonum segnes, ad parricidium veloces.

3, 16. Contritio et infelicitas in viis eorum. quoniam properabant ad malefaciendum, iter ipsorum vel gressum tribulatum et infelix pronuntiat.

3, 17. Et viam pacis non cognoverunt. inimicitiarum viam eligentes, per quam itur ad mortem secundam, iter per quod pergitur ad aeternam vitam — quae idcirco pax dicitur, quia nullam perturbationem habebit, deum habens propitium — spreverunt nolentes scire, quia bonae voluntatis homines hi requiem habebunt apud deum.

---

2 quaeque *A* **4** uerba huiusmodi hominum *CA* **6** captio] captatio *MW*, circumuentiones *CA* **8** apertum—manifestum] manifestum est *CA* **9** maledicta semper] mali semper maledicta *CA* **13** inpigri A^2 **15** properabant] citati erant *CD* **17** inimicitiarum—**22** deum] via pacis lenis est—gehennam *CD ex recens.* β **19** per quod] quo *WA* **20** habentes A^2

3, 18. Non est timor dei ante oculos eorum. 1. quoniam huiusmodi sine sensu sunt, dei timorem non habent. initium enim sapientiae timor domini {dicit Solomon}. et non dixit timorem dei hos non habere, sed: non est, inquit, timor dei ante oculos eorum. videntes enim {tam} maligna opera sua et non horrentes timorem dei ante oculos dicuntur (dicuntur ante oculos) non habere. istos omnes et profeta Hieremias significat dicens {inter cetera}: tunc omnes insurrexerunt in profetam domini volentes occidere eum, et sequitur: omnis autem populus non permisit. 2. istos ergo omnes dicit, sed malos, et hos omnes, sed bonos. neque enim quia dicit: omnes declinaverunt, totam penitus plebem significat, sed hanc partem plebis {sicut et memoratus profeta refert}, in qua omnes mali se condiderunt. {semper enim duo populi sunt in una plebe.} hic enim (hic est ergo) populus, quem increpat dominus sub nomine Hierusalem dicens: Hierusalem, Hierusalem, quae occidis profetas ⌊et cetera⌋ et alio loco: generatio {,ait,} mala et adultera et: natio viperarum. 3. de his (huiusmodi) queritur {etiam} profeta Esaias dicens: vae genti peccatrici, semen pessimum. per malam {enim} voluntatem, dum fructus malos faciunt, semen pessimum sunt; et quia, si voluerint, possunt converti, vox probat apostoli {in alia epistola} dicentis: eramus et nos aliquando natura filii irae sicut et ceteri.

3, 19. Scimus autem, quoniam quaecumque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur. 1. manifestum est, quia hos increpat lex, qui et primum non credide-

---

3 Prov. 1, 7 **9** *cf.* Ier. 26, 8 **10** *cf.* Ier. 26, 16 **17** Matth. 23, 37 **19** Matth. 12, 39; 3, 7 **21** Is. 1, 4 **24** Eph. 2, 3

---

6 tam βK **8** ieremias *X* **16** hic est *IX* **17 sq.** hierusalem, hierusalem *om. SIX* **21** isaias *S*, aesaias *K*, esayas *IX* **23** et—possunt *om. SIX* **24** in alia epistola βK^2

3, 18. Non est timor dei ante oculos eorum. 1. quoniam huiusmodi sine sensu sunt, dei timorem non habent. initium enim sapientiae timor domini, dicit Solomon. et non dixit timorem dei istos non habere, sed: non est, inquit, timor dei ante oculos eorum. videntes enim tam maligna opera sua et non horrentes timorem dei dicuntur ante oculos non habere. istos omnes et profeta Hieremias significat inter cetera dicens: tunc omnes insurrexerunt in profetam domini volentes occidere eum, et subiecit: omnis autem populus non permisit. 2. illos ergo omnes dixit, sed malos, et hos omnes, sed bonos. neque enim quia dicit: omnes declinaverunt, totam penitus plebem significat, sed hanc partem plebis, sicut et memoratus profeta refert, in qua omnes mali se condiderunt. semper enim duo populi sunt in una plebe. hic est ergo populus, quem increpat dominus sub nomine Hierusalem dicens: Hierusalem, Hierusalem, quae occidis profetas, et alio loco: generatio, ait, mala et adultera, et: natio viperarum. 3. de huiusmodi queritur etiam profeta Esaias dicens: vae, gens peccatrix, semen pessimum. per malam enim voluntatem, dum fructus malos faciunt, semen pessimum sunt; et quia, si voluerint, possunt converti, vox probat apostoli in alia epistola dicentis: eramus et nos aliquando natura filii irae sicut et ceteri.

3, 19. Scimus autem, quoniam quaecumque lex loquitur, his qui in lege sunt loquitur. 1. manifestum est, quia hos increpat lex, qui et primum non crediderunt

---

3 Prov. 1, 7 **8** *cf.* Ier. 26, 8 **10** *cf.* Ier. 26, 16 **17** Matth. 23, 37 **18** Matth. 12, 39; 3, 7 **20** Is. 1, 4 **23** Eph. 2, 3

---

3 habentes *A* **3 sq.** dicit Solomon *om. O Y D* **4** istos] hos *G C D* **6** maligna] magna *F G¹ B O A* non *om. F G¹ M B O W A* **7** oculos eorum *A* **8** dicens inter cetera *C* **10** subiecit] sequitur *C* **11** dicit *C* **14** referet *C* **20** genti peccatrici *D* **27** est *om. A* increpabat *A*

runt duci ipso Moysi neque profetis parentibus suis, quos et persequentes occiderunt, neque apostolis cognatis suis secundum carnem, quorum sanguinem effuderunt, semper impii et in deum rebelles, ut per legem damnentur. sicut enim omnium malorum una est causa in malo, ita et cunctorum bonorum. in istis ergo {omnium} similium arguitur malum. haec ad Iudaeorum confusionem pertinent, qui sibi et parentibus suis testimonium ex lege ferebant.

Ut omne os obstruatur et subditus fiat omnis mundus deo. 2. hoc dicit, quia Iudaeis in peccatis constrictis omnis mundus subditus fit deo.

α de gentibus vero nulli dubium est, quia obruti sunt delictis,

β nulli enim dubium est, quia pagani obruti sunt delictis et impietatibus,

ac per hoc totus mundus deo prostratus est, ut possit ad

α indulgentiam pertinere, quia omnis mundus Iudaeorum et gentilium est.

β indulgentiam pervenire, quia omnis mundus Iudaei erant et gentiles, a quibus segregati sunt fideles.

quando ergo Iudaeos, qui legem acceperunt a deo et quibus facta promissio est, peccatis probat obnoxios, dubium non est omnes Graecos reos esse mortis, ac per hoc omne os obstruatur, ait, et subditus fiat omnis mundus deo, {quia} dum omnes {rei adprobati} indigeant misericordiam dei, tam Iudaei quam gentiles (etiam Graeci).

3, 20. Quoniam quidem non iustificabitur ex operibus legis omnis caro coram deo. 1. non ideo minime iustificatos homines adserit apud deum, quia legem iustitiae non servaverunt in praeceptis, sed quia sacramentum

---

1 musi NS^1, moisi K **1 sq.** occiderunt et (et *om.* X) persequentes IX **5** malos Φ et *om.* Φ bonorum in bonos IX **7** pertinent confusionem IX **22** obstruitur X **24** misericordia IX **26** iustificatur Φ **28** iustificatos] iustificari (-re K) os (hos K, omnes IX) Φ adserit *om.* NSK^1IX **29** seruauerint K

duci suo Moysi neque profetis parentibus suis, quos et persequentes occiderunt, neque apostolis cognatis suis secundum carnem, quorum sanguinem effuderunt, semper impii et in deum rebelles, ut per legem damnentur, cuius auctoritatem contemnendam putaverunt. sicut enim omnium malorum unum est nomen in malo, ita et cunctorum bonorum. in istis ergo omnium similium arguitur malum. haec ad confusionem Iudaeorum pertinent, qui sibi et parentibus suis testimonium ex lege ferebant.

Ut omne os obstruatur et subditus fiat omnis mundus deo. 2. hoc dicit, quia Iudaeis in peccatis constrictis omnis mundus subditus fit deo. nulli enim dubium est, quia pagani obruti sunt delictis et inpietatibus, ac per hoc totus mundus deo prostratus est, ut possit ad indulgentiam pertinere; omnis enim mundus Iudaei erant et gentiles, a quibus segregati sunt fideles. quando ergo Iudaeos, qui legem acceperant a deo et quibus facta promissio est, peccatis probat obnoxios, dubium non est omnes Graecos reos esse mortis, quamobrem: omne os, ait, obstruatur et subditus fiat omnis mundus deo, quia omnes rei adprobati indigent misericordia dei, tam Iudaei quam etiam Graeci.

3, 20. Quoniam quidem non iustificabitur ex operibus legis omnis caro coram deo. 1. non ideo minime iustificatos homines adserit apud deum, quia legem iustitiae non servaverunt in praeceptis, sed quia sacramentum mysterii dei, quod in Christo est, credere noluerunt. per hoc

4sq. cuius—putaverunt *om. C* **6** unum est nomen] una est causa *C* **7sq.** iudaeorum confusionem *C* **15** quia omnis mundus *C* et gentiles erant F^1G **17** acceperunt *C* **19** obstruatur ait *C* **20** quia] dum *C* probati *C* **21** misericordiam FG^1MA **22** quoniam] quia *A (Vulg.)* quidem *om. WA*

mysterii dei, quod in Christo est, credere noluerunt. per hoc enim decrevit deus iustificari homines, non per legem, quia lex ad tempus iustificat, non apud deum. ideo legem servantes in tempore iusti

α dicuntur, apud deum vero β sunt, non apud deum, iniusti,

quia fides, per quam iustificantur homines apud deum, non est in eis. {1a. maior enim fides est quam lex, quia lex ad nos pertinet, fides ad deum. idcirco lex temporalem habet iustitiam, fides aeternam.}

2. α omnem carnem omnem hominem dicit, β nam omnem carnem dicens omnem hominem significavit,

sicut et profeta {Esaias} ait quia videbit omnis caro salutare dei, id est videbit omnis homo Christum dei (domini), in quo salus omnium continetur. {2a. et idcirco in carne significantur, quia peccatis obnoxii sunt. sicut enim iustitia spiritales facit, ita et delictum carnales, ut ex actu nomen accipiat homo.}

Per legem enim cognitio peccati. 3. per fidem autem abolitio; ideo sequenda fides est. quae est haec lex, per quam dicit cognitum esse peccatum? et cognitum quomodo? videtur enim nobis veteres non ignorasse peccatum, quia et Iosef in carcere missus est, licet per calumniam, et pincerna et pistor Faraonis causa peccati. omnes (quomodo) ergo latebant peccata? 4. duplex (triplex) quidem lex est, ita ut prima pars de sacramento divinitatis sit dei, secunda autem quae congruit legi naturali ⌊et⌋ quae interdicit peccatum, tertia vero lex factorum, id est

α sabbati, neomeniae, circum- β sabbata, neomeniae, cir-

---

14 Is. 40, 5 **24** *cf.* Gen. 39, 20 **25** *cf.* Gen. 40, 1 sqq.

---

15 dei *pr.*] deo NS^1 **24** carcerem IX **25** omnes *corruptum putat Bulhart* **26** duplex] triplex βK^2 **28** naturali] natura NS^1K^1, naturae S^2IX **30** sabbati] sabbata Φ neomenias SK **30 sq.** circumcisionis] circumcisio β SIX, *om.* K

enim decrevit deus iustificari homines, non per legem, quae ad tempus iustificat, non apud deum. ideo legem servantes in tempore iusti sunt, non apud deum, quia fides, per quam iustificantur homines apud deum, non est in eis. 1a. maior enim fides est quam lex, quia lex ad nos pertinet, fides ad deum. idcirco lex temporalem iustitiam habet, fides aeternam. 2. nam omnem carnem dicens omnem hominem significavit, sicut et profeta Esaias ait quia videbit omnis caro salutare dei, id est videbit omnis caro Christum dei, in quo salus omnium continetur. 2a. et idcirco in carne significantur, quia peccatis obnoxii sunt. sicut enim iustitia spiritales facit, ita et delicta carnales, ut ex actu nomen accipiat homo.

Per legem enim agnitio peccati. 3. per fidem autem abolitio; ideo sequenda fides est. quae est ista lex, per quam cognitum dicit esse peccatum? et cognitum quomodo? videmus enim veteres non ignorasse peccatum, quia et Iosef in carcerem missus est, licet per calumniam, et pincerna et pistor Faraonis causa peccati. quomodo ergo latebant peccata? 4. triplex quidem lex est, ita ut prima pars de sacramento sit divinitatis dei, secunda autem, quae congruit legi naturali, quae interdicit peccatum, tertia vero legis fac-

8 Is. 40, 5 18 *cf.* Gen. 39, 20 18 sq. *cf.* Gen. 40, 1 sqq.

1 iustificare *W A* quae] quia lex *C D A* 6 habet iustitiam *C* 9 salutarem *C* caro] homo *Y C W A* dei *alt.*] domini *C* 13 accipiat] accepit *W A*, *om.* *F G*^{1} *M* 14 agnitio] cognitio *A C* *(Vulg.)* 15 ista] haec *C*, autem talis *W A* 16 per] post *W* dicit cognitum *C* 18 carcere *M B W* 21 diuinitatis sit *C*

cisionis et cetera. haec ergo lex naturalis, quae per Moysen partim reformata est, partim auctoritatem accepit,

cumcisio et cetera. haec est ergo lex naturalis, quae per Moysen partim reformata, partim auctoritate eius firmata

in vitiis cohibendis cognitum fecit peccatum, non quod lateret, sicut dixi, sed ostendit peccata quae fiunt non inpune futura apud deum. {4a. et ostendit futurum dei iudicium, ut nullus peccator inmunis a poena sit, ne forte quis ad tempus evadens legem inlusisse putaretur.} 5. hoc est quod lex ostendit.

3, 21. Nunc vero sine lege iustitia dei manifestata est, testimonium habens a lege et profetis. 1. apertum est, quia iustitia dei sine lege apparuit {; sed sine lege sabbati et circumcisionis et neomeniae et vindictae, non tamen sine sacramento divinitatis dei, quippe cum iustitia dei de sacramento dei sit}. quando enim quos lex reos tenebat, iustitia dei ignovit illis, sine lege {utique} hoc fecit, quia in quos lex vindicatura erat, donavit illis peccatum. et ne hoc forte contra legem factum putaretur, adiecit iustitiam dei testimonium habere ex lege et profetis, hoc est quia lex {ex alia parte} istud olim futurum dixerat, quia venturus erat, qui ⌊quod lex facere non potuit, faceret, ut⌋ homines salvaret; quod legi concessum non erat, ut peccata donaret. 2. ideo autem iustitia dei dicta est, quae videtur esse misericordia, quia de promissione originem habet,

α et promissio dei cum redditur,

β et cum promissum dei redditur,

iustitia dei dicitur. iustitia est enim, qua redditum est quod promissum est. et cum suscepit confugientes ad se, iustitia ⌊dei⌋ dicitur, quia non suscipere ⌊confugientem⌋ iniquitas est.

---

2 musen NS^1, moisen K 14 iustia S^1 18 utique K^2 19 illa S^1IX 30 succipit IX

torum, id est sabbata, neomeniae, circumcisio et cetera. haec est ergo lex naturalis, quae per Moysen partim reformata, partim auctoritate eius firmata in vitiis cohibendis cognitum fecit peccatum, non quod lateret, sicut dixi, sed ostendit ⌜peccata quae fiunt non inpune futura apud deum, 4a. et ostendit⌝ futurum dei iudicium, ut nullus peccator inmunis a poena sit, ne forte quis ad tempus evadens legem inlusisse putaretur. 5. hoc est quod lex ostendit, quia peccatum inputaretur apud deum.

3, 21. Nunc vero sine lege iustitia dei manifestata est, testimonium habens a lege et profetis. 1. apertum est, quia iustitia dei sine lege apparuit; sed sine lege sabbati et circumcisionis et neomeniae et vindictae, non ⌜tamen⌝ sine sacramento divinitatis dei, quippe cum iustitia dei de sacramento dei sit. nam quando quos reos lex tenebat, iustitia dei ignovit illis, sine lege utique hoc fecit, quia ⌜in⌝ quos lex vindicatura erat, donavit illis peccatum. et ne hoc factum contra legem forte putaretur, adiecit iustitiam dei testimonium habere ex lege et profetis, hoc est quia ipsa lex ex alia parte olim istud futurum dixerat, quia venturus erat qui homines salvaret; quod legi concessum non erat, ut peccata donaret. 2. idcirco autem dei iustitia dicitur, quae videtur esse misericordia, quia de promissione originem habet, et cum promissum dei redditur, iustitia dei dicitur. iustitia est enim quia exsolutum est quod promissum est. et cum suscipit confugientes ad se, iustitia dicitur, quia non suscipere iniquitas est.

---

1 numeniae *C* **4sq.** peccata—ostendit *C* **10** manifestata] testificata *WA* **13** numeniae *C*, neomoeniae *FGMB* **14** tamen *C* **15** reos quos *FGMBOYWA* lex reos *C* **16** sine] in *FGMBOY* **17** in *YCD* **18** forte contra legem factum *C* **22** idcirco] ideo *C* iustitia dei dicta est *C* **24sq.** iustitia—quia] iustitiam (iustiam *W*) esse quia *WA* **25** exsolutum] redditum *C* suscepit WA^1

3, 22. Iustitia autem dei per fidem Iesu Christi. {1a. quid est aliud per fidem Iesu Christi, nisi quia ipsa dei iustitia manifestatio Christi est? per fidem enim praedicationis Iesu Christi agnoscitur donum dudum promissum a deo vel sumitur.}

{In omnes et} super omnes qui credunt. 2. hoc est super omnes Iudaeos et Graecos credentes videri dei iustitiam.

3, 23. Non est enim distinctio. omnes enim peccaverunt et egent gloriam dei. 1. quia dixerat super omnes {Iudaeos et Graecos} dei esse iustitiam, ut hoc probaret, adiecit: omnes enim, ait, peccaverunt. hoc generaliter accipiendum, unde ait: non est distinctio. 2. omnes enim. hic comprehendit etiam et sanctos⌊. nemo enim sine peccato⌋ {ut ostenderet nihil profuisse legem sine fide. sic enim lex data est, ut et fides esset in lege, quae futuram speraret salutem}. quamobrem mors Christi omnibus proficit, quia et hic in saeculo, quid credendum et observandum est, docuit et de inferno omnes eripuit.

3, 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius. 1. iustificati sunt gratis, quia nihil operantes neque vicem reddentes sola fide iustificati sunt dono dei.

Per redemptionem, quae est in Christo Iesu. 2. gratiam dei in Christo esse testatur, quia dei voluntate a Christo redempti sumus {, ut manumissi iustificaremur}, sicut {et} ad Galatas dicit: Christus nos redemit offerens se pro nobis. permisit enim se saevienti diabolo, sed inpraescio. putans autem se Christum posse retinere veluti accepit eum, sed quia virtutem eius ferre non potuit, omnes quos tenebat simul cum illo amisit.

---

26 Gal. 3, 13

---

7 uidere S^2IX 10 gloria S^2IX 13 accipiendum est K 26 galathas KIX 27 se *om.* SIX saevienti] uolenti K 27 sq. inpraescio] inscio IX

3, 22. Iustitia autem dei per fidem Iesu Christi. 1a. quid est aliud per fidem Iesu Christi, nisi quia ipsa dei iustitia manifestatio Christi est? per fidem enim manifestationis Iesu Christi agnoscitur donum dudum promissum ⌈a deo⌉ vel sumitur.

In omnes et super omnes qui credunt. 2. hoc est super omnes Iudaeos et Graecos credentes videri dei iustitiam.

3, 23. Non est enim distinctio. omnes enim peccaverunt et egent gloriam dei. 1. quia dixerat super omnes Iudaeos et Graecos dei esse iustitiam, id est gratiam, ut hoc probaret, adiecit: omnes enim, ait, peccaverunt. hoc generaliter accipiendum, unde ait: non est distinctio. omnes enim, ait, peccaverunt, tam Iudaei quam Graeci. 2. omnes enim. hic conprehendit etiam et sanctos, ut ostenderet nihil profuisse legem sine fide. sic enim lex data est, ut et fides esset in lege, quae futuram speraret salutem. quamobrem Christi mors omnibus proficit, quia et hic in saeculo, quid credendum et observandum est, docuit et de inferno omnes eripuit.

3, 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius. 1. iustificati sunt gratis, quia nihil operantes ⌈neque vicem reddentes⌉ sola fide sanctificati sunt dono dei.

Per redemptionem, quae est in Christo Iesu. 2. gratiam dei in Christo esse testatur, quia voluntate dei a Christo redempti sumus, ut manumissi iustificaremur, sicut et ad Galatas dicit: Christus nos redemit offerens se

27 Gal. 3, 13

3 manifestatio] praedicatio *O C* **3 sq.** praedicationis *O D C* **5** a deo *C A*², a deo promissum *O D* **7** videri] uidere *W A*, ueri *C* **10** gloria *G Y D* **11** id est gratiam] *om. C*, id est uel gratiam uel gloriam *W* **18** mors christi *C* profecit *C* **22** qui *A* **22 sq.** neque uicem reddentes *D* **23** sanctificati] iustificati *D C* **27** et *om. C* galathas *F B O D A* offerens—**p. 121, 1** nobis] de maledicto legis (offerens se pro nobis *A*) factus pro nobis maledictum (-us *A*) *W A*

3, 25. Quem proposuit deus propitiatorem fidei. 1. hoc dicit, quia in Christo proposuit deus, id est disposuit, propitium se futurum humano generi, si credant (credat).

In sanguine ipsius. 2. ideo in sanguine ipsius, quia morte eius liberati sumus, ut et manifestaret illum et mortem passione eius damnaret.

Ad ostensionem gratiae (iustitiae) suae. 3. hoc est, ut promissum suum palam faceret, quo nos a peccatis liberaret, sicut ante promiserat. quod cum implevit, iustum se ostendit.

3, 26. Propter propositum praecedentium delictorum {in} patientia dei. 1. sciens deus propositum voluntatis (benignitatis) suae {, quo} censuit peccatoribus subvenire, tam his qui sunt apud superos, quam his qui in inferno tenebantur, utrosque diutissime expectavit, evincens (evacuans) sententiam, qua iustum videtur omnes damnari, ut ostenderet nobis, quod olim decreverat liberare genus humanum per Christum, sicut promisit per Hieremiam profetam dicens: propitius ero iniquitatibus illorum et delictorum eorum non memorabor. et ne forte hoc donum solis Iudaeis promissum videretur, alio loco dicit (per Esaiam dicitur): domus mea domus orationis vocabitur {in} omnibus gentibus. {1a. quamvis enim Iudaismo facta promissio sit, sed praescius deus, eo quod donum eius reprobaturi essent inpii Iudaei, gentes se ad percipiendam gratiam suam promisit admittere, quorum aemulatione in iram missi cruciarentur inpii Iudaei.}

---

19 Ier. 31, 34 22 Is. 56, 7

---

5 ut et ut NS^1 12 patientiae S^2IX 23 omnibus] cunctis X

pro nobis. permisit enim se saevienti diabolo, sed inpraescio. putans enim Christum se posse retinere veluti accepit eum, sed quia virtutem eius ferre non potuit, omnes quos tenebat simul cum illo amisit.

3, 25. Quem proposuit deus propitiatorem fidei. 1. hoc dicit, quia in Christo proposuit deus, id est disposuit, se propitium futurum humano generi, si credant.

In sanguine ipsius. 2. ideo in sanguine ipsius, quia morte eius liberati sumus, ut et manifestaret illum et mortem passione eius damnaret.

Ad ostensionem iustitiae suae. 3. hoc est, ut promissum suum palam faceret, quo nos a peccatis liberaret, sicut ante promiserat. quod cum inplevit, iustum se ostendit.

3, 26. Propter propositum praecedentium delictorum in patientia dei. 1. sciens deus propositum benignitatis suae, quo censuit peccatoribus subvenire, tam his qui sunt apud superos, quam his qui in inferno tenebantur, utrosque diutissime expectavit, evacuans sententiam, qua iustum videtur omnes damnari, ut ostenderet nobis, quod olim decreverat liberare genus hominum per Christum, sicut promisit per Hieremiam profetam dicens: propitius ero iniquitatibus illorum et delictorum eorum non memorabor. et ne ⌈forte⌉ donum hoc solis Iudaeis promisisse videretur, per Esaiam dicit: domus mea domus orationis vocabitur omnibus gentibus. 1a. quamvis enim Iudaismo facta promissio sit, sed praescius deus, eo quod donum eius reprobaturi essent

21 Ier. 31, 34 24 Is. 56, 7

1 saevienti] se uolenti G^1 Y C, se uolente W A^1 2 putauit A^2 enim] autem C uelut W A 2sq. accipit eum W, accipiter auem A 5 fidei per fidem A, fidei post fidem W 6 posuit F G^1 B Y^1 7 propitium se C credat O D C 11 in ostentatione W, in ostensione A 15 patientia] sustentatione W A 17 superiores A 23 forte D C hoc donum C solum W A 24sq. in omnibus C

⌊Ad demonstrationem iustitiae eius⌋ in hoc tempore. 2. id est tempore nostro, quo dedit deus quod olim proposuerat (promiserat) dandum tempore quo dedit.

Ut sit iustus iustificans eum, qui ex fide est Iesu Christi. 3. recte ait, quia ut sit iustus, dedit quod promiserat. hoc autem iustificare promisit (promisit iustificare) se credentes in Christo. dicit autem {in} Abacuc: iustus autem ex fide mea vivit, ut dum dei fidem habet et Christi, sit iustus.

3, 27. Ubi est autem (ergo) gloriatio tua? exclusa est. per quam legem? factorum? non, sed per legem fidei. reddita ratione ad eos loquitur, qui agunt sub lege, quod sine causa gloriantur, blandientes sibi de lege {et} propter quod genus sint Abrahae ⌊aut quia praecepta dei acceperunt per Moysen⌋, videntes non iustificari hominem apud deum nisi per fidem.

3, 28. Arbitramur enim iustificari per fidem hominem sine operibus legis. gentilem hominem dicit pro certo haberi quod iustificetur credens nulla faciens opera legis {id est sine circumcisione aut neomeniis aut veneratione sabbati}.

3, 29. An Iudaeorum deus tantum? nonne et gentium? immo et gentium. sine dubio omnium deus unus est. nec enim Iudaei soli sibi possunt vindicare, quod deus illorum non etiam gentium sit,

---

8 Hab. 2, 4

---

2 quod dedit NS^1K **6** autem est S^2IX **7** abacuch IX **8** mea *om.* KX **10** ergo β *(Vulg.)* gloriatio] gloria K, glorificatio X^1 **11** sed *om.* NS^1K **15** musen NS^1, moisen K **17 sq.** hominem per fidem IX **19** habere S^2IX **24** soli iudei IX uendicare IX **25** etiam] enim S, omnium IX

⌈inpii⌉ Iudaei, gentes se ad percipiendam gratiam suam promisit admittere, quorum aemulatione in iram mitterentur inpii Iudaei.

In hoc tempore. 2. id est tempore nostro, quo dedit deus quod olim promiserat dandum tempore quo dedit.

Ut sit iustus iustificans eum, qui ex fide est Iesu Christi. 3. recte ait, quia ut sit iustus, dedit quod promisit. ⌈hoc autem promisit⌉ iustificare se credentes in Christum. dicit autem in Abacuc: iustus ⌈autem⌉ ex fide mea vivet, ut dum fidem dei habet et Christi, sit iustus.

3, 27. Ubi est ergo gloriatio tua? exclusa est. per quam legem? factorum? non, sed per legem fidei. reddita ratione ad eos loquitur, qui agunt sub lege, quod sine causa glorientur, blandientes sibi de lege et propter quod genus sint Abrahae, videntes non iustificari hominem apud deum nisi per fidem.

3, 28. Arbitramur enim iustificari per fidem hominem sine operibus legis. gentilem dicit hominem pro certo haberi quod iustificetur credens nulla faciens opera legis, id est sine circumcisione aut neomeniis aut veneratione sabbati.

3, 29. An Iudaeorum deus tantum? nonne et gentium? immo et gentium. sine dubio omnium deus unus est. nec enim soli Iudaei possunt sibi vindicare, quod deus illorum non etiam gentilium sit, cum relegant ab uno

---

8 Hab. 2, 4

---

1 inpii *DC* **2** ira *FGA* mitterentur] missi cruciarentur *DC* **5** ipse iustus *WA* **6** Christi *om. WA* **7** hoc autem promisit G^2C **8** christo *C* autem *pr.*] *om.* D^1, enim *A* Abacuc] ambacum W^1C, ambacuc A^1, abbacuc *cett.* autem *alt. DC* **9** uiuit *ODW*^{1} dei fidem *C* **11** factorum] operum *A* **16 sq.** hominem per fidem *WAC* **19** numeniis *C*, neomoeniis FG^1 **23** possint *BC* **24** gentium *DWA*

α cum videant nullum advenam venientem ab lege prohiberi.

β cum relegant ab uno Adam omnium esse originem et nullum advenam volentem ad legem accedere prohiberi.

denique aliquanti exierunt cum illis {in heremum} de Aegypto (Aegyptiis), quos suscipere iubentur, tantum ut circumciderentur, ut pariter cum illis ederent azima vel pascha. necnon et Cornelium donum dei accepisse gentilem non iudaizantem, et quod iustificatus sit, divino testimonio conprobatum.

3, 30. Quoniam quidem unus deus, qui iustificavit circumcisionem ex fide et praeputium per fidem. in circumcisione Iudaeos significat, eo quod ex fide promissionis iustificati sunt credentes hunc esse Christum, quem in lege promiserat deus; in praeputio vero gentes significat per fidem Christi iustificatos apud deum. tam enim gentiles quam Iudaeos non aliter quam credentes iustificavit. {quia enim omnium unus est deus, una ratione omnes iustificavit.} quid ergo prodest carnis circumcisio? aut quid obest praeputium, quando dignitatem et meritum non facit nisi fides?

3, 31. Legem ergo evacuamus per fidem? absit, sed legem statuimus. 1. non utique lex inanitur per fidem, sed adimpletur. firmatur enim status eius, quando quod futurum dixit, fides {istud} advenisse testatur. hoc propter Iudaeos, qui putant fidem Christi legis (legi) esse inimicam, ignorantes sensum legis. non ergo evacuat legem, cum illam cessare debere iam doceat, quia tempore suo recte illam datam adserit, sed iam agere non debere, ⌊quia⌋ in ipsa {enim} lege dictum est tempore exsolvendae promissionis legem cessare debere. 2. angelus enim Gabrihel Daniheli profetae desiderium huius rei sciendae habenti ostendit inter

---

5 sqq. *cf.* Exod. 12, 48 sq. **8 sq.** *cf.* Act. 10, 31 **30 sqq.** *cf.* Dan. 9, 21 sqq.

---

10 sq. iustificat Φ **30** danihel *N*, danieli *X*, danihelo *K*

Adam omnium esse originem et nullum advenam volentem ad legem accedere prohiberi. denique aliquanti exierunt cum illis in heremum Aegyptii, quos suscipere iubentur, tantum ut circumciderentur et pariter cum illis ederent azyma vel pascha. necnon et Cornelium donum dei accepisse gentilem non iudaizantem, et quod iustificatus sit, divino testimonio conprobatum.

3, 30. Quoniam quidem unus deus, qui iustificavit circumcisionem ex fide et praeputium per fidem. in circumcisione Iudaeos significat, eo quod ex fide promissionis iustificati sunt credentes hunc esse Christum, quem in lege promiserat deus; in praeputio vero gentes significat per fidem Christi iustificatos apud deum. tam enim gentiles quam Iudaeos ⌈non aliter quam credentes⌉ iustificavit. quia enim omnium unus est deus, una ratione omnes iustificavit. quid ergo prodest carnis circumcisio? aut quid obest praeputium, quando dignitatem et meritum non facit nisi fides?

3, 31. Legem ergo evacuamus per fidem? absit, sed legem statuimus. 1. non utique legem inaniri dicit per fidem, sed inpleri. firmatur enim status eius, quando quod futurum dixit, fides istud advenisse testatur. hoc propter Iudaeos, qui fidem Christi legis esse inimicam arbitrantur ⌈ignorantes sensum legis⌉. non ergo evacuat legem, cum illam cessare debere iam docet, quia tempore suo datam illam recte

---

2 sqq. *cf.* Exod. 12, 48 sq. **5 sqq.** *cf.* Act. 10, 31

---

3 egypti *B W A*, de aegyptiis *C* **8 sq.** iustificat *F G W*^{1} *A* **9** ex fide] per fidem *F G*^{1} *M B* **14** non—credentes *G*^{2} *C* **15 sq.** quia—iustificavit *om. A*^{1} **19** evacuamus] euacuabimus *F G*^{1} *M*, -auimus *Y*, destruimus *W*, euacuabimus destruimus *A* **20** legem—dicit] lex inanitur *C* **21** adimpletur *C* **22** dicit *W* fide *A* istud *om. G*^{1} *F* **23** qui—arbitrantur] qui putant fidem christi legis esse inimicam *C* legi *D* **24** ignorantes—legis *D* **25** qui *W A* recte illam datam *C*

cetera dicens adveniente Christo chrisma, id est unctionem regalem, cessare, quae potestas intellegitur, ⌊quia iam reges cessaverunt,⌋ et iudicium, ait, non erit amplius, quod est lex, et tolletur sacrificium meum. ideo meum dixit (inquit meum), ut sciatur oblationem veterem cessaturam. quem sensum aperiens salvator, lex, ait, et profetae usque ad Iohannem. 3. et quia lege Moysi cessante meliora praecepta daturus erat deus, Hieremias profeta cecinit dicens:

α ecce veniam ipse, β ecce dies veniunt, dicit dominus, et consummabo domui Istrahel et domui Iuda testamentum novum, non secundum quod dedi patribus illorum (eorum), his utique qui venientem Christum ex promissione receperunt. ideo salvator: non veni, ait, solvere legem aut profetas, sed adinplere. et quia domus dei non iam (tantum) in sola Hierosolyma {, sed et in ceteris locis} futura erat, ait {Zacharias} profeta: ponam Hierusalem in omnibus gentibus. quae est ecclesia.

4, 1. Quid ergo dicimus invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? postquam ostendit non posse per opera legis quemquam iustificari apud deum, adiecit nec Abraham potuisse aliquid mereri secundum carnem. carnem {dicens} circumcisionem posuit, quia nihil crevit (quaesivit) Abraham per circumcisionem; ante enim iustificatus est, quam circumcideretur.

---

3 Dan. 9, 26 **6** Luc. 16, 16 **10** Ier. 31, 31sq. **15** Matth. 5, 17 **18** Zach. 12, 2

---

6 sensum] studium SKI^1, locum I^2X **7** legem NS^1 musi NS^1, moisi K **13** eorum βK **24** carnem] carnis S^2IX

adserit, sed iam agere non debere; in ipsa enim lege dictum est tempore exsolutae promissionis legem cessare debere. 2. angelus enim Gabrihel Danihelo profetae desiderium huius rei sciendae habenti ostendit inter cetera dicens adveniente Christo chrisma, id est unctionem regalem, cessare, quae potestas intellegitur, et iudicium, ait, non erit amplius, quod est lex, et tolletur sacrificium meum. ideo inquit meum, ut sciretur oblationem veterem cessaturam. quem sensum adaperiens salvator: lex, ait, et profetae usque ad Iohannem. 3. et quia cessante lege meliora praecepta daturus erat deus, Hieremias profeta cecinit dicens: ecce dies veniunt, dicit dominus, et consummabo domui Istrahel et domui Iuda testamentum novum, non secundum quod dedi patribus illorum, his utique, qui venientem ex promissione Christum receperunt. ideo salvator: non veni, ait, solvere legem aut profetas, sed adinplere. et quia domus dei non iam in sola Hierosolyma, sed et in ceteris locis futura erat, ait Zacharias profeta: ponam Hierusalem in omnibus gentibus. quae est ecclesia.

4, 1. Quid ergo dicimus invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? postquam ostendit non posse per opera legis quemquam iustificari apud deum, inducit nec Abraham potuisse aliquid mereri secundum carnem. carnem dicens circumcisionem significavit, quia nihil quaesivit Abraham per circumcisionem; ante enim iustificatus est, quam circumcideretur.

---

3 sqq. *cf.* Dan. 9, 21 sqq. **6** Dan. 9, 26 **9** Luc. 16, 16 **11** Ier. 31, 31 sq. **16** Matth. 5, 17 **19** Zach. 12, 2

---

1 sq. in—debere *om. DO* **3** daniheli O^2Y **5** crisma *W* **10** quia] que *W* lege moyses cessante *C* **14** illorum] *C*, eorum *cett.* (*Vulg.*) **15** christum ex promissione *C* **17** inplere *FGMBO* non] non solum *FGMBYOD* iam] tantum *C* in *om. FGMBODC* **20** ecclesia] gloria *A* **21** dicemus *AC* **26** adquisiuit *WA*

4, 2. Si enim Abraham ex operibus legis iustificatus est, habet gloriam, sed non apud deum.

α hoc sibi proposuit. β hoc proponentis est.

nam Abraham ex fide iustificatus est, quod nulli dubium est. {ideo habet gloriam apud deum.} sed quia qui legem servant, sive Moysi sive naturae (naturalem), iustificantur ad praesens, ne rei sint {in} praesenti iudicio, ideo ait: ex operibus legis si Abraham iustificatus est, non habet apud deum gloriam, quia qui fecerit, inquit, legem, vivet in ea, id est, non morietur ut reus, nec tamen meritum ex hoc habebit apud deum, sed fidei causa.

4, 3. Quid enim (ergo) dicit scriptura? credidit Abraham deo et reputatum est illi (ei) ad iustitiam. manifestavit Abraham non ideo (non ideo Abraham) gloriam apud deum habere, quia circumcisus est aut quia abstinuit se ab iniquitate, sed quia deo credidit. hinc et iustificatus est,

α non praesenti, sed caelesti futura iustitia. β laudis suae praemium in futuro consecuturus.

4, 4. Ei autem qui operatur, merces non inputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. absolutum est ei, qui legi factorum, id est Moysi, subiectus est aut naturali, non inputari meritum ad mercedem, ut gloriam habeat apud deum. debitor est enim facere legem, quia necessitas inposita est per legem, ut velit nolit faciat legem, ne damnetur, sicut alio loco dicit: qui autem contemnunt, ipsi sibi damnationem adquirunt{,quia et ad praesens rei sunt}. credere autem aut non credere voluntatis est. neque enim quis cogi potest ad id quod manifestum non est, sed invitatur {quia non extorquetur, sed suadetur}. quamobrem

---

9 Lev. 18, 5; Rom. 10, 5; Gal. 3, 12 **12** Gen. 15, 6 **26** Rom. 13, 2

---

6 musi NS^1, moysi KIX **11** fide NS^1K **16** et *om.* IX
17 est *om.* S est iustificatus IX **22** musi NS^1 **29** non *om.* SIX

4, 2. Si enim Abraham ex operibus legis iustificatus est, habet gloriam, sed non apud deum. hoc proponentis est. nam Abraham habet quidem gloriam apud deum, sed ex fide, per quam iustificatus est, quia ex operibus legis nemo iustificatur, ut habeat gloriam apud deum. et quia servantes legem iustificantur ad praesens, ait: si Abraham ex operibus legis iustificatus est, habet gloriam, sed non apud deum, sed apud mundum, ne praesenti legi obnoxius videatur. apud deum autem fideles habent gloriam.

4, 3. Quid ergo dicit scriptura? credidit Abraham deo et reputatum est ei ad iustitiam. manifestavit non ideo Abraham gloriam habere apud deum, quia circumcisus est aut quia abstinuit se ab iniquitate, sed quia deo credidit. hinc et iustificatus est, laudis suae praemium in futuro consecuturus.

4, 4. Ei autem qui operatur, merces non inputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. absolutum est ei, qui legi factorum, id est Moysi, subiectus est aut naturali, non inputari meritum ad mercedem, ut gloriam habeat apud deum. debitor est enim facere legem, quia necessitas inposita est per legem, ut velit nolit faciat legem, ne reus sit, sicut alio loco dicit: qui autem contemnunt, ipsi sibi damnationem adquirunt ⌜, quia et ad praesens rei sunt⌝. credere autem et non credere voluntatis est. ⌜neque

---

11 Gen. 15, 6 **23** Rom. 13, 2

---

1 si ergo *A* **3** habet—**10** gloriam] ex fide—causa *DC* *ex recens β* **9 sq.** fidelis habet *A*, habet fidelis *W* **11** ergo] enim *DWAC* (*Vulg.*) scriptura dicit *WA* **12** ei] illi *WA* **13** apud deum habere *C* **24 sq.** quia—sunt *DC* **25** et] aut *DC* neque—**p. 131, 2** invitatur *DC*

adsentiens praemiis adficiendus est, sicut {et} Abraham quod non vidit credidit.

4, 5. Ei vero qui non operatur. 1. id est ei, qui obnoxius est peccatis {, quia non operatur quod mandat lex}. Credenti autem in eum, qui iustificat inpium, reputatur fides eius ad iustitiam. 2. hoc dicit, quia sine operibus legis credenti inpio, id est gentili, in Christo (Christum) reputatur fides eius ad iustitiam sicut et Abrahae. quomodo ergo Iudaei per opera legis iustificari se putant iustificatione Abrahae, cum videant Abraham non opera legis, sed sola fide iustificatum? non ergo opus est lex, quando inpius per solam fidem iustificatur apud deum.

Secundum propositum gratiae dei. 3. sic decretum a deo dicit (dicit a deo), ut cessante lege gratia dei solam fidem (solam fidem gratia dei) posceret ad salutem.

4, 6. Sicut et David dicit. hoc ipsum munit exemplo profetae.

Beatitudinem hominis, cui deus accepto fert iustitiam sine operibus. beatos dicit de quibus hoc sanxit deus, ut sine labore et aliqua observatione sola fide iustificentur apud deum. temporis ergo beatitudinem praedicat, quo natus est Christus, sicut ⌊etiam⌋ ipse dominus ait: multi iusti et profetae cupierunt videre quae vos videtis et audire quae audistis (auditis) et non audierunt.

4, 7. Beati quorum remissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata. **8.** beatus vir, cui non inputavit dominus peccatum. 1. manifeste beati sunt, quibus sine labore vel opere aliquo remittuntur iniquitates et poenae (peccata) teguntur, nulla ab his requisita

22 Matth. 13, 17 26 Ps. 31, 1. 2

1 et βK 7 sine] si in Φ 10 opere $S^2 I X$ 16 munit] monet Φ 23 sq. *post* videtis: et non uiderunt $I X$ 24 auditis $\beta K I X$ 28 manifesto K

enim quis cogi potest ad id quod manifestum non est, sed invitatur] quia non extorquetur, sed suadetur. ideo ad meritum proficit. credit enim quod non videt, sed sperat.

4, 5. Ei vero qui non operatur. 1. id est ei, qui obnoxius est peccatis, quia non operatur quae mandat lex.

Credenti autem in eum, qui iustificat inpium, reputatur fides eius ad iustitiam. 2. hoc dicit, quia sine operibus legis credenti inpio, id est gentili, in Christum reputatur fides eius ad iustitiam sicut et Abrahae. quomodo ergo Iudaei per opera legis iustificari se putant iustificatione Abrahae, videntes Abraham non opera legis, sed sola fide iustificatum? non ergo opus est lege, quando inpius sola fide iustificatur apud deum.

Secundum propositum gratiae dei. 3. sic decretum dicit a deo, ut cessante lege solam fidem gratia dei posceret ad salutem.

4, 6. Sicut et David dicit. hoc ipsum munit exemplo profetae.

Beatitudinem hominis, cui deus accepto fert iustitiam sine operibus. beatos dicit, de quibus hoc sanxit deus, ut sine labore et aliqua observatione sola fide iustificentur apud deum. temporis ergo beatitudinem praedicat, quo natus est Christus, sicut etiam ipse dominus ait: multi iusti et profetae cupierunt videre quae videtis et audire quae auditis, et non audierunt.

4, 7. Beati quorum remissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata. **8.** beatus vir, cui non inputavit dominus peccatum. 1. manifeste beati

---

24 Matth. 13, 17 **26** Ps. 31, 1. 2

---

3 videt] nouit *A* *post* sperat: sicut et abraham quod non uidit credidit *add. D* **10** operam *FOD* **11** videntes] cum uideant *C* opere *DA*, per opera *W* **12** lex *D*, legem *B* per solam fidem *DC* **24** cupierunt] quesierunt *WA* **24sq.** uidistis *OW*^{2}*A* **25** audistis *WA*

paenitentiae opera, nisi tantum ut credant. beatus etiam hic vir est, cui non inputavit dominus peccatum. remittere et tegere et non inputare una ratio et unus est sensus. omnia enim uno modo obtinentur et donantur. 2. videtur autem quibusdam tripertita ratio esse in his dictis, quia diversis profeta abusus (usus) est verbis {et quia a plurali numero ad singularem descendit}.

α dum enim donum dei β cum enim verba dei

in ubertate gratiae, quia peccati diversa sunt nomina, per delictorum vocabula enumerare vult, tardius (latius) locutus est; unius tamen significationis sunt verba, quia et cum tegit remittit, et cum remittit non inputat. ad laudem enim gratiae dei prolixius loquitur, ut amplificet gratiam. {2a. tres enim gradus fecit propter delictorum varietatem. quorum primus gradus iniquitas est vel inpietas, dum non agnoscitur creator, secundus gradus gravium peccatorum operibus, tertius vero levium. hos tamen omnes in baptismate obliterari. tribus his gradibus totius peccati corpus significavit.} 3. quemadmodum enim (autem) ad paenitentium personam potest pertinere, cum dicit: beati quorum tecta sunt peccata, cum constet paenitentes labore et gemitu remissionem peccatorum adquirere? aut quomodo martyrio congruit, cum (quod) dicit: beatus vir, cui non inputavit dominus peccatum, cum sciamus martyria (gloriam martyrii) passionibus et pressuris adquiri? profeta autem tempus felix praevidens in salvatoris adventu beatos nuncupat, quibus sine labore vel aliquo opere per lavacrum remittuntur et teguntur et non inputantur peccata. 4. apostolus tamen propter plenitudinem temporum, et quia plus gratiae in apostolis est quam fuit in profetis, maiora protestatur, quae ex dono baptismatis consequimur, quia non solum remissionem peccatorum accipere

---

8 dum—dei] *IX*, donum enim dei *cett.* **11** unus *NK* **20** constet] toties *SI*, totiens *X*, queuis *K* **21** paenitentis *SKI* laborem et gemitum *SK* peccatorum exoptent *IX* **24 sq.** ex pressuris *IX* pressuris esse S^2IX **25** adquiri *om.* Φ **26** noncupat *K* **27** lauachrum *X*

sunt, quibus sine labore vel opere aliquo remittuntur iniquitates et teguntur peccata, nulla ab his requisita paenitentiae opera, nisi tantum ut credant. beatus etiam hic vir est, cui non inputavit dominus peccatum. remittere et tegere et non inputare una ratio et unus est sensus. omnia enim uno modo obtinentur et donantur. 2. videtur autem quibusdam tripertita ratio in his dictis, quia diversis profeta usus est verbis, et quia a plurali numero ad singularem descendit. cum enim verba dei in ubertate gratiae, quia peccati diversa sunt nomina, per delictorum vocabula enumerare vult, latius locutus est; unius tamen significationis sunt verba, quia et cum tegit remittit, et cum remittit non inputat. ad laudem enim gratiae dei prolixius loquitur, ut amplificet donum dei. 2a. tres enim gradus fecit propter delictorum varietatem. quorum primus gradus iniquitas est vel inpietas, dum non agnoscitur creator, secundus gradus gravium in operibus peccatorum, tertius vero levium. hos tamen omnes in baptismate obliterari. tribus his gradibus totius peccati corpus significavit. 3. quemadmodum autem ad paenitentium personam potest pertinere, cum dicit: beati quorum tecta sunt peccata, cum constet paenitentes labore et gemitu remissionem peccatorum adquirere? quomodo autem martyrio congruit quod dicit: beatus vir, cui non inputavit dominus peccatum, cum sciamus gloriam martyrii passionibus et pressuris adquiri? profeta autem tempus felix praevidens in salvatoris adventu beatos nuncupat, quibus sine labore vel aliquo opere lavacro remittuntur et teguntur et non inputantur peccata. 4. apostolus tamen propter plenitudinem temporum, et quia plus gratiae in apostolis est quam fuit in profetis, maiora protestatur, quae ex dono baptismatis consequimur, quia non solum remissionem peccatorum accipere nos, sed et

---

2 peccata teguntur *C* **5** sensus est *FGMB* **8** a *om. MBD*^{1}*W* **13** donum dei] gratiam *C* **16** gravium *om. FGMBOD* in operibus grauium *Y* **22** aut quomodo *C* **26** noncupat *A* **27** per lauacrum *WAC*

nos, sed et iustificari et filios dei fieri profitetur, ut beatitudo haec perfectam habeat {et} securitatem et gloriam.

4, 9. Beatitudo ergo haec in circumcisione tantum manet an et in praeputio? 1. id est: {numquid beatitudo ista} Abrahae filiis tantum (tantum filiis) concessa est an et his qui incircumcisi sunt? {1a. si enim illo tempore non prohibitae sunt gentes accedere ad legem et promissionem Abrahae, qui[n] fieri poterat, ut tempore Christi prohiberentur venientes ad gratiam, quando deus plene invitavit?}

⌊Et:⌋ dicimus enim. 2. hoc est, sensu legis loquimur, quia reputata est Abrahae fides (fides Abraham) ad iustitiam. ab origine incipit, ut omnem tergiversationem cavillationis excludat, quia qui a capite excluditur, non habet unde incipiat facere quaestionem.

4, 10. Quomodo ergo reputata est? cum in circumcisione esset an in praeputio? non in circumcisione, sed in praeputio, **11.** et signum accepit circumcisionis signaculum iustitiae fidei, quae est in praeputio, **12.** ut sit pater omnium credentium per praeputium, ut reputetur ⌊et⌋ illis ad iustitiam. 1. Abraham in praeputio cum esset (cum esset in praeputio) credidit deo. quid credidit? semen se habiturum, id est filium, in quo omnes gentes iustificarentur per fidem in praeputio, sicut et Abraham iustificatus est. nam circumcisionem signum accepit iustitiae fidei. credens enim se filium habiturum (filium se habiturum) huius rei signum accepit quam credidit, ut quid credens iustificatus sit, cerneretur. 2. non ergo circumcisio aliquid habet dignitatis, sed signum est tantum. quod signum ideo accipiebant filii Istrahel (Abrahae), ut scirentur filii esse eius (eius filii esse), qui credens deo hoc

---

17 sqq. *cf.* Gen. 17, 10. 11

---

1 sed *om. SK* beatitudo] bono *SK*, bona *IX* **2** habeant *IX* **8** qui *Migne* **21 sq.** cum esset in praeputio *β IX* **25** iustitia Φ

iustificari et filios dei fieri profitetur, ut beatitudo haec gloriam perfectam habeat et securitatem.

4, 9. Beatitudo ergo haec in circumcisione tantum manet an in praeputio? 1. id est: numquid beatitudo ista Abrahae filiis solis concessa est, aut his qui ex gentibus sunt? 1 a. si enim illo tempore non prohibitae sunt gentes accedere ad legem et promissionem Abrahae, qui[n] fieri poterat, ut tempore Christi prohiberentur venientes ad gratiam, quando deus plene invitavit?

Dicimus enim. 2. hoc est: sensu legis loquimur, quia reputata est fides Abrahae ad iustitiam. ab origine incipit, ut omnem tergiversationem cavillationis excludat, quia qui a capite excluditur, non habet unde incipiat facere quaestionem.

4, 10. Quomodo ergo reputata est? cum in circumcisione esset an in praeputio? non in circumcisione, sed in praeputio. **11.** et signum accepit circumcisionis signaculum iustitiae fidei, quae est in praeputio, **12.** ut sit pater omnium credentium per praeputium, ut reputetur illis ad iustitiam. 1. Abraham cum esset in praeputio credidit deo. quid credidit? semen se habiturum, id est filium, in quo omnes gentes iustificarentur per fidem in praeputio, sicut iustificatus est et Abraham. nam circumcisionem signum accepit iustitiae fidei. credens enim filium se habiturum huius rei signum accepit quam credidit, ut quid credens iustificatus sit, cerneretur. 2. non

---

17 sqq. *cf.* Gen. 17, 10. 11

---

1 sq. perfectam habeat et securitatem et gloriam *W A C* **3** et beatitudo *F G M B*[1] *O Y D* **3 sq.** tantum *om. F G W* **4** an et *D C*, an etiam *A* **5** filiis solis] tantum filiis *C* aut] an et *D C* **5 sq.** his—gentibus] iis qui incircumcisi *C* **7** quin] quid *D*, qui *Migne* **9** quando] quam *A* **11** abrahae fides *W A C* **13 sq.** quaestionem facere *A* **15** an cum *W A* **16 sq.** non—praeputio *om. F G M B Y A*[1] **18** fidei iustitiae *D* **19** credentium omnium *D* **20** illis] *C*, et illis *Y D W A*, illi *F G M B O* **23 sq.** et abraham iustificatus est *C* **25** se filium *F G W A*[2] se *om. A*[1] **26** quod *A*[2] sit] est *F G O Y*, *om. B*

signum acceperat, ut aemuli essent paternae fidei et crederent in Iesum, qui promissus est Abrahae, cuius in figura natus est Isaac. nec enim in Isaac omnes gentes benedicentur (benedicuntur), sed in Christo, quia non est aliud datum nomen (nomen datum) sub caelo, in quo oporteat salvos fieri {dicit Petrus apostolus}.

Ut sit pater circumcisionis eorum, qui non solum ex circumcisione sunt, sed et eorum, qui sequuntur vestigia fidei, quae est in praeputio patris nostri Abrahae. 3. hoc dicit, quia credens {Abraham} primum (primus) pater factus est (factus est pater) circumcisionis, sed ⌊et⌋ cordis, non tantum eorum, qui ex eius sunt (sunt ex eius) origine, sed et eorum, qui similiter credunt ex gentibus. {3a. secundum carnem enim Iudaeorum pater est, secundum fidem vero omnium credentium.}

4, 13. Non enim per legem promissio Abrahae aut semini eius, ut heres esset mundi, sed per iustitiam fidei. manifestum est, quia neque adhuc lex data erat neque iam erat circumcisio, quando promissio facta est Abrahae credenti et semini eius, quod est Christus, qui omnium peccata ablueret.

α unde dicit in evangelio Iohannis:

β unde dicit Iohannis baptista:

ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi. non ergo merito servatae legis heres factus est mundi, sed fidei.

α heres factus

β heres autem mundi heres

est terrae, quam in filiis consecutus est. Christus autem heres est gentium {ut David canit: et dabo tibi gentes here-

---

4 Act. 4, 12 24 Ioh. 1, 29 28 Ps. 2, 8

---

1 aemul// *S*, aemulatores *IX* 2 in *pr. om. SIX* 9 quae est in praeputio *om.* Φ 22 dicitur *IX* 27 est *pr. om. I*

ergo circumcisio aliquid habet dignitatis, sed signum est tantum. quod signum ideo accipiebant filii Abrahae, ut scirentur eius filii esse, qui deo credens hoc signum acceperat, ut aemuli essent paternae fidei et crederent in Iesum, qui promissus est Abrahae, cuius in figura natus est Isaac. nec enim in Isaac omnes gentes benedicuntur, sed in Christo, quia non est aliud nomen datum sub caelo, in quo oporteat salvos fieri, dicit Petrus apostolus.

Ut sit pater circumcisionis eorum, qui non solum ex circumcisione sunt, sed et eorum, qui sequuntur vestigia fidei, quae est in praeputio patris nostri Abrahae. 3. hoc dicit, quia credens Abraham primus factus pater est circumcisionis, sed cordis, non tantum eorum, qui sunt ex eius origine, sed et eorum, qui similiter credunt ex gentibus. 3a. secundum carnem enim Iudaeorum pater est, secundum fidem vero omnium credentium.

4, 13. Non enim per legem promissio Abrahae aut semini eius, ut heres esset mundi, sed per iustitiam fidei. manifestum est, quia neque adhuc lex data erat neque iam erat circumcisio, quando promissio facta est Abrahae credenti et semini eius, quod est Christus, qui omnium peccata ablueret. unde dicit Iohannes baptista: ecce agnus dei, ecce qui tollit peccata mundi. non ergo merito servatae legis Abraham heres factus est mundi, sed fidei. heres autem mundi heres est terrae, quam in filiis consecutus est. Christus autem heres est gentium ⌜ut David canit:

---

6 Act. 4, 12 **23** Ioh. 1, 29

---

3 credens deo *C* **6** quia] cui *FGB* **8** sicut dicit *WA* **9** ut sit] et WA^1 **9sq.** circumcisionis—sunt] circumcisionis non his tantum qui sunt in circumcisione *WA* **10** et *om. C* eorum] illis *WA* **13** est pater *FGMAC* est *om.* D^1 **14** origine eius F^1G **14sq.** sed—credunt *om.* FG^1MB et *om.* *YODW*^{1} **20** *post* fidei: ut heres esset mundi *A* **21** promissio iam *C* **22sq.** omnium] hominum *C* **23** iohannis *C* **24** peccatum *C* **25** Abraham *om. C* **27** ut—**p. 139, 2** terrae *DC*

ditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae}. ipsi enim morimur (moriemur) {et vivimus cum eo}.

4, 14. Si enim qui ex lege, {hi} sunt heredes. id est, si hi

α qui ex lege sunt vel sub lege sunt, heredes ex lege sunt,

β qui ex lege vel sub lege sunt, heredes ex lege sunt,

evacuata est fides, abolita est promissio. manifestum est, quoniam, si ex lege hereditas, promissio quae ex fide est facta (facta est) ad Abraham, in irritum venit, quando (sed) non est per legem facta promissio, sed per iustitiam fidei hereditas. {ostendit enim apostolus, quid mali sit hereditatem sperare ex lege.}

4, 15. Lex enim iram operatur. 1. ut penitus ostendat non posse iustificari hominem per legem apud deum neque promissionem per legem fieri potuisse, lex, ait, iram operatur.

α fides autem misericordiam et gaudium.

β ad hoc enim data est, ut reos faceret delinquentes.

{fides autem donum est misericordiae dei, ut per legem rei facti veniam consequantur. idcirco fides gaudium operatur.} non contra legem loquitur, sed anteponit illi fidem, quia qui per legem salvi esse non potuerunt (poterant), gratia dei per fidem salvantur (salvantur per fidem). non ergo lex ira est, sed iram operatur peccati (peccanti), id est poenam, dum non ignoscit, sed vindicat. poena vero (enim) per iram generatur, ira autem nascitur ex peccato. ac per hoc relinqui vult legem

α et confugiri ad fidem,

β ut ad fidem confugiatur,

quae delicta ignoscit, ut salvet.

---

2 *cf.* Rom. 14, 8

---

9 irritum] interitum Φ 27 confugire *K*, confugium fieri *IX* 28 ut] *om.* NS^1, et S^2IX saluat *IX*

et dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae[1]. ipsi enim moriemur et vivimus ⌜cum eo⌝.

4, 14. Si enim qui ex lege, hi sunt heredes. id est, si hi qui ex lege ⌜vel sub lege⌝ sunt, heredes ex lege sunt,

evacuata est fides, abolita est promissio. manifestum est, quoniam, si ex lege hereditas, promissio quae ex fide facta est Abrahae, in irritum venit, sed non est per legem facta promissio, sed per iustitiam fidei ⌜hereditas⌝. ostendit enim apostolus, quid mali sit hereditatem sperare ex lege.

4, 15. Lex enim iram operatur. 1. ut penitus ostendat non posse per legem apud deum hominem iustificari neque per legem promissionem fieri potuisse, lex, ait, iram operatur. ad hoc enim data est, ut reos faceret delinquentes. fides autem donum est misericordiae dei, ut per legem rei facti veniam consequantur. idcirco fides gaudium operatur. non contra legem loquitur, sed anteponit illi fidem, quia qui per legem salvi esse non poterant, gratia dei salvantur per fidem. non ergo lex ira est, sed iram operatur peccanti, id est poenam, dum non ignoscit, sed vindicat. poena enim per iram generatur, ira autem nascitur ex peccato. ac per hoc relinqui vult legem, ut confugiatur ad fidem, quae delicta ignoscit, ut salvet.

---

1 Ps. 2, 8 2 *cf.* Rom. 14, 8

---

2 morimur *O D W* **2sq.** uiuemus *A C* **3** cum eo *C* **4** hi *om. F G Y W A C* heredes sunt *A* **5** vel sub lege *D C* **6** fides et *W A* abolita] destructa *W*, abolita destructa *A* **9** hereditas *D* **12** iustificari hominem per legem apud deum *C* iustificare *A* **13** promissionem per legem *C* fieri] *C*, fidei *cett.* **19** peccati *F G Y W* **20** generatur] operatur $W^1 B^2$

Ubi enim non est lex, nec praevaricatio. 2. hoc dicit, quia sublatis reis de potestate legis data venia praevaricatio nulla est. iustificati enim sunt, qui per praevaricationem legis fuerant peccatores. cessat enim factorum lex, id est observatio sabbatorum, neomeniarum, circumcisionis, escarum discretio, animalis mortui aut

α mustelae observatio.

β sanguis mustelae expiandus.

4, 16. Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini. 1. {firma esse non potest promissio omni semini,} id (hoc) est omni homini ex omni gente, nisi fuerit ex fide, quia origo promissionis ex fide est, non ex lege, quia qui ex (sub) lege sunt, rei sunt; promissio autem reis dari non potest. ac per hoc purificandi sunt prius, ⌊sed⌋ per fidem, ut digni fiant dici filii dei et sit firma promissio. 2. si enim filios dei se dicant, cum sint rei, hoc est sub lege, non est firmum, quia filii dei liberati sunt a peccato. si ergo qui sub lege sunt eruendi {de}sub lege sunt, ut promissionem mereantur accipere, quanto magis qui sub lege non est. non enim (ergo) expedit, ut se mittat sub lege, ut possit conpendio medelam vulneris invenire.

Non ei quod ex lege est tantum, sed et ei qui ex fide est Abrahae. 3. hoc est, quod supra dixit omni semini, tam Iudaeorum, qui utique ex lege veniebant, quam gentilium qui fidem sequuntur Abrahae, quam gentilis credidit {,ut esset iustus}. sine lege enim credidit Abraham. ideoque magis gentilibus iungitur Abraham,

α firmam esse promissionem ex fide Abrahae.

β ut firma sit eis promissio credentibus ei, cui credidit Abraham.

---

1 neque *SIX* 5 neomeniorum NS^1K 15 est *om.* Φ 16 liberi *NK* 19 legem *SIX*

Ubi enim non est lex, nec praevaricatio. 2. hoc dicit, quia sublatis reis de potestate legis data venia praevaricatio nulla est. iustificati enim sunt, qui per praevaricationem legis fuerant peccatores. cessat enim factorum lex, id est observatio sabbatorum, neomeniarum, circumcisionis, escarum discretio, animalis mortui aut sanguis mustelae expiandus.

4, 16. Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio omni semini. 1. firma esse promissio non potest omni semini, hoc est omni homini ex omni gente, nisi fuerit ex fide, quia origo promissionis ex fide est, non ex lege, quia qui sub lege sunt, rei sunt; promissio autem reis dari non potest. ac per hoc purificandi sunt prius per fidem, ut digni fiant dici filii dei et sit firma promissio. 2. si enim filios dei se dicant, cum sint rei, hoc est sub lege, non est firmum, quia filii dei liberati sunt a peccato. si ergo qui sub lege sunt, eruendi desub lege sunt, ut promissionem mereantur accipere, quanto magis qui sine lege est. non ergo expedit, ut se mittat sub lege, ut possit conpendio medelam vulneris invenire.

Non ei quod ex lege est tantum, sed ⌜et⌝ ei qui ex fide est Abrahae. 3. hoc est, quod supra dixit omni semini, tam Iudaeorum, qui utique ex lege veniebant, quam gentilium, qui fidem sequuntur Abrahae, quam gentilis habuit, ut esset iustus. sine lege enim credidit Abraham. ideoque magis gentilibus iungitur Abraham, ut firma sit eis promissio credentibus ei, cui credidit Abraham.

---

1 enim] autem *WA* **3** iustificati gratis W^1 **4** factorum *om. FGMBOYWA* **5** sabbatorum et *A* numeniarum *C*, neumeniarum *W* **8** ideoque *W* **9sq.** non potest promissio *C* **14** fili *C* **16** fili *C* **17** eruendi—sunt *om. FGMBWA* **18** sine lege est] sub lege non est *WAC* **19** legem *C* **20** et DW^2AC **21** qui] quod $FMBY^1$ **23** sequuntur] requiruntur *A* **24** habuit] credidit *C*

4, 17. Qui est pater omnium nostrum, sicut scriptum est: quia patrem multarum gentium posui te. 1. confirmavit exemplo legis Abraham omnium patrem esse, sed eorum qui credunt, et sic firmam esse promissionem, si fidei causa recedatur a lege, quia promissio regni caelorum iustis deputata est, non peccatoribus. et qui sub lege sunt, sub peccato sunt, quia omnes peccatores (peccaverunt), nec posse aliquem et sub lege esse et gratiam consequi, sicut ad Galatas ait: evacuati estis a Christo, qui in lege iustificamini: a gratia excidistis.

Ante eum, cui credidisti deum. 2. ut unum deum omnium doceat,

α loquitur ad gentiles — β adloquitur gentiles

Abraham ipsi deo credidisse et iustificatum esse

α ante quem et in quem gentes credunt, ut iustificarentur et non sit distantia — β ante eum, in quem et gentes credunt, ut iustificentur, ut non sit distantia

Iudaei et Graeci in fide, quia sublata circumcisione et praeputio unum fiunt in Christo, quia et Abraham in praeputio credidit et iustificatus est.

Qui vivificat mortuos et vocat ea, quae non sunt, tamquam ea, quae sunt. 3. hoc dicto ad fidem Abrahae gentes invitat, quia cum esset in praeputio credens deo, cuius nunc fides praedicatur in Christo, vivificatus est cum sua coniuge. cum

α essent enim senes, reviruerunt, — β essent enim obsoleta aetate seniores reviruerunt,

ita ut non diffideret habiturum se ex Sarra filium, quam et sterilem sciebat et in qua iam cursus (fluxus muliebris) naturae defecerat, ut per haec non curent neque de praeputio neque

---

2 Gen. 17, 4 9 Gal. 5, 4

---

5 si *om.* Φ 8 galathas *KIX* 11 credidit Φ 18 sublata] sabbata Φ 18 sq. circumcisio et praeputium S^1IX 22 ea *om.* *SIX* sunt *alt.*] sint NS^1 24 vivificatus] iustificatus *SIX*

4, 17. Qui est pater omnium nostrum, sicut scriptum est: quia patrem multarum gentium posui te. 1. confirmavit exemplo legis Abraham omnium patrem esse, sed eorum qui credunt, et sic firmam esse promissionem, si fidei causa recedatur a lege, quia promissio regni caelorum iustis est deputata, non peccatoribus. et qui sub lege sunt, sub peccato sunt, quia omnes peccaverunt, nec posse aliquem et sub lege esse et gratiam consequi, sicut ad Galatas ait: evacuati estis a Christo, qui in lege iustificamini: a gratia excidistis.

Ante eum, cui credidisti deum. 2. ut unum deum omnium doceat, adloquitur gentiles Abraham ipsi deo credidisse et iustificatum esse ante eum, in quem et gentes credunt, ut iustificentur, ut non sit distantia Iudaei et Graeci in fide, quia sublata circumcisione et praeputio unum fiunt in Christo ⌜, quia et Abraham in praeputio credidit et iustificatus est⌝.

Qui vivificat mortuos et vocat ea, quae non sunt, tamquam ea, quae sunt. 3. hoc dicens ad fidem Abrahae gentes invitat, quia cum esset in praeputio credens deo, cuius nunc fides praedicatur in Christo, vivificatus est cum sua coniuge. cum essent enim ⌜obsoleta⌝ aetate seniores reviruerunt, ita ut non diffideret habiturum se ex Sarra filium, quam sterilem sciebat et in qua iam fluxus muliebris naturae defecerat, ut per haec non curent neque de praeputio neque

2 Gen. 17, 4 9 Gal. 5, 4

4 sed *om.* *FGMBOY* 6 deputata est *C* 8 sicut idem *W*, sicut item *A* galathas *FBODA* 11 cui tum *F*, cui cum *BY* credidistis *FGMOYW*, credidit *DA* 12 loquitur ad *D* 13 ante] apud *WA* in quem *om.* *A* 16 quia—est *D* 18 dicens] dicto *C* 21 obsoleta] *C*, obsolita *A*, absolute *W* 22 reviruerunt (reuer- A^1)] reuiguerunt *W*, seruierunt FG^1MB 23 quam et *WAC* 24 praeputio] circumcisione *A*

de circumcisione, et prompti sint circa fidem, securi, quia cui credunt vivificat mortuos, nec alium esse, qui hanc habeat potestatem,

α et cum vult esse quae non sunt, statim eius voluntate succurrunt.

β ut cum voluerit esse quae non sunt, statim eius voluntate subsistant.

4. ideo Abraham, cum pater adhuc non esset, vocatus est pater {multarum gentium} et credidit securus de dei potentia. {4a. ut autem pater Christi idem esse deus crederetur, cui credidit Abraham, tale signum datum est in Zacharia et Elisabeth, cum promissio redditur in mundo inminente Christo, quale datum fuerat in Abraham et Sarra, quando signata promissio est, ut simili genere emortua corpora senectute generarent sanctum Iohannem, sicut natus fuerat et Isaac.}

4, 18. Qui contra spem in spem credidit. 1. manifestum est, quia cum spem non haberet generandi {Abraham} credidit deo sperans (fidem habens) contra spem generare se, sciens omnia posse deum.

Ut fieret pater multarum gentium secundum quod dictum est: sic erit semen tuum. {1a. hoc in Genesi.} 2. ostendens enim illi stellas caeli dixit: sic erit semen tuum, quod credens iustificatus est. credidit enim quod mundo inpossibile videtur, dum in rerum natura (naturam) non cadit, ut possint senes generare et {sciant} tanta copia multiplicari semen eorum, ut numerari non possit. ideo{que} pretiosa est fides, quia contra id quod scit aut videt, futurum credit, hac spe consolans se, quia deus est qui promittit. {2a. de quo plus sentiri par est, quam humana inbecillitas capit.}

---

16 sqq. *cf.* Gen. 15, 5 sq.

---

5 uoluntati S^2IX **27** ideoque βK **28** quia] quod K

de circumcisione et prompti sint circa fidem, securi quia credunt ei, qui vivificat mortuos, nec alium esse, qui hanc habeat potestatem, ut cum voluerit esse quae non sunt, ⌜statim⌝ eius voluntate subsistant. 4. ideo Abraham, cum pater adhuc non esset, vocatus est pater multarum gentium et credidit securus de dei potentia. 4a. ut autem pater Christi idem esse deus crederetur, cui credidit Abraham, tale signum datum est in Zacharia et Elisabeth, cum promissio redditur in mundo inminente Christo, quale datum fuerat de Abraham et Sarra, quando signata promissio est, ut simili genere emortua corpora senectute generarent sanctum Iohannem, sicut natus fuerat et Isaac.

4, 18. Qui contra spem in spem credidit. 1. manifestum est, quia cum spem non haberet generandi Abraham, credidit deo fidem habens contra spem generare se, ⌜sed⌝ sciens omnia posse deum.

Ut fieret pater multarum gentium secundum quod dictum est: sic erit semen tuum. 1a. hoc in libro Geneseos dictum est. 2. ostendens enim illi stellas caeli dixit: sic erit semen tuum, quod credens iustificatus est. credidit enim quod mundo inpossibile videtur, dum in rerum naturam non cadit, ut possint senes generare et sciant tanta copia multiplicari semen eorum, ut numerari non possit. ideoque pretiosa est fides, quia contra id quod videt aut scit, credit futurum. hac enim spe se consolatur, quia deus est qui

13 sqq. *cf.* Gen. 15, 5 sq.

1 circumcisione] praeputio *A* **1 sq.** quia—qui] quia cui credunt *C* **3** statim *C* **4** subsistunt *C* **5** et *om. FGMBOYWA* **8** helisabeth *Y*, helisabet *W* mundum *WA* **9** de] in *C* sara *D ubique* **10** mortua *FG MBOYWA* **11** iohannen *C* **12** isac *C* **15** sed *C* **18 sq.** in genesi *C* **19** dictum est *om. C* **22** ut possint] ut possent *MBW*, ut possit *A*, posse *OD* sciant *om. WAC* **24** scit aut uidet *C* **25** enim *om. C* consolans se *C*

4, 19. Et non infirmatus in fide non consideravit corpus suum emortuum, cum iam {fere} centum annorum esset, et emortuam vulvam Sarrae. **20.** in repromissione autem dei non haesitavit diffidentia, sed confirmatus est in fide dando gloriam deo, **21.** certum habens quia qui promisit potens est et facere. **22.** ideoque aestimatum est illi ad iustitiam. 1. hoc laude dignum praedicat Abrahae, quia cum {se} sciret non posse, infirmitatem suam fide firmavit, ut crederet se posse per deum, quod sciret fieri per mundi decreta non posse. magni ergo meriti est apud deum, qui contra scientiam suam deo credidit, non dubitans posse illum {utpote deum}, quod scit secundum mundi rationem fieri non posse. {1a. pro certo enim habet deum ultra rationem mundi esse; nemo enim intra id esse dicendus est quod creavit. ideo huiusmodi remunerandus a deo est, quia auctori suo plus tribuit quam ipse sapit. quod quidem nullius pretii esset, si omnes aequa sentirent, sed multorum diffidentia conmendatur fides credentium apud deum.} 2. hortatur ergo gentes ad hanc fidei firmitatem, ut dei promissionem et gratiam sine aliqua ambiguitate suscipiant, securi exemplo Abrahae, quia inde credenti laus crescit, si quod incredibile est et mundo stultum videtur, credatur, quia quanto inpossibile putatur quod creditur, tanto magis honorabilior erit credens. {et vere tamen stultum esset hoc credere, si sine deo fieri diceretur.} 3. et {ideo} tanto laudabilior est Abrahae fides ceterorum fide, quia nullis signorum prodigiis adtracta est. quoniam autem mundus certa lege et potestate gubernatur et regitur modo a deo definito (definito a deo), homines autem amore carnis circa rationem studiosi deum huius opificem neglexerunt, deus, ut errorem auferret

---

1 non *pr.*] non est S^2IX aestimatum] reputatum S^2IX 3 esset annorum IX 8 abraham S^2IX 7 ideo SIX

promittit, 2a. de quo plus sentiri par est, quam humana inbecillitas capit.

4, 19. Et non infirmatus in fide non consideravit corpus suum emortuum, cum iam fere centum annorum esset, et emortuam vulvam Sarrae. **20.** in repromissione autem dei non haesitavit diffidentia, sed confirmatus est in fide dando gloriam deo, **21.** certum habens quia qui promisit potens est et facere. **22.** ideoque aestimatum est illi ad iustitiam. 1. hoc laude dignum praedicat Abrahae, quia cum se sciret non posse, infirmitatem suam fide firmavit, ut crederet se posse per deum, quod sciret fieri per mundi decreta non posse. magni ergo meriti est apud deum, qui contra scientiam suam deo credidit, non dubitans posse illum utpote deum, quod scit secundum mundi rationem fieri non posse. 1a. ⌜pro certo enim habet deum ultra rationem mundi esse; nemo enim intra id esse dicendus est quod creavit.⌝ ideo huiusmodi remunerandus a deo est, quia auctori suo plus tribuit quam ipse sapit. quod quidem nullius pretii esset, si omnes aequa sentirent, sed multorum diffidentia conmendatur fides credentium apud deum. 2. hortatur ergo gentes ad hanc fidei firmitatem, ut dei promissionem et gratiam sine aliqua ambiguitate suscipiant, securi exemplo Abrahae, quia inde credenti laus crescit, si quod incredibile est et mundo stultum videtur, credatur, quia quanto stultum putatur quod creditur, tanto magis honorabilior erit credens. et vere tamen stultum esset hoc credere, si sine deo fieri diceretur. ⌜3. et ideo tanto laudabilior est

---

1 sentire *A* **3** infirmatur *FGMO* non] nec *FGMBOYDAC*, *om. W* **4** iam *om. WA* **5** esset annorum *BWAC* mortuam *FGMY* **6** autem] etiam *WA* **7** confortatus *WA* in *om. FGMYODWA* dans *WA* **8** certum habens] plenissime sciens *WA* quia] *om. FGMB*, quoniam *W* qui] *Y*, quod *FGMBODC*, quaecumque *WA* **9** ideo *FGMBO* aestimatum] reputatum *WA* **13** ergo] enim *W* **14 sq.** illum—posse *om. A* **14** utpute *GMW* **15 sqq.** pro—creavit *C* **18** est a deo *OC* **25** quantum *WA* stultum] impossibile *C* **27** et ideo—**p. 149, 9** mancipati *D*

et deum se omnium demonstraret, hoc se posse et fecisse praedicari voluit, quod mundo inpossibile est, ut qui hoc crederent damnatis his, qui ratione mundi inflati deum neglexerunt, discreti salvarentur dei dominio deputati (mancipati).

4, 23. Non autem scriptum est tantum propter illum solum, quia reputatum est illi, **24.** sed etiam propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitavit Iesum Christum dominum nostrum ex mortuis, **25.** qui traditus est propter peccata nostra et resurrexit propter iustificationem nostram. 1. in Abraham formam dicit datam Iudaeis et gentibus, ut exemplo eius credamus in deum et Christum et {in} sanctum spiritum (spiritum sanctum), ut reputetur nobis iustitia. quamvis differat quod nunc creditur, unum tamen donum habet fides. hoc ergo consequimur, quod credimus. credentes enim Christum dei

α filium adoptamur filii; nihil enim potuit ultra donari

β esse filium a deo adoptamur in filios; nihil enim ultra potuit donare

credentibus, quam ut filii dei dicantur perfidis abdicatis. nos enim filii dei vocamur, illi autem nec servi digni sunt nuncupari. 2. pro infinita enim magnificentia sua deus hoc donavit diligentibus se,

α ut suae dignum est maiestati,

β quod sua dignum est maiestate,

non quod homines mereantur, quia in dono plus magis dantis quam accipientis consideratur sublimitas, et ex eo plus accipit laudis, cum parvis (parvulis) magna dona largitur per Chris-

---

6 illum] ipsum Φ **9** quia *S I X* **22 sq.** donauit hoc deus *I X*

Abrahae fides ceterorum fide, quia nullis signorum prodigiis adtracta est. quoniam autem mundus certa lege et potestate gubernatur et regitur modo definito a deo, homines autem amore carnis circa rationem studiosi deum huius opificem neglexerunt, deus, ut errorem auferret et deum se omnium demonstraret, hoc se posse et fecisse praedicari voluit, quod mundo inpossibile est, ut qui hoc crederent damnatis his, qui ratione mundi inflati deum neglexerunt, discreti salvarentur dei dominio mancipati.]

4, 23. Non autem scriptum est tantum propter illum solum, quia reputatum est illi, **24.** sed etiam propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitavit Iesum Christum dominum nostrum ex mortuis, **25.** qui traditus est propter peccata nostra et resurrexit propter iustificationem nostram. 1. in Abraham formam dicit datam Iudaeis et gentibus, ut exemplo eius credamus in deum et Christum et in spiritum sanctum et reputetur nobis iustitia. quamvis differat quod nunc creditur, unum tamen donum habet fides. hoc ergo consequimur, quod credimus. credentes enim Christum dei esse filium a deo adoptamur in filios; nihil enim ultra potuit donare credentibus, quam ut filii dei vocentur perfidis abdicatis. nos enim filii dei vocamur, illi autem nec servi digni sunt nuncupari. 2. pro infinita enim magnificentia sua deus hoc donavit diligentibus se, quod sua dignum est maiestate, non quod homines mereantur, quia in dono plus magis dantis quam accipientis consideratur sublimitas, et ex eo plus consequitur laudis, cum humilibus magna dona largitur per Christum, qui

---

10 est autem scriptum *FGMBOYDWA* **10sq.** propter—solum] propter ipsum tantum *WA*, tantum propter ipsum solum *cett.* **11** etiam] et *WA* **14** ex] a *WA* **14sq.** peccata] delicta *WA* **15** surrexit *FG²ODC* **17** in christum *DC* **18** sanctum spiritum *WA* reputatur *FGM* ad iustitiam *OD* **19** tamen] tantum *A* **22** vocentur] dicantur *C* **25** suae *C* maiestati *WC* **27** consequitur] accipit *C* **28** humilibus] paruolis *C*

tum, qui nostri causa occidi se passus est, ut nos {data venia} a secunda morte erueret, id est a poena inferni, {2a. ut pro laetitia triumphi mortis evictae gratia nos iustificationis donaret, ut digni essemus dici filii dei. ante passionem enim qui baptizati sunt, solam remissionem acceperunt peccatorum, quorum zelo satanas occidit salvatorem. post resurrectionem vero tam hi qui prius quam isti qui postea baptizati sunt, omnes iustificati sunt per datam formam fidei trinitatis acceptoque spiritu sancto, qui signum est credentium, quod sint filii dei. et ut ad cumulum nobis iustificationis proficeret,} 3.

α et surrexit, β resurgens,

ut praeceptis suis auctoritatem tribuens aemulos nos eorum hac fiducia faceret, per quam iustificemur {et meritis nos augeremus per quae gloriam adepti clari appareamus in regno dei, quia} iustificati ⌊autem⌋ a morte teneri non possumus,

α quia morte β passione enim

salvatoris victa mors, quae prius peccati causa dominabatur, iustificatos ab eo retinere non audet.

5, 1. Iustificati igitur ex fide pacem habeamus ad deum per dominum nostrum Iesum Christum. pacem habere cum deo (cum deo habere) fides facit, non lex. haec enim nos deo reconciliat sublatis peccatis, quae nos deo fecerunt (fecerant) inimicos. et quia dominus Iesus huius gratiae minister est, per ipsum pacificati sumus deo. {maior enim fides quam lex est. lex enim nostra causa est, fides dei. et lex ad praesentem disciplinam pertinet, fides vero ad salutem pertinet perpetuam.} et (sed) qui de Christo non ita sentit ut debet, ad fidei praemia non poterit pervenire (pervenire non poterit), quia fidei non tenet veritatem.

---

1 nostra *K* 24 fecerant *β K* 30 fide *SIX*

nostri causa occidi se passus est, ut nos data venia a secunda morte erueret, id est a poena inferni, et surrexit, 2a. ut pro laetitia triumphi mortis evictae gratia nos iustificationis donaret, ut digni essemus dici filii dei. ante passionem enim qui baptizati sunt, solam remissionem acceperunt peccatorum, ⌜quorum zelo satanas occidit salvatorem⌝. post resurrectionem vero tam hi qui prius quam isti qui postea baptizati sunt, omnes iustificati sunt per datam formam fidei trinitatis acceptoque spiritu sancto, qui signum est credentium, quod sint filii dei. et ut ad cumulum nobis iustificationis proficeret, 3. resurgens praeceptis suis auctoritatem tribuit, ut eorum aemuli meritis nos augeremus, per quae gloriam adepti clari appareamus in regno dei, hac fiducia, qua iustificati a morte teneri non possumus; passione enim salvatoris victa mors, quae prius peccati causa dominabatur, iustificatos ab eo retinere non audet.

5, 1. Iustificati igitur ex fide pacem habeamus ad deum per dominum nostrum Iesum Christum. pacem cum deo habere fides facit, non lex. haec enim nos deo reconciliat sublatis peccatis, quae nos deo fecerant inimicos. et quia dominus Iesus huius gratiae minister est, per ipsum pacificati sumus deo. maior enim fides quam lex est. lex enim nostra causa est, fides dei. et lex ad praesentem disciplinam pertinet, fides vero ad salutem pertinet perpetuam. sed qui de Christo non ita sentit ut debet, ad fidei praemia pervenire non poterit, quia fidei non tenet veritatem.

---

1 nostra *GM* a *om. FG*^{1}*B*^{1}*OYD*^{1} **2** a *om. FGBY* **3** mortis triumphi *A* gratiam nobis *D* **4** enim] uero *W* **6** quorum—salvatorem *C* **7** vero *om. A* **8 sq.** accepto *Y*^{2}*A* **13** qua] quia *OC*, *om. D* **14** enim] uero *W* **18** a deo *A* **20** fecerunt *O*^{1}*A* **23** nostri *D* et *om. A* **25** debet] habet *WA* **25 sq.** non poterit peruenire *C*

5, 2. Per quem et accessum habemus ad gratiam istam, in qua stamus et gloriamur in spe gloriae dei. manifestum est per Christum nos aditum habere ad gratiam dei. ipse est enim arbiter dei et hominum, qui nos doctrina sua erigens sperare fecit donum gratiae dei stantes in fide eius. ideo ⌊dixit⌋ stantes, quia prius iacuimus, credentes autem erecti sumus gloriantes in spe

α promissionis eius. β claritatis quam promisit nobis.

5, 3. Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus nostris. 1. quoniam per tribulationes oportet nos intrare in regnum dei, ideoque et in his gloriandum docet. spei autem addita tribulatio augmentum facit praemii. {index enim fixae spei tribulatio est, quae testimonium perhibet ad coronam.} hoc et (unde) dominus ait: beati eritis, cum vos persequentur et dicent omne malum adversum vos propter iustitiam dei. gaudete et exultate, ecce enim copiosa merces vestra in caelo. contemnere enim {praesentia et} quae oblectamento sunt et in pressura non cedere spe futurorum magnum meritum (magni meriti) est apud deum. ideoque in tribulatione gloriandum est, quia tanto plus accepturum se credit, quantum in tribulatione se viderit fortiorem.

Scientes quod tribulatio patientiam operatur. 2. hoc est tribulationem patientiam operari, si tribulatio ipsa motum non patiatur infirmitatis aut dubitationis.

---

11 sq. *cf.* Act. 14, 22 **15** Matth. 5, 11. 12

---

1 quam *IX* **2** istam *om.* Φ **6** in *om.* NS^1K **11** nostris *om.* Φ **15** et] enim S^2IX **19** oblectamenta *K* **20** in *om.* *SK* **22** quanto *IX*

5, 2. Per quem et accessum habemus ad gratiam istam, in qua stamus et gloriamur in spe gloriae dei. manifestum est per Christum nos aditum habere ad gratiam dei. ipse est enim arbiter dei et hominum, qui nos doctrina sua erigens sperare fecit donum gratiae dei stantes in fide eius. et ideo stantes, quia prius iacuimus, credentes autem erecti sumus gloriantes in spe claritatis quam promisit nobis.

5, 3. Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus nostris. 1. quoniam per tribulationes nos oportet intrare in regnum dei, ⌈ideoque et⌉ in his gloriandum docet. spei enim addita tribulatio augmentum facit praemii. index enim fixae spei tribulatio est, quae testimonium perhibet ad coronam. unde dominus ait: beati eritis, cum vos persequentur et dicent omne malum adversum vos propter iustitiam dei. gaudete et exultate, ecce enim copiosa merces vestra in caelo. contemnere enim praesentia et quae oblectamento sunt et spe futurorum in pressura non cedere magnum meritum est apud deum. ideoque in tribulatione gloriandum est, quia tanto plus accepturum se credit, quanto in tribulatione se viderit fortiorem.

Scientes quod tribulatio patientiam operatur. 2. hoc est tribulationem patientiam operari, si tribulatio ipsa motum non patiatur infirmitatis vel dubitationis.

---

10 sq. *cf.* Act. 14, 22 **14** Matth. 5, 11. 12

---

1 habemus per fidem *WA* ad] in *WAC* **1 sq.** gratia ista *A* **2** gloriae filiorum *D* **4** enim est *C*, est *om. FG*^{1}*MBWA* **4 sq.** doctrina—erigens] doctrinae suae regium *FGMB* **5 sq.** stante fide *C* **6** et *om. C* prius] ipsi *A* **10** nostris *om. A* **10 sq.** oportet nos *C* **11** ideoque et *C* **14** estis *A* **15** persecuntur *A* aduersus *FGMBOY* **17** copiosa est *C* **18** et *alt. om. A* **19** magnum meritum] spe futurorum magni meriti *C* **20** tribulationibus *C* **21** quantum *A* **22** quod] quia *WA* **24** vel] aut *C*

5, 4. Patientia autem probationem. 1. manifestum est, quia patientia, si talis fuerit, qualem diximus, firma videtur (videbitur) probatio.

Probatio autem spem. 2. spes in eo, qui probatus videtur, non inmerito dicitur. dignus enim scitur (scietur) accepturus remunerationem ⌊a deo⌋ in regno dei.

5, 5. Spes autem non confundit, quia caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. 1. spes non confundit, dum stulti et hebetes a perfidis iudicamur, credentes

α quae mundana negarit ratio.

β quae mundana carent ratione.

pignus enim caritatis dei in nobis habemus (habemus in nobis) per spiritum sanctum datum nobis. fidelibus (fidele) enim esse promissum dei probat spiritus sanctus datus apostolis et nobis,

α quo diversis linguis inperiti loquerentur prorsus ad confirmandam spem caritatem dei commendans in nobis, et quia caros appellat, possibile est securos nos esse de promissione,

β qui ut inperiti loquerentur cum interpretationibus praestitit ad confirmandam spem, ut et caritatem dei commendaret in nobis, ut quia caros falli inpossibile est, securos nos faceret de promissione,

quia et deus est qui promisit et his quos caros habere vult promisit. {1a. quia enim fidei nostrae rationem humana verba adserere non valent, virtutum testimonio, quae cum tacent clamant, rationabilis adprobatur ad confusionem prudentium mundi, qui audacia verborum terrenis contra caelestia dimicant et carnalibus adversus spiritalia et prudentes se dicere non erubescunt. nam sicut peregrini hominis inprobabilis origo in terra aliena est, ita et fidei nostrae veritas peregrinatur in terris. et quia natura eius verbis explicari non potest, virtutis, quae maior res est, testimonio conmendatur.}

16sqq. *cf.* Act. 2, 4 **25** Cic. Catil. 1, 21

---

10 et] *om. SK*, ac *IX* **13** in *om. S*[1]*IX*

5, 4. Patientia autem probationem. 1. manifestum est, quia patientia, si talis fuerit, qualem diximus, firma videbitur probatio.

Probatio autem spem. 2. spes in eo, qui probatus videtur, non inmerito dicitur. dignus enim scietur accepturus remunerationem in regno dei.

5, 5. Spes autem non confundit, quia caritas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis. 1. spes non confundit, dum stulti et hebetes a perfidis iudicamur, credentes inpossibilia mundo. pignus enim caritatis dei habemus in nobis per spiritum sanctum datum nobis. fidele enim esse promissum dei probat spiritus sanctus datus apostolis et nobis, qui diversis linguis praestitit, ut inperiti loquerentur cum interpretationibus ad confirmandam spem, ut et caritatem dei conmendaret in nobis, ut quia caros falli inpossibile est, securos nos faceret de promissione, quia et deus est qui promisit et his quos caros habere vult promisit. 1a. quia enim fidei nostrae rationem humana verba adserere non valent, nisi virtutum testimonio, quae cum tacent clamant, rationabilis adprobatur ad destructionem prudentium mundi, qui audacia verborum terrenis armis contra caelestia dimicant et carnalibus adversus spiritalia et prudentes se dicere non erubescunt. nam sicut peregrini hominis inprobabilis origo in terra aliena est, ita et fidei nostrae veritas peregrinatur in terris. et quia natura eius verbis explicari non potest, virtutis, quae maior res est, testimonio conmendatur.

13sq. *cf.* Act. 2, 4 **20** Cic. Catil. 1, 21

---

4 spes uero *WA* **7** autem] enim *W*, uero *A* **10sq.** inpossibilia mundo] quae mundi carent ratione *DC* **15** confirmandum FG^1 **20** rationalis *WA* **21** destructionem] confusionem *WAC* quia *FGMB*^{1}*W* **22** caelestia] caelestibus *W*, ecclesiam *B* **26** res *om.* $FG^1MBOYWA^1$

5, 6. Ut quid enim Christus, cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est? **7.** vix enim pro iusto quis moritur; nam pro bono forsitan quis audeat mori. 1. si pro incredulis ac deo (dei) inimicis Christus ad tempus morti se dedit — ad tempus enim mortuus est, quia tertia die resurrexit — quanto magis, cum in illum credimus, auxiliis suis muniet nos. ad hoc enim pro nobis mortuus est, ut et vitam et gloriam nobis adquireret. si ergo (itaque si) pro inimicis mortuus est, quantum praestet amicis debet intellegi. apud homines ergo, id est secundum tempus visus est mori (mori visus est),

α cum apud inferos vivus inferni claustra confringeret potestate virtutis suae.

β ille enim apud inferos pro salute animarum inreverentes et nequam spiritus iudicabat.

{1a. tempora in mundo sunt, ubi oritur et occidit sol et luna crementum et detrimentum facit et dies et nox in statu suo non perseverant. res enim, quae tempori et aetati subiecta est, mutabilis semper est. huic ergo tempori Christus mortuus est, dum excessit e corpore. ubi autem tempus non est et aetas, ibi non solum vivus, sed et victor repertus est.} 2. hinc voluit affectum salvatoris erga nos commendare, cum dicit: vix pro iusto quis moritur. Christus autem pro inpiis mortuus est. si enim pro iusto vix aliquis moritur,

α pro impiis quomodo potest fieri, ut quis moriatur? pro uno bono forsitan audeat quis mori aut forte non audeat, quia ambigue dictum est.

β quomodo potest fieri, ut pro inpiis quis moriatur? et si pro bono uno forte audeat quis mori aut forte non audeat, quia utrumque difficile esse significat,

quemadmodum videri potest, ut {audeat} aliquis pro multorum impietatibus ⌊audeat⌋ mori? {2a. si quis enim pro iusto aut bono forte audeat mori, miseratione quadam inlectus aut affectu bonorum operum eius, pro inpiis vero non solum quod

---

5 dei *β KIX* **7** in *om. SK* **31** impietates *S*, impietate *IX*

5, 6. Ut quid enim Christus, cum adhuc peccatores essemus, secundum tempus pro inpiis mortuus est? **7.** vix enim pro iusto quis moritur, nam pro bono forsitan quis audeat mori. 1. si pro incredulis ac deo inimicis Christus ad tempus morti se dedit — ad tempus enim mortuus est, quia tertia die resurrexit — quanto magis, cum in illum credimus, auxiliis suis muniet nos. ad hoc enim pro nobis mortuus est, ut et vitam et gloriam nobis adquireret. itaque si pro inimicis mortuus est, quantum praestet amicis debet intellegi. apud homines ergo, id est secundum tempus, mori visus est; ille enim apud inferos pro salute animarum inreverentes et nequam spiritus iudicabat. 1a. tempora ex mundo sunt, ubi oritur et occidit sol et luna incrementum et detrimentum facit et dies et nox in statu suo non perseverant. res enim, quae tempori et aetati subiecta est, mutabilis semper est. huic ergo tempori Christus mortuus est, dum excessit e corpore. ubi autem tempus non est et aetas, ibi non solum vivus, sed et victor repertus est. 2. hinc voluit affectum salvatoris erga nos conmendare, cum dicit: vix pro iusto quis moritur. Christus autem pro inpiis mortuus est. si enim pro iusto vix aliquis moritur, quomodo potest fieri, ut pro inpiis quis moriatur? et si pro uno bono forte audeat quis mori aut forte non audeat, quia utrumque difficile esse significat, quemadmodum videri potest, ut audeat aliquis pro multorum inpietatibus mori? 2a. si quis enim pro iusto aut bono forte audeat mori, miseratione quadam inlectus aut affectu bonorum operum eius, pro inpiis vero non solum quod suadeat mori deest, sed et quod in lacrimas provocet. 3. Christus autem mortuus est pro im-

---

5 dei *WA* **7** in *om. FG¹MBYWA¹C* **9** inimicis] inpiis *W* **10** prestat *FGMBY* **13** ex] in *ODC* **14** crementum *WC* **15** perseuerat *W¹C* quae et *WA* **18** et *alt. om. FG* **21** aliquis] quis *A* **22** fieri *om. WA* pro impiis quomodo potest fieri ut quis *C* **24** significauit *A* **28** vero *om. A* in] ad *A*, *om. W* **29** autem] enim *W*

suadeat mori deest, sed et quod in lacrimas provocet.} 3. Christus autem mortuus est pro inpietatibus populi adhuc non sui, ut omnia, quae mundus diffidit, faceret credibilia. {3a. duos ergo gradus fecit, iusti et boni. quamvis et iustus bonus dicendus sit, tamen genera ipsa posuit, iustum in exercitio significans, bonum vero natum, qui simplicitate innocens dicatur. unde quamvis melioris meriti sit, quantum ad locum istum pertinet, iustus quam bonus, tamen pro bono, inquit, forte aliquis audeat mori, ut, quia miserabilior causa innocentiae est, ad hoc cogi forte aliquem posse significat. denique optant parentes pro infantibus bonis mori, non dicam uxores pro bonis maritis. 4a. nam si velimus de bono et iusto proponere, aliquando meliorem iustum deprehendimus, aliquando proponendum bonum. si enim iuxta dei legem, qui iustus est, melior bono est, sed illo, qui necdum secum laboravit, ut amplificaret se bonis. exercitio enim bonum naturae suae iustus meliorabit. si autem iuxta mundum fuerit iustus, praeponitur illi bonus propter innocentiam, quia huiusmodi non est sine impietate iustitia. itaque omnis natura bona est. iustitia autem legis dei fructus est conpetens naturae. ideoque iustitia bonitas est. unde iusti semper appellantur et boni, non tamen semper boni iusti, quia non propter opera vocantur boni, sed propter innocentiam. iustitia enim perfecta est bonitas, dum explet opere naturae suae bonum.}

5, 8. Conmendat autem suam caritatem deus in nobis. sic conmendat caritatem

α suam: adhuc inimicis β suam, dum adhuc inimicis benivolus est et mittit qui salvet eos, cum utique non mereantur.

---

25 autem *om.* NS^1K

pietatibus populi et adhuc non sui, cum pro callosis debitoribus tarde aliquis fidem suam se obligare patiatur. 3a. duos ergo gradus facit, iusti et boni. quamvis et iustus bonus dicendus sit, tamen genera ipsa posuit, iustum in exercitio significans, bonum vero natum, qui propter simplicitatem innocens dicatur. unde quamvis melioris meriti sit, quantum ad locum istum pertinet, iustus quam bonus, tamen pro bono, inquit, forte aliquis audeat mori, ut, quia miserabilior causa innocentiae est, ad hoc cogi forte aliquem posse significat. denique optant parentes pro bonis filiis mori, non dicam uxores pro bonis maritis. 4a. nam si velimus de bono et iusto proponere, aliquando meliorem iustum deprehendimus, aliquando praeponendum bonum. si enim iuxta dei legem, qui iustus sit, melior bono est, sed illo, qui necdum secum laboravit, ut amplificaret se bonis. iustus enim bonum naturae suae melioravit. si autem iuxta mundum fuerit iustus, praeponitur ei bonus propter innocentiam, quia huiusmodi non est sine severitate iustitia nec severitas inmunis a malitia. itaque omnis natura bona est. iustitia autem ⌈legis dei⌉ fructus conpetens naturae est. ideoque iustitia bonitas est. unde iusti semper appellantur et boni, non tamen semper boni iusti, quia vocantur boni non propter opera, sed propter innocentiam. iustitia enim perfecta est bonitas, dum explet naturae suae bonum opere.

5, 8. Conmendat autem suam caritatem deus in nobis. sic conmendat caritatem suam dum adhuc inimicis

---

1 cum] sicut *WA* **1 sq.** cum—patiatur] ut omnia—credibilia *D ex recens. α β, p. 158, 3* **2** fide sua *W* obligare se *C* patiatur aut tardis quis fidem suam obligare patiatur *A* **3** fecit *WAC* **5** qui simplicitate *C* **10** bonis filiis] infantibus *C* **14** sit] est *DC* **15** suae exercitio *D* **15 sq.** iustus—melioravit] exercitio enim bonum naturae suae iustus meliorauit *C* **16** meliorabit *FGBMY* **17** ei] illi *C* **18** severitate] impietate *C* nec—malitia *om. C* **19** legis dei *DC* **19 sq.** est competens naturae *C* **22** non propter opera uocantur boni *C* **23 sq.** opere naturae suae bonum *C* **25 sq.** in nobis deus *Y*

Quoniam si, cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, **9.** multo magis iustificati nunc in sanguine ipsius salvi erimus ab ira per ipsum. 1. {hoc dicit quia} si pro peccatoribus filium suum deus mori (occidi) permisit, quid faciet pro iustificatis, nisi servet eos ab ira, id est tutos illos praestet ab inlusione diaboli, ut securi sint in die iudicii, cum perfidos coeperit (coeperit perfidos) ultio devastare. 2. quoniam enim bonitas dei nullum perire vult, morte dignis misericordiam dedit, ut intellegentibus dei gratiam circa se adderet dignitatem et gloriam ⌊,ingratis cumularet ad poenam⌋. ingrati hi sunt qui deo vocante dissentiunt, dei gratiam abnuentes, ut in proposito erroris et malignitatis permaneant.

5, 10. Si enim, cum inimici essemus reconciliati sumus deo per mortem filii eius, multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius. manifestum est, quia si, ut reconciliaret nos sibi, deus filium suum morti tradidit, quanto magis reconciliatos salvos faciet in vita ipsius. non enim poterit minime diligere amicos, qui prodest inimicis. si enim mors salvatoris profuit nobis adhuc impiis, quanto magis iustificatis vita ipsius, cum resurgit a mortuis? quia sicut mors eius a diabolo nos eruit, ita et vita eius de die iudicii {dei} nos liberabit.

5, 11. Non solum autem hoc, sed et gloriamur in deo per dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. non tantum pro accepta salute et securitate deo ⌊per dominum nostrum Iesum Christum⌋ gratias agendas docet, sed et gloriandum in deo per dominum nostrum Iesum Christum (per I. Chr. in deo), qui dignatus est ex inpiis et inimicis dici nos sibi (suos)

---

2 multo igitur Φ **19** non—**21** ipsius *om.* Φ **22** a *om. SI* **23** liberauit *K* **25** iesum christum dominum nostrum *IX*

benivolus est et mittit qui salvet eos, cum utique non mereantur.

Quoniam si, cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est, **9.** multo magis iustificati nunc in sanguine ipsius salvi erimus ab ira per ipsum. 1. hoc dicit, quia si pro peccatoribus filium suum deus occidi permisit, quid faciet pro iustificatis, nisi servet eos ab ira, id est tutos illos praestet ab inlusione diaboli, ut securi sint in die iudicii, cum coeperit perfidos ultio devastare. 2. quoniam enim bonitas dei nullum perire vult, morte dignis misericordiam dedit, ut intelligentibus dei gratiam circa se adderet dignitatem et gloriam. ingrati hi sunt qui deo vocante dissentiunt, dei gratiam abnuentes, ut in proposito erroris et malignitatis permaneant.

5, 10. Si enim, cum inimici essemus, reconciliati sumus deo per mortem filii eius, multo magis reconciliati salvi erimus in vita ipsius. manifestum est, quia si, ut reconciliaret nos sibi, deus filium suum morti tradidit, quanto magis reconciliatos salvos faciet in vita ipsius. non enim poterit minime diligere amicos, qui prodest inimicis. si enim mors salvatoris profuit nobis adhuc impiis, quanto magis iustificatis vita ipsius, cum resurgit a mortuis? quia sicut mors eius a diabolo nos eruit, ita et vita eius de die iudicii dei nos liberabit.

5, 11. Non solum autem hoc, sed et gloriamur in deo per dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconcilitationem accepimus. non tantum pro accepta salvatione et securitate deo gratias agendas docet, sed et gloriandum per Iesum Christum in deo, qui di-

---

3 essemus] simus *A* **4sq.** magis ergo (*add.* iam *W*) nunc iustificati *W A* **7** occidi deus *F G* pro *om. M* **9** ultio perfidos *W* **18** sibi nos *A* **20** non—inimicis *om. C* **21** adhuc impiis *om. C* **22** iustificatis *om. C* **23sq.** nos de die *W* **24** dei *om. W A* **25** hoc *om. W A* **28** salvatione] salute *W A C*

amicos, ut omnia beneficia per Christum nos consecutos (consecutos nos) gaudeamus,

α in eodem honore habentes filium, in quo est pater,

β ut quia per ipsum cognovimus deum, gloriantes in eo reddamus ei honorificentiam parem deo patri,

ipso sibi idoneo teste praedicante: ut honorificent, inquit, filium, sicut honorificant patrem. post dei ergo patris providentiam et donum quod dedit per Christum, ut personam filii nobis gratam faceret, quia per unum Christum redempti sumus ab uno deo patre, adiecit:

5, 12. Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit et per peccatum mors et sic in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt. 1. {quoniam} superius dei gratiam per Christum datam ostendit secundum ordinem veritatis, nunc ipsum ordinem unius dei patris per unum Christum filium eius declarat, ut quia Adam unus {— id est Eva, et ipsa enim Adam est —} peccavit in omnibus, ita unus Christus filius dei peccatum vicit in omnibus. et quia propositum gratiae dei erga genus humanum ostendit, ut ipsa primordia peccati ostenderet, ab Adam coepit, qui prius (primum) peccavit, ut providentiam unius dei per unum reformasse doceret, quod per unum fuerat lapsum et tractum in mortem. 2. hic ergo unus est, per quem salvati hanc illi reverentiam quam deo patri debemus, ipso volente. dicit enim {idem} alio loco: qui in his servit Christo, placet deo,

α scriptum est enim:

β cum scriptum est:

dominum deum tuum adorabis et ipsi (illi) soli servies. si ergo soli deo serviendum dicit, et Christo serviri (servire) praecepit, in unitate dei est Christus nec dispar aut

---

7 Ioh. 5, 23 **26** Rom. 14, 18 **29** Deut. 6, 13; Matth. 4, 10

---

1 consecutos *om.* Φ **14** sic] ita Φ **15** superius] studiosius Φ **23** prouidentia Φ **26** uolente agamus S^2IX enim in IX

gnatus est filio suo arbitro ex impiis et inimicis dici nos suos amicos, ut omnia beneficia per Christum consecutos nos gaudeamus, ut quia per ipsum cognovimus deum, gloriantes in eo reddamus ei honorificentiam parem deo patri, ipso sibi idoneo teste praedicante: ut honorificent, inquit, filium, sicut honorificant patrem. post dei ergo patris providentiam et donum quod dedit per Christum, ut personam filii gratam nobis faceret, quia per unum Christum redempti sumus ab uno deo patre, adiecit:

5, 12. Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit et per peccatum mors et sic in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt. 1. quoniam superius dei gratiam per Christum datam ostendit secundum ordinem veritatis, nunc ipsum ordinem unius dei patris per unum Christum filium eius declarat, ut quia unus Adam — id est Eva, quia et mulier Adam est — peccavit in omnibus, ita unus Christus filius dei peccatum vicit in omnibus. et quia propositum gratiae dei erga genus humanum ostendit. ut ipsa primordia peccati manifestaret, ab Adam coepit, qui primum peccavit, ut providentiam unius dei per unum reformasse doceret, quod per unum lapsum fuerat et tractum in mortem. 2. hic ergo unus est, per quem salvati hanc illi reverentiam quam deo patri debemus, ipso volente. dicit enim idem alio loco: qui in his servit Christo, placet deo, cum scriptum sit: dominum

5 Ioh. 5, 23 24 Rom. 14, 18 25 Deut. 6, 13; Matth. 4, 10

1 filii sui arbitrio *Y* 4sq. ipsi (ipso *F W*) soli idoneo *F G O D W* 8 nobis gratam *C* faceret et *W A* 10sq. in hunc mundum peccatum *A* 12 homines mors *W A* 15 eius *om. C* 16 adam unus *C* eua et ipsa enim adam est *C* mulier] ipsa *D* 19sq. manifestaret] ostenderet *C* 22 fuerat lapsum *D C* adtractum *A*, contractum *W* 25 sit] est *C* scriptum est enim *D*

alter deus, quando cum soli deo serviendum lex conminetur, Christo serviens deo placere dicatur. sicut igitur (igitur sicut) per unum {hominem} peccatum in hunc mundum intravit et per peccatum mors, ita et per unum Christum damnatio peccati

α et vita aeterna,

β et mors peccati praestans vitam aeternam,

quod inferius declarat. 2a. in quo {—id est in Adam—} omnes peccaverunt. {ideo dixit in quo, cum de muliere loquatur, quia non ad speciem retulit, sed ad genus.} 3. manifestum

α est in Adam omnes peccasse.

β itaque est in Adam omnes peccasse quasi in massa.

ipse enim per peccatum corruptus quos generavit (genuit), omnes nati sunt sub peccato. ex eo igitur cuncti peccatores, quia ex ipso sumus omnes. hic enim beneficium dei perdidit, dum praevaricavit, indignus factus edere de arbore vitae, ut moreretur. mors autem dissolutio corporis est, cum anima a corpore separatur. 4. est et alia mors, quae secunda dicitur in gehenna, quam non peccato Adae patimur,

α propriis enim peccatis adquiritur.

β sed eius occasione propriis peccatis adquiritur.

a qua boni inmunes sunt, tantum quod in inferno erant, sed superiori (superiore) quasi in libera, quia ad caelos ascendere non poterant; sententia enim tenebantur data in Adam. quod cirografum in decretis

α manentem a Christo evacuatum est.

β morte Christi deletum est.

{sententia autem decreti fuit, ut unius hominis corpus solveretur super terram, anima vero vinculis inferni detenta exitia pateretur.}

---

25 sqq. *cf.* Col. 2, 14

---

16 praeuaricatus est *X* **23** libera *sc. custodia*] libero Φ qui ad *SIX* **25** cyrographum (-fum *K*) *KIX* **26** manentem] *cf. CC vol. IX praef. 8, p. X sq., Rönsch, Itala und Vulgata p. 277*

deum tuum adorabis et ipsi soli servies. si ergo soli deo serviendum dicit, et Christo servire praecepit, in unitate enim dei est Christus nec dispar aut alter deus, quando cum soli deo serviendum lex conminetur, Christo serviens deo placere dicatur. igitur sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit et per peccatum mors, ita et per unum Christum damnatio peccati et mors peccati praestans vitam aeternam, quod inferius declarat. 2a. in quo — id est in Adam — omnes peccaverunt. ideo dixit in quo, cum de muliere loquatur, quia non ad speciem retulit, sed ad genus. 3. manifestum est itaque omnes in Adam peccasse quasi in massa. ipse enim per peccatum corruptus quos genuit, omnes nati sunt sub peccato. ex eo igitur cuncti peccatores, quia ex ipso sumus omnes. hic enim beneficium dei perdidit, dum praevaricavit, indignus factus edere de arbore vitae, ut moreretur. mors autem separatio animae a corpore est. 4. est et alia mors, quae secunda dicitur in gehenna, quam non peccato Adae patimur, sed eius occasione propriis peccatis adquiritur. a qua boni inmunes sunt, tantum quod in inferno erant, sed superiore quasi in libera, quia in caelos ascendi non poterat; sententia enim tenebantur data in Adam. quod cirografum in decretis morte Christi deletum est. sententia autem decreti haec fuit,

---

22 sq. *cf.* Col. 2, 14

---

1 ipsi] illi *DW* **2** seruiri Y^2C **3** enim *om. DC* aliter *FGMB* **4** conminetur] dicat comminatur *C*, commonet G^2OD, dicat communiter utique *WA* **9** in *alt. om. WAC* **10** loquitur A^2, loquebatur *D* **12** in adam omnes *C* ipso A^2 **13** corrupto *A*, *om.* W^1 **15** hinc *FGB* **16** ut non G^2 **17** separatio—est] dissolutio—separatur *DC ex recens. α β, p. 164, 17 sq.* a] de *G* **19** eius] ei *FG* occasione patimur W^1 **21** libera *sc. custodia* qui *FGD* ad caelum (-los *D*) *DWA* ascendere (-di *WA*) non poterant *ODWA* **22** tenebatur D^2W chirografum *C*, cyrographum *FGOA* decreto *FGMBOD* **23** mortis *FGDA* sententiae *FGMBOD* autem] enim *A* decreta *FGBOD* haec *om. C* fuit] sunt $FG^1MBODWA^1$

5, 13. Usque ad legem enim peccatum erat in hoc mundo. peccatum autem non inputabatur, cum lex non esset. 1. in Adam omnes dicit peccasse, sicut supra memoravi, et usque ad legem datam non inputatum esse peccatum. putabant enim se homines apud deum inpune peccare, sed non apud homines. nec enim naturalis lex penitus obtorpuerat,

α non enim ignorabant, quia quod sibi fieri nolebant,

β quia non ignorabant, quia quod pati nolebant,

aliis facere non debebant. nam usque adeo non ignotum fuit peccatum inter homines, ut Iacob, cum idola sua apud illum quaereret socer eius Laban, in quo inventum fuisset furtum, morte dignum iudicaret. et Iosef, quamvis per calumniam, tamen quasi reus clausus in carcere est. et pistor et pincerna Faraonis ob delictum similiter passi sunt, et Moyses occiso Aegyptio adterritus lege fugit. 2. quomodo ergo non inputabatur peccatum, cum lex non esset? aut quomodo vindicabatur, nisi lex sciretur? naturalis lex (lex naturalis) semper est nec ignorabatur aliquando, sed putabatur ad tempus tantum auctoritatem habere, non et apud deum reos facere.

α ignorabatur enim deus iudicaturus opus humanum

β ignorabatur enim, quia iudicaturus est deus genus humanum,

ac per hoc non inputabatur peccatum, quasi peccatum esset apud deum, incuriosum deum adserentes. adubi autem lex data est per Moysen, manifestatum est deum curare (curare

---

8 sqq. *cf.* Quaest. 4, 1, p. 24, 20 **11 sqq.** *cf.* Gen. 31, 32 sqq. **13 sqq.** *cf.* Gen. 39, 20 **14 sq.** *cf.* Gen. 40, 1 sqq. **15 sq.** *cf.* Exod. 2, 12 sqq.

---

3 omnes *om.* Φ **6** naturalis lex] natura uel lex *K* **10** incognitum *K* **14** in carcerem *IX* **16** lege *om. IX* fugit] *om. SK*, fugerit IX^2, fuerit X^1 **18** naturalis lex] natura uel lex *K* **19** tantum] tamen Φ **25** adubi] at ubi Φ, *corr. Bulhart cf. Thes. I 825, 7* **26** musen NS^1

ut unius hominis corpus solveretur super terram, anima vero vinculis inferni detenta exitia pateretur.

5, 13. Usque ad legem enim peccatum erat in hoc mundo. peccatum autem non inputabatur, cum lex non esset. 1. in Adam omnes dicit peccasse, sicut supra memoravi, et usque ad legem datam non inputatum esse peccatum. putabant enim se homines apud deum inpune peccare, ⌜sed⌝ non apud homines. nec enim naturalis lex penitus obtorpuerat, quia non ignorabant, quia quod pati nolebant, aliis facere non debebant. nam usque adeo non fuit peccatum ignotum inter homines, ut Iacob, cum idola sua quaereret apud illum Laban socer eius, in quo inventum esset furtum, morte dignum iudicaret. ⌜et Iosef, quamvis per calumniam, tamen quasi reus clausus in carcere est.⌝ et pistor et pincerna Faraonis ob delictum missi in vincula sunt et Moyses occiso Aegyptio adterritus lege fugit. 2. quomodo ergo non inputabatur peccatum, cum lex non esset? aut quomodo vindicatum legitur, si latebat lex? naturalis enim lex semper est nec ignorabatur aliquando, sed putabatur ad tempus ⌜tantum⌝ auctoritatem habere, non et apud deum reos facere. ignorabatur enim, quia iudicaturus est deus genus humanum, ac per hoc non inputabatur peccatum, quasi peccatum non esset apud deum, incuriosum deum adserentes. adubi autem data est lex per Moysen, manifestatum est curare deum res humanas et non inpune

---

9 sq. *cf.* Quaest. 4, 1, p. 24, 20 **11 sqq.** *cf.* Gen. 31, 32 sqq. **13 sqq.** *cf.* Gen. 39, 20 **15 sq.** *cf.* Gen. 40, 1 sqq. **16** *cf.* Exod. 2, 12 sqq.

---

1 uniuscuiusque G^2A^2 **3** erat] aderat *W*, *om. MC* **8** sed *C* **9** quia] qui *FGBWA*^{1} **10** alii *FG*^{1}*B* **11** ignotum fuit peccatum *C* **12** apud illum quaereret socer laban *C* **13** esset] fuisset *DC* **13 sqq.** et—est *D* **15 sq.** uinculo *OW* **18** uindicabatur nisi lex sciretur G^2 **19** enim lex *om. FGDC* **20** tantum *DC* et *om. A* **21** quia summi W^1 **22** est] esset *A* **23** esset cognitum *WA* **24** adubi] at ubi *codd., corr. Bulhart cf. Thes. I 825, 7* lex data est *C* lex est *A* **25** manifestum *FGMOA* curare] curae habere *WA*

deum) res humanas et non inpune futurum his, qui malefacientes in praesenti evadunt. 3. nam utique si inter se magistra natura peccata non intermittenda (inulta) censebant, quanto magis deum {haec}, quem mundi sciebant opificem, requisiturum non debuerant ignorare, quippe cum Sodoma et Gomorra per ignem adiudicata sint deperire, quod oblivio quidem texerat, Moyses autem, ut firmaret deum iudicem fore, scribendo manifestavit. sed cum praetermisso deo figmenta coeperunt in honorem dei recipere, depravati mente partem legis naturalis, quae prima est, calcaverunt. 4. quia lex naturalis tres habet partes, cuius prima haec est, ut agnitus honoretur creator nec eius claritas et maiestas alicui ⌊de creaturis⌋ deputetur. secunda autem pars est moralis, hoc est, ut bene vivatur modestia gubernante. congruit enim homini habenti notitiam creatoris vitam suam lege frenare {ne frustretur agnitio}. tertia vero pars est docibilis (docilis), ut notitia creatoris dei et exemplum morum ceteris tradatur, ut discant, quemadmodum apud creatorem meritum conservatur (conlocatur). haec est vera et Christiana prudentia.

5, 14. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen. 1. quoniam non inputabatur peccatum, antequam lex daretur per Moysen, sicut dixi, ipsa usurpationis inpunitate regnabat mors, sciens

α ad se illos pertinere. β sibi illos devotos.

regnabat ergo mors securitate dominationis suae tam in hos, qui ad tempus evadebant, quam in illos (istos), qui etiam hic poenas dabant pro malis operibus suis. omnes enim suos esse videbat, quia qui facit peccatum servus est peccati. inpune enim peccare (etenim cedere) putantes magis delin-

---

7 sq. *cf.* Gen. 19, 24 **28** Ioh. 8, 34

---

3 censebat Φ **4** sciebat SKX **5** debuerat Φ **6** sit NS^1K **7** muses NS^1 **10** partim SKI^1 **11** lex naturalis] natura uel lex K **17** notitiam Φ tradat KIX **21** musen NS^1, moisen K putabatur Φ **22** musen NS^1, moisen K **26 sq.** quam—suis *om.* Φ **29** peccare se I^2X

futurum his qui malefacientes quacumque ex causa evadunt ad praesens. 3. nam utique si inter se magistra iustitia vel natura peccata non inulta censebant, quanto magis deum haec, quem mundi sciebant opificem, requisiturum non debuerant ignorare, quippe cum Sodoma et Gomorra per ignem adiudicata sint deperire, quod oblivio quidem texerat, Moyses autem, ut firmaret deum iudicem fore, scribendo revelavit. sed cum praetermisso deo coeperunt figmenta in honorem dei recipere, depravati mente partem legis naturalis, quae prima est, calcaverunt. 4. quia lex naturalis tres habet partes, cuius prima pars haec est, ut agnitus honoretur creator nec eius claritas et maiestas alicui praeter filio deputetur. secunda autem pars est moralis, id est, ut bene vivatur modestia gubernante. congruit enim homini habenti notitiam creatoris vitam suam lege frenare, ne frustretur agnitio. tertia vero pars est docilis, ut notitia creatoris dei et exemplum morum ceteris tradatur, ut discant, quemadmodum apud creatorem meritum conlocatur. haec est vera et Christiana prudentia.

5, 14. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen. 1. quoniam non inputabatur peccatum, priusquam lex daretur per Moysen, sicut dixi, ipsa usurpationis inpunitate regnabat mors, sciens sibi illos devotos. regnabat ergo mors securitate dominationis suae tam in hos, qui ad tempus evadebant, quam in istos, qui etiam hic poenas dabant

---

6 sq. *cf.* Gen. 19, 24

---

1 sq. in praesenti euadunt *DC* **2** iustitia vel *om. C* **4 sq.** debuerunt *WA* **6** sunt *FGMWA* **7** adfirmaret *A* fore] fuisse *A* revelavit] manifestauit *C* **8** figmenta coeperunt *C* **9** partem *om. FGMBWA* mente—legis] legem (-i *W*) mentis *WA* **11** pars *om. C* **12** praeter filio] de creaturis *C* **13** id] hoc *C* **14** creatoris apud se *A* **15** refrenare *FGOD* **16** docibilis *D* et] ad *A*, *om. FGBO* **20** mosen *C*, musen *F*, *post* moysen *add.* et (etiam *D*) in eos qui non peccauerunt *FGMODWA* antequam *C* **21** musen *F*

quebant {circa haec peccata promptiores, quae mundus quasi licita nutriebat}. quo facto gaudebat satanas securus, quod causa Adae relictum a deo hominem in possessione (possessionem) haberet. {regnabat ergo mors.}

In eos qui peccaverunt in similitudine (similitudinem) praevaricationis Adae, qui est forma futuri. 2. {qui est forma futuri,} quod in subiectis monstrabimus. itaque non in omnes mortem regnasse manifestum est, quia non peccaverunt omnes in similitudine (similitudinem) praevaricationis Adae, id est, non omnes contempto deo peccaverunt. qui autem sunt, qui contempto deo peccaverunt, nisi qui contempto (neglecto) creatore servierunt creaturae deos sibi constituentes, quos colerent ad iniuriam dei? nam et Thare (Thara) pater Abrahae et Nachor et Laban proprios deos sibi vindicabant, et peccatum Adae non longe est ab idolatria; praevaricavit enim putans se hominem futurum deum; aestimavit enim hoc magis profuturum quod diabolus suasit quam quod deus iussit, in loco dei diabolum statuens, unde et subiectus factus est diabolo. 3. similiter et hi transgresso deo, dum creaturae serviunt, peccant simili ⌊modo⌋, non eodem, quia similitudo ('simili modo') solet habere aliquid dissimile. nec enim potest dici, quia et hi praeceptum ⌊a deo⌋ acceperunt non edendi de arbore sicut Adam. fuerunt qui peccaverunt non praeterito deo, sed in lege naturali. qui enim intellexit et veneratus est deum, nulli honorificentiam nominis ac maiestatis eius inpertiens, si peccavit, {— quia inpossibile est non peccare,—}

---

14 sq. *cf.* Ios. 24, 2; Gen. 31, 30 **23** *cf.* Gen. 2, 17

---

2 securus *om.* Φ **3 qq.** possessionem β *K* **5** in eos qui] etiam super eos qui non Φ **14** thare] hara *NS*¹, haram *S*²*I*¹*X* **14 sq.** proprio *NS*¹ **17** magis] homini *IX* **19** hi] in *K*, *om. SIX* **22** hi *om.* Φ

pro malis operibus suis. omnes enim suos esse videbat, quia qui facit peccatum servus est peccati. inpune etenim cedere putantes magis delinquebant, circa haec peccata promptiores, quae mundus quasi licita nutriebat. quo facto gaudebat satanas securus, quod causa Adae relictum a deo hominem possidebat. regnabat ergo mors.

In eos qui peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae, ⌜qui est forma futuri⌝. 2. qui Adam forma futuri est, quod in subiectis monstrabimus. itaque non in omnes regnasse mortem manifestum est, quia non omnes peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae, id est, non omnes contempto deo peccaverunt. qui autem sunt, qui contempto deo peccaverunt, nisi qui neglecto creatore servierunt creaturae deos sibi constituentes, quos colerent ad iniuriam dei? idcirco laetabatur in istis diabolus, quia videbat illos imitatores suos effectos. nam et Thara pater Abrahae et Nachor et Laban proprios deos habebant, et peccatum Adae non longe est ab idolatria; praevaricavit enim putans se hominem futurum deum; aestimavit enim hoc magis profuturum quod diabolus suasit quam quod deus iussit, in loco dei diabolum statuens, unde et subiectus factus est diabolo. 3. similiter et hi transgresso deo, dum serviunt creaturae, peccant simili, non eodem modo, ⌜quia 'simili modo' solet habere aliquid dissimile. nec enim potest dici, quia et hi

---

2 Ioh. 8, 34 **16 sq.** *cf.* Ios. 24, 2; Gen. 31, 30

---

3 enim *W A C* cedere] credere *B W A*, peccare *D* **4 sq.** quae—facto *om. F G*^{1} *M B O* **5** quod] quo *F G*^{1} *M B W*, quoniam *A* **6** possideret *M C*, possiderit *W* regnauit *C* **7** et in eos *W A* similitudine *F G B C* **8** qui—futuri *D* qui *alt.*] quia *G B O* **8 sq.** qui—est *om. D* **10** mortem regnasse *W A C* **11** peccauerunt omnes *C* similitudine *F G C* **12 sq.** qui—peccaverunt *om. F G*^{1} *M B O D W A* **15 sq.** idcirco—effectos *om. C* istis] his *F G* **16** tara *W*, thare *A* **17** habebant] sibi uindicabant *D C* **19** hominem] cum homo esset *W A* **21** factus *om. A C* **22** similiter et hi *om. C* **22 sq.** creaturae seruiunt *C* **23** simili *pr.*] simili modo *C* quia—**p. 173, 1** Adam *D*

α in lege peccavit, quia denegabat. ideoque in istos mors non regnavit, in eos autem in quos regnavit, ipso domino abusi sunt.

β sub deo peccavit, non in deum, quem iudicem sensit. ideoque in huiusmodi mors non regnavit, in hos autem sicut dixi regnavit, qui sub specie idolorum servierunt diabolo.

{3 a. propterea quod lex in auctoritate non erat promulgata, iudicem deum praesentire nequiverunt; maxima enim pars mundi deum fore iudicem ignorabat. perpauci autem, in quos non regnavit mors; in quos autem regnavit, post istam mortem, quae prima dicitur, a secunda excepti sunt ad poenam et perditionem futuram; in quos autem non regnavit, quia non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae, sub spe reservati sunt adventui salvatoris in libera, sicut legitur de Abraham, quia quamvis apud inferos fuerit, discretus tamen longo intervallo, ita ut chaos esset ingens inter iustos et peccatores, quanto magis inpios, ut iustis esset refrigerium et peccatoribus aestus, inpiis vero ardor, ut ante iudicium quid unusquisque dignus esset non lateret. ac per hoc regnabat in eos mors, quia videbat opera subtilitatis suae profecisse eis ad poenam quasi inimicis. non enim latuit illum ad hoc factum hominem in mundo, ut imperium unius dei praedicaret, quod praevaricatus est satanas.} 4. ac si in Graeco

α sic habeat etiam in eos regnasse mortem qui non peccaverunt in similitudine praevaricationis Adae

β non ita cautum dicatur—sic enim dicitur scriptum etiam in eos regnasse mortem qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae—

totum enim hic conplexus videtur, ut quia mors, id est dissolutio, per invidiam facta est diaboli, et in eos qui non pec-

---

17 *cf.* Luc. 16, 26

praeceptum acceperunt non edendi de arbore sicut Adam1. fuerunt etiam qui peccaverunt non praeterito deo, sed in lege naturali. qui enim intellexit, sive ex traduce sive iudicio naturali et veneratus est deum, nulli honorificentiam nominis et maiestatis eius inpertiens, si peccavit, — quia inpossibile est non peccare, — sub deo peccavit, non in deum, quem iudicem sensit. ideoque in huiusmodi mors non regnavit, sed in hos regnavit, sicut dixi, qui sub specie idolorum servierunt diabolo. 3 a. propterea quod lex in auctoritate non erat promulgata, iudicem deum praesentire nequiverunt; maxima enim pars mundi deum fore iudicem ignorabat. perpauci autem erant, in quos non regnavit mors; in quos autem regnavit, post istam mortem, quae prima dicitur, a secunda excepti sunt ad poenam et perditionem futuram; in quos autem non regnavit, quia non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae, sub spe reservati sunt adventui salvatoris in libera, sicut legitur de Abraham, quia quamvis apud inferos fuerit, discretus tamen longo intervallo, ita ut chaos esset ingens inter iustos et peccatores, quanto magis inpios, ut iustis esset refrigerium et peccatoribus aestus, inpiis vero ardor, ut ante iudicium quid unusquisque dignus esset non lateret. ac per hoc ergo regnabat in eos mors, quia videbat opera subtilitatis suae profecisse eis ad poenam quasi inimicis. non enim latuit illum ad hoc factum hominem in mundo, ut imperium unius dei praedicaret, a quo praevaricatus est satanas. 4. ac si in Graeco non ita cautum dicatur — sic enim dicitur scriptum etiam in eos regnasse mortem, qui non peccaverunt

---

1 *cf.* Gen. 2, 17 18 sq. *cf.* Luc. 16, 26

---

3 sq. intellexit iudicio naturali siue ex traduce *C* 5 et] ac *DC* eius *om. D* 6 quem *om. FGMBWA* 7 huiusmodi] hos *D* 7 sq. sed—dixi] in hos autem sicut dixi regnauit *C* 9 praeterea F^2MBWA 14 exempti *A* 15 similitudine *FGMB* 18 fuit *C* interuallo est *D* 19 magis inter *Y* 20 iustis et piis *A* 24 in hunc mundum *WA* 25 a quo] quod *C*

caverunt regnasse mortem. moriuntur enim, quod votum (voti) est satanae. {4a. quod si verum esset, non oportuit dici: regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, si ab initio usque ad finem regnat in omnes. aut forte gradus fecit, ut ab Adam usque ad Moysen regnaverit et a Moyse usque ad Christum, a Christo vero usque ad finem? ut ad quam utilitatem haec locutio proficeret, cum nec sic locutus probetur? dixit enim: ab Adam regnavit mors usque ad Moysen, propter quod lex non erat manifestata, ut data lege sub auctoritate eius viverent, scientes quid caverent, ne regnaret in eos mors. 4b. igitur qui ante legem hoc servavit natura duce quod postea lex mandavit, numquid potest dici, quia mors regnavit in eum? nam vide, quid de eo scriptum sit: peccatum, inquit, non inputabatur, cum lex non esset. et adiecit: sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, eo utique tempore, quo lex non erat. et convenit, ut quia antequam lex daretur mors regnavit, in eos regnasse dicatur, qui peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae, sicut supra memoravimus. 4c. sicut enim post datam legem qui fornicationi aut idolis servierunt contemnentes legislatorem, regnavit in eos mors, ita et ante legem qui sensum legis praesenserunt honorificantes auctorem eius, non utique regnavit in eos mors. propterea enim regnasse dicitur, quia cognitio unius dei evanuerat in terris. denique sic coepit data lex: ego sum, inquit, dominus deus tuus, qui eduxi te de Aegypto, de domo servitutis. non erunt tibi dii alii praeter me et non facies tibi idolum neque ullam similitudinem. 4d. data igitur lex est, ne mors regnaret, ut abolitis peccatis prioribus uni deo obsecundaret genus humanum. unde alio loco dicit idem apostolus: non regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obaudiatis ei. quo dicto ostendit etiam nunc

25 Exod. 20, 2sqq. 31 Rom. 6, 12

1 regnasse mortem dicat *Migne*

in similitudinem praevaricationis Adae —, totum enim hic conplexus videtur, ut quia mors, id est dissolutio, per invidiam facta est satanae, et in eos qui non peccaverunt regnasse mortem. moriuntur enim, quod voti est satanae. 4a. quod si verum esset, non oportuit dicere: regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, si ab initio usque ad finem regnat in omnes. aut forte gradus fecit, ut ab Adam usque ad Moysen regnaverit et a Moyse usque ad Christum, a Christo vero usque ad finem? ut ad quam utilitatem haec locutio proficeret, cum nec sic locutus probetur? dixit enim: ab Adam regnavit mors usque ad Moysen, propter quod lex non erat manifestata, ut data lege sub auctoritate eius viverent, scientes quid caverent, ne regnaret in eos mors. 4b. igitur qui ante legem hoc servavit natura duce quod postea lex mandavit, numquid potest dici, quia mors regnavit in eum? nam vide, quid de eo scriptum sit: peccatum, inquit, non inputabatur, cum lex non esset. et adiecit: sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen, eo utique tempore, quo lex non erat. et convenit, ut quia antequam lex daretur mors regnavit, in eos regnasse dicatur, qui peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae, sicut supra memoratum est. 4c. sicut enim post datam legem qui fornicationi et idolis servierunt contemnentes legislatorem, regnavit in eos mors, ita et ante legem qui sensum legis praesenserunt honorificantes auctorem eius, non utique regnavit in eos mors. propterea enim regnasse dicitur, quia cognitio unius dei evanuerat in terris. denique sic coepit data lex: ego sum, inquit, dominus deus tuus, qui eduxi te

---

28 Exod. 20, 2sqq.

---

1 similitudine *FGC* **3** satanae] diaboli *DC* **5** esset] est *FGMBO DW* dici *YDC* **7** aut] hoc id *OD* grados *C* **10** *post* proficeret: non appareat A^2 **17** sed non *W* **18** eo *om. FGMBYWA* **19** quo] quod *FBA*^{1} **23sq.** legisdatorem *D*, legisfactorem *W* **26** enim] in eos *W* **27sq.** lex data *FGM*, lex data sic cepit *G*

regnare mortem, si lex contemnatur. quod enim regnum mortis est, nisi cum fit voluntas eius, dum imperat ad perniciem obaudientis? cuius imperii voluntas caput est idolatriae. 4e. et tamen sic praescribitur nobis de Graecis codicibus, quasi non ipsi ab invicem discrepent. quod facit studium contentionis. quia enim propria quis auctoritate uti non potest ad victoriam, verba legis adulterat, ut sensum suum quasi verbis legis adserat, ut non ratio, sed auctoritas praescribere videatur. constat autem quosdam Latinos porro olim de veteribus Graecis translatos codicibus}

5. α respondentes ad haec non tacemus, quia codices nostri ex Graecis veteribus originem habent, quos incorruptos simplicitas temporum probat. postea autem hereticis perturbantibus et quaestiones torquentibus

β quos incorruptos simplicitas temporum servavit et probat. postquam autem a concordia animis dissidentibus et hereticis perturbantibus torqueri quaestiones coeperunt,

multa inmutata sunt ad sensum humanum, ut hoc contineretur in litteris, quod homini videretur. unde et ipsi Graeci diversos codices habent. {5a. hoc autem verum arbitror, quando et ratio et historia et auctoritas observatur. nam hodie quae in Latinis reprehenduntur codicibus, sic inveniuntur a veteribus posita, Tertulliano, Victorino et Cypriano. primum enim in Iudaea coepit destrui regnum mortis, quia notus in Iudaea deus. nunc autem in omnibus gentibus cotidie destruitur, dum magna ex parte ex filiis diaboli fiunt filii dei. itaque non in omnes regnavit mors, sed in eos, qui peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae, sicut supra memoravi.} ⌊6. nam hoc ad causam puto non pertinere, quia apostolus hac ratione dicit mortem regnasse, quia peccatum non inputabatur, cum lex data non esset. omnes enim prope

25 Ps. 75, 2

32 cum] quam NS^1, quia S^2IX

de Aegypto, de domo servitutis. non erunt tibi dii alii praeter me et non facies tibi idolum neque ullam similitudinem. 4d. data igitur lex est, ne mors regnaret, ut abolitis peccatis prioribus uni deo obsecundaret genus humanum. unde alio loco dicit idem apostolus: non regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obaudiatis ei. quo dicto ostendit etiam nunc regnare mortem, si lex contemnatur. quod enim regnum mortis est, nisi cum fit voluntas eius, dum imperat ad perniciem obaudientis? cuius imperii voluntas caput est idolatriae. 4e. et tamen sic praescribere nobis volunt de Graecis codicibus, quasi non ipsi ab invicem discrepent. quod facit studium contentionis. quia enim propria quis auctoritate uti non potest ad victoriam, verba legis adulterat, ut sensum suum quasi verbis legis adserat, ut non ratio, sed auctoritas praescribere videatur. constat autem quosdam Latinos porro olim de veteribus Graecis translatos codicibus, 5. quos incorruptos simplicitas temporum servavit et probat. postquam autem a concordia animis dissidentibus et hereticis perturbantibus torqueri quaestiones coeperunt, multa inmutata sunt ad sensum humanum, ut hoc contineretur ⌜in⌝ litteris, quod homini videretur. unde etiam ipsi Graeci diversos codices habent. 5a. hoc autem verum arbitror, quando et ratio et historia et auctoritas conservatur. nam hodie quae in Latinis reprehenduntur codicibus, sic inveniuntur a veteribus posita, Tertulliano et Victorino et Cypriano. igitur in Iudaea primum destrui coepit regnum mortis, quia notus in Iudaea deus.

---

5 Rom. 6, 12 **27** Ps. 75, 2

---

1 de terra aegypti *FGMBOYD* erint *WA* **4** obsecundaretur *DW AC* **6 sq.** ad obediendum *WA* **11** praescribitur nobis de *C* **12** fecit *FGBOY* **15** uerba *FG* ut] uti *FGMBOD*, ut iam *WA* **18** temporis *WA* **19** a *om. FGMBO* et ab *WA* **21** in *C* **22** etiam] etiam et *A*, et *C* **23** et *pr. om. FGMBYWA* storia *W* **25** inuenitur positum *WA* **26** et *pr. om.* Y^2 *WAC* uicturino MB^1Y^1DWAC **26 sq.** primum—coepit] prius ergo in iudaea coepit destrui *C*

idolis serviebant. in idolo autem cultura diaboli est, ac per hoc regnabat mors. nam si etiam in hos, qui non peccaverunt in similitudine praevaricationis Adae, mors regnavit, quia mortui sunt, et nunc regnat, quia et sancti moriuntur, et si propter idolatriam solam regnavit mors, et nunc regnat. sed non regnat, quia non solum idolatriae causa regnavit mors, sed et in turpitudine vitae, et cotidie de filiis diaboli fiunt filii dei. ideo non regnat mors. data ergo lex est, ut per legem obnoxii in iudicio dei essent rei, subiecti deo, non diabolo. quamobrem lege data coepit non regnare. coeperunt enim omnes scire creatorem deum iudicaturum genus hominum et paulatim ab eius dominio recedere.]

7. α ideoque Adam β Adam autem ideo

forma futuri est, quia iam tunc (tum) in mysterio decrevit deus per unum Christum emendare, quod per unum Adam peccatum erat, sicut dicit in Apocalypsi Iohannis apostoli (apostolus): agnus {inquit} qui occisus est a constitutione mundi. denique subiecit:

5, 15. Sed non sicut delictum, ita et donum. {1a. propter quod enim formam esse dixit unius Christi unum Adam, ne et causam Adae talem significasse putaretur, qualis et Christi est, ait: sed non sicut delictum, ita et donum, quia in eo tantum forma Adam Christi est, quia quod unus peccavit unus emendavit.}

Si enim unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia dei et donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundavit. 1. hoc est: si delicto unius multi mortui sunt, {imitantes praevaricationem eius,} magis gratia dei et donum in plures abundavit {confugientes ad se}. plures enim gratiam consequuntur quam mortui sunt delicto Adae. unde manifestum est non

---

17 Apoc. 13, 8

---

9 in *om. SIX* 16 dicitur in apokalypsi *IX*

nunc autem in omnibus gentibus cotidie destruitur, dum magna ex parte ex filiis diaboli fiunt filii dei. itaque non in omnes regnavit mors, sed in eos, qui peccaverunt in similitudine praevaricationis Adae, sicut supra memoravi.

7. Adam autem ideo forma futuri est, quia iam tum in mysterio decrevit deus per unum Christum emendare, quod per unum Adam peccatum erat, sicut dicit in Apocalypsi Iohannis apostoli: agnus ⌈inquit⌉ qui occisus est a constitutione mundi. denique subiecit:

5, 15. Sed non sicut delictum, ita et donum.
1a. propter quod enim formam dixit esse unius Christi unum Adam, ne et causam Adae talem significasse putaretur, qualis et Christi est, ait: sed non sicut delictum, ita et donum, quia in eo tantum forma Adam Christi est, quia quod unus peccavit unus emendavit.

Si enim unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia dei et donum in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundavit. 1. hoc est, si delicto unius multi mortui sunt imitantes praevaricationem eius,

---

8 Apoc. 13, 8

---

3 omnes] eos *F G M B Y*¹ *W A* **6** decreuerat *W A* **7** peccatum erat] per praeuaricationem peccatum increuerat *W A* dicit] dicitur *D*, *om. A* apocalipsin *W* **8** apostolus *M* inquit *C* **10** delictum] peccatum *W*¹ **11** esse dixit *C* **16** in unius *C* **18** abundabit *C*

de {hac} morte, quae omnibus communis est, significasse, quia omnes omnino moriuntur et non tamen omnes gratiam consequuntur, neque mortem in eos regnasse, sed in eos, qui delicto Adae mortui significantur, quos in similitudine (similitudinem) praevaricationis Adae dicit peccasse. 2. hi sunt, quos dicit unius delicto multos mortuos, gratiam autem dei in plures abundare, quia et {in} his, qui delicto Adae mortui dicuntur similiter peccantes, et {in} his, qui non peccaverunt in hac Adae praevaricationis similitudine, {paterno autem peccato ex dei sententia erant apud inferos,} dei gratia (gratia dei) abundavit {in descensu salvatoris}, omnibus dans indulgentiam,

α quia quamvis aliqui non peccaverint in similitudine praevaricationis Adae — si tamen aliter illos peccasse dubium non est, quia non sine peccato, qui omnes descensu salvatoris dei gratiam acceperunt.

β cum triumpho sublatis eis in caelum.

5, 16. Et non sicut per unum peccantem, ita {est} et donum. nam iudicium quidem ex uno in condemnationem, donum autem ex multis delictis in iustificationem. 1. manifeste diversum est, quia uno Adae peccato condemnati sunt, qui in similitudine (similitudinem) praevaricationis eius peccaverunt, gratia vero dei per Christum non ex uno delicto, sed ex multis peccatis iustificavit homines, dando {illis} remissionem peccatorum. 2. hoc ad magnificentiam pietatis dei et Christi loquitur, ut, cum delicto Adae multi tenentur a morte secunda in inferno in-

---

1 significat SKI^1, significatum I^2X 2 quia] quo Φ 6 gratia SK, ut gratia IX autem *om.* IX 7 habundaret Φ hi S^2IX 8 in βIX 17 non sine] nisi NS^1, ni K 18 qui] quia S^2IX 28 *post* dando: misericordiam et *add.* X

magis gratia dei et donum in plures abundavit confugientes ad se. plures enim gratiam consequuntur quam mortui sunt delicto Adae. unde manifestum est non de hac morte, quae communis est omnibus, significasse, quia omnes omnino moriuntur et non tamen omnes gratiam consequuntur, neque mortem in omnes regnasse, sed in eos, qui delicto Adae mortui significantur, quos in praevaricatione similitudinis Adae dicit peccasse. 2. hi sunt, quos dicit unius delicto multos mortuos, gratiam autem dei in plures abundare, quia et in his, qui delicto Adae mortui dicuntur similiter peccantes, et in his, qui non peccaverunt in hac similitudine praevaricationis Adae, paterno autem peccato ex sententia dei erant apud inferos, gratia dei abundavit in descensu salvatoris, omnibus dans indulgentiam, cum triumpho sublatis eis in caelum.

5, 16. Et non sicut per unum peccantem, ita est et donum. nam iudicium quidem ex uno in condemnationem, donum autem ex multis delictis in iustificationem. 1. manifeste diversum est, quia uno Adae peccato condemnati sunt, qui in similitudinem praevaricationis eius peccaverunt, gratia vero dei per Christum non ex uno delicto, sed ex multis peccatis iustificavit homines, dando illis remissionem peccatorum. 2. hoc ad magnificentiam pietatis dei et Christi loquitur, ut, cum delicto Adae multi tenentur a morte secunda in inferno inferiori, donum tamen gratiae

---

4 omnibus communis est *C* **7** similitudinem praeuaricationis *YDC* **8** dicit *pr. om. A* peccasse asserit A^2 dicit *alt.*] dicit in *DC* **9** gratia *FMDC* **11** adae praeuaricationis similitudine *C* **12** dei sententia *C* **15** est *om. ODWA* **16** quidem *om. WA* **18** iustificationem uitae *A* **19** similitudine *FGMBC* **20** vero] autem *W*

feriori, donum tamen gratiae dei, cum iustum esset plecti illos, non solum ignoscit illis, sed et iustificat.

5, 17. Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis qui abundantiam gratiae et iustitiae accipiunt, in vitam regnabunt per unum Iesum Christum. 1. contuendum est unum esse sensum et in nullo differre. mortem enim dicit regnasse, non regnare {,quia qui intellexerunt per legem iudicium dei, sublati sunt de eius imperio}. regnavit autem, quia sine manifestatione legis timor dei in terris non erat. 2. superior ergo sensus est, ut quia mors regnavit ab Adam usque ad Moysen in eos qui peccaverunt in similitudine (similitudinem) praevaricationis Adae, multo magis gratia regnet abundantia doni dei in vitam per unum Iesum Christum. si enim mors regnavit, quare non {magis} gratia regnet, quae multo plures iustificavit (iustificat), quam hi sunt, in quos regnavit mors? quanto magis gratia regnare credenda est, quia confert vitam per Christum!

5, 18. Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic et per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem vitae. hoc est, sicut unius delicto (per unius delictum) omnes damnationem (condemnationem) meruerunt similiter peccantes, ita et {in} iustitia unius omnes iustificabuntur credentes. si qui autem condemnationem hanc generalem esse putant, simili modo et iustificationem generalem capiant (accipiant). sed non est verum, quia non omnes credunt.

5, 19. Sicut enim per inoboedientiam (inobaudientiam) unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et per unius oboedientiam (obaudientiam) iusti constituentur multi. 1. quos supra omnes dixit, hic 'plures' et 'multos' significat. plures

---

4 qui *om.* Φ **5** accipientes Φ **11** musen NS^1 **12** similitudinem βK **13** uita Φ **18** in *om.* S^2IX **20** in *pr. om.* IX in *alt. om.* S **30** multi constituentur iusti Φ

dei, cum iustum esset plecti illos, non solum ignoscit illis, sed et iustificat.

5, 17. Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis qui abundantiam gratiae et iustitiae accipiunt, in vitam regnabunt per unum Iesum Christum. 1. contuendum est unum esse sensum et in nullo differre. mortem enim dicit regnasse, non regnare, quia qui intellexerunt per legem futurum iudicium dei, sublati sunt de eius imperio. regnavit autem, quia sine manifestatione legis timor dei in terris non erat. 2. superior ergo sensus est, ut quia mors regnavit ab Adam usque ad Moysen in eos qui peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae, multo magis gratia regnet abundantia doni dei in vitam per unum Iesum Christum. si enim mors regnavit, quare non magis gratia regnet, quae multo plures iustificat, quam hi sunt, in quos regnavit mors? quanto magis gratia regnare credenda est, quae confert vitam per Christum!

5, 18. Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem, sic et per unius iustitiam in omnes homines in iustificationem vitae. hoc est, sicut unius delicto omnes condemnationem meruerunt similiter peccantes, ita et in iustitia unius omnes iustificabuntur credentes. si qui autem condemnationem hanc generalem esse putant, simili modo et iustificationem generalem accipient. sed non est verum, quia non omnes credunt.

5, 19. Sicut enim per inobaudientiam unius hominis peccatores constituti sunt plurimi, ita et

---

4 et] et doni *WA*, et donationis et *D* **5** uita *FGMBOYDWA* **11** qui non *G* **12** similitudine *FGMBW* **13** regnet et *A* uita *FGMBOYD* **14** regnauit mors *FGM* **18** igitur] itaque *WA* **19** in *om. FGMBOY* sic] ita *WA* **20** in *pr. om. FGMBOY* **21** in condemnationem erunt FG^1MBYA **22** in *om. FGMYDWC* **24 sq.** accipientes $FGMBY^1WA$ **27** plurimi] multi *MW*

enim delictum Adae secuti sunt praevaricando, non omnes, ut (et) multi iusti constituantur (constituentur) ⌊per fidem Christi⌋, non omnes. {1a. non ergo in eos regnavit mors, qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae.}

5, 20. Lex autem subintravit, ut abundaret delictum. ⌊1. hoc est: data est lex in litteris ad manifestationem. nam erat inserta naturae, quae libenter quidem suscepta est dicentibus Iudaeis ad Moysen: quaecumque dixerit dominus deus, faciemus. subintravit autem, quia libenter suscepta reos ostendit qui ante peccaverant. recordati sunt enim requisiturum deum fructum seminis iustitiae, quod inseruit naturae. 2. subintrare igitur est, humiliter intrare et postea dominari. ideo subintrante lege abundavit peccatum, quia tam veteres ante legem quam post legem peccatores ostendit, et plus post legem, quia inimicus plus exarsit invidia videns hominis curam habere deum, ut illum etiam per legem reum faceret, ne autem deus aspici mereretur.⌋ {2a. potest dici e contra: 'non ergo oportuit dari legem, ne peccata increscerent. si enim ante legem minus peccatum est, non opus fuit lege.' plane necessaria fuit lex, ut ostenderet inputari apud deum peccata, quae inpune fieri credebantur, ut de cetero scirent, quid evitare deberent. 2b. unde Esaias profeta: lex, inquit, adiutorio data est, ut quia ipsi naturae quodam modo inserta sunt iustitiae semina, addita lex est, cuius auctoritate et magisterio ingenium naturale proficeret ad fructum iustitiae faciendum. sicut enim nativitas interit, nisi nutrimenta habeat, quibus fota adolescat, ita et naturale iustitiae ingenium, nisi habeat quod respiciat et veneretur, non facile proficit, sed aegrotat et supervenien-

---

8 Exod. 24, 7 **23** Is. 8, 20

---

8 musen NS^1 **17** ne—deus] ne a uero deo IX

per unius obaudientiam iusti constituentur multi. 1. quos supra omnes dixit, hic 'plures' et 'multos' significat. plures enim delictum Adae secuti sunt praevaricando, non omnes, et multi iusti constituentur per fidem Christi, non omnes. 1a. non ergo in eos regnavit mors, qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae.

5, 20. Lex autem subintravit, ut abundaret delictum. 2a. potest dici e contra: 'non ergo oportuit dari legem, ne peccata increscerent. si enim ante legem minus peccatum est, non opus fuit lege.' plane necessaria fuit lex, ut ostenderet inputari apud deum peccata, quae inpune fieri credebantur, ut de cetero scirent, quid evitare deberent. 2b. unde Esaias profeta: lex, inquit, adiutorio data est, ut quia ipsi naturae quodam modo inserta sunt iustitiae semina, addita lex est, cuius auctoritate et magisterio ingenium naturale proficeret ad fructum iustitiae faciendum. sicut enim nativitas interit, nisi nutrimenta habeat, quibus fota adolescat, ita et naturale iustitiae ingenium, nisi habeat quod respiciat et veneretur, non facile proficit, sed aegrotat et supervenientibus cedit peccatis. consuetudine enim delinquendi premitur, ne crescat in fructum, et per hoc extinguitur. 2c. providenter ergo data lex est, sicut testatur profeta, sed populus veterem consuetudinem sequens multiplicavit peccata. ipso enim usu plus coepit peccare quam ante peccaverat. et sic factum est, ut data lege non minuerentur, sed abundarent peccata. apostolus enim ostendit, quid provenerit data lege, non quid lex fecerit. quomodo autem legis vitio crescebant peccata, quae comminatur, ne peccetur? sed subintrasse dicitur, ut abundaret peccatum. 2d. verum est quia quasi profutura intravit

---

13 Is. 8, 20

---

1 constituuntur *FGBOWA* 8 dare *WA* 12 deuitare *FGM BOAW* 13 in adiutorium *WA* 17 nutrimentum *WA* 22 est lex *C* 23 sequentes *A* 24 coepit plus *WA* 26 non quod *ODWA*, numquid *FG* 28 peccaretur *WA* 29 quia] quae *A*

tibus cedit peccatis. consuetudine enim delinquendi premitur, ne crescat in fructum, et per hoc extinguitur. 2c. providenter ergo data est lex, sicut testatur profeta, sed populus veterem consuetudinem sequens multiplicavit peccata. ipso enim usu plus coepit peccare quam ante peccaverat. et sic factum est, ut data lege non minuerentur, sed abundarent peccata. apostolus enim ostendit, quid provenerit data lege, non quid lex fecerit. quomodo autem legis vitio crescebant peccata, quae comminatur, ne peccetur? sed subintrasse dicitur, ut abundaret peccatum. 2d. verum est, quia quasi profutura intravit et cum humilitate, postea autem coepit dominari eis, quibus praeceperat ne peccarent et peccabant. ostendere enim coepit lex abundantiam peccatorum, cum quae interdixerat plus fiebant quam facta erant. igitur hoc modo, ut abundaret delictum, data lex est. 2e. conmendans enim apostolus fidem, per quam utique peccata delentur, legem dixit fecisse, ut abundarent peccata, sicut supra dixi, quia non data est, ut abolerentur peccata, sed ut abundarent, dum et ante legem peccatores ostendit et post legem reos omnes tenuit.}

Ubi autem abundavit peccatum, superabundavit gratia. 3. manifestum est, quia cum abundaret peccatum ⌊sicut dixi⌋ superabundavit gratia, dum donum dei venit ex promissione et omnium peccata contexit, ut diaboli invidia nihil se profecisse doleat ⌊et providentiam dei erga hominem manere et astutia sua alienari non posse⌋. {4a. quia enim cum data esset lex ad utilitatem humanam, id egit diabolus, ut suadendo inlicita inverteret, ut quod profuturum datum erat, in contrarium proficeret, dum mandata contempta sunt, ut non utilitas ex lege conmendatio gratiae dei, sed iudicium ad vindictam procederet. tunc iustus atque misericors deus, ut gloriam diaboli, quam de triumphato homine quaesierat, exinaniret, filium suum venturum decrevit, qui omnia pec-

---

23 dixit Φ 25 doceat Φ

et cum humilitate, postea autem coepit dominari eis, quibus praeceperat ne peccarent et peccabant. ostendere enim coepit lex abundantiam peccatorum, cum quae interdixerat plus fiebant quam facta erant. igitur hoc modo, ut abundaret delictum, data lex est. 2e. conmendans enim apostolus fidem, per quam utique peccata delentur, legem dixit fecisse, ut abundarent peccata, sicut supra dixi, quia non data est, ut abolerentur peccata, sed ut abundarent, dum et ante legem peccatores ostendit et post legem reos omnes tenuit.

Ubi autem abundavit peccatum, superabundavit gratia. 3. manifestum est, quia cum abundaret peccatum, sicut dixi, superabundavit gratia, dum donum dei venit ex promissione et omnium peccata contexit, ut invidia diaboli doleat nihil se profecisse. 4a. ⌜quia enim⌝ cum data esset lex ad utilitatem humanam, id egit diabolus, ut suadendo inlicita inverteret, ut quod profuturum datum erat, in contrarium proficeret, dum mandata contempta sunt, ut non utilitas ex lege conmendatio gratiae dei, sed iudicium ad vindictam procederet. tunc iustus atque misericors deus, ut gloriam diaboli, quam de triumphato homine quaesierat, ⌜ex⌝-

1 dominare *WA* 5 enim] autem *WA* 9 et *om. FGMBOY* 11 gratia] peccatum *C* 13 texit *FGMBY* diaboli inuidia *C* 14 quia enim *C*, quia ergo *D* 16 futurum *FGMBOY* 17 proficeret] *om. FG*¹*B*, uerteret *M* et dum *FGMB* 18 sq. ad vindictam] et uindicta *A* 20 exinaniret *DC*

cata donaret, ut maior fieret laetitia ex dono gratiae, quam fuerat luctus ex peccato. gaudium enim doni dei etiam his proficit, de quibus triumphare non potuit satanas. idcirco superabundavit gratia super peccatum, quod suasit satanas.}

5, 21. Ut quemadmodum regnavit peccatum in mortem, ita et gratia regnet per iustitiam in vitam aeternam per Iesum Christum dominum nostrum. 1. peccatum regnavit videndo opus suum peccantibus in mortem proficere, in qua gloriabatur simili modo ut et gratia regnet per iustitiam in vitam aeternam per Iesum Christum dominum nostrum, ut sicut per Adam coeptum peccatum regnavit, sic et per Christum gratia. 2. sic autem regnat gratia per iustitiam, si accepta remissione peccatorum iustitiam sequimur, ut videns gratia fructum se habere in bonis, quos redemit, regnet in vitam aeternam sciens nos futuros aeternos. superabundat ergo gratia, quia peccatum ad tempus regnavit, gratia autem in aeternum. dei enim regnum est gratia regnante, sicut diaboli regnum erat peccato regnante. totum tamen ad Christum refert, ut omnis gratia dei in (a) Christo discatur. ad superiorem igitur sensum respondit dicens:

6, 1. Quid ergo dicimus (dicemus)? permaneamus in peccato, ut gratia abundet? absit. 1. hoc est: numquid semper peccandum est, ut donum dei abundet, tegens nostra peccata, ut semper remissionem peccatorum sperantes, quia deus pius est, Christi gratiam praeferamus? non utique. ideo enim nostri misertus est deus per Christum, ut de cetero non peccantes et meritum nobis et dei gratiam in nos regnare faciamus. 2. aufert enim regnum gratiae dei et tradit peccato, qui rursus redit ad veterem hominem, hoc est ad praecipitium (ritum) praeteritae vitae. duabus enim

---

6 morte Φ **9** morte Φ et *om. SIX* **10** uita aeterna *SIX*, uitam aeterna *K*

inaniret, filium suum venturum decrevit, qui omnia peccata donaret, ut maior fieret laetitia ex dono gratiae, quam fuerat luctus ex peccato. gaudium enim doni dei etiam his proficit, de quibus triumphare non potuit satanas. idcirco superabundavit gratia super peccatum, quod suasit satanas.

5, 21. Ut quemadmodum regnavit peccatum in mortem, ita et gratia regnet per iustitiam in vitam aeternam per Iesum Christum dominum nostrum. 1. peccatum regnavit videndo opus suum peccantibus proficere in mortem, in qua gloriabatur simili modo ut et gratia regnet in obaudientes sibi, 1a. dum hi quibus misericordiam dedit, recte versantur, aeternae vitae heredes futuri per Christum, sicut fuerant perditioni obnoxii per Adam.

6, 1. Quid ergo dicemus? permaneamus in peccato, ut gratia abundet? absit. 1. hoc est: numquid semper peccandum est, ut donum dei abundet, tegens nostra peccata, ut ⌜semper⌝ remissionem peccatorum sperantes, quia deus pius est, ⌜Christi⌝ gratiam praeferamus? non utique. ideo ⌜enim⌝ nostri misertus est deus per Christum, ut de cetero non peccantes et meritum nobis et dei gratiam in nos regnare faciamus. 2. aufert enim regnum gratiae dei et tradit peccato,

---

6 ut sicut *W A* **7** morte *W A* **11** in obaudientes sibi *om. C* **11 sqq.** in—Adam] per iustitiam—respondit dicens *D ex recens. β p. 188, 13—21* **13** perditione *W*, -is *A*, morti *C* **14** dicimus *F G M B Y W A* permanebimus *F G M B O D A*^{2} *C* (*Vulg.*) **16** abundet et *F G M B Y W A* **17** semper *Y C* **18** Christi *C* enim *C*

ex causis misericordiam accepimus, ut et diaboli regnum excluderetur et dei imperium ignorantibus praedicaretur, per hoc ipsum dignitate nobis quaesita.

6, 2. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in illo?

α prius enim peccato viventes mortui eramus apud deum.

β hoc dicit, quoniam viventes peccato mortui eramus apud deum. qui peccat enim, vivit peccato, sicut qui non peccat vivit deo.

superveniente autem (enim) gratia dei per Christum et nos per fidem lavacro spiritali regenerante coepimus vivere deo, mortui autem esse peccato, qui est diabolus. hoc est tamen mori peccato, liberatum esse (liberari) a peccato, factum (fieri) autem servum (servi) dei. itaque mortui iam peccato non redeamus ad mala pristina, ne iterum vivamus peccato et morientes deo {amissa dignitate} poenam quam evasimus incurramus.

6, 3. An ignoratis, quia quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte eius baptizati sumus?

α hoc dicens ostendit non nos ignorare baptizatos

β hoc dicit, ut sciamus baptizatos nos

iam non debere peccare, quia cum baptizamur conmorimur Christo. hoc est in morte eius baptizamur. illic enim omnia peccata nostra moriuntur, ut innovati deposita morte resurgere videamur (valeamus) ad vitam renati, ut quomodo Christus mortuus {peccato} resurrexit ⌊a mortuis⌋, ita et nos per baptismum spem resurrectionis habere (habeamus). baptismum itaque mors peccati est, ut alia sequatur nativitas,

---

2 dei] *NK*, deum *S*, deus *IX* imperium *om.* Φ **20** eius] ipsius Φ **24** qui *K* **29** spem] speremus Φ **30** aliqua Φ

qui rursus redit ad veterem hominem, hoc est ad ritum praeteritae vitae. duabus enim ex causis misericordiam accepimus, ut et diaboli regnum excluderetur et dei imperium ignorantibus praedicaretur, per hoc ipsum dignitate nobis quaesita.

6, 2. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in illo? hoc dicit, quoniam viventes peccato mortui eramus apud deum. peccare enim vivere est peccato, quomodo non peccare vivere est deo. superveniente ergo gratia dei per Christum et per fidem nos lavacro spiritali regenerante coepimus vivere deo, mortui autem esse peccato, qui est diabolus. hoc est tamen mori peccato, liberari a peccato, fieri autem servum dei. itaque mortui iam peccato non revertamur ad mala pristina, ne iterum vivamus peccato et morientes deo ⌈amissa dignitate⌉ poenam quam evasimus incurramus.

6, 3. An ignoratis, quia quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte eius baptizati sumus? hoc dicit, ut sciamus baptizatos nos iam non debere peccare, quia cum baptizamur, conmorimur Christo. hoc est in morte eius baptizari. illic enim omnia peccata nostra moriuntur, ut innovati deposita morte resurgere videamur ad vitam renati, ut quomodo Christus mortuus peccato resurrexit, ita et nos per baptismum spem resurrectionis habeamus. baptismum itaque mors peccati est, ut alia sequatur nativitas, quae corporis manente conpage hominem mente innovat sepulta omni⌈um⌉ malorum actuum vetustate.

---

1 rursum *W* **2** accipimus *FG*^{1}*BWA* **6** illo] eo *WA* **7 sq.** peccare—deo] qui peccat—deo *C ex recens. β, p. 190, 8 sqq.* **9** nos *om. C* **13** revertamur] redeamus *C* **14** amissa dignitate *C* **16** ignoratis fratres *A* **17** ipsius *FGWA* (*Vulg.*) **18** iam nos *A* **21** moriuntur] mortuus est *FG MBOD* **23** resurrexit] et resurrexit *OD*, surrexit *FGBMY* **26** omnium *C*

quae manente corporis conpage (corporis manente conpage) hominem mente innovat sepulta omni (omnium) {malorum} actuum vetustate.

6, 4. Consepulti ergo sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per virtutem patris, ita et nos in novitate vitae {eius} ambulemus.

1. **α** hoc dicit, ut significet Christum corpus suum a mortuis excitasse.

β haec dicens etiam istud significat quod primum est, quia Christus corpus suum a mortuis excitavit.

ipse enim est virtus (virtus est) dei patris, sicut dicit: solvite templum hoc, et ego tribus diebus excitabo illud. hoc autem dicebat {inquit} de templo corporis sui, et quia ⌊Christus⌋ resurrexit ⌊et⌋ in novam vitam, quae iam mori nesciat. 2. nova autem est (dicitur), quia a Christo data est {quae est disciplina Christiana}. nos autem baptizati consepulti sumus Christo, ut de cetero hanc vitam sequamur, in qua Christus resurrexit. baptismus (baptismum) itaque resurrectionis pignus est et imago, ut iam in praeceptis Christi manentes ad praeterita denuo non revolvamur. {qui enim moritur iam non peccat; mors enim finis peccati est.} 3. nam et ideo per aquam celebratur, ut sicut aqua sordes {corporis} abluit, ita et nos per baptismum ab omni peccato spiritaliter purgatos {nos et innovatos} credamus{, ut quod incorporale est, invisibiliter abluatur}.

6, 5. Si enim conplantati sumus similitudini mortis eius, simul et resurrectionis erimus. tunc nos dicit feliciter (feliciter dicit) posse resurgere, si similitudini

---

12 Ioh. 2, 19. 21

---

1 manente] morte SKI^1, mortua I^2X 4 ergo] enim Φ 5 in mortem *om.* Φ 7 vitae *om.* NS^1K 20 utinam Φ 21 manentes] morientes Φ

6, 4. Consepulti ergo sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis per virtutem patris, ita et nos in novitate vitae eius ambulemus. 1. haec dicens etiam istud quod primum est significat, quia Christus corpus suum a mortuis excitavit. ipse enim virtus est dei patris, sicut dicit: solvite templum hoc, et ego tribus diebus excitabo illud. hoc autem dicebat, inquit, de templo corporis sui, et quia resurrexit in novam vitam, quae iam mori nesciat. 2. nova autem dicitur quia a Christo data est quae est disciplina Christiana. nos autem baptizati consepulti sumus Christo, ut de cetero hanc vitam sequamur, in qua Christus resurrexit. itaque baptismum pignus est resurrectionis et imago, ut iam in praeceptis Christi manentes ad praeterita denuo non revolvamur. qui enim moritur iam non peccat; mors enim finis peccati est. 3. nam et ideo per aquam celebratur, ut sicut aqua sordes corporis abluit, ita et nos per baptismum ab omni peccato spiritaliter purgatos nos et innovatos credamus, ut quod incorporale est, invisibiliter abluatur.

6, 5. Si enim conplantati sumus similitudini mortis eius, simul et resurrectionis erimus. tunc

7 Ioh. 2, 19. 21

1 ergo] enim *GW* sumus *om. FGB* cum illo] illi *WA* **2sq.** surrexit *FGYD*, surrexit christus *WA* **3** viritutem] gloriam *WA* **4** eius *om. WA* hoc *D* **5** significat quod primum est *C* **7** tribus diebus] post triduum *WA* **13sq.** baptismum itaque resurrectionis pignus est *C* **15** deuoluamur *C* **16** et *om. C* **17** celebratur *om. FG¹MBO* **22** tunc *om. WA*

mortis eius fuerimus conplantati, id est si in baptismo omnia vitia

α deposuimus surgentes innovati et

β deponentes in novam vitam translati

de cetero non peccemus, {per quod} simul et resurrectionis illius similes erimus, {similitudo enim mortis similem praestabit resurrectionem,} quod in epistula (epistola) sua Iohannes apostolus memorat dicens: scimus ⌊enim⌋, quia cum apparuerit, similes illi (ei) erimus. hoc est immortalem et gloriosum resurgere; nec enim haec erit similitudo, ut nihil distet, quia similis erit in corporis gloria, non in divinitatis natura.

6, 6. Scientes hoc, quia vetus homo noster simul confixus est cruci, ut destruatur corpus peccati. [ut ultra non serviamus peccato; qui enim mortuus est, iustificatus est a peccato.] multa innectit et iterat, ut baptizatos doceat iam non debere peccare, maxime ne ad idolatriam revertantur, quod gravissimum crimen {et caput totius erroris} est, ne perdant gratiam acceptam a deo per Christum. hominem ergo veterem actus praeteritos dicit, quia sicut novus homo per fidem et puram vitam dicitur, ita et vetus homo per diffidentiam et malos actus. hos actus crucifixos dicit, id est mortuos, ut corpus destruatur peccati, quod est cuncta crimina. omnia enim peccata {simul} corpus vocat (appellat), quod

α destructum dicit cruce Christi; in cruce enim auctor peccati destructus est, qui est diabolus.

β destrui dicit per bonam vitam et fidem catholicam.

---

8 I Ioh. 3, 2

---

3 deposuerimus *IX* 6 similes *om.* Φ 13 quia] quod Φ 15sq. ut—peccato Φ 24 quod] id *IX*

nos feliciter dicit posse resurgere, si similitudini mortis eius fuerimus conplantati, id est si in baptismo omnia vitia deponentes in novam vitam translati de cetero non peccemus, per quod simul et resurrectionis illius similes erimus, quia similitudo mortis similem praestabit resurrectionem, sicut Iohannes apostolus memorat dicens: scimus, quia cum apparuerit, similes illi erimus. hoc est inmortalem et gloriosum resurgere; nec enim haec erit similitudo, ut nihil distet, quia similis erit in corporis gloria, non in divinitatis natura.

6, 6. Scientes hoc, quia vetus homo noster simul confixus est cruci, ut destruatur corpus peccati. [ut ultra non serviamus peccato; qui enim mortuus est, iustificatus est a peccato.] multa innectit et iterat, ut baptizatos doceat iam non debere peccare, maxime ne ad idolatriam revertantur, quod gravissimum crimen et caput totius erroris est, ne perdant gratiam acceptam a deo per Christum. hominem ergo veterem actus praeteritos dicit, quia sicut novus homo per Christum et eius fidem habens puram vitam dicitur, ita et vetus homo per diffidentiam et malos actus. hos actus crucifixos dicit, id est mortuos, ut corpus destruatur peccati, quod est cuncta crimina. omnia enim peccata simul corpus appellat, quod destrui dicit per bonam vitam et fidem catholicam.

---

6 I Ioh. 3, 2

---

1 nos feliciter *om. WA* 4 et *om. C* quia *om. C* 4 sq. similitudo enim *C* 5 sicut] quod *C* iohannis *W* 7 illi] ei *C* est *om. FG¹MB¹O* 10 hoc scientes *WA* 12 sq. ut—peccato *D* 15 reuertantur grauissimum enim *C* 18 homo—habens] homo per fidem et *C* 18 sq. per christum (*add.* est *W*) id est qui eius fidem habens puramque uitam exercet nouus dicitur *WA* 20 hos ergo *WA*

6, 8. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quod etiam simul vivemus cum illo. 1. manifestum est hos, qui carnem ⌊suam⌋ crucifixerunt {id est mundum} cum vitiis et concupiscentiis {mori mundo et conmori Christo}, aeternae {quoque} vitae et (ac) salutari coimaginari, ut gloriae Christi similes effici mereantur. caro vero {id est corpus sic} crucifigitur, si desideria eius calcentur, quae manente in ea peccato creantur ex praevaricatione primi hominis coepta. in carne enim diabolus crucifigitur; ipse est enim (enim est) qui fallit in carne (per carnem). {1a. caro enim aliquando mundus, id est elementa, aliquando vero corpus hominis intellegitur, vel ipsa anima sequens corporea vitia.}

6, 9. Scientes quod Christus surgens a mortuis iam non moritur, mors in eum ultra non dominabitur. **10.** quod autem mortuus est peccato, mortuus est semel, quod autem vivit, vivit deo. securitatem {aeternitatis} in resurrectione salvatoris ostendit, ad quam sic venire contingit, si melioris vitae fuerit aemulatio. {qui enim bene agendo vivit deo, hic vere vivit, quia aeternam habet vitam.}

6, 11. Ita et vos existimate vos mortuos esse peccato, vivere autem deo in Christo Iesu domino nostro. sic loquitur, ut doceat non aliter mori posse peccato et deo vivere, quam ut in Christo sit omnis spes, quem dominum nostrum appellat, ut nil lex (nihil legis) ad salutem proficiat capessendam in futuro saeculo, quando non aliter deo vivitur quam per Christum.

---

3 sq. *cf.* Gal. 5, 24

---

7 sq. manente] moriente NS^1K, morante S^2IX **8** ea] a S^1, *om.* S^2IX **13** a] ex SIX **14** mors illi Φ **15** quod enim Φ **16** uiuit uiuet NS^1 **18** quem Φ

6, 8. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quod etiam simul vivemus cum illo. 1. manifestum est hos, qui carnem crucifixerunt, id est mundum, cum vitiis et concupiscentiis, mori mundo et conmori Christo, aeternae quoque vitae ac salutari coimaginari, ut gloriae Christi similes effici mereantur. caro vero, id est corpus, sic crucifigitur, si desideria eius calcentur, quae manente in ea peccato creantur ex praevaricatione primi hominis coepta. in carne enim diabolus crucifigitur; ipse est enim qui fallit per carnem. 1a. caro ergo aliquando mundus, hoc est elementa, aliquando vero corpus hominis intellegitur ⌈vel ipsa anima sequens corporea vitia⌉.

6, 9. Scientes quod Christus surgens a mortuis iam non moritur, mors in eum ultra non dominabitur. **10.** quod autem mortuus est peccato, mortuus est semel, quod autem vivit, vivit deo. securitatem aeternitatis in resurrectione salvatoris ostendit, ad quam sic venire contingit, si melioris vitae fuerit aemulatio. qui enim bene agendo deo vivit, hic vere vivit, aeternam enim habet vitam.

6, 11. Ita et vos existimate vos mortuos esse peccato, vivere autem deo in Christo Iesu domino nostro. sic loquitur, ut doceat non aliter mori posse peccato et deo vivere, quam ut in Christo sit omnis spes, quem dominum nostrum appellat, ut nihil legis ad salutem proficiat capessendam in futuro saeculo, quando non aliter deo vivitur quam per Christum.

---

3 sq. *cf.* Gal. 5, 24

---

2 quod—illo] quia conuiuemus ei *WA* **3** crucifixerint *WA* **4** concupiscentiis eius *C* **6** mererentur WA^1 **7** si] ut *WA* **11 sq.** vel—vitia *DC* **13** quod] quia *WA* **14** in eo *FGMOYD*, ei *WA* ultra] iam *A* **15** autem] enim *FGOW*, *om. A* peccato *om. FMB* **19** uiuit deo *C* quia aeternam *D* enim *om. DA* **20** uitam habet *FG* **21** vos *pr. om. A* vos *alt.*] uos quidem *WA* **22** uiuentes (uenientes W^1) *WA* **22 sq.** domino nostro *om. W* **26** capiscendam *FGBOYA*, capicendam W^1

6, 12. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut oboediatis (obaudiatis) illi. 1. mortale corpus est ex causa praevaricationis Adae, ex fide autem Christi fore creditur inmortale. ut autem ad promissionem hanc veniatur, non obaudiendum dicit peccato, ne regnet {peccatum} in nostro mortali corpore. si autem non regnat, non videbitur corpus hoc esse mortale, quia in spe aeternitatis est. non propter dissolutionem dixit mortale corpus, sed propter poenam gehennae, ut ille mortalis dicatur, qui in gehennam mittendus est, quia qui peccato obaudiunt mortem peccati (inferni) non evadunt, a qua salvator in se credentes liberavit. {1a. mortale ergo dicens corpus totum hominem significavit, quia qui obaudiunt peccato, mortales dicuntur. anima enim, inquit, quae peccat, ipsa morietur, id est totus homo. nemo enim sine corpore iudicabitur.}

6, 13. Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato. 1. ostendit diabolum nostris nos iaculis expugnare (inpugnare). occasio enim datur illi per nostra peccata, ut deserente nos deo accepta potestate inludat et mortificet nos. ideo membra nostra ab omni opere iniquitatis continere debemus, ut inimicus noster inermis inventus subiciatur. et non dixit 'exhibete corpora vestra', sed membra vestra. membris enim ministris erratur, non toto corpore.

Sed exhibete vos deo tamquam ex mortuis viventes. 2. mortem ignorantiam et infidelitatem cum mala vita significat, quia vita est cognoscere deum per Christum. {2a. quia enim nemo sine parente ortum sumit vitae, omnia autem a deo orta sunt ad vitam per Christum, idcirco qui non agnoscit parentem omnium esse deum per Christum, vitam habere non dicitur, hoc est, sic hic habetur ac si non sit. ipse

---

14 Ezech. 18, 4 **27** *cf.* Ioh. 17, 3

---

2 illi] concupiscentiis eius Φ **11** qua] quo *SIX* **23** ministris] minimis Φ

6, 12. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obaudiatis illi. 1. mortale corpus est ex causa praevaricationis Adae, ex fide autem Christi fore creditur inmortale. ut autem ad promissionem hanc veniatur, non obaudiendum dicit peccato, ne regnet peccatum in nostro mortali corpore. regnat autem dum imperat. si autem non regnat, non videbitur corpus hoc esse mortale, quia in spe aeternitatis est. non propter dissolutionem dixit mortale corpus, sed propter poenam gehennae, ut ille mortalis dicatur, qui in gehennam mittendus est, quia qui peccato obaudiunt, mortem secundam non evadunt, a qua salvator in se credentes liberavit. 1a. mortale ergo dicens corpus totum hominem significavit, quia qui obaudiunt peccato, mortales dicuntur. anima enim, inquit, quae peccavit ipsa morietur, id est totus homo. nemo enim sine corpore iudicabitur.

6, 13. Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato. 1. ostendit diabolum nostris nos iaculis inpugnare. occasio enim datur illi per nostra peccata, ut deserente nos deo accepta potestate inludat et mortificet nos. idcirco membra nostra ab omni opere iniquitatis continere debemus, ut inimicus noster inermis inventus subiciatur. et non dixit 'exhibete corpora vestra', sed membra vestra. membris enim prout peccata dictaverint ministris erratur, non toto corpore.

Sed exhibete vos deo tamquam ex mortuis viventes. 2. mortem ignorantiam et infidelitatem cum mala vita significat, quia vita est cognoscere deum per Christum. 2a. quia enim nemo sine parente ortum sumit vitae, omnia

---

14 Ezech. 18, 4 **27** *cf.* Ioh. 17, 3

---

2 ad obediendum *WA* illi] desideriis eius *WA*, concupiscentiis eius *D* **3** ex *alt. om. FG*^{1}*MBOY* **6** regnat—imperat *om. C* **11** secundam] inferni *C* **14** inquit] ait *WA* peccauerit *D* **16** sed *om. WA* **18** expugnare *C* **20** ideo *C* **23** prout peccata dictauerint *om. C* **28** enim *om. WA*

enim semetipsum esse negat, dum sine parente deo esse se putat.} 3. itaque ignorantia et turpis vita mors est. vitia enim ista mortem adquirunt, non mortem hanc, quae communis est omnibus, sed mortem gehennae, sicut supra memoravi, ut cognitio {parentis} dei et sancta conversatio vita sit, non haec quae occasui subiacet, sed illa futuri saeculi {quae vocatur} aeterna. quamobrem exhibete vos, inquit, deo (deo inquit), quem cognoscetis (cognoscentes profecistis) in salutem, ut inhonestae vitae renuntiantes essemus (essetis) ex mortuis viventes.

Et membra vestra arma iustitiae deo. 4. tanta nos modestia conversationem nostram vult gubernare, ut actus nostri iustitiae dei proficientes, non mundanae iustitiae — quia mundi iustitia sine fide est Christi, sine qua non vita, sed mors est — arma praebeant (praebeamus) illi ad defendendos nos. cui cum arma per opera bona praebemus, dignos nos facimus adiuvari ab ea, quia iustitia {dei} indignos despicit; ubi enim iustitia dei fuerit, ibi habitat spiritus sanctus ad adiuvandum (adiuvandam) inbecillitatem nostram. sicut enim peccato arma praebemus, cum male agimus, ita et iustitiae, cum recte versamur membra nostra custodientes a (ab) {omni} turpitudine.

6, 14. Peccatum autem vestri iam non dominabitur, non enim sub lege estis, sed sub gratia. 1. si secundum praecepta quae dat ambulemus, peccatum nobis dicit non posse dominari; {his enim dominatur qui peccant.} non enim ita ambulantes ut praecepit, sub lege sumus. si vero non peccemus, non sumus sub lege, sed sub gratia; si autem peccemus, vertimur sub lege, et incipiet nostri dominari peccatum, quia qui facit peccatum servus est pec-

30 Ioh. 8, 34

23 autem *om.* Φ

autem a deo orta sunt ad vitam per Christum, idcirco qui non agnoscit parentem omnium deum esse per Christum, vitam habere non dicitur, hoc est, sic hic habetur ac si non sit. ipse enim semetipsum esse negat, dum sine parente deo esse se putat. 3. itaque ignorantia et turpis vita mors est. vitia enim ista mortem adquirunt, non mortem hanc, quae communis est omnibus, sed mortem gehennae, sicut supra memoravi, ut cognitio parentis dei et sancta conversatio vita sit, non haec quae occasui subiacet, sed illa futuri saeculi quae vocatur aeterna. quamobrem exhibete vos, inquit, deo, quem cognoscentes profecistis in salutem, ut inhonestae vitae renuntiantes essetis ex mortuis viventes.

Et membra vestra arma iustitiae deo. 4. tanta nos modestia conversationem nostram vult gubernare, ut actus nostri ĩustitiae dei proficientes, non mundanae iustitiae — quia mundi iustitia sine fide est Christi, sine qua non vita, sed mors est — arma praebeamus illi ad defendendos nos. cui cum arma per opera bona praebemus, dignos facimus nos adiuvari ab ea, quia dei iustitia indignos despicit; ubi enim ⌈iustitia dei⌉ fuerit, ibi habitat spiritus sanctus ad adiuvandam inbecillitatem nostram. sicut enim peccato arma praebemus, cum male agimus, ita et iustitiae, cum recte versamur membra nostra custodientes ab omni turpitudine.

6, 14. Peccatum autem vestri iam non dominabitur. non enim sub lege estis, sed sub gratia. 1. si secundum praecepta quae dat ambulemus, peccatum nobis dicit dominari non posse; his enim dominatur qui peccant. ⌈non enim ita ambulantes ut praecepit, sub lege sumus. si vero non peccemus, non sumus sub lege, sed sub gratia; si autem peccemus, vertimur sub lege, et incipiet nostri dominari

2 cognoscit *C* esse deum *C* **3** hic *om. C* **4** se *om. FG¹MBWA* **16** christi est *A* **18** nos facimus *C* **19** iustitia dei *C* **24** vestri—non] in uobis non *WA* iam *om. FGMB* **25** estis sub lege *W* **28** non—**p. 203, 1** peccatum *D*

cati. {1a. et necesse est, sit sub lege, quamdiu remissa non accipit; peccatum enim auctoritate legis reum facit peccatorem. ac per hoc cui data remissio est et custodit se, ne de cetero peccet, neque peccatum ei dominabitur neque sub lege est; cessat enim circa eum auctoritas legis, quia liberatus est a peccato. quos enim reos tenet lex, traditi sunt illi a peccato. qui ergo peccatis exutus est, non potest esse sub lege.}

6, 15. Quid ergo? peccavimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia? absit. 1. quoniam lex a deo est, ac per hoc, ne forte obponeretur, ipse sibi proposuit:
α 'si est lex, β 'si ex deo est', inquit, 'lex, cur non debemus esse sub lege?' hoc agnoscit (cognoscit) ac docet cum dei voluntate, qui legis auctor est, a Christo nos liberatos desub lege. 2. quamvis enim recte data sit lex — data est enim, ut et reos ostenderet apud deum qui peccaverant (peccaverunt) ante legem, et timori esset,
α ne de cetero β ut de cetero non
peccaretur —, sed quia inbecillitate infirmitatis suae genus humanum a peccatis se inhibere non potuit, factum obnoxium mortis infernae, motus deus pietate clementiae suae, qua semper humano generi subvenit, providit per Christum, qua ratione desperatis iam dare medellam (daretur medela), ut remissione peccatorum accepta eruti a lege, quae illos habebat obnoxios, relevati et reparati deo adiuvante ⌊per fidem⌋ vitiis, a quibus prius subacti fuerant, renuntiarent (repugnarent). ideoque non peccavimus quasi legem dei spernentes, sed ipsius dei providentiam secuti sumus per Christum.

---

14 liberatos dicens S^2IX **21** providit *om.* Φ per *om.* *K*

peccatum], quia omnis peccator servus est peccati. 1a. et necesse est, sit sub lege, quamdiu remissa non accipit; peccatum enim auctoritate legis reum facit peccatorem. ac per hoc cui data remissio est et custodit se, ne de cetero peccet, neque peccatum ei dominabitur neque sub lege est; cessat enim circa eum auctoritas legis, quia liberatus est a peccato. quos enim reos tenet lex, a peccato illi traditi sunt. qui ergo peccatis exutus est, non potest esse sub lege.

6, 15. Quid ergo? peccavimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia? absit. 1. quoniam lex a deo est [, ac per hoc], ne forte obponeretur, ipse sibi proponit: 'si ex deo est', inquit, 'lex, cur non debemus esse sub lege?' hoc purgat ac docet cum dei voluntate, qui auctor est legis, a Christo nos liberatos desub lege. 2. quamvis enim recte data sit lex — data est enim, ut et reos ostenderet apud deum qui peccaverunt ante legem, et timori esset, ne de cetero peccaretur —, sed quia infirmitate inbecillitatis suae genus humanum a peccatis se inhibere non potuit, factum obnoxium mortis infernae, motus deus pietate clementiae suae, qua semper humano generi subvenit, providit per Christum, qua ratione desperatis iam daretur medela, ut remissione peccatorum accepta eruti a lege, quae illos tenebat obnoxios, et relevati et reparati deo adiuvante vitiis, a quibus prius subacti fuerant, repugnarent. ideoque non peccavimus quasi legem spernentes [dei], sed ipsius dei providentiam secuti sumus per Christum.

1 Ioh. 8, 34

1 quia—peccator] quia qui facit peccatum *D* **2** sit] esse *A* accepit *MWA*^{1} **7** traditi sunt illi a peccato *C* **9** peccabimus *ODA*^{2} quia] quando *FGMB* **10** quoniam] quod *A* **11** ac per hoc *OD* **13 sq.** legis auctor est *C* **15** apud deum *om. A* **16** peccauerant *FGBOD* **17** inbecillitate infirmitatis *C* **17 sq.** humanum] hominum *FGMBWAC* **19** inferni *A* **22** tenebat] habebat *AC* et *pr. om. FGD* releuiati *G*^{1}*BC* **25** dei *C*

6, 16. Nescitis, quia cui exhibetis vos servos ad obaudiendum, servi estis eius cui obauditis sive peccati sive obauditionis iustitiae? nunc ne aliud profitentes aliud faciamus, et cum dei servi dicimur, gestis servi diaboli inveniamur, praemonet et denuntiat eius nos servos esse, cuius voluntatem operibus sectamur (explemus operibus), et non parum obesse deum confiteri dominum et actibus diabolo famulari. nam hoc olim deus denotat et accusat dicens: plebs haec labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me, et dominus ait {in evangelio}: nemo potest duobus dominis servire, et in lege dictum est: deus non deridetur.

6, 17. Gratias autem deo, quod cum fuissetis servi peccati, obaudistis ex corde in eam formam doctrinae, in quam traditi estis, **18.** quia credentes in Christum servi facti sumus iustitiae. 1. eius enim servi dicimur, cui obaudimus. et quia iustum est obaudire Christo — et ipse enim iustitia est et quae praecepit iusta sunt — idcirco dicit servos nos factos iustitiae ex corde, non ex lege {,ut professio nostra animi iudicio promatur}. per naturam autem ducti (enim inducti) sumus ad fidem, non per legem,

α in quam formam doctrinae natura nos fecit.

β in qua forma doctrinae dei imperio facti sumus, qui finxit naturam.

2. in natura enim habemus, ut agnoscamus a quo et per quem et in quo sumus creati. forma ergo doctrinae est, in quam tradidit nos creator naturae (naturaliter). hoc est quod supra dixit: ipsi sibi sunt lex, dum vident naturae suae esse quod credunt, ut quod Iudaeis lex et profetae praedicant

---

9 Is. 29, 13 **11** Matth. 6, 24 **12** Gal. 6, 7 **18** *cf.* I Cor. 1, 30 **29** Rom. 2, 14

---

1 servos *om.* Φ **2** eritis Φ **3** peccati ad mortem S^2IX ad iustitiam Φ **5** ne gestis S^2IX **7** confiteri et Φ **16** eius — **19** iustitiae *om.* Φ

6, 16. Nescitis, quia cui exhibetis vos servos ad obaudiendum, servi estis eius cui obauditis sive peccati sive obauditionis iustitiae? nunc ne aliud profitentes aliud faciamus, et cum dei servi dicimur, gestis servi diaboli inveniamur, praemonet et denuntiat eius nos servos esse, cuius voluntatem explemus operibus, et non parum obesse deum confiteri esse dominum et actibus diabolo famulari. nam hoc olim deus denotat et accusat dicens: plebs ista labiis me honorat, cor autem illorum longe abest a me, et dominus in evangelio ait: nemo potest duobus dominis servire, et in lege dictum est: deus non deridetur.

6, 17. Gratias autem deo, quod cum fuissetis servi peccati, obaudistis ex corde in eam formam doctrinae, in quam traditi estis, **18.** quia credentes in Christum servi facti sumus iustitiae. 1. eius enim servi dicimur, cui obaudimus. et quia iustum est obaudire Christo — et ipse enim iustitia est et quae praecepit iusta sunt — idcirco dicit servos nos factos iustitiae ex corde, non ex lege, ex voluntate, non ex timore, ut professio nostra animi iudicio promatur. per naturam enim inducti sumus ad fidem, non per legem, in qua forma doctrinae dei imperio facti sumus, qui finxit naturam. 2. in natura enim habemus, ut agnoscamus ex quo et per quem et in quo sumus creati. forma ergo

---

8 Is. 29, 13 **10** Matth. 6, 24 **11** Gal. 6, 7 **18** *cf.* I Cor. 1, 30

---

1 an nescitis *A* quia] *om. FGBO*, quoniam *MD* **2** obedistis G^1WAC **3** peccati in mortem *YDWA* in (ad *OD*) iustitiam ODW^2A **4** serui dei *FG* **5** praemonens denuntiat *A* **7** confiteri esse dominum] credere *A* esse *om. C* **7 sq.** famulari diabolo *A* **9** ista] haec *C* illorum] eorum *W* **10** abest] est *D* ait in euangelio *C* **12** inridetur *A* **13** essetis *FGMBY*, fuistis *WA* **14** obaudistis autem *WA* ea forma *FGMBODC* **15** in qua *FGMBDYW* quia *om. FGMBOYWAC* credentes autem *D* **17** dicimur serui *C* **18** praecipit *DC* **19** ideo *W* **20** ex voluntate — timore *om. C* **22** forma futura *W* doctrina *W* **24** ex] a *C*

(praedicarunt) de Christo, hoc gentiles ex corde confidant. hinc gratias refert domino, quia cum essemus servi peccati, obaudivimus ex corde credentes in Christum, ut serviamus (serviremus) deo non per legem Moysi, sed per legem naturae.

6, 19. Humanum dico propter infirmitatem carnis vestrae. 1. dum infirmitatem carnis memorat, minus se significat exigere ab homine, quam dignum est in dei cultura (circa dei culturam). {denique:}

Sicut exhibuistis, ait, membra vestra servire inmunditiae et iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra servire iustitiae in sanctificationem. {2a. ut occasionem nobis auferret timoris accedendi ad fidem, quia quasi inportabilis nobis et aspera videretur, ea mensura nos deo servire praecepit, qua prius famulabamur diabolo}, 2. cum utique propensius deberet servire (serviri) deo quam diabolo, quippe cum hic salus, illic damnatio operetur, medicus tamen spiritalis non plus a nobis exigit,

α ne forte grave nobis esset et occasio nobis daretur timoris accedendi ad fidem.

β ne dum praecepta quasi gravia fugeremus perpendentes infirmitatem nostram, maneremus in morte.

{unde dominus: tollite, inquit, iugum meum super vos, quia suave est et onus meum leve est.}

---

23 Matth. 11, 29 sq.

---

4 musi NS^1 11 in] ad Φ

doctrinae est, in quam tradidit nos creator naturaliter. hoc est quod supra dixit: ipsi sibi sunt lex, dum vident naturae suae esse quod credunt, ut quod Iudaeis lex et profetae praedicarunt de Christo, hoc gentiles ex corde confidant. hinc gratias refert domino, quia cum essemus servi peccati, obaudivimus ex corde credentes in Christum, ut serviremus deo non per legem Moysi, sed per legem naturae.

6, 19. Humanum dico propter infirmitatem carnis vestrae. 1. dum infirmitatem carnis memorat, minus se significat exigere ab homine, quam dignum est circa dei culturam. denique:

Sicut exhibuistis, ait, membra vestra servire inmunditiae et iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra vestra servire iustitiae in sanctificationem. 2a. ut occasionem nobis auferret timoris accedendi ad fidem, ⌈quia⌉ quasi inportabilis nobis et aspera videretur, ea mensura nos deo servire praecepit, qua prius famulabamur diabolo, 2. cum utique propensius deberet serviri deo ⌈quam diabolo⌉, quippe cum hic salus, illic damnatio operetur, medicus tamen spiritalis non plus a nobis exigit, ne dum praecepta quasi gravia fugeremus perpendentes infirmitatem nostram, maneremus in morte. unde dominus: tollite, inquit, iugum meum super vos, quia suave est et onus meum leve ⌈est⌉.

---

2 Rom. 2, 14 22 Matth. 11, 29sq.

---

4 confidunt WA^1 **6** in christo A **7** mosi C **11** *post* denique *add.* subinfertur D, subinfert G^2 **12** sicut enim DW^2AC ait *om.* DC **13** ad iniquitatem *om.* A ita et W **16** quia C **17** seruire deo A praecipit DC **17sq.** famulabamus FG^1 **19** quam diabolo DC **23** quia] et discite a me quia mitis sum et humilis corde et inuenietis requiem animabus uestris iugum enim meum $FGMBOYD$ **24** quia leue (*add.* est W) WA

6, 20. Cum enim servi essetis peccati, liberi eratis iustitiae. **21.** quem enim fructum habuistis in illis, in quibus nunc erubescitis? nam finis illorum mors. 1. manifestum est, quia qui liber est a deo, est servus peccati. dum peccat enim, recedit a deo et fit sub peccato. quales ergo sunt fructus peccati? in quibus discentes (addiscentes) bonam vitam confundimur, eo quod dudum turpiter vixerimus. {1a. et non solum hoc, quia et sententia paganorum turpis et foeda est, maxime quae in Frygia inventa est, in qua nisi spurcus intersit, sacramentum mutum est et torpescit religio.} 2. ecce maculosa (maculis plena) libertas et

α in turpitudinem obligata, β squaloribus obligata,

cuius opus {turpem} mercedem habet, cuius finis mors. finem dixit exitum vitae et actuum, cui aut mors aut vita succedit.

α sed huic finis mors; a morte enim ad mortem transit.

β sed hoc loco mors duplex; a morte enim ad mortem transitur.

6, 22. Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti dei, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam. hoc est, si accepta remissione peccatorum bonorum actuum aemuli fuerimus, adquirimus sanctitatem, finem vero habebimus, id est exitum, vitam perpetuam; a morte enim hac, quam finem dixit, transibimus ad vitam, quae sine fine est.

6, 23. Nam merces peccati mors est. 1. quaestum peccati mortem dicit, quia per peccatum mors, ac per hoc, qui de cetero abstinent se a peccatis, stipendium accipient (accipiunt) vitam aeternam, quia {qui} non peccant, alieni sunt a morte secunda.

---

2 enim] ergo *SIX* **4** mors est Φ **15** actum Φ **16** fini *IX* **19** autem *om.* Φ **25** transimus *IX* **26 sq.** quesitum peccatum Φ

6, 20. Cum enim servi essetis peccati, liberi eratis iustitiae. **21.** quem enim fructum habuistis in illis, in quibus nunc erubescitis? nam finis illorum mors. 1. manifestum est, quia a deo qui liber est, servus peccati est. dum peccat enim, recedit a deo et fit sub peccato. quales ergo sunt fructus peccati? in quibus addiscentes bonam vitam confundimur, eo quod dudum turpiter vixerimus. 1 a. et non solum hoc, quia et sententia paganorum turpis est et foeda, maxime quae in Frygia inventa est, in qua nisi spurcus intersit, sacramentum mutum est et torpescit religio. 2. ecce maculis plena libertas et squaloribus mancipata, cuius opus turpem mercedem habet, cuius consummatio mors est. finem dixit exitum vitae et actuum, cui aut mors aut vita succedit. sed hoc loco mors duplex; a morte enim ad mortem transitur.

6, 22. Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti dei, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam. hoc est, si accepta remissione peccatorum bonorum actuum aemuli fuerimus, adquirimus sanctitatem, finem vero habebimus, id est exitum, vitam perpetuam; a morte enim hac, quam finem dixit, transimus ad vitam, quae sine fine est.

6, 23. Nam merces peccati mors est. 1. quaestum peccati mortem dicit, quia per peccatum mors, ac per hoc, qui

---

2 enim] ergo *FGMBODAC (Vulg.)* habuistis tunc *GDWA* **3** illis] his *A, om. W* **4** mors est *GOYDWA* liber est a deo *D* **5** est peccati *FG* **6** *post* quibus: conuersati *WA* **7** confundimus *FGO* **9** et foeda est *C* **10** sacermentum W^1 turpescit *A* **12** turpem] G^2YC, -is *cett.* non habet *WA* consummatio] finis *DC* est *om. C* **14** duplex *om.* FG^1MBWA **16** vero] autem *FGMBOYD* **a** *om. Y* **17** deo *FGMBOYDW* **19 sq.** adquiremus *D* **23** quaestum enim *WA* **24** per *om. OC*

Gratia autem dei vita aeterna in Christo Iesu domino nostro. 2. sicut enim sequentes peccatum adquirunt mortem, ita et sequentes gratiam dei, id est fidem Christi, quae donat peccata, habebunt vitam aeternam, ut gaudeant se ad tempus dissolvi, scientes se hanc (hanc se) vitam adsecuturos (consecuturos), quae et omni taedio careat et successionem non habeat. quam sanctus Simeon exoptans petit se hinc dissolvi,

α quam pacem dicit, id est vitam, per quam nullam patiatur inquietudinem.

β ut iret in pacem, id est vitam, quae nullam patitur inquietudinem.

et hoc donum a deo per Christum nobis datum dominum nostrum testatur, ut deo patri gratias per nullum alterum nisi per filium suum (eius) agamus.

7, 1. An ignoratis, fratres, scientibus enim legem loquor. 1. ut animos illorum firmet in doctrina divina, exemplo legis humanae (humanae legis) abutitur (utitur), ut per terrena suadeat caelestia, sicut ⌊et⌋ a mundi creatura deus agnoscitur. quia enim unius est totum, licet diversae sint res, ex aliqua tamen parte {sibi} invicem similes sunt. sciunt enim (ergo) legem Romani, quia non sunt barbari, sed comprehenderunt naturalem iustitiam, partim ex se, partim ex Graecis, sicut et Graeci ex Hebraeis. {quamvis enim ante Moysen non latuerit lex, sed ordo non erat neque auctoritas.} nam leges Romanis ex Athenis adlatae (perlatae) sunt. non ignorantibus enim (ergo) legem dicit:

---

7 sq. *cf.* Luc. 2, 29

---

7 symeon Φ **18** suadeat ad S^2IX **19** enim est SIX unius] una Φ **23** hebreis NIX

de cetero abstinent se a peccatis, stipendium accipient vitam aeternam; qui enim non peccant, alieni sunt a morte secunda.

Gratia autem dei vita aeterna in Christo Iesu domino nostro. 2. sicut enim sequentes peccatum adquirunt mortem, ita et sequentes gratiam dei, id est fidem Christi, quae donat peccata, habebunt vitam aeternam, ut gaudeant se ad tempus dissolvi, scientes hanc se vitam consecuturos, quae et omni taedio careat et successionem non habeat. quam sanctus Simeon exoptans petit se hinc dissolvi, ut iret in pacem, id est vitam, quae nullam patitur inquietudinem. et hoc donum a deo per Christum nobis datum dominum nostrum testatur, ut deo patri gratias per nullum alterum nisi per filium eius agamus.

7, 1. An ignoratis, fratres, scientibus enim legem loquor. 1. ut animos illorum firmet in doctrina divina, exemplo humanae legis utitur, ut iterum per terrena suadeat caelestia, sicut et a mundi creatura deus agnoscitur. quia enim unius est totum, licet diversae sint res, ex aliqua tamen parte sibi invicem similes sunt. sciunt ergo legem Romani, quia non sunt barbari, sed conprehenderunt naturalem iustitiam, partim ex se, partim ex Graecis, partim ex Hebraeis. quamvis enim ante Moysen non latuerit lex, sed ordo non erat neque auctoritas. nam ordo legis Romanis ex Athenis perlatus est. non ignorantibus ergo legem dicit:

---

9 *cf.* Luc. 2, 29

---

2 qui enim] quia qui *C* *post* secunda *add.* stipendia enim peccati mors est *WA* **9** simeon incipiebat A^2 **10** pace *FGBOY* **12** alium *FG* **14** an non *W* **15** illorum] eorum *A* **16** divina *om. DA* iterum *om. YWAC* **18** sunt *A* **21** partim ex *tert.*] sicut et graeci (sicut graecis D^1) ex *DC* **22** lex *om. FGMBD* **23** ordo legis] leges *C* **24** perlatae sunt *C*

Quia lex dominatur homini quanto tempore vivit. 2. non est occultum omnem vitam hominis esse sub lege naturae {quae data est mundo}. haec lex generalis est. nunc vero aliam proposuit (proponit) specialem, {quamvis et ipsa generalis est, sed dum non recipitur ab omnibus, fit specialis,} per quam vult probare adsertionem suam; gradatim enim vult tradere veritatem. dicit ergo:

7, 2. Nam quae sub viro est mulier, vivente viro alligata est lege viri. [quodsi mortuus fuerit vir eius, soluta est a lege viri. **3.** igitur vivente viro vocabitur adultera, si fuerit iuncta alteri viro.] 1. haec lex de evangelio est, non ex Moysi (Mosi), neque ex iustitia terrena. aliquid ergo duce natura, aliquid ex lege Moysi addiscentes perfecti sunt per evangelium Christi. sequenti ergo exemplo apertius suadet Christianismum exutum esse a lege factorum, non ab omni lege, nec ultra iam expedire esse sub lege, ne gratiam dei evacuet reversus sub lege, quia gratia dei (dei gratia) liberavit hominem a lege, ut spiritu, id est mente, serviat deo. 2. sicut enim mulier mortuo viro libera (liberata) est a lege viri, non a lege naturae, ita et qui (hi) gratia dei liberati a lege sunt, a qua tenebantur rei, ut mortua illis sit, ut Christianismo iuncti non sint adulteri. si enim lex apud illos vivit, adulteri sunt et nihil illis proderit dici Christianos, immo (quia) obnoxii erunt ultioni. nec enim legis erit adulter, sed evangelii, quia (qui) mortua lege iunctus evangelio post rediit (redit) ad legem; mortua enim lex dicitur, quando quem tenebat reum ignotum est ei {auctoritate legis cessante}.

---

7 veritatem] uoluntatem Φ **9** quodsi—**12** viro *del. Migne* (*cf. p. 214, 1 sq.*) **12** musi NS^1, moyse IX **13** aliquid—natura *om.* SIX **14** musi S **15** christianis mundum Φ **17** sub legem SIX **22** christianissimo SI^1

Quia lex dominatur homini quanto tempore vivit. 2. non est occultum omnem vitam hominis esse sub lege naturae, quae data est mundo. haec lex generalis est. ⌈nunc vero aliam proponit specialem, quamvis et ipsa generalis est,⌉ sed dum non recipitur ab omnibus, fit specialis, per quam vult probare adsertionem suam; gradatim enim vult tradere veritatem. dicit ergo:

7, 2. Nam quae sub viro est mulier, vivente viro alligata est lege viri. [quodsi mortuus fuerit vir eius, soluta est a lege viri **3.** igitur vivente viro vocabitur adultera, si fuerit iuncta alteri viro]. 1. haec lex de evangelio est, non ex Moyse, neque ex iustitia terrena. aliquid ergo duce natura, aliquid ex lege Moysi addiscentes perfecti facti sunt per evangelium Christi. sequenti ergo exemplo apertius suadet Christianismum exutum esse a lege factorum, non ab omni lege, nec ultra iam expedire esse sub lege, ne gratiam dei evacuet regressus sub lege, quia gratia dei liberavit hominem a lege, ut spiritu, id est mente, serviat deo. ' 2. sicut enim mulier mortuo viro libera⌈ta⌉ est a lege viri, non a lege naturae, ita et hi gratia dei liberati a lege erunt, a qua tenebantur rei, ut mortua illis sit, ut Christianismo iuncti non sint adulteri. si enim ⌈lex apud illos vivit⌉, adulteri sunt et nihil illis proderit dici Christianos, quia obnoxii erunt ultioni. nec enim legis erit adulter, sed

---

1 dominabitur *FGMBOYD, add.* omni *C* hominis *FGY* **3 sq.** nunc—est *C* **8 sq.** vivente—igitur *om. FGMBOY* **9** quodsi] si autem *WA* **9** quodsi—**12** viro *del. Migne* (*cf. p. 215, 3 sq.*) **10** eius *om. W* **11** vocabitur] cognominabitur *WA* fuerit cum alio *WA* **12** ex mosi *C*, de moysi *W*, de moyse *A* **14** adducentes *A* **15** ergo] enim *A* christianissimum *FGO*, christianum *WA* **16 sq.** nec—lege *om. FG*^{1}*MBOD* **17** regressum *A*, reuersus *C* **17 sq.** sub legem *FGBYDC* **18** dei gratia *C* **20** liberata *DWA* a *pr. om. C* **21** erunt] sunt *YDC post* rei *add.* nec ultra iam expedire esse sub lege *YD* **22** ut] et *C* christianissimo *F*^{1}*GBW* **22 sq.** lex apud illos vivit *C* **23** illis *om. WA* **24** erant *FGBO*

Quodsi mortuus fuerit vir, liberata est a lege, ut non sit adultera, si fuerit iuncta alteri viro. 3. sublati a lege accepta remissione peccatorum et iuncti evangelio non sunt adulteri legis, quia mortua apud illos est. si autem servientes legi (servantes legem) accedere se putant ad evangelium, {rei} erunt adulteri (adulterii), quia viva lege iunxerunt se fidei, erunt in utroque adulteri.

7, 4. Itaque, fratres mei, et vos mortificati estis legi per corpus Christi. 1. quoniam salvator corpus suum diabolo crucifigendum (crucifigere) permisit, sciens esse pro nobis contra illum, idcirco per corpus Christi salvos nos dicit factos. mori enim legi vivere est deo, quia lex dominatur peccatoribus. cui ergo dimittuntur peccata, moritur legi; hoc est liberari a lege. per corpus itaque (itaque per corpus) Christi hoc consequimur beneficium. tradens enim corpus {suum} salvator mortem vicit et peccatum damnavit. in ipso enim peccavit diabolus, cum illum innocentem occidit et qui peccatum omnino nesciret. 2. cum enim hominem sibi peccati causa defenderet, inventus est in eo reus, in quo accusabat. hinc factum est, ut omnes credentes in Christum eruantur a lege sublato peccato, quia {victum} peccatum, qui (quod) est diabolus, per corpus Christi non habet auctoritatem in eos, qui ad illum pertinent, {a} quo victus est. 3. dum enim non peccat et occiditur quasi reus, vicit peccatum de peccato, hoc est diabolum proprio peccato, quod in eum admisit, damnavit, et cirografum, quod peccato Adae decretum erat, delevit, quando ab inferis resurrexit data huiusmodi forma credentibus sibi, ut a morte secunda teneri non possint (possent). ac per

---

24 *cf.* Rom. 8, 3 **26** *cf.* Col. 2, 14

---

10 suum cum *SIX* a (*om. X*) diabolo se crucifigendum S^2IX **12sq.** dominator NS^1 **23** a βK **24** peccat et] peccate NS^1, pro peccato S^2IX **26** chyrographum *S*, cyrografum *KIX*

evangelii, qui mortua lege iunctus evangelio post redit ad legem; mortua enim lex dicitur, cum cessat eius auctoritas.

Quodsi mortuus fuerit vir, liberata est a lege, ut non sit adultera, si fuerit iuncta alteri viro. 3. sublati a lege accepta remissione peccatorum et iuncti evangelio non sunt adulteri legis, quia mortua illis est. si autem servantes legem accedere se putant ad evangelium, rei erunt adulterii, quia viva lege iunxerunt se fidei, et erunt in utraque adulteri.

7, 4. Itaque, fratres mei, et vos mortificati estis legi per corpus Christi. 1. quoniam salvator corpus suum diabolo crucifigere permisit, sciens esse pro nobis contra illum, idcirco per corpus Christi salvos nos dicit factos. mori enim legi vivere est deo, quia lex dominatur peccatoribus. cui ergo dimittuntur peccata, moritur legi; hoc est liberari a lege. itaque per corpus Christi hoc consequimur beneficium. tradens enim salvator corpus suum mortem vicit et peccatum damnavit. in ipsum enim peccavit diabolus, cum illum innocentem occidit ⌜et⌝ qui peccatum omnino nesciret. 2. cum enim hominem sibi peccati causa defenderet, inventus est in eo reus, in quo accusabat. hinc factum est, ut omnes credentes in Christum eruantur a lege damnato peccato, quia victum peccatum, quod est diabolus, per corpus Christi non habet auctoritatem in eos, qui ad illum pertinent, a quo victus est. 3. dum enim non peccat et occiditur quasi reus, vicit peccatum de peccato, hoc est diabolum proprio peccato, quod in eum admisit, damnavit, et cirografum, quod peccato Adae de-

---

25 sq. *cf.* Rom. 8, 3 **27 sq.** *cf.* Col. 2, 14

---

1 quia *FBOD* **2** cum—auctoritas] quando—cessante *C* *ex recens. β, p. 212, 27 sq.* **3** si autem *WA* uir eius *FGAC* lege uiri *DC* **4** iuncta si fuerit *C*, si iuncta fuerit *YD* iuncta *om. WA* cum alio *WA* **6** illis] apud illos *C* **8** et adulteri *DA* **10** et uos fratres mei *WA* **11** saluator noster *C* **14** dominabitur *WC* **15** ergo] enim *FWA* **17** corpus suum saluator *C* **18** diabolus peccauit *FG* **19** et *C* **22** damnato] sublato *C* **27** chirographum *MBW*

hoc mortui sumus legi per corpus Christi. qui enim legi mortuus non fuerit, reus est, et qui reus est, secundam mortem evadere non potest.

Ut sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus deo. 4. hoc dicit, quia ideo mortui sumus legi, ut de cetero Christi simus servi solius, et hoc erit fructificare deo. adquiretur (adquiritur) enim deo, qui in gratia eius manet, dignus resurrectione promissa.

7, 5. Cum enim essemus in carne.

1. α qui in carne est, negat se esse in carne, quia hic dicitur in carne esse, qui aliud sequitur, quod lege prohibetur. in carne dicere multifarie intelligitur. nam omnis incredulus in carne est, id est carnalis,

β cum in carne sit, negat se esse in carne, est enim in corpore, quia hic dicitur esse in carne, qui aliquid sequitur, quod lege prohibetur. igitur in carne esse multifarie intellegitur. nam omnis incredulus in carne est, id est carnalis,

et Christianus sub lege vivens in carne est, et qui de hominibus aliquid sperat, in carne est {et qui male intellegit Christum in carne est}, et si quis Christianus luxoriosam (luxuriosam) habet vitam, in carne est. 2. hoc loco tamen in carne esse sic intellegamus, ⌊ut⌋ qui (quia) ante fidem ⌊sub lege agentes⌋ in carne eramus; sub peccato enim vivebamus, hoc est carnales sensus sequentes vitiis et peccatis subiacebamus. sensus enim (autem) carnis est non credere spiritalia, id est sine conmixtione virginem peperisse {et} ex aqua et spiritu hominem denuo nasci {et} solutam animam a vinculo (copulatione) carnis rursum in carne surgere. de his diffidens in carne est. {hinc:}

---

14 dicere] facere *NK, expectes*: esse multifarie] manifeste Φ **21** sic esse Φ **22** ut *del. Bulhart* quia *βK* **27** solutam] soluturus Φ

cretum erat, delevit, quando ab inferis resurrexit data huiuscemodi forma credentibus sibi, ut a morte secunda teneri non possent. ac per hoc mortui sumus legi per corpus Christi. qui enim legi mortuus non fuerit, reus est, et qui reus est, secundam mortem evadere non potest.

Ut sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus deo. 4. hoc dicit, quia ideo mortui sumus legi, ut de cetero Christi simus servi solius, ⌈et⌉ hoc erit fructificare deo. adquiritur enim deo, qui in gratia eius manet, dignus resurrectione promissa.

7, 5. Cum enim essemus in carne. 1. cum in carne sit, negat se esse in carne, est enim in corpore, quia hic dicitur esse in carne, qui aliquid sequitur, quod lege prohibetur. igitur in carne esse multifarie intellegitur. nam omnis incredulus in carne est, id est carnalis, et Christianus sub lege vivens in carne est, et qui de hominibus aliquid sperat in carne est, et qui male intellegit Christum in carne est, et si quis Christianus luxuriosam habet vitam, in carne est. 2. hoc tamen loco in carne esse sic intellegamus, quia ante fidem in carne eramus; sub carne enim vivebamus, id est carnales sensus sequentes vitiis et peccatis subiacebamus. sensus autem carnis est non credere spiritalia, id est sine conplexu viri virginem peperisse et ex aqua et spiritu hominem denuo nasci et solutam animam a copula⌈tione⌉ carnis rursum in ea resurgere. de his diffidens in carne est. hinc:

---

1 sq. huiusmodi *C* **3** possint *OC* **4** et qui reus est *om. FG*¹ *MBYWA* **6** sitis uos *A* **8** et *DC* hoc enim erit *WA* **12** est enim] id est *Y* **13** qui] quia *FGBWA* **18** loco tamen *C* **19** sic *om. FGMBOYWA* intellegimus *D* eramus in carne *FG* **20** sub—vivebamus *om. FG*¹*MBWA* carne] peccato *OD* id] hoc *C* **21 sq.** non—est *om. FG*¹*MB* **22** id] hoc *A* conplexu] conmixtione *C* **23** spiritu sancto *DC* denuo *om. FGBO* **24** copulatione *WA* rursus *C* **25** hinc] dehinc *WA*, *om. D*

Vitia {ait} peccatorum, quae per legem ostenduntur, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti. 3. manifestum est, quia qui non credit, sub peccato agit et captivus trahitur ad vitia admittenda, ut fructum faciat morti secundae. lucrum enim tunc facit mors, cum peccatur. in membris tamen dicit vitia operari, non in corpore, ne occasio esset male tractantibus corpus, quia in maliloquio lingua arguitur et {in} furto manus corripitur et in dissimulante aures increpantur et ita in ceteris; quamvis de corde exeant, membrorum tamen ministerio fiunt (explentur) {operibus}. 4. disputatio haec tangit Iudaeos et eos, qui Christiani sunt (dicuntur) et sub lege volunt vivere, ut ediscentes carnales se esse recedant a lege. vitia tamen peccatorum quae dominari in carne agentibus dicit, per legem ostendi, non per legem fieri monstrat (demonstrat). index enim peccati lex est, {non genetrix} reos faciens peccatores.

7, 6. Nunc autem soluti sumus a lege mortis, in qua detinebamur. 1. soluti sumus a lege, dum remissionem peccatorum accepimus; non {enim} habet in nos potestatem; infidis enim et peccatoribus dominatur. lex autem mortis ideo dicta est, quia punit reos, mortificat autem (enim) peccatores. non ergo mala est, sed iusta. {1 a. quamvis enim malum sit patientibus quod infertur a lege, sed illa non est mala, quia iuste infert iram. itaque non mala est peccatoribus, sed iusta.} 2. bonis vero spiritalis est. quis enim dubitet spiritale esse prohibere peccare? sed quia hoc non potuit salvare (ut salvaret) hominem remittendo peccata, lex fidei data est, quae credentes liberaret a dominio legis, ut possent (possint) reparare se ad vitam, quos lex tenebat reos mortis. ipsis enim lex mortis est, quibus iram operatur {causa peccati}.

---

10 *cf.* Matth. 15, 18

---

13 se *om.* Φ **20** in perfidis *SK* **26** spiritalem *SK* **29** reparari *IX* se *om. SIX* **30** lex mortis] iuxta mortem Φ

Vitia, ait, peccatorum, quae per legem ostenduntur, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti. 3. manifestum est, quia qui non credit, sub peccato agit et captivus trahitur ad vitia admittenda, ut fructum faciat morti secundae. lucrum enim tunc facit mors, cum peccatur. in membris tamen vitia dicit operari, non in corpore, ne occasio esset male tractantibus corpus, quia in maliloquio lingua arguitur et in furto manus corripitur et in dissimulante aures increpantur et ita in ceteris; quamvis de corde exeant, membrorum tamen ministerio explentur operibus. 4. disputatio ista tangit Iudaeos et eos, qui dicuntur Christiani et sub lege volunt vivere, ut ⌈e⌉discentes carnales se esse recedant a lege. vitia tamen peccatorum quae dominari in carne agentibus dicit, per legem ostendi, non per legem fieri demonstrat. index enim peccati lex est, non genetrix, reos faciens peccatores.

7, 6. Nunc autem soluti sumus a lege mortis, in qua detinebamur. 1. soluti sumus a lege, dum remissionem peccatorum accepimus; non enim iam habet in nos potestatem; infidis enim et peccatoribus dominatur. lex autem mortis ideo dicta est, quia punit reos, mortificat enim peccatores. non ergo mala est, sed iusta. 1 a. quamvis enim malum sit patientibus quod infertur a lege, sed illa non est mala, quia iuste infert iram. itaque non mala est peccatoribus, sed iusta. 2. bonis vero spiritalis est. quis enim dubitet spiritale esse prohibere peccare? sed quia hoc non potuit, ut salvaret hominem remittendo peccata, lex fidei data est, quae creden-

10 *cf.* Matth. 15, 18

1 quae sunt *FGMB* **1 sq.** ostenduntur] erant *WA* **2** operabantur inquid *C* **5** mortis *FGMO* **6** tamen] *om. FGMBY*, sane *A* dicit uitia *C* **9** quae quamuis *C* **10** *post* exeant *add.* domino in euangelio testante *WA* ministerio *om. WA* **11** ista] haec *C* tangit ad *W* **11 sq.** christiani dicuntur *C* **12** ediscentes *C* **13** secedant *C* **19** accipimus *FGMBOYDWA*^{2} iam *om. C* **20** infidis] indignis *FGMBO* **21** enim] autem *FGMBOYD* **25** dubitat *A* **26** sed *om. FGMB*^{1}

Ita ut serviamus in novitate spiritus et non in vetustate litterae. 3. hic (his) legem tangere putatur, quam quidem ad conparationem legis fidei inferiorem facit, non tamen inimicam iudicat. nam dicit ideo (ideo dicit) nos erutos a lege mortis, ut serviamus legi fidei, quae nobis praesidium contulit {salutare}, quod vetus lex non potuit, ne gratiae beneficium inanire videamur legi veteri servientes. 4. lex vetus non criminis {utique} nomen est, sed temporis vel aetatis; senuit enim, quia cessavit. lex autem spiritus ipsa est lex fidei, quia fides in animo est nec operibus addiscitur, sed corde creditur. et mente (mens) ipsa intellegit naturae suae esse quod credit nec oculis cernitur aut manibus palpatur, et quae sperantur dona invisibilia (non visibilia) sunt nec terrena, sed spiritalia. vetus enim (ergo) lex in tabulis lapideis formata est, lex autem spiritus in tabulis cordis spiritaliter scribitur, ut aeterna sit (sit aeterna), litterae autem legis veteris aetate † continentur † (consumantur). 5. est et alia interpretatio legis spiritus, ut quia prior lex ab opere malo inhibuit, haec {autem} cum nec in corde peccari debere dicit, lex spiritus vocatur, ut totum hominem faciat spiritalem.

7, 7. Quid ergo dicimus? lex peccatum est? absit. 1. quoniam legem mortis hanc dixit et erutos nos ab ea gratulatur et in illa deo serviri negat, ne iniquam hanc adserere putaretur, hoc agnoscit (purgat) cum dicit: absit.

---

9 *cf.* Hebr. 8, 13 15 *cf.* II Cor. 3, 2

---

4 iudicat] dicat *SK*, dicit *IX* 7 inane uideatur Φ 8 temporum *K* 10 fides] potest *SK*, posita *IX* est] esse *K* 11 in naturae SI^1 16 aeterna] uenia Φ 19 cum] cunctos Φ peccare I^2X 23 seruire SKI^1 24 cum] quam SI^1

tes liberaret a dominio legis, ut possint reparare se ad vitam, quos lex tenebat ad mortem. ipsis enim lex mortis est, quibus iram operatur causa peccati.

Ita ut serviamus in novitate spiritus et non in vetustate litterae. 3. his legem tangere putatur, quam quidem ad conparationem legis fidei inferiorem facit, non tamen inimicam iudicat. nam dicit ideo nos erutos a lege mortis, ut serviamus legi fidei, quae nobis praesidium contulit salutare, quod vetus lex non potuit, ne gratiae beneficium inanire videamur legi veteri servientes. 4. lex vetus non utique criminis nomen est, sed temporis vel aetatis; senuit enim, quia cessavit. lex autem spiritus ipsa est lex fidei, quia fides in animo est nec operibus addiscitur, sed corde creditur. et mens ipsa intellegit naturae suae esse quod credit nec oculis cernitur aut manibus palpatur, et quae sperantur dona non visibilia sunt nec terrena, sed spiritalia sunt. vetus ergo lex in tabulis lapideis formata est, lex autem spiritus in tabulis cordis spiritaliter scribitur, ut sit aeterna, litterae autem legis veteris consumantur aetate. 5. est et alia interpretatio legis spiritus, ut quia prior lex ab opere malo inhibuit, haec autem cum nec in corde peccari ⌜debere⌝ dicit, lex spiritus vocatur, ut totum hominem faciat spiritalem.

7, 7. Quid ergo dicimus? lex peccatum est? absit. 1. quoniam legem mortis hanc dixit et erutos nos ab ea gratulatur et in illa serviri deo negat, ne iniquam hanc adserere putaretur, hoc purgat cum dicit: absit.

---

11 sq. *cf.* Hebr. 8, 13 **17 sq.** *cf.* II Cor. 3, 2

---

1 se reparare *A* **2** tenebat reos *D* ad mortem] reos mortis *C* **5** hic *YDW*²*A*, hoc *W*¹ **9** lex uetus *WA* **10** ueteri legi *W* **10 sq.** criminis utique *C* **11** est nomen *A* **16** sunt *alt. om. DC*, *post* sunt *add.* atque caelestia *WA* **18** littera *A* **19** consumatur *A*, consumuntur *OD* aetate consumantur *C* **20** prima *FGMBOD* **21** debere *C* **23** dicemus *C* **25** seruire *FGDA* deo seruiri *C*

Sed peccatum non cognovi nisi per legem. 2. non ergo peccatum est lex, sed index peccati. ostendit enim, quia peccata non inpune futura essent apud deum. quo comperto homo factus est reus, {et} ideo non videtur gratias agere legi. {quis enim libenter habeat eum, qui sibi poenam inminere adnuntiat?} legi autem fidei gratias agit, quia qui per legem Moysi reus factus est, per legem fidei reconciliatus est deo. quamvis et illa iusta et bona sit — ostendere enim (etenim) inminens periculum bonum est —, sed huic magis gratias agit, per quam ereptus de periculo vivit.

Nam et concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: non concupisces. 3. non discrevit concupiscentiam hanc a peccato, sed miratur hoc significans, quia cum nec suspicio {quidem} esset istud non licere apud deum,

α cognovit esse peccatum. β 'cognovi', inquit, 'esse peccatum.'

sub sua {quasi} persona generalem agit causam. lex {itaque} concupiscentiam prohibet, quae propterea quod oblectamento est, non putabatur esse peccatum. simplex enim videbatur causa

α concupiscere β cum concupiscitur

aliquid proximi; hoc lex prodidit esse peccatum. saecularibus enim (namque) hominibus nihil tam inultum videtur {et placidum} quam voluptas.

7, 8. Occasione ergo accepta peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. 1. omnem dicens concupiscentiam cuncta peccata significat. supra enim concupiscentiam iuxta legem memorat, nunc huic (cui nunc) cetera addens vitia omnem dixit concupiscentiam operatam in homine pulsu (inpulsu) diaboli, quem in peccato significat, ut in contrarium fieret homini lex,

12 Exod. 20, 17

7 musi NS^1 19 inputabatur K

Sed peccatum non cognovi nisi per legem. 2. ostendit non peccatum esse legem, sed indicem peccati. demonstravit enim et quae latebant peccata et quia non inpune futura essent apud deum. quo conperto homo factus est reus, et ideo non videtur gratias agere legi. quis enim libenter habeat eum, qui sibi poenam inminere adnuntiat? legi autem fidei gratias agit, quia qui per legem Moysi reus factus est, per legem fidei reconciliatus est deo, quamvis et illa iusta et bona sit — ostendere etenim inminens periculum bonum est —, sed huic magis gratias agit, per quam ereptus de periculo vivit.

Nam et concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret: non concupisces. 3. non discrevit concupiscentiam hanc a peccato, sed miratur hoc significans, quia cum ⌈nec⌉ suspicio quidem esset istud non licere apud deum, 'cognovi', inquit, 'esse peccatum'. sub sua quasi persona generalem agit causam. lex itaque concupiscentiam prohibet, quae propterea quod oblectamento est, non putabatur esse peccatum. simplex enim videbatur causa concupiscere aliquid proximi; hoc lex prodidit esse peccatum. saecularibus namque hominibus nihil tam inultum et placidum videtur quam voluptas.

7, 8. Occasione ergo accepta peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. 1. omnem ⌈dicens⌉ concupiscentiam cuncta pec-

13 Exod. 20, 17

2 ostendit—indicem] non ergo peccatum est lex sed index *C* **3** demonstravit] ostendit *C* **5** legi *om. FG*[1]*MWA* **6** poenas *A* **8** est] esset *FGMBYWA* **12** et *om. WAC* nisi] quoniam *FG* **13** *post* diceret *add.* in exodo *C* non] namque *FGMB* **15** nec *D* **19** concupiscere] cum concupiscitur *C* **21** uidetur et placidum *C* **23** ergo] autem *OYWA* **25** dicens *C*

quae data erat, ut prodesset. 2. videns enim diabolus auxilium per legem homini provisum, quem in condicione sua (se) {tam} propter peccatum Adae {quam propter ipsius} habere gratulabatur, intellexit factum adversum se; quem vidit enim sub lege factum (factum sub lege), pro certo habuit de suo dominio sublatum (sublatum dominio); agnovit (agnoverat) enim homo, quomodo poenam inferni evaderet. hinc exarsit iracundia adversus hominem, ut illi legem inverteret, ut prohibita admittendo deum rursus offenderet et denuo in potestatem (potestate) diaboli caderet. coepit non imperare, sed subtiliter fallere, quoniam {in} lege data amisit dominium diabolus, sciens de cetero hominem ad dei iudicium pertinere.

Sine lege enim peccatum mortuum erat. 3. hoc duplici genere intellegendum est, ut {et} diabolum in peccato scias significatum et hoc {ipsum} ⌊dando⌋ peccatum, quod vocatur peccatum. mortuus enim dicitur fuisse diabolus, quia cessabat ab inlusione hominis {ante legem, sed erat quasi quietus}

α quia securus erat β securus enim erat

de possessione eius. peccatum autem mortuum dixit, quia putabatur quod non inputaretur apud deum; ideo apud hominem mortuum erat, quasi inpune peccaretur. nam non latebat peccatum, sicut supra dixi, sed hoc latebat (ignorabatur) quia deus

α credebatur non iudicaturus. β iudicaturus est.

quod cum data lege manifestum est, revixit (revixisse) peccatum. quare revixit, nisi quia ante vixerat et postea desidia hominum mortuum aestimatum est, cum viveret? putabatur

---

1 quae lex *K* **2** conditionem suam *SK* **4** enim *om. S²IX* **10** potestate *βNS¹K* **13** enim *om.* Φ hic *SKI¹* **15** sciat Φ **15 sq.** quod vocatur peccatum *om. SIX* **23** dixit Φ

cata significat. supra enim concupiscentiam iuxta legem memorat, cui nunc cetera addens vitia omnem dixit concupiscentiam operatam in homine inpulsu diaboli, quem in peccato significat, ut in contrarium homini fieret lex, quae data erat, ut prodesset. 2. videns enim diabolus auxilium per legem homini provisum, quem in condicione se tam propter peccatum Adae quam propter ipsius habere gratulabatur, intellexit factum adversum se; quem vidit enim factum sub lege, pro certo habuit de suo ablatum dominio; agnoverat enim homo, quomodo poenam inferni evaderet. hinc exarsit iracundia adversum hominem, ut illi legem inverteret, ut prohibita admittendo deum rursum offerenderet et denuo in potestatem diaboli caderet. ⌜coepit non imperare, sed subtiliter fallere, quoniam in lege data amisit dominium diabolus, sciens de cetero hominem ad dei iudicium pertinere.⌝

Sine lege enim peccatum mortuum erat. 3. hoc duplici genere intellegendum est, ut et diabolum in peccato scias significatum et hoc ipsum peccatum, quod vocatur peccatum. mortuus enim dicitur fuisse diabolus, quia non ita saeviebat ad inlusionem hominis ante legem et erat quasi quietus securus, eo quod possideret eum. peccatum autem ideo mortuum erat, quia putabatur quod non inputaretur apud deum; ac per hoc apud hominem mortuum erat, quasi inpune peccaretur. nam non latebat peccatum, sicut supra dixi, sed hoc ignorabatur quia deus iudicaturus est, quod cum data lege manifestum est, revixisse peccatum. quare revixit, nisi quia ante vixerat et postea desidia hominum mortuum aestimatum est, cum viveret? putabatur enim non in-

---

1 enim] autem *A* **4** fieret homini *C* **6** homini] humano generi *A* se] sua *WA*, *om.* *FG*¹*OD* **9** de suo *om.* *FG*¹*MB*, suo *om.* *O* **10 sq.** aduersus *C* **12** deum] dominum *FGMBYW* rursus *C* **13 sq.** coepit—pertinere *D* **19** fuisse dicitur *C* **20** et] sed *DC* **20 sq.** erat—securus] securus enim erat *DC* **21 sq.** peccatum—erat] et *FGMBO* **22** ideo] sic *W*, *om.* *Y* **25** hoc *om.* *C* esset *DWA*

enim non inputari peccatum, cum inputaretur. vivens ergo pro mortuo habebatur.

7, 9. Ego autem vivebam aliquando sine lege. 1. quid est sine lege vixisse, cum lex semper sit (fuerit), sicut supra memoravi, nisi quia sine timore dei {homo} vivebat, securus quod non esset deus iudicaturus actus humanos?

Sed cum venit mandatum, peccatum revixit. {1a. ideo dixit revixisse peccatum, ut significaret, quia ante vixerat, postea autem desidia hominum mortuum aestimatum est, cum viveret, sicut adsolet falsa fama fieri peregrinis. hoc ergo significat, quod in initiis non latuerit peccatum inputari apud deum; hoc est vixisse. sed cum consuetudo peccandi hoc obliterasset, mortuum aestimatum est, ut crimen cum persona deficere putaretur.}

2. α revixit peccatum, quod mortuum erat. hoc est autem revixit, quia coepit sciri quod inputaretur.

β cum autem data esset lex vel reformata, revixit apud eos, apud quos mortuum aestimatum erat; coeperunt enim scire inputari peccatum.

7, 10. Ego autem mortuus sum. 1. mortuus est homo, quia vidit se reum {esse} apud deum, qui ante se putabat non futurum obnoxium ex his, quae peccabat.

Et inventum est mihi mandatum, quod ad vitam datum erat, hoc esse ad mortem. 2. verum est, quia lex ad vitam data est, sed cum hominem non solum de praeterito, sed et de futuro peccantem reum fecit, facta est lex data ad vitam esse ad mortem, sed {ut dixi} peccanti, quia

α fuerunt quibus data ad vitam profecit ad vitam.

β obaudientibus proficit ad vitam.

---

3 sine lege aliquando Φ 7 uenisset Φ 25 sed] si S^1K
27 sed] non *K*, *om.* S^2IX 30 ad vitam *om.* S^2IX

putari peccatum, cum inputaretur. vivens ergo pro mortuo habebatur.

7, 9. Ego autem vivebam aliquando sine lege. 1. quid est sine lege vixisse, cum lex semper fuerit, sicut saepe ostendi, nisi quia sine timore dei homo vivebat, securus quod non esset deus iudicaturus actus humanos?

Sed cum venit mandatum, peccatum revixit. 1a. ideo dixit revixit peccatum, ut significaret, quia ante vixerat, postea autem desidia hominum mortuum aestimatum est, cum viveret, sicut adsolet ⌜falsa⌝ fama fieri peregrinis, non vera. hoc ergo significat, quod in initiis non latuerit peccatum inputari apud deum; hoc est vixisse. sed cum consuetudo peccandi hoc obliterasset, mortuum aestimatum est, ut crimen cum persona deficere putaretur, 2. cum autem data esset lex vel reformata, revixit apud eos, apud quos mortuum aestimatum erat; coeperunt enim scire inputari peccatum.

7, 10. Ego autem mortuus sum. 1. mortuus est homo, quia vidit se reum esse apud deum, qui ante se putabat non futurum obnoxium ex his, quae peccabat.

Et inventum est mihi mandatum, quod ad vitam datum erat, hoc esse ad mortem. 2. verum est, quia lex ad vitam data erat, sed cum hominem non solum de praeterito, ⌜sed et post legem⌝ reum fecit peccantem, facta est lex data ad vitam esse ad mortem, sed ut dixi peccanti, quia obaudientibus proficit ad vitam.

---

3 sine lege aliquando *FGOYDWA* **6** iudicaturus deus *WA* **7** cum] ubi *WA* **8** ideoque *W* reuixisse *C* significet *A* antea *FG* **10** falsa G^2DC **10 sq.** non vera *om. DC* **12** deum] dominum *A* re. uixisse C^1 **14** defecisse *FGMOY* **20 sq.** erat ad uitam *DWA* **21** datum *om. FGMOYWA* **22** erat data *A*, data est *C* hominem non solum] eum *WA* **23** sed et post legem (sed et de futuro *D*) *DC*

7, 11. Nam peccatum accepta occasione per mandatum seduxit me et per illud occidit. 1. peccatum hoc loco diabolum intellege, qui auctor est peccati (peccati est). hic hominem (occasionem) invenit per legem, quomodo cupiditatem (crudelitatem) suam de nece hominis satiaret, ut quia lex conminata est peccatoribus, homo instinctu eius prohibita semper admittens offenso deo ultionem legis incurreret, ut ab ea, quae illi profutura data erat, damnaretur. {1a. quia enim invito illo lex data est, exarsit invidia adversus hominem, ut eo amplius vitiosis voluptatibus macularet, ne manus eius evaderet.}

7, 12. Itaque lex quidem sancta et mandatum sanctum et iustum et bonum. ut nihil suspicionis adversae remaneret in lege, sic illam conmendat, ut non solum iustam hanc, sed et sanctam et bonam pronuntiet. nam mandatum legem intellegi evangelicus sermo testatur. ait enim: si vis ad vitam venire, serva mandata.

7, 13. Quod ergo bonum est, mihi mors est? absit. 1. vere absit. unde enim fieri potest, ut quod bonum {esse} probatur, mors intellegatur?

Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem. 2. diabolum per bonum occasionem dicit accepisse, ut male operetur (malum operaretur) homini, dum illum seducit ad mortem, quia, ut ea, quae ante legem {male} gesta sunt {per inlecebram cupidinis}, probarentur esse peccata et de cetero vitarentur, data est lex manifestata in litteris.

α tunc incensus satanas per bonum, quia vidit provideri

β tunc incensus est satanas per bonum utique; vidit enim

---

17 Matth. 19, 17

---

23 bonam *NKIX* 28 census *NS*¹, accensus *S*²*IX* 29 quia] quod *S*²*IX*

7, 11. Nam peccatum accepta occasione per mandatum seduxit me et per illud occidit. 1. peccatum hoc loco diabolum intellege, qui auctor peccati est. hic occasionem invenit per legem, quomodo crudelitatem suam de nece hominis satiaret, ut quia lex conminata est peccatoribus, homo instinctu eius prohibita semper admittens offenso deo ultionem legis incurreret, ut ab ea, quae illi profutura data erat, damnaretur. 1 a. quia enim invito illo lex data est, exarsit invidia adversum hominem, ut eum amplius vitiosis voluptatibus macularet, ne manus eius evaderet.

7, 12. Itaque lex quidem sancta et mandatum sanctum et iustum et bonum. ut nihil suspicionis adversae remaneret in lege, sic illam conmendat, ut non solum iustam hanc, sed et sanctam et bonam pronuntiet. nam mandatum legem intellegi evangelicus sermo testatur. ait enim: si vis venire ad vitam, serva mandata.

7, 13. Quod ergo bonum est, mihi mors est? absit. 1. vere absit. unde enim fieri potest, ut quod bonum esse probatur, mors intellegatur?

Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operatum est mortem. 2. diabolum per bonum dicit occasionem accepisse, ut malum operaretur homini, dum illum seducit ad mortem, quia, ut ea, quae ante legem male gesta sunt per inlecebram cupidinis, probarentur esse peccata et de cetero vitarentur, data est lex manifestata in litteris. sic incensus est satanas per bonum utique; quia enim vidit provideri homini, inlicita illi suasit, ut pro vita ex

16 Matth. 19, 17

1 peccatum enim *WA* occasione accepta *FGOYDWA* 6 homo *om. FG*[1]*MBO* 8 quia enim] et quia *WA* 9 aduersus *WAC* 10 macularet] manciparet *WA* 15 intellege sicut *WA* 16 ad uitam uenire *WAC* 22 occasionem dicit *C* 26 sic] tunc *C* quia *om. C* 27 uidit enim *C* homini et *C* suadet *C* ex *om. FGMBOY*

homini, inlicita illi suasit, provideri homini et inlicita illi suasit,

ut pro vita ex lege ei mors proveniret.

α nequitiae ergo hoc humanae adscribendum est, quae sic vigorem naturae suae infirmavit peccando, ut suggestiones adversarii reprimere non possit.

β quod quidem neglegentiae humanae adscribendum est, quae sic vigorem naturae suae infirmavit cupiditate peccandi, ut suggestiones adversarii reprimere non posset.

inimicus tamen, quem in peccato significat, ut appareat esse inimicus, per bonum (legem) accepit occasionem operari homini mortem. dum enim ad inlicita illum suadet, apparet esse inimicus. {2a. quamquam et ante legem mortem homini procuraverit excepta prima causa Adae, post legem tamen maiores ei poenas apud inferos, ubi mors secunda est, adinvenit. minus enim criminis est ante legem manifestatam peccasse quam post legem.}

Ut fiat supra modum ipsum peccatum peccans per mandatum. 3. quid est supra modum, quasi datus sit modus delinquentibus, cum peccare (peccari) non liceat. {3a. sed dei verba sunt dicentis: non sunt conpleta peccata Amorraeorum. per quod ostendit mensuram esse quandam delictorum, quam cum inpleverint peccatores, vita digni minime iudicentur, sicut et Farao, quia istum modum inpleverat, dei virtutes et signa in illum ostensa sunt, per quae ceteri territi ad emolumenta vitae se exercerent, ut in mortuo vita discatur.}

4. α sed hoc est supra modum quia amplius peccare coegit diabolus hominem post datam legem quam ante pec-

β sed alius modus est, quem tractat apostolus. ut ostendat enim plus peccatum esse sub lege, quam fuerat ante legem,

---

21 Gen. 15, 16

7sq. suggestionem *IX* 9 posset *IX*

lege ei mors proveniret. quod quidem neglegentiae humanae adscribendum est, quae sic vigorem naturae suae infirmavit cupiditate peccandi, ut suggestiones diaboli reprimere non posset. inimicus tamen, quem in peccato significat, ut appareat esse inimicus, per legem accepit occasionem operari homini mortem. dum enim ad inlicita illum suadet, apparet esse inimicus. 2a. quamquam et ante legem mortem homini procuraverit excepta prima causa Adae, post legem tamen maiores ei poenas apud inferos, ubi mors secunda est, adinvenit. minus enim criminis est ante manifestatam legem peccasse quam post legem.

Ut fiat supra modum ipsum peccatum peccans per mandatum. 3. quid est supra modum, quasi datus sit modus delinquentibus ⌜, cum peccari non liceat.⌝ 3a. sed dei verba sunt dicentis: non sunt conpleta peccata Amorraeorum. per quod ostendit mensuram esse quandam delictorum, quam cum inpleverint peccatores, vita digni minime iudicentur, sicut et Farao, quia istum modum inpleverat, dei virtutes et signa in illum ostensa sunt, per quae ceteri territi ad emolumenta vitae se exercerent, ut in mortuo vita discatur. 4. sed alius modus est, quem tractat apostolus. ut ostendat enim plus peccatum esse post legem, quam fuerat ante legem, supra hunc modum peccatorum ampliorem mo-

15 Gen. 15, 16

1 lege *om. FGMBOY* mors ei *WA* 3 diaboli] aduersarii *C* 4 signauit *W* 8 excepto *FG (Thes. V 1249, 52)* 10 legem manifestatam *C* 12 ipsud *C* 14 cum peccari non liceat *DC* 15 sunt uerba *FG* 18 istum] iustum *FGMYWA*[1] 20 emulamenta *W*, emolamenta *M* 23 peccatorum—modum *om. FGMB*

caverat, ut providentia illius [dei] contraria fiere[n]t, supra hunc modum peccatorum ampliorem modum significat crevisse post legem invidia et astutia satanae, ut providentia dei contraria fieret homini,

cum timore legis minime peccare debuerit. 5. ideo deus, ut invidiam diaboli vinceret et providentiam suam homini ratam faceret, mutavit ordinem mittens salvatorem Christum, qui et diabolum vinceret et statuta dei erga hominem firmaret.

7, 14. Scimus enim, quia lex spiritalis est. ⟨⌊ego autem carnalis sum.⌋⟩ 1. quoniam scientibus legem loquitur, ideo ait: scimus quoniam (quia) lex spiritalis est, ⌊hominem autem carnalem appellat, dum peccat aut quia ante peccavit.⌋

{Ego autem carnalis sum, venditus sub peccato. 1a. legem Moysi spiritalem vocat, quae est data in tabulis. quae quia peccari prohibet, spiritalis est, quippe cum visibilia et carnalia coli prohibeat. haec ad conmendationem legis pertinent, ne culpa digna putaretur, quia severitatem exercuit in peccatores. hominem autem carnalem appellat, dum peccat.}

Venditus sub peccato.

2. α veniri sub peccato hoc est β hoc est venditum esse sub peccato,

ex Adam, qui prior peccavit, originem trahere et proprio delicto subiectum fieri peccato. {2a. sicut dicit Esaias profeta: venditi estis, inquit, peccatis vestris.} 3. Adam enim vendidit se primus (prior), ac per hoc omne semen eius subiectum est peccato. {3a. quamobrem infirmum esse hominem

28 Is. 50, 1

2 dei] *del. Bulhart*, deo *I X* fieret *Bulhart* 8 et *om.* Φ 11 quia] quod Φ 11 sq. ego—sum *add. Vogels, om.* Φ 14 quia] qui Φ 23 uenundatus Φ 24 veniri] uenini *S*, ueneni *K*, uenundari *I X*

dum significat crevisse post legem invidia et astutia satanae, ut providentia dei contraria homini fieret, cum timore legis minime peccare debuerit. 5. hinc deus, ut invidiam diaboli vinceret et providentiam suam homini ratam faceret, mutavit ordinem mittens salvatorem Christum, qui et diabolum premeret et hominem liberaret.

7, 14. Scimus enim, quia lex spiritalis est. 1. quoniam scientibus legem loquitur, ideo ait: scimus, quia lex spiritalis est. nec enim se darent sub lege, nisi agnoscerent istam esse spiritalem.

Ego autem carnalis sum, venditus sub peccato. 1a. legem ergo Moysi spiritalem vocat, quae est data in tabulis. quae quia peccari prohibet, spiritalis est, quippe cum visibilia et carnalia coli prohibeat. haec ad conmendationem legis pertinent, ne culpa forte digna putaretur ab aliquo, quia severitatem exercuit in peccatores. hominem autem carnalem appellat, dum peccat.

Venditus sub peccato. 2. hoc est venditum esse sub peccato, ex Adam, qui prior peccavit, originem trahere et proprio delicto subiectum fieri peccato. 2a. sicut dicit Esaias profeta: venditi, inquit, estis peccatis vestris. 3. Adam enim vendidit se prior, ac per hoc omne semen eius subiectum

21 Is. 50, 1

2 fieret homini *C* 3 debuerint *D* 5 salvatorem] salutarem *FGBC* 6 liberaret hominem *C* 7 quia] quod *FGMBYDC* 9sq. nec—spiritalem *om. C* se enim *MBOYDWA* sub legem *FGMYDA* 11 ego—peccato *om. D* uenundatus *WAC* 12 ergo *om. C* 15 forte *om. C* ab aliquo *om. C* 16sq. hominem—peccat *om. D* 18 *ante* venditus *add.* ego autem carnalis sum *D* 20 fieri sub *Y* 21 inquit] enim *W* estis inquit *C* 22 enim] autem *A*

ad praecepta legis servanda, nisi divinis auxiliis muniatur. hinc est unde ait: lex spiritalis est, ego autem carnalis sum, venumdatus sub peccato. hoc est: lex firma est et iusta et caret culpa, homo autem fragilis est et paterno vel proprio subiugatus delicto, ut potestate sui uti non possit circa obaudientiam legis. ideo est ad dei misericordiam confugiendum, ut severitatem legis effugiat et exoneratus delictis de cetero deo favente inimico resistat.} 4. quid est enim subiectum esse peccato, nisi corpus habere {vitio animae} corruptum,

α cui praevalet peccatum?

β cui se inserat peccatum et inpellat hominem quasi captivum delictis, ut faciat voluntatem eius?

hinc dominus {inter cetera} ait: venit diabolus et tulit (tollit) quod seminatum est in corde (cor) illorum, ne salvi fiant. unde idem apostolus in alia epistola ait: non est nobis conluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, {contra} spiritalia nequitiae in caelestibus, quos satellites constat esse satanae. nam ante praevaricationem hominis, priusquam se manciparet morti, non erat his potestas ad interiora hominis accedere et cogitationes adversas inserere. {4a. unde astutia eius factum est, ut confabulatione per serpentem hominem circumveniret.} 5. postquam {autem} circumvenit eum et subiugavit, potestatem in eum accepit, ut interiorem hominem pulsaret admiscens (copulans) se menti eius, ita ut non possit agnoscere, quid suum sit in cogitatione quidve illius, nisi respiciat legem.

---

15 Luc. 8, 12 **18** Eph. 6, 12 **24 sq.** *cf.* Gen. 3, 1 sqq.

---

25 postquam uero *I X* **27 sq.** se menti] semen Φ **28** sit suum *X* **29** quiduae *S*

est peccato. 3a. quamobrem infirmum esse hominem ad praecepta legis servanda, nisi divinis auxiliis muniatur. hinc est unde ait: lex spiritalis est, ego autem carnalis sum, venditus sub peccato. hoc est: lex firma est et iusta et caret culpa, homo autem fragilis est et paterno vel proprio subiugatus delicto, ut potestate sui non uti possit circa obaudientiam legis. ideo ad dei misericordiam confugiendum est, ut severitatem legis effugiat et exoneratus delictis de cetero deo favente inimico resistat. 4. quid est enim subiectum esse peccato, nisi corpus habere vitio animae corruptum, cui se inserat peccatum et inpellat hominem quasi captivum delictis, ut faciat voluntatem eius? hinc dominus inter cetera ait: venit diabolus et tollit quod seminatum est in cor illorum, ne salvi fiant. ⌜unde idem apostolus in alia epistola ait: non est nobis conluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates, contra spiritalia nequitiae in caelestibus, quos satellites constat esse satanae.⌝ nam ante praevaricationem hominis, priusquam se manciparet morti, potestas non erat inimico ad interiora hominis accedere et cogitationes adversas inserere. 4a. unde astutia eius factum est, ut confabulatione per serpentem hominem circumveniret. 5. postquam autem circumvenit eum et subiugavit, potestatem in eum accepit, ut interiorem hominem pulsaret, copulans se menti eius, ita ut non possit agnoscere, quid suum sit in cogitatione, quid illius, nisi respiciat legem.

---

13 Luc. 8, 12 **15** Eph. 6, 12 **21sq.** *cf.* Gen. 3, 1sqq.

---

4 uenundatus *WA* **5** vel proprio *om. C* **5sq.** delicto proprio subiugatus *FG* **7** ideo est *D* **8** est *om. FMBODWAC* exoneratis *FGBY*¹*W* **10** uitio animae habere *WA* **14** corde *A*² unde— **18** satanae *D* **19sq.** non erat inimico potestas *DC* **20sq.** adversas inserere *om. FG*¹*MBOY* **21** astutia eius *om. FG*¹*MBO* **25** cognoscere *C* **26** cogitatione et *WA*

7, 15. Quod enim operor, non intellego. non intellegit quod operatur, quia videt se aliud (aliud se) {per legem} scire et aliud agere.

Non enim quod volo hoc ago, sed quod odi illud facio. subiectus ⌊sub⌋ peccato facit {utique} quod non vult.

7, 16. Si autem quod odi illud facio, consentio legi. probat legem recte prohibere, quando invitum se hoc facere quod lex vetat profitetur, et naturae suae dicit esse quod mandat lex, quia quod extra facit odire se (odiosum sibi) dicit.

7, 17. Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod habitat (inhabitat) in me peccatum. quoniam lege vidit prohiberi quod agit et consentit non debere fieri ac per hoc alium (aliud) esse, cuius inpulsu haec agit, declarat, id est peccatum. peccatum autem ideo semper nominat, cum sciatur diabolus esse cum angelis suis, quia nisi peccasset primus homo, haec non provenirent. ac per hoc peccatum est, quod ea omnia facit.

7, 18. Scio enim, quoniam non habitat (inhabitat) in me, hoc est in carne mea, bonum. 1. non dicit {sicut quibusdam videtur} carnem malam, sed quod habitat in carne, non esse bonum, sed esse peccatum. quomodo inhabitat in carne peccatum, cum non sit substantia, sed praevaricatio {boni}? quoniam primi hominis corpus corruptum est a peccato (per peccatum), ut possit dissolvi, ipsa peccati corruptio per condicionem offensionis manet in corpore, robur tenens divinae sententiae {datae in Adam},

α quod signum est legis diaboli, cuius instinctu peccavit ⌊Adam⌋.

β quod est signum diaboli,

2. per id quod ergo {facti causa} manet, inhabitare dicitur

---

5 sub *om. IX* 8 *post* legi *add.* quoniam bona Φ

7, 15. Quod enim operor non intellego. non intellegit quod operatur, quia videt aliud se per legem scire et aliud agere.

Non enim quod volo hoc ago, sed quod odi illud facio. subiectus peccato facit utique quod non vult.

7, 16. Si autem quod odi illud facio, consentio legi. probat legem recte prohibere, quando invitum se hoc facere quod lex vetat profitetur, et naturae suae dicit esse quod mandat lex, quia quod extra facit odiosum sibi dicit.

7, 17. Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod inhabitat in me peccatum. quoniam lege videt prohiberi quod agit et consentit non debere fieri ac per hoc aliud esse, cuius inpulsu haec agit, declarat, id est peccatum. peccatum [autem] ideo semper nominat, cum sciatur diabolum significare, quia nisi peccasset primus homo, haec non provenirent. ac per hoc peccatum est, quod ea omnia facit.

7, 18. Scio enim, quoniam non inhabitat in me, hoc est in carne mea, bonum. 1. non dicit, sicut quibusdam videtur, carnem malam, sed quod habitat in carne, non esse bonum, sed esse peccatum. quomodo habitat in carne peccatum, cum non sit substantia, sed praevaricatio boni? quoniam primi hominis corpus corruptum est per peccatum, ut esset solubile, ipsa peccati corruptio per condicionem offensionis manet in corpore, robur tenens divinae sententiae

---

1 non intellego] ignoro *A* **2** se per legem scire aliud *A* **4** hoc *om. C* odi] nolo *WA* **6** odi] nolo *WA* **7** quando] quod FG^1MBW **9** extra quod *FGMBOYDWA* **11** habitat MD^2A **14** autem *C* **15** peccaret *FG* **16** non—hoc *om.* G^1FMB **18** enim] autem *A* inhabitet *FG*, habitat *A* in *om. D* **21** sed—peccatum *om. FGMBW* quomodo autem *WA* habitet *FG*, inhabitat *C* **24** esset solubile] possit dissolui *C* **25** robor $FGWA^1$

peccatum in carne, ad quod (quam) diabolus accedit quasi ad suam legem, {et manet quasi in peccato peccatum quia caro iam peccati est} ut decipiat hominem suggestionibus malis, ne homo faciat quod (quae) praecepit lex.

Nam voluntas faciendi adiacet mihi. 3. tam bona adserit quae iubet lex, ut naturaliter sibi placere dicat et velit facere.

Perficere autem bonum non invenio. 4. et placet ergo quod a lege iubetur et voluntas est faciendi, sed ut impleatur potestas et virtus deest, quia sic pressus est potestate peccati, ut non possit ire quo vult, neque valeat contradicere, quia potestatis eius alter est dominus. homo enim iam per consuetudinem (consuetudine) peccandi gravis est (gravatur) et facilius succumbit ⌊per consuetudinem⌋ peccato quam legi, quam scit bona docere; ac si velit bene (bonum) facere, premit illum consuetudo adiuta ab inimico (adiutore inimico).

7, 19. Non enim quod volo facio bonum, sed quod nolo malum hoc ago. saepe repetit, ut dilucidet. hoc ergo est, quod supra dictum est, quia ut captivus per supra dictas causas illud cogitur facere, quod non vult peccatum ⌊quod illius dominatur.⌋

7, 20. Si autem quod nolo hoc facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. hoc est quod iam supra memoravit, quia pressus peccato et subiugatus {peccato} non suam, sed illius perficit voluntatem. numquid quia invitum hominem dicit peccare, inmunis debet videri a crimine, quia hoc agit, quod non vult pressus vi potestatis? non utique. ipsius enim vitio et desidia haec coepta sunt; quia enim

---

5 voluntas faciendi] uelle Φ 21 illius] illi *IX*

datae in Adam, quod est signum diaboli, cuius instinctu peccavit. 2. per id quod ergo facti causa manet, inhabitare dicitur peccatum in carne, ad quam accedit diabolus quasi ad suam ⌈legem⌉, quia caro iam peccati est et manet quasi in peccato peccatum, ut decipiat hominem suggestionibus malis, ne faciat homo quae praecipit lex.

Nam voluntas faciendi adiacet mihi. 3. tam bona adserit, quae iubet lex, ut naturaliter sibi placere dicat et velit facere.

Perficere autem bonum non invenio. 4. et placet ergo quod a lege iubetur et voluntas est faciendi, sed ut inpleatur potestas et virtus deest, quia sic pressus est dominatione peccati, ut non possit ire quo vult, neque valeat aut audeat contradicere, quia potestatis eius alter est dominus. homo enim iam̃ consuetudine peccandi gravatur et facilius succumbit peccato quam legi, quam scit bona docere; ac si velit bonum facere, premit illum consuetudo adiutore inimico.

7, 19. Non enim quod volo facio bonum, sed quod nolo malum hoc ago. frequenter iterat, ut dilucidet. hoc est ergo, quod supra dictum est, quia ut captivus per supra dictas causas illud cogitur facere, quod non vult peccatum.

7, 20. Si autem quod nolo hoc facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

---

2 ergo quod ODA^2 **3** diabolus accedit C **4** legem YA quia—est *post* peccatum C **5 sq.** homo faciat quod C **6** praecepit $MBOYWA$ **7** nam—faciendi] uelle enim (etiam A) WA, nam uelle D **11** a *om.* $FGMBOW$ **13** aut] neque W **14** potestas A **15** enim *om.* $FGMBOW$ gravatur et] grauatus WA **17** reprimit A **18** non] nec A **19** hoc ago malum D frequenter iterat] semper repetit C **20** ergo *om.* C **20 sq.** supra—per *om.* $FGMB$ **21** quod uult OC, quod non uult uel quod uult Y **22** *post* peccatum: quod illius dominatur D **23** nolo ego WA facio] ago $FGMBOYD$

α nisi mancipasset se per adsensum peccato, non illius dominaretur.

β mancipavit se per adsensum peccato, iure illius dominatur.

primum enim suadet, ut victo iam dominetur. {apostolus autem, ut gratiam dei praeferat, haec exponit, de quantis malis hominem liberaverit, ut quae exitia ex Adam trahit, quae vero beneficia per Christum consecutus est, cui nec lex subvenire potuit, demonstraret.}

7, 21. Invenio igitur legem volenti mihi facere bonum, quia inest mihi malum. legem Moysi adserit voluntati suae dare consensum contra peccatum, quod in carne habitat, quod aliud cogit facere quam quod vult homo et lex.

7, 22. Condelector enim legi dei secundum interiorem hominem. animum his oblectari dicit, quae a lege traduntur. hic est interior homo, quia non in animo habitat peccatum, sed in carne, quae (quia) est ex origine {carnis} peccati, et per traducem omnis caro fit (fit omnis caro) {peccati}. si enim anima de traduce esset et ipsa, et in ipsa habitaret, quia anima magis Adae peccavit quam corpus; sed peccatum animae corrupit corpus. in carne ergo habitat peccatum quasi ad ianuas animae, ut non illam permittat ire quo vult. in anima autem si habitaret, numquam se cognosceret homo. nunc autem cognoscit se et delectatur lege dei.

---

1 per] et non praebuisset *I X* **3** iam dominaretur *S* **10** musi *S* **12** cogit] cogitat Φ **14** lege *K*

hoc est diabolus, quem supra memoravit, quia pressus et subiugatus peccato non suam, sed illius perficit voluntatem. numquid quia invitum hominem dicit peccare, inmunis videri debet a crimine, quia hoc agit, quod non vult pressus vi potestatis? non utique. ipsius enim vitio et desidia haec coepta sunt; quia enim mancipavit se per adsensum peccato, iure illius dominatur. primum enim suadet, ut victo iam dominetur. apostolus autem, ut gratiam dei praeferat, haec exponit, de quantis malis hominem liberaverit, ut quae exitia ex Adam trahit, quae vero beneficia per Christum consecutus est, cui nec lex quidem subvenire potuit, demonstraret.

7, 21. Invenio igitur legem volenti mihi facere bonum, quia inest mihi malum. legem Moysi adserit voluntati suae dare consensum contra peccatum, quod inhabitat in carne, quod aliud cogit facere quam quod vult homo et lex.

7, 22. Condelector enim legi dei secundum interiorem hominem. animum his oblectari dicit, quae a lege traduntur. hic est interior homo, quia non in animo habitat peccatum, sed in carne, quia est ex origine carnis peccati, et per traducem omnis caro fit peccati. in animo autem non permittitur habitare propter arbitrium liberum voluntatis. igitur in carne habitat peccatum quasi ad ianuas animae, ut non illam permittat ire quo vult. in animo autem si habitaret, perturbaret eum, ne se omnino cognosceret. nunc autem cognoscit se et delectatur lege dei.

---

1 diabolum *FGMBY*, -o W^1 quem *om. FGMBY*^{2} diabolus quem] quod iam *DC* **6** mancipabat *FGBO* per *om. FGBOW* **7** illi *W* **8** dominatur *FGBOY* dei] christi *C* **9** liberauit W^1C **10** traheret *WA* **10 sq.** consecutus est] c. sit *WA*, *om. FGMBC* **11** quidem *om. C* **13** inest—malum] mihi malum adiacet *WA* **14 sq.** habitat *OD*, in carne inhabitat (habitat *C*) *GC* **15** uolunt *C* **18** animam *FGBOY* **21** fit omnis caro *C* **21 sqq.** fit—habitaret] fit peccato si enim—habitaret *A ex recens. αβ* in animo—voluntatis *om. C* **23** in carne ergo *C* **25** perturbaret] non permitteret *W*

7, 23. Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae et captivum me ducentem in lege peccati, quod est in membris meis. 1. duas leges memorat, ex quibus unam in membris suis videre se flagitat, id est in exteriore homine, qui est caro vel corpus,

α quae est legis adversa.

β haec est lex adversa.

haec repugnans animo, trahens illum captivum ⌊ad se⌋ {in condicionem peccati}, ne ultra egrediens inveniat adsertorem. alia lex est (est lex) mentis, quae est lex Moysi vel naturalis, quae inest animo (est in animo). haec pressa est violentia peccati, neglegentia {quidem} sua, quia {dum} diligit vitia, subicit (subiecit) se peccato, ut ipsa consuetudine teneatur (teneretur) captiva. {dominatur enim homini consuetudo}.

2. α quattuor igitur leges nominat, quarum prima est lex peccati, quam ex praevaricatione primi hominis in membris habitare dicit; secunda vero, quae in membris videtur, dum suggerit mala et recedit; tertiam dei legem datam per Moysen; quartam mentis, quae consentit legi dei. sed hae quattuor duae in ratione noscuntur boni et mali.

β quattuor quidem leges nominat. primam legem spiritalem, quae est etiam naturalis, quae reformata est per Moysen et posita in auctoritate; ipsa est dei lex. deinde legem mentis consentientem legi dei. tertiam legem peccati, quam ex praevaricatione primi hominis in membris dicit habitare. quartam vero, quae in membris videtur, dum suggerit mala et recedit. sed hae leges iteratae quattuor videntur cum sint duae, id est boni et mali.

{lex enim mentis ipsa est lex spiritalis sive Moysi, quae vocatur

---

5 exteriori *IX* 8 trahit I^2X 10 musi *NS* ⌊23 musen *S*, moisen *K* 25 hae] harum] *IX*

7, 23. Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae et captivum me ducentem in lege peccati, quod est in membris meis. 1. duas leges memorat, ex quibus unam in membris suis videre se flagitat, id est in exteriore homine, qui est caro vel corpus. haec est lex adversa. haec repugnat animo, trahens illum captivum in condicionem peccati, ne ultra egrediens inveniat adsertorem. alia est lex mentis, quae est lex Moysi vel naturalis, quae inest animo. haec pressa est violentia peccati, neglegentia quidem sua, quia dum diligit vitia, subiecit se peccato, ut ipsa consuetudine teneretur captiva. dominatur enim homini consuetudo. 2. quattuor quidem leges nominat. primam legem spiritalem, quae est etiam naturalis, quae reformata est per Moysen et posita in auctoritate; ipsa est dei lex. deinde legem mentis consentientem legi dei. tertiam legem peccati, quam ex praevaricatione primi hominis in membris dicit habitare. quartam vero, quae in membris videtur, dum suggerit mala et recedit. sed hae leges iteratae quattuor videntur, cum sint duae, id est boni et mali. lex enim mentis ipsa est lex spiritalis sive Moysi, quae vocatur lex dei. peccati vero lex eadem est quae illa, quam in membris dicit videri, quae contradicit legi mentis nostrae.

---

3 quod] quae *MD* **5** se *om. FG¹MBOD* **6 sq.** tradens *FGMBD* **7** conditione *FGW* peccati *om. FG¹MBW* nec ultra progrediens *W¹* **9** quae est in *W* **10 sq.** subicit *D* **11** teneatur *D* **12** quidem] enim *WA* **13** primum *FGMBYWA* **15** lex dei *WA* **17** quarta *FGMOD* **18** haec *W* **20** sive] siue lex *A* **21** quae et *C*

lex dei. peccati vero lex eadem est quae et illa, quam in membris dicit videri, quae contradicit legi mentis nostrae.}

7, 24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? **25.** gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum. {1a. infelicem hominem dicit, quia nascitur sub peccato.} 1. numquid non vere infelix est homo, qui in hanc hereditatem praevaricationis successit, hostem secum habens peccatum, per quod ad illum aditum habeat (habet) satanas. gradus enim fabricavit Adam, per quos ad filios eius expilator ascendit, nisi clementissimus dominus motus misericordia gratiam suam per Christum dedisset, ut relevatum genus hominum remissione peccatorum accepta de cetero possit resipiscere presso et damnato peccato; potest enim exoneratus malis et purgatus resistere adversario potestate recepta contra illum, dum adiuvatur a deo. 2. hic quasi legem fidei tertiam inducit potiorem, quam et gratiam vocat, quae ex lege tamen {spiritali} originem habeat, quia per hanc liberatus est homo, ut quia Moyses dedit legem dedit{que} et dominus, duae dicantur, una tamen intellegatur, quantum ad {sensum et} providentiam pertinet. {2a. illa enim initiatrix est salutis, haec vero consummatrix.}

3. α sed hanc dixi legem, quae in tabulis data est.

β sed non hanc partem legis dico, quae in neomeniis est et circumcisione et escis, sed quae ad sacramentum dei pertinet et disciplinam.

gratia ergo dei per Christum liberatus est homo de corpore mortis huius. hanc dicit mortem, quam {supra} ostendit in nece (necem) hominis per peccatum inventam apud inferos {quae appellatur secunda}. corpus autem mortis est cuncta peccata; multa enim unum corpus sunt ⌊mortis secundae⌋,

---

8 hostem] hospitem *NIX*, hospite *K* 9 enim *om. SIX* 10 ascendat *SIX* 13 resipiscere] resistere Φ 16 potiorem] priorem Φ 17 ex lege] est sub lege *K* 18 muses *S*

7, 24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? **25.** gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum. 1a. infelicem hominem dicit, quia nascitur sub peccato. 1. numquid non vere infelix est homo, qui in hanc hereditatem praevaricationis successit, hostem secum habens peccatum, per quod aditum ad illum habeat satanas? gradus enim fabricavit Adam, per quos ad filios eius expilator ascendit, nisi clementissimus dominus motus misericordia gratiam suam per Christum dedisset, ut relevatum genus hominum remissione peccatorum accepta de cetero possit resipiscere presso et damnato peccato; potest enim exoneratus malis et purgatus resistere adversario potestate recepta contra illum, dum adiuvatur a deo. 2. hic quasi legem fidei tertiam inducit potiorem, quam et gratiam vocat, quae ex lege tamen spiritali originem habet, quia per hanc liberatus est homo, ut quia Moyses dedit legem deditque et dominus, duae dicantur, una tamen intellegatur, quantum ad sensum aut providentiam pertinet. 2a. illa enim initiatrix est salutis, haec vero consummatrix. 3. sed non dico hanc partem legis, quae in neomeniis est et circumcisione et escis, sed quae ad sacramentum dei pertinet et disciplinam. gratia ergo dei per Christum liberatus est homo de corpore mortis huius. hanc dicit mortem, quam supra ostendit in necem hominis per peccatum inventam apud inferos, quae appellatur secunda. corpus autem mortis est cuncta peccata; multa enim unum corpus sunt, singula quasi membra uno auctore inventa, ex quibus homo ereptus gratia dei per bap-

---

3 nostrum mortis huius gratia *W* **6sq.** ad illum haditum *C* habeat ad illum *FGMBOD* **8** expoliator FG^2ODA, expiator *FMY*, speculator W^1 ascendat *FMBCD* **11** represso *MA* **15** ex lege tamen spiritali quae *FGMBA* habeat *FGMBOY* quia et *A* **16** moses *C* **18** aut] et *C* **20** hanc partem legis dico *C* **22** ergo] autem *OC* **25** secunda mors *WA*

singula quasi membra uno ⌊autem⌋ auctore inventa, ex quibus homo ereptus gratia dei {per baptismum} secundam (supra dictam) mortem evasit. {3a. nec enim in carneo corpore positus de eo ipso ereptum se diceret, sed hoc corpus dixit, quod superius per baptismum et observantiam legis destrui significat. nam et cum dicit de corpore mortis, ostendit aliud corpus esse non mortis.}

Igitur ego ipse mente servio legi dei. 4. legi (legem) dei cum dicit, et Moysi significat legem et Christi.

Carne autem legi peccati. 5. ego ipse, id est qui liberatus sum de corpore mortis. in corpore est: quomodo liberatus est de corpore mortis, nisi quia liberatus est a cunctis malis? remissio enim peccatorum omnia tollit peccata. liberatus ergo de corpore mortis gratia dei per Christum mente vel animo servio legi dei, carne autem legi peccati, id est diaboli, qui per carnem subiectam sibi (subiectam sibi carnem) suggestiones malas ingerit animae. quia ergo duplex est homo, † carne conversus et animo †, dei legi (legi dei) mente servire se dixit, quia animus devotus est deo et recuperata sui potestate repugnare potest peccato, quod per carnem operatur. quia enim caro corrupta est et morti subiecta, quae sic facta erat, ut societate et coniunctione animae non moreretur, recepit desideria, quorum quasi onus quoddam transfert ad animum, ut etiam ipse degeneretur. † sed qui (quid) respuit illam mors gratia dei † mente servio legi dei, carne vero (autem) legi peccati, sicut dictum est. iam enim liber animus ⌊gratia dei⌋ et in consuetudinem bonam revocatus

---

9 et *pr.*] in *SK*, non *IX* musi *S* et *alt.*] sed *IX* **11** in corpore est] si in corpore mortis est *IX* quia] qui *K* **14** per iesum *K* **17** animae meae *IX* **18** carne—animo] *fortasse* ad carnem conversus et animum *Hanslik*, carne concretus et animo *ed. Rom.* **20** potest *om. SK*^{1}*IX* **23** quarum Φ onus] honorem Φ quondam *SK*, quendam *IX* **24** ipsi *S*, *om. IX* generetur Φ **24 sq.** sed—dei] sed qui respui illam mortem gratia dei *Hanslik* qui *om. K* **25** mors *om. I*^{2}*X* gratiae *K* mentes *S* servio] seruitio *N*^{2}*S*^{1}*I*^{1}, seruit *I*^{2}*X*

tismum supra dictam mortem evasit. 3a. neque enim in carneo corpore positus de eo ipso ereptum se diceret, sed hoc corpus dixit, quod superius per baptismum et observantiam legis destrui significat. nam et cum dicit de corpore mortis, ostendit aliud corpus esse non mortis.

Igitur ego ipse mente servio legi dei. 4. legem dei cum dicit, et Moysi legem significat et Christi.

Carne autem legi peccati. 5. ego ipse, id est qui liberatus sum de corpore mortis iuxta supra memoratum sensum. in corpore est: quomodo liberatus est de corpore mortis, nisi quia liberatus est a cunctis malis? remissio enim peccatorum omnia tollit peccata. liberatus ergo de corpore mortis gratia dei per Christum mente vel animo servio legi dei, carne autem legi peccati, id est diaboli, qui per subiectam sibi carnem suggestiones malas ingerit animae. quia ergo duplex est homo, † carne conversus et animo †, legi dei mente servire se dixit, quia animus devotus est deo et recuperata sui potestate repugnare potest peccato, quod per carnem operatur. quia enim caro corrupta est et morti subiecta, quae sic facta erat, ut societate et coniunctione animae non moreretur, recepit desideria, quorum quasi onus quoddam transfert ad animum, ut etiam ipse degeneretur. † sed quid respuit illam mors gratia dei † mente vel animo servio legi dei, carne autem legi peccati, sicut dictum est. iam enim liber animus et in consuetudinem bonam revocatus sancto spiritu adiuvante malas suggestiones potest spernere. reddita est enim illi auctoritas, qua audeat resistere inimico; qui enim iam non est obnoxius, minime poterit indagari invitus. caro

---

1 nec *C* **4** significauit *WA* **5** esse corpus *FG* **6** igitur] itaque *WA* legem] legi *FGMBY* **7** significat legem *C* **9** supra *om. FGMBODW* **16** carne—animo] *fortasse* ad carnem conversus et animum *Hanslik,* carne concretus et animo *ed. Rom.* **22 sq.** sed—dei] sed qui respui illam mortem gratia dei *Hanslik* **25** spiritu sancto *C*

α et adiutus per spiritum potest malas suggestiones spernere.

β sancto spiritu adiuvante malas suggestiones potest spernere.

{reddita est enim illi auctoritas, qua audeat resistere inimico; qui enim iam non est obnoxius, minime poterit indagari invitus.}

α caro enim quia, discernere non potest et est corrupta, recipit vitia.

β caro autem, quia iudicium non habet neque capax est discernendi — est enim bruta natura —, non potest inimico aditum claudere, ne veniens introeat atque animo contraria suadeat.

{5a. ac per hoc carne, ait, servio legi peccati. cum enim unus homo carne constet et anima, ex illa parte, qua sapit, deo servit, ex altera autem, qua stolidus est, legi peccati. si autem homo in eo quod factus est perdurasset, non esset potestas inimico ad carnem eius accedere et animae contraria susurrare. ut autem totus homo minime reparatus fuisset gratia Christi ad statum pristinum, sententia obstitit data in Adam; iniquum enim erat solvere sententiam iure depromptam. 5b. idcirco manente sententia providentia dei remedium inventum est, ut redhiberetur homini salus, quam proprio vitio amiserat, ut hic renatus crederet, quia adversarius eius devictus potentia Christi non auderet transpuncta sententia primae mortis hominem sibi defendere adunato genere Adae, ne ad primae originis redderetur facturam iam totus permanens inmortalis.}

8, 1. Nihil enim nunc damnationis est his, qui sunt in Christo Iesu. verum est, {quia} nulla erit damnatio horum, qui sunt in Christo Iesu

α animo legi dei servientes.

β legi dei sollicite servientes.

---

7 discere Φ 29 enim] ergo Φ

autem, quia iudicium non habet neque capax est discernendi — est enim bruta natura —, non potest inimico aditum claudere, ne veniens introeat atque animo contraria suadeat. 5a. ac per hoc carne, ait, servio legi peccati. cum enim unus homo carne constet et anima, ex illa parte, qua sapit, deo servit, ex altera autem parte, qua stolidus est, legi peccati. si autem homo in eo quod factus est perdurasset, non esset potestas inimico ad carnem eius accedere et animae contraria susurrare. ut autem totus homo minime reparatus fuisset Christi gratia ad statum pristinum, sententia obstitit data in Adam; iniquum enim erat solvere sententiam iure depromptam. 5b. idcirco manente sententia remedium inventum est providentia dei, ut redhiberetur homini salus, quam proprio vitio amiserat, ut hic renatus crederet, quia adversarius eius devictus potentia Christi non auderet transpuncta sententia primae mortis hominem sibi defendere adunato genere Adae, ne ad primae originis redderetur facturam iam totus permanens inmortalis.

8, 1. Nihil enim nunc damnationis est his, qui

---

1 autem] enim *FGYD* **2** enim] autem *A* **7** autem] enim *W* quod] quo *FGMO* **9** ut] quod *WA* fuisset] est *WA* gratia christi *C* **11** erat enim *BYDW*, autem erat *A* **12** prouidentia dei remedium inuentum est *C* **13** rediberetur *FGMDW* **18** enim] ergo *FGOYWA*

8, 2. Lex enim spiritus vitae in Christo Iesu liberavit te a lege peccati et mortis. 1. securitatem flagitat homini per gratiam dei, ut de suggestionibus diaboli non sit sollicitus, dummodo spernat illas. nihil enim homini oberunt apud mortem secundam, quia lex fidei, id est spiritus, liberavit hominem a secunda morte (morte secunda) damnato peccato.

α nihil enim oberit homini, β nec obest iam homini, quia carni inest peccatum, si modo repugnet illi memor auxilii dei. sed et coronandus est

α qui desideriis carnis non frangitur. β qui peccati manentis premit consilia; magnae enim sollertiae est domestici hostis insidias evitare.

2. lex ergo spiritus vitae ipsa est lex fidei,

α quae dum reis mortis peccata remittit, lex vitae est β nam et Moysi lex spiritalis est, quia prohibet peccari, non tamen vitae, quia reis mortis peccata remittere non potest, ut vivificet morituros. haec vero, quia et peccari non vult et a morte revocat, lex spiritus vitae appellatur,

non per litteram constans, sed per spiritum, quia corde creditur et spiritus est quod creditur. 3. haec itaque lex in Christo Iesu, hoc est per fidem {Christi}, liberavit (liberat) credentem a lege peccati et mortis. lex peccati est,

α quia peccatum agebat, ut reum faceret hominem apud legem, ut damnaretur ab ea, β quam in membris dicit habitare, quae suadere nititur adversa; lex vero mortis

---

2 te] me Φ **9** inest] id est Φ peccato *SIX*, *add.* premitur *IX* **15** uita *SIX* **16** rei *S*, reo I^2X **17** dimittit *X* **25** quod] qui *K*

sunt in Christo Iesu. verum est, quia nulla erit damnatio horum, qui Christiani sunt legi dei devotione animi servientes.

8, 2. Lex enim spiritus vitae in Christo Iesu liberavit te a lege peccati et mortis. 1. securitatem flagitat homini per gratiam dei, ut de suggestionibus diaboli non sit sollicitus, dummodo spernat illas. nihil enim oberunt homini apud mortem secundam, quia lex fidei, id est spiritus, liberavit hominem a secunda morte damnato peccato. nec obesse iam homini, quia carni inest peccatum, si modo repugnet illi memor auxilii dei. sed et coronandus est, qui peccati in carne manentis premit consilia; magnae enim sollertiae est domestici hostis insidias evitare. 2. lex ergo spiritus vitae ipsa est lex fidei. nam et Moysi lex spiritalis est, quia prohibet peccari, non tamen vitae, quia reis mortis peccata remittere non potest, ut vivificet morituros. haec vero, quia et peccari non vult et a morte revocat, lex spiritus vitae appellatur, non per litteram constans, sed per spiritum, quia corde creditur et spiritus est quod creditur. 3. haec itaque lex in Christo Iesu, hoc est per fidem Christi, liberat credentem a lege peccati et mortis. lex peccati est, quam in membris dicit habitare, quae suadere nititur adversa; lex vero mortis Moysi lex est, quia mortificat peccatores. nam et in alia epistola inter cetera dicit de auctoritate legis: si ministratio mortis formata in lapidibus fuit in gloriam. non ergo mirandum, si lex spiritalis dicatur et lex mortis, cum et evangelium eodem modo sit; dicit enim alio loco inter cetera: aliis odor vitae ad vitam, aliis odor mortis ad

---

22 II Cor. 3, 7 **26** II Cor. 2, 16

---

1 *post* Iesu *add.* qui non secundum carnem ambulant *D* **2** qui—sunt] qui sunt in christo iesu *C* devotione animi] sollicite *C* *post* servientes *add.* qui non secundum carnem ambulant *A* **3** enim] autem *A* **4** te] me *O Y D A*, *om.* FG^2W **6 sq.** homini oberunt *C* **7** id est] et *F G B O Y* **8** a *om. C* morte secunda *W A* **11** magna ... sollertia *D* **12** deuitare C^1 **13** peccare *Y C* **14** quia] quae *W* **20** est—**22** dicit *om.* FG^1B **22** dixit *W A C* **23** gloria *D* **26** aliis *alt. add.* autem W^2A^2 in mortem *W C*

ideoque reis lex mortis est, bonis vero spiritalis est. nam et in alia epistola dicit:

Moysi lex est, quia mortificat peccatores. nam et in alia epistola inter cetera dicit de auctoritate legis:

si ministratio mortis formata in lapidibus fuit in gloriam. non ergo mirandum, si lex spiritalis dicatur et lex mortis, cum et evangelium eodem modo sit; dicit enim alio loco inter cetera: aliis odor vitae ad vitam, aliis odor mortis ad mortem. ⌊credentibus enim dat vitam, diffidentibus vero mortem.⌋ {3a. quos enim opinio virtutum aut rerum gestarum visus aut auditus adtrahebat ad fidem, his odor vitae erat evangelium; illis autem quorum sensum inflammabat facta virtus ad contradicendum, mortis erat odor praedicatio fidei. una ergo cum sit fides, diversitatem praestat hominibus, sicut et sol, cum sit unus, ceram solvit, lutum stringit. qua ergo quis mente odoratus fuerit fidem, sic proficiet illi. 3b. sed dicitur forte: 'si eadem praestat fides quae et lex, cur non etiam ipsa ex parte lex mortis dicatur? mortificat enim non credentes.' sed non ita est. fides enim data est, quae iustificat confugientes ad se, ut remittat eis, quos lex teneret reos, ut agentes sub fide liberi sint a peccato; nam sub lege agentes obnoxii sunt. qui ergo non obaudiunt fidei, non occidentur a fide, sed a lege, quia non accedentes ad fidem rei tenentur a lege. 3c. ideoque omnes, qui malo animo odorantur verba fidei, remanent in morte. videamus nunc quid intersit, cum dicitur lex spiritalis et lex spiritus. hoc interest, quia idcirco dicitur lex spiritalis, quia praecepta dat, per quae non peccetur, quia qui non peccat, spiritalis vocatur, aemulus superiorum caelestium; lex autem spiritus propterea vocatur, quia deus, cuius fides est, spiritus est. illic ergo verba sunt, hic res; illic quae dei sunt, hic deus ipse.}

---

5 II Cor. 3, 7 8 II Cor. 2, 16

---

5 mortis *om.* Φ 6 gloria *K* 7 eo modo Φ

mortem. 3a. quos enim opinio virtutum aut rerum gestarum visus aut auditus adtrahebat ad fidem, his odor vitae erat evangelium; illis autem, quorum sensum inflammabat facta virtus ad contradicendum, mortis erat odor praedicatio fidei. una ergo cum sit fides, diversitatem praestat hominibus, sicut et sol, cum sit unus, ceram solvit, lutum stringit. qua ergo quis mente odoratus fuerit fidem, sic et proficiet illi. 3b. sed dicitur forte: 'si eadem praestat fides quae et lex, cur non etiam ipsa ex parte lex mortis dicatur? mortificat enim non credentes.' sed non ita est. fides enim data est, quae iustificat confugientes ad se, ut remittat eis, quos lex teneret reos, ut agentes sub fide liberi sint a peccato; nam sub lege agentes obnoxii sunt. qui ergo non obaudiunt fidei, non occidentur a fide, sed a lege, quia non accedentes ad fidem rei tenentur a lege. 3c. ideoque omnes, qui malo animo odorantur verba fidei, remanent in morte. videamus nunc quid intersit, cum dicitur lex spiritalis et lex spiritus. hoc interest, quia idcirco dicitur lex spiritalis, quia praecepta dat, per quae non peccetur, quia qui non peccat, spiritalis vocatur, aemulus superiorum caelestium; lex autem spiritus ⌜propterea⌝ vocatur, quia deus, cuius fides est, spiritus est. illic ergo verba sunt, hic res; illic quae dei sunt, hic deus ipse.

---

6 lutum uero *WAC* **7** et *om. AC* **9** mortificat enim] mortificatur autem *A* **11** tenet *C*, tenebat *WA* **13** occiduntur A^2 **15** omnis . . . odoratur *FGMBW* remanet F^2GMBW **16 sq.** cum—interest *om. FGMBW* **19** superiorum id est *WA* **20** propterea *DC* **21** spiritus est *om.* FG^1MB

8, 3. Quia quod inpossibile erat legis, in quo infirmabatur per carnem, deus filium suum mittens in similitudine carnis peccati de peccato damnavit peccatum in carne. 1. haec dicit, ut baptizatos securos reddat

α qui a peccato liberati sunt β quia a peccato sunt liberati. quia (quoniam) quod inpossibile erat {inquit} legis; cui inpossibile? nobis scilicet inpossibile erat mandatum legis inplere, quia subiecti eramus peccato. ob hoc deus filium suum misit in similitudinem carnis peccati. haec est similitudo carnis, quia cum eadem caro sit, quae et nostra, non tamen ita facta in utero est et nata sicut et caro nostra; α hoc est, sanctificata in utero est, β est enim sanctificata in utero et nata sine peccato et neque ipse in illa peccavit.

2. α propterea ergo similitudinem dixit. ideo dixit in similitudinem carnis peccati, ut similitudo in eo sit, quia nostra caro peccati est caro, dum subdita est peccato. β ideo enim virginalis uterus electus est ad partum domini ut in sanctitate differret caro dominica a carne nostra. in causa enim similis est, non in qualitate peccati substantiae. propterea ergo similem dixit, quia de eadem substantia carnis non eandem habuit nativitatem, quia peccato subiectum non fuit corpus domini.

3. α salvatoris autem caro expiata est per spiritum sanctum a peccato. missus ergo Christus de peccato damnavit β expiata est autem a sancto spiritu caro domini, ut in tali corpore nasceretur, quale fuit Adae ante peccatum, sola ta-

---

1 legi SKI^2X **2** infirmabamur SIX **3** et de Φ **6** qui a] quia S, quia a IX **7** legi Φ **10** similitudine SIX **18** similitudine SIX

8, 3. Quia quod inpossibile erat legis, in quo infirmabatur per carnem, deus filium suum mittens in similitudine carnis peccati de peccato damnavit peccatum in carne. 1. haec dicit, ut baptizatos securos reddat, quia liberati sunt a peccato. quoniam quod inpossibile erat, ⌜inquit⌝, legis. cui inpossibile? nobis scilicet inpossibile erat inplere mandatum legis, quia subiecti eramus peccato. ob hoc deus filium suum misit in similitudinem carnis peccati. haec est similitudo carnis, quia quamvis eadem caro sit quae et nostra, non tamen ita facta in utero est et nata sicut et caro nostra; est enim sanctificata in utero et nata sine peccato, et neque ipse in illa peccavit. 2. ideo enim virginalis uterus electus est ad partum dominicum, ut in sanctitate differret caro dominica a carne nostra. in causa enim similis est, non ⌜in qualitate peccati substantiae⌝. propterea ergo similem dixit, ⌜quia de eadem enim substantia⌝ carnis non eandem habuit nativitatem, ⌜quia peccato subiectum non fuit corpus domini⌝. 3. expiata est enim caro domini a sancto spiritu, ut in tali corpore nasceretur, quale fuit Adae ante peccatum, ⌜sola tamen sententia manente data in Adam.⌝ misso ergo deus Christo de peccato damnavit peccatum, hoc est peccatum proprio peccato damnavit. Christus enim cum a peccato crucifigitur, qui est satanas, peccavit peccatum in carne corporis salvatoris. quo facto damnavit deus peccatum in carne, ibi utique ubi peccavit, sicut et in alia epistola ait: detriumphans illos in ipso, id est in Christo. 3a. nam

26 Col. 2, 15

1 quia] nam *WA* legi *D* **3** similitudine] *C*, -em *cett.* peccati et *FG MBODWA* **4** haec ideo *WA* **6** inquit *DAC* legi *D* cui autem *WA* **7** erat] est *C* mandatum legis inplere *WAC* **8** misit suum *W* **8 sq.** similitudine *WC* **9** qui *FGM* **9 sq.** quamvis] cum *C* **10** caro sit eadem FG^1 **11 sq.** sicut—nata *om. FGMBY* **12** et *alt.*] sed *WA* **15** in—substantiae (-a *C*) *DC* **16** quia—substantia *DC* enim *om. C* **17** quia— **18** domini *DC* **18 sq.** est autem a sancto spiritu caro domini *C* **20** sola—Adam *C* **23** peccato proprio *C* **25** ubi utique *W* **26** triumphans *WA*

peccatum. hoc dicit, quia peccatum peccato proprio damnatum est. quomodo? Christus cum a peccato crucifigitur, peccavit peccatum in carne corporis salvatoris. hoc peccato damnavit peccatum in carne. ibi enim damnatum est, ubi peccavit. sicut et alio loco dicit: triumfans illos in semetipso.

men sententia manente data in Adam. misso ergo deus Christo de peccato damnavit peccatum, hoc est, peccatum peccato proprio damnavit. Christus enim cum a peccato crucifigitur, qui est satanas, peccavit peccatum in carne corporis salvatoris. quo facto damnavit deus peccatum in carne, ibi utique ubi peccavit, sicut et in alia epistola ait: detriumphans illos in ipso, id est in Christo.

{3a. nam solet dici de quocumque damnato, in qua causa damnatus est; respondetur ut puta: in homicidio. ita et peccatum in carne damnatum est, hoc est in peccato, quod admisit in carne.} 4. hoc itaque peccato reus factus satanas amisit dominium retentarum animarum, ut iam signatos signo crucis, in quo (qua) victus est, in secunda morte tenere non audeat. quamobrem ad securitatem nostram haec tractat apostolus.

8, 4. Ut iustificatio legis inpleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. 1. {ideo} damnatum dicit peccatum, ut inpleretur in nobis iustificatio legis datae a Moyse. {1a. sublati enim de condicione legis facti sumus amici eiusdem. iustificati enim amici legis sunt.} 2. quomodo autem inpletur {in nobis iustificatio}, nisi cum datur remissio {omnium} peccatorum, ut sublatis peccatis iustificatus appareat mente serviens legi dei? hoc est non secundum carnem ambulare, sed

---

10, 13 Col. 2, 15

---

2 peccato] peccati *K* **5** peccavit *om. K* **24** quia *SK* **26** muse *N*, musae *S*

et solet dici de quocumque damnato, in qua causa damnatus est; respondetur ut puta: in homicidio. ita et peccatum in carne damnatum est, hoc est in peccato, quod admisit in carne. 4. hoc itaque peccato reus factus satanas amisit dominium retentarum animarum, ut signatos iam signo crucis in qua victus est, in secunda morte tenere non audeat. quamobrem ad securitatem nostram haec tractat apostolus.

8, 4. Ut iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum spiritum. 1. ideo damnatum dicit peccatum, ut impleretur in nobis iustificatio legis datae a Moyse. 1a. sublati enim de condicione legis facti sumus amici eiusdem. iustificati enim amici legis sunt. 2. quomodo autem impletur in nobis iustificatio, nisi cum datur remissio omnium peccatorum, ut sublatis peccatis iustificatus appareat mente serviens legi dei? hoc est non secundum carnem ambulare, sed secundum spiritum, ut devotio animi, qui est spiritus, non consentiat de-

---

1 et *om.* *C* **3** carne *pr.*] carnem *M W C* **5** iam signatos *C* **11** moysi *M W C* **12** enim] autem *A*

secundum spiritum, ut devotio animi, qui est spiritus, non consentiat desiderio carnis (peccati), quia carne (per carnem) seminat concupiscentias {animae}, quod inest peccatum. si damnatum est peccatum, quomodo inest? 3. damnatum est {peccatum}, sed a salvatore et duplici (triplici) genere damnatum. primum enim (primo enim in loco) damnavit peccatum, dum non peccavit {dissentiens a peccato}. deinde in cruce peccatum, quia peccavit, damnatum dicitur. ⌊omnis enim qui peccat damnatione dignus est.⌋ {3a. unde sublata est illi auctoritas quasi peccanti, qua detinebat homines in inferno propter delictum Adae, ut de cetero in quibus signum crucis est, detinere non audeat. tertio damnavit peccatum, dum irrita fecit delicta remissione peccatorum concessa. cum enim peccator causa admissi peccati damnandus esset, ignoscens autem ei damnavit in eo peccatum.} 4. {itaque} si et nos hoc (salvatoris) exemplo non peccemus, damnamus peccatum.

8, 5. Qui enim secundum carnem sunt, quae carnis sunt sapiunt. 1. hoc dicit, quia

α qui vitiatae carni obtemperat, quae carnis sunt sapit, quia hoc illi suave videtur, quod sequitur.

β qui suggestioni, quae efficitur per carnem, obtemperat, quae carnis sunt sapit; hoc enim illi suave videtur, quod sequitur,

{1a. contra fas adpetens usum et sententiam erroris carnis; in carne enim error mundanus signatur quacumque ex parte.}

Qui vero secundum spiritum, ea quae sunt spiritus sentiunt. 2. manifestum est, quia qui se {a} carnis desideriis continet, iuxta legem mentis vivit; hoc enim illi utile videtur sapere, quod conveniat legi.

---

2 carne] *Bulhart*, carnis *IX*, carni *cett.* **16** non *om.* Φ **20** uitio carnis I^2X

siderio peccati, quia per carnem seminat concupiscentias animae, quod inest peccatum. si damnatum est peccatum, quomodo inest? 3. damnatum est peccatum a salvatore et triplici genere damnatum. primo enim in loco damnavit peccatum, dum non peccavit dissentiens a peccato. deinde in cruce peccatum, quia peccavit, damnatum dicitur. 3a. unde sublata est illi auctoritas quasi peccanti, qua detinebat homines in inferno propter delictum Adae, ut de cetero in quibus signum crucis est, detinere non audeat. tertio damnavit peccatum, dum irrita fecit delicta remissione peccatorum concessa. cum enim peccator causa admissi peccati damnandus esset, ignoscens autem ei damnavit in eo peccatum. 4. itaque si et nos salvatoris exemplo non peccemus, damnamus peccatum.

8, 5. Qui enim secundum carnem sunt, quae carnis sunt sapiunt. 1. hoc dicit, quia qui suggestioni, quae fit per carnem, obtemperat, quae carnis sunt sapit; hoc enim illi sapere videtur quod sequitur, 1a. contra fas adpetens usum et sententiam erroris carnis; in carne enim error mundanus signatur quacumque ex parte.

Qui vero secundum spiritum, ea quae sunt spiritus sentiunt. 2. hi sunt qui concupiscentias carnis devicto errore calcarunt, qui mundo postposito et in carne

22 sq. *cf.* II Cor. 10, 3

2 sq. si—triplici] si enim damnatum est peccatum a saluatore quomodo inest peccatum praesertim quod triplici *W A* 3 damnatum est *om. F G*[1] *M B O Y* sed a *C* 4 enim] autem *A* 5 dum] in eo quod *W A* 9 est crucis *F G M* 11 peccati *om. F G M B O W* 18 enim] autem *A* 19 significatur *W A* 20 qui—p. 261, 4 sapiunt *om. F G M B Y C* 21 hi sunt—p. 261, 4 sapiunt] manifestum est—legi *O D ex recens.* β

8, 6. Nam prudentia carnis mors est. 1. prudentia carnis peccatum est, quod generat mortem. prudentia

α ideo dicitur, quia industria et astutia illorum in eo est ut peccent.

β enim ideo dicitur, cum res stulta sit, quia saecularibus hominibus errores ex visibilibus concepti sive in sensu sive in actu contra legem dei prudentia videntur, maxime quia omnis industria et astutia illorum in eo est, ut peccent.

sapere enim sibi videntur, si istud diligentius curent {cum nihil stultius sit quam peccare}. 2. est et alia prudentia carnis, quae mundanis rationibus inflata negat aliquid fieri, quod mundi careat ratione; unde deridet virginis partum, carnis resurrectionem.

Prudentia autem spiritus vita et pax. 3. vere haec est sapientia, quae vitam adquirit et pacem; sequens enim spiritalia contemptis inlecebris vitae praesentis

α istud habebit, vitam cum pace,

β aeternam habebit vitam cum pace,

id est sine inquietudine. ubi enim perturbatio est, et poena est.

8, 7. Quoniam sapientia carnis inimica est deo. legi enim dei non est subiecta; nec enim potest. 1. non carnem dixit inimicam, sed sapientiam carnis, id est non substantiam, sed actus aut cogitationem sive adsertionem (adseverationem) {quae nascitur de errore}. sapientia ergo carnis est primo in loco

---

15 unde et *IX* 17 pax est Φ 24 neque *SIX* enim *om. SIX*

ambulantes non secundum carnem militant, et quorum gloria non ex hominibus, sed ex deo est. in his ergo operibus spiritalibus permanentes, quae spiritus dei sunt, in cuius praeceptis ambulant, sapiunt.

8, 6. Nam prudentia carnis mors est. 1. prudentia enim carnis mors idcirco est, quia grave peccatum est; per peccatum enim huiusmodi mors. prudentia enim ideo dicitur, cum res stulta sit, quia saecularibus hominibus errores ex visibilibus concepti sive in sensu sive in actu contra legem dei prudentia videntur, maxime quia omnis industria et astutia illorum in eo est, ut peccent. sapere enim sibi videntur, si istud diligentius curent, cum nihil tam stultum sit quam peccare. 2. est et alia prudentia carnis, quae mundanis rationibus inflata negat aliquid fieri, quod mundi careat ratione; unde deridet virginis partum, carnis resurrectionem.

Prudentia autem spiritus vita et pax. 3. vere haec est sapientia, quae vitam adquirit et pacem; sequens enim spiritalia contemptis inlecebris vitae praesentis habebit vitam cum pace, id est sine inquietudine; ubi enim perturbatio ⌜est⌝, et poena est.

8, 7. Quoniam sapientia carnis inimica est deo, legi enim dei non est subiecta; nec enim potest. 1. non carnem dixit inimicam, sed sapientiam carnis, id est non substantiam, sed aut malos actus ⌜aut cogitationem⌝ aut

1 sq. *cf.* Rom 2, 29

6 enim] autem *W* **6 sq.** enim — mors] carnis peccatum est quod generat mortem *C* **8** quia] quae *FGMB* **12** si] cum *WA* **12 sq.** nihil stultius sit *DC* **19** enim] etiam *FBOWA* praesentis aeternam *C* **21** est *C* **25** aut cogitationem *C*

α elementorum ratio,

deinde visibilium oblectatio.

α haec inimica sunt in deum, quia respicientes elementorum modum non credunt deum fecisse,

2. α ut Sarra iam senio gravis et deficiente in ea usu naturae generaret filium, neque potuisse aridam virgam fructificare et germinare nuces et alia, quae aut tunc fecit deus aut postea in causa salvatoris.

3. haec adseveratio dei legi non potest esse subiecta.

β astrorum ab hominibus inventa disputatio,

β haec inimica sunt deo, quia elementorum dominum et opificem mundi his coaequant quae fecit, adstruentes nihil posse fieri praeter quam mundi continet ratio. 2. quamobrem negant deum fecisse, ut virgo pareret aut mortuorum corpora ut resurgant, quia stultum est, inquiunt, ut deus fecerit ultra quam sapit homo. o prudentes mundi, qui putant deum non debere aliter facere quam ab eo facit condita creatura, ut ipse similis creaturis putetur! sic caecati sunt, ne videant, quam contumeliam deo faciant; opus enim, quod in laudem suam praedicandam facere dignatus est, isti vituperantes incredulum et stultum adserunt.

3. ac per hoc legi dei hoc studium subiectum esse non potest; in eo exercitatur, ut dei gestis repugnet.

---

11 Sarra—senio] sarraim senior NS^1, sara senio IX, sarra iam senior K

adseverationem quae nascitur de errore. sapientia ergo carnis est primo in loco astrorum ab hominibus praesumpta disputatio, deinde visibilium oblectatio. haec enim deo sunt inimica, quia elementorum dominum et opificem mundi his coaequant quae fecit, adstruentes nihil posse fieri praeter quam mundi continet ratio. 2. quamobrem negant deum fecisse, ut virgo pareret aut mortuorum corpora ut resurgant, quia stultum est, inquiunt, ut deus faceret ultra quam sapit homo, ac per hoc non fecit. o prudentes mundi, qui putant deum non debere aliter facere quam facit condita ab eo creatura, ut ipse similis creaturis putetur! sic caecati sunt, ne videant qualem contumeliam deo faciant; opus enim, quod ad laudem suam praedicandam facere dignatus est, isti vituperantes incredulum et stultum adserunt. 3. ac per hoc dei legi subiecta esse non potest ista carnis prudentia. ad hoc enim studium suum exacuunt, ut dei gestis repugnent.

---

1 ergo] enim *W*, *om. M* **2** praesumpta] inuenta *C* **3** enim *om. C* inimica sunt deo *C* quia] quae *W A* **5** praeter *om. F G M B W* **6** dominum *F G M B O Y D* **7** resurgerent *C* **8** faceret] fecerit *D W C* ac—fecit *om. D C* **10** ab eo facit condita *C* **11** excecati *W* qualem] quam *W A* **12** faciunt *O A* **14 sqq.** dei—repugnent] legi dei hoc studium subiectum esse non potest quod in eo exercitatur ut dei gestis repugnat *C*

8, 8. Qui enim in carne sunt, deo placere non possunt. {sapientes mundi in carne sunt, quia respicientes mundum spiritali sapientiae resistunt, quia} totus mundus caro est; omne enim visibile carni deputatur, cognata enim sunt carnis {immo elementa carnis}. ideoque qui mundanis rebus obtemperat, in carne est.

8, 9. Vos autem non estis in carne, sed in spiritu. 1. in carne positi dicuntur non esse in carne {1a. si adsentientes Iohanni apostolo mundana non diligant. sententia enim homini suam quasi fingit naturam, ut hoc appelletur quod sentit}.

Si tamen spiritus dei habitat in vobis. 2. hoc ideo ambigue dicit, quia in lege (legem) inducti non adhuc perfectae fidei erant (erant fidei), sed spem in eis videbat perfectionis (sed videbat spem in eis perfectionis). unde aliquando quasi perfectis loquitur, aliquando quasi perfecturis; hoc est aliquando laudat, aliquando conmonet, ut si secundum supra memorata versantur (versentur) iuxta legem naturae, in spiritu esse dicantur, quia spiritus dei in eo habitare non potest, qui carnalia sequitur.

Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. 3. spiritum dei nunc spiritum dicit Christi, quia omnia patris filii sunt. hoc ergo dicit, quia qui supra dictis erroribus subiectus est, ad Christum non pertinet. spiritum {enim} eius non habet, quem, ut filius dei esset, acceperat. {duabus enim ex causis deserit hominem spiritus sanctus, cum aut sensum carnis habet aut gesta. itaque} per †hanc† (haec) †quam† (ad) bonam conversationem conpellit, quia quamvis (quamvis enim) bonitate dei erigantur homines,

---

9 *cf.* I Ioh. 2, 15sq. **23** *cf.* Ioh. 3, 35

---

16 profecturis *SKI* **17** secundum quod *IX* **18** memorat aduersantur NS^1K, memorat qui uersantur *IX* **27 sq.** *cruces posuit Bulhart*

8, 8. Qui enim in carne sunt, deo placere non possunt. sapientes mundi in carne sunt, quia sapientiae student, per quam legi dei repugnent. quidquid enim contra legem dei est, carnale est, quia ex mundo est. totus enim mundus caro est; omne enim visibile carni deputatur; cognata enim sunt carnis, immo elementa carnis. ideoque qui mundanis rebus et causis obtemperat, in carne est.

8, 9. Vos autem non estis in carne, sed in spiritu. 1. in carne positi dicuntur non esse in carne, 1a. si adsentientes Iohanni apostolo mundum non diligant. sententia enim homini suam quasi fingit naturam, ut hoc appelletur quod sentit.

Si tamen spiritus dei habitat in vobis. 2. hoc ideo ambigue dicit, quia in legem inducti non adhuc perfectae erant fidei, sed videbat in eis spem perfectionis. unde aliquando quasi perfectis loquitur, aliquando quasi perfecturis; hoc est aliquando laudat, aliquando conmonet, ut si secundum supra memorata versentur custodientes legem naturae, in spiritu esse dicantur, quia spiritus dei in eo habitare non potest, qui carnalia sequitur.

Si quis autem spiritum Christi non habet, hic non est eius. 3. spiritum dei nunc dicit spiritum Christi, quia omnia patris filii sunt. hoc ergo dicit, quia supra dictis erroribus qui subiectus est, ad Christum non pertinet. spiri-

---

10 *cf.* I Ioh. 2, 15sq. **23** *cf.* Ioh. 3, 35

---

1 sunt in carne *FG* placere deo *C* **2** sapientiae—**4** enim] respicientes mundum spiritali sapientiae resistunt quia totus *C* **3** dei legi *D* **6** sunt enim *MOYDW* carnis *pr.*] carni *WA* **7** et causis *om. C* **8** in carne non estis *WA* **10** mundana *C* diligunt *GW* **11** sua . . . natura *D* **14** dixit *FGMBOYD* non adhuc] nondum *WA* **15** spem in eis uidebat *C* **16sq.** quasi—aliquando *alt. om. C (haplogr.)* **18** custodientes] iuxta *C* **22** spiritum—nunc] quem superius spiritum dixit dei (dei dixit *A*) nunc *WA* spiritum dicit *C* christi propterea *WA* **23** quia qui supra *D* **24** qui *om. D*

onerantur tamen filii dei vocati, nisi sic vixerint, ne ⌊satis⌋ indigni concesso nomine videantur.

8, 10. Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vita propter iustificationem. 1. peccati causa corpus mortuum adserit {eorum, quos deserit sanctus spiritus},

α nec ad spiritum dei qui et Christi est necis eius passionem pervenire;

β nec ad istum necis eorum passionem pervenire;

spiritus enim dei nescit peccare; ad iustificationem enim datur {ut adiutorio suo iustificet}. et (ergo) quia peccare nescit, vita est,

α quia mori non potest. per peccatum enim mors.

β mori enim non potest, quia per peccatum mors.

ac per hoc sibi peccator oberit, non spiritui quem accepit. {1a. nec enim spiritus erit in causa, qui voluit iustificare; signum enim iustificationis hic est in homine, ut per id quod inhabitat in eo iustificatus appareat esse filius dei. non enim in ficto homine neque in corpore subdito peccatis potest habitare spiritus sanctus, sicut dicit Solomon.} 2. si autem quis {denuo} carnaliter vivat, desertus ab spiritu sancto {in iniustitia sua} morietur. corpus autem dicens totum hominem significat mortuum peccati causa, sicut et a profeta sub vocabulo animae totus homo significatur, quasi a parte ad totum. ait enim: anima quae peccaverit (peccat), ipsa morietur. numquid sine corpore? hic corpus pro toto homine posuit, ille animam; et alius profeta carnem dicendo

---

19 Sap. 1, 4 **25** Ezech. 18, 4

---

4 vita] uiuit Φ **8** necis] nec *K* **8 sq.** passione Φ **9** pervenire] perire *IX* **24** ad *om. KIX*

tum enim eius non habet, quem, ut filius dei esset, acceperat. duabus enim ex causis deserit hominem sanctus spiritus, cum aut sensum carnis habet aut gesta. itaque per haec quae monet ad bonam conversationem hortatur. quamvis enim bonitate dei erigantur homines, onerantur tamen filii dei vocati, nisi sic vixerint, ne indigni concesso nomine videantur.

8, 10. Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus vero vita propter iustificationem. 1. peccati causa corpus mortuum adserit eorum, quos deserit sanctus spiritus, nec ad ⌜hunc, id est spiritum⌝, necis eorum passionem pervenire; spiritus enim dei nescit peccare; ad iustificationem enim datur, ut adiutorio suo iustificet. ergo peccare quia nescit, vita est. mori enim non potest, quia per peccatum mors. ac per hoc sibi peccator oberit, non spiritui quem accepit. 1a. nec enim spiritus erit in causa, qui vult iustificare; signum enim iustificationis hic est in homine, ut per id quod inhabitat in eo iustificatus appareat esse filius dei. non enim in ficto homine neque in corpore subdito peccatis potest habitare spiritus sanctus, ⌜sicut⌝ dicit Solomon. 2. si quis enim denuo carnaliter vivat, desertus ab spiritu sancto in iniustitia sua morietur. corpus autem dicens totum hominem significat mori peccati causa, sicut et a profeta sub vocabulo animae totus homo significatur, quasi a parte ad totum. ait enim: anima quae peccat, ipsa morietur. numquid sine corpore? hic corpus pro toto homine posuit, ille animam; et alius profeta carnem dicendo totum hominem

---

18 Sap. 1, 4 **24** Ezech. 18, 4

---

2 spiritus sanctus *W A* **3 sq.** quae monet *om. C* **4** hortatur] conpellit quum *C* enim *om. C* **6** nomini *Y* **7** *ante* corpus *add.* si autem Christus in uobis est *D W A (Vulg.)* **8** iustificationem] iustitiam *W A* **10** spiritus sanctus *Y D W A* hunc (istum *C*) id est spiritum *D C* **12** ergo] quia *C* **15** uoluit *C* **16** hic] hoc *G M* **17** inhabitat] *M W A C*, habitat *cett.* **19** sicut *C* **19 sq.** dicente salomone *W A* salemon *G* **20** si autem quis *C* **21** sua *om. D*¹ *A* **24** peccauerit *O D* **25** hic ergo *C*

totum hominem significavit; ait enim: videbit omnis caro salutare dei ⌈nostri⌋. 3. et quoniam baptizato datur spiritus {sanctus},

α spiritus ipsius spiritus sanctus esse dicitur.

β etiam ipsius esse spiritus dicitur.

idcirco cetera hominis ad conparationem eius corpus appellavit, praeterea (propterea quod) anima, dum peccat, caro dicitur (dicatur); hoc enim vocatur, quod sequitur {3a. sicut saepe iam dixi. simili modo dominus, cum in passione sua divinitatem suam minime formidare vellet intellegi, sed hominis esse mestitiam, ait: spiritus quidem promptus, caro vero infirma, ut in spiritu deum, in carne autem hominem significaret}.

8, 11. Quodsi spiritus eius qui suscitavit Iesum a mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit Iesum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis. ipsum sensum eadem tractat ratione. corpora enim dixit, per quae homines significat. et quia supra propter peccatum corpus dixit mori morte secunda, hic iterum propter bonam vitam mortalia corpora vivificari promisit, id est totum hominem.

8, 12. Igitur, fratres, debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. 1. rectum et manifestum est non nos adinventioni Adae, qui carnaliter egit, obsecundare debere, quia (qui) prior peccans mortem nobis hereditatis titulo reliquit (dereliquit), sed legi Christi servire nos debere, qui nos spiritali ratione a morte supra dicta redemit. huic enim sumus debitores, qui nos carnalibus vitiis sordidatos per lavacrum spiritus ablutos iustificavit et filios dei fecit; prius enim in carne positi exemplo Adae vivebamus

---

1 Is. 40, 5; Luc. 3, 6 **11** Matth. 26, 41 **29** *cf.* Tit. 3, 5

---

22 igitur] ergo Φ **29** absolutos *K*

significa⌜vi⌝t; ait enim: videbit omnis caro salutare dei. 3. quoniam autem baptizato, id est purificato, datur spiritus sanctus, ipsius esse iam spiritus dicitur. idcirco cetera hominis ad conparationem eius corpus appellavit, propterea quod anima, dum peccat, caro dicatur; hoc enim vocatur quod sequitur, 3a. sicut saepe iam dixi. simili modo dominus, cum in passione sua divinitatem suam minime formidare vellet intellegi, sed hominis esse mestitiam, ait: spiritus quidem promptus, caro vero infirma, ut in spiritu deum, in carne autem hominem significaret.

8, 11. Quod si spiritus eius qui suscitavit Iesum a mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit Iesum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis. ipsum sensum eadem tractat ratione. corpora enim dixit, per quae homines significat. et quia supra propter peccatum corpus dixit mori morte secunda, hic iterum propter bonam vitam mortalia corpora vivificari promisit, id est totum hominem.

8, 12. Igitur, fratres, debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus. 1. rectum et manifestum est non nos adinventioni Adae, qui carnaliter egit, obsecundare debere, qui prior peccans mortem nobis hereditatis titulo ⌜de⌝reliquit, sed legi Christi servire nos debere, qui nos spiritali ratione a morte

---

1 Is. 40, 5; Luc. 3, 6 **9** Matth. 26, 41

---

1 significauit W^2AC **2** et quoniam *C* id est purificato *om. C* **3** etiam ipsius *C* iam *om. C* **7** modo et *C* **9** vero] *om. FGMBY*, autem *D* **12** christum iesum *WA* **14** habitantem *FGOY* **15** tractat] dictat G^1 **16** quia] que *A* **16 sq.** dixit propter peccata *C* **20** igitur] ergo *WA* **24** dereliquit *WAC*

subiecti peccatis, nunc vero liberati reddimus (reddere debemus) obsequium redemptori. {1a. quod quidem obsequium non illi utique proficit, qui nullius eget, sed nobis vitam adquirit aeternam; sic enim diligit nos, ut sibi inputet, quod nobis promisit.}

8, 13. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini. 1. nihil verius, quia si secundum Adam vixerimus, moriemur. Adam enim praevaricans vendidit se peccato carni deputatus; omne enim peccatum caro est.

α propterea enim quod deforis vitia et delicta nascuntur,

β propter quod enim

α de speculo, non deintus ab animo,

β ex sensibus, de auditu, visu, odoratu vel gustu,

carni deputantur; omnis enim cogitatio ⌊peccati⌋ foras respiciens incurrit delictum. nam et primo homini (primi hominis) deforis peccatum natum est. secundum carnem ergo vivere mors est; omnis enim vita (actus) carnis extra legem est.

Si autem per spiritum facta carnis mortificetis, vivetis. 2. corpus vult lege animae gubernari; ideo (unde) ostendit, quia si duce sancto spiritu actus et consilia carnis, quae huius mundi instigantibus potestatibus concinnantur, fuerint repressa, ne agendi accipiant potestatem, vitam praestari; mori (mortificari enim) dicuntur, si cessent {non sunt enim, si cessant, quia peccatum non est si non fiat}.

---

21 huiusmodi Φ **21 sq.** concinnantur] concitantur *I X* **23** praestare Φ

supra dicta redemit. huic enim sumus debitores, qui nos carnalibus vitiis sordidatos per lavacrum spiritus ablutos iustificavit et filios dei fecit; prius enim in carne positi exemplo Adae vivebamus subiecti peccatis, nunc vero liberati reddere debemus obsequium redemptori. 1a. quod quidem obsequium non illi utique proficit, qui nullius eget, sed nobis adquirit vitam aeternam; sic enim diligit nos, ut sibi inputet, quod proficit nobis.

8, 13. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini. 1. nihil verius, quia si secundum Adam vixerimus, moriemur. Adam enim praevaricans vendidit se peccato deputatus carni; omne enim peccatum caro est. propter quod enim ⌜deforis⌝ vitia et delicta nascuntur ex sensibus, id est de auditu, visu, tactu, odoratu vel gustu, carni deputantur; omnis enim cogitatio, dum foras respicit, incurrit peccatum. nam et primo homini deforis peccatum natum est. secundum carnem ergo vivere mors est; omnis enim actus carnis extra legem est.

Si autem per spiritum facta carnis mortificetis, vivetis. 2. corpus vult lege animae gubernari; unde ostendit, quia si duce sancto spiritu actus et consilia carnis, quae huius mundi instigantibus potestatibus conponuntur, fuerint repressa, ne agendi accipiant potestatem, vitam praestari; mortificari enim dicuntur, si cessent, et quia si non fiant, non sunt.

2 *cf.* Tit. 3, 5

1 nos a *FMBOYD* **6 sq.** uitam adquirit *WAC* **11** se] sub *FG* **12** carni deputatus *D* quia omne *WA* **13** deforis *DC* **13 sq.** id est *om. C* **14** gustatu *Y* **15** dum *om. DC* respiciens *DC* **15 sq.** peccatum] delictum *C* **17** ergo *om. WA* **17 sq.** omnis—est *om. WA* **19** autem spiritu *WA* **22** potestatibus] principibus *C* **23** conponuntur] concinantur *D* **24 sq.** et quia—sunt] non sunt—fiat *DC ex recens. β p. 270, 24* quia] quae *A*

8, 14. Quicumque enim spiritu dei aguntur, hi filii dei sunt. hos dicit spiritu dei agi, in quorum actibus consilia principum et potestatum huius mundi non videntur. in quorum enim videntur, non sunt filii dei, sed diaboli, quia qui de deo natus est, non peccat, dicit Iohannes apostolus; hoc est enim, quod filios dei probat et diaboli. unde dominus ad Iudaeos {quod male agerent et parricidium cogitarent} ait: vos de patre diabolo estis.

8, 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore. 1. hoc dicit, quia accepto spiritu sancto omni timore malorum actuum exuti sumus, ut de cetero nihil tale agamus, unde iterum timeamus; ante enim sub timore eramus, quia lege data omnes rei sunt constituti. spiritum ergo timoris legem dixit, quae (quia) homines peccati causa in timore constituit. lex autem fidei, quae in spiritu {adoptionis} significatur, lex securitatis est, quia a timore nos eruit, dum donat peccata, ac per hoc securos nos fecit, ac dicitur spiritus non timoris secundum hunc mundum.

Sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: abba, pater. 2. gratia dei a timore liberati accepimus spiritum adoptionis filiorum, ut considerantes quid eramus et quid dono dei sumus adepti, cum magna diligentia (magna cum diligentia) vitam nostram ordinemus, ne nomen dei patris in nobis iniuriam patiatur, et ea omnia, quae evasimus, veluti ingrati incurramus. {2a. talem enim gratiam consecuti sumus, ut audeamus dicere deo: abba, id est pater. ideoque conmonet, ne accepta fiducia in temeritatem vertatur. si enim huic voci, qua dicimus abba, pater, dissimilem vitam exhibeamus, iniuriam deo facimus vocantes eum patrem. idcirco enim bonitate sua hoc nobis indulsit,

---

2 *cf.* Eph. 6, 12 **5** I Ioh. 3, 9. 10 **8** Ioh. 8, 44

---

2 dei *alt. om. SIX* **4** in quorum enim] si autem I^2X **16** a *om. SK* **17** donat] damnat Φ **18** mundum] modum Φ **19** filiorum *om.* Φ

8, 14. Quicumque enim spiritu dei aguntur, hi filii dei sunt. hos dicit spiritu dei agi, in quorum actibus consilia principum et potestatum huius mundi non videntur. in quorum enim videntur, non sunt filii dei, sed diaboli, quia qui de deo natus est, non peccat, dicit Iohannes apostolus; hoc est enim, quod filios dei probat et diaboli. unde dominus ad Iudaeos, quod male agerent et parricidium cogitarent, ait: vos de patre diabolo estis.

8, 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore. 1. hoc dicit, quia accepto spiritu sancto omni timore malorum actuum exuti sumus, ut de cetero nihil tale agamus, unde iterum timeamus; ⟨ante enim sub timore eramus⟩, quia lege data omnes rei constituti sunt. spiritum ergo timoris legem dixit, quia homines peccati causa in timore constituit. lex autem fidei, quae in spiritu adoptionis significatur, lex securitatis est, quia a timore nos eruit, dum donat peccata, ac per hoc securos nos fecit, ac dicitur spiritus non timoris secundum hunc mundum.

Sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: abba, pater. 2. gratia dei a timore liberati accepimus spiritum adoptionis filiorum, ut considerantes quid eramus et quid dono dei sumus adepti, magna cura vitam nostram ordinemus, ne nomen in nobis dei patris iniuriam patiatur, et ea omnia, quae evasimus, ⌜veluti ingrati⌝ incurramus. 2a. talem enim gratiam consecuti sumus, ut audeamus dicere deo: abba, hoc est pater. ideoque conmonet, ne accepta fiducia in temeritatem vertatur. si enim huic voci, qua dicimus abba, pater, dissimilem conversationem exhibuerimus, in-

3 *cf.* Eph. 6, 12 5 I Ioh. 3, 9 8 Ioh. 8, 44

2 sunt dei *D* **5 sq.** dicente iohanne apostolo *WA* **10** timorem *MY* **12 sq.** ante—eramus *om. codd.* **13** sunt constituti *C* **16** a *om. WA* **17** ac] cum A^2 **19 sq.** in—pater] in quo clamamus abba id est pater *C* **20** a *om. FG MBC* **22** cura] cum diligentia *DC* **23** dei patris in nobis *DC* **24** veluti ingrati *D* **25** talem—sumus *om. C* **26** hoc] id *C* **28** conversationem] uitam *C*

quod super naturam nostram est, ut quod substantia indigni sumus, operibus mereamur.}

8, 16. Ipse spiritus reddit testimonium spiritui nostro, quod sumus filii dei. 1. bene agentibus nobis et per hoc ipsum manente in nobis spiritu sancto huic voci et animo nostro, quo clamamus in oratione: abba, id est pater, spiritus dei testimonium dat, dum manet in nobis, quoniam recte (non temere) dicimus: abba, pater. dignam enim vitam huic voci exhibemus. {1 a. et hoc est testimonium filiorum, si in eis per spiritum videatur signum paternum.}

8, 17. Si autem filii, et heredes. heredes quidem dei, coheredes autem Christi. ⌊1. magna haec exhortatio est, ut quanto nos maiora beneficia dei consecuturos praedicat, tanto magis ad haec dignos nos efficiamus praemonet, ut magis ac magis bene vivamus quasi Christi coheredes futuri.⌋ {1 a. cum deus pater nullo modo mortuus possit dici, Christus autem filius eius mortuus dicatur causa incarnationis, quid est, ut hic qui mortuus est, semper viventis heres esse dicatur, cum heredes utique non nisi mortuorum sint? sed haec causa humanitatis est. nam apud deum, quae apud nos hereditas dicitur, donum est patris in filios obaudientes transfusum, ut vivus viventis heres sit merito proprio, non necessitate defuncti. 1 b. unde et dominus in evangelio non magis humana quam divina ratione vivum viventibus substantiam suam partitum esse, licet in parabola, signavit; nec enim parabola absurda ratione conponitur. ut ergo promptos nos ad obaudiendum deo patri faceret, hac spe exhortatur dicens dei nos futuros heredes, coheredes autem Christi, ut quia magna spes praemii est, tanto magis in dei rebus propensiores

---

24 sq. *cf.* Luc. 15, 12

---

3 testimonium reddit (reddat *IX*) *SKIX* **6** quo] quod Φ **14** praemonet nos *IX*

iuriam deo facimus vocantes eum patrem. idcirco enim bonitate sua hoc nobis indulsit, quod super naturam nostram est, ut quod substantia indigni sumus, operibus mereamur.

8, 16. Ipse spiritus reddit testimonium spiritui nostro, quod sumus filii dei. 1. bene agentibus nobis et per hoc ipsum manente in nobis spiritu sancto huic voci et animo nostro, quo clamamus in oratione: abba, id est pater, spiritus dei testis est, dum manet in nobis, quoniam non temere dicimus: abba, pater. dignam enim vitam huic voci exhibemus. 1a. et hoc est testimonium filiorum, si in eis per spiritum videatur signum paternum.

8, 17. Si autem filii, et heredes. heredes quidem dei, coheredes autem Christi.

1a. cum deus pater nullo modo mortuus possit dici, Christus autem filius eius mortuus dicatur causa incarnationis, quid est, ut is qui mortuus est, semper viventis heres esse dicatur, cum heredes utique non nisi mortuorum sint? sed haec causa humanitatis, non divinitatis est. nam apud deum, quae apud nos hereditas dicitur, donum est patris in filios obaudientes transfusum, ut vivus viventis heres sit merito proprio, non necessitate defuncti. 1b. unde ⌜et⌝ dominus in evangelio non magis humana quam divina ratione vivum viventibus substantiam suam partitum esse, licet in parabola, signavit; nec enim parabola absurda ratione conponitur. ut ergo promptos nos ad obaudiendum deo patri faceret, hac spe exhortatur dicens dei nos futuros heredes, coheredes autem Christi, ut quia magna spes praemii est, tanto magis in dei rebus propensiores essemus, postponentes curam mundanorum. 2. quid

---

22 sq. *cf.* Luc. 15, 12

---

1 enim] autem *A* **4** testimonium reddit *Y W*, -et *A*, -didit *C*, dedit *F G M B O D* **8** testis est] testimonium dat *D C* **10** testimonium paruulorum *Y* in eos *D C* **15** eius filius *C* **21** et *D C* **23** suam *om. F G M B O Y* signauerit *W A* **28** mundanorum] mundanarum rerum *W A*

essemus, postponentes curam mundanorum.} 2. quid sit autem coheredem esse filio (filii) dei, ab apostolo Iohanne edocemur (docemur); inter cetera enim ait: scimus, quia (quoniam) cum apparuerit, similes ei erimus.

Si tamen conpatiamur, ut et simul glorificemur. 3. quomodo coheredes Christi fieri possumus, declaravit dicens: si tamen conpatiamur, ut et simul glorificemur. videamus ergo quid est (sit) conpati. conpati est persecutiones tolerare {propter spem futurorum} et carnem (carnemque) crucifigere cum vitiis et concupiscentiis,

α carnem dicens voluptates et pompas saeculi significat.

β hoc est voluptates et pompas saeculi spernere.

cum enim haec omnia mortua fuerint apud hominem, crucifixit (crucifigit) mundum futuri saeculi vitam credens, in qua se sperat coheredem Christi futurum.

8, 18. Existimo enim, quod non sunt (sint) condigne passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis. 1. exhortatio haec ad superiora pertinet, qua (per quam) ostendit parva esse, quae hic possunt a perfidis inrogari, ad comparationem decreti muneris in futuro saeculo. propterea ad omnia inlata (exitia) paratos esse debere, quia magna pro his promissa (repromissa) sunt praemia, ut in tribulatione consoletur se animus et spes (spe) crescat. nam et quosdam, immo multos, scimus pro praesentibus lucris, ad modicum utique profuturis, quam asperos et duros subire labores,

α et ad quos aliquando, quia ipsa vita fragilis est et incerta, non perveniunt.

β et ad quae aliquando, quia ipsa vita fragilis est et incerta, pervenire non possunt.

---

3 I Ioh. 3, 2 9sq. *cf.* Gal. 5, 24

---

5 conpatimur Φ simul *om.* Φ conglorificemur I^2X 7 conpatimur Φ simul cumglorificemur *S*, simul conglorificemur *IX* 8 pati est Φ 14 vitam] uita est *S*, uitae est *K*, uitae *IX* 24 immo *om.* *SIX*

sit autem coheredem esse filii dei, ab apostolo Iohanne docemur; inter cetera enim ait: scimus, quia cum apparuerit, similes ei erimus.

Si tamen conpatiamur, ut et simul glorificemur. 3. quomodo coheredes Christi fieri possumus, declaravit dicens: si tamen conpatiamur, ut et simul glorificemur. videamus ergo quid sit conpati. conpati est persecutiones tolerare propter spem futurorum carnemque crucifigere cum vitiis et concupiscentiis, hoc est voluptates et pompas saeculi spernere. cum enim haec omnia mortua fuerint apud hominem, crucifigit mundum futuri saeculi vitam credens, in qua se sperat coheredem Christi futurum.

8, 18. Existimo enim, quod non sint condigne passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae revelabitur in nobis. 1. exhortatio haec ad superiora pertinet, quibus ostendit parva esse, quae hic possunt a perfidis inrogari, ad conparationem decreti muneris in futuro saeculo. propterea ad omnia exitia paratos esse debere, quia permagna pro his repromissa sunt praemia, ut in tribulatione consoletur se animus et spe crescat. nam et quosdam, immo multos, scimus pro praesentibus lucris, ad modicum utique profuturis, quam asperos et duros subire labores, et ad quae tendunt aliquando, quia vita ipsa fragilis est et incerta, pervenire non possunt. 2. nautae pro quibus commodis tantis se procellis et tempestatibus credunt, cum sciant in his mortem

---

2 I Ioh. 3, 2 **8sq.** *cf.* Gal. 5, 24

---

1 autem] ergo *WA* **2** quia] quoniam *A* **4sq.** et conglorificemur *WA* **5** possimus *FGBOD* **10** enim] autem *A* **13** sunt *FG MDBA*[1] condignae *D* **16** quibus] per quam *D*, per quae *C* **18** *post* propterea *add.* nos iubet *WA* **19** magna *DWAC* **23** tendunt *om. OWA* aliquando] uix aliquando pertingunt *FGMBY* ipsa uita *C*

2. nautae pro quibus commodis tantis procellis se (se procellis) et tempestatibus credunt, cum sciant in his mortem magis ante oculos esse quam vitam! et milites spe praesentis praemii, cum incerta victoria sit, in gladios insurgere non dubitant. quanto ergo magis pro Christo patiendum est {cuius etiam protelata sunt nobis beneficia}, qui pro parvis magnifica {et pro terrenis caelestia} et pro temporalibus perpetua praemia cum gloria pollicetur! pro Christo dicimur pati, cum nobis, non illi proficiat, quod patimur. sed quia ille occasionem quaerit remunerandi nos, hoc praecepit. ut bonus {enim} vel profusus largitor causas quaerit, quomodo donet aut indignis aut verecundis. {2a. denique ut ipsa exitia tolerari possint, ipse suggerit vires.}

8, 19. Nam expectatio creaturae revelationem filiorum dei expectat. quoniam praesentis temporis passiones indignas dixit ad futuram gloriam, subiecit, quod creatura hoc expectet, ut conpleatur numerus filiorum dei destinatus ad vitam, ut tunc demum etiam ipsa creatura possit liberari a servitute corruptionis et

α cessaret in otio. β cessare in vitio.

8, 20. Vanitati enim creatura subiecta est, non voluntaria. 1. in domini et creatoris potestate posita creatura non utique sponte subiecta est vanitati; non enim sibi proderit, quod subiecta est, sed nobis. quid est ergo, quod (in quo) vanitati subiecta est, nisi quia quae generat caduca sunt? operatur enim, ut fructus faciat corruptibiles. corruptio ergo ipsa est vanitas. {omnia enim quae nascuntur in mundo infirma, caduca et corruptibilia ac per hoc vana sunt.} vana sunt enim, quia statum suum tenere non possunt. nam cuncta deformata {per fluxum} semper in se redeunt confusa in naturam. hoc dicit de his et Solomon, quia omnia haec vanitas ⌊et

30 Eccle. 1, 2

2 intempestatibus *K* 11 indignos aut uerecundos *K* 19 otio] uitio *SK* 21 in—posita] dominio creatoris posita *IX* potestate *om.* Φ 30 salomon *S*, salemon *IX*

magis ante oculos esse quam vitam! et milites spe praesentis praemii, cum incerta victoria sit, insurgere in gladios non dubitant. quanto magis ergo pro Christo patiendum est, cuius etiam protelata habemus beneficia, qui pro parvis magnifica ⌜et pro terrenis caelestia⌝ et pro temporalibus perpetua praemia ⌜cum gloria⌝ pollicetur! pro Christo dicimur pati, cum non illi, sed nobis proficiat quod patimur. sed quia ille occasionem quaerit remunerandi nos, hoc praecipit. ut bonus enim vel profusus largitor causas quaerit, quomodo donet aut indignis aut verecundis. 2a. denique ut ipsa exitia tolerari possint, ipse suggerit vires.

8, 19. Nam expectatio creaturae revelationem filiorum dei expectat. quoniam praesentis temporis passiones indignas dixit ad futuram gloriam, subiecit, quod creatura hoc expectet, ut conpleatur numerus filiorum dei destinatus ad vitam, ut tunc demum etiam ipsa creatura possit discingi ab officio servitutis et pausare in otio.

8, 20. Vanitati enim creatura subiecta est, non voluntaria. 1. in dei et creatoris potestate posita creatura non utique sponte subiecta est vanitati; nec enim sibi proderit, quod subiecta est, sed nobis. quid est ergo, in quo vanitati subiecta est, nisi quia quae generat caduca sunt? operatur enim, ut fructus faciat corruptibiles. corruptio ergo ipsa est vanitas. omnia enim quae nascuntur in mundo infirma, caduca et corruptibilia ac per hoc vana sunt. vana sunt enim, quia statum suum tenere non possunt. nam cuncta

---

4 habemus] sunt nobis *C* qui] quia C^2 **4sq.** et—caelestia *W A* **5sq.** cum gloria *D C* **6** cum nobis non illi *C* **7** quia] quoniam *W A* **9** causam *B O D*, causa *F G W* **15** expectat *D W A*, spectat F^1 **16** ipsa etiam *W A* **17** discingi] liberari *A* in otio] initio $F G^1 M B^1 Y^1$, in uitio G^2, *om. W A* **18** enim *om. F G M B Y* **19** voluntaria] uolens *W A* domini *C* **20** ex sponte *C* nec] non *C* **21** ergo est *M W A* **25** vana sunt enim *om. B Y W A*

quae sic creata sunt, aeterna non sunt, sed vana]. {1a. nec discordat ab his David dicens: verumtamen vanitas omnis homo vivens. manducare enim et bibere et res mundi curare nonne vanitas est? et prodest tamen ipsa vanitas; proficit enim hominibus natis in mundo, ut per haec in corporibus exercitati discant mysterium creatoris. ad comparationem enim aeternorum vana sunt; nam in suo bona sunt, quippe cum sint necessaria.}

Sed propter eum, qui subiecit illam in spe. 2. quae est spes, statim subiecit {dicens}:

8, 21. Quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptelae in libertate (libertatem) gloriae filiorum dei. quoniam contradicere non potest creatura conditori suo, eius causa subiecta est non sine spe; habet enim in labore posita {hoc} solatium, quoniam habebit requiem, cum crediderint omnes, quos scit deus credituros {quorum etiam causa subiecit eam}.

8, 22. Scimus enim, quod omnis creatura ingemescit et parturit usque adhuc. 1. parturire dolere est. ipse sensus est, quia omnis creatura per cotidianum laborem ingemescit et dolet usque modo. usque modo tamdiu significat, quamdiu legitur. {ipsa etenim} elementa cum sollicitudine operas suas exhibent, quia et sol et luna non sine labore statuta sibi spatia inplent (inplent spatia), et spiritus animalium magno gemitu artatur ad exhibenda servitia. nam videmus

α cum gemitu negantia β illa gementia

cogi invita ad laborem. haec ergo omnia expectant requiem, ut α ab hoc officio discingantur. β a servili opere liberentur.

---

2 Ps. 38, 6

---

12 corruptibili Φ 18 quoniam *K* 25 artatur ad] artatura *S*, statuta *IX*

quae sic creata sunt, aeterna non sunt, sed vana]. {1a. nec discordat ab his David dicens: verumtamen vanitas omnis homo vivens. manducare enim et bibere et res mundi curare nonne vanitas est? et prodest tamen ipsa vanitas; proficit enim hominibus natis in mundo, ut per haec in corporibus exercitati discant mysterium creatoris. ad comparationem enim aeternorum vana sunt; nam in suo bona sunt, quippe cum sint necessaria.}

Sed propter eum, qui subiecit illam in spe. 2. quae est spes, statim subiecit {dicens}:

8, 21. Quoniam et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptelae in libertate (libertatem) gloriae filiorum dei. quoniam contradicere non potest creatura conditori suo, eius causa subiecta est non sine spe; habet enim in labore posita {hoc} solatium, quoniam habebit requiem, cum crediderint omnes, quos scit deus credituros {quorum etiam causa subiecit eam}.

8, 22. Scimus enim, quod omnis creatura ingemescit et parturit usque adhuc. 1. parturire dolere est. ipse sensus est, quia omnis creatura per cotidianum laborem ingemescit et dolet usque modo. usque modo tamdiu significat, quamdiu legitur. {ipsa etenim} elementa cum sollicitudine operas suas exhibent, quia et sol et luna non sine labore statuta sibi spatia inplent (inplent spatia), et spiritus animalium magno gemitu artatur ad exhibenda servitia. nam videmus

α cum gemitu negantia β illa gementia

cogi invita ad laborem. haec ergo omnia expectant requiem, ut α ab hoc officio discingantur. β a servili opere liberentur.

---

2 Ps. 38, 6

---

12 corruptibili Φ 18 quoniam *K* 25 artatur ad] artatura *S*, statuta *IX*

{1a. si autem haec esset servitus, quae ad deum proficeret promerendum, gauderet, non doleret creatura. sed quia nostri causa subiecta est servituti corruptionis, dolet. videt enim cotidie opera sua interire. cotidie enim oritur et occidit opus eius. recte ergo dolet, cuius operatio non ad aeternitatem pertinet, sed ad corruptionem.} 2. quantum ergo datur intellegi, satis de nostra salute sollicita sunt, scientes ad liberationem suam proficere, si modo nos citius agnoscamus auctorem. haec itaque scientes omni cura diligentiaque dignos nos praebeamus, aliis quoque ut exemplo simus, non nostra solum miseratione conmoti,

α sed et eius, quae nostri causa β sed et eius causa, quae

diebus ac noctibus iniurias patiens ingemescit. solemus enim in alienis causis propensius vigilare.

8, 23. Non solum autem illa, sed et nos qui receptaculum spiritus habemus, nos ipsi intra nosmetipsos ingemescimus expectantes redemptionem corporis nostri. 1. post creaturam mundanam adiecit etiam nos hoc expectare ⌊sed⌋ et ingemescere ad deum, ut hinc liberemur cuncti destinati ad vitam {1a. quia Christianis mundus hic pelagus est. sicut enim mare adversis excitatum procellis insilit et tempestatem navigantibus facit, ita et saeculum perfidorum conspiratione conmotum perturbat fidelium mentes. et tanta diversitate hoc agit inimicus, ut quid primum evitandum sit ignoretur. si enim potestas desinit esse adversum nos, privatorum mentes exagitat; si et hi conpescantur, per domesticos conflat incendium, et si hoc sopitum fuerit, arte sua inter ipsos germanos facit discordiam, ut quattuor angulis pulsata domus ex aliqua parte faciat ruinam. propter quod uno consilio fugiendum est hinc Christianis; exemplum enim sequi debent sancti Simeonis, qui sciens bel-

---

17 nosipsimetipsos *K*

1a. si autem haec esset servitus, quae ad deum proficeret promerendum, gauderet, non doleret creatura. sed quia nostri causa subiecta est servituti corruptionis, dolet. videt enim cotidie opera sua interire. cotidie enim oritur et occidit opus eius. recte ergo dolet, cuius operatio non ad aeternitatem pertinet, sed ad corruptionem. 2. quantum ergo datur intellegi, satis de nostra salute sollicita sunt, scientes ad liberationem suam proficere maturius, si modo nos citius promereamur auctorem. haec itaque scientes omni cura diligentiaque dignos nos praebeamus, aliis quoque ut exemplo simus, non nostra solum miseratione conmoti, sed et eius causa, quae diebus ac noctibus iniurias patiens ingemescit. solemus enim in alienis causis propensius vigilare.

8, 23. Non solum autem illa, sed et nos qui receptaculum spiritus habemus, nos ipsi intra nosmetipsos ingemescimus, expectantes redemptionem corporis nostri. 1. post creaturam mundanam adiecit etiam nos hoc expectare et ingemescere ad deum, ut hinc liberemur cuncti destinati ad vitam, 1a. quia Christianis mundus hic pelagus est. sicut enim mare adversis excitum procellis insilit et tempestatem navigantibus facit, ita et saeculum perfidorum conspiratione conmotum perturbat fidelium mentes. et tanta diversitate hoc agit inimicus, ut quid primum evitandum sit ignoretur; non enim deficit unde nascatur tribulatio. si enim potestas desinit esse adversum

---

1 quae] quia *W* **2** gauderet potius *WA* nec *A* **5** recte] certe *FGMBW* **8** maturius proficere *C* modo *om. W* **11** quae *sc. creatura* **14 sq.** et—ipsi] et ipsi primitias spiritus habentes nos etiam ipsi *WA* **15** habemus spiritus *FGMBOYD* **15 sq.** intra nos gemimus *WA*, *add.* adoptionem filiorum expectantes *W* **16 sq.** expectantes—nostri] non solum autem illa sed et nosmetipsi primitias spiritus habentes ipsi intra nos ingemiscimus adoptionem filiorum expectantes redemptionem corporis nostri *A* **21** navigantibus] uel naufragium *A*, naufragantibus *W* **24 sq.** non—tribulatio *om. C* **25** aduersus *WA*

lum hic geri contra perfidiam, in pace dimitti se postulavit}. 2. hoc est quod singuli orantes pro omnibus oramus, ut veniat regnum dei; tunc {enim} erit liberatio corporis nostri, id est omnium Christianorum; in corpore enim omnes significavit, quia sumus alter alterius membra. ⌊3. apostolus quidem quasi vir divinus bene sentit de nobis dicens, quia ingemescimus, ut hinc liberemur, sicut et ingemescebat Simeon; sed video oblectatione mundi nos teneri.⌋

4. α per haec igitur ostendit, β igitur per haec quae supra dicta sunt ostendit, quam vim creatura patitur (patiatur) nostri causa, cum quando nos, quibus obsequium eius proficit quique dei spiritum adiutorem habemus, ingemescimus, ut hinc liberemur, ut promissa consequamur praemia. quanto ergo magis (magis ergo) creatura ingemescit, quae neque adiutorem habet spiritum sanctum neque in spe (sua causa) laborat {4a. addito hoc, quod ea quae labore suo generat, ut alimentis servorum dei proficiat, contra fas videt idolis immolari! unde plus dolet et optat citius liberari, sciens hoc ad iniuriam proficere creatoris}.

8, 24. Spe enim salvati sumus. 1. hoc dicit quia sperando quod promisit deus in Christo, meritum nobis (nobis meritum) fecimus, ut liberemur. ergo in spe liberati sumus, quia non aliud futurum putamus quam credimus.

Spes enim quae videtur, non est spes. 2. manifestum est non esse spem quae videtur, sed quae (quod) non videtur; ac per hoc sperantes praemiis adficiendi sunt, quia quae non vident, sperant.

8, 25. Nam quod videt quis, quid sperat? sed si quod non videmus speramus, per patientiam ex-

---

1 *cf.* Luc. 2, 29 **2 sq.** *cf.* Matth. 6, 10 **5** Rom. 12, 5

---

7 symeon *I X* **13** adiutorium *I X* **21** salui facti Φ **23** fecimus *om.* Φ

nos, privatorum mentes exagitat; si enim et hi conpescantur, per domesticos conflat incendium, et si hoc sopitum fuerit, arte sua inter ipsos germanos facit discordiam, ut quattuor angulis pulsata domus ex aliqua parte faciat ruinam. propter quod uno consilio fugiendum est hinc Christianis; exemplum enim sequi debent sancti Simeonis, qui sciens bellum hic geri contra perfidiam, in pace dimitti se postulavit. ⌜2. hoc est quod singuli orantes pro omnibus oramus, ut veniat regnum dei; tunc enim erit liberatio corporis nostri, id est omnium Christianorum; in corpore enim omnes significavit, quia sumus alter alterius membra.⌝ 4. igitur per haec quae supra dicta sunt ostendit, quam vim creatura patiatur nostri causa, cum quando nos, quibus obsequium eius proficit quique dei spiritum adiutorem habemus, ingemescimus, ut hinc liberemur, ut promissa consequamur praemia. quanto magis ergo creatura ingemescit, quae neque adiutorem habet sanctum spiritum neque in sua causa laborat, 4a. addito hoc, quod ea quae labore suo generat, ut alimentis servorum dei proficiant, contra fas videt idolis immolari! unde plus dolet et optat citius liberari, sciens istud ad iniuriam proficere creatoris.

8, 24. Spe enim salvati sumus. 1. hoc dicit, quia sperando quod promisit deus in Christo, nobis meritum fecimus, ut liberemur. ergo in spe liberati sumus, quia non aliud futurum est quam credimus.

Spes enim quae videtur, non est spes. 2. manifestum est non esse spem quae videtur, ⌜sed quod non videtur⌝. ac per hoc credentes praemiis adficiendi sunt, quia quae non vident sperant.

8, 25. Nam quod videt quis, quid sperat? sed

---

6 sq. *cf.* Luc. 2, 29 **8 sq.** *cf.* Matth. 6, 10 **11** Rom. 12, 5

---

1 nos] nos uel prauorum *W* excitat *FGBOD* **5** hinc *om. FGOY* **7** hoc—**11** membra *DC* **13** qui etiam dei *WA* **20** istud] hoc *C* **21** salui facti *D* **25** enim] autem *GW* **26** sed—videtur G^2OD **27** credentes] sperantes *D* **29** nam—videt] qui (quod *A*) enim uidet *AW*

pectamus. {1a. dubium non est ea sperari, quae non videntur; expectantur enim futura.} 1. haec expectatio patientia est, quae multum meruit (meretur) a deo, ut de die in diem expectans cupiat venire regnum dei et non dubitet quia tardat.

8, 26. Similiter autem et spiritus adiuvat infirmitatem nostrae orationis. 1. quoniam {superius} ingemescere nos et precari lectio (liberationem) memoravit, et in dolore positi aut quae longe futura dicta sunt, mox fieri volumus, aut cito tolli per quae ad meritum perveniamus (pervenimus), et videmur inbecilla oratione precari, dum illi denegatur effectus. infirma est enim, quia contra rationem postulat, ac per hoc infirmitatem hanc a spiritu sancto (sancto spiritu) dato nobis adiuvari ostendit. adiuvat autem, quia quae aut ante petuntur quam peti debeant, aut sunt contraria, non sinit fieri.

Nam quid oremus sicut oportet, nescimus. 2. infirmitatem orationis nostrae ignorantiam significare declaravit. fallimur enim putantes quae poscimus prodesse (prodesse quae poscimus), cum non sint. denique eidem apostolo {tertio} deprecanti, ut temptationes ab eo cessarent, quia crebrae erant, dictum a domino est: sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur, id est: sic meritum quis conlocat, dum in passionibus (tribulationibus) patiens invenitur. didicit ergo contra se esse quod petebat. est et aliquando superba et stulta petitio, sicut fuit duorum apostolorum Iacobi et Iohannis, quibus incongrua et inmensa petentibus dictum est: nescitis quid petatis.

---

21 II Cor. 12, 9 **27** Matth. 20, 22

---

14 aut *alt.*] et Φ **15** et non Φ

si quod non videmus speramus, per patientiam expectamus. 1a. dubium non est ea sperari, quae non videntur; expectantur enim futura. 1. haec expectatio patientia est, quae multum meretur a deo, ut de die in diem expectans cupiat venire regnum dei et non dubitet quia tardat.

8, 26. Similiter autem et spiritus adiuvat infirmitatem nostrae orationis. 1. quoniam superius ingemescere nos et precari liberationem memoravit, et in dolore positi aut quae longe futura dicta sunt mox fieri volumus aut cito tolli per quae ad meritum pervenimus, et videmur inbecilla oratione precari, dum illi denegatur effectus. infirmatur enim, quia contra rationem postulat, ac per hoc infirmitatem hanc a sancto spiritu dato nobis adiuvari ostendit. adiuvat autem, quia quae aut ante petuntur quam peti debeant, aut sunt contraria, non sinit fieri.

Nam quid oremus sicut oportet, nescimus. 2. infirmitatem orationis nostrae ignorantiam significare declaravit. fallimur enim putantes prodesse quae poscimus, cum non sint. denique eidem apostolo tertio deprecanti, ut temptationes ab eo cessarent, quia crebrae erant, dictum a domino est: sufficit tibi gratia mea, nam virtus in infirmitate perficitur, id est: sic meritum quis conlocat, dum in tribulationibus patiens invenitur. didicit ergo contra se esse quod petebat. est aliquando et superba et stulta petitio, sicut fuit duorum apostolorum Iacobi et Iohannis, quibus incongrua et inmensa poscentibus dictum est: nescitis quid petatis.

---

21 II Cor. 12, 9 **26** Matth. 20, 22

---

1 expectemus *W* **4** expectans *om. FGMBYW* **10** perueniamus *D* **11 sq.** infirma est *DC* **14** autem] enim *WA* quae petuntur *W* **15** contraria et *DA* **16** quid enim *WA* secundum quod oportet *WA* **18** prodisse quod *W* **19** prosint *OD* idem *BWC* **22** sic *om. BWA* **26** petentibus *C*

Sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. {3a. non humanis eloquiis postulare pro nobis dicit spiritum domini, sed more naturae suae. cum enim quod de deo est, deo loquitur, eo more loquatur necesse est, quo ille loquitur, de quo est. nemo enim cum cive suo alia lingua loquitur.} 3. superfundit enim se precibus nostris spiritus datus nobis, ut inperitiam et inprovidentiam nostram motu suo operiat et illa nobis a deo petat, quae prosint nobis.

8, 27. Qui autem scrutatur corda, scit, quid desideret spiritus, quia secundum deum postulat pro sanctis. 1. manifestum est, quia deo, cui nihil tacitum est et occultum, nota est precatio {omnium spirituum, quanto magis} spiritus sancti {1a. qui eiusdem utique substantiae est, et loquitur non inpulsu aeris neque ut angeli aut sicut cetera ex creaturis, sed sicut conpetit eius divinitati}. 2. quia deo (deo ergo) loquitur, cum nobis tacere videtur, {quia et videt, cum non videatur} et haec petit, quae scit deo placere et nobis prodesse. tunc sane {pro nobis} interponit se spiritus sanctus (idem spiritus), cum scit nos per ignorantiam, non per iactantiam contraria postulare.

8, 28. Scimus autem quoniam diligentibus deum omnia procedunt in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt. hoc dicit, quia diligentes deum etsi inperite precati fuerint, non illis oberit, quia propositum cordis illorum sciens deus {et ignaviam}, non illis inputat quae adversa postulant, sed ea adnuit, quae danda sunt deum amantibus. unde et dominus ait: scit autem pater vester, quid vobis opus sit, antequam petatis ab eo. hi ergo secundum propositum vocantur, quos credentes praescivit (praesciit) deus futuros sibi idoneos, ut, antequam crederent, scirentur.

---

27 Matth. 6, 8

---

19 nos *om.* Φ 21 autem] enim *S I X* 22 succedunt Φ 23 sunt sancti *X* 26 donanda *I X* 28 ergo qui Φ

Sed ipse spiritus postulat ⌜pro nobis⌝ gemitibus inenarrabilibus. 3a. non humanis eloquiis postulare pro nobis dicit spiritum domini, sed more naturae suae. cum enim quod de deo est, deo loquitur, eo more loquatur necesse est, quo ille loquitur, de quo est. nemo enim cum cive suo alia lingua loquitur. 3. superfundit enim se precibus nostris spiritus datus nobis, ut inperitiam et inprovidentiam nostram motu suo operiat et illa nobis a deo petat, quae prosint nobis.

8, 27. Qui autem scrutatur corda, scit, quid desideret spiritus, quia secundum deum postulat pro sanctis. 1. manifestum est, quia deo, cui nihil tacitum est et occultum, nota est precatio omnium spirituum, quanto magis spiritus sancti, 1a. qui eiusdem utique substantiae est, ⌜et loquitur non inpulsu aeris neque ut angeli aut sicut cetera ex creaturis, sed sicut conpetit eius divinitati⌝. 2. deo ergo loquitur, cum nobis tacere videtur, quia et videt, cum non videatur et haec petit, quae scit deo placere et nobis prodesse. tunc sane pro nobis interponit se idem spiritus, quando scit nos per ignorantiam, non per iactantiam contraria postulare.

8, 28. Scimus autem, quoniam diligentibus deum omnia procedunt in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt. hoc dicit, quia diligentes deum acsi inperite precati fuerint, non illis oberit, quia propositum cordis illorum sciens deus et ignaviam, non illis inputat quae adversa postulant, sed ea adnuit, quae danda sunt deum amantibus. unde et dominus in evangelio: scit autem, inquit, pater vester, quid vobis opus sit, antequam petatis ab eo. hi ergo secundum propositum vocantur,

---

26 Matth. 6, 8

---

1 postulat] interpellat *W A* pro nobis *Y D W A C* **9** quid] quod *W* **14 sq.** et loquitur—divinitati *A C* **18** quando] cum *C* **22** sunt sancti *O D W A* diligentibus *D W* **23** et si *D O* **26** in evangelio] *om. O Y D W C*, ait *A* **27** inquit *om. A*

8, 29. Quos praescivit et praedestinavit.

1. α hos quos scit β istos quos praescivit futuros devotos sibi, ipsos elegit {apud se} ad promissa praemia capessenda, ut hi qui credere videntur

α et non ita ut dignum est agunt, non dicantur a deo electi, quia quod elegit deus manet.

β et non permanent in fide coepta, a deo electi negentur, quia quos deus elegit apud se, manent.

{1 a. est enim qui ad tempus eligitur, sicut Saul et Iudas, non de praescientia, sed de praesenti iustitia.}

Conformes fieri imaginis filii sui. 2. hoc est (dicit), quia ad hoc (ideo) praedestinantur in futurum saeculum, ut similes fiant filio dei, sicut (quod) iam supra memoravi.

Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. 3. recte primogenitus, qui ante omnem creaturam non factus, sed natus est, ad cuius exemplum deus homines in filios sibi adoptare dignatus est. est et primogenitus in regeneratione Christus, est et primogenitus ex mortuis, cuius natura ignoratur, est et primogenitus post victoriam ascendens in caelos. primogenitus igitur in omnibus frater noster dicitur, quia homo dignatus est nasci; dominus vero est, quia deus noster est, sicut dicit profeta {Hieremias}: hic est deus noster.

8, 30. Quos autem praedestinavit, illos et vocavit. 1. vocare est cogitantem de fide adiuvare aut conpungere eum, quem sciat audire.

---

23 Baruch 3, 36

---

1 praesciit *SK* praedistinauit *NS*^{1}*K* **14** memorauit Φ **18** est *alt. om.* Φ **22** dominus] deus *K*

quos credentes praesciit deus futuros sibi idoneos, ut, antequam crederent, scirentur.

8, 29. Quos praescivit et praedestinavit. 1. istos quos praescivit futuros devotos sibi, ipsos elegit ad promissa praemia capessenda, ut hi qui credere videntur et non permanent in fide coepta, a deo electi negentur, quia quos deus apud se elegit, ⌜per⌝manent. 1 a. est enim qui ad tempus eligitur, sicut Saul et Iudas, non de praescientia, sed de praesenti iustitia.

Conformes fieri imaginis filii sui. 2. hoc dicit, quia ideo praedestinantur in futurum saeculum, ut similes fiant filio dei, sicut supra memoravi.

Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. 3. recte primogenitus, quia ante omnem creaturam non factus, sed natus est, ad cuius exemplum deus homines in filios sibi adoptare dignatus est. est et primogenitus in regeneratione spiritus, est et primogenitus ex mortuis, ⌜cuius natura ignoratur, est et primogenitus⌝ victa morte ascendens in caelos. primogenitus igitur in omnibus frater noster dicitur, quia homo dignatus est nasci; dominus vero est, quia deus noster est, sicut dicit profeta Hieremias: hic est deus noster.

8, 30. Quos autem praedestinavit, illos et vocavit. 1. vocare est cogitantem de fide adiuvare aut conpungere eum, quem sciat audire.

---

21 Baruch 3, 36

---

1 praescit *FGBY* **3** quia quos *WA* praesciit *C*, praescit *MW* **5** uidentur credere *OD*, credere *om. FG*^{1}*MBW* **7** elegit apud se *CA* permanent *C* **12** filii *FGMBYC* **17 sq.** cuius—primogenitus *D* **21** sicut dicit] dicente *WA* ieremia *OWC* *post* noster *add.* nec reputetur alius absque eo *YWA* **23 sq.** vocare—audire *om. D* vocare—**p. 293, 2** magnificavit *om. FG*^{1}*MBOY*

Et quos vocavit, ipsos et iustificavit; quos autem iustificavit, hos et magnificavit. 2. hoc dicit quod supra, quia quos praesciit (praescivit) deus aptos sibi, hi credentes permanent, quia aliter fieri non potest quam (nisi quos) praesciit deus; ipsos et iustificavit ac per hoc {et} magnificavit illos, ut similes fiant filio dei. {2a. de ceteris, quos non praesciit deus, non est illi cura in hac gratia, quia non praesciit. acsi credant aut eligantur ad tempus, quia videntur boni, ne iustitia contempta videatur, non permanent, ut magnificentur, sicut et Iudas Scarioth aut illi septuaginta duo, qui electi post scandalum passi recesserunt a salvatore.}

8, 31. Quid ergo dicemus ad haec? si deus pro nobis, quis contra nos? manifestum est, quia deo nobis testimonium perhibente quis est, qui audeat accusare nos, quando ipse qui iudex est ante praesciit nos et idoneos iudicavit?

8, 32. Qui proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. 1. sic securos nos debere esse fidei causa hortatur, ut deum quasi praescium, antequam ex impiis fideles essemus, filium suum pro nobis morti tradidisse ostendit (ostendat).

Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit? {2a. deum olim decrevisse dicit remunerandos credentes in Christum.} 2. si enim quod maius et praecipuum est praestitit nobis, ut filium suum verum et carissimum traderet propter nos adhuc inpios, quare non quod minus est facturus credatur pro nobis ⌊iam⌋ credentibus sibi? {quia iam parata sunt credentibus praemia.} minus est enim {omnia} nobis cum illo dare (donare), quam illum nostri causa morti tradere.

10sq. *cf.* Ioh. 6, 71sq. 67; Luc. 10, 1. 17

---

3 praesciuit β *I X* **8** praesciuit *I X* **17** quia *K* **19** quasi] qui *S I X*, quo *K* **23** donauit Φ **25** karissimum *I X* **29** donare β *K*

Et quos vocavit, ipsos et iustificavit; quos autem iustificavit, hos et magnificavit. 2. hoc dicit quod supra, quia quos praescivit deus aptos sibi, ipsi credentes permanent, quia aliter fieri non potest quam praesciit deus; ipsos et iustificavit ac per hoc et magnificavit illos, ut similes fiant filio dei. 2a. de ceteris, quos non praesciit deus, non est illi cura in hac gratia, quia non praesciit illos futuros idoneos. acsi credentes eligantur ad tempus, quia videntur boni, ne iustitia contempta videatur, non permanent, ut magnificentur, sicut et Iudas Scarioth aut illi septuaginta duo, qui electi post scandalum passi recesserunt a salvatore.

8, 31. Quid ergo dicemus ad haec? si deus pro nobis, quis contra nos? manifestum est, quia deo nobis testimonium perhibente quis est, qui audeat accusare nos, quando ipse qui iudex est ante praesciit nos et idoneos iudicavit?

8, 32. Qui proprio filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. 1. sic securos nos debere esse fidei causa hortatur, ut deum quasi praescium, antequam ex inpiis fideles essemus, filium suum pro nobis morti tradidisse ostendat.

Quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit? 2a. deum olim decrevisse dicit remunerandos credentes in Christum. 2. si enim quod maius et praecipuum est praestitit nobis, ut filium suum verum et carissimum traderet propter nos adhuc inpios, quare non quod minus est fecisse

10 sq. *cf.* Ioh. 6, 71 sq. 67; Luc. 10, 1. 17

1 ipsos] illos *W A* quos *alt.*—hos] et quos iustificauit illos *W A* **3** ipsi] hi *C* **4** quam] nisi quos *O A C* **7** illos futuros idoneos *om. C* **8** credentes] credant aut *C* **10** scariotha *W* duo *om. F G*^{1} *M B Y W A* **11** *post* salvatore *add.* quae deo nobis testimonia perhibent *A (cf. lin. 13)* **12** dicimus *G M B*^{1} *Y W* **13** contra] aduersum *W A* **13 sq.** quia—perhibente *om. A, cf. lin. 11* **14** testimonio *F G*^{1} *M B*^{1} *O Y D*^{1}, -a *W* **17** qui etiam *W A* suo filio *F G M B D*, suo *om. O* **18** illum] eum *W*^{2} *A* **19** quasi] quo iudicauit *A*, quam *W*, qua *M* praescio *A*, praesciuit *M* **21** ostendit *M W A* **24** magis *W A* **26** facturus *Y C*

8, 33. Quis accusabit adversus electos dei? 1. neminem audere nec posse iudicium et praescientiam dei in nobis retractare apertum est. quis est enim, qui possit haec, quae deus probat, inprobare, cum nemo aequalis sit deo? Deus qui iustificat? 2. hoc in Esaia profeta est, quod hic quasi suum ponit, quia nemo est alius, qui quod probat deus arguat. {aut} ne forte ipse nos deus accuset? sed non potest quos iustificat accusare.

8, 34. Et quis erit qui damnet? Christus qui mortuus est, immo qui et resurrexit et est in dextera dei, qui etiam interpellat pro nobis? 1. deum, quia nos iustificat, accusare nos negat,
α simul et Christum damnare β Christum autem damnare nos non posse, ⌊quia pro nobis mortuus est,⌋ {quia eo affectu diligit nos, ut moreretur pro nobis et resurgens semper causas nostras agat apud patrem. cuius postulatio contemni non potest, quia in dextera dei est, hoc est in honore quod deus est,} ut de deo patre securi et Christo filio eius qui iudicaturus est, in fide eorum laetemur. 2. hinc illud est, quod dicit dominus Petro apostolo: ecce expostulavit satanas, ut vos ventilet velut triticum. ego autem rogavi pro te, ne deficiat fides tua. hoc ergo modo interpellat pro nobis salvator; sciens enim inpudentiam et altitudinem adversarii nostri, cum se commovet adversum nos, si non ei adsentiamus, salvator interpellat pro nobis, ne aliquid violenter praesumat circa nos, ut arceatur insolentia eius. hac causa tamen dicitur filius interpellare, cum ipse agat totum et aequalis sit deo patri, et quia unus dicitur deus, ne pater

---

5 Is. 50, 8 **20** Luc. 22, 31 sq.

---

11 deum *om.* Φ **23** altitudinem] latitudinem Φ **24** si *om.* Φ non] ne *IX* **26** hac de *IX*

credatur pro nobis credentibus sibi? iam enim parata sunt credentibus praemia. minus est enim omnia nobis cum illo donare, quam nostri causa morti illum tradere.

8, 33. Quis accusabit adversus electos dei? 1. neminem audere nec posse iudicium et praescientiam dei retractare in nobis apertum est. quis est enim, qui possit haec, quae deus probat, inprobare, cum nemo aequalis sit deo?

Deus qui iustificat? 2. hoc in Esaia ⌜profeta⌝ est, quod hic quasi suum ponit, quia nemo est alius, qui arguat quod deo non displicet. aut ne forte deus ipse accuset nos? sed non potest quos iustificat accusare.

8, 34. Et quis erit qui damnet? Christus qui mortuus est, immo qui et resurrexit et est in dextera dei, qui etiam interpellat pro nobis? 1. deum, quia nos iustificat, accusare nos negat, Christum autem damnare nos non posse, quia eo affectu diligit nos, ut moreretur pro nobis et resurgens semper causas nostras agit apud patrem. cuius postulatio contemni non potest, quia in dextera dei est, hoc est in honore quod deus est, ut de deo patre securi et Christo filio eius qui iudicaturus est, in fide eorum laetemur. 2. hinc illud est, quod dicitur Petro apostolo: ecce expostulavit satanas, ut vos ventilet velut triticum. ego autem rogavi pro te, ne deficiat fides tua. hoc ergo modo interpellat pro nobis salvator; sciens enim potentiam et altitudinem adversarii nostri, cum se commo-

---

8 Is. 50, 8 **21** Luc. 22, 31 sq.

---

1 quia iam *C* **2** enim] autem *A* nobis omnia *C* **3** illum nostra causa morti *C* **6** in nobis retractare *C* **8** propheta *A* **9 sq.** quod probat deus arguat *D C* **10** ipse nos deus accuset *C* **11** quod *A C* **12** est qui condemnat (-et *A*) *W A* **13** immo autem W^2 *A* surrexit *A* ad dexteram *W A* **15** quia] qui D^2 **17** agat *C* **18** apud–**19** est *tert. om. W* **19** hoc est *om. C* quod] quo *O W C* **20** fide eius *W A* **22** postulauit *D* quasi *W* **24** enim] autem *A* **25** potentiam] impudentiam *D C* commouet *C*

et filius singularis vel unio putaretur: ad personarum distinctionem sic loquitur scriptura, ut et filium non disparem tradat et patrem, {quia pater est et} quia ab ipso sunt omnia, praeferat.

8, 35. Quis nos separabit a caritate Christi? 1. hoc est: quis nos avertere poterit a dilectione Christi, qui nobis tam magna et innumera praestitit beneficia?

Tribulatio? 2. sed non facit, quia dicationem (dilectionem) firmi Christiani nulla vincunt tormenta. in amante[s] (amantis) enim plus incitatur caritas, si eum, cuius sensit beneficia, prohibeatur diligere (amare). dum enim ⌊eius⌋ putat se

α † in merita recusare memorat beneficia. †

β † in merita eius seminare memorat beneficia. †

8, 36. An angustia? an persecutio? {an fames?} an nuditas? an periculum? an gladius? sicut scriptum est: quia propter te morte adficimur tota die, aestimati sumus velut ovis occisionis. **37.** sed in his omnibus superamus propter eum, qui nos dilexit. {1a. hoc scriptum est in psalmo quadragesimo tertio.} 1. manifestum est {ergo} haec omnia quae enumerat exitia, tribulationes, pressuras et mortem, non posse conferri vel conparari caritate Christi, quam seminavit in nobis. multo enim maiora beneficia eius habemus, quam haec sunt omnia, quae videntur adversa. si enim morimur pro illo, quod gravius videtur in his, et ille mortuus est pro

17 Ps. 43, 22

9 vincunt] frangunt I^2X amantes Φ **10sq.** sensit—eius *om.* SIX sentiat K **12** se *om.* K **17** quia] qua S **18** oues Φ **22** numerat Φ

verit adversum nos, si non ei adsentiamus, salvator interpellat pro nobis, ne aliquid violenter praesumat circa nos, ut arceatur insolentia eius. hac causa tamen dicitur filius interpellare, cum ipse agat totum et aequalis sit deo patri, ut quia unus dicitur deus, ne pater aut filius singularis vel unio putaretur: ad personarum distinctionem sic loquitur scriptura, ut et filium non disparem tradat et patrem, quia pater est et quia ab ipso sunt omnia, praeferat.

8, 35. Quis nos separabit a caritate Christi? 1. hoc est, quis nos avertere poterit a dilectione Christi, qui nobis tam magna et innumera praestitit beneficia?

Tribulatio? 2. sed non facit, quia dilectionem firmi Christiani nulla vincunt tormenta. amantis enim plus incitatur caritas, si eum, cuius sensit beneficia, prohibeatur amare. dum enim putat se † in merita eius seminare suscitat beneficia. †

8, 36. An angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius? sicut scriptum est: quia propter te morte adficimur tota die, aestimati sumus velut ovis occisionis. **37.** sed in his omnibus superamus propter eum, qui nos dilexit. 1a. hoc scriptum est in psalmo quadragesimo tertio. 1. manifestum est ergo, quia haec omnia quae enumerat exitia, tribulationes, pressuras et mortem, non possunt conferri vel conparari caritati Christi, quam seminavit in nobis. multo enim maiora habemus eius beneficia, quam

---

19 Ps. 43, 22

---

1 adversum] *DA*, -us *cett.* **5** aut] et *FGMBWAC* unicus G^2, unus *M* **9** quis ergo *WA* **12** dicationem *WA* **14** cui FG^1M **15 sq.** suscitant *A*, memorat *DC* **20** oues MBO^1YWA **22** dilexit nos *FGMBYD* **24** numerat *FGB* tribulatio *A* mortes G^2 **26** beneficia eius habemus *C*

nobis. 2. sed ille, ut prodesset nobis, nostra autem mors non illi proficit, sed nobis. temporalem enim vitam pendimus, ut nobis rependatur aeterna. et quid mirum, si servi moriantur pro bono domino, quando dominus mortuus est pro servis et malis? vincunt ergo beneficia et exhortantur animum ad perseverandum propter eum, qui dilexit nos.

8, 38. Confido enim, quia neque mors. confidentia haec de sponsione Christi est, quia (qua) promisit in tribulatione adiuvare

α se dedicatam sibi fidem. β sibi dicatam fidem.

8, 39. Neque vita neque angelus neque virtus neque altitudo neque profundum neque praesentia neque futura neque alia creatura poterit nos separare a caritate dei, quae est in Christo Iesu domino nostro. 1. haec sunt omnia, quae ad abductionem nostram a diabolo inferuntur. quae idcirco memorat, ut muniat nos, ut si advenerint, confidentes de spe et auxiliis Christi, armati fide adversus haec repugnemus. quid enim? si mors inlata fuerit, non (nonne) lucrum est maximum occasionem invenire, qua citius eatur ad (in) regnum promissum? neque si praesens vita promissa nobis fuerit dignitate munita, debet nos avertere ab spe et beneficiis Christi, quem scimus, quia non solum in futuro, sed et in praesenti proderit nobis; nec quidem si se angelus nobis ostendat ad seducendos nos, subornatus fallaciis patris sui diaboli, praevalere debebit adversum nos, cum sciamus Christo {ut magni consilii angelo} nihil praeponendum; 2. neque si virtus ab aliquo facta fuerit, sicut dicitur facta a Simone mago, qui dicitur in aere sursum,

---

26 *cf.* Is. 9, 6 **28** *cf.* Act. Petri cum Simone c. 4

---

2 perdidimus Φ **5** bene Φ **8** quia qui *K* **13** creatura alia Φ **16** commemorat *K* **19** nonne *IX* **24** angelum Φ **28** symone *KIX*

haec sunt omnia, quae videntur adversa. si enim morimur pro illo, quod gravius videtur in his, et ille mortuus est pro nobis. 2. sed ille, ut prodesset nobis, nostra autem mors non illi proficit, sed nobis. temporalem enim vitam pendimus, ut nobis rependatur aeterna. et quid mirum, si servi moriantur pro bono domino, quando dominus mortuus est pro servis et malis? vincunt ergo beneficia et exhortantur animum ad perseverandum pro eo, qui dilexit nos.

8, 38. Confido enim, quia neque mors. fiducia ista de sponsione Christi est, qua promisit in tribulatione adiuvare se dicatam sibi fidem.

8, 39. Neque vita neque angelus neque virtus neque altitudo neque profundum neque praesentia neque futura neque alia creatura poterit nos separare a caritate dei, quae est in Christo Iesu domino nostro. 1. haec sunt omnia, quae ad abductionem nostram a diabolo inferuntur. quae idcirco memorat, ut muniat nos, ut si advenerint, confidentes de spe et auxiliis Christi armati fide adversus haec repugnemus. quid enim? si mors inlata fuerit, nonne lucrum est maximum occasionem invenire, qua citius eatur in regnum promissum? neque si praesens vita promissa nobis fuerit dignitate munita, debebit nos avertere ab spe et beneficiis Christi, quem scimus non solum in futuro, sed et in praesenti quia proderit nobis; nec quidem si se angelus nobis ostendat ad seducendos nos, subornatus fallaciis patris sui diaboli, praevalere debebit adversum nos, cum sciamus Christo ut magni consilii angelo nihil

27 *cf.* Is. 9, 6

4 rependimus *FGMBO*, perdimus Y^2DA 8 propter eum *D* 10 ista] haec *C* 12 sqq. angelus—creatura] angeli neque principatus neque instantia neque futura neque uirtus nec (neque uirtutes neque instantia neque futura neque *W*) altitudo neque profundum neque creatura alia (aliqua *W*) *WA* 17 commemorat *MW* 23 scimus quia *C* 24 et] etiam *WA*, *om. FGMBY* quia *om. C* 25 seducendum *OD* 26 sq. aduersus *FGBOYC*

ut populum Christi scandalizaret, volasse, fidem nostram debebit minuere, scientium salvatorem nube famulante susceptum ascendisse super omnes caelos. nec si in altitudinem se nobis ostendat, de qua dicit idem apostolus: an ignoratis altitudinem satanae? a devotione nos domini Iesu debet (debebit) auferre, quem scimus descendisse de caelo, ut terrena spiritalibus sociaret. 3. neque si per fantasiam, qua seducere meditatur, profundum nobis ostendat

α horrendum, qua terrendo

β horrore mirandum, qua territi forte

succumbamus illi, nec sic dignum est, ut Christo fidem frangamus, quem scimus nostri causa in profundum terrae descendisse et morte pressa genus hominum liberasse; neque si futura nobis spondeat, quae promisit Evae, adsensum dabimus illi discreti a Christo, quem virtute et natura deum credimus et scimus. nec si arte et sublimitate astutiae suae aliam creaturam fingat ad horam, sicut finxerunt Iamnes et Mambres palam Faraone, inconveniens est, ut per haec a deo creatore {vero} nos[tro] (nos) revocet (sevocet), quem non ignoramus per Christum filium suum creaturam condidisse in aeternum existentem. 4. quibusdam videtur aliam creaturam dixisse de idolis. sed non est verum, quia hanc debuit significare, quam sub admiratione seductionis videretur fingere satanas. nam quis seducatur fidelium ad haec, a quibus recessit manifestato errore? sed haec meditatur ac fingit, per quae etiam electos possit seducere. nulla ergo sunt, quae nos possint a caritate dei separare, quae est in Christo Iesu. deus enim caritatem suam in Christo nobis ostendit, dum illum tradidit (tradidit illum) pro nobis.

---

2 sq. *cf.* Act. 1, 9 **4** Apoc. 2, 24 (II Cor. 2, 11) **14 sq.** *cf.* Gen. 3, 4 sq. **17 sq.** *cf.* II Tim. 3, 8; Exod. 7, 11. 12 **25 sq.** *cf.* Matth. 24, 24

---

3 altitudine *IX* **11** christi *IX* **17** fingat] iungat Φ iunxerunt Φ **18** pharaonem *S* **19** nostro Φ nostro nos *IX* ignoramus] intellegamus Φ **22** haec Φ **23** iungere Φ **24 sq.** manifesto Φ **25** fingit] iungit *SIX*, adiungit *K*

praeponendum; 2. neque si virtus ab aliquo facta fuerit, sicut dicitur facta a Simone mago, qui dicitur in aera sursum, ut populo Christi scandalo esset, volasse, fidem nostram debebit minuere, scientium salvatorem nube famulante susceptum ascendisse super omnes caelos. nec si se nobis ostendat in altitudine, de qua dicit idem apostolus: an ignoratis altitudinem satanae? a devotione nos domini Iesu debebit auferre, quem scimus descendisse de caelo, ut terrena spiritalibus sociaret. 3. neque si per fantasiam, qua seducere meditatur, profundum nobis ostendat horrore mirandum, qua territi forte succumbamus illi, nec sic dignum est, ut Christo fidem frangamus, quem scimus nostri causa in profundum terrae descendisse et victa morte genus hominum liberasse; neque si futura nobis spondeat, quae promisit Evae, adsensum dabimus illi discreti a Christo, quem virtute et natura deum credimus et scimus. nec si arte et subtilitate astutiae suae aliam creaturam fingat ad horam, sicut finxerunt Iamnes et Mambres palam Faraone, inconveniens est, ut per haec a deo creatore vero nos sevocet, quem non ignoramus per Christum filium suum creaturam condidisse in aeternum existentem. 4. quibusdam videtur aliam creaturam dixisse de idolis. sed non est verum, quia hanc debuit significare, quam sub admiratione seductionis videtur fingere satanas. nam quis seducatur fidelium ad haec, a quibus recessit manifestato errore? sed ista meditatur et fingit, per quae etiam electos possit seducere. nulla sunt ergo, quae nos possint a caritate dei separare, quae est in Christo Iesu. deus enim in Christo caritatem suam nobis ostendit, dum tradidit illum pro nobis.

---

2 *cf.* Act. Petri cum Simone c. 4 **4 sq.** *cf.* Act. 1, 9 **6** Apoc. 2, 24 (II Cor. 2, 11) **14** *cf.* Gen. 3, 4 sq. **17 sq.** *cf.* II Tim. 3, 8; Exod. 7, 11. 12 **25 sq.** *cf.* Matth. 24, 24

---

3 populum *DAC* scandalum esset *WA*, scandalizaret *DC* **5** altitudinem *FGODA* in altitudine se nobis ostendat *C* **13** morte pressa *C* humanum *C* **14** spondeat] ostendat *WA* **19** reuocet *GYWA*, euocet *D* **25** ista] haec *C* **26** ergo sunt *C* **27 sq.** caritatem suam in christo *C*

9, 1. Veritatem dico in Christo ⌊Iesu⌋, non mentior, testimonium mihi reddente conscientia mea in spiritu sancto, **2.** quia tristitia est mihi magna et continuus dolor cordi meo, **3.** optabam enim anathema esse ego ipse a Christo pro fratribus meis, cognatis secundum carnem, **4.** qui sunt Istrahelitae. 1. quoniam superius contra Iudaeos loquitur (loqui videtur), qui ex lege iustificari se putant, nunc ut votum suum et affectum circa eos ostendat, teste conscientia sua in Christo Iesu et in spiritu sancto loqui se dicit (dicit se loqui), ut non velut inimico illorum fides haberi non possit. ideo Christum et spiritum sanctum, quos nil (nihil) latet, testes dat {et quorum testimonium reprobari non potest, qui sic perhibent testimonium apostolo, dum conmendant eum virtute signorum, quae faciebant per illum}. 2. quia enim tam magnum praesidium Christi et praecipuam caritatem erga genus humanum ostendit et dignationem eius gloriosam et inmortalia praemia repromissa ac per hoc dolet genus suum, quod est secundum carnem, qui (quia) incredulitate sua hoc perenni et salutari beneficio se privarunt, ergo optabam ait, non opto, quia scit fieri non posse {ut tam honestum membrum nullo praecedente vitio abscideretur a corpore Christiano}, affectum tamen de dilectione (et dilectionem) circa genus suum ostendit.

Quorum adoptio est filiorum. 3. iuste dolere se probat, quando prodit (praedicat) laudem generis eorum, quia olim filii adoptati affectum et gratiam dei patris inritum habuerunt. adiecit adhuc ⌊dicens⌋, ut et alios pro his dolere (dolere pro his) faciat {dicens}:

---

2 mea *om.* *S I X* **5** ipse ego anathema esse Φ **6** meis et *I X* **11** ueluti *K* **12** nihil *β K* **17** hominum *K* **20** priuauerunt *I X* **23** circa *om.* *K* **27** irrita *X*

9, 1. Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi reddente conscientia mea in spiritu sancto, **2.** quia tristitia est mihi magna et continuus dolor cordi meo, **3.** optabam enim anathema esse ego ipse a Christo pro fratribus meis, cognatis secundum carnem, **4.** qui sunt Istrahelitae. 1. quoniam superius contra Iudaeos loqui videtur, qui ex lege iustificari se putant, nunc ut votum suum et affectum circa eos ostendat, teste conscientia sua in Christo Iesu et in spiritu sancto dicit se loqui, ut non velut inimico illorum fides haberi non possit. idcirco Christum et spiritum sanctum, quos nihil latet, testes dat et quorum testimonium reprobari non potest, qui testimonium sic perhibent apostolo, dum conmendant eum virtute signorum, quae faciebant per illum. 2. quia enim tam ingens praesidium Christi et praecipuam caritatem circa genus humanum ostendit et dignationem eius gloriosam et inmortalia praemia repromissa ac per hoc dolet genus suum, quod est secundum carnem, quia incredulitate sua hoc perenni et salutari beneficio se privarunt, ergo optabam ait, non opto, quia scit fieri non posse, ut tam honestum membrum nullo praecedente vitio abscideretur a corpore Christiano, affectum tamen et dilectionem circa genus suum ostendit.

Quorum adoptio est filiorum. 3. iuste dolere se probat, quando ostendit laudem generis eorum, quia olim filii adoptati affectum et gratiam dei patris in irritum deduxerunt. adiecit adhuc, ut et alios dolere pro his faciat dicens:

---

1 christo iesu *C* **2** perhibente *A* **3** quia] quoniam *WA* mihi est *D* **5** ipse ego *WAC* **6** qui sunt cognati mei *WA* **9** sua *om. FGBOD* **11** ideo *AC* **13** qui] quia *WA* sic perhibent testimonium apostolo *C* eum commendat *C* **15** ingens] magnum *C* **16** circa] erga *C* gloriose *A* **21** christi *WA* **24** ostendit] praedicat *C* **26** adicit *C* pro his dolere *WA*

Et gloria et legis constitutio et testamenta et obsequium et promissa, **5.** quorum patres et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia deus benedictus in saecula. amen. 1. tanta praeconia nobilitatis et dignitatis generis Iudaeorum et promissionum enumerat, ut omnibus pro his dolorem incutiat, quia non recipiendo salvatorem praerogativam patrum et promissionis meritum perdiderunt, peiores gentibus (gentilibus) facti, quos prius, quia sine deo erant, abominabantur. propensius enim malum est dignitatem perdidisse quam non habuisse. 2. interea de salvatore dicit: qui est super omnia deus benedictus in saecula. amen. quando ergo (enim) nulla paterni nominis mentio intercedit (fit mentio) et de Christo sermo est, non potest differri, ne deus dicatur. frequenter enim scriptura propter unius dei professionem, si de patre loquitur deo et adiungit filium, deum patrem vocat et filium dominum. si quis autem non putat de Christo dictum: qui est deus, det personam, de qua dictum aestimat; de patre enim deo hoc loco facta mentio (mentio facta) non est. 3. sed quid mirum, ut hoc loco Christum deum super omnia aperta voce loqueretur, de quo alio loco (alia in epistola) hunc sensum tali sermone firmavit dicens: ut in nomine Iesu omne genu flectat (flectatur) caelestium ⌊et⌋ terrestrium et infernorum. haec sunt omnia super quae deus Christus est. neque enim exceptis his sunt aliqua, ut non super omnia deus Christus sit,

α nemini enim β nec

potest genu flecti ab omni creatura nisi deo. denique Iohannes {apostolus} inscius, cum angelum ⌊ut deum⌋ vellet adorare, audivit (audit) ab eo: ne feceris, quia (quoniam) con-

10 *cf.* Quaest. 39, p. 66, 20 **22** Phil. 2, 10 **30** Apoc. 19, 10; *cf.* Quaest. 91, 6, p. 156, 9

1 et testamenta (-um *IX*) et legis constitutio Φ **2** obsequio *S*, -a *IX* **18** estimet *X* **23** flectatur *β KIX* **30** audiit *K*

Et gloria et legis constitutio et testamenta et obsequium et promissa, 5. quorum patres et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia deus benedictus in saecula. amen. 1. tanta praeconia nobilitatis et dignitatis generis Iudaeorum et promissionum enumerat, ut omnibus pro his dolorem incutiat, quia non recipiendo salvatorem praerogativam patrum et promissionis meritum perdiderunt, peiores gentilibus facti, quos prius, quia sine deo erant, abominabantur. propensius enim malum est dignitatem perdidisse quam non habuisse. 2. interea de salvatore dicit: qui est super omnia deus benedictus in saecula. amen. quando enim nulla paterni nominis fit mentio et de Christo sermo est, non potest differri, ne deus dicatur. frequenter enim scriptura propter unius dei professionem, si de patre loquitur deo et adiungit filium, deum patrem vocat et filium dominum. si quis autem non putat de Christo dictum: qui est deus, det personam, de qua dictum aestimat; de patre enim deo nulla mentio hoc in loco est. 3. sed quid mirum, ut hoc loco Christum deum super omnia aperta voce loqueretur, de quo alia in epistola hunc sensum tali sermone firmavit dicens: ut in nomine Iesu omne genu flectatur caelestium, terrestrium et infernorum. haec sunt omnia super quae deus Christus est. neque enim exceptis his sunt aliqua, ut non super omnia deus Christus sit, nec potest genu flecti ab omni creatura nisi deo. denique Iohannes apostolus inscius, cum angelum vellet adorare, audit ab eo: ne feceris, quoniam conservus

---

10 *cf.* Quaest. 39, p. 66, 20 **21** Phil. 2, 10 **27** Apoc. 19, 10; *cf.* Quaest. 91, 6, p. 156, 9

---

1 legislatio *C* testamenta et legis constitutio *FGMBOYD*, testamentum (-a *W*) et legislatio *WA* **2** promissiones *WA* **6** pro his *om.* G^1*FBOYD* **7** praerogatiua *FGOD*, -um *A* **8** gentibus *FGMBOYD* **13** est sermo *FG* **16 sq.** de christo non p. *WA* **18** aestimet *C* hoc loco mentio facta non est *C* **19** ut] si in *A* **22** flectat *C*, flectetur *W*

servus tuus sum. deum adora. 4. nec Christus (dominus) utique adorari se pateretur, nisi quia deus est. si quo minus, usurpasse dicendus est et pecasse, quod absit, cum ipse diabolum increpans dominum deum adorandum et ipsi soli serviendum ostendat. nihil ergo praeiudicandum (praeiudicabitur) deo patri, cum adoratur Christus ut deus, quia et cum soli deo serviendum dicatur, servitur et Christo. dicit enim alio loco: qui in his servit Christo, placet deo. quid ergo superest, nisi ut ⌊et⌋ pater deus et filius deus {et nihilominus unus} deus credatur uterque? sive {enim} patrem quis adoret sive filium, unum deum dicatur (dicitur) adorare, et servire patri et (aut) filio, uni deo servitium exhibetur. nulla igitur ⌊in his⌋ discretio est, quia qui adorat filium, adorat {et} patrem, et qui servit patri, servit filio. {4a. et ut sine adulatione deitatis huius confessionem esse doceret, in conclusione posuit amen, hoc est verum, ut Christum deum super omnia in veritate ostenderet benedictum in saecula.}

9, 6. Non autem excidit verbum dei. {1a. non excidit verbum dei dicentis: in Isaac vocabitur tibi semen, id est hoc evenit, quod dixit deus futurum, ut non hi dicerentur semen esse Abrahae, qui filii eius essent secundum carnem, sed isti, qui fidem acceperunt, per quam natus est Isaac, reformatam tempore Christi, non iam specialem, sed generalem, ut quod Abraham credidit de Isaac, isti crederent de deo et Christo, quia natus est dei filius ad salutem humani generis redhibendam.}

3sqq. *cf.* Matth. 4, 10 **8** Rom. 14, 18 **19** Gen. 21, 12

---

2 adorare *K* **11** dicitur *β IX*

tuus sum. deum adora. 4. nec dominus utique adorari se permisisset ⌜,nisi quia deus est⌝. si quo minus, usurpasse dicendus est et pecasse, quod absit, cum ipse diabolum increpans dominum deum omnium adorandum et ipsi soli serviendum ostendat. nihil ergo praeiudicabitur deo patri, cum adoratur Christus ut deus, quia et cum soli deo serviendum dicatur, servitur et Christo. dicit enim alio loco: qui in his servit Christo, placet deo. quid ergo superest, nisi ut pater deus et filius deus et nihilominus unus deus credatur uterque? sive enim patrem quis adoret sive filium, unum deum dicitur adorare, et servire patri aut filio, uni deo servitium exhibetur. nulla igitur in his discretio est, quia qui adorat filium, adorat et patrem, et qui servit patri, servit filio. 4a. et ut sine adulatione deitatis huius professionem esse doceret, in conclusione posuit amen, hoc est verum, ut Christum deum super omnia in veritate ostenderet benedictum in saecula.

9, 6. Non autem excidit verbum dei. 1a. non excidit verbum dei dicentis: in Isaac vocabitur tibi semen, id est hoc evenit, quod dixit deus futurum, ut non hi dicerentur semen esse Abrahae, qui filii eius essent secundum carnem, sed isti, qui fidem acceperunt, per quam natus est Isaac, reformatam tempore Christi, non iam specialem, sed generalem, ut quod Abraham de Isaac credidit, isti crederent de deo et Christo, quia natus est dei filius ad salutem humani generis redhibendam.

3sqq. *cf.* Matth. 4, 10 **7** Rom. 14, 18 **19** Gen. 21, 12

---

1 deum inquit G^2C adorare OWA **2** permisisset] pateretur C nisi—est G^2YDC **4** omnium *om.* W^2AC **9** credatur et FG^1BYW **10** filium siue spiritum sanctum WA **11** filio aut spiritui sancto WA **12** in his *om.* A **13** et *pr. om.* $FGMBYWA$ patrem et spiritum sanctum WA filio et spiritui sancto WA **14** confessionem C **18** excidet FG **19** excidet FG Isac C **20** euenit inquid C **24** credidit de Isac C **25** de *om.* FG^1MBYW **26** redibendam $FODWA$

Neque enim omnes qui sunt ex Istrahel, hi Istrahelitae sunt, **7.** neque quia semen sunt Abrahae, omnes filii. sed in Isaac vocabitur tibi semen. 1. hoc est quod vult intellegi, non {iam} ideo dignos ⌊posse⌋ esse omnes, quia filii sunt Abrahae, sed illos esse dignos, qui filii promissionis sunt, id est, quos scit (praesciit) deus promissionem suam suscepturos, sive ex Iudaeis sive ex gentibus. hi enim digni sunt dici Istrahelitae, id est videntes deum {qui credunt}. nam de Isaac utique omnes hi filii sunt Abrahae, quia omnis propago generis Iudaeorum ex Abraham per Isaac est. ⌊sed quia sicut dixi, hi sunt vere filii Abrahae, qui promissionem sequuntur, quae in Isaac facta est.⌋ 2. ac per hoc reliqui filii non sunt dicendi Abrahae. Abraham enim credens Isaac accepit propter fidem, quia credidit deo. in quo mysterium futurae fidei designatum est, ut illi essent fratres Isaac, qui eandem fidem haberent, in qua Isaac natus est, quia Isaac in typo salvatoris natus est ex promissione, ut qui credit (crediderit) Christum Iesum promissum esse Abrahae, hic sit cum filiis (filius) Abrahae, frater vero Isaac. 3. dictum est autem Abrahae quia in semine tuo benedicentur omnes gentes. quod utique in Isaac factum non est, sed in eo, qui in Isaac promissus est Abrahae, qui est Christus, in quo omnes gentes benedicentur (benedicuntur) credentes. ceteri {ergo} Iudaei filii sunt carnis, dum promissione privantur, nec deputari possunt merito Abrahae, qui fidem non sequuntur, per quam dignus extitit Abraham.

9, 8. Id est: non qui filii carnis, hi sunt filii dei, sed qui filii promissionis sunt, aestimantur in semen. {apertum est quia non possunt dici filii carnis filii dei. hi enim ex concupiscentia carnis nati sunt, isti vero

---

20 Gen. 22, 18

---

2 quia] qui *IX* **27** est quod Φ hi *om. K* **28** sunt *om.* Φ **29** semine Φ

Neque enim omnes, qui sunt ex Istrahel, hi Istrahelitae sunt, 7. neque quia semen sunt Abrahae, omnes filii. sed in Isaac vocabitur tibi semen. 1. hoc est quod vult intellegi, non ideo iam dignos omnes esse, quia filii sunt Abrahae, sed illos esse dignos, qui filii promissionis sunt, id est, quos praesciit deus promissionem suam susceпturos, sive ex Iudaeis sive ex gentibus. hi enim digni sunt dici Istrahelitae, id est videntes deum qui credunt. nam de Isaac utique omnes hi filii sunt Abrahae, quia omnis propago generis Iudaeorum ex Abraham per Isaac est.
2. ac per hoc reliqui filii non sunt dicendi Abrahae. Abraham enim credens Isaac accepit propter fidem, quia credidit deo. in quo mysterium futurae fidei designatum est, ut illi essent fratres Isaac, qui eandem fidem haberent, in qua natus est Isaac, quia Isaac in typo salvatoris natus est ex promissione, ut qui crediderit Christum Iesum promissum esse Abrahae, hic sit filius Abrahae, frater vero Isaac. 3. dictum est autem Abrahae quia in semine tuo benedicentur omnes gentes. quod utique non est factum in Isaac, sed in eo, qui in Isaac promissus est Abrahae, qui est Christus, in quo omnes gentes benedicuntur credentes. ceteri ergo Iudaei filii sunt carnis, dum promissione privantur, nec deputari possunt merito Abrahae, qui non sequuntur fidem, per quam dignus extitit Abraham.

9, 8. Id est: non qui filii carnis, hi sunt filii

---

18 Gen. 22, 18

---

1 neque] non *W* sunt *om. A* hi *om. OYAC* **2** sunt istrahelitae neque (nec *A*) qui sunt semen *WA* **4** hoc est quod *om. FGMBOY* iam ideo *C* omnes dignos *A* esse omnes *C* **6** praescit *A*, praesciuit *FGW* **11** Abrahae] abraham G^1A **13** signatum *W* **15** typum *MW AC* **19** in isac factum non est *C* **20** est *pr. om. FGBW* **23** fidem non sequuntur *C* **25** carnis sunt *W* sunt *om.* G^1MBOYD

ex fide spiritaliter secundum quod promissum est Abrahae, ut illi aestimarentur semen esse, qui crederent.}

9, 9. Promissionis enim verbum hoc est: ad hoc tempus veniam et habebit Sarra filium. {hoc in Genesi habetur.} hoc (quod) praefiguratum in Christo est, ut futurus Christus promitteretur filius Abrahae, in quo promissionis verbum impleretur,

α in quo β ut in Christo

benedicerentur omnes gentes terrae. quando enim promissio facta est Abrahae et audivit quia in semine tuo benedicentur omnes gentes, Christus utique illi promissus est ex traduce Isaac, in quo hoc inpletum videmus.

9, 10. Non solum autem haec {id est Sarra}, sed et Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri. 1. non tantum ergo Sarram in typo dicit generasse Isaac, sed et Rebeccam uxorem Isaac. sed alia causa est in Isaac, alia in Iacob et Esau, quia Isaac in figura salvatoris natus est, Iacob vero et Esau duorum populorum habent typum, id est credentium et non credentium, ut cum ex uno sint, diversi sint tamen. in singulis enim et genus significatur, ut hi unius generis dicantur, qui in causa fidei unum sunt vel perfidiae. unus enim significatur in multis, non per traducem carnis, sed per communem causam, quia {et} ex Esau ⌊et⌋ Iacob filii dicendi sunt, et ex Iacob Esau inputandi sunt filii. 2. nec enim quia Iacob laudatur, omnes ex eo nati filii eius merito dicendi sunt, aut quia Esau displicet, omnes ex eius origine reprobi sunt, cum videamus et de Iacob traduce natos

---

5 Gen. 18, 10. 14 **10** Gen. 22, 18 **18** *cf.* Gen. 25, 23

---

13 haec *om.* Φ **14** rebecce *N*, repecce *S*, rebeccae *K* **14 sq.** patre nostro Φ **16** repeccam *S* **17** et in esau *SIX* **20** genus] gens *SIX* et genus *om. K* **21** quia *NS*¹

dei, sed qui filii promissionis sunt, aestimantur in semen. et dicit filios carnis et filios dei. hi enim ex concupiscentia carnis nati sunt, isti vero ex fide spiritaliter secundum quod promissum est Abrahae, ut illi aestimarentur semen esse, qui crederent.

9, 9. Promissionis enim verbum hoc est: ad hoc tempus veniam et habebit Sarra filium. hoc in Genesi habetur. quod praefiguratum in Christo est, ut futurus Christus promitteretur filius Abrahae, in quo inpleretur promissionis verbum, ut in Christo benedicerentur omnes gentes terrae. quando enim promissio facta est Abrahae et audivit quia in semine tuo benedicentur omnes gentes, Christus utique illi promissus est ex traduce Isaac, in quo hoc inpletum videmus.

9, 10. Non solum autem haec, id est Sarra, sed et Rebecca ex uno concubitu habens Isaac patris nostri. 1. non tantum ergo Sarram in typum dicit generasse Isaac, sed et Rebeccam uxorem Isaac. sed alia causa est in Isaac, alia in Iacob et Esau, quia Isaac in figura salvatoris natus est, Iacob vero et Esau duorum populorum habent typum, id est credentium et non credentium, ut cum ex uno sint, diversi sint tamen. in singulis enim et genus significatur, ut hi unius generis dicantur, qui in causa fidei unum sunt vel perfidiae. unus enim significatur in multis, non per traducem carnis, sed per communem causam, quia et ex Esau Iacob filii dicendi

6 Gen. 18, 10. 14 **12** Gen. 22, 18 **20** *cf.* Gen. 25, 23

1 aestimantur] aestimabuntur $FG^1BO\,Y$, deputantur WA **2** semine G^2ODA et dicit—dei] apertum est quia non possunt dici filii carnis filii dei C, apertum est non posse dici filios carnis filios dei WA **4** illi] hi WAC **7** erit sarrae filius WA **8** habetur ut AC **9 sq.** promissionis uerbum impleretur C impleretur uerbum pr. D **11 sq.** terrae—gentes *om.* $FG^1O\,Y\,D\,W$ **12** gentes terrae A **15** haec id est sarra *om.* $D\,W$ **16 sq.** patri nostro FG^1 MBO, patre nostro YD^2W, patrem nostrum D^1A **18** sed] et A **22** sunt OA **25** et *om.* $FGMBO\,Y\,W$ fili C

factos perfidos et de Esau fideles et deo caros. nam quia de Iacob multi sunt perfidi, dubium non est; omnes enim Iudaei non credentes aut credentes ex eo habent originem. et quia de Esau sunt boni et fideles, probat Iob, qui est ex filiis Esau, quintus ab Abraham, hoc est nepos Esau.

9, 11. Nam cum nati nondum fuissent aut aliquid egissent bonum vel malum, ut secundum electionem propositum dei maneret (permaneret), **12.** non ex operibus, sed ex vocatione dictum est, quia maior serviet minori, **13.** sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. {hoc in Malachia habetur.} 1. ⌊hoc⌋ praescientiam dei flagitat in his causis, quia non aliud potest evenire quam novit deus futurum. sciendo enim quid unusquisque illorum futurus esset dixit: hic erit dignus, qui erit minor, et qui maior, erit indignus. unum elegit praescientia et alterum sprevit. et in illo quem elegit, propositum dei manet, quia aliud non potest evenire quam scit et proposuit in illo, ut salute dignus sit; et in illo quem sprevit (spernit), simili modo manet propositum, quod proposuit de illo, quia indignus erit. hoc quasi praescius, non personarum acceptor, nam neminem damnat, antequam peccet, et nullum coronat, antequam vincat. 2. hoc pertinet ad causam Iudaeorum, qui sibi praerogativam defendunt, quod filii sint Abrahae. apostolus autem consolatur se, ut quia dixerat dolorem se habere (habere se) cordis continuum causa incredulitatis illorum, quorum adoptio erat filiorum et legis constitutio et ex quibus Christus salvator,

11 Mal. 1, 2. 3

5 abraam *S* 6 nondum nati Φ 9 uocante Φ 13 quia] qua *K* 17 quia] qua *K*

sunt, et ex Iacob Esau inputandi sunt filii, 2. non enim quia Iacob laudatur, omnes ex eo nati filii eius merito dicendi sunt, aut quia Esau displicet, omnes ex origine eius reprobi sunt, cum videamus et de Iacob traduce natos factos perfidos et de Esau fideles et deo caros. nam quia de Iacob multi sunt perfidi, dubium non est; omnes enim Iudaei ⌈non credentes aut credentes⌉ ex eo habent originem. et quia ex Esau sunt boni et fideles, probat Iob, qui est ex filiis Esau, quintus ab Abraham, hoc est nepos Esau.

9, 11. Nam cum nati nondum fuissent aut aliquid egissent bonum vel malum, ut secundum electionem propositum dei permaneret, **12.** non ex operibus, sed ex vocatione dictum est, quia maior serviet minori, **13.** sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. istud in Malachia habetur. 1. praescientiam dei flagitat in his causis, quia non aliud potest evenire quam novit deus futurum. sciendo enim quid unusquisque illorum futurus esset dixit: hic erit dignus, qui erit minor, et qui erit maior, indignus. unum elegit praescientia et alterum sprevit. et in illo quem elegit, propositum dei manet, quia aliud non potest evenire quam scit et proposuit in illo, ut salute dignus sit; et in illo quem spernit, simili modo manet propositum, quod proposuit de illo, quia indignus erit. hoc quasi praescius, non personarum acceptor, nam neminem damnat, antequam peccet, et nullum coronat, antequam vincat. 2. hoc pertinet ad causam Iudaeorum, qui sibi praerogativam defendunt, quod filii sint Abrahae. apos-

---

15 Mal. 1, 2. 3

---

1 ex *om.* G^2DC fili *C* non] nec *DC* 2 fili *C* 3 ex eius origine *C* 6 sq. non—credentes *DA* 7 ex *alt.*] de *C* 8 esau aut *FG MBY*^{1} 10 nondum nati *ODW*, necdum nati *WA* 11 boni uel mali *WA* 12 maneat *WA*, maneret *C* 13 uocante *D*, -i *W* est ei *WA* 15 istud] hoc *OC*, sicut *FGMB* 17 potest aliud *WA* 19 maior erit *C* 27 sunt *OW* *post* Abrahae *add.* ex auctoritate paterna *FG*

sicut et ipse ait {quia} salus ex Iudaeis est, tractata lege invenit, quia non omnes, qui ex Istrahel sunt, credituri sunt, neque quia dicuntur filii Abrahae, omnes Abrahae filios dicendos, sicut supra memoravi. 3. minuit ergo dolorem suum inveniens olim praedictum, quod non essent omnes credituri, ut his solis doleat, qui per invidiam in incredulitate laborant. possunt tamen credere, quod in (ex) subiectis aperit. incredulis tamen praedictis non valde dolendum ⌊est⌋, quia non sunt destinati (praedestinati) ad vitam; praescientia enim dei olim hos non salvandos decrevit. quis enim plangat eum, qui olim mortuus habetur? {3 a. sed subintrantibus gentibus, quae sine deo prius erant, et salutem, quam illi perdiderunt, accipientibus exsuscitatur dolor; sed iterum, quia ipsi sibi perditionis causa sunt, sopitur.} 4. praescius enim (itaque) deus malae illos voluntatis futuros, non illos habuit in numero bonorum {,4 a. quamvis dicat salvator illis septuaginta duobus discipulis, quos elegerat secunda classe, qui ab illo post recesserunt: nomina vestra scripta sunt in caelo. sed hoc propter iustitiam, quia hoc est iustum, ut unicuique pro merito respondeatur; quia enim boni erant, electi sunt ad ministerium et erant scripta nomina illorum in caelo propter iustitiam, sicut dixi; secundum praescientiam vero in numero erant malorum.} 5. de iustitia enim deus iudicat, non de praescientia. unde et Moysi dicit: si quis peccaverit ante me, deleam eum de libro meo, ut secundum iustitiam iudicis tunc videatur deleri, cum peccat, iuxta praescientiam vero numquam in libro {vitae} fuisse. hinc et apostolus Iohannes de huiusmodi ait: ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. si enim fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. non est personarum acceptio in praescientia dei. praescientia enim est, quia (qua) definitum

1 Ioh. 4, 22 **16 sq.** *cf.* Luc. 10, 1; Ioh. 6, 67 **18** Luc. 10, 20 **24** Exod. 32, 33 **28** I Ioh. 2, 19

2 sunt *om.* Φ **3** quia] qui *I X* **24** musi *S* quis] qui *S*

tolus autem consolatur se, ut quia dixerat cordis se dolorem habere continuum causa incredulitatis illorum, quorum adoptio erat filiorum et legis constitutio et ex quibus Christus salvator, sicut et ipse ait, quia salus ex Iudaeis est, tractata lege invenit, quia non omnes, qui ex Istrahel sunt, credituri sunt, neque quia dicuntur filii Abrahae, omnes Abrahae filios dicendos, sicut supra memoravi. 3. minuit ergo dolorem suum inveniens olim praedictum, quod non essent omnes credituri, ut his solis doleat, qui per invidiam minime crediderunt. possunt tamen credere, quod ex subiectis ostendit. incredulis tamen praedictis non valde dolendum, quia non sunt praedestinati ad vitam; praescientia enim dei olim istos non salvandos decrevit. quis enim plangat eum, qui olim mortuus habetur? 3a. sed subintrantibus gentibus, quae sine deo prius erant, et salutem quam illi perdiderunt, accipientibus exsuscitatur dolor; sed iterum quia ipsi sibi perditionis causa sunt, sopitur. 4. praescius itaque deus malae illos voluntatis futuros, non habuit illos in numero bonorum, 4a. quamvis dicat salvator illis septuaginta duobus discipulis, quos elegerat secunda classe, qui ab illo post recesserunt: nomina vestra scripta sunt in caelo. sed hoc propter iustitiam, quia hoc est iustum, ut unicuique pro merito respondeatur; quia enim erant boni, electi sunt ad ministerium et erant scripta nomina illorum in caelo propter iustitiam, sicut dixi; secundum praescientiam vero in numero erant malorum. 5. de iustitia enim deus iudicat, non de praescientia. unde et Moysi dixit: si quis peccaverit ante me, deleam illum de libro meo, ut secundum iustitiam iudicis tunc videatur deleri, cum peccat,

---

4 Ioh. 4, 22 **18sq.** *cf.* Luc. 10, 1; Ioh. 6, 67 **20** Luc. 10, 20 **26** Exod. 32, 33

1sq. dolorem habere se cordis *C* **2** continuo *M W A* eorum *O C* **4** et *om. F G M B O Y W A* **6** quia] qui *D* fili *C* filios abrahae *M W* **10** ostendit] aperit *C* **12** istos] *Y W A*, hos *cett.* **15** exsuscitat se huic *W* **18** illos habuit *C* **20** postea *C* **22sq.** boni erant *C* **24** sicut] ut *F G*

habet, qualis uniuscuiusque futura voluntas sit (erit) in qua mansurus est, per quam {aut} damnetur {aut coronetur}. denique quos scit in bono mansuros, frequenter ante sunt mali, et quos malos scit permansuros, aliquoties prius sunt boni. unde cessat querela, quia deus personarum acceptor non est. nam et Saul et Iudas Scarioth ante fuerunt boni dicente scriptura de Saul (Saule): erat vir bonus et non erat illo melior in filiis Istrahel; et de Iuda Scarioth dicit apostolus Petrus: qui sortitus est sortem ministerii huius in signis ac (et) prodigiis faciendis. 6. quomodo igitur ministerium a salvatore (salutare) sortitur (sortiretur) nisi esset bonus? in sorte enim dei iudicium fuit dignum illum fuisse tempore, quo electus est {sicut illi septuaginta duo, quos supra memoravi}.

α sed post mali totius admissum scelus paenitentia motus laqueo vitam finivit.

β hinc est unde et Iudas post mali totius admissum scelus

7. α et quid mirum, quia dicuntur fuisse boni, cum omnis natura bona sit et malum nulla substantia, sed sola praevaricatio, quae oritur de voluntate? voluntas autem trahitur de errore.

β non enim potest in aliquo omne bonum penitus obliterari, quippe cum natura ipsa non possit inmutari, sed voluntas, non in omnibus tamen causis, quia remanet in natura, quod testimonio sit creatori.

9, 14. Quid ergo dicemus? numquid iniquitas apud deum? absit. quia enim unum diligit et alterum odit, numquid {ait} iniquus est? non plane, sed iustus. scit enim quid faciat et nec retractandum est eius iudicium. hoc in Malachia profeta habetur: Iacob dilexi, Esau vero

---

5 *cf.* Act. 10, 34; Gal. 2, 6 **7** I Reg. 9, 2 **9** Act. 1, 17 **13** *cf.* Luc. 10, 1 **15 sq.** *cf.* Matth. 27, 5 **30** Mal. 1, 2 sq.

---

4 aliquotiens *K* **5** cesset *IX* querila *S* **15** sed—admissum *om. SIX* mali totius *om. K* **26** dicimus *SK* **30** vero] autem *IX*

iuxta praescientiam vero numquam in libro vitae fuisse. hinc et apostolus Iohannes de huiusmodi ait: ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis; si enim fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. non est personarum acceptio in praescientia dei. praescientia enim dei est, qua definitum habet, qualis uniuscuiusque futura voluntas erit, in qua mansurus est, per quam aut damnetur aut coronetur. denique quos scit in bono mansuros, frequenter ante sunt mali, et quos scit malos permansuros, aliquoties prius sunt boni. unde cessat querela, quia deus personarum acceptor non est. nam et Saul et Iudas ⌜Scarioth⌝ ante fuerunt boni dicente scriptura de Saule: erat vir bonus et non erat melior illo in filiis Istrahel; et de Iuda Scarioth dicit apostolus Petrus: qui sortitus est sortem ministerii huius ⌜in signis et prodigiis faciendis⌝, id est apostolatus. 6. igitur quomodo ministerium salutare sortiretur, nisi esset bonus? in sorte enim dei iudicium fuit dignum illum fuisse tempore, quo electus est, sicut et illi septuaginta duo, quos supra memoravi. hinc est unde et Iudas post scelus mali totius admissum paenitentia motus laqueo vitam finivit. 7. non enim potest penitus in aliquo omne bonum obliterari; nec enim natura ipsa potest inmutari, sed voluntas, non in omnibus tamen causis, quia remanet in natura, quod testimonio sit creatori.

9, 14. Quid ergo dicemus? numquid iniquitas apud deum? absit. quia enim unum diligit et alterum odit,

---

2 I Ioh. 2, 19 **10** *cf.* Act. 10, 34; Gal. 2, 6 **12** I Reg. 9, 2 **14** Act. 1, 17 **18** *cf.* Luc. 10, 1 **19 sq.** *cf.* Matth. 27, 5

---

2 iohannis *W C* **9** aliquotiens *D W C* **11** Scarioth *C* **12 sq.** illo melior *C* **13** scariotha *W A*^{1} **13 sq.** petrus apostolus *C* **14 sq.** in—faciendis *D* **18** et *om. C* **19 sq.** mali totius admissum scelus *C* **21** in aliquo omne bonum paenitus *C* obliterare *A* **21 sq.** nec—potest] quippe cum natura non possit *C* **25** dicimus *W*, dicamus *A*^{1} iniquitas est *W* **26** absit *om. A*

odio habui. hoc iam de iudicio dicit, nam prius de praescientia ait quia maior serviet minori, sicut et de praescientia Faraonem damnavit, sciens non correcturum, apostolum vero Paulum persequentem ⌊ecclesiam⌋ elegit, praescius utique, quod futurus esset bonus. hunc ergo praevenit ante tempus, quia necessarius erat, et Faraonem ante {futurum} iudicium damnavit, ut crederetur iudicaturus.

9, 15. Moysi enim dicit: miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo, cui misericordiam praestitero. 1. ergo miserebor, inquit, eius, cui misertus ero. hoc est: eius miserebor, cuius (cui) praescius eram quod misericordiam daturus essem, sciens conversurum illum et permansurum apud me. et misericordiam praestabo {ei}, cui misericordiam praestitero, id est: ⌊ei⌋ misericordiam dabo, quem praescii post errorem recto corde reversurum ad me. {1a. hoc est dare illi, cui dandum est, neque non dare illi, cui dandum non est, ut eum vocet, quem sciat obaudire, illum autem non vocet, quem sciat minime obaudire. vocare est autem conpungere ad recipiendam fidem.}

9, 16. Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est dei. 1. recte, quia non in voluntate petentis, sed in dantis arbitrio debet esse,

α quod dandum est, et quod poscitur, dantis debet iudicio pensari, quia iuste iudicat,

β quod poscitur. an enim dandum sit, dantis debet iudicio pensari. nam Saul peccans, cum petisset veniam, non accepit, at contra David

---

2 Gen. 25, 23 **4** *cf.* Act. 9, 3 **25sqq.** *cf.* Quaest. 18, p. 44, 20sqq.; I Reg. 15, 24—31 **27sqq.** *cf.* II Reg. 12, 13

---

3 non se *IX* **5** utique deus *K* **8** mosi N^1S **9** ero] fuero Φ **21** miserantis *K*

numquid, ait, iniquus deus est? non plane, sed iustus. scit enim quid faciat et nec retractandum est eius iudicium. hoc in Malachia habetur profeta, sicut supra dictum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. hoc iam de iudicio dicit, nam prius de praescientia ait quia maior serviet minori, sicut et de praescientia Faraonem damnandum censuit sciens non correcturum, apostolum vero Paulum persequentem elegit, praescius utique, quod futurus esset fidelis. hunc ergo praevenit ante tempus, quia necessarius erat, et Faraonem ante futurum iudicium damnavit, ut crederetur iudicaturus.

9, 15. Moysi enim dicit: miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo, cui misericordiam praestitero. 1. ergo miserebor, inquit, eius, cui misertus ero. hoc est: illius miserebor, cui praescius eram quod misericordiam daturus essem, sciens conversurum illum et mansurum apud me. et misericordiam praestabo ei, cui misericordiam praestitero, id est: misericordiam dabo, quem praescii post errorem recto corde regressurum ad me. 1a. hoc est dare illi, cui dandum est, neque non dare illi, cui dandum non est, ut eum vocet, quem sciat obaudire, illum autem non vocet, quem sciat minime obaudire. vocare autem conpungere est ad recipiendam fidem.

9, 16. Igitur non volentis neque currentis, sed miserentis est dei. 1. recte, quia non in voluntate petentis, sed in dantis arbitrio debet esse, quod poscitur. an enim

---

3 Mal. 1, 2sq. **5** Gen. 25, 23 **7** *cf.* Act. 9, 3

---

1 deus *om. C* est *om. A* **2** nec] *om. W*, ne *FG*, non *Y* **3** propheta habetur *C* sicut—est *om. C* dixi *WA* **6** et *om. WA* damnauit sciens *C*, *add.* eum *WA* **8** fidelis] bonus *DC* **11** cuius *C* miserebor] misereor *WA* **11 sq.** cui miserebor *WA* **14** misertus ero] miserebor *WA* illius] eius *C* **15** conversurum] permansurum *W* **16** mansurum] permansurum *DWAC* ei *om. A* **17** misericordiam praestitero] miserebor *WA* id] hoc *W* est] est ei *C* **18** regressurum] reuersurum *D* **19** dare] mandare *FGM* **22** *post* autem *add.* non repugnare sed *A* **22** est conpungere *WAC* **24** dei est *W*

peccans et ignosci sibi veniam postulans consecutus est. ex hoc utique dantis dei et non dantis iudicium sequendum est, quia non iniuste iudicat, qui omnes salvos vult manente iustitia. 2. inspector enim cordis ⌊deus⌋ scit petentem, an hac mente poscat, ut mereatur accipere. ⌊propterea ergo iuste dictum est: neque volentis neque currentis et cetera.⌋ {2a. et quamvis periculosum sit iudicium dei discernere, tamen propter diffidentes, ut mens eorum medelam consequi possit, ne putent iudicium dei iniustum dicentes: unum vocat, alterum neglegit, sic arbitrantes excusari posse damnandos, rebus istud potius probemus quam verbis. ubi enim rerum gestarum exempla sunt, nemo audet queri nec aliquam excusationem obtendere. duo fuerunt David et Saul. inquiramus historias, qualis unusquisque eorum reperiatur post iudicium dei, ut si Saul bene se egisse, postquam misericordiam non accepit, probetur, iniustum, quod absit, dei iudicium arbitremur, aut si David accepta misericordia deum contempsisse inveniatur, an in eo manserit, in quo misericordiam consecutus est. et ut utatur dispendio uterque necessitatem passus est regni. 2b. et quanta fuit necessitas David, ut filius eius vellet illum regno privare! in qua necessitate flens nudo pede iter faciebat, ut fugeret rex et dux populi dei, in tantum humiliatus, ut et in faciem sibi servo suo maledicenti non responderet, ut per patientiam deum sibi propitium faceret, per quem regnum sibi credidit servari. Saul autem nec in tali necessitate inventus, quia maius malum est intestinum bellum quam externum, insuper furens, quia semel et iterum non sit auditus, cum esset indignus, nec in prece

---

6 *cf.* I Tim. 2, 4; Prov. 24, 12 **12** Luc. 17, 34 **25** *cf.* II Reg. 15, 16 **26sq.** *cf.* II Reg. 16, 10

---

6 vult] saluat *IX* **7** an] in Φ

dandum sit, dantis debet iudicio pensitari. nam Saul peccans, cum petisset veniam, non accepit, at contra David peccans et ignosci sibi postulans veniam consecutus est. ex hoc utique dantis dei et non dantis iudicium sequendum est, quia non iniuste iudicat, qui omnes salvos vult manente iustitia. 2. inspector enim cordis scit petentem, an hac mente poscat, ut mereatur accipere. 2a. et quamvis periculosum sit iudicium dei discernere, tamen propter diffidentes, ut mens eorum medelam consequi possit, ne putent iniustum iudicium dei dicentes: unum vocat, alterum neglegit, sic arbitrantes excusari posse damnandos, rebus hoc potius probemus quam verbis. ubi enim rerum gestarum exempla sunt, nemo audet queri nec aliquam excusationem obtendere. duo fuerunt Saul et David. inquiramus historias, qualis unusquisque eorum reperiatur post iudicium dei, ut si Saul bene se egisse, postquam misericordiam non accepit, probetur, iniustum, ⌜quod absit,⌝ dei iudicium ⌜arbitremur⌝, aut si David accepta misericordia deum contempsisse inveniatur, an in eo manserit, in quo misericordiam consecutus est. et ut utatur conpendio uterque eorum necessitatem passus est regni. 2b. et quanta fuit necessitas David, ut filius eius vellet illum regno privare! in qua necessitate flens nudo pede iter faciebat, fugiens dux et rex populi dei, in tantum humiliatus, ut ⌜et⌝ in faciem servo suo maledicenti sibi non responderet, ut per patientiam

1sq. *cf.* Quaest. 18, p. 44, 20sqq.; I Reg. 15, 24—31 **2sq.** *cf.* II Reg. 12, 13 **5** *cf.* I Tim. 2, 4 **6** *cf.* Prov. 24, 12 **10** Luc. 17, 34 **22** *cf.* II Reg. 15, 16 **23sq.** *cf.* II Reg. 16, 10

1 pensari *ODA* **2** non] nec *FGMBC* e contra *W* **3** ueniam postulans *C* **6** an hac] qua *WA* **7** accipi *FGMB* **10** et alterum *C* neclegit *C* **11** excusare *A* hoc] istut *C* **14** dauid et saul *WAC* requiramus *WAC* ystorias *FGM* **15** se *om. BD* **15sqq.** egisse—iudicium] egit et postea misericordiam non est consecutus iniustum (iustum *W*) dei iudicium *WA* **17** quod absit *C* arbitremur *W* **18** mansit *FGMBODW* **19** conpendio] dispondio *A* **20** eorum *om. C* **22sq.** fugiens—rex] ut fugeret rex et dux *C* **23** et *alt.*] *C*, nec *in ras. D* **24** non *om. D* sibi seruo suo maledicenti *C*

perstitit, ut meritum sibi faceret, per quod esset dignus, sed inpatiens et de dei iudicio indignatus ab idolis, quae prius velut nullius momenti damnaverat, auxilium requisivit. ecce iustum esse iudicium praescientiae dei etiam nolentibus manifestum est.}

9, 17. Dicit enim scriptura ad Faraonem: quia ad hoc ipsum servavi te (te servavi) ⌊,sive excitavi⌋, ut ostendam in te virtutem meam et ut adnuntietur nomen meum in universam terram. {1a. alii codices sic habent: quia ad hoc te suscitavi, ut ostendam in te virtutem meam. sive servavi sive suscitavi, unus est sensus.} 1. hoc enim dicit, quia cum Farao — quod erat nomen regium (nomen regium erat) apud Aegyptios {sicut et apud Romanos reges Augusti appellantur} — hic ergo {Farao}, cum tantis malis esset reus, ut vivere non deberet, numquam futurus bonus, ne se aut merito vivere aut deum, quem saepe fallebat (fallendum censebat), ad vindictam dandam inpotentem putaret, audit a deo: ad hoc te servavi, ut ostendam in te virtutem meam et ut adnuntietur nomen meum in universam terram, ut in hoc ceterae gentes addiscerent non esse alterum (alium) deum praeter hunc, qui Iudaeorum erat et factus est Christianorum; quamvis et illi Christiani fuerint et nos nunc simus Iudaei propter Iudam, ex quo Christus est secundum carnem, quia Iudaei veteres sperando futurum Christum redemptorem Christiani erant. 2. nam Raab meretrix dicit exploratoribus

---

2sq. *cf.* I Reg. 28, 7sqq. **7sqq.** Exod. 9, 16 **22** *cf.* Quaest. 3, 4, p. 24, 1sq. **24** *cf.* Hebr. 7, 14

---

6 ad Faraonem] pharaoni Φ *V* **7** in hoc Φ *V* sive excitavi *om.* β *K* **9** uniuersa terra Φ *V* **20** uniuersa terra Φ *V*

deum sibi propitium faceret, per quem regnum sibi credidit reservari. Saul autem nec in tali necessitate inventus, quia maius malum est intestinum bellum quam externum, insuper furens, quia semel et iterum non sit auditus, cum esset indignus, nec in prece perstitit, ut meritum sibi faceret, per quod esset dignus, sed inpatiens et de dei iudicio indignatus ab idolis, quae prius velut nullius momenti damnaverat, auxilium requisivit. ecce iustum esse iudicium praescientiae dei etiam nolentibus manifestum est.

9. 17. Dicit enim scriptura ad Faraonem, quia ad hoc ipsum te servavi, ut ostendam in te virtutem meam et ut adnuntietur nomen meum in universam terram. 1a. alii codices sic habent: quia ad hoc te suscitavi, ut ostendam in te virtutem meam. sive servavi sive suscitavi, unus est sensus. 1. hoc enim dicit, quia cum Farao — quod nomen regium erat apud Aegyptios, sicut et apud Romanos reges Augusti appellantur — hic ergo Farao, cum tantis malis esset reus, ut vita indignus esset, numquam correcturus, ne se aut merito vivere aut deum, quem saepe fallendum censebat, ad vindictam dandam inpotentem putaret, audit a deo: ad hoc te servavi, ut ostendam in te virtutem meam et ut adnuntietur nomen meum in universam terram, ut in isto ceterae gentes addiscerent non esse alium deum praeter hunc, qui Iudaeorum erat et factus est Christianorum; quam-

7 sqq. *cf.* I Reg. 28, 7 sqq. **11 sqq.** Exod. 9, 16 **25** *cf.* Quaest. 3, 4, p. 24, 1 sq.

1 propitium sibi *A* **10** ad faraonem] pharaoni *D W A C* quia] quoniam *W* **11** ad] in *A C* ipso *A* servavi] reseruaui *O D*, suscitaui *W*, excitaui te *A* **12** et *om. F G* nuntietur *W* **13** uniuersa terra *O D W A* quia *om. C* **14** hoc—suscitavi] hoc ipsum te (te *om. W*) seruaui siue (uel *W*) suscitaui unus *W A* **15** reseruaui *O D* **16** pharaon *C* **18** hic—cum *om. D* **18 sq.** ut—correcturus] ut uiuere non deberet numquam futurus bonus ita in malis suis perdurauit nec se emendare uoluit aestimans *C* **19** correcturus] futurus bonus *D* **21 sq.** reseruaui *O D* **23** uniuersa terra *O D A* **24** isto] hoc *C*

Iudaeorum missis ab Iesu Nave, qui prius Auses (Auxes) dicebatur: auditae sunt {hic} virtutes et plagae, quae factae sunt in Aegypto (Aegyptum) a deo vestro, et territi (conterriti) sunt nimis; timent enim a facie vestra. ad hoc ergo servatus est Farao, ut multa signa et plagae ostenderentur in illo (illum) quasi iam mortuo (mortuum); suscitatus autem dictus est, quia cum apud deum mortuus esset, modicum tempus accepit, ut vivere videretur, ut esset in cuius poenam et varia tormentorum genera usque ad mortem omnes, qui sine deo erant, metu territi hunc solum deum esse cum admiratione maxima faterentur, cuius (a quo) hae vindictae sunt. hoc etiam genere antiqui medici in {hominibus} morte dignis vel mortis sententiam consecutis requirebant, quomodo prodessent bonis (vivis), ut quae in homine latebant his carptis (apertis his) cognoscerent causas aegritudinis, ut poena

α mali proficeret ad salutem boni.

β morientis proficiat ad salutem viventis.

9, 18. Igitur cui vult deus miseretur et quem vult indurat. **19.** dicis itaque mihi. 1. ex persona contradicentis loquitur, qui quasi putet deum neglecta iustitia alicui gratiosum, ut unum e duobus paribus accipiat, alterum respuat, hoc est: unum conpungat, ut credat, alterum induret, ne credat. cui quidem ex auctoritate respondit, servata tamen iustitia, ex supra memorata praescientia dicens:

Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis resistit? 2. primum docet quia resisti ei non potest; est enim potentissimus ultra omnes; deinde quia deus omnium est et parens, et ideo nulli male vult; quae fecit enim, in-

---

2 Ios. 2, 9 **8** *cf.* Apoc. 12, 12

---

3 a domino deo *K* **4** timent] timemusque I^2X **5** ergo *om.* *SIX* **9** poenam] poena *K*, pena *IX* **19** deus *om.* Φ *V* **20** itaque] enim *K* **24** respondet *IX* **26** adhuc] ergo Φ

vis et illi Christiani fuerint et nos nunc simus Iudaei propter Iudam, ex quo Christus est secundum carnem, quia Iudaei veteres sperantes futurum Christum redemptorem Christiani erant. 2. nam Raab meretrix dicit exploratoribus Iudaeorum missis ab Iesu Nave, qui prius Auxes dicebatur: auditae sunt hic virtutes et plagae, quae factae sunt in Aegyptum a deo vestro, et conterriti sunt nimis; timent enim a facie vestra. ad hoc ergo servatus est Farao, ut multa signa et plagae ostenderentur in illum quasi iam mortuum; suscitatus autem dictus est, quia cum apud deum mortuus esset, modicum tempus accepit, ut vivere videretur, ut esset in cuius poenam et varia tormentorum genera usque ad mortem omnes, qui sine deo erant, metu territi hunc solum deum esse cum admiratione maxima faterentur, a quo hae vindictae sunt. hoc etiam genere antiqui medici in hominibus morte dignis vel mortis sententiam consecutis requirebant, quomodo prodessent vivis, ut quae in homine latebant apertis his cognoscerent causas aegritudinis, ut poena morientis proficiat ad salutem viventis.

9, 18. Igitur cui vult deus miseretur et quem vult, indurat. **19.** dicis itaque mihi. 1. ex persona contradicentis loquitur, qui quasi putet deum neglecta iustitia alicui gratiosum, ut unum e duobus paribus accipiat, alterum respuat, hoc est: unum conpungat, ut credat, alterum induret, ne credat. cui quidem ex auctoritate respondit, servata tamen iustitia, ex supra memorata praescientia dicens:

Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis resistit? 2. primo docet quia resisti ei non potest;

---

2 *cf.* Hebr. 7, 14 **5** Ios. 2, 9 **11** *cf.* Apoc. 12, 12

---

3 sperando G^2C **5** ad *A* auses *WA* **7** egypto *FGMODW* **8** enim] ergo *W* reseruatus *D* **9 sq.** illo . . . mortuo *Y* **15** hae] haec *OYDC* **20** igitur] ergo WA^1 cuius *C* deus uult *FGM* deus *om. WA* **23** partibus FG^1B^1 **25** indurat *OAC* **27** adhuc] ergo *WA* enim *om. A* **28** docet] dicit *DC*

columia vult manere. nec enim conpetit ei, ut iniustus sit, cuius benivolentia tanta apparet, ut non solum faceret esse quae non erant, verum ea ipsa vita aeterna donaret et gloria, ut opus eius aliquid maiestatis eius simile haberet. qui ergo tam providus et bonus est ambigi non debet, quia iustus est.

9, 20. O homo! tu quis es, qui respondeas deo? 1. magna

α indignitas est et praesumptio

β est, inquit, indignitas et praesumptio

hominem respondere in adversis deo, iniquum iusto, malum bono, inperitum perfecto, infirmum fortissimo, corruptibilem incorrupto, mortalem inmortali (inmortali mortalem), servum ⌊nequam⌋ domino, creaturam conditori.

Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit: quid me fecisti sic? 2. hoc de Esaia profeta est, quod hic quasi proprium ponit. per quod ostendit contra auctorem opus eius queri non posse; in potestate enim auctoris est, qualem velit condere creaturam.

9, 21. Aut non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero ad contumeliam? 1. manifestum est vasa aliqua fieri ad honorem, quae ad usus honestos sint necessaria, alia vero in (ad) contumeliam, quae instrumento (strumento) sint culinarum, unius tamen esse substantiae, sed differre voluntate opificis in honore (honorem). ita et deus, cum omnes ex una atque eadem massa simus in substantia et cuncti peccatores {1a. alii miseretur et alterum

---

14 Is. 45, 9

---

4 ut] et Φ *V* **13** conditori] creatori *K* **20** quidem *om.* Φ *V* **21** vero] autem *SIXV*, *om. K* ad] in Φ *V* **22** sunt *IX* **23** instrumento] fraugmento SV^1, fragmento *KIX* **24** culinarum *om.* Φ *V* **25** uoluntatem Φ honorem β*SK* **27** substantiam *SIX*

est enim potentissimus ultra omnes; deinde quia deus est omnium et parens, et ideo nulli male vult; quae fecit enim, incolumia vult manere. nec enim conpetit ei, ut iniustus sit, cuius benivolentia tanta apparet, ut non solum faceret esse quae non erant, verum ea ipsa vita aeterna donaret et gloria, ut opus eius aliquid maiestatis eius simile haberet. qui ergo tam providus et bonus est ambigi non debet, quia iustus est.

9, 20. O homo! tu quis es, qui respondeas deo? 1. magna est, inquit, indignitas et praesumptio hominem respondere in adversis deo, iniquum iusto, malum bono, inperitum perfecto, infirmum fortissimo, corruptibilem incorrupto, mortalem inmortali, servum domino, creaturam conditori.

Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: quid me fecisti sic? 2. hoc de Esaia profeta est, quod hic quasi proprium ponit. per quod ostendit contra auctorem opus eius queri non posse; in potestate enim auctoris est, qualem velit condere creaturam.

9, 21. Aut non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero ad contumeliam? 1. manifestum est vasa aliqua fieri ad honorem, quae ad usus honestos sint necessaria, alia vero ad contumeliam, quae strumento sint culinarum, unius tamen esse substantiae, sed differre voluntate opificis in honorem. ita et deus, cum omnes ex una

---

14 Is. 45, 9

1sq. omnium est *C* **3** incolumia] incolomia A^1, incoloma *D*, colomia *W*, incolomes *FGMBO* **4** appareat *FGM* **6** eius *alt. om. A* haberet simile *WA* **8** qui contra *W* **9** hominum *MA* **10** deo in aduersis *C* **12** seruum nequam *D* **15** sic fecisti *A* **16** per quod] quo *C* **19** figulus potestatem *W* **20** in] ad *A* **21** ad] in *FGOYDWA*

despicit, non sine iustitia. in figulo enim sola voluntas est, in deo autem voluntas cum iustitia}. 2. scit enim cuius debet (debeat) misereri, sicut supra memoravi.

9, 22. Quod si volens deus ostendere iram et manifestare potentiam suam in multa patientia in vasis irae praeparatis in interitum. ipse sensus est, quia voluntate et longanimitate dei, quae est patientia, praeparantur infideles ad poenam. diu enim expectati converti noluerunt. ideo ergo expectati sunt, ut inexcusabiles deperirent; scivit enim deus hos non credituros.

9, 23. Et ut ostenderet divitias gloriae suae in vasis misericordiae, quae praeparavit ad gloriam. 1. patientia et lǫnganimitas
α est dei, β dei ipsa est,
quae sicut malos praeparat ad interitum, ita et bonos praeparat ad coronam. boni enim sunt, in quibus spes fidei est. omnes enim sustinet sciens exitus singulorum. ac per hoc patientia {est, quae} illos, qui ex malis corriguntur aut in bonum (bono) perseverantes sunt, praeparat ad gloriam. divitiae autem gloriae sunt dignitas multa (multiplex) praeparata credentibus. eos autem, qui ex bonis fiunt mali aut (et) in coepto malo perdurant, praeparat ad interitum. 2. hoc est autem manifestare potentiam suam in multa patientia, quia cum putatur non vindicaturus, quia diu dissimulat, cum coeperit vindicare, apparebit eius potentia, quia cum possit {statim} vindicare, diu sustinuit {ut perfidi queri non possint damnati}. praeparare est autem unumquemque scire quid futurus est (sit).

---

2 enim] tamen *I X* 5 suam] suam sustinuit Φ *V* 8sq. converti—expectati *om.* Φ *V* 12 uasa Φ *V* ad] in Φ *V*

atque eadem massa simus in substantia et cuncti peccatores, 1a. alii miseretur et alterum despicit ⌜non sine iustitia. in figulo enim sola voluntas est, in deo autem voluntas cum iustitia⌝. 2. scit enim cuius debeat misereri, sicut supra memoravi.

9, 22. Quod si volens deus ostendere iram et manifestare potentiam suam in multa patientia in vasis irae praeparatis in interitum. ipse sensus est, quia voluntate et longanimitate dei, quae est patientia, praeparantur infideles ad poenam. diu enim expectati converti noluerunt. ideo ergo expectati sunt, ut inexcusabiles deperirent; scivit enim deus hos non credituros.

9, 23. Et ut ostenderet divitias gloriae suae in vasis misericordiae, quae praeparavit ad gloriam. 1. patientia et longanimitas dei ipsa est, quae sicut malos praeparat ad interitum, ita et bonos praeparat ad coronam. boni enim sunt, in quibus spes fidei est. omnes enim sustinet sciens exitum singulorum. ac per hoc patientia est, quae illos, qui ex malis corriguntur aut in bono perseverantes sunt, praeparat ad gloriam. divitiae autem gloriae sunt dignitas multiplex praeparata credentibus. eos autem, qui ex bonis fiunt mali et in coepto ⌜malo⌝ perdurant, praeparat ad interitum. 2. hoc est autem manifestare potentiam suam in multa patientia, quia cum putatur non vindicaturus, prop-

---

1 substantia] -iam *MC*, -iae *A* **2** miseretur—despicit] cuius miseretur debeat misereri et alium dispicit *W* et alterum] alium *A* **2sqq.** non—iustitia *YADC* **6** ostendere] notum facere *YW*, notam facere *A* **7** *post* suam *add.* sustinuit *YWA* **7sq.** patientia—interitum] patientia uasa irae aptata (apta *W*) in perditionem *WA* **11** ideo] adeo *GC* **13** et *om. WA* **13sq.** ostenderet—vasis] notas faceret diuitias suas in uasa *WA* **14** ad] in *WA* **16** ita] sic *W* **17** in *om. WA* quibus—est] quibus per fidem inest *FGMBO* **19** qui] ut *FBOD*, *om. M* **19sq.** corrigantur . . . sint *FGBOD* **20** autem] ergo *A* **21** sunt] est *A* **22** coepta *FODWA* malo] *OYC*, malitia D^2 **24** quia cum] qui autem *D* putabatur FG^1MBDA **24sq.** propter quod] quia *C*

9, 24. Quos et vocavit nos, non solum ex Iudaeis, sed etiam ex gentibus. hos ⌊ergo⌋ quos vocavit, praeparavit ad gloriam {sive eos qui prope erant sive illos qui longe} sciens permansuros in fide.

9, 25. Sicut et in Osee dicit: vocabo non plebem meam plebem meam, et non dilectam dilectam. **26.** erit enim in loco, ubi vocabuntur non plebs mea, ibi vocabuntur filii dei vivi. apertum est {istud} de gentibus {esse} praedictum, quia prius non erant plebs dei; postea autem ad obprobrium Iudaeorum misericordiam accipientes vocatae sunt plebs dei, et qui ante dilecti non erant, abdicatis Iudaeis adoptati in filios et dilecti sunt, ut in loco, ubi non vocabantur plebs dei, {illic} vocarentur filii dei vivi. prius enim nusquam vocabantur filii dei nisi in Iudaea, hoc est in Hierosolymis, ubi domus dei erat, sicut {dicit} in psalmo septuagesimo quinto ⌊dixit⌋: notus in Iudaea deus. postea autem {in profeta Zacharia}: ponam, inquit, Hierusalem in omnibus gentibus, quia ubique futuri erant filii dei et domus dei in omnibus locis, quae est ecclesia. hinc dominus ait Iudaeis: quia tolletur a vobis regnum {dei} et dabitur genti facienti fructum eius.

---

3 sq. *cf.* Eph. 2, 17 **5** Os. 2, 24 **16** Ps. 75, 2 **17** Zach. 12, 2 **20** Matth. 21, 43

---

5 et *om. SIXV* **15** hyrosolimis *V* **16** notus—deus *om. SIX* **21** fructus *V*

ter quod diu dissimulat, cum coeperit vindicare, apparebit eius potentia, quia cum possit statim vindicare, diu sustinuit, ut perfidi queri non possint damnati. praeparare est autem unumquemque praescire qui dignus erit.

9, 24. Quos et vocavit nos, non solum ex Iudaeis, sed etiam ex gentibus. hos quos vocavit, praeparavit ad gloriam sive eos qui prope erant sive eos qui longe sciens permansuros in fide.

9, 25. Sicut et in Osee dicit: vocabo non plebem meam plebem meam, et non dilectam dilectam. **26.** erit enim in loco, ubi vocabuntur non plebs mea, ibi vocabuntur filii dei vivi. apertum est istud de gentibus esse praedictum, quia prius non erant plebs dei; postea autem ad obprobrium Iudaeorum misericordiam accipientes vocatae sunt plebs dei, et qui ante dilecti non erant, abdicatis Iudaeis adoptati in filios et dilecti sunt, ut in loco, ubi non vocabantur plebs dei, illic vocarentur filii dei vivi. prius enim nusquam vocabantur filii dei nisi in Iudaea, hoc est in Hierosolymis, ubi domus dei erat, sicut dicit in psalmo septuagesimo quinto: notus in Iudaea deus. postea autem in profeta Zacharia: ponam, inquit, Hierusalem in omnibus gentibus, quia ubique futuri erant filii dei et domus dei in omnibus locis, quae est ecclesia. hinc dominus ait Iudaeis: quia tolletur a vobis regnum dei et dabitur genti facienti fructum eius.

---

7 sq. *cf.* Eph. 2, 17 **9** Os. 2, 24 **20** Ps. 75, 2 **21** Zach. 12, 2 **24** Matth. 21, 43

---

2 quia] qui *FGMBO*, *om.* W^1 posset *FGD* iudicare statim *FGM BOWD* **3** damnati] cum damnantur *WA* **4** qui] quid *DWC* dignus erit] futurus sit *DC* sit *W* **7** eos *alt.*] illos *C* **8** sciens eos *WA* **9** et *om. O* **11** et erit *WA* **11 sq.** ubi—mea] ubi dictum est non mea ples uos *WA* **13** erat FG^1MB **14/15** ples *W* **17** uocabuntur G^2O illic] ibi *C* vocarentur] uocabuntur *W* **18** uocabuntur *W* in *om. C* **25** dei *om. C*

9, 27. Esaias autem clamat pro Istrahel. 1. hoc est (dicit, quia) Esaias clamat pro eis (his) qui credunt in Christum. hi enim vere sunt Istrahelitae, sicut dixit (dicit) dominus ad Nathanahel: ecce vere Istrahelita, in quo dolus non est.

Si fuerit numerus filiorum Istrahel tamquam harena maris, reliquiae salvae fient. 2. recedentibus Iudaeis a merito et promissione patrum, dum illam non recipiunt, hi reliqui sunt, qui credendo in fide promissionis patribus factae persistunt. a lege enim recedunt, qui in eum, quem lex solum ad salutem sufficere promisit, non credunt. ⌊reliqui⌋ autem (igitur) apostatae habeantur necesse est, qui dum Christum non recipiunt,

α sub lege sunt. β rei sunt violatae legis.

de maxima ergo (itaque) multitudine solos credentes dicit salvari, quos praesciit deus.

9. 28. Verbum enim consummans et brevians in aequitate, quia verbum breviatum faciet dominus super terram. salvari hos promittit, quos reliquos dicit, per verbum, quod {iuste definiens} breviavit dominus super terram {convenit enim, ut in solo nomine domini et conditoris consequatur salutem creatura}, hoc est per fidem, quia sublatis omnibus neomeniis et sabbato et circumcisione et lege escarum et oblationibus pecorum sola fides posita est ad salutem. quae adbreviata ex lege est,

α quia quae in fide sunt, in lege habentur β quia quod in fide est, in lege habetur quasi principale legis

dicente salvatore: de me enim scripsit Moyses. adbreviata {ergo} lege reliqui Iudaeorum salvantur; ceteri vero

---

1 Is. 10, 22 **4** Ioh. 1, 47 **28** Ioh. 5, 46

---

4 nathanael *SX* vere] uir *S* **6** si enim Φ *V* **7** salui *K* fiant *S* **8** promissionem Φ dum *om.* Φ *V* non illum Φ non *om.* *V* **10** facta Φ *V* **12** apostatae *om.* Φ *V* habentur Φ *V* **13** non *om.* Φ *V* **15** de *om.* Φ *V* **25** exbreuiata *K*

9, 27. Esaias autem clamat pro Istrahel. 1. hoc dicit, quia Esaias clamat pro his qui credunt in Christum. hi enim vere sunt Istrahelitae, sicut dicit dominus de Nathanahel sanctissimo: ecce vere Istrahelita, in quo dolus non est.

Si fuerit numerus filiorum Istrahel tamquam harena maris, reliquiae salvae fient. 2. recedentibus Iudaeis a merito et promissione patrum, dum illam non recipiunt, hi reliquiae sunt, qui credendo in fide promissionis patribus factae persistunt. a lege enim recedunt, qui in eum, quem lex solum ad salutem sufficere promisit, non credunt. igitur apostatae habeantur necesse est, qui dum non recipiunt Christum, rei sunt violatae legis. de maxima itaque multitudine solos credentes dicit salvari, quos praesciit deus.

9, 28. Verbum enim consummans et brevians in aequitate, quia verbum breviatum faciet dominus super terram. salvari hos promittit, quos reliquos dicit, per verbum, quod iuste definiens breviavit dominus super terram, convenit enim, ut in solo nomine domini et conditoris consequatur salutem creatura, hoc est per fidem, quia sublatis omnibus neomeniis et sabbato et circumcisione et lege escarum et oblationibus pecorum sola fides posita est ad salutem. quae adbreviata ex lege est, quia quod in fide est, in lege habetur quasi principale legis dicente salvatore: de me enim scripsit Moyses. adbreviata ergo lege re-

---

1 Is. 10, 22 **4** Ioh. 1, 47 **25** Ioh. 5, 46

---

2 christo FG^1O **3sq.** dicit—Nathanahel] domino de nathanahel dicente WA nathanael FGO **4** vere] uir W **7** fiunt MO^1W **9** reliqui A, -a W **11** solum lex WA **12sq.** christum non recipiunt C **14** praesciuit OW **15** adbreuians $FGMBOD$ **19** et *om.* C **21** neomeniis] numeniis C, neomoeniis D, neomenis FG, neonimis A **25sq.** reliqui AC

salvari non possunt {quia praefinitionem dei spernunt, per quam genus humanum salvari decrevit}.

9, 29. Et sicut praedixit Esaias: nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma fuissemus et ut Gomorra similes fuissemus. 1. hoc semen, quod de omnibus solum relictum et reservatum est ad reformationem generis humani, Christus est et doctrina eius, sicut et ipse dicit: semen est verbum dei. hoc ergo nobis olim promissum, sublatis quae oneri erant legis, reliquit ad redemptionem, ut data remissione peccatorum non puniremur a lege, sicut periit Sodoma. {1a. salvatorem ergo relictum nobis dicit ad suffragium vitae, quam lex providere non potuit, quem ab initio deus nasci decrevit, qui propterea quod solus sine peccato inveniretur, devicto humani generis hoste omnium peccata deleret.} 2. hoc et in Apocalypsi Iohannis habetur: quia nemo, ait, dignus inventus est sive in caelo sive in terra, qui aperiret librum et signacula eius, nisi salvator, qui vicit mortem. hoc ergo est semen, quod olim promissum reservavit deus, ut tunc fructificaret, quando omnium tam Iudaeorum quam gentilium peccata repleta erant. fructus autem eius est indulgentia peccatorum. {2a. nisi enim Christus fuisset reservatus — quem idcirco semen dicit, quia per ipsum reparatum est genus humanum —, interisset progenies Abrahae, eo quod peccatis obruti erant et lex eis prodesse non potuit. idcirco hunc sequendum docet, qui praesidium contulit vitae.}

---

3 Is. 1, 9 **8** Luc. 8, 11 **16** Apoc. 5, 2sq.

---

5 gomurra *S* fuissemus *alt.*] essemus *KX* **8** dixit *IX* hoc] hoc semen *X* **10** ut—remissione *om.* Φ *V* **10sq.** non puniremur] quia mandata (mundata *S*, mundana I^2X, non data *K*) remissione peccatorum puniremur *SKIV* **11** sodomam *SKV*

liquiae Iudaeorum salvantur; ceteri vero salvari non possunt, quia praefinitionem dei spernunt, per quam genus humanum salvari decrevit.

9, 29. Et sicut praedixit Esaias: nisi dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma fuissemus et ut Gomorra similes fuissemus. 1. hoc semen, quod de omnibus solum relictum et reservatum dicit ad reformationem humani generis, Christus est et doctrina eius, sicut et ipse dicit: semen est verbum dei. hoc ergo nobis olim promissum, sublatis quae oneri legis erant, reliquit ad redemptionem, ut accepta remissione peccatorum non puniremur a lege, sicut periit Sodoma. 1a. salvatorem ergo relictum nobis dicit ad suffragium vitae, quam lex providere non potuit, quem ab initio deus nasci decrevit, qui propterea quod solus sine peccato inveniretur, devicto humani generis hoste omnium peccata deleret. 2. hoc ⌜et⌝ in Apocalypsi Iohannis habetur: quia nemo, ait, dignus inventus est sive in caelo sive in terra, qui aperiret librum et signacula eius, nisi salvator, qui vicit mortem. hoc ergo est semen, quod olim promissum reservavit deus, ut tunc fructificaret, quando omnium tam Iudaeorum quam gentilium peccata repleta erant. fructus autem eius est indulgentia peccatorum. ⌜2a. nisi enim Christus fuisset reservatus — quem idcirco semen dicit, quia per ipsum reparatum est genus humanum —, interisset progenies Abrahae, eo quod peccatis obruti erant et lex eis prodesse non potuit. idcirco hunc sequendum docet, qui praesidium contulit vitae.⌝

---

4 Is. 1, 9 **9** Luc. 8, 11 **17** Apoc. 5, 2sq.

---

3 salvari] -are *D*, *om. C* **6** fuissemus *pr.*] facti essemus *FGM BOYDWAC* ut] sicut *A*, quasi *W* gomurra *MA* **8** generis humani *C* **10** erant legis *C* **11** accepta] data *C* **13** quam] quem *Y*, quia G^2 **16** et *C* **18** aperuisset *OD* **19** ergo] enim *C* **21** gentium *FGDWA* **23sqq.** nisi enim (ergo *C*)—vitae *DC*

9, 30. Quid ergo dicemus? quod gentes, quae non sectabantur iustitiam, conprehenderunt iustitiam, iustitiam autem, quae ex fide est. 1. quoniam est iustitia in lege, quae credita mundo est, quae prohibet peccari, idcirco gentes non hanc iustitiam dicit conprehendisse, quae natura magistra dinoscitur, sed eam iustitiam, quae ex fide Christi est (est Christi). deo enim haec vera iustitia est et permanens, si agnoscatur. quid {est} enim tam iustum quam cognoscere deum patrem, ex quo sunt omnia, et Christum filium eius, per quem sunt omnia? prima ergo haec est iustitia agnoscere creatorem, deinde custodire quae praecipit. {1 a. gentes ergo, quae prius non requirebant iustitiam, id est legem quae creatori testimonium perhibebat, veniente Christo invenerunt iustitiam superabundantem plus quam scribarum et farisaeorum. qui enim tunc quod minus est non sectabantur, conprehenderunt postea quod maius est; Iudaei autem in lege positi, qui proficere magis debuerant, deterioraverunt.}

9, 31. Nam Istrahel sectando legem iustitiae in legem non pervenit. perfectio legis fides est, quam gentes adprehendentes totam legem implere videntur. Iudaei autem, dum per invidiam salvatori non credunt, iustitiam quae in lege mandata est, vindicantes, {id est sabbatum, circumcisionem et cetera} in legem ⌊iustitiae⌋ non pervenerunt, hoc est: legem non perfecerunt, et qui non perficiunt legem, rei sunt iuxta legem. {hic enim inplet legem, qui a lege Moysi pervenit ad fidem Christi.}

9sq. *cf.* I Cor. 8, 6 **14sq.** *cf.* Matth. 5, 20

---

2 adprehenderunt Φ *V* **6** magistra] magis Φ *V* eam] eadem *K* **7** deo] de deo *I X* **8** est *alt.* β *I X V* **19sq.** in lege iustitiae *S I X V* **24** pervenerunt] perfecerunt I^2 *X* **25** qui] quia *K* perficiunt] faciunt *K*

9, 30. Quid ergo dicemus? quod gentes, quae non sectabantur iustitiam, conprehenderunt iustitiam, iustitiam autem quae ex fide est. 1. quoniam iustitia est ex lege, quae credita mundo est, quae prohibet peccari, idcirco gentes non hanc iustitiam dicit conprehendisse, quae natura magistra dinoscitur, sed eam iustitiam, quae ex fide est Christi. deo enim ista vera est iustitia et permanens, si agnoscatur. quis est enim tam iustum quam cognoscere deum patrem, ex quo sunt omnia, et Christum filium eius, per quem sunt omnia? prima ergo haec est iustitia agnoscere creatorem, deinde custodire quae praecepit. 1 a. gentes ergo, quae prius non requirebant iustitiam, id est legem quae creatori testimonium perhibebat, veniente Christo adsecuti invenerunt iustitiam superabundantem plus quam scribarum et farisaeorum. qui enim tunc quod minus est non sectabantur, postea conprehenderunt quod maius est; Iudaei autem in lege positi, qui proficere magis debuerant, deterioraverunt.

9, 31. Nam Istrahel sectando legem iustitiae in legem non pervenit. perfectio legis fides est, quam gentes adprehendentes totam legem inplere videntur. Iudaei autem, dum per invidiam salvatori non credunt, iustitiam quae in lege mandata est, vindicantes, id est sabbatum, circumcisionem et cetera, in legem non pervenerunt, hoc est: legem non perfecerunt, et qui non perficiunt legem, rei sunt iuxta legem. ⌜hic enim inplet legem, qui a lege Moysi pervenit ad fidem Christi.⌝

9sq. *cf.* I Cor. 8, 6 **14sq.** *cf.* Matth. 5, 20

---

1 dicimus *W* **2** adprehenderunt *A* **4** ex] in *C* **5** peccare *MA* **7** ista] haec *DC* iustitia est *C* **8** enim est *AC* **10** haec ergo *W* **10sq.** iustitia est *C* **11** precipit *BD* **13sq.** Christo adsecuti *om. C* **16** conprehenderunt postea *C* **17** debuerunt *D* **19** nam Istrahel] israel autem *WA* **20** legem] legem iustitiae G^2DA **26sq.** hic—Christi *C*

9, 32. Quare? quia non ex fide, sed quasi ex operibus. 1. spernentes enim fidem, quae, sicut dixi, perfectio legis est, ex operibus legis iustificari se dicebant, id est per sabbatum, neomenias, circumcisionem et cetera, inmemores scripturae dicentis quia iustus ex fide vivit. iustitia autem legis idcirco dicitur, quia iusto iudicio dei haec Iudaeis data sunt propter duritiam cordis illorum, ut si mustelam forte quis mortuam calcasset aut tetigisset {aliqua morticina} aut si sorex in vas ruisset, inmundi dicerentur (inmundum diceretur). quod {magna} cum sollicitudine observantes ex quacumque causa incurrebant, ut inmundi essent. si autem sanguis mustelae

α in domo esset, non tam levis macula diceretur.

β pavimentum maculasset, non levi cura expiandum erat,

{1a. et ut a cibis melioribus abstineretur. sabbatum vero et circumcisio propriam habuerunt iustitiam tempore suo, quia in figura data sunt.} 2. hoc dominus per Iezechihel (Ezechiel) profetam ostendit {inter cetera} dicens: propterea dedi illis praecepta non bona, quia erant inreverentes et infidi. {2a. in adventu autem Christi, quia salutare donum erat daturus, per Hieremiam praedicat dicens: dabo illis testamentum novum, non quale dedi patribus illorum. hoc testamentum legem vocat, in quam non pervenerunt, sicut supra memoravi.} 3. nam cum gentibus quae crediderant hanc sarcinam observationis Iudaei credentes vellent inponere, tunc apostolus Petrus ait: quid inponitis iugum super cervicem fratrum, quod neque patres nostri neque nos potuimus portare (portare potuerunt)? a tempore enim Christi indulgentia data est promissa in lege;

---

5 Hab. 2, 4 **7sqq.** *cf.* Lev. 11, 29 **18** Ezech. 20, 25 **21** Ier. 31, 31sq. **26** Act. 15, 10

---

9 in vas ruisset] ianuas rosisset Φ *V* **10** quod] quo *S* I^1 V^1, que I^2 *X* **14** diceretur] dicetur *S* V^1, uideretur *I X* **17** hyezechiel *V*, iezechiel *S K*, ezechihel *I*, -iel *X* **26** apostolus] apostolorum princeps *I X* **27** supra *K V*

9, 32. Quare? quia non ex fide, sed quasi ex operibus. 1. spernentes enim fidem, quae, sicut dixi, perfectio legis est, ex operibus legis iustificari se dicebant, hoc est per sabbatum, neomenias, circumcisionem et alia, inmemores scripturae dicentis quia iustus ex fide vivit. iustitia autem legis idcirco dicitur, quia iusto iudicio dei haec Iudaeis data sunt propter duritiam cordis illorum, ut si mustelam forte quis mortuam calcasset aut tetigisset aliqua morticina, aut si sorex in vas ruisset, inmundum diceretur. quod magna cum sollicitudine observantes ex quacumque causa incurrebant, ut inmundi essent. si autem sanguis mustelae pavimentum maculasset, non levi cura expiandum erat, 1a. et ut ab escis melioribus abstineretur. sabbatum vero et circumcisio propriam habuerunt iustitiam tempore suo, quia in figura data sunt. 2. hoc dominus per Ezechiel profetam ostendit inter cetera dicens: propterea dedi illis praecepta non bona, erant enim inreverentes et infidi. 2a. in adventu autem Christi, quia salutare donum erat daturus, per Hieremiam praedicat dicens: dabo illis testamentum novum, non quale dedi patribus illorum. hoc testamentum legem vocat, in quam non pervenerunt, sicut supra memoravi. 3. nam cum gentibus quae crediderant hanc sarcinam observationis Iudaei credentes vellent inponere, tunc apostolus Petrus ait: quid inponitis iugum super cervicem fratrum, quod neque nos neque patres nostri potuerunt portare? a tempore enim Christi indulgentia data est promissa in lege; ait enim Esaias profeta: veniet ex Sion, qui eripiat et avertat inpietatem

---

5 Hab. 2, 4 **7sqq.** Lev. 11, 29 **16** Ezech. 20, 25 **19** Ier. 31, 31sq. **24** Act. 15, 10 **28** Is. 59, 20; 27, 9

---

2 operibus legis *W* **3** hoc] id *C* **8sq.** aliquid morticinum *WA* **9** surex *MC*, sorix *FGOD* **13** escis] cibis *C* abstinerentur *MWAC* **15** data] dicta *W* ezechielem *Y* **17** erant enim] quia erant *C* **20** illorum] eorum *D* **24** supra *C* **26** portare potuerunt *C* **28** ex] ab *DC*

ait enim Esaias profeta: veniet ex Sion, qui eripiat et avertat impietatem ab Iacob. et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum. hoc est novum testamentum promissum a deo in Christo.

9, 33. Offenderunt ⌊enim⌋ in lapidem offensionis, sicut scriptum est: ecce ponam in Sion lapidem offensionis et petram scandali, et qui crediderit in illum non confundetur. 1. hoc in Esaia ⌊profeta⌋ habetur. multorum relatione conpertum est

α in lapide et petra Christum significatum esse.

β in petra vel lapide Christum esse significatum.

Danihel enim profeta lapidem hunc dicit, qui abscisus a monte sine manibus percussit et conminuit omnia regna et replevit omnem terram; quod evidenter de Christo dictum est. 2. {et} in lege petra, de qua fluxerunt aquae, Christus est appellatus: {bibebant de spiritali sequenti petra.} petra autem, inquit, erat Christus. et Petrus apostolus inter cetera ad Iudaeos ait: hic est lapis, qui reprobatus est a vobis aedificantibus. offensio ergo posita in Sion Christus est, Sion vero

α Hierusalem aut templum dei accipitur. in quem, dum corpus respiciunt, non credentes offenderunt.

β altitudo est sive civitas ipsa Hierusalem, quae propter notitiam dei non inmerito excelsa dicta est, in qua salvator a deo patre suo positus praedicator offensio factus est Iudaeis, dum se filium dei praedicat, natus de spiritu sancto ex muliere.

per corpus enim (autem) eius scandalum passi sunt et dice-

---

1 Is. 59, 20; 27, 9 **5** Is. 8, 14 **6** Is. 28, 16 **12sqq.** *cf.* Dan. **2**, 34sq. **16** I Cor. 10, 4 **18** Act. 4, 11

---

2 impietates *IX* **4** est in *V* **6** pono *KV* **8** illum] illo Φ *V*

ex Iacob. et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum. hoc est novum testamentum promissum a deo in Christo.

9, 33. Offenderunt in lapidem offensionis, sicut scriptum est: ecce ponam in Sion lapidem offensionis et petram scandali, et qui crediderit in illum non confundetur. 1. hoc in Esaia habetur. multorum relatione conpertum est in petra vel lapide Christum esse significatum. Danihel enim profeta lapidem hunc dicit, qui abscisus a monte sine manibus percussit et conminuit omnia regna et replevit omnem terram; quod evidenter de Christo dictum est. 2. et in lege petra, de qua fluxerunt aquae, Christus est appellatus ⌜ipso apostolo testante: bibebant de spiritali sequenti petra⌝. petra autem, inquit, erat Christus. et Petrus apostolus inter cetera ad Iudaeos ait: hic est lapis, qui reprobatus est a vobis aedificantibus. offensio ergo posita in Sion Christus est, Sion vero altitudo est sive civitas ipsa Hierusalem, quae propter notitiam dei non inmerito excelsa dicta est, in qua salvator a deo patre suo positus praedicator offensio factus est Iudaeis, dum dei filium se praedicat, natus de spiritu sancto ex muliere. per corpus autem eius scandalum passi sunt et dicebant: nonne mater et fratres eius apud nos sunt? quomodo ergo dicit hic, quia de caelo

---

4 Is. 8, 14 **5** Is. 28, 16 **9sqq.** *cf.* Dan. 2, 34sq. **14** I Cor. 10, 4 **16** Act. 4, 11 **23** Ioh. 6, 42; *cf.* Matth. 13, 55sq.

---

3 a deo promissum *C* **4** offensionis] offensionis et petram scandali *WA* **5** pono *OYDWC* **6** et *alt.*] et omnis *WA* credit *A* **7** illum] eum *WA* confundetur] erubescet *A* **9** danielo *W* **9sq.** profeta—abscisus] propheta testante ita lapis abscisus *WA* **10** a] de *W* **13sq.** ipso—sequenti (consequente eos *W*) petra *WA* **15** erat inquit *FGMO* inquit *om. D* **21** se filium dei *C* **22** sancto et G^2 ex muliere] ex uirgine *A*, *om. W* corpus] corpus ex uirgine *W* **23** dicebant enim *WA* mater eius *WA*

bant: nonne mater ⌊eius⌋ et fratres eius apud nos sunt? quomodo ergo hic dicit, quia de caelo descendi? 3. nolebant enim verba gestis conparare, ut perinde agnoscerent non absurdum esse, quod dicebat de caelo se descendisse, quasi corpus operaretur et non deus latens, operibus tamen se prodens in corpore. petra ergo haec scandalum est Iudaeis et offensio. quae petra sine dubio corpus intellegitur salvatoris. haec excisa sine manibus, {propterea} quia sine viro de sancto spiritu facta de virgine est.

10, 1. Fratres, voluntas quidem cordis mei et obsecratio ad deum pro illis in salutem. **2.** testimonium enim perhibeo illis, quod aemulationem dei habent, sed non secundum agnitionem. quoniam a lege eos vult auferre, quia velamen est Iudaeis, ne quo hoc odio Iudaismi facere videretur, ostendit affectum suum circa illos et legi dat multum. sed docet tempus iam servandae legis non esse ac per hoc providere se illis velle testatur, si modo audiant illum ac probent non esse suum inimicum, quando et testimonium illis perhibet (perhibet illis) nobilitatis et traditionis paternae.

10, 3. Ignorantes enim dei iustitiam et suam quaerentes constituere, iustitiae dei non sunt subiecti. per ignorantiam dicit non illos credidisse in Christum, aemulationem quidem dei habentes, sed voluntatem et consilium eius nescientes contra deum agebant, quem se defendere testabantur. de his dicit, qui non malivolentia et invidia, sed errore Christum non recipiunt (receperunt). quibus et Petrus apostolus dicit: scio, fratres, quia per igno-

---

1 Ioh. 6, 42; *cf.* Matth. 13, 55sq. **14** *cf.* II Cor. 3, 15 **28** Act. 3, 17

---

1 eius *alt. om. IX* **4** se *om. SIX* **6** ergo] autem *K* **11** deum fit Φ *V* **13** agnitionem] scientiam Φ *V* **14** ne quo] ne quod *V*, nec ob *SIX* **17** se *om.* Φ *V* **22** constituere] statuere Φ *V* **23** dicit *om.* Φ *V* **24** uoluntatem eius *K* **25** se *om. S*

descendi? 3. nolebant enim verba gestis conparare, ut perinde agnoscerent non esse absurdum, quod dicebat de caelo se descendisse, quasi corpus operaretur et non deus latens, operibus tamen se prodens in corpore. petra ergo haec scandalum est Iudaeis et offensio. quae petra sine dubio caro intellegitur salvatoris. haec excisa sine manibus, propterea quia sine viro de sancto spiritu facta de virgine est.

10, 1. Fratres, voluntas quidem cordis mei et obsecratio ad deum pro illis in salutem. **2.** testimonium enim perhibeo illis, quod aemulationem dei habent, sed non secundum agnitionem. quoniam a lege ⟨eos⟩ vult auferre, quia velamen est Iudaeis, ne ⌈quo⌉ hoc odio Iudaismi facere videretur, ostendit affectum suum circa illos et legi dat multum. sed docet iam tempus servandae legis non esse ac per hoc providere se illis velle testatur, si modo audiant illum ac probent non esse suum inimicum, quando et testimonium perhibet illis nobilitatis et traditionis paternae.

10, 3. Ignorantes enim dei iustitiam et suam quaerentes constituere, iustitiae dei non sunt subiecti. per ignorantiam dicit non illos credidisse in Christum, aemulationem quidem dei habentes, sed voluntatem et consilium eius nescientes contra deum agebant, quem se defen-

---

12 *cf.* II Cor. 3, 15

---

2 absurdum esse *C* **2sq.** se de caelo *YW* **3** se *om. MB*¹ **4** latens *om. FGMBOYW* **6** caro] corpus *C* **9** obsecratio] obsecratio fit *DGA*, o. est *Y* ad] apud *WA* pro illis ad deum *FGMBOY* **10** quod] quoniam *FGMBOY* **11** agnitionem] scientiam *WA* quoniam] quod *W* **12** eos *om. codd.* auferre] auferre credentes *DC*, auferre iudeos *YWA* Iudaeis] eis *WA* quo *C* **13** hoc odio] quod odium *WA* **13 sq.** affectum suum circa illos ostendit *WA* **14** iam] etiam *D* tempus iam *C* **19** enim] autem *A* suam iustitiam *WA* **20** constituere] statuere *FGMBOYDW*

rantiam gessistis hoc malum sicut et principes vestri. ignorantes enim hunc esse Christum, quem promiserat deus, alterum expectandum dicebant, huic iustitias suas quas ex lege habebant anteponentes, qui est dei iustitia in fide. iustitia enim ipse est, quia quod promiserat deus in ipso inplevit.

10, 4. Finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti. hoc est (dicit), {quia} perfectionem legis habet, qui credit in Christo (Christum). cum enim nullus iustificaretur ex lege, quia nemo implebat legem, {nisi qui speraret in promisso Christo} fides posita est, quae crederet perfectionem legis, ut omnibus praetermissis fides satisfaceret pro tota lege {et profetis}.

10, 5. Moyses enim scripsit iustitiam quae ex lege est, quia qui fecerit ea homo, vivet in eis. hoc dicit, quia iustitia legis Moysi reos illos non faciebat ad tempus, si servaretur, id est vivebant faciendo legem; debitores enim erant. hoc dictum est in Numeris et in Levitico.

10, 6. Quae autem ex fide est iustitia, sic dicit: ne dixeris in corde tuo: quis ascendit in caelum? {hoc in Deuteronomio dictum est, quod hic interpretatur in Christo dicens:}

Hoc est Christum deducere.

10, 7. aut quis descendit in abyssum? id est Christum ex mortuis reducere. 1. {hoc proprium apostoli est. itaque} iustitiam hanc dicit esse fidei, si non dubitetur de spe {dei} quae in Christo est, {ne diffidens dicat: quis potuit

---

20 Deut. 30, 12

---

3 iustias *S* **4** suas] has *V*, *om.* Φ deus *SKI*^{1}*V* **5sq.** in ipso] in seipso *IX* **6** compleuit *IX* **11** crederet et *SIX* **12** perfectionem] -one *SIXV*, profectione *K* **15** quia qui] que cum *IX* fecerit in *K* ea *om. SIX* **19** iustitia *om.* Φ *V*

dere testabantur. de his dicit, qui non malivolentia invidiae, sed errore Christum non receperunt. quibus et Petrus apostolus dicit: scio, fratres, quia per ignorantiam gessistis hoc malum sicut et principes vestri. ignorantes enim hunc esse Christum, quem promiserat deus, alterum expectandum dicebant, huic iustitias suas quas ex lege habebant anteponentes, qui est dei iustitia in fide. ⌈iustitia enim ipse est,⌉ quia quod promiserat ⌈deus⌉ in ipso inplevit.

10, 4. Finis enim legis Christus ad iustitiam omni credenti. hoc dicit, quia perfectionem legis habet, qui credit in Christum. cum enim nullus iustificaretur ex lege, quia nemo inplebat legem, nisi qui speraret in Christo promisso, fides posita est, quae crederet perfectionem legis, ut omnibus praetermissis fides satisfaceret pro tota lege et profetis.

10, 5. Moyses enim scripsit iustitiam quae ex lege est, quia qui fecerit ea homo, vivet in eis. hoc dicit, quia iustitia legis Moysi reos illos non faciebat ad tempus, si servaretur, id est vivebant faciendo legem; debitores enim erant. hoc dictum est in Numeris et in Levitico.

10, 6. Quae autem ex fide est iustitia, sic dicit: ne dixeris in corde tuo: quis ascendit in caelum? hoc in Deuteronomio dictum est, quod hic interpretatur in Christo dicens:

Hoc est Christum deducere. **10, 7.** aut quis descendit in abyssum? id est Christum ex mortuis

---

3 Act. 3, 17 **22** Deut. 30, 12

---

1 qui] quia *A* invidiae] et inuidia *DA* **3** quia] quoniam *A*, quod *W* **7 sq.** iustitia—est *ODA* **8** deus *ODA* **10** perfectionis legem *FGMBW* **12 sq.** promisso christo *C* **13** perfectionem] pro perfectione FG^1MBW **14** fide *YA* **16** scribit *W* **16 sq.** scripsit quoniam (quia *W*) iustitiam (-a *WA*) ... qui fecerit homo *FGMBOYWA (Vulg.)* **17** faceret eam *A* uiuit (-et *A*) in ea *WA* **26** id] hoc *FGMBOYDW* ex] de *WA*

ascendere in caelum?} quia ideo passus est, ut expoliatis infernis (inferis) {virtute patris} devicta morte resurgens cum animabus ereptis in caelum ascenderet. omnis enim quicumque viso salvatore apud inferos speravit de illo salutem, liberatus est, Petro apostolo hoc testante; dicit enim quia et mortuis praedicatus est. 2. qui de his ergo in corde suo non dubitat, iustificatus est ex fide; ex lege autem iustificari timor facit. timet enim legem, quia videt poenam illam inferre peccantibus. ideo non magna iustitia legis est nec meritum conlocat apud deum, sed ad praesens; fides autem quia incredulis stultitia est, mercedem habet apud deum, de quo quod non videtur speratur.

10, 8. Sed quid dicit scriptura? prope est verbum in ore tuo et in corde tuo. 1. hoc scriptum est in Deuteronomio, quia non est longe ab animo nostro vel ore quod nobis dicitur, ut credamus. quamvis enim oculis non videatur, a natura tamen animorum et lege naturae (loquendi ratione) non discordat quod credimus. in ipsa enim natura inserta sunt velut semina, quae auditu et voluntate exculta fructificant testimonium creatoris.

Hoc est verbum fidei quod praedicatur. 2. nullum opus dicit {legis}, sed solam fidem dandam in causa Christi.

10, 9. Quia si confitearis in ore tuo dominum Iesum et credideris in corde tuo, quod deus illum excitavit a mortuis, salvus eris. **10.** corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. quae (quaeque) superius locutus est, hic illa manifestavit, hanc esse regulam fidei, credere {dominum esse

---

6 I Petr. 4, 6 **13** Deut. 30, 14

---

3 ascenderit SKV^1 **15** deutronomio IX **19** exculta] ex cultura ΦV **21** praedicamus ΦV

reducere. 1. hoc proprium apostoli est. itaque iustitiam hanc dicit esse fidei, si non dubitetur de spe dei quae in Christo est, ne diffidens dicat: quis potuit ascendere in caelum? quia ideo passus est, ut expoliatis inferis virtute patris devicta morte resurgens cum animabus ereptis in caelum ascenderet. omnis enim qui⌈cumque⌉ viso salvatore apud inferos speravit de illo salutem, liberatus est, Petro apostolo hoc testante; dicit enim quia et mortuis praedicatus est. 2. qui de his ergo in corde suo non dubitat, iustificatur ex fide; ex lege autem iustificari timor facit. timet enim legem, quia videt poenam illam inferre peccantibus. ideo non magna iustitia legis est nec meritum conlocat apud deum ⌈, sed ad praesens⌉; fides autem, quia incredulis stultitia est, mercedem habet apud deum, de quo quod non videtur speratur.

10, 8. Sed quid dicit scriptura? prope est verbum in ore tuo et in corde tuo. 1. hoc scriptum est in Deuteronomio, quia non est longe ab animo nostro vel natura quod nobis dicitur, ut credamus. quamvis enim oculis non videatur, a natura tamen animorum et loquendi ratione non discordat quod credimus. in ipsa enim natura inserta sunt velut semina, quae auditu et voluntate exculta fructificant testimonium creatoris.

Hoc est verbum fidei quod praedicatur. 2. nullum opus legis dicit, sed solam fidem dandam in causa Christi.

10, 9. Quia si confitearis in ore tuo dominum Iesum et credideris in corde tuo, quod deus illum

---

8 I Petr. 4, 6 **15** Deut. 30, 14

---

2 dicit hanc *FWA* **6** enim *om. FGMBYWA* quicumque *C* **7** liberatus est *om. FGMBW* **8** adtestante *W* et *om. FG¹MBO* **9** iustificatur] iustificatus est *C* **11** illam (eam *WA*) poenam *WAC* **12 sq.** sed ad praesens *YDA* **16 sq.** hoc–Deuteronomio] deuteronomio scriptum est *WA* **18** natura] ore *DAC* **21 sq.** fructificant] significant *WA* **23** praedicamus *YDWAC* **25** ore] corde F^1W_r in ore tuo *om. C*

Iesum} et non erubescere confiteri (profiteri), {quia deus illum ex mortuis reducens deduxit in caelum cum corpore, unde venerat incarnandus,} ne incurrat sententiam evangelicam dicentem: multi, inquit, ex principibus crediderunt in Iesum, sed palam non confitebantur (profitebantur) propter Iudaeos; maluerunt enim gloriam hominum magis quam {gloriam} dei.

10, 11. Dicit enim scriptura {per Esaiam}: omnis qui crediderit in eum, non confundetur. cum examen coeperit fieri omnium rerum in die iudicii et omnia falsa commenta vel dogmata in confusionem deduci, tunc in Christum credentes tripudiabunt, videntes omnibus manifestari, quia quod crediderunt verum est {et prudens quod putabatur stultum}. aspicient enim inter ceteros se solos gloriosos et prudentes, qui aestimati fuerant contemptibiles et stulti. illic est enim vera probatio, ubi ⌊et⌋ remuneratio et condemnatio.

10, 12. Non est enim distantia Iudaei et Graeci. 1. generaliter omnes aut confundi propter diffidentiam dicit aut sublimari causa credulitatis, quia sine Christo apud deum nulla salus est, immo poena est {aut mors}. nec enim Iudaeos conmendare poterit praerogativa patrum aut legislatio, qui meritum et promissionem patrum non receperunt. gentes autem nullum habent testimonium, quo vel secundum carnem conmendentur, nisi credant in Christo (Christum).

---

4 Ioh. 12, 42sq. 8 Is. 28, 16

---

11 commenta] documenta *K* vel dogmata *om. K* 15 qui] quia *SIX*

excitavit a mortuis, salvus eris. **10.** corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem. quaecumque superius locutus est, hic illa manifestavit, hanc esse regulam fidei, credere dominum esse Iesum et non erubescere profiteri, quia deus illum reducens ex mortuis deduxit in caelum cum corpore, unde venerat incarnandus, ne incurrat evangelicam sententiam: multi, inquit, ex principibus crediderunt in Iesum, sed palam non profitebantur propter Iudaeos; maluerunt enim gloriam hominum magis quam gloriam dei.

10, 11. Dicit enim scriptura ⌜per Esaiam⌝: omnis qui crediderit in eum, non confundetur. cum enim examen coeperit fieri omnium rerum in die iudicii et omnia falsa commenta vel dogmata in confusionem deduci, tunc tripudiabunt credentes in Christum, videntes omnibus manifestari, quia verum est quod crediderunt, et prudens quod stultum putabatur. aspicient enim inter ceteros se solos gloriosos et prudentes, qui aestimati fuerunt contemptibiles et insensati. illic est enim vera probatio, ubi remuneratio et condemnatio.

10, 12. Non est enim distantia Iudaei et Graeci. 1. generaliter omnes aut confundi propter diffidentiam dicit aut sublimari causa credulitatis, quia sine Christo apud deum nulla salus est, immo poena aut mors est. nec enim Iudaeos conmendare poterit praerogativa patrum aut legislatio, qui

---

7 Ioh. 12, 42sq. **11** Is. 28, 16

---

1 excitavit] suscitauit *WA*, exsuscitauit *FGMBOD* **2sq.** in salute *C* **3** quaeque *FGMBOD* illa] illis *D* **5** ex mortuis reducens *C* **6sq.** ne incurrat] nec horreat $FG^{1}MBO$ **7** sententiam euangelicam *C* *post* sententiam: dicentem *add.* *DC*, quae ait *add.* *W* inquit] etiam *WA* **11** per Esaiam *AC* **12** credit in illum *FGOYWAC* confundetur] erubescit *WA* enim *om.* *C* **13** fieri *om.* *WA* **15** in christum credentes tripudiabunt *C* **16** quod crediderunt uerum est *C* **17** putabatur stultum *C* aspicientes *FGMBOY* **18** fuerunt] fuerant *C*, sunt *W* **19** insensati] stulti *C*

Nam idem dominus omnium, dives in omnibus, qui invocant illum. 2. manifestum est ad omnes hoc pertinere, sive Iudaeos sive Graecos {quia sine invocatione domini Christi nemo vivit apud deum}. cum ergo omnium dominus sit, consentiente et Petro apostolo et dicente: hic est, inquit, omnium dominus, dives tamen non est, nisi in his, qui invocant illum, quia ipsi accipient remunerationem. perfidis vero non est dives, quia participes non sunt bonorum eius; neque enim accipient quod daturum illum non crediderunt. 3. et tamen non dixit deum divitem credentibus, sed invocantibus illum, ut postquam credidit, ⌊eius⌋ non desinat animus id postulare, quod a domino semper doctus est postulandum, quia in evangelio Lucae dicit propter adversarium, quia subtilis et versutus est, semper orandum esse. credentibus autem sola datur remissio peccatorum. sequitur autem, ut precibus deditus liberetur a malo et possit consequi, quod promisit deus toto corde vigilantibus.

10, 13. Omnis enim quicumque invocaverit nomen domini salvus erit. {in Michea dictum est.} ipse deus, qui visus est Moysi dicit: nomen mihi dominus est. hic est filius dei, qui ideo et angelus et deus esse dictus est, ut non ipse esse, a quo sunt omnia, putaretur, sed hic esse, per quem sunt omnia, ut ad id pertineat, quia deus dictus est, quod unum sunt pater et filius, angelus autem ad hoc, quia nuntius promissae salutis est missus a patre. et missus ideo dicitur, ut non ipse pater esse credatur, sed ab eo genitus. ideo (ideoque) quicumque invocaverit nomen domini

---

5 Act. 10, 36 **13 sq.** *cf.* Luc. 18, 1 **16 sq.** *cf.* Matth. 6, 13 **18** Ioel 2, 32 **19** Mich. 6, 9? **20** Exod. 6, 3

---

1 omnibus] omnes *X* **11** postquam] quam *SKI*^{1}, quia *I*^{2}*X* credidit *om.* Φ **14** quia] qui *IX* subtilis] astutus *I*^{2}*X*

meritum et promissionem patrum non receperunt. gentes autem nullum habent testimonium, quo ⌜vel secundum carnem⌝ commendentur, nisi credant in Christum.

Nam idem dominus omnium, dives in omnibus, qui invocant illum. 2. manifestum est ad omnes hoc pertinere, sive Iudaeos sive Graecos, quia sine invocatione domini Christi nemo vivit apud deum. cum ergo omnium dominus sit, consentiente et Petro apostolo et dicente: hic est, inquit, dominus omnium, dives tamen non est nisi in his, qui invocant illum, quia ipsi recipient remunerationem. perfidis vero non est dives, quia participes non sunt bonorum eius; neque enim accipient quod daturum illum non crediderunt. 3. ⌜et tamen⌝ non dixit deum divitem credentibus, sed invocantibus illum, ut postquam credidit, non desinat animus id postulare, quod a domino semper doctus est postulandum, quia in evangelio Lucae dicit propter adversarium, quia subtilis et versutus est, semper orandum esse. credentibus autem sola datur remissio peccatorum. sequitur autem, ut precibus deditus liberetur a malo et possit consequi, quod promisit deus toto corde vigilantibus.

10, 13. Omnis enim quicumque invocaverit nomen domini salvus erit. in Michea dictum est. ipse enim deus, qui visus est Moysi ait: nomen mihi dominus est. hic est filius dei, qui ideo et angelus et deus esse dictus est, ut non ipse ⌜esse⌝, a quo sunt omnia, putaretur, sed hic esse, per quem sunt omnia, ut ad hoc pertineat, quia deus

---

8 Act. 10, 36 **16sq.** *cf.* Luc. 18, 1 **19sq.** *cf.* Matth. 6, 13 **21** Ioel 2, 32 **22** Mich. 6, 9? **23** Exod. 6, 3

2sq. uel (quod *A*) secundum carnem *DA* **4** nam idem] idem enim ipse *W*, nam id enim ipse idem *A* in omnes *WA* **7** uiuet *WA* **8** et *alt. om. MBYW* **9** omnium dominus *OYDWC* **10** accipient *WAC* remunerationem] remissionem *W* **13** et tamen *D* **16** Lucae] luca *C*, secundum lucam *WA* dicit] tenetur scriptum ita *WA* **17** esse] est *WA* **22** michia *W* **23** enim *om. C* ait] dicit *C* dominus] deus *MBO DWA* **25** esse *C* hic] hunc *WA* **26** hoc] id *C*

salvus erit. hoc sensu et Moyses locutus est: quicumque {ait} non audierit profetam illum, exterminabitur de plebe. si ipse est omnium dominus, ipse invocatur a servis. et quia verum est, adiecit:

10, 14. Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? 1. certe Christo (Christum) non credunt Iudaei ipsi, quem dixit dominum. hoc sequitur, quod supra dixi, quia prius credendum est, ut sit fiducia postulandi.

Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? 2. apertum est non posse credi in illum (illi), cui oboedientia (obaudientia) denegatur.

Quomodo autem audient sine praedicante? 3. nec hoc obscurum est, quia qui praedicanti resistit, auctorem eius non recipit.

10, 15. Aut quomodo praedicabunt, nisi mittantur? 1. neque istud recipit quaestionem, quia non erunt veri apostoli, nisi a Christo mittantur, nec poterunt praedicare sine auctore; nulla enim his signa virtutum perhibent testimonium.

Sicut scriptum est: quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona! 2. {hoc profeta dicit Naum.} pedes dicendo adventum significat apostolorum circumeuntium mundum et regnum dei adventare praedicantium. adventus enim ipsorum inluminabat homines viam ostendens, qua itur in pace ad deum, quam primum Iohannes baptista venerat praedicare (praeparare). haec pax

---

1 Deut. 18, 19 **19** Nahum 1, 15; *cf.* Is. 52, 7

---

6 credunt] crediderunt *K* **7** ipse Φ **13** obscurum] absurdum Φ quia *om. SK* **24** deum] dominum *SIX*

dictus est, quod unum sunt pater et filius, angelus autem ad hoc, quia nuntius promissae salutis est missus a patre. et missus ideo dicitur, ut non ipse pater esse credatur, sed ab eo genitus. ideoque quicumque invocaverit nomen domini salvus erit. hoc sensu et Moyses locutus est: quicumque, ait, non audierit profetam illum, exterminabitur de plebe. si ipse est omnium dominus, ipse invocatur a servis, et quia verum est, adiecit:

10, 14. Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? 1. certe Christum non credunt Iudaei ipsi, quem dixit dominum. hoc sequitur, quod supra dixi, quia prius credendum est, ut sit fiducia postulandi.

Aut quomodo credent ei, quem non audierunt? 2. apertum est non posse credi illi, cui obaudientia denegatur.

Quomodo autem audient sine praedicante? 3. nec hoc obscurum est, quia qui praedicanti resistit, auctorem eius non recipit.

10, 15. Aut quomodo praedicabunt, nisi mittantur? 1. neque istud recipit quaestionem, quia non erunt veri apostoli, nisi a Christo mittantur, nec poterunt praedicare sine auctore; nulla enim his signa virtutum perhibent testimonium.

Sicut scriptum est: quam speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona! 2. hoc profeta dicit Naum. pedes dicendo adventum significat apostolorum circumeuntium mundum et regnum dei adventare praedicantium. adventus enim ipsorum inluminabat homines

---

6 Deut. 18, 19 **23** Nahum 1, 15; *cf.* Is. 52, 7

---

1 quod] quia *WA* **7** de plebe *om. FG*¹*MBOYW* si—omnium] ipse ergo *A* est] ergo *W* dominus omnium *FG* **10** certe *om. FGMBOY* christo *DC* **19** erint *W* **23 sq.** evangelizantium pacem *om. FG*¹*MBOYD* **25** nahum *W* pedes autem *WA*

est, ad quam festinant credentes in Christo (Christum). denique sanctus Simeon, quia in mundo erat discordia (discordia est), laetus in ortu salvatoris: nunc, ait, domine, dimitte (dimittis) servum tuum in pace, quia regnum dei pax est; omni enim amputata discordia omnes uni deo genu flectent. denique Hierusalem superior civitas pacis interpretatur, quae est mater nostra.

10, 16. Sed non omnes obaudiunt evangelio. 1. verum est, quia quamvis inlustretur mundus splendore disciplinae dominicae, sunt tamen qui repugnant (repugnent) et {qui} lumen tenebras vocant. horum enim sic errore acies obtunsa est mentis, ut nec veri luminis recipiant splendorem. quos accusat evangelium dicens: ⌊et⌋ lux in tenebris lucet et tenebrae eam non conprehenderunt.

Esaias enim dicit: domine, quis credit (credidit) auditui nostro? 2. hoc est: quis credit quae audivimus abs te et loquimur? firmavit exemplo profetico Iudaeos esse contradictores evangelicae veritatis — lex enim Iudaeos increpat —, quia sicut fuit apud veteres, ita et nunc est. hunc enim numerum tangit, qui fidem non recipit.

10, 17. Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum. manifestum est, quia nisi dicatur aliquid, nec audiri potest nec credi.

10, 18. Sed dico: numquid non audierunt? 1. hoc est: audierunt et credere noluerunt. quamvis enim

---

3 Luc. 2, 29 **4** *cf.* Rom. 14, 17 **7** Gal. 4, 26 **13** Ioh. 1, 5 **15** Is. 53, 1

---

2 symeon Φ **5sq.** flectent] flectant SKI^1, -unt I^2 **9sq.** splendore disciplinae dominicae] speciosi oris doctrinae domesticae SKI^1, speciosiori lumine doctrinae domesticae I^2X **12** splendorem] speculatorem SKI^1, speculationem I^2X **15sq.** credidit βSIX **16** credidit SIX **17** abs] de IX, *om.* SK **18** euangelii Φ **22** uerbum christi *K*

viam ostendens, qua itur in pace ad deum, quam primus Iohannes baptista venerat praeparare. haec pax est, ad quam festinant credentes in Christum. denique sanctus Simeon, quia in mundo discordia est, laetus in ortu salvatoris: nunc, ait, dimitte, domine, servum tuum in pace, quia regnum dei pax est; omni enim amputata discordia omnes uni deo genu flectent. denique Hierusalem superior civitas pacis interpretatur, quae est mater nostra.

10, 16. Sed non omnes obaudiunt evangelio. 1. verum est, quia quamvis inlustretur mundus splendore disciplinae ⌈dominicae⌉, sunt tamen qui repugnent, qui lumen tenebras vocant. horum enim ita acies obtunsa est mentis, ut nec veri luminis recipiant splendorem. quos accusat evangelium ⌈dicens⌉: lux in tenebris lucet et tenebrae eam non comprehenderunt.

Esaias enim dicit: domine, quis credidit auditui nostro? 2. hoc est: quis credidit quae audivimus abs te et loquimur? firmavit exemplo profetico Iudaeos esse contradictores evangelicae veritatis — lex enim Iudaeos increpat —, quia sicut fuit apud veteres, ita et nunc est. hunc enim numerum tangit, qui fidem non recipit.

10, 17. Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum. manifestum est, quia nisi dicatur aliquid, nec audiri potest nec credi.

10, 18. Sed dico: numquid non audierunt? 1. hoc est: audierunt et credere noluerunt. quamvis enim fides

---

5 Luc. 2, 29 6 *cf.* Rom. 14, 17 8 Gal. 4, 26 14 Ioh. 1, 5 16 Is. 53, 1

---

1 in pace] in pacem *MC*, ad pacem *W* 2 Iohannes—venerat] iohannis euangelista commemorat *W* 3 in christum credentes *W* 5 dimittis *FG* domine dimittis *C* seruum tuum domine *WA* 9 obaudiunt] obaudierunt *AW*^{2}, oboedierunt *W*^{1} 10 quia *om.* *FG*^{1}*MBO* 11 dominicae *AC* 12 enim *om.* *YDWA* 13 recipiat *C* 14 dicens *DC* 16 enim] autem *FGOD* 23 uerbum christi *FGMBODWA*

fides ex auditu sit, sunt tamen, qui audientes non credunt. audiunt enim et non intellegunt, quia malivolentia obcaecatum est cor illorum.

In omnem enim terram exiit sonus eorum et usque ad fines orbis terrae verba illorum. 2. usque adeo praedicationem dei ab his (a Iudaeis) auditam esse testatur, ut etiam inpletum orbem divina adnuntiatione pronuntiet,

α quia, ubi forte praesentia corporis defuit,

β ipsa enim fabrica mundi praedicat creatorem; quod enim psalmigrafus de creatura dixit, hoc apostolus de evangelistis, quia ubique audita est et pervenit in omnem locum praedicatio nominis Christi; ubi enim praesentia hominis praedicantis defuit,

sonus tamen et fama pervenit, sicut pervenerat opinio factarum virtutum in Aegypto ad omnes gentes, teste Raab meretrice. {si enim in omnem locum pervenit, non potuerunt non audire Iudaei apostolicam praedicationem,} ut nemo ex his excusatus sit a crimine diffidentiae.

10, 19. Sed dico: numquid Istrahel non cognovit? 1. hoc est: cognovit. ne, quia per supradicta testimonia genus Istrahel incredulitatis causa arguit, cum dolore de omnibus Istrahelitibus queri videretur, non negat Istrahel cognovisse et adsecutum esse, quod illi promissum fuerat in lege, sed eum, qui spiritu magis Istrahel est quam carne, quem et deus praescierat crediturum. omnes enim audierunt et non omnes crediderunt. ideo:

---

1 sq. *cf.* Matth. 13, 13; Marc. 4, 12 **4** Ps. 18, 5 **18 sq.** *cf.* Iosue 2, 9

---

1 ex auditu] auditus Φ credant *K I X* **4** enim *om.* Φ **18** superuenerat *K* **24** per *om.* Φ **26** israelitis *I X* uidetur Φ non *om.* Φ **28** qui in *I X* **28 sqq.** et—crediderunt *om. K*

ex auditu sit, sunt tamen qui audientes non credunt. audiunt enim et non intellegunt, quoniam malivolentia obcaecatum est cor illorum.

In omnem enim terram exiit sonus eorum et usque ad fines orbis terrae verba illorum. 2. usque adeo praedicationem dei a Iudaeis auditam esse testatur, ut etiam inpletum orbem divina adnuntiatione pronuntiet. sicut enim fabrica mundi praedicat creatorem iuxta verba David profetae, ita et evangelicus sermo pervenit in omnem locum; ubi enim praesentia hominis praedicantis defuit, sonus tamen et fama pervenit, sicut pervenerat opinio factarum virtutum in Aegypto ad omnes gentes, teste Raab meretrice. si ergo in omnem locum pervenit, non potuerunt non audire Iudaei apostolicam praedicationem, ut nemo ex his excusatus sit a crimine diffidentiae.

10, 19. Sed dico: numquid Istrahel non cognovit? 1. hoc est: cognovit. ne, quia per supra dicta testimonia genus Istrahel incredulitatis causa arguit, cum dolore de omnibus Istrahelitibus queri videretur, non negat Istrahel cognovisse et adsecutum esse, quod illi promissum fuerat in lege,

---

1 sq. *cf.* Matth. 13, 13; Marc. 4, 12 **4** Ps. 18, 5 **11 sq.** *cf.* Iosue 2, 9

---

2 quoniam] quia *C* malivolentia] malitia *Y* **3** illorum] eorum *WA* **4** *ante* in: et quidem *add. A* enim *om. FGW* eorum] illorum *FGO²YD* **5** usque ad] in *WA* orbis *om. FGMBOY* illorum] eorum *FGMBOY DWA* **7** sicut] ipsa *C* **8 sq.** iuxta—locum] quod enim psalmigraphus—Christi *C ex recens.* β **9** et *om. OWA* **12** aegyptum *MWAC* teste] testante *WA* ex meretrice *C* ergo] enim *C* **19** israhelitis *WA*

Primus Moyses dicit {in cantico Deuteronomii}: ego ad aemulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem in iram vos mittam. 2. indignantis verba sunt, propter quod {semper} diffidentes inventi sunt Iudaei, et omnibus malis unam adsignat generationem et causam. dum praesentes increpat, ibidem tangit magis futuros ad quos hoc pertinet. omnium enim horum una damnatio est, si permaneant (permanent) in diffidentia. aemulatio ergo illis nata est invidiae (invidentiae), dum vident gentem, quae prius, quia sine deo erat (fuit), sensu bruta erat, deum suum appellare, qui fuerat Iudaeorum, et donum illis promissum esse adsecutam, per quam zelum passi iracundia distenderentur, ut malitiae {et incredulitatis} suae mercedes exsolverent. nulla enim res sic consumit hominem nisi (sicut) zelus, quem ideo deus ultorem ponit (posuit) incredulitatis, quia grave peccatum est. nam semper in iram missi excruciantur, quando audiunt profetas et legem (legem et profetas) ad nos pertinere, qui Christum credimus.

10, 20. Esaias audet et dicit: palam factus sum non quaerentibus me, et inventus sum inter eos qui me non interrogabant. quoniam supra verbis Moysi abusus (usus) est de exclusione Iudaeorum, ad hoc {quoque} Esaiae profetae exemplum subdidit, ut de eius prosecutione apertius doceret deum expulsis Iudaeis ultro gentibus gratiam nuntiasse (obtulisse) ad obprobrium et necem Iudaeorum. {haec enim Esaias ex persona Christi testatur.}

---

1 Deut. 32, 21 19 Is. 65, 1

---

5 et *om. SIX* 12 esse] se *Φ* 13 malitiae credulitatis *K* 14 sic] sa *S*, ita *IX*

sed eum, qui spiritu magis Istrahel est quam carne, quem et deus praescierat crediturum. omnes enim audierunt et non omnes crediderunt. ⌜ideo:⌝

Primus Moyses dicit in cantico Deuteronomii: ego ad aemulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem in iram vos mittam. 2. indignantis verba sunt, propter quod semper diffidentes inventi sunt Iudaei, et omnibus malis unam adsignat generationem et causam. dum praesentes increpat, ibidem tangit magis futuros ad quos hoc pertinet. omnium enim horum una damnatio est, si permanent in diffidentia. aemulatio ergo illis nata est invidentiae, dum vident gentem, quae prius, quia sine deo fuit, sensu bruta erat, deum suum appellare, qui fuerat Iudaeorum, et donum illis promissum esse adsecutam, per quam zelum passi iracundia distenderentur, ut malitiae et incredulitatis suae mercedes exsolverent. nulla enim res sic consumit hominem sicut zelus, quem idcirco deus ultorem posuit incredulitatis, quia grave peccatum est. nam semper in iram missi ⌜ex⌝cruciantur, quando audiunt legem et profetas ad nos pertinere, qui in Christo credimus.

10, 20. Esaias audet et dicit: palam factus sum non quaerentibus me, et inventus sum inter eos qui me non interrogabant. quoniam supra verbis Moysi usus est de exclusione Iudaeorum, ad hoc ⌜quoque⌝ Esaiae profetae exemplum subdidit, ut de eius prosecutione apertius

---

5 Deut. 32, 21 **21** Is. 65, 1

---

2 et] sed *W A* **3** ideo *C* **4** in cantico Deuteronomii *om. D W A* **6** genti insipienti *W* mittam] inducam *A*, adducam *W* **7 sq.** in iudaeis inuenti sunt *W* **8** in iudaeis et *A* **11** illis ergo *W A* nata] data G^2 *C* **12** invidentiae] inuidiae *W A* **13** qui] qui prius *W A* **14** esse] se *F G M B O Y D W*, sed A^1 **17** sicut] nisi *F G O Y W A C* idcirco] ideo *C* **19** excruciantur *W A C* **20** in *om. C* christum *D A C* **21** eseias autem *F W A* palam factus] inuentus *W A* **22** et inventus sum] palam apparui *W A* **24** quoque *C*

10, 21. Ad Istrahel autem quid dicit? tota die expandi manus meas ad plebem non credentem. 1. hic Istrahel carnalis est, hoc est Abrahae filius (filii), sed non secundum fidem. nam Istrahel verus et spiritalis est, qui credendo videt deum. tota die 'semper' significat, semper enim correpti sunt. propterea increpantur non credituri, ut sciant quia ipsi sibi sunt causa perditionis. potest hoc et de salvatore accipi, qui in cruce extensis manibus interficientium eum peccatum arguit. causa enim illa clamitat sceleratum facinus Iudaeorum. {1 a. superius quod ausus sit dicere Esaias de his qui deo fuerant inimici, ostendit hos amicos futuros et eos qui Istrahelitae dicebantur, propter quod inobaudientes erant, ut inimicos abiciendos.}

11, 1. Dico igitur: numquid reppulit deus hereditatem suam? absit. 1. quia populum Istrahel incredulum ostendit, nunc, ne omnem Istrahel diffidentem dixisse putaretur,

α ⟨ostendit⟩, quoniam non reppulisse deum hereditatem suam dixerat, quam promiserat generi Abraham;	β ostendit non reppulisse deum hereditatem suam, quam praesciit, id est filios Abrahae, quos fideles sibi futuros scivit;

nec enim promitteret {eis regnum}, si sciret nullum ex his crediturum. {hereditas ergo domini iuxta legem filii sunt Abrahae, sed credentes.}

---

1 Is. 65, 2

---

2 ad plebem] ad populum *KIX*, a populo *S* post credentem *add.* et contradicentem Φ 4 uerus est *K* 14 numquid sic Φ 18 ⟨ostendit⟩ quoniam] *Bieler*, quando *Φ*, quaerendo *Bulhart*

doceret deum expulsis Iudaeis ultro gentibus gratiam obtulisse ad obprobrium et necem Iudaeorum. haec enim Esaias ex persona Christi testatur.

10, 21. Ad Istrahel autem quid dicit? tota die expandi manus meas ad plebem non credentem. 1. hic Istrahel carnalis est, hoc est Abrahae filii, sed non secundum fidem. nam Istrahel verus et spiritalis est, qui credendo videt deum. tota die 'semper' significat, semper enim correpti sunt. propterea increpantur non crediturі, ut sciant quia ipsi sibi sunt causa perditionis. potest istud et de salvatore intellegi, qui in cruce extensis manibus interficientium se peccatum arguit. causa enim illa clamitat sceleratum facinus Iudaeorum. 1a. superius quod ausus sit dicere Esaias de his qui deo fuerant inimici, ostendit hos amicos futuros et eos qui Istrahelitae dicebantur, propter quod inobaudientes erant, ut inimicos abiciendos.

11, 1. Dico igitur: numquid reppulit deus hereditatem suam? absit. 1. quia populum Istrahel incredulum ostendit, nunc, ne omnem Istrahel diffidentem dixisse putaretur, ostendit non reppulisse deum hereditatem suam, quam promisit generi Abrahae. nec enim promitteret eis ⌈regnum⌉, si sciret nullum ex his crediturum. ⌈hereditas ergo domini iuxta legem filii sunt Abrahae, sed credentes.⌉

---

4 Is. 65, 2

---

1 doceret] diceret *FGMBOYW* gratiam gentibus *WA* **5** plebem] populum *WA* *post* credentem: et contradicentem *add.* G^2DWA **7** et *om.* FG^1BOYWC **8** tota autem *WA* **9** correpti] corrupti *FGMB*D^1*YWA*, correcti D^2 **10** sibi ipsi *W* sunt sibi *Y* causa sunt *C* istud] hoc *C* **11** intellegi] accipi *C* se] eum *C* **13** quid *FGM OY*^{1}*DWA* **14** dei *C* **18** hereditatem] plebem *WA* **20** dominum *FGBOY* hereditatem] plebem *WA* **21sqq.** promisit—credentes] praesciit—sciuit *C* *ex recens.* β generi *om.* *FG* **22** regnum *A* his] eis *W* **22sq.** hereditas—credentes *A* **23** abraham *FG*

Nam et ego Istrahelita sum ex semine Abrahae, de tribu Beniamin. 2. exemplo suo docet partem Istrahel salvatam, quam praesciit deus salvandam, aut adhuc posse salvari, et partem Istrahel propter iugem diffidentiam perditioni deputatam.

11, 2. Non reppulit deus plebem suam, quam praesciit. hoc est quod dicit salvator: pater, quos dedisti mihi, custodivi, et nemo ex his perit (periit) nisi filius perditionis. ita et hi, quos praesciit deus credituros, nemo ex his a promissione repulsus est, quia sic factum est, sicut sciit (praesciit) deus futurum.

An nescitis in Helia quid dicit scriptura? quomodo postulat deum contra Istrahel? **3.** domine, profetas tuos occiderunt, altaria tua effoderunt et ego relictus sum solus et quaerunt animam meam. **4.** sed quid dicit illi responsum divinum? reliqui mihi septem milia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal. aperta sunt haec. ostendit {enim} non solum Heliam remansisse qui devotus deo non adoraverit idola, sed et multos, qui in fide dei permanserunt {sicut et ex Iudaeis non pauci crediderunt}. huic rei et historia congruit, quia multi per speluncas occultati sunt propter Achab regem Samariae et Zezabel uxorem eius, qui pseudoprofetis credentes dei profetas persequebantur et populum ad idolatriam cogebant (hortabantur).

11, 5. Sic igitur et in hoc tempore reliquiae secundum electionem gratiae salvae factae sunt. hoc est: ita, inquit, et nunc hi remanserunt in legis promis-

7 Ioh. 17, 12 **13** III Reg. 19, 10 **17** III Reg. 19, 18 **22sqq.** *cf.* III Reg. 18, 4

1 abraham *S* **2** de] e *S*, et *K* **8** periit β *K I X* **10** repulsus] apulsus *S*, pulsus *I X* **11** scit *S I X* **14** suffoderunt Φ **17sq.** incuruauerunt *K* **18sq.** ostendit enim β *I X*, ostendit etiam *K* **23** Zezabel] hiezabel *I X* **23sq.** qui—credentes] qui scribunt de profetis Φ **24** profetas] prophetiam *S K*, -a I^1, -ae $I^2 X$ **28** est *om.* Φ

Nam et ego Istrahelita sum ex semine Abrahae, de tribu Beniamin. 2. exemplo suo ostendit partem Istrahel salvatam, quam praesciit deus salvandam, aut adhuc posse salvari, et partem Istrahel propter iugem diffidentiam perditioni deputatam.

11, 2. Non reppulit deus plebem suam, quam praesciit. hoc est quod dicit salvator: pater, quos dedisti mihi, custodivi, et nemo ex his periit nisi filius perditionis. ita et hi, quos praesciit deus credituros, nemo ex his a promissione repulsus est, quia sic factum est, sicut praesciit deus futurum.

An nescitis in Helia quid dicit scriptura? quomodo postulat deum contra Istrahel? **3.** domine, profetas tuos occiderunt, altaria tua effoderunt et ego relictus sum solus et quaerunt animam meam. **4.** sed quid dicit illi responsum divinum? reliqui mihi septem milia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal. aperta sunt haec. ostendit enim non solum Heliam remansisse qui devotus deo non adoraverit idola, sed et multos, qui in fide dei permanserunt ⌈sicut et ex Iudaeis non pauci crediderunt⌉. huic rei et historia congruit, quia multi per speluncas occultati sunt propter Achab regem Samariae et Zezabel uxorem eius, qui pseudoprofetis credentes profetas dei persequebantur et populum ad idolatriam hortabantur.

11, 5. Sic igitur et in hoc tempore reliquiae

---

7 Ioh. 17, 12 **13** III Reg. 19, 10 **17** III Reg. 19, 18 **22sqq.** *cf.* III Reg. 18, 4

---

2 de *om.* *MWC* ostendit] docet *C* **3** Istrahel *om.* *A* **7** praesciuit *W* **8** his] eis *FW* **10** his] eis *W* **12** eliam *W* **13** postulat deum contra] interpellat deum aduersus *WA* **14sq.** effoderunt] demoliti sunt *WA* **15sq.** et *alt.*—meam *om.* *FG*[1]*MBOY* **16** illi dicit *MBOD* diuinum responsum *W* **18** genu *FGYDC* bahal *C* **19** deo] domino *W* **20** idolum *FGBO* **20sq.** sicut—crediderunt *C* **23** Zezabel] iezabel *WA* seudoprophetis *W* **24** dei prophetas *C* populos *A*

sione recedentibus multis, quos ante praesciit deus. qui enim susceperunt Christum quasi in lege promissum, hi in lege steterunt, qui enim non illum receperunt, a lege recesserunt. ideo credentes reliqui dicuntur, hoc est remanentes in lege.

11, 6. Si autem gratia, iam non ex operibus. 1. manifestum est, quia gratia donum dei est, non debita merces operibus, sed gratuita ratione misericordia interveniente concessa.

Alioquin gratia iam non est gratia. 2. verum est, quia si merces est, non est gratia; sed quia merces non est, sine dubio gratia est, quia veniam dare peccantibus non est aliud quam gratia, et his qui non requirunt, sed offertur illis ut credant. duplex ergo gratia est, quia hoc conpetit deo, qui abundat misericordia, ut et requirat quos gratis curet (curat).

11, 7. Quid ergo? quod quaerebat Istrahel, hoc non est adsecutus, electio autem consecuta est. Istrahelitae hi carnales sunt, qui ex operibus legis iustificari se putantes non sunt adepti, ut iusti essent per legem (fidem) apud deum, praeterea cum omnes rei sint per legem, quia maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus, quae scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. qui autem per fidem iustificari se crediderunt, consecuti sunt electionem, ut iustificati filii dei fierent memores scripturae dicentis quia iustus ex fide vivit, {id est} non ex lege.

Ceteri vero excaecati sunt, **8.** sicut scriptum est. {hoc subiectum in Esaia legitur.} dedit illis deus spiritum conpunctionis, oculos ut non videant et aures ut non audiant, usque in hodiernum diem.

---

20 Deut. 27, 26 **24** Hab. 2, 4 **26 sqq.** Deut. 29, 4; *cf.* Is. 6, 9

---

7 gratuita] gratia Φ **16** consecutus Φ electio autem] electionem consecuta *K* **19** sunt *SK* **21** ut *om.* Φ

secundum electionem gratiae salvae factae sunt. hoc est: ita, inquit, et nunc hi remanserunt in legis promissione recedentibus multis, quos ante praesciit deus. qui enim susceperunt Christum quasi in lege promissum, hi in lege steterunt, qui enim non illum receperunt, a lege recesserunt. ideo credentes reliqui dicuntur, hoc est remanentes in lege.

11, 6. Si autem gratia, iam non ex operibus. 1. manifestum est, quia gratia donum dei est, non debita merces operibus, sed gratuita ratione misericordia interveniente concessa.

Alioquin gratia iam non est gratia. 2. verum est, quia si merces est, non est gratia; sed quia merces non est, sine dubio gratia est, quia veniam peccantibus dare non est aliud quam gratia, et his qui non requirunt, sed offertur illis ut credant. duplex ergo gratia est, quia hoc conpetit deo, qui abundat misericordia, ut et requirat quos gratis curat.

11, 7. Quid ergo? quod quaerebat Istrahel, hoc non est adsecutus, electio autem consecuta est. Istrahelitae hi carnales sunt, qui ex operibus legis iustificari se putantes non sunt adepti, ut iusti essent per fidem apud deum, praeterea cum omnes rei sint per legem, quia maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus, quae scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. quamvis ut si manerent in omnibus scriptis, quod vix possibile est, non iustificarentur apud deum, quia iustus ex fide vivit. ille enim ad praesens iustus est, hic apud deum.

Ceteri vero excaecati sunt, 8. sicut scriptum

---

21 Deut. 27, 26 **25** Hab. 2, 4

---

6 reliquiae G^2YDA **8** dei donum A **11** est] fit WA **12** non est gratia sed quia *om.* FG^1MB **13** dare peccantibus C **15sq.** qui abundat] ut abundet D^2 **16** et *om.* WA **17** ergo est WA **18** adsecutus] consecutus WA **21** quia] quia scriptum est WA **22** omnis] est A **23** eam C **23** quamvis—**26** deum] qui autem—lege C *ex recens.* β ut] et A **26** *post* deum *add.* qui autem per fidem—lege D *ex recens.* β

9. et David dicit: fiat mensa eorum in laqueum et in captionem et in scandalum et in retributionem illis. **10.** obscurentur oculi eorum, ut non videant, et dorsum illorum in perpetuum incurva. 1. ideo mensam malorum devotat, quia illic solent decipi innocentes; dolo enim vocantur ad convivium, ut perimantur, quia sic et Amon (Ammon) {filius David} deceptus est, et malignus Olofernis per epulum sanctam Iudith putavit se posse decipere {et in mensa scelerati Herodis saevierunt maligni in caput Iohannis profetae}. unus sensus est duorum profetarum de huiusmodi hominibus, qui ab initio infidi et repugnantes inventi sunt {hostes bonorum}. sed aliqui illorum emendati sunt et correcti, licet tarde, quidam vero in pertinacia manentes severitatem sententiae non evaserunt in perpetuum curvati {1a. hoc est excaecati, ne de cetero possent veritatis viam aspicere, quam malivolentia aspernati fuerant declinantes ab ea, et ad salutis gratiam pervenire. qui enim cum intellexisset, credere noluit, id debet consequi quod vult, ne de cetero possit fidem recipere et salvari}. 2. exempla igitur supra dicta profetarum (profetarum supra dicta) duplicem continent sensum; duobus enim modis decreta sunt et scripta. duo etenim genera hominum hic continentur; unum est, quod malivolentiae suae causa excaecatur in sempiternum, ne salvetur; sunt enim pessimae voluntatis usque adeo, ut intellegentes dicant se nescire quod audiunt. denique dicebant de salvatore: quid est quod dicit? nescimus quid loquitur. quid eum auditis? daemonium habet et insanit. alia autem pars, quae vere Istrahel est, contradicebant (contradicebat) illis: haec verba non sunt daemonium habentis. numquid daemonium potest caecorum

1 Ps. 68, 23*sq.* **7** *cf.* II Reg. 13, 27sqq. **8sq.** *cf.* Iudith 12, 1 **9sq.** *cf.* Marc. 6, 28 **26** Ioh. 10, 20 **29** Ioh. 16, 18; 10, 21

4 in perpetuum] semper Φ **7** ammon β*IX* **8** olofernes *IX* **10** duorum] illorum *SIX*

est. ⌜hoc subiectum⌝ in Esaia legitur. dedit illis deus spiritum conpunctionis, oculos ut non videant et aures ut non audiant usque in hodiernum diem. **9.** et David dicit: fiat mensa eorum in laqueum et in captionem et in scandalum et in retributionem illis. **10.** obscurentur oculi eorum, ut non videant, et dorsum illorum in perpetuum incurva. 1. ideo mensam malorum maledicit, quia illic solent decipi innocentes; dolo enim vocantur ad convivium, ut perimantur. sic enim Amon deceptus est filius David a fratre suo Abessalon et malignus Olofernis per epulum sanctam Iudith putavit se posse decipere et in mensa scelerati Herodis saevierunt maligni in caput Iohannis profetae. unus sensus est duorum profetarum de huiusmodi hominibus, qui ab initio infideles et repugnantes inventi sunt hostes bonorum. sed aliqui eorum emendati sunt et correcti, licet tarde, quidam vero in pertinacia manentes severitatem sententiae non evaserunt in perpetuum curvati, 1 a. hoc est excaecati, ne de cetero possent veritatis viam aspicere, quam malivolentia aspernati fuerant declinantes ab ea, et ad salutis gratiam pervenire. qui enim cum intellexisset, credere noluit, id debet consequi quod vult, ne de cetero possit fidem recipere et salvari quam sciens prudensque abnuit. 2. exempla igitur profetarum supra dicta duplicem continent sensum; duobus enim modis decreta sunt et

---

1sqq. Deut. 29, 4; *cf.* Is. 6, 9 **4** Ps. 68, 23sq. **10** *cf.* II Reg. 13, 27sqq. **11sq.** *cf.* Iudith 12, 1 **12sq.** *cf.* Marc. 6, 28

---

1 hoc subiectum *C* in Esaia legitur *om. D W A* legitur] loquitur *F G B O Y, om. M* **2** conpunctionis *i. soporis cf. Thes. III 2171, 56* **4sq.** et *alt.* — scandalum *om. F G*¹ *C* **5** retributionem] tribulationem *W A* **6** ut non] ne *B Y A* **7** illorum] eorum *D A* in perpetuum] semper *W A* **8** decipere *A* **9sq.** sic enim] quia sic et *C* **10** etenim *W A* amnon *C* filius dauid deceptus est *C* absalon *F G O Y* **11** epulas *W A* putabat *W* **14** infideles] infidi *W A C* **15** eorum] illorum *C* **18** incuruati *F G* possint *C A* **18sq.** uiam ueritatis *Y* **19** fuerunt *W*² *A* **21sq.** intellexissent ... noluerunt ... debent ... uolunt ... possint *W A*

oculos aperire? 3. dum invident ergo salvatori, nolebant videri intellegere quae audiebant, et (ut) dum a legisperitis et farisaeis non intellegi videtur, res absurdas et quae extra legem essent loqui putaretur, quae res etiam alios a fide possit avertere. unde audiunt a salvatore: vos habetis clavem scientiae, et neque vos intratis neque alios sinitis introire. quis enim non levium, sed paulo graviorum legisperitorum et farisaeorum consilium et sententiam non sequeretur et qui viderentur legis defensores? denique his, qui vere Istrahelitae sunt, dixerunt: numquid aliquis ex principibus credidit in illum? ut inde iusti viderentur non credidisse, si multos conspirationis suae socios fecissent, quia quod a paucis defenditur, solet non probatum videri. 4. ideo excaecati sunt, ne de cetero possint credere et salvari. in voluntate ergo sua adiuti sunt, ut quoniam scientes verum dicebant esse falsum, de cetero non intellegerent quod est verum, ut verum haberent falsum quod volebant. 5. alterum genus est, quod cum iustitias legis sectatur, iustitiam Christi non recipit; et quoniam non per invidiam malae voluntatis hoc agit, sed errore aemulando traditionem patrum, caecantur ad tempus, quia cum deberent magnalibus Christi addiscere hunc non posse fallere, cuius tam magnifica virtus in rebus gestis appareret, et praedicationem eius testamento novo promisso per profetas conparare et exinde profiteri hunc esse qui promissus est, neglegentes contra deum et hominibus adsentientes inventi sunt. propterea ergo caecantur, ut admissis gentibus ad promissionem eorum ipsa aemulatione, dum invident gentibus, revertantur ad fidem dei.

---

5 Luc. 11, 52 **10** Ioh. 7, 48

---

9 denique] dicebant *IX* **10** dixerunt *om.* Φ **11** iusti viderentur] iustificarentur *SIX* **15** ergo] enim *K* **20** patrum quia *K*

scripta. duo etenim genera hominum hic continentur; unum est, quod malivolentiae suae causa excaecatur in sempiternum, ne salvetur; sunt enim pessimae voluntatis usque adeo, ut intellegentes dicant se nescire quod audiunt. denique dicebant de salvatore: quid est, quod dicit? nescimus quid loquitur. quid eum auditis? daemonium habet et insanit. alia autem pars, quae vere Istrahel est, contradicebat illis: haec verba non sunt daemonium habentis. numquid daemonium potest caecorum oculos aperire? 3. dum invident ergo salvatori, nolebant videri intellegere quae audiebant, ut dum a legisperitis et farisaeis non intellegi videtur, res absurdas et quae extra legem essent loqui putaretur, quae res etiam alios a fide possit avertere. his enim dicit salvator: vos habetis clavem scientiae, et neque vos intratis neque alios sinitis introire. quis enim non levium, sed paulo graviorum legisperitorum et farisaeorum consilium et sententiam non sequeretur et qui viderentur legis defensores? denique his, qui vere Istrahelitae sunt, dixerunt: numquid aliquis ex principibus credidit in illum? ut inde iusti viderentur non credidisse, si multos conspirationis suae socios fecissent, quia quod a paucis defenditur, solet non probatum videri. 4. ideo excaecati sunt, ne de cetero possint credere et salvari. in voluntate ergo sua adiuti sunt, ut quoniam scientes verum dicebant esse falsum, de cetero non intellegerent quod est verum, ut verum haberent falsum quod volebant. 5. alterum genus est, quod cum iustitias legis sectatur, iustitiam Christi non recipit; et quoniam non per invidiam malae voluntatis hoc agit, sed errore aemulando traditionem patrum, caecantur ad tempus, quia cum deberent magnalibus Christi addiscere hunc non posse fallere, cuius tam magnifica virtus in rebus gestis appareret, et praedicationem eius testamento novo promisso per profetas conparare et ex-

5 Ioh. 16, 18; 10, 20 **8** Ioh. 10, 21 **14** Luc. 11, 52 **19** Ioh. 7, 48

14 claues A^2 **15** introire] intrare *B W*

11, 11. Dico ergo: numquid sic offenderunt, ut caderent? absit. 1. hoc dicit, quod supra memoravi, quia non sic diffiderunt, ut numquam iam crederent, id est: non ita propter inprobitatem suam caecati sunt, ut curari non possint (possent), sicut et diabolum legimus cecidisse, dicente Esaia profeta: quomodo cecidit Lucifer de caelo (de caelo Lucifer)? casum apostasiam significavit. non ergo hos sic offendisse dicit, ut caderent, sed offensionis suae causa ad tempus obtunsos.

Sed illorum delictum salus gentibus fuit, ut illos aemulentur. 2. {hoc est quod dixit, quia} propter peccatum illorum gentibus salus data est,

β ut quia donum dei recusaverunt Iudaei, ipso dolore converterentur zelantes promissionem patrum.

α quia enim donum dei recusaverunt Iudaei, translatum hoc ad gentes est, ut aemulatione zeli accensi Iudaei converterentur ad Christum zelantes promissionem patrum.

11, 12. Quodsi delictum illorum divitiae sunt mundo et diminutio eorum divitiae gentium, quanto magis plenitudo illorum! manifestum est, quia si delictum illorum profuit mundo, dum horum dispendio

---

6 Is. 14, 12

---

10 delicto Φ fuit *om.* Φ 21 mundi *SKI* eorum] illorum *K* 22 illorum] eorum Φ

inde profiteri hunc esse qui promissus est, neglegentes contra deum et hominibus adsentientes inventi sunt. propterea ergo caecantur, ut admissis gentibus ad promissionem eorum ipsa aemulatione, dum invident gentibus, revertantur ad fidem dei. 5a. sed quia aliqui Iudaeorum aemulatione legis resistebant salvatori non malignitate potius, sed ignorantia, non in perpetuum caecati sunt. unde subiecit:

11, 11. Dico ergo: numquid sic offenderunt, ut caderent? absit. 1. hoc dicit, quod supra memoravi, quia non sic diffiderunt, ut numquam possent credere, id est: non ita propter incredulitatem suam caecati sunt, ut curari non possent, sicut ⌜et⌝ diabolum legimus cecidisse dicente Esaia profeta: quomodo cecidit de caelo Lucifer? casum apostasiam significavit. non ergo hos sic offendisse dixit, ut caderent, sed offensionis suae causa ad tempus obtunsos.

Sed illorum delictum salus gentibus fuit, ut illos aemulentur. 2. hoc est quod dixit, quia propter peccatum illorum gentibus salus data est. quia enim donum dei recusarunt Iudaei, translatum hoc ad gentes est, ut aemulatione zeli accensi Iudaei converterentur ad Christum promissum Abrahae.

11, 12. Quodsi delictum illorum divitiae sunt mundo et diminutio eorum divitiae gentium,

---

13 Is. 14, 12

5sq. saluatori resistebant *W A C* 8 sic *om. C* 10 possent credere] iam crederent *C* 11 incredulitatem] improbitatem *C* 12 possint *W A* et *W A C* 13 *post* Lucifer *add.* qui mane oriebatur *W A* 14 dicit *O C* 16 delicto *W C* fuit *om. W A C* 19 recusauerunt *C* 20sq. promissum Abrahae] zelantes promissionem patrum *D C* 23 eorum] illorum *W A*

plures habet bonos — quia multo plures sunt gentes Iudaeis — et diminutio eorum, quod est damnum promissionis, divitiae gentium per id quod lucrati sunt vitam aeternam, quanto magis plenitudo eorum! apertum est, quia magis dives erit mundus hominibus bonis, si et hi, qui caecati sunt, convertantur. ex magna enim parte salvatur (salvabitur) mundus. mundus homines significantur (significat), sicut dictum est de salvatore: ecce totus mundus abiit post illum.

11, 13. Vobis enim dico gentibus: quando quidem ego sum gentium apostolus, ministerium meum honorifico, **14.** si quomodo aemuler carnem meam, ut salvos faciam aliquos ex illis. ostendit gentibus, quo affectu diligat Iudaeos. nam ministerium suum, quo apostolus gentium est, honorificat, si propter affectum generis sui data opera etiam Iudaeos adquirat ad fidem. honorificatior (honorificentior) enim fit, si et illos, ad quos non missus est, lucretur ad vitam. patribus enim in laude maxima erit, si fratres invenerit, qui perierant.

11, 15. Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi, quae est adsumptio nisi vita ex mortuis? hoc dicit, quia {si} non credentibus Iudaeis gentes reconciliatae sunt deo ad incrementum mundi circa fidem Christi, quae erit in hac parte et quanta plenitudo salutis, si adsumantur et Iudaei ad fidem Christi, nisi ut ex mortuis vivificetur mundus in hominibus? quia ergo profectus est, dandam dicit operam, ut credant, quoniam caecatis (caecitatis) obtunsio tempore conpensati delicti aufertur, ut voluntatis suae recipiant arbitrium liberum.

---

8 Ioh. 12, 19

---

1 sunt *om. SIX* **10** quando] quamdiu Φ **12** honorifico] glorificabo Φ **19** si *om.* Φ **25** ut] uita Φ **26** profectus] perfectus *IX*

quanto magis plenitudo illorum! manifestum est, quia si dilectum illorum profuit mundo, dum horum dispendio plures habet bonos — quia multo plures sunt gentes Iudaeis — et diminutio eorum, quod est damnum promissionis, divitiae gentium per id quod lucrati sunt vitam aeternam, quanto magis plenitudo eorum! apertum est, quia magis dives erit mundus hominibus bonis, si et hi, qui caecati sunt, convertantur. ex magna enim parte salvabitur mundus. mundus homines significat, sicut dictum est de salvatore: ecce totus mundus abiit post illum.

11, 13. Vobis enim dico gentibus: quando quidem ego sum gentium apostolus, ministerium meum honorifico, **14.** si quomodo aemuler carnem meam, ut salvos faciam aliquos ex illis. ostendit gentibus, quo affectu diligat Iudaeos. nam ministerium suum, quo apostolus gentium est, honorificat, si propter affectum generis sui data opera etiam Iudaeos adquirat ad fidem. honorificentior enim fit, si et illos, ad quos non missus est, lucretur ad vitam. patribus enim in laude maxima erit, si fratres invenerit, qui perierant.

11, 15. Si enim amissio eorum reconciliatio est mundi, quae est adsumptio nisi vita ex mortuis? hoc dicit, quia si non credentibus Iudaeis gentes reconciliatae sunt deo ad incrementum mundi circa fidem Christi, quae erit in hac parte et quanta plenitudo salutis, si adsumantur et Iudaei ad fidem Christi, nisi ut ex mortuis vivificetur mundus in hominibus? quia ergo profectus est, dandam dicit operam,

---

9 Ioh. 12, 19

---

1 illorum] eorum *WA* **7** excaecati *W* **8** mundus *alt.*] mundus enim *WA* **9** significatur *MB* **10** abiit] exiit *A* **11** quando] *C*, quamdiu *cett.* **13** honorifico] -ficabo *ODA*, inlustrabo *W* aemuler] in emulationem inmittam *WA* **17** data opera] d. operatione *D*, datam operationem *FGBO* **18** fiet *C* **19** laudem maximam *G*

11, 16. Quodsi delibatio sancta est, et massa. 1. manifestum est, quia quod unius substantiae est, unum est; ac per hoc non potest delibatio sancta esse et massa inmunda; delibatio enim de massa est. ideoque ostendit non posse indignos dici ad fidem hos, quorum iam parentes adepti sunt fidem, quia si pars Iudaeorum credidit, cur non et alia pars posse credere dicatur.

Et si radix sancta, et rami. 2. inmutatis verbis eadem repetit, ut sensum conmendet duobus exemplis.

11, 17. Quodsi aliqui ex ramis fracti sunt. 1. id est, si aliqui non crediderunt ex eis, excisi a promissione.

Tu autem cum esses oleaster, insertus es in illos et socius factus es radicis oleae. 2. hoc significat, quia non credentibus multis Iudaeis gentes insertae (insitae) sunt per fidem in spem promissionis, ut dolori esset Iudaeis. sed non iuxta legem agricolae (agriculturae), quia bonum surculum inserunt in non bonam arborem. hi enim cum essent ex radice mala, inserti sunt in bonam arborem. ideo oleastrum dicit insertum, ut fructum surculus radicis adferat, socius eius effectus.

11, 18. Noli gloriari adversum ramos. 1. hoc est: noli gaudere incredulitati (in incredulitate) illorum. displicet enim deo, si quis exultet in malis alterius {sicut dicit Solomon}. nec enim causa gentium abiecti sunt, ⌊ut gaudeant⌋ sed quia non crediderunt {occasionem dederunt, ut praedicaretur gentibus}.

---

23 *cf.* Prov. 24, 17

---

13 illis Φ oleae] oliuae Φ 21 adversum] -us $NKIX$, -os S 22 in incredulitati K, in incredulitate βIX

ut credant, quoniam caecitatis obtunsio tempore conpensati delicti aufertur, ut voluntatis suae recipiant arbitrium liberum.

11, 16. Quodsi delibatio sancta, et massa. 1. manifestum est, quia quod unius substantiae est, unum est, ac per hoc non potest delibatio sancta esse et massa inmunda; delibatio enim de massa est. ideoque ostendit non posse indignos dici ad fidem hos, quorum iam patres adepti sunt fidem, quia si pars Iudaeorum credidit, cur non et alia pars posse dicatur credere.

Et si radix sancta, et rami. 2. inmutatis verbis eadem repetit, ut sensum conmendet duobus exemplis.

11, 17. Quodsi aliqui ex ramis fracti sunt. 1. id est, si aliqui non crediderunt ex eis, excisi a promissione.

Tu autem cum esses oleaster, insertus es in illos et socius factus es radicis oleae. 2. hoc significat, quia non credentibus multis Iudaeis gentes insitae sunt per fidem in spem promissionis, ut dolor⌈i⌉ esset Iudaeis. sed non iuxta legem agriculturae, quia bonum surculum inserunt in non bonam radicem, quia cum essent isti ex radice mala, inserti sunt in bonam arborem. ideo oleastrum dicit insertum, ut surculus fructum radicis adferat, socius eius effectus.

11, 18. Noli gloriari adversum ramos. 1. hoc est: noli gaudere in incredulitate illorum. displicet enim deo, si quis exultet in malis alterius sicut dicit Solomon. nec enim

---

24 *cf.* Prov. 24, 17

---

2 accipiant *W* liberum arbitrium *WC* **3** sancta] sancta est *FG*¹*MBO D*²*W* **11** sensum suum *FGM* duobus commendat *FG*¹ **14** oleaster esses *F GMBOYD* **15** illis *DW* radicis (*add.* et *W*) pinguedinis *WA* oleae] *Bulhart*, oliuae *codd.* **16** insertae *W* **17** spe *D* dolori *C*, -is *W* **18** quia] qua *WC*, qui *GBO YD*, quod *M* **19** radicem—isti] arborem hi enim cum essent *C* ex] in *W*¹*C* **21** fructum surculus *C*, surculos fructus *W* eius *om. FG*¹ *MBO* **22** adversum] C, -us *cett.* **23** in *om. WA*¹*C* incredulitati *WC* illorum] eorum *W*

Quodsi tu gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. 2. id est, si te extuleris super illos, in quorum insertus es radicem, insultas generi, quod te, ut ex malo bonus esses, suscepit; nec stabis, si illud per quod stas, destruis.

11, 19. Dicis itaque: fracti sunt rami, ut ego insererer. ex persona gentilis {credentis} loquitur, qui exultandum putat in casu Iudaeorum diffidentium, dicentis: illorum reprobatio locum fecit gentibus (gentilibus). sed non sunt reprobati a deo, {ut gentes intrarent,} sed seipsos reprobos fecerunt {spernentes donum dei} occasionem dantes (unde occasionem dederunt) gentibus ad salutem. quam extollentiam reprimi vult, ut magis saluti gaudeatur (congaudeatur), non aegritudini faveatur (insultetur); facile enim decipitur, qui

α gaudet alienis malis. β insultat peccanti.

11, 20. Bene. {id est recte dicis, quia fractis ramis insertus es.} sed incredulitate fracti sunt. 1. {hoc est:} non propter te, {sed suo vitio} quia illis diffidentibus ad illorum aemulationem tu vocatus es ad salutem. ideo gratias debes agere dono dei per Christum, non illis insultare, sed et petere {si malum illorum tibi contulit salutem}, ut et ipsi redeant ad originem. tunc placebis deo, qui tui misertus est; ideo enim te advocavit, ut per tuam aemulationem

α adduceret illos ad id, quod perdiderant. β reduceret et illos ad gratiam.

---

3 radice SK insultans Φ **4** destrues Φ **5** itaque] ergo Φ **7** putant Φ dicentes Φ **17** in incredulitate Φ

causa gentium abiecti sunt, sed quia non crediderunt, occasionem dederunt, ut praedicaretur gentibus.

Quodsi tu gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te. 2. id est, si te extuleris supra illos, in quorum insertus es radicem, insultas generi, quod te, ut ex malo bonus esses, suscepit; nec stabis, si illud per quod stas, destruis.

11, 19. Dicis itaque: fracti sunt rami, ut ego inserer er. ex persona gentilis ⌜credentis⌝ loquitur, qui exultandum putat in casu Iudaeorum diffidentium, dicentis: illorum reprobatio locum fecit gentilibus. sed non sunt reprobati a deo, ut gentes intrarent, sed ipsi se reprobos fecerunt spernentes dei donum, unde occasionem dederunt gentibus ad salutem. quam extollentiam reprimi vult, ut magis saluti congaudeatur, non infirmitati insultetur. facile enim decipitur, qui insultat peccanti.

11, 20. Bene. id est recte dicis, quia fractis ramis insertus es. sed incredulitate fracti sunt. 1. hoc est: non propter te, sed suo vitio, illis enim diffidentibus ad aemulationem illorum tu vocatus es ad salutem. ideo gratias debes agere dono dei per Christum, non illis insultare, sed et petere, si malum illorum contulit tibi salutem, ut et ipsi redeant ad originem. tunc placebis deo, qui tui misertus est; ideo enim te advocavit, ut per tuam aemulationem reduceret et illos ad gratiam.

---

4 super *W C* **5** radice *A* ut] qui *O D*, *om.* *F G*^{1} *Y* ex malo ut *W A* **7** dices *W* dices eis *A* itaque] ergo *W A* **8** insererer] inserar *W*, inserer *C*, *add.* bene *W A* credentis *C* **9** casum *W A C* dicens *C* **10** facit *F G M B O Y D* gentibus *W A* **11** se ipsos *W C*^{1} **12** donum dei *C* unde et *D W* **13 sq.** congaudeant *A* **14** infirmitati] aegritudini *C* **15** qui insultat peccanti] qui gaudet alienis malis *D* **17** sed] sed in *F G M* **18** propter te] propter incredulitatem *W A* **21** tibi contulit *C*

Tu autem fide stas. 2. quia Iudaei per diffidentiam lapsi sunt, hos fide dicit stare, quia cum prius {perfidiae causa} iacerent, credendo stare coeperunt.

Noli altum sapere, sed time. 3. id est noli superbus esse, sed cave, ne et tu offendas.

11, 21. Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. verum est, quia si illos, qui praerogativa patrum dignitosi erant, quibus etiam facta promissio est deo in filios adoptari, incredulitatis causa excaecavit, quid his, si dubitaverint aut si se extulerint, faciet, qui nulla sublimatione commendati (conmendatione sublimati) sunt, qui cum nullius dignitatis essent, honorati sunt?

11, 22. Vide ergo bonitatem et severitatem dei: in eos quidem qui ceciderunt severitatem, in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate. alioquin et tu excideris. 1. bonum deum gentibus esse testatur, quia cum idola sequerentur, digni utique mortis (morte), patientia sua expectavit illos et nec sic requirentes se ultro vocavit illos et peccata eis dimisit (remisit). Iudaeis autem severus est; excaecavit enim eos, quia donum dei spreverunt. {1a. hos tamen nunc significat Iudaeos, qui propter malivolentiam suam in perpetuum caecati sunt. unde eos et cecidisse dicit, illos autem, quos supra memoravit, offendisse, non tamen cecidisse, quia ad tempus caecatos illos ostendit, ac per hoc severum deum in eos fuisse, ut in perpetuum caecati essent apostatae.}

11, 23. ⌊Sed⌋ et illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur; potens est enim deus iterum inserere illos. ostendit iustitiam dei non in severitate permanere (manere) {circa illos quos excaecavit ad tempus}, quia non sic illos excidit, ut non possit illos (illos possit) inserere iterum (iterum inserere), si convertantur, qui

---

9 adoptati Φ 16 alioqui *S* 20 quia] qui *IX*

Tu autem fide stas. 2. quia Iudaei per diffidentiam lapsi sunt, hos fide dicit stare, quia cum prius perfidiae causa iacerent, credendo stare coeperunt.

Noli altum sapere, sed time. 3. id est noli superbus esse, sed cave, ne et tu offendas.

11, 21. Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat. verum est, quia si illos, qui praerogativa patrum dignitosi erant, quibus etiam facta promissio est deo in filios adoptari, incredulitatis causa excaecavit, quid his, si dubitaverint aut si se exaltaverint, faciet, qui nulla conmendatione sublimati sunt, quique cum nullius dignitatis essent, honorati sunt?

11, 22. Vide ergo bonitatem et severitatem dei: in eos quidem qui ceciderunt, severitatem, in te autem bonitatem, si permanseris in bonitate. alioquin et tu excideris. 1. bonum deum gentibus esse testatur, quia cum idola sequerentur, digni utique morte, patientia sua expectavit illos et nec adhuc requirentes se ultro vocavit illos et peccata eis remisit. Iudaeis autem severus est; excaecavit enim eos, quia donum dei spreverunt. 1a. hos tamen nunc significat Iudaeos, qui propter malivolentiam suam in perpetuum caecati sunt. unde et cecidisse eos dicit, illos autem, quos supra memoravit, offendisse, non tamen cecidisse, quia ad tempus caecatos illos ostendit, ac per hoc severum deum in eos fuisse, ut in perpetuum caecati essent apostatae.

11, 23. Et illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur; potens est enim deus iterum in-

---

1 sta *OD* **2** prius *om. A* **4** alta *WA* **8** dignitosi] *C*, digni *cett.* **9** incredulitatis eos *FG*^{1}*MBY* **10** exaltaverint] extulerint *C* **11** nullae conmendationis *WA* **13** bonitatem dei *WA* **17** morti *MO*^{1}*WA* **19** illos] eos *C* peccatum *WA* **22** perpetuo *WA* eos et cecidisse *C* **24** illos caecatos *FG* **25** in eos] eis *W* perpetuo *WA* **26** et] sed et *OD*

per profetam dixit: revertentes ad me replantabo, ut hoc scientes gentiles Christiani non insultent Iudaeis, certi reservari illis {quasi lapsis} misericordiam dei.

11, 24. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro et contra naturam insertus es in bonam oleam, quanto magis hi secundum suam naturam inserentur suae oleae. oleam fidem, per quam Abraham iustificatus est, accipiamus, oleastrum vero, quia agrestis et infructuosa natura (infructuosae naturae) est, perfidiam significari (significatam). ac per hoc si hi, qui semper inimici dei fuerunt, conversi in fidem Abrahae inserti sunt, ex cuius origine non sunt, quanto magis Iudaei, si post diffidentiam credant, paternae reddendi sunt naturae, inserti iterum in suam promissionem.

11, 25. Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis ipsi vobis sapientes, quia obtunsio quaedam ex parte Istrahel facta est, donec plenitudo gentium intraret, **26.** et sic omnis Istrahel salvus fieret. 1. non est obscurum, quia ad tempus caecitatis obtunsio data est Iudaeis his, qui dum aemuli legis sunt, non viderunt donum venisse promissum {a deo}, quod praedicabatur a Christo. zelo enim excaecati sunt putantes legem factorum numquam debere cessare, unde sabbatum zelabantur. 2. qua offensione ex parte obtunsi sunt,
α id est, ut his non credentibus, gentes admitterentur
β ut pro incredulitate sua cruciarentur, videntes gentes

1 Ier. 24, 6

5 oleam] oliuam Φ 7 oleae. oleam] oliuae. oliuam Φ 9 infructuosae naturae β*IX* 15sq. mysterium] ministerium *S* 17 in israhel *I*²*X* 21 venisse] fuisse Φ

serere illos. ostendit iustitiam dei non in severitate manere circa illos, quos obcaecavit ad tempus, nec quidem circa eos, qui nolunt credere, si credant, quia non sic excidit Iudaeos, ut non illos possit iterum inserere, si convertantur, qui per profetam dixit: revertentes ad me replantabo, ut hoc scientes Christiani gentiles non insultent Iudaeis, certi reservari illis quasi lapsis midericordiam dei.

11, 24. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro et contra naturam insertus es in bonam oleam, quanto magis hi secundum ⟨suam⟩ naturam inserentur suae oleae. oleam fidem, per quam Abraham iustificatus est, accipiamus, oleastrum vero, quia agrestis et infructuosae naturae est, perfidiam significatum. ac per hoc si hi, qui inimici dei semper fuerunt, conversi in fidem Abrahae inserti sunt, ex cuius origine non sunt, quanto magis Iudaei, si post diffidentiam credant, paternae reddendi sunt naturae, inserti iterum in suam promissionem.

11, 25. Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis ipsi vobis sapientes, quia obtunsio quaedam ex parte Istrahel facta est, donec plenitudo gentium intraret, **26.** et sic omnis Istrahel salvus fieret. 1. non est obscurum, quia ad tempus caecitatis obtunsio facta est Iudaeis his, qui dum aemuli legis sunt, non viderunt donum venisse promissum a deo,

5 Ier. 24, 6

2 excaecauit *C* ne *O W* **2sq.** nec—credant *om. C* **3** excidit Iudaeos] illos excidit *C* **4** posset *W A* **6** gentiles] ex gentibus credentes *W A* iudaeos *A* **9** oliuam *O D W A* **10** suam *om. codd.* **11** suae oleae] suae oliuae *D W A*, in suam oleam *F G M B Y* oleam] oliuam *D* **12** quia] *D C*, qui *cett.* agresti *O Y* **13** infructuosae naturae] -osa natura *O Y D C*, -osus a natura *W A* significatam *Y D W A C* **14** semper inimici dei *C* **19** ipsi vobis] uobis ipsis (ipsi *D*) *F G M B O Y D C*, apud uosmet-ipsos *W A* **20** obtunsio quaedam] caecitas *W A* facta est] contigit *W A* **21** subintraret *W A* **23** facta] data *C*

ad fidem, Iudaei autem ad tempus indurarentur, ne iter viderent quo ad vitam pergitur,

profiteri cum gaudio consecutos repromissionem Abrahae,

copia tamen admissa gentium abstergeretur caligo ab oculis eorum, ut possint credere,

α hoc pro incredulitate sua, quia non de malivolentia erat, sed de errore, emendati sunt, ut postea salvarentur.

β ut spiritum conpunctionis prohibens a cordibus eorum qui eis praestat caecitatem, reddat eis arbitrium liberum voluntatis, ut quia non de malivolentia erat incredulitas, sed de errore, emendarentur, ut postea salvarentur.

Sicut scriptum est: 3. ut probaret donum illis reservatum a deo, exemplum Esaiae profetae subiecit (in subiectis ponit), ut hac gratia, qua liberati sunt priores (Iudaei credentes), et hos liberari posse doceret, quia non erat exinanita, sed semper abundat. ⌊dicit ergo:⌋

11, 27. Veniet ex Sion qui eripiat et avertat impietatem ab Iacob, et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum. exempli huius ratio semper manet, quamdiu sunt qui credant. hic ergo (enim) dominus Iesus, qui de caelis venturus promissus est ad liberationem humani generis, ipse cotidie remittit peccata conversis ad se. nec statim non credentes condemnans (condemnat), sed expectans (expectat) sciens posse proficere ad agnitionem dei.

---

7 Rom. 11, 8 **21** Is. 59, 20; 27, 9

---

1 Iudaei] iustitia *SK* **3** quo] quod *S* vitam] fidem *K* **26** cottidie *IX*

quod praedicabatur a Christo. zelo enim excaecati sunt putantes legem factorum numquam debere cessare, unde sabbatum zelabantur. 2. qua offensione ex parte obtunsi sunt, ut pro incredulitate sua cruciarentur, videntes gentes profiteri cum gaudio consecutos promissionem Abrahae, copia tamen admissa gentium abstergeretur caligo ab oculis mentis eorum, ut possint credere, ut spiritum conpunctionis prohibens a cordibus eorum, qui eis praestat caecitatem, reddat eis arbitrium liberum voluntatis, ⟨ut⟩ quia non de malivolentia erat incredulitas, sed de errore, emendarentur, ut postea salvarentur.

Sicut scriptum est. 3. ut probaret donum illis reservatum a deo, exemplum Esaiae profetae in subiectis ponit, ut hac gratia, qua liberati sunt Iudaei credentes, et hos liberari posse doceret, quia non inanitur, sed semper abundat.

11, 27. Veniet ex Sion qui eripiat et avertat inpietatem ab Iacob. Et hoc illis a me testamentum, cum abstulero peccata eorum. exempli huius ratio semper manet, quamdiu sunt qui credant. hic enim dominus Iesus, qui de caelis venturus promissus est, ad liberationem humani generis, ipse cotidie remittit peccata conversis ad deum. nec statim non credentes condemnat, sed expectat sciens posse proficere ad agnitionem dei.

7 Rom. 11, 8 **16** Is. 59, 20; 27, 9

3 qua] quia $G^2 D W^2$ **5** repromissionem *C* **7** possent *C* conpunctionis *i. soporis cf. Thes. III 2171, 56* **8 sq.** liberum arbitrium *F G W* **9** ut *suppl. Bulhart* **10** emendarentur ut] ut emendati *W A* **15** quia] qua *C* inanitur] exinanitur *Y A*, non erant ex inanita *D* **16** eripiat] liberet *W A* **17** impietates $W^2 A$ **22** deum] se *D* **23** proficere] profiteri $F G^1 M B$

11, 28. Secundum evangelium quidem inimici propter vos. 1. causa incredulitatis inimici sunt evangelio (evangelii), ut ⌊gentibus⌋ error et delictum illorum {gentibus} aperiret viam ante tempus intrandi ad fidem, sicut supra memoravi. {prius enim ubique omnibus Iudaeis praedicandum erat; tunc demum et gentibus oportebat credi verbum dei. sed quia non crediderunt, ablatum ab his regnum datum est gentibus.}

α hoc dicit, ut non insultetur his

β itaque non insultandum his praemonet

quorum delictum profuit gentibus, illi enim insultandum est, cuius peccatum obfuit aliquibus. non ergo perfidiae illorum gratulandum (gloriandum) est, sed dolendum, si tardent (tardant) converti, ut quomodo peccato illorum gavisae sunt gentes, quia salvatae sunt, sic conversione eorum laetentur. ipsorum enim occasione dei gratiam citius perceperunt.

Secundum electionem autem dilecti propter patres. 2. quamvis graviter peccaverint Iudaei reprobando donum dei et digni sint morte, tamen quia filii sunt bonorum, quorum praerogativa et merito a deo plurima (plurima a deo) beneficia perceperunt, reversi (regressi) ad fidem suscipiantur (suscipientur) cum laetitia, quia dilectio in his dei exsuscitatur memoria patrum.

11, 29. Sine paenitentia enim sunt dona et vocatio dei. verum est, quia gratia dei in baptismate non quaerit gemitum et (aut) planctum aut opus aliquod, nisi solam ex corde professionem.

α propterea enim quod graviter

β ne enim quia graviter

deliquerant nec recipiendo promissum dei et quia quae graviter peccantur non sine fletu et gemitu ad veniam pertinent, ne ideo illos non posse iam accipere misericordiam putarent, quia dolere illos non videbant, ostendit

---

33 dolore NS^1

11, 28. Secundum evangelium quidem inimici propter vos. 1. causa incredulitatis inimici sunt evangelii, ut error et delictum illorum gentibus aperiret viam ante tempus intrandi ad fidem, sicut supra memoravi. prius enim ubique omnibus ⌜Iudaeis⌝ praedicandum erat; tunc demum et gentibus oportebat credi verbum dei. sed quia non crediderunt, ablatum ab his regnum datum est gentibus. itaque non insultandum his praemonet quorum delictum profuit gentibus; illi enim insultandum est, cuius peccatum obfuit aliquibus. non ergo perfidiae illorum gloriandum est, sed dolendum, si tardant converti, ut quomodo peccato illorum gavisae sunt gentes, quia salvatae sunt, sic conversione illorum laetentur; ipsorum enim occasione dei gratiam citius perceperunt.

Secundum electionem autem dilecti propter patres. 2. quamvis graviter peccaverint Iudaei reprobando donum dei et digni sint morte, tamen quia filii sunt bonorum, quorum praerogativa et merito plurima a deo beneficia perceperunt, regressi ad fidem suscipientur cum laetitia, quia dilectio in his dei exsuscitatur memoria patrum.

11, 29. Sine paenitentia enim sunt dona et vocatio dei. verum est, quia gratia dei ⌜in baptismate⌝ non quaerit gemitum aut planctum aut opus aliquod nisi solam ex corde confessionem. ne enim quia graviter deliquerant non recipiendo promissum dei et quia quae graviter peccantur non sine gemitu et fletu ad veniam pertinent, ideo illos non

---

5 iudaeis *DC* **7** his] eis *C* **10** in perfidia *A* **11** illorum peccato *FG* **12** conuersioni *W* illorum] eorum *C* **15** dilecti] carissimi *WA* **16 sq.** peccauerunt ... sunt *FGMBOY* **17** sunt] sint *W* **18** a deo plurima *FG* **21 sq.** uocationes *WA* **22** quia] qui *W* in baptismate *YDC* **23** solum *WA* **24** professionem *C* ne] nec *WA*, nisi *FG MBY*^{1} **26** fletu et gemitu *C*

α hunc gradum qui ad fidem promissus est, non hoc exigere; gratia enim dei gratis donat peccata in baptismo.

β hoc inter primordia fidei non requiri; donum enim dei gratis donat peccata in baptismo.

11, 30. Sicut enim et vos aliquando non credidistis deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter illorum diffidentiam, **31.** ita et isti nunc non crediderunt in vestra miseratione, ut et ipsi misericordiam consequantur. incredulitatem gentium memorat, ut ipso rubore non se iactarent insultantes Iudaeis quia (qui) non crediderant, sed oblectarent illos agnoscere promissum dei. quia {enim} vos, inquit, gentes, cum his eloquia dei credita sint, repugnantes fuistis, nunc autem misericordiam accepistis, non vestro merito, sed ad horum obprobrium, quare non magis isti {conversi} accipiant misericordiam, qui prius in lege dei conversati sunt et quibus facta promissio est?

11, 32. Conclusit enim deus omnia in incredulitate, ut omnibus misereatur. 1. gentes porro ab antiquis temporibus in impietate et ignorantia versabantur, utpote sine deo. propter quod manifestata lex in litteris est, qua possent refrenari (infrenari) praecipites. et quoniam versutia adversarii cumulari peccata coeperunt, ut per interdictum magis reus homo constitueretur, deus clementia bonitatis suae semper homini procurans, ut et quod sine lege peccatum erat, et in lege possit deleri, hoc decrevit, ut solam fidem poneret, per quam omnia (omnium) peccata abluerentur (abolerentur), ut quia nulla spes per legem omnibus hominibus erat, dei misericordia salvarentur. 2. hoc est omnia conclusisse in incredulitate, ut tunc decretum donum a deo veniret, quando omnes diffidentia laborarent, ut gratia mu-

---

8 non *om.* Φ **10** robore *SK* **11** oblectarentur *IX* **13** sunt Φ **19** omnium misereatur Φ **27** omnium β *K* **28** spes *om.* Φ **29** erat] erant Φ **30** incredulitatem *SK*

posse iam accipere misericordiam putarent, quia minime dolere illos videbant, ostendit hoc inter primordia fidei non requiri; donum enim dei gratis donat peccata in baptismo.

11, 30. Sicut enim et vos aliquando non credidistis deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter illorum diffidentiam, **31.** ita et isti nunc non crediderunt in vestra miseratione, ut et ipsi misericordiam consequantur. incredulitatem gentium memorat, ut ipso rubore non se iactarent insultantes Iudaeis qui non crediderant, sed oblectarent illos, ut agnoscerent promissum dei. quia enim vos, inquit, gentes, cum his eloquia dei sint credita, repugnantes fuistis, nunc autem misericordiam accepistis, non vestro merito, sed ad horum obprobrium, quare non magis isti conversi accipiant misericordiam, qui prius in lege dei conversati sunt et quibus facta promissio est?

11, 32. Conclusit enim deus omnia in incredulitate, ut omnibus misereatur. 1. gentes porro ab antiquis temporibus in impietate et ignorantia versabantur, utpote sine deo. propter quod manifestata lex in litteris est, qua possent infrenari praecipites. et quoniam versutia adversarii cumulari peccata coeperunt, ut per interdictum magis reus homo constitueretur, deus clementia bonitatis suae semper homini procurans, ut et quod sine lege peccatum erat, et in lege possit deleri, hoc decrevit, ut solam fidem poneret, per quam omnium peccata abolerentur, ut quia nulla spes per legem omnibus hominibus erat, dei misericordia salvaren-

---

1 quia] qui *WA* **2** illis *C* non uidebant *YC* **3** baptisma *A* **4** etenim *FG* et *om. FGWA* **6** diffidentiam] incredulitatem *WA* **7** vestra miseratione] uestra misericordia *A*, uestram misericordiam *W* **8** ipsi postea *WA* **10** crediderunt *WA* oblectarentur *FGBY*^{1}*WA* **10 sq.** ut agnoscerent] agnoscere *C* **12** sunt *FGMD* credita sint *OC* **17** omnia] omnes *WA* **18** omnibus] omnium *FGMBYD* **19** versabantur] uertebantur *FG*^{1}*MBC* **19 sq.** ut pute *GMW*

neris esset gratissima. itaque nemo se iactet; miserum est enim superbum esse eum, cui ignotum est.

11, 33. O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae dei! quam inscrutabilia sunt iudicia eius et investigabiles viae eius! 1. excelsum et immensum deum in divitiis sapientiae et scientiae suae cum omni laude gratiarum actionis testatur; est enim consilium et iudicium eius (consilium eius et iudicium) inconprehensibile. nam ab initio sciens (sciens ab initio) conversationem (conversationes) et opera hominum, quia neque sola severitate iustitiae salvari possit humanum (hominum) genus neque sola misericordia ad profectum meritorum pervenire, unoquoque tempore decrevit, quid esset praedicandum, ante tamen permittens unumquemque suo iudicio, quia natura ipsa duce cognoscitur iustitia. 2. et quia auctoritas naturalis iustitiae obtorpuerat consuetudine delinquendi, data lex est, ut humanum genus

α terroris metu lege β terrore manifestatae legis

frenaretur. et (sed) quia non se cohibentes rei tenebantur a lege, praedicata misericordia est, quae ad se confugientes salvaret, refutantes autem caecaret ad tempus, ad promissionem eorum gentes, quae prius iustitiam dei datam per Moysen sequi noluerant, advocans, ut horum saluti dum invident, ipso zelo ad radicis salvatoris originem se reformarent promissae in lege. haec est altitudo divitiarum sapientiae et scientiae dei, quae (qui) tam Iudaeos quam gentes manifesta (multifaria) providentia adquisivit ad vitam.

---

2 eum *om.* Φ

tur. 2. hoc est omnia conclusisse in incredulitate, ut tunc decretum donum a deo veniret, quando omnes diffidentia laborarent, ut gratia muneris esset gratissima. itaque nemo se iactet; miserum est enim superbum esse eum cui ignotum est.

11, 33. O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae dei! quam inscrutabilia sunt iudicia eius et investigabiles viae eius! 1. excelsum et inmensum deum in divitiis sapientiae et scientiae suae cum omni laude gratiarum actionis testatur; est enim consilium eius et iudicium inconprehensibile. nam sciens ab initio conversationes et opera hominum, quia neque sola severitate iustitiae salvari possit hominum genus neque sola misericordia ad perfectum meritum pervenire, unoquoque tempore decrevit, quid esset praedicandum, ante tamen permittens unumquemque suo iudicio, quia duce ipsa natura cognoscitur iustitia. 2. et quia auctoritas naturalis iustitiae obtorpuerat consuetudine delinquendi, data lex est, ut humanum genus terrore manifestatae legis frenaretur. sed quia non se continentes rei tenebantur a lege, praedicata misericordia est, quae salvaret confugientes ad se, refutantes autem caecaret ad tempus, gentes autem ad promissionem eorum invitans, quae prius iustitiam dei per Moysen datam sequi noluerunt, ut horum saluti dum invident, ipso zelo ad radicis salvatoris originem se reformarent. haec est altitudo divitiarum sapientiae et scientiae dei, qui tam Iudaeos quam gentiles multifaria providentia adquisivit ad vitam.

---

6 sunt inscrutabilia *WA* **9sq.** et iudicium eius *C* **13** meritorum *C* quod *D* **14** dimittens *W* **15** natura ipsa duce *YC* **18** continentes] cohibentes *C* **19** a] ex W **19sq.** ad se confugientes saluaret *C* **23** salvatoris] salutaris G^2Y **25** qui] qua *FGMBWAC* quam etiam *WA* gentes *C*

11, 34. Quis enim cognovit sensum domini? aut quis illi consiliarius fuit? **35.** aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? 1. {hoc in Esaia scriptum habetur.} manifestum est solum deum esse, qui novit (noverit) omnia consilia, et hunc unum esse qui nullius eget (egeat), quia ab ipso sunt omnia; ac per hoc consilium eius a nullo nec metitur nec conprehenditur (nec conprehenditur nec metitur), quia inferiora superioris sensum capere (scire) non possunt. 2. denique Iudaeis credentibus inpossibile videbatur consilium {esse} et voluntatem dei ⌊esse⌋ ad redemptionem gentium; simili modo et gentibus arduum et incredulum {videbatur} Iudaeos, qui non crediderunt (crediderant) ⌊salvatori⌋, posse converti

α et credere, β aut credentes suscipi,

ut salvarentur. inter cetera hoc est consilium dei, quod latuit et non (nec) potuit conprehendi.

11, 36. Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia: ipsi gloria. 1. qua ratione sensum et consilium dei investigare (investigari) non potest, declaravit. {ex ipso enim, inquit, et per ipsum et in ipso sunt omnia: ipsi gloria}. hoc dicto aperuit sensum, qui occultus erat mundo, quia enim omnium creator est deus ⌊— fecit enim ea quae non erant, ut essent —⌋ ⌊ideo⌋ ex ipso sunt omnia. et quoniam ab ipso sunt, ⌊et⌋ per filium eius, qui eiusdem utique substantiae est, esse coeperunt, cuius opus patris est opus. 2. cum (quia) ergo ipse operatur per filium, per ipsum sunt omnia. et quoniam quae ex deo et per deum sunt, post renata in spiritu sancto sunt, in ipso sunt omnia, quia {et} spiritus sanctus de deo est patre; unde et scit, quae in deo sunt. ergo

---

1 Is. 40, 13

---

1 domini] dei *SIX* 3 tribuetur *S* 18 sensus *IX* 19 potest] posse Φ 22 quia] qui *SK* 25 opus *pr. om.* Φ 26 per ipsum] cum ipso *K*

11, 34. Quis enim cognovit sensum domini? aut quis illi consiliarius fuit? **35.** aut quis prior dedit illi, et retribuetur ei? 1. hoc in Esaia scriptum habetur. manifestum est solum esse deum, qui noverit omnia consilia, et hunc unum esse, qui nullius egeat, quia ab ipso sunt omnia. ac per hoc consilium eius a nullo nec conprehenditur nec metitur, quia inferiores superioris sensum scire non possunt. 2. denique Iudaeis credentibus inpossibile videbatur consilium esse et voluntatem dei ad redemptionem gentium; simili modo et gentibus ambiguum et incredulum videbatur Iudaeos, qui non crediderant, posse converti aut credentes suscipi, ut salvarentur. inter cetera hoc est consilium dei, quod latuit nec potuit conprehendi.

11, 36. Quoniam ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia: ipsi gloria. 1. qua ratione sensum et consilium dei investigari non potest, declaravit. ex ipso enim, inquit, et per ipsum et in ipso sunt omnia: ipsi gloria. hoc dicto aperuit sensum, qui occultus erat mundo. quia enim omnium creator est deus, ex ipso sunt omnia. et quoniam ab ipso sunt, per filium eius, qui eiusdem utique substantiae est, esse coeperunt, cuius opus patris est opus. 2. quia ergo ipse operatur per filium, per ipsum sunt omnia. et quoniam quae ex deo et per deum sunt, post renata in spiritu sancto sunt, in ipso sunt omnia, quia et spiritus sanctus de deo est patre; unde et scit quae in deo sunt. ergo

1 Is. 40, 13

2 illi consiliarius] eius c. *A*, c. eius *OW*, c. illi *FG* 3 illi] ei *W* retribuetur] reddetur *FGMBOY* 4 deum esse *C* omnium *FGMBOYD* 7 inferiora *C* 10 ambiguum] arduum *WAC* 11 crediderunt *C* 14 ipso] illo *W* 14 sq. et per—ipso *om. FGM* 15 *post* gloria *add.* in secula seculorum amen W^1A

et in spiritu sancto pater est, quia quod de patre est deo, non potest aliud esse, quam est deus pater. 3. ac per hoc ipsi gloria, quia ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. itaque quae ex ipso et per ipsum et in ipso, ut essent, esse coeperunt, sensum et consilium eius scire non possunt, ipse autem scit omnia, quia in eo (ipso) sunt cuncta. patefecit mysterium dei, quod superius dixit non ab eis ignorari debere.

12, 1. Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, placentem deo, rationabile obsequium vestrum. 2. et nolite conformari huic saeculo, sed renovamini in novitate sensus vestri, ut probetis quae sit voluntas dei, quod bonum et beneplacitum et perfectum est. 1. ⌊non per salutem illorum neque per Christum illos obsecratur, quamvis misericordia dei in Christo sit, tamen⌋ per misericordiam {dei} illos orat (adhortatur),

α per quam ex mortuis vivere coeperunt, ut memores eius sollicite agant, ut rata illis permaneat. commonitio est enim haec,

β per quam salvatur humanum genus. post tractatum enim legis et fidei et populi naturam Iudaici et gentilis ad bonam vitam agendam hortatur; per hanc enim spes fidei obtinetur. commonitio est ergo haec,

ut memores sint, quia misericordiam acceperunt, ut (et) vigilent circa obsequium eius, a quo illis data est, per quem (quam) ex impiis gratis iustificati sunt, scientes hanc esse hostiam vivam {sanctam} et deo acceptabilem, si corpora

---

7 *cf.* Rom. 11, 25

---

13 renovamini] reformamini Φ 14 et] est *SIX* 21 agunt *SK*

et in spiritu sancto pater est. ⌜quia quod de patre est deo, non potest aliud esse, quam est deus pater.⌝ 3. ac per hoc ipsi gloria, quia ex ipso et per ipsum et in ipso sunt omnia. itaque quae ex ipso et per ipsum et in ipso, ut essent, esse coeperunt, sensum et consilium eius scire non possunt, ipse autem scit omnia, quia in ipso sunt cuncta. patefecit mysterium dei, quod superius dixit non ab eis ignorari debere.

12, 1. Obsecro itaque vos, fratres, per misericordiam dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, placentem deo, rationabile obsequium vestrum. 2. et nolite conformari huic saeculo, sed renovamini in novitate sensus vestri, ut probetis quae sit voluntas dei, quod bonum et beneplacitum et perfectum est. 1. per misericordiam dei orat illos, per quam salvatur genus humanum. post tractatum enim legis et fidei et populi natura Iudaici et gentilis ad bonam vitam agendam hortatur; per hanc enim spes fidei obtinetur. conmonitio est ergo ista, ut memores sint, quia misericordiam acceperunt et vigilent circa eius obsequium, ⌜a quo illis data est,⌝ per quam ex impiis gratis iustificati sunt, scientes hanc esse hostiam vivam sanctam et deo acceptabilem, si corpora nostra incontaminata servemus, dissimiles a saecularibus, qui voluptatibus student. 1a. haec enim est voluntas dei, sanctificatio nostra. nam corpora subiecta peccatis non viva habentur, sed mortua; sub de-

---

7 *cf.* Rom. 11, 25 23 I Thess. 4, 3

1sq. quia—pater G^2Y 4 ipso *alt.*] ipso sunt omnia $FGMBD$ 9 exhibeatis] adhibeatis FGM 10 vivam] uiuentem WA deo placentem G^2DWA 12 renovamini] reformamini $FGMO$ novitate] renouatione WA 13 bonum et *om.* $FGMBOYD$ 14 est *om.* WA 15 illos orat C humanum genus C 16 enim *om.* D naturam AC 18 ista] haec W 20 a—est D quam] quem DC 22 incontaminata] FG^2WA, intaminata C 23sq. est enim WAC 24 nostra] uestra MDW^1

nostra incontaminata servemus, dissimiles a saecularibus, qui voluptatibus student. {1a. haec enim est voluntas dei, sanctificatio nostra. nam corpora subiecta peccatis non viva habentur, sed mortua; sub desperatione enim promissae vitae sunt. ad hoc enim peccatis dono dei abluimur, ut de cetero mundam vitam agentes dei amorem in nos provocemus, non irritum facientes opus gratiae eius. nam apud veteres ideo oblata occidebatur hostia, ut homines peccati causa morti subiectos significaret. 1b. nunc autem, quia per donum dei purificati sunt homines et a morte secunda liberati, vivam hostiam debent offerre, ut signum sit vitae aeternae. non enim sicut tunc corpora pro corporibus immolantur, nunc vero non corpora, sed vitia corporis perimenda sunt. ut autem obsequii nostri effectum habere possimus, servata iustitia pudorem custodiamus.}

2. α servire deo rationabiliter, hoc est interveniente iustitia, conformes autem spiritalibus, probantes per patientiam accepti spiritus, quid placeat deo, et hoc exsequentes, quia hoc est perfectum bonum, quod placet deo.

β nihil enim proficit pudor nec rationabilis potest videri neglecta iustitia. hoc erit conformem fieri spiritalium, renovatum in spiritu ac fide, hoc scire quid placeat deo nec aliud bonum et perfectum esse.

12, 3. Dico enim per gratiam, quae data est mihi, omnibus qui inter vos sunt, non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad prudentiam, et unicuique sicut divisit deus mensuram fidei. aperte ostendit hoc nos debere (debere nos) sapere, quod iustitiae terminos non egrediatur, ut non nobis solis utile sit {sed et nulli obsit}. haec est enim prudentia, prodesse magis aliquibus quam obesse et contentum esse debere sorte, quam

2 I Thess. 4, 3

1 a *om.* S^2IX 18 autem] esse I^3X 20 placet *K* 26 prudentiam] temperantiam Φ 29 utilis Φ

speratione enim promissae vitae sunt. ad hoc enim dei dono peccatis abluimur, ut de cetero mundam vitam agentes dei amorem in nos provocemus, non irritum facientes opus gratiae eius. nam apud veteres ideo oblata occidebatur hostia, ut homines peccati causa morti subiectos significaret. 1 b. nunc autem, quia per donum dei purificati sunt homines et a secunda morte liberati, vivam hostiam debent offerre, ut signum sit vitae aeternae. non enim sicut tunc corpora pro corporibus immolantur, nunc vero non corpora, sed vitia corporum perimenda sunt. ut autem obsequii nostri effectum habere possimus, servata iustitia pudorem custodiamus; nihil enim proficit pudor nec rarionabilis potest videri neglecta iustitia. hoc erit conformem fieri spiritalium, renovatum in spiritu ac fide, hoc scire quod placeat deo nec aliud bonum et perfectum esse.

12, 3. Dico enim per gratiam, quae data est mihi, omnibus qui inter vos sunt, non plus sapere quam oportet sapere, sed sapere ad prudentiam, et unicuique sicut divisit deus mensuram fidei. aperte ostendit hoc debere nos sapere, quod iustitiae terminos non egrediatur, ut non nobis solis utile sit, sed et nulli obsit. haec est enim prudentia, prodesse magis aliquibus quam

---

1 dono dei *WA* **1 sq.** peccatis dono dei *C* **3** uocemus *FG*[1] *MBO* **6** autem *om. A* **6 sq.** morte secunda *C* **14** quid *C* esse] est *D* **16** sunt inter uos *FGOYAC* **17** prudentiam] sobrietatem *WA* **18** et *om. WA* deus diuisit *FGWA* fidei *om. FGMB*

mensus est deus merito {et} fidei uniuscuiusque, nec sibi defendere quod non sibi concessum videt. hoc est non plus sapere, quia uni totum concedi non potest. nec enim si quis bonae vitae est, ex eo sibi etiam doctrinae prudentiam debet defendere, aut quia peritiam habet legis, levitarum sibi obsequia vindicare debebit. hortatur ergo et docet per gratiam sibi datam. haec gratia peritia intellegitur doctrinae dominicae (dominicae disciplinae), per quam humilitati {et iustitiae} studendum tradit.

12, 4. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eadem habent officia, **5.** ita et multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra. exemplo corporis docet non posse nos singulos omnia, quia sumus invicem membra, ut alter alterius egeat, ac per hoc curam nostri invicem nos agere debere nec alterum alii obsistere, quia invicem officiis nostris opus habemus. hoc erit diligere Christum, si invicem se membra exhortentur, ut impleant modum, quo corpus in Christo perfectum sit.

12, 6. Habentes autem donationes dei diversas secundum gratiam, quae data est nobis. 1. nunc autem ipsa officia deputata membris merito fidei enumerat, ut cum viderit membrum, quod sibi deputatum officium est, non perstrepat alteri, cui viderit aliud traditum, sed congaudeat, ut corpus ecclesiae sit perfectum.

Sive profetiam, secundum rationem fidei. 2. a profetia incipit, quae prima probatio est rationabilem esse fidem nostram; denique credentes accepto spiritu profetabant. haec ergo datur pro modo accipientis, hoc est quantum causa exigit, propter quam datur.

---

1 et fide Φ **5** quia] qui iam *IX* **12** et *om.* Φ **15** in inuicem *S* alterius] alterius membrum I^2X egeat] tangat Φ **16** in inuicem Φ debere *om.* Φ **18** se *om.* Φ **20** dei *om.* Φ **23** cum] quod *SK*, quando *IX*

obesse et contentum esse debere sorte, quam mensus est deus merito et fidei uniuscuiusque, nec sibi defendere quod non sibi concessum videt. hoc est non plus sapere, quia uni totum concedi non potest. nec enim si quis bonae vitae est, ex eo sibi etiam doctrinae prudentiam debebit defendere, aut quia peritiam habet legis, levitarum sibi obsequium vindicare debebit. hortatur ergo et docet per gratiam sibi datam. haec gratia peritia intellegitur disciplinae dominicae, per quam humilitati et iustitiae studendum tradit.

12, 4. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eadem habent officia, **5.** ita et multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra. exemplo corporis docet non posse nos singulos omnia, quia sumus invicem membra, ut alter alterius egeat, ac per hoc curam nostri invicem nos agere debere nec ⌈alterum⌉ alii obsistere, quia invicem officiis nostris opus habemus. hoc erit diligere Christum, si invicem se membra exhortentur, ut impleant modum, quo corpus in Christo perfectum sit.

12, 6. Habentes autem donationes dei diversas secundum gratiam, quae data est nobis. 1. nunc autem ipsa officia deputata membris merito fidei enumerat, ut cum viderit membrum, quod sibi deputatum officium est, non perstrepat alteri, cui viderit aliud traditum, sed congaudeat, ut corpus ecclesiae sit perfectum.

Sive profetiam, secundum rationem fidei. 2. a profetia incipit, quae prima probatio est rationabilem esse fidem nostram; denique credentes accepto spiritu profetabant.

---

1 quam] qua *D* **2** fide *FGOYD* **5** debet *C* **6** obsequia *C* **8** dominicae disciplinae *C* **11** membra autem omnia *WA* **11 sq.** eadem—officia] eadem officia habent *FGMBOYD*, eundem actum habent *WA* **12** et *om. DWAC* **13** alter *om. WA* **16** alterum *YDC* **20** autem *om. A* **21** nobis differentiae *WA* **22** numerat *FGMBOY* **24** perstrepat] reputare *FGMBO* aliud] alium *A* **26** prophetia *FGOWA* rationem] operationem *C*

12, 7. Sive ministerium, in ministrando. 1. ad obsequium fraternitatis praebendum in tantum {minister} firmatur, quantum credit debere se obsequi, ne ultra fidem laborans in obsequio fatigetur in cassum, quia hoc sequitur unumquemque, quod conatur ex corde.

Sive qui docet, in doctrina. 2. similiter dicit adiuvari doctorem in doctrina, ut in quantum fides eius est ad docendum, in tantum inspiretur ad tradendam doctrinam (disciplinam) caelestem.

12, 8. Sive qui exhortatur, in exhortando (exhortatione). 1. et hunc eodem modo in eo ipso, iuxta quod (in quo) se extendit, auxilio spiritus praeparari, ut habeat gratiam, dum provocat; lacessit {enim} fratres ad bonum aut incredulos ad fidem.

Qui largitur, in simplicitate. 2. huic {dicit, qui bono animo tribuit} auxilia semper subpeditare procurante spiritu, ut non desit tribuenti simpliciter {dicente Solomone: qui tribuit pauperibus, non indigebit}.

α hic est enim qui tribuit simpliciter,

β hic ergo tribuit simpliciter,

qui non in simulatione hoc agit ⌊neque⌋ ut laus ei ab hominibus detur{, sed ut a deo pro hoc ipso meritum consequatur}.

Qui praeest, in sollicitudine. 3. eum qui curam, ut praesit fratribus, suscepit (suscipit), iuxta fidem suam accipere vigilantiam et auctoritatem,

4. α ut inconcussa verecundia illis, quibus praeest, possit in ipso proficere.

β ut proficiat in quo sollicitus est, habens in illis fructum quibus praeest.

---

18 Prov. 28, 27

---

2 fraternitati S^2IX 8 inspiretur] expiretur K 12 extendit] ostendit K 26 ut] et Φ 27 praeesse K

haec ergo datur pro modo accipientis, hoc est quantum causa exigit, propter quam datur.

12, 7. Sive ministerium, in ministrando. 1. ad obsequium ecclesiae praebendum in tantum minister firmatur, quantum credit debere se obsequi, ne ultra fidem laborans in obsequio fatigetur in cassum, quia hoc sequitur unumquemque, quod conatur ex corde.

Sive qui docet, in doctrina. 2. similiter dicit adiuvari doctorem in doctrina, ut in quantum fides eius est ad docendum, in tantum inspiretur ad tradendam disciplinam caelestem.

12, 8. Sive qui exhortatur, in exhortatione. 1. et hunc eodem modo in eo ipso, in quo se extendit, auxilio spiritus praeparari, ut habeat gratiam, dum provocat; lacessit enim fratres ad bonum aut incredulos ad fidem.

Qui largitur, in simplicitate. 2. huic ⌜dicit, qui bono animo tribuit⌝ auxilia semper subpeditare procurante spiritu, ut non desit largienti simpliciter dicente Solomone: qui tribuit pauperibus, non indigebit. hic ergo tribuit simpliciter, qui non in simulatione hoc agit, ut laus ei detur ab hominibus, sed ut a deo pro hoc ipso meritum consequatur.

Qui praeest, in sollicitudine. 3. eum qui curam, ut praesit fratribus, suscipit, iuxta fidem suam accipere vigilantiam et auctoritatem, 4. ut proficiat in quo sollicitus est, habens in illis fructum quibus praeest.

---

19 Prov. 28, 27

---

4 ecclesiae] fraternitatis *C* **5** in quantum *A* **10** tradendum *FGMBOYW* **13** se *om. DC* tendit *OYDC* **15** fratres] aut fidelem *A* **16** largitur] tribuit *FGOYDAC* **16 sq.** dicit—tribuit *OYDC* **17** suppeditari *D* **18** non desit] denuo desit *BOD*, denuo non sit *FG*[1] largienti] tribuenti *C* **20** qui] quia *FGMBWA* in *om. BY* **20 sq.** ei ab hominibus detur *C*

Qui miseretur, in hilaritate. 5. hunc quoque secundum sensum suum, qui hilari (laeto) animo misericordiam facit, non quasi nolenti extorquetur, fundari et roborari a deo, ut

α habeat unde misereri et merces illi reservetur in futurum. prope hoc est largiri in simplicitate, quod misereri in hilaritate; tamen propensius opus est misereri; multa enim sunt opera, quae huic nomini subiecta sunt.

β in hac re nullam infirmitatem patiatur, sciens dictum esse a Solomone: dum habes occasionem, benefac. sed hoc multifarie intellegendum est; multiplex misericordia sub uno vocabulo. nam si supra dixit: qui largitur, in simplicitate, quid erat opus iterare, nisi quia sub uno misericordiae nomine multa bona opera significavit?

6. peccantibus etenim ignoscere misericordia est et in necessitate aliqua posito vel oppresso opem ferre misericordia est

α et intervenire apud aliquem precibus pro eo misericordia est et non habenti tribuere misericordia est. ideo si haec inpigre et sine tristitia fuerit operatus, habebit huiusmodi et hic auxilium et in futuro mercedem.

β et nudum vestire et esurienti panem frangere et parvulum expositum colligere et cadaver operire et talia operari misericordia est. ideo si haec inpigre et sine taedio fuerit operatus, habebit huius operis et in praesenti et in futuro mercedem.

{6a. omnis ergo misericordia et simpliciter et cum gaudio fieri debet, ut simplicitas excludat hypocrisin, gaudium vero fretum futurae spei testetur examen.}

---

7 Prov. 3, 27

---

5 *post* unde *add.* possit I^2X, *at cf. Thes. VI 2438, 73sqq.*

Qui miseretur, in hilaritate. 5. hunc quoque secundum sensum suum, qui laeto animo misericordiam facit, non quasi nolenti extorquetur, fundari et roborari a deo, ut in hac re nullam infirmitatem patiatur, sciens dictum esse a Solomone: dum habes occasionem, benefac. sed hoc multifarie intellegendum est; sub uno enim vocabulo multiplex est intellegentia. nam si supra dixit: qui tribuit in simplicitate, quid erat opus iterare, nisi quia sub uno misericordiae nomine multa bona opera significavit? 6. peccantibus etenim ignoscere misericordia est et in necessitate aliqua posito vel oppresso opem ferre misericordia est et nudum vestire et esurienti panem frangere et parvulum expositum colligere et cadaver operire et talia operari misericordia est. ideo si haec inpigre et sine taedio fuerit operatus, habebit huius operis et in praesenti et in futuro mercedem. 6a. omnis ergo misericordia et simpliciter et cum gaudio fieri debet, ut simplicitas excludat hypocrisin, gaudium vero fretum futurae spei testetur examen.

---

5 Prov. 3, 27

---

3 extorque[a]tur *Bulhart cum recens.* $\alpha\beta$ **4** esse *om. C* **6sq.** sub—intellegentia] multiplex est enim misericordia sub uno uocabulo *C* **7** tribuit] largitur *C* **10** ignoscere] in se indulgere *B*, *om. FG*^{1} *MWA* **13** talia] alia *D* operari] opera *MGF*, *om. BY* **13sq.** misericordia—haec *om. FG*^{1}*MB* **14** et haec *W* **15** praesentia *A* **16** ergo] enim *W* **17** ypocrisim *FGYC* **17sq.** fretum *absolute cf. Thes. VI 1317, 54* **18** testetur] latitur *FGM*, largitur *B*

12, 9. Dilectio sine simulatione. huic menti, quae hoc meditatur, ut ideo diligat fratrem, quia scit hoc placere auctori deo, non ut {in} adulatione praesentis vitae hoc agat, subvenit spiritus, ut, quia hoc devota mente quaerit, {obsequiis} possit implere. audivit (audiunt) enim dictum a domino: praeceptum novum do vobis, ut diligatis invicem.

12, 10. Abhorrentes a malo, adhaerentes bono. fraternitatis amore invicem benigni, honore mutuo praevenientes. non magnum dicit vitare (evitare) malum, nisi adhaereat bono {— illud enim de timore fit, istud de amore —} nec benignum esse

α fraternitatis amorem, si non mutuis se obsequiis praevenerint.

β nec fraternitatis honorem, si non mutuis se obsequiis praevenerint.

12, 11. Sollicitudine non pigri. 1. hoc est quod dicit profeta Hieremias quia maledictus ⌊a deo est⌋ qui facit opera dei (domini) neglegenter. {piger enim in conversatione divina sine spe est. ideo subiecit:}

Spiritu ferventes. {1a. hoc est, ut in exercitio divini operis aut legis non sit tepidus, sicut dicit in Apocalypsi Iohannis: quoniam tepidus es, inquit, evomam te ex ore meo. cotidiana enim meditatio tollit stuporem et facit vigilantem. opera autem domini sunt, quae mandat fieri pro utilitate ecclesiae, id est fratrum.}

---

6 Ioh. 13, 34 16 Ier. 48, 10 21 Apoc. 3, 16

---

4 quaerit] gerit *IX* 7 abhorrentes a malo] odientes malum Φ 8 amorem Φ

12, 9. Dilectio sine simulatione. huic menti, quae hoc meditatur, ut ideo diligat fratrem, quia scit hoc placere auctori deo, non ut in adulatione praesentis vitae hoc agat, subvenit spiritus, ut, quia hoc devota mente quaerit, obsequiis possit implere. audiunt enim dictum a domino: praeceptum novum do vobis, ut diligatis invicem.

12, 10. Abhorrentes a malo, adhaerentes bono, fraternitatis amore invicem benigni, honore mutuo praevenientes. non magnum dicit evitare malum, nisi adhaereat bono — illud enim de timore fit, istud de amore — nec benignum esse nec fraternitatis amatorem, si non praevenerint se mutuis obsequiis.

12, 11. Sollicitudine non pigri. 1. hoc est quod dicit profeta Hieremias quia maledictus qui facit opera domini neglegenter. piger enim in conversatione divina sine spe est. ideo subiecit:

Spiritu ferventes. 1a. hoc est: ⌜ut⌝ in exercitio divini operis aut legis non sit tepidus, sicut dicit in Apocalypsi Iohannis: quoniam tepidus es, inquit, evomam te de ore meo. cotidiana enim meditatio tollit stuporem et facit vigilantem. ⌜opera autem domini sunt, quae mandat fieri pro utilitate ecclesiae, id est fratrum.⌝

---

5 Ioh. 13, 34 14 Ier. 48, 10 19 Apoc. 3, 16

---

1 *post* dilectio *add.* et caritas *WA* 3 in *om. ODC* 7 abhorrentes a malo] odientes malum *WA* a *om. GYD* 8 fraternitatis] caritate (-em *A*) fraternitatis *WA* amore] *YD*, -em *cett.* in inuicem *W* 9 dicit esse *WA* uitare *A* 10 istud] hoc *C* 11 amatorem] honorem *C*, amorem tenere dicit *WA* 12 mutuis se obsequiis praeuenerint *C* 14 hieremias propheta *WA* 15 domini] dei *WA* 17 ut *C* in] autem *A* exercitatione *W* 18sq. iohannis (-es *A*) in apocalipsi (-in *A*) *WA* 19 iohannes G^2DA de] ex *C* 21 uigilantiam *D* 21sq. opera—fratrum *C*

Tempori servientes. {1b. in Graeco dicitur sic habere: domino servientes, quod nec loco ipsi conpetit. quid enim opus erat summam hanc ponere totius devotionis, cum quando singula membra, quae ad obsequia et servitia dei pertinent, memoret? in omnibus enim his quae enumerat plenum deo servitium exhibetur.} 2. {nam} servire tempori quid sit alibi absolvit (solvit), cum dicit: redimentes tempus, quoniam dies mali sunt, ut sciatis quemadmodum unicuique respondeatis. quoniam autem dixerat: spiritu ferventes, ne hoc sic acciperent, ut passim et inportune verba religionis ingererent {tempore inimico}, per quod forte scandalum excitarent, statim subiecit: tempori servientes, ut moderate (modeste) et cum honestate aptis et locis et personis {et} apto tempore religionis fidem loquerentur. sunt enim quidam {etiam in hoc tempore, quo pax est}, qui sic perhorrent verba dei, ut audientes cum magna ira blasfement viam Christi. {2a. nam et ipse servivit tempori, quando quod noluit fecit; invitus enim circumcidit Timotheum et raso capite purificatus secundum legem ascendit templum, ut Iudaeorum sopiret insaniam.}

12, 12. Spe gaudentes. 1. postquam dixit: tempori servientes, adiecit: spe gaudentes, ut si forte propter iniquitatem temporis non liceat de fide publice loqui, sed esse in metu, ⌊spe⌋ gaudeat,

α haec tristitia gaudium parit. β quia haec tristitia parit laetitiam.

In tribulatione patientes. 2. hoc est spe gaudentes (gaudere), in tribulatione esse patientes (patientem). de gaudio enim spei tolerat tribulationem, sciens multo maiora esse, quae promissa pro his sunt (pro his promissa sunt).

---

7 Eph. 5, 16 8 Col. 4, 6 18 sq. *cf.* Act. 16, 3; 21, 24

---

16 blasphemant NS^1 23 licet *K*

Tempori servientes. 1b. in Graeco dicitur sic habere: domino servientes, quod nec loco ipsi conpetit. quid enim opus erat summam hanc ponere totius devotionis, cum quando singula membra, quae ad obsequia et servitia dei pertinent, memoret? in omnibus enim his quae enumerat plenum deo servitium exhibetur. 2. ⌜nam⌝ servire tempori quid sit alibi solvit, cum dicit: redimentes tempus, quia dies mali sunt, ut sciatis quemadmodum unicuique respondeatis. quoniam autem dixerat: spiritu ferventes, ne hoc sic acciperent, ut passim et inportune verba religionis ingererent tempore inimico, per quod ⌜forte⌝ scandalum excitarent, statim subiecit: tempori servientes, ut modeste et cum honestate aptis et locis et personis et apto tempore religionis fidem loquerentur. sunt enim quidam et in hoc tempore, quo pax est, qui sic perhorrent verba dei, ut audientes cum magna ira blasfement viam Christi. ⌜2a. nam et ipse servivit tempori, quando quod noluit fecit; invitus enim circumcidit Timotheum et raso capite purificatus secundum legem ascendit templum, ut Iudaeorum sopiret insaniam.⌝

12, 12. Spe gaudentes. 1. postquam dixit: tempori servientes, adiecit: spe gaudentes, ut si forte propter iniquitatem temporis non liceat de fide publice loqui, sed esse in metu, gaudeat, quia haec tristitia parit laetitiam.

In tribulatione patientes. 2. hoc est spe gaudere, in tribulatione esse patientem. de gaudio enim spei tolerat tribulationem, sciens multo maiora esse, quae promissa sunt pro his.

---

7 Eph. 5, 16 8 Col. 4, 6 18sq. *cf.* Act. 16, 3; 21, 24

1sq. in—habere] in graecis enim codicibus sic habetur *A* 2 domino] *A*, deo *cett.* 6 nam *DC* 11 forte *DC* 14 et] etiam *C* 16 nam— 20 insaniam *DC* 19 in templum *D* 24 spe gaudeat *ODC*

Orationi instantes. 3. necessaria est valde oratio, quia, ut tribulatio possit tolerari, precibus insistendum est.

12, 13. Memoriis sanctorum communicantes. 1. manifestum est, quia qui preces suas exaudiri vult, aemulus debet esse vitae sanctorum {,cum imitatur enim, communicat}, ut hoc sit memorem esse et communicare (communicatorem), imitari actus illorum. {1a. et si sumptibus indigent, communicandum eis, sicut dicit alio loco: de collectis quae fiunt in sanctos, et ad Galatas: ut pauperum memores essemus.}

Hospitalitatem sectantes. 2. imitator {et amator} sanctorum hospitalitatem sectatur exemplo sancti Abrahae et viri iusti Lot (Lot viri iusti).

12, 14. Benedicite et nolite maledicere. ut servos Christi (Christianos) per omnia novos faciat, etiam ab hac illos (ab illa) consuetudine auferre vult, quae omnibus communis est, ne irato animo incitati prius {facile} maledicere velint, sed ut magis victa iracundia benedicant {et laudi sit disciplina dominica}.

12, 15. Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. 1. hoc est, quod alio loco dicit: si quid patitur unum membrum, conpatiuntur omnia {membra}, et si laetatur unum membrum, congaudent omnia membra. cum enim quis fratri solatio est in necessitate, erigit animum eius et apud deum sibi conlocat meritum, quia membrum diligit corporis Christi. {1a. et si cum infideli condoleat, provocat magis illum ad affectum disciplinae dominicae.}

---

8 I Cor. 16, 1 9 Gal. 2, 10 12 *cf.* Gen. 18, 3sqq. 13 *cf.* Gen. 19, 2sq. 21 I Cor. 12, 26

---

2 insistendum] instandum S^2IX 13 loth KIX 15 novos] eos Φ 17 incitati] inconcitati *S*, concitati *IX*

Orationi instantes. 3. necessaria est valde oratio, quia, ut tribulatione possit tolerari, precibus insistendum est.

12, 13. Memoriis sanctorum communicantes. 1. manifestum est, quia qui preces suas exaudiri vult, aemulus debet esse vitae sanctorum, cum imitatur enim, communicat, ut hoc sit memorem esse et ⌜communicatorem⌝, imitari actus illorum. 1a. et si sumptibus indigent, communicandum eis, sicut dicit alio loco: de collectis quae fiunt in sanctos, et ad Galatas: ut pauperum memores essemus.

Hospitalitatem sectantes. 2. imitator et amator sanctorum hospitalitatem sectatur exemplo sancti Abrahae et Lot viri iusti.

12, 14. Benedicite et nolite maledicere. ut Christianos per omnia novos faciat, etiam ab hac illos consuetudine auferre vult, quae omnibus communis est, ne irato animo incitati, ut prius facile maledicant, sed ut magis victa iracundia benedicant, ut laudi sit disciplina dominica.

12, 15. Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus. 1. hoc est, quod alio loco dicit: si quid patitur unum membrum, conpatiuntur omnia membra, et cum gaudet unum membrum, conlaetantur omnia membra. cum enim quis fratri in necessitate solatio est, erigit animum eius et conlocat sibi meritum apud deum, quia mem-

---

8 I Cor. 16, 1 **9** Gal. 2, 10 **12** *cf.* Gen. 18, 3sqq. **13** *cf.* Gen. 19, 2sq. **20** I Cor. 12, 26

---

6 communicatorem *C* **7** actibus *WA* **8** collectis autem *C* **14** *post* benedicite *add.* persequentes (-ibus *A*) uos benedicite *WA* **15** hac illos] ab illa *FGBOYD* **16** eos auferre *OD* **17** ut *pr. om. C* maledicant] maledicere uelint *C* **18** ut] et *C* laudi] -is *FGMBOY*^{1}*D*, laudabilis *A* **20** patiatur *A* **22** cum gaudet] si laetatur *Y* conlaetantur] congaudent *Y* **23** solatio est in necessitate *C* solacium *A* **24** apud deum sibi conlocat meritum *C*

12, 16. Idipsum invicem sentientes.

1. α id est conpati in fratris tribulatione, sicut alio loco dixit:

β hoc est quod dictum est, conpati debere in fratris tribulatione, sicut et in alia dicit epistola:

considerans te ipsum, ne et tu tempteris, alter alterius onera sustinete.

Non alta sapientes. 2. alta sapere

α supra se sapere est, ut

β superbia est — nam et diabolus, cum alta sapuit, apostatavit —, ne

elatio sit in animo et praesumens forte de incolumitate actus sui non condoleat fratri, sed exprobret quasi peccatorem ⌊aut inprovidum de neglegentia⌋. haec ⌊et⌋ superbia est, quae

α obesse potest.

β cum se praeponit, offendit. quod et dominus denotat dicens: eice trabem prius de oculo tuo, et tunc videbis eicere festucam de oculo fratris tui. ipsa enim elatio peccatum est; acsi non sit peccator, quod inpossibile est, fit peccator, dum superbit. denique dicit Solomon: superbis deus resistit.

Sed humilibus consentientes. 3. hoc est, ut deposita superbia alienam causam suam faciat, et suam {quasi} alienam, {3a. ut habeat gratiam apud deum, quia qui se exaltaverit, humiliabitur}.

Nolite esse prudentes apud vos. 4. istud in Esaia profeta scriptum est, quod hic quasi suum (proprium) ponit, ut iustitia communis habeatur, non ut sibi quis (quis sibi) iustus sit, ceteris (aliis) autem iniustus.

---

6 Gal. 6, 1 sq. **16** Matth. 7, 5 **20** Prov. 3, 34 **23** Luc. 14, 11 **25** Is. 5, 21

---

2 conpati] conplantati Φ **9** se *om.* *SK* **12** de *om.* *SIX* **19** fit] fit enim *IX* **25** vos] uosmetipsos Φ

brum diligit corporis Christi. 1a. et si cum infideli condoleat, provocat magis illum ad affectum disciplinae dominicae.

12, 16. Idipsum invicem sentientes. 1. hoc est quod dictum est, conpati debere in fratris tribulatione, sicut et in alia epistola dixit: considerans teipsum, ne et tu tempteris, alter alterius onera sustinete.

Non alta sapientes. 2. alta sapere superbia est — nam et diabolus, cum alta sapuit, apostatavit — ,ne elatio sit in animo et praesumens forte de incolumitate actus sui non condoleat fratri, sed exprobret quasi peccatorem. haec superbia est, quae cum se praeponit, offendit. quod et dominus denotat dicens: eice primum trabem de oculo tuo et tunc videbis eicere festucam de oculo fratris tui. ipsa enim elatio peccatum est; acsi non sit peccator, quod inpossibile est, fit peccator, dum superbit. denique dicit Solomon: superbis deus resistit.

Sed humilibus consentientes. 3. hoc est, ut deposita superbia alienam causam faciat suam, et suam quasi alienam, 3a. ut habeat gratiam apud deum, quia qui se exaltaverit, humiliabitur.

Nolite esse prudentes apud vos. 4. istud in Esaia profeta scriptum est, quod hic quasi proprium ponit, ut ius-

---

5 Gal. 6, 1 sq. 12 Matth. 7, 5 16 Prov. 3, 34 19 Luc. 14, 11 21 Is. 5, 21

---

5 et *pr. om. WA* dicit epistula *C* dicit *MWA* 6 sustinete] portate *WA* 7 superbia] -bi *C* 8 sapit *FG*^{1}*ODWAC* 12 primum trabem] trabem prius *C* 13 eicere] iacere A^1 15 denique et salomon dicit *WA* 18 suam faciat *C* quasi] faciat quasi *FG* 21 uosmetipsos *DWA* istud *om. C*

12, 17. Nemini malum pro malo reddentes. 1. hoc est quod dicit dominus: nisi abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum et farisaeorum, non intrabitis in regnum dei. mandatum enim in lege erat: diliges proximum tibi et odio habebis inimicum tibi. haec, quantum videtur, iustitia est; sed ut abundet iustitia Christianorum, docentur (docetur) non reddere malum pro malo, ut perfecti sint et pro hoc merces illis reddatur in iudicio dei. supergredi enim videtur ipsam iustitiam, cum quod licet, ut melior sit, non

α fiat. β facit caelestis iustitiae imitator.

{1a. mundi ergo iustitia a deo illi concessa innocentem facit, caelestis autem perfectum, ut meritum habeat apud deum.}

Providentes bona non solum coram deo, sed etiam coram hominibus. 2. providere est bona futura ante oculos habere, ut ea gerantur, quae possint, postquam facta fuerint, in reprehensionem non venire, sed magis laudi esse sive apud deum sive apud homines. ne quis aestimet, quia deo licita non displicent, idcirco non curandum, si fratri scandalo sint, hoc praemonet, quia illud fieri debet, quod et deo non displiceat et fratri scandalo (scandalum) non sit. acsi † adsumat † (liceat) enim et fratrem scandalizet, deo non placet, quia deus saluti studendum monet. {2a. sic ergo providentur bona coram deo et hominibus, si ea quae licent sic agantur, ne scandalum faciant.}

---

2 Matth. 5, 20 5 Lev. 19, 18; Matth. 5, 43

---

5 tibi] tuum *KIX* 6 tibi] tuum Φ habundetur *SK* 18 reprehensione *SK* 23 enim] enim escam I^2K 24 quia] qua *K*

titia communis habeatur, non ut quis sibi iustus sit, aliis ⌈autem⌉ iniustus.

12, 17. Nemini malum pro malo reddentes. 1. hoc est quod dicit dominus: nisi abundaverit iustitia vestra plus quam scribarum et farisaeorum, non intrabitis in regnum dei. mandatum enim in lege erat: diliges proximum tibi et odio habebis inimicum tibi. haec, quantum videtur, iustitia est; sed ut abundet iustitia Christianorum, docetur non reddere vicem malo, ut perfecti sint et pro hoc merces illis reddatur in iudicio dei. supergredi enim videtur ipsam iustitiam, cum quod licet, ut melior sit, non facit caelestis iustitiae imitator. 1a. mundi ergo iustitia a deo illi concessa ad tempus innocentem facit, caelestis autem perfectum, ut meritum habeat apud deum.

Providentes bona non solum coram deo, sed etiam coram hominibus. 2. providere est ⌈bona⌉ futura ante oculos habere, ut ea gerantur, quae possint, ⌈postquam facta fuerint,⌉ in reprehensionem non venire, sed magis laudi esse sive apud deum sive apud homines. ne quis aestimet, quia licita numquam deo displicent, idcirco non curandum, si fratri scandalo sint, hoc praemonet, quia illud fieri debet, quod et deo non displiceat et fratri scandalum non sit. acsi liceat enim et fratrem scandalizet, deo non placet, quia deus saluti studendum monet. 2a. sic ergo providentur bona coram deo et hominibus, si ea quae licent sic agantur, ne scandalum faciant.

---

4 Matth. 5, 20 7 Lev. 19, 18; Matth. 5, 43

---

1 sibi quis *C* aliis] ceteris *C* 2 autem *DC* 3 nemini] nulli *WA* 6 regno *C* dei] caelorum *FMW*^{1} 9 docetur] -entur *DC*, docet *A* 10 hoc] illo *W*^{1} 11 etenim *A* ipsam] illam *W* 12 facit] -iat *MW*^{1}, -iet *A* 13 ad tempus *om. C* 15 solum] tantum *OA* 16 bona *DC* 17 sq. postquam—fuerint *DC* 18 laudis *A* 19 existimet *FG* 20 deo licita numquam *D* 23 scandalizat *FGDW* 25 sic] in ea *FGM*

12, 18. Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus pacem habentes. 1. omnes pacificos vult esse, qui divinam servant (servat) iustitiam. viderit, si quis hanc pacem spreverit, ut sit tali viro inimicus, cum aut reprehendi forte ab illo non vult aut invidet bonis eius; quod ad illum tamen pertinet, non discordat a bene agente (agentibus). hic enim inpacificus est (est enim inpacificus), qui praetermissa voluntate legis suum ius sequitur, quamquam dicat David: cum his qui oderant pacem eram pacificus. {1a. sed hoc necessitatis erat propter potentiam personarum, ut vel obsequiis humilitatis vincatur, quem sic extollit superbia, ut mandata legis spernat. potest fieri, ut de timore pacificum se quis praebeat illi, qui odit pacem. quando enim vicem malis reddere non vult, pacificus est.} 2. hoc est de bono vincere malum, ut vel obsequiis vincatur, quem mandata legis non vincunt. ⌊hoc est⌋ ergo: si fieri potest {,inquit,} quod ex vobis est, ut bene agentes pacem habere videamini (videantur). iam si non fuerit amator pacis, tu tamen vis esse pacificus, quantum ad te pertinet. si autem inreverens et blasfemus quis sit et pacem cum illo habere non possis, non utique tibi adscribendum erit, quia Iohannes apostolus eos, qui negant in carne Christum venisse, nec salutari permisit. nos ergo parati simus, si potest fieri, ut cum omnibus pacem habeamus; aliis autem repugnantibus fiet inpossibile non ex nobis, si de nobis tamen querella non deponatur. {2a. qui enim nullum laedit, apparet esse pacificus.}

---

9 Ps. 119, 6 **22** *cf.* II Ioh. 7

---

2 omnibus—habentes] omnibus hominibus pacem habete Φ **4** ut—viro] alii uero Φ **7** pacificus *SK* **22** venisse *om. SK* **24** habemus *IX* fiat *SKI* **25** si—tamen *om.* Φ non *om.* Φ

12, 18. Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus pacem habentes. 1. omnibus vult esse pacificum, qui divinam servat iustitiam. viderit, si quis hanc pacem spreverit, ut sit tali viro inpacificus, cum aut reprehendi forte ab illo non vult aut invidet bonis eius; quod ad illum tamen pertinet, non discordat a bene agentibus. hic est enim inpacificus, qui praetermissa voluntate legis suum ius sequitur, quamquam dicat David: cum his qui oderant pacem eram pacificus. 1a. sed hoc necessitatis erat propter potentiam personarum, ut vel sic obsequiis humilitatis vincatur, quem sic extollit superbia, ut mandata legis spernat. potest fieri, ut et de timore dei pacificum se quis praebeat ei, qui odit pacem. quando enim vicem malis reddere non vult, pacificus est. 2. hoc est de bono vincere malum, ut vel obsequiis vincatur, quem mandata legis non vincunt. ergo: si fieri potest, inquit, quod ex vobis est, ut bene agentes pacem diligere videamur. iam si non fuerit amator pacis, tu tamen vis esse pacificus, quantum ad te pertinet. si autem inreverens et blasfemus quis sit et pacem cum illo habere non possis, non utique tibi adscribendum erit, quia Iohannes apostolus illum, qui negat in carne Christum venisse, nec salutari permisit. nos ergo parati simus, si potest fieri, ut cum omnibus pacem habeamus; aliis autem repugnantibus fiet inpossibile non ex nobis, si de nobis ⌜tamen⌝ querella non deponatur. 2a. qui enim nullum laedit, apparet esse pacificus.

8 Ps. 119, 6 **21sq.** *cf.* II Ioh. 7

1 fieri potest] possibile est *WA* **2** omnibus *pr.*] *C*, omnibus hominibus *cett.* omnibus *alt.*] omnes *D* **2sq.** pacificus uult esse *C* pacificum] -us *WC*, -os *DA* **3** servat iustitiam] -ant iustitiam *D*, seruare iustitiam uidentur *A* **4** tali] -is *A*, alio *D* inpacificus] inimicus *C* aut] athuc *GO*, adhuc *FMBYD* **6** illam *FGB* **7** enim est *FGW* **8** his qui oderant] odientibus *WA* **12** et *om. AC* ei] illi *C* **17** diligere] habere *C* uideantur *FGMBOD* **18** quantum] quam *FGOY* ad te *om. FGMBYD* **20** tibi utique *FGM* iohannis G^1W **21** illum] eos *DC* negant *DC* carnem *D* **24** tamen *WA*

12, 19. Non vos⌊met⌋ipsos defendentes, carissimi, sed date locum irae. 1. {ut pacis foedera servari possint, ab ira dissimulandum monet, maxime} quoniam per iram solet peccari, {cum} quando quis furore commotus plus exigit, quam postulat causa delicti, aut sibi ipsi incommodum praestat, si graviora peccata inconpetenti vindicta vult exequi; debilem enim efficit, quem potuit emendatum habere et sanum. unde et Solomon: noli, ait, iustus esse multum; est enim, inquit, qui perit in sua iustitia. 2. volens enim singulis peccatis respondere, circa vindictam mortem potest invenire, tam sibi quam et quem plagis adfligit; solent enim in poena delinquere. non solum tamen de subiectis vindictam prohibet conpetentem, sed et de paribus et magnis, hoc est de fratre forte in nos peccante non quaeramus vindicari, sed remittamus dei iudicio reservantes, ne dum ab ira detinemur, inveniat locum inimicus, {in} quo suggerat et suadeat quod contra nos est.

Scriptum est enim. 3. ut fortius suadeat, exemplo legis hoc firmat, dicens scriptum in Proverbiis:

Mihi vindictam, et ego retribuam, dicit dominus. 4. ut si minime a nobis fit (fiat) quod docet, deum a nobis contemptum ostendat. {4a. duplici igitur genere proficitur, si deo remittatur vindicta, quia et cum iracundiam vincit, perfectus fit, et dei iudicio vindicabitur.}

12, 20. Si esurierit inimicus tuus, ciba illum, si sitit, potum da illi; hoc enim faciens carbones ignis congeris capiti eius. 1. non nudam vindictam deo reservari debere ostendit, sed et beneficia dari inimicis, ut {vere} ⌊nos⌋ ostendamus non meritis nostris habere {nos} inimicos, quos, ut ab inimicitiis desinant, obsequiis vincere

---

8 Eccle. 7, 17; 16 **20** Deut. 32, 35 **25** Prov. 25, 21 sq.

---

3 quoniam] qui *K* **6** conpetenti Φ **7** enim] eum *IX* **9** enim] autem *X* iustia *S* **20** et *om.* Φ **27** congeres *IX* capiti] super caput Φ **28** seruari *K* **30** inimicitiis nostris *IX*

12, 19. Non vos ipsos defendentes, carissimi, sed date locum irae. 1. ut pacis foedera possint servari, ab ira dissimulandum monet, maxime quoniam per iram solet peccari, cum quando quis furore conmotus plus exigit, quam postulat causa delicti ⌈, aut sibi ipsi incommodum praestat, si graviora peccata inconpetenti vindicta vult exequi; debilem enim efficit, quem potuit emendatum habere et sanum. unde et Solomon ait: noli iustus esse multum; est enim, inquit, qui perit in sua iustitia. 2. volens enim singulis peccatis respondere, circa vindictam mortem potest invenire, tam sibi quam et quem plagis adfligit; solent enim in poena delinquere. non solum tamen de subiectis vindictam prohibet conpetentem, sed et de paribus et magnis, hoc est de fratre forte in nos peccante non quaeramus vindicari, sed remittamus dei iudicio reservantes, ne dum ab ira detinemur, inveniat locum inimicus, in quo suggerat et suadeat quod contra nos est⌉.

Scriptum est enim. 3. ⌈ut fortius suadeat, exemplo legis hoc confirmat, dicens scriptum in Proverbiis:⌉

Mihi vindictam et ego retribuam, dicit dominus. 4. ut si minime a nobis observetur quod docet, deum a nobis contemptum ostendat. 4a. duplici igitur genere proficitur, si deo remittitur vindicta, quia et cum iracundiam vincit, perfectus fit et dei iudicio vindicabitur.

12, 20. Si esurierit inimicus tuus, ciba illum, si sitit, potum da illi; hoc enim faciens carbones ignis congeris capiti eius. 1. non nudam vindictam deo

---

8 Eccle. 7, 17; 16 **20** Deut. 32, 35 **25** Prov. 25, 21 sq.

---

1 uosmetipsos *DC* defendentes] uindicantes *WA* **2** seruari possint *C* **3** maxime] magisque FG^1MBY **5** delicti] peccati *Y* **5** aut—**17** est *D solus* **18 sq.** ut—Proverbiis *D* **20** et] *C, om. cett.* **20 sq.** dominus in prouerbiis *C* **21** observetur] fiat *C* **23** remittatur *WA* **26** sitierit *WA* **27** congeres *FGYWA* capiti] super caput *YWA*

nitimur. qui si in inimicitiis perduraverint {inpietate mentis suae}, nostra obsequia proficient illis ad poenam aut certe obsequiorum nostrorum sedulitate conpuncti veluti carbones mortui reviviscent. 2. ut ergo nos in tantum perfectos faciat, ut non solum nos {ipsos}, sed et alios adquiramus ad vitam, inimicis {non solum vicem} reddere prohibet dominus per Solomonem {, verum etiam humanitate ad amicitiam provocare hortatur}.

12, 21. Noli vinci a malo, sed vince in bono malum. haec interpretatio apostoli est cohortantis, ne vicem reddamus inimicis {sicut dictum est}.

α proderit enim β multum enim proderit

nobis, si malitiae cedamus. vincit enim malum qui ad tempus vinci videtur ab illo,

α quia et salvator β et salvator enim

sic vicit malum, dum non restitit. contra se enim agit malitia, et dum vincitur, vincere se putat. id enim agit inimicus, ut nos de proposito nostro abstrahat, occasionem quaerens quomodo peccemus. ideo si provocati ab illo vicem illi non reddamus, vincimus illum in bono. ideo enim non resistimus, ut bonum servemus neglecta iustitia, quia cogit iustitia ad retribuendum.

13, 1. Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote; non est enim potestas nisi a deo. {1a. quoniam caelestis iustitiae legem sequendam mandavit, ne ab hac praesenti dissimulare videretur, hanc conmendat, quippe cum nisi haec fuerit servata, illa custodiri non possit. haec enim quasi praedagogus est, quae parvulos inbuit, ut possint potioris iustitiae viam sequi. nemini enim potest inputari misericordia, nisi habuerit iustitiam.} 1. ut {ergo ius

---

2 proficiant Φ 4 reviviscent]-uiscant *S I X*, -uescant *K* 6 *post* inimicis *add.* mala *I X*

reservari debere ostendit, sed et beneficia dari inimicis, ut vere ostendamus non meritis nostris habere nos inimicos, quos, ut ab iniquitate desinant, obsequiis vincere nitimur. qui si in inimicitiis perduraverint inpietate mentis suae, obsequia nostra proficient illis ad poenam ⌜, aut certe obsequiorum nostrorum sedulitate conpuncti veluti carbones mortui reviviscent⌝. 2. ut ergo in tantum perfectos nos faciat, ut non solum nos ipsos, sed et alios adquiramus ad vitam, inimicis non solum vicem reddere prohibet dominus per Solomonem, verum etiam humanitate ad amicitiam provocare hortatur.

12, 21. Noli vinci a malo, sed vince in bono malum. haec interpretatio apostoli est cohortantis, ne vicem reddamus inimicis sicut dictum est. multum enim proderit nobis, si malitiae cedamus. vincit enim malum qui ad tempus vinci videtur ab illo, et salvator enim sic vicit malum, dum non restitit. contra se enim agit malitia, et dum vincitur, vincere se putat. id enim agit inimicus, ut nos de proposito nostro abstrahat, occasionem quaerens quomodo peccemus. ideo si provocati ab illo vicem illi non reddamus, vincimus illum in bono. ideo enim non resistimus, ut bonum servemus ad retribuendum neglecta iustitia ⌜, quia cogit iustitia ad retribuendum⌝.

13, 1. Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote; non est enim potestas nisi a deo. 1a. quoniam caelestis iustitiae legem sequendam mandavit, ne ab hac praesenti dissimulare videretur, hanc conmendat, quippe cum nisi haec fuerit servata, illa custodiri non possit. haec enim quasi paedagogus est, quae parvulos inbuit, ut

---

3 iniquitate] inimicitiis *C* **4sq.** nostra obsequia *C* **5** illis *om. FGMB* **5sqq.** aut—reviviscent *YD* **16** resistit *FGMBOW* **21sq.** quia—retribuendum *D* **23** omnibus potestatibus] omnis anima *WA* sublimioribus *om. FGMBO* **23sq.** subditi estote] subiaceat *WA*

et} timorem legis naturalis confirmet, deum eius auctorem (auctorem eius) testatur et ministrantes {eam} dei ordinationem habere. {ideo adiecit: quae autem sunt, a deo ordinata sunt,} 2. ut nemo putet quasi humana commenta contemnenda {; vident enim ius divinum humanis auctoritatibus deputatum}. hic ergo subiectus est {potestati}, qui se terrore dei ab his abstinet quae prohibet.

13, 2. Itaque qui resistit potestati, dei ordinationi resistit. 1. hoc contra hos (istos) est, qui propter (per) potentiam forte, aut quia aliqui deprehendi se posse non credunt, et per hoc inludere legem se putant. ostendit his dei esse legem et non evasuros iudicium dei, qui ad tempus aliquo pacto evadunt.

Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem adquirunt. 2. manifestum est, quia unusquisque operibus suis aut iustificabitur aut condemnabitur. qui enim audientes legem peccant, inexcusabiles sunt.

13, 3. Nam qui principantur, non sunt timori bonis operibus, sed malis. 1. principes hos reges dicit, qui propter corrigendam vitam et prohibenda adversa creantur, dei habentes imaginem, ut sub uno sint ceteri.

Vis autem non timere potestatem? bonum facito, et habebis laudem ex illa. 2. laus ex potestate tunc est (surgit), cum quis innocens invenitur.

13, 4. {Dei enim minister est tibi in bono. 1a. manifestum est ideo rectores datos, ne malum fiat.}

---

24 quis] qui *S*

possint potioris iustitiae viam ingredi. nemini enim potest inputari misericordia, nisi habuerit iustitiam. 1. ut ergo ius et timorem legis naturalis confirmet, deum auctorem eius testatur et ministrantes eam dei ordinationem habere. ideo adiecit: quae autem sunt, a deo ordinata sunt, 2. ut nemo putet quasi humana commenta contemnenda; videt enim ius divinum humanis auctoritatibus deputatum. hic ergo subiectus est potestati, qui se terrore dei ab his abstinet quae prohibet.

13, 2. Itaque qui resistit potestati, dei ordinationi resistit. 1. hoc contra istos est, qui per potentiam forte aut quia aliqui deprehendi se posse non credunt, et per hoc inludere legem se putant. ostendit his dei esse legem, et non evasuros iudicium dei, qui ad tempus aliquo pacto evadunt.

Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem adquirunt. 2. manifestum est, quia unusquisque operibus suis aut iustificabitur aut damnabitur. qui enim audientes legem peccant, inexcusabiles sunt.

13, 3. Nam qui principantur, non sunt timori bonis operibus, sed malis. 1. principes hos reges dicit, qui propter corrigendam vitam et prohibenda adversa creantur, dei habentes imaginem, ut sub uno sint ceteri.

Vis autem non timere potestatem? bonum facito, et habebis laudem ex illa. 2. laus ex potestate tunc surgit, cum quis innocens invenitur.

13, 4. Dei enim minister est tibi in bono. 1a. manifestum est ideo rectores datos, ne malum fiat.

---

1 ingredi] sequi *C* nemini enim] minime *FGMBOD*, ne *YWA* **6** uident *C* **8** dei] legis *FGMWA* **12** forte *om.* FG^1BO **13** se legem *C* **17** ex operibus *WA* **18** condemnabitur *BWA* **21** principes enim *WA* **22** adversa] uicia *A* **24** autem] enim *W* **24sq.** bonum facito] fac quod bonum est *WA* **25** illa] ea *A*, eo *W* ex *alt.*] a *FGMY*

Si autem malum feceris, time. non enim sine causa gladium portat. 1. hoc est: ideo comminatur, ut si fuerit contemptus, vindicet.

Dei enim minister est, vindex in iram in eum, qui male agit. 2. quoniam futurum iudicium deus statuit et nullum perire vult, in illo (hoc in) saeculo rectores ordinavit, ut terrore interposito hominibus velut paedagogi sint, erudientes illos quae servent, ne in poenam futuri iudicii incidant (incidant futuri iudicii).

13, 5. Ideoque subditi estote non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. recte dicit {, subiectos esse debere} non solum propter iram, id est ultionem praesentem — ira enim vindictam parit (parit enim ira vindictam) —, sed et propter futurum iudicium, {quia si hic evaserint, illic eos poena expectat,} ubi accusante {ipsa} conscientia punientur.

13, 6. Nam et idcirco tributa penditis. ministri enim dei sunt, in hoc ipso servientes. ideo dicit tributa praestari vel quae dicuntur fiscalia, ut subiectionem praestent, per quam sciant non se esse liberos, sed sub potestate agere, quae ex deo est. principi enim suo, qui vicem dei agit, sicut deo subiciuntur, sicut dicit Danihel profeta: dei

α enim, inquit, est regnum et cui vult dabit illud. {unde et dominus: reddite, ait, quae sunt Caesaris, Caesari.} huic ergo subiciendi sunt sicut deo. cuius subiectionis probatio haec est, cum illi tributa dant (pendunt tributa).

β est enim, inquit,

23sqq. Dan. 4, 14 26 Matth. 22, 21

---

4 in iram *om.* Φ 17 et *om.* Φ 18 ipsum *IX* 22 sicut deo subiciuntur *om.* Φ

Si autem malum feceris, time. non enim sine causa gladium portat. 1. hoc est: ideo comminatur, ut si fuerit contemptus, vindicet.

Dei enim minister est, vindex in iram in eum, qui male agit. 2. quoniam futurum iudicium deus statuit et nullum perire vult, huic saeculo rectores ordinavit, ut terrore interposito hominibus velut paedagogi sint, erudientes illos quid servent, ne in poenam incidant futuri iudicii.

13, 5. Ideoque subditi estote non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam. recte dicit, subiectos debere esse non solum propter iram, id est ultionem praesentem — parit enim ira vindictam —, sed et propter futurum iudicium, quia si hic evaserint, illic eos poena expectat, ubi accusante ipsa conscientia punientur.

13, 6. Nam et idcirco tributa penditis. ministri enim dei sunt in hoc ipso servientes. propter hoc dicit tributa praestari vel quae dicuntur fiscalia, ut subiectionem praestent, per quam sciant non se esse liberos, sed sub potestate agere, quae ex deo est. principi enim suo, qui vicem dei agit, sicut dicit Danihel profeta: dei est enim, inquit, regnum et cui vult dabit illud. ⌜unde et dominus: reddite, ait, quae sunt Caesaris, Caesari.⌝ huic ergo subiciendi sunt sicut deo. cuius subiectionis probatio haec est, quia pendent illi tributa.

---

20 sq. Dan. 4, 14 **22** Matth. 22, 21

---

1 malum] male *F G C*, quod malum est *W A* **4 sq.** iram—agit] iram ei qui quod (quidquid *A*) malum est agit *W A* **6** huic] hoc in *C* **9** subditi estote] necesse est subditos esse *W A* **10** *post* iram: id est ultionem praesentem *add. F G M B O Y* **11** esse debere *W C* **12** parit—vindictam *om. D* **14** poene *M W A* expectent *A* **15** nam—penditis] ideo enim et tributa praestatis *W A* **16** propter hoc] ideo *C* **18** praestant *W* **21** illum *W A* **21 sq.** unde—Caesari *O D C* **24** quia—illi] cum illi pendunt *C*

13, 7. Reddite ergo omnibus debita. 1. reddi vult ab omnibus {hominibus} debita, quia et potentes sunt debitores minoribus, ut respondeant meritis illorum.

Cui tributum, tributum, cui vectigal, vectigal. 2. primum ea quae sunt potestatis (potestati) regiae debita exsolvi iubet, quia maior in his {causa aut} necessitas est.

Cui timorem, timorem.

3. α timor est potestati exhibendus, β timorem potestati exhibendum, quia timor prohibet peccatum; deinde aut parenti aut domino terreno, ut gratias agat in filio aut servo Christiano.

Cui honorem, honorem. 4. potest hic honor {etiam} circa eos esse, qui sublimes videntur in mundo, ut videntes humilitatem servorum Christi laudent potius quam vituperent doctrinam evangelicam (evangelicam disciplinam).

13, 8. Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis. 1. pacem vult {nos habere}, si fieri potest, cum omnibus, dilectionem vero cum fratribus. 2. et hoc tamen honore servato. idcirco autem debitores dicit, quia homini, qui dignus honore est, sive praesente sive futuro, dignum est et debitum inclinari. illi enim quis inclinatur, a quo honorem accepit; ideo debitor dicitur. si enim non hoc feceris principi tuo, superbus es. aut enim merito quis aut aetate honorandus est.

Qui enim diligit proximum, legem implevit. 3. legem datam a Moyse implet, qui diligit proximum; nam novae legis mandatum est etiam inimicos diligendos (diligere).

---

2 omnibus] omnibus hominibus βSIX, hominibus omnibus K **5** potestates S **21** *post* debitum *add.* illi K **22** accipit IX

13, 7. Reddite ergo omnibus debita. 1. ab invicem reddi vult debita, quia et potentes sunt debitores minoribus, ut respondeant meritis illorum.

Cui tributum, tributum, cui vectigal, vectigal. 2. prius ea quae sunt potestati regiae debita exsolvi iubet, quia maior in his causa aut necessitas est.

Cui timorem, timorem. 3. potestati timorem exhibendum, quia timor prohibet peccatum; deinde aut parenti aut domino terreno, ut gratias agat in filio aut servo Christiano.

Cui honorem, honorem. 4. potest honor hic etiam circa eos esse, qui sublimes videntur in mundo, ut videntes humilitatem servorum Christi laudent potius quam vituperent evangelicam disciplinam.

13, 8. Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis. 1. pacem vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus, dilectionem vero cum fratribus, 1 a. et hoc erit nulli quidquam debere, unicuique pro loco suo officium exhibere. 2. et hoc tamen honore servato. idcirco autem debitores dicit, quia homini, qui dignus honore est, sive praesente sive futuro, dignum est et debitum inclinari. illi enim quis inclinatur, a quo honorem accepit; ideo debitor dicitur. si enim non hoc feceris principi tuo, superbus es. aut enim merito quis aut aetate honorandus est.

Qui enim diligit proximum, legem inplevit. 3. legem Moysi inplet, qui diligit proximum; nam et novae legis mandatum est etiam inimicos diligere.

---

1 ergo *om. C* **1 sq.** invicem] omnibus *D* **2** reddi vult] reddunt *WA* *post* vult: ab omnibus hominibus *add. C* **5** prius] primum *C* **7** timorem potestati *tr. C* **7 sq.** exhibendum potestati timorem *D* **11** hic honor *DC* **13** christi seruorum *W* **18** pro] in *A* **25** inplevit] complet *WA*

13, 9. Nam non adulterabis, non occides, non furaberis, non concupisces. 1. hoc Moyses scriptum accepit a deo ad reformationem legis naturalis.

Et si quod aliud mandatum est, in hoc verbo consummatur: diliges proximum tuum sicut te ipsum. 2. hoc scriptum est in Levitico. manentibus supra dictis mandatis {itaque} in dilectione inpleri legem significat {sicut dixi}. acsi sint alia mandata {quae nunc tacuit},

3. α quia qui diligit proximum, id est fratrem, non potest non amare deum; neque superbus est huiusmodi, quia dilectio temperat illum.

β tamen pro omnibus mandatis dilectio satisfacit. nam si se humanum genus ab initio dilexisset, iniquitas in terris non esset. exordium enim iniustitiae discordia est. ideoque iniquitati dilectio iniquitas est, quia quod bono bonum est, malo malum est.

13, 10. Dilectio proximi malum non operatur; plenitudo enim legis est dilectio.

1. α dilectionem bona dicit operari, ideoque plenitudinem esse legis, quia mala non faciendo per dilectionem implet legem. nam qui inimicos diligit, implet legem, ut non solum plena sit, sed et abundet. adimplere enim plus quam implere est. abundantia enim legis praecepta sunt evangelica, quae constat esse

β malum non operatur, quia bona est dilectio nec peccare potest illa, quae perfectio est legis. per legis verba ad sensum evangelicum vult pervenire. ideo enim quod summum est legis memorat, ut huic evangelium societ, ostendens unius esse sensum auctoris. sed quia tempore Christi addi aliquid oportuit,

1 Exod. 20, 13sqq. 5 *cf.* Lev. 19, 18

2 *post* furaberis *add.* non falsum testimonium dices (-is *S*) *SKIX* 4 est aliud mandatum Φ 19 enim] ergo *K* 25sq. non solum] nullum *S*

13, 9. Nam non adulterabis, non occides, non furaberis, non concupisces. 1. hoc Moyses scriptum accepit a deo ad reformationem legis naturalis.

Et si quod aliud mandatum est, in hoc verbo consummatur: diliges proximum tuum sicut te ipsum. 2. hoc scriptum est in Levitico. manentibus supra dictis mandatis itaque in dilectione inpleri legem significat sicut dixi. acsi sunt alia mandata quae nunc tacuit, tamen pro omnibus mandatis dilectio satisfacit. nam si se humanum genus ab initio dilexisset, iniquitas in terris non esset. exordium enim iniustitiae discordia est. ideoque iniquitati dilectio iniquitas est, quia quod bono bonum est, malo malum est.

13, 10. Dilectio proximi malum non operatur; plenitudo enim legis est dilectio. 1. malum non operatur, quia bona est dilectio nec peccari potest per illam, quae legis perfectio est. per verba legis ad sensum evangelicum vult pervenire. ideo enim quod summum est legis memorat, ut huic evangelium societ, ostendens unius esse sensum auctoris. sed quia tempore Christi addi aliquid oportuit, non solum proximos, sed inimicos diligi praecepit. unde ⌜subditur⌝: plenitudo legis est dilectio, ut iustitia sit diligere proxi-

---

1 Exod. 20, 13sqq. 5 *cf.* Lev. 19, 18 20 *cf.* Matth. 5, 44

---

4 est aliud mandatum *FGMBA* 5 consummatur] instauratur *FGW*, restauratur *A* sicut] tamquam *A* 6 in leuitico scriptum est *A* manentibus itaque *C* 7 in—inpleri] dilectionem implere *WA* 9 facit satis *W* 11 iniquitati *cf. CSEL, vol. 76, p. XV, 19* 14 enim] ergo *FGO, om. A* 16 est perfectio *D* legis uerba *C* legis *om. FGM BOWA* 19 sed] sed et *A*, sed etiam *W* 20 diligere *A* subditur] G^2D, ait *C*

caelestia, ut faciant homines similes deo patri.

non solum proximos, sed inimicos diligere praecepit. unde: plenitudo legis est dilectio, ut iustitia sit diligere proximum, abundans vero et perfecta iustitia etiam inimicos diligere.

2. inimicum autem diligere quid aliud est (est aliud), quam optare desinere illum ab odio et nihil asperum petere adversus illum? hoc est amare illum: ea illi exoptare (optare), per quae deum habeat (habet) propitium. {2a. haec est caelestis iustitia. haec deo patri similes facit, qui non colentibus se annua dona largitur. nam et dominus in cruce positus postulat pro inimicis, ut plenitudinem iustitiae, quam docuerat, demonstraret.}

13, 11. Et hoc scientes tempus, quoniam hora est nos iam de somno surgere. 1. tempus esse dicit, quo ad meritum proficere debeamus. hoc est de somno surgere: operari bonum quasi in die, hoc est palam; inlicita enim nocte, id est in abscondito fiunt. iam enim in manifestatione positi, quod est in notitia dei, agnoscentes quid sequi debeamus, dare operam debemus, ut pure viventes ad promissum praemium veniamus, excusso somno, id est ignorantia {sive neglegentia}.

Propior enim est nunc nostra salus, quam cum credidimus. 2. manifestum est, quia post lavacrum bene viventes {et caritati studentes} non longe sunt a merito resurrectionis promissae. bona enim vita Christiani signum est salutis futurae.

1sq. *cf.* Matth. 5, 44 13 *cf.* Luc. 23, 34

---

19 *post* fiunt *add.* palam agunt *K* 24 proprior NS^1K enim *om.* Φ 27 christianis NS^1 signum] dignum *S*, digna *IX*

mum, abundans vero et perfecta iustitia etiam inimicos diligere. ⌈2. inimicum autem diligere quid est aliud, quam optare desinere illum ab odio et nihil asperum petere adversus illum? hoc est amare illum: ea illi optare, per quae deum habeat propitium.⌉ 2a. haec caelestis iustitia est. haec deo patri similes facit, qui et non colentibus se annua dona largitur. nam et dominus in cruce positus postulat pro inimicis, ut plenitudinem iustitiae, quam docuerat, demonstraret.

13, 11. Et hoc scientes tempus, quoniam hora est nos iam de somno surgere. 1. tempus esse dicit, quo ad meritum proficere debeamus. hoc est de somno surgere: operari bonum quasi in die, hoc est palam; inlicita enim nocte, id est in abscondito fiunt. iam enim in manifestatione positi, quod est in notitia dei, agnoscentes quid sequi debeamus, dare operam debemus, ut pure viventes ad promissum praemium veniamus, excusso somno, id est ignorantia sive neglegentia.

Propior enim est nunc nostra salus, quam cum credidimus. 2. manifestum est, quia post lavacrum bene viventes et studentes caritati non longe sunt a merito resurrectionis promissae. bona enim vita Christiani signum est

---

7 *cf.* Luc. 23, 34

---

1 abundantius *A* vero] enim *W* **2sqq.** inimicum—propitium *D* **5** est *om. C* **9** et *om. FGMBOD* sciatis *A* tempus *om. FGMBOD* **10** est autem *WA* iam nos est *FGMBOYDWA* **13** enim] autem *A* **18** nunc enim proprior est *WA* proprior G^1OYD est enim *FGOYD* **20** et *om. FGMBWA* caritati studentes *YC* **21** christianis *C*

13, 12. Nox praecessit, dies autem adpropinquavit.

1. α nocte mundi omne tempus significat, quia iam in occasu est mundus et regnum dei in proximo est, id est dies iudicii. ad conparationem eius diei domini, quo adventus eius inlucebit mundum, dies praesens nox est.

β noctem veterem hominem significavit, qui per baptismum innovatus est. hunc praeterisse dicit quasi noctem, diem autem adpropinquasse, cuius lumine veritas nobis apparuit, ut sciremus quid agere deberemus. prius enim ignorantes Christum in tenebris eramus. at ubi didicimus, lux nobis orta est; transivimus enim a falso ad verum.

Abiciamus ergo opera tenebrarum et induamur (induamus) arma lucis. 2. tenebrarum sunt opera vita carnalis, quae inlecebris agitur (aguntur) saecularibus. {2a. haec digna est tenebris, sicut dicit dominus: tollite illum et ligate manibus et pedibus et mittite in tenebras exteriores.} 3. induere vero arma lucis gesta sunt bona, quia sicut mali actus tenebris deputantur, quia occulte fiunt, ita et qui bene agunt palam agunt, quia non verentur, sed gaudent. boni ergo actus arma lucis sunt, impugnantes tenebras, quae sunt vitia carnis.

7sq. *cf.* Mal. 4, 2 **19** Matth. 22, 13

---

7 eius] enim *IX* **9** mundum] -us *SK*, -i *IX* **10** praesentis *IX*

salutis futurae. 2a. cum baptizatur ergo unusquisque, ad veniam pertinet, non ad coronam; postea in novitate vitae ambulans vicinus est iam vitae aeternae.

13, 12. Nox praecessit, dies autem adpropinquavit. 1. noctem veterem hominem significavit, qui per baptismum innovatus est. hunc praecessisse dicit quasi noctem, diem autem adpropinquasse, id est solem iustitiae, cuius lumine veritas nobis apparuit, ut sciremus quid agere debeamus. prius enim ignorantes Christum in tenebris eramus. at ubi didicimus, lux nobis orta est; transivimus enim a falso ad verum.

Abiciamus ergo opera tenebrarum et induamus arma lucis. 2. tenebrae sunt vitia carnalia, quae inlecebris aguntur saecularibus. 2a. haec digna sunt tenebris, sicut dicit dominus: tollite eum et ligatis manibus et pedibus mittite in tenebras exteriores. 3. induere vero arma lucis gesta sunt bona, quia sicut mali actus tenebris deputantur, quia occulte faciunt qui male agunt, ita et qui bene agunt palam agunt, quia non verentur⌈, sed gaudent⌋.

---

7 *cf.* Mal. 4, 2 15 Matth. 22, 13

1sqq. cum—aeternae *om. C* **3** aeternae nam significauit *A* **6** praecessisse] praeterisse *MWAC* **7** id est solem iustitiae *om. C* **8sq.** deberemus W^2AC **10** in nobis *C* **12sq.** induamur *FGMBD* **13** tenebrae] opera tenebrarum *WA*, tenebrarum opera *D*, tenebrarum sunt opera *C* **13sq.** uita carnalis . . . agitur . . . est *FGODC* **15** eum] illum *C* **15sq.** pedibus et manibus *A* **18** faciunt] fiunt *FGOYDWA* **19** sed gaudent *D*

13, 13. Sicut in die honeste ambulemus. 1. ⌊et⌋ {verum est, ut} quia publice non peccatur, sic agamus, quomodo agitur publice {; nihil enim tam publicum quam veritas}.

Non in comisationibus et ebrietatibus. 2. comisationes sunt luxuriosa (luxoriosa) convivia, quae {aut} conlatione omnium celebrantur {aut vicibus solent a contubernalibus exhiberi}, ut neminem illic pudeat aliquid inhoneste dicere aut facere, quia unusquisque praesumit quod suum convivium sit; solent enim in aliena mensa pudore coherceri ⌊ne nimii sint⌋. {2a. sed hic ad hoc convenitur, ut foeda illic gerantur copia vini et incitetur libidinis diversa voluptas.} 3. idcirco vitanda (evitanda) praecepit talia (huiuscemodi) convivia.

Non cubilibus et inpudicitiis. 4. post luxuriosum convivium et ebrietatem hoc subiecit quod sequitur, id est concubitus inpudicos (inpudicus). hic enim huius lascivitatis est fructus.

Non contentione et aemulatione. 5. recte ab his coherceri monet, quia omnis contentio et zelus inimicitiam parit;

α haec tamen omnia β quae

tenebras vocat, quia ad lucis praesentiam (praemia) pervenire non possunt.

13, 14. Sed induite dominum Iesum Christum et carnis curam ne feceritis in desideriis. 1. curam carnis prohibet, id est voluptatem, ut omne quod prohibetur per legem non desideretur aut certe desideratum vincatur.

8sq. *cf.* I Cor. 11, 21

---

5 luxoriosa βSK^2 **7** inhonestate NS^1 **14** non in S^2KI^1 inpudicitiis] in inpudicitiis *I*, inpudiciis *S* **16** concubitos *SK* **18** non in S^2KIX **24** induite] induemini *SK*, -imini *IX* **25** desideriis uestris *K*

boni ergo actus arma sunt lucis; inpugnant enim tenebras, quae sunt vitia carnis.

13, 13. Sicut in die honeste ambulemus. 1. verum est, ut quia publice non peccatur, sic agamus, quomodo agitur publice; nihil enim tam publicum quam veritas.

Non in comisationibus et ebrietatibus. 2. comisationes sunt luxoriosa convivia, quae aut conlatione omnium celebrantur aut vicibus solent a contubernalibus exhiberi, ut neminem ⌈illic⌉ pudeat inhoneste aliquid dicere aut facere, quia ⌈unusquisque praesumit, quod suum convivium sit; solent enim in aliena mensa pudore coherceri. 2a. sed hic⌉ ad hoc convenitur, ut foeda illic gerantur copia vini et incitetur libidinis diversa voluptas. 3. idcirco evitanda praecepit huius-⌈ce⌉modi convivia.

Non cubilibus et inpudicitiis. 4. post inlecebrosum convivium et ebrietatem hoc subiecit quod sequitur, hoc est concubitus inpudicus. hic enim huius lascivitatis est fructus.

Non contentione et aemulatione. 5. recte ab his coherceri monet, quia omnis contentio et zelus inimicitiam parit; quae tenebras vocat, quia ad lucis praemia venire non possunt.

13, 14. Sed induite dominum Iesum Christum et carnis curam ne feceritis in desideriis. 1. curam

---

10 *cf.* I Cor. 11, 21

---

3 honesti *W* **4** quia] qui *W* **5** nihil] non *W* **6** comissationibus GA^1, comesationibus *FOW*, comessationibus *D* **9** illic *DC* aliquid inhoneste *C* **10sq.** unusquisque—hic *D* **13** praecipit *YD* **13sq.** huiuscemodi *C* **15** non in *GMBYD* **15sq.** inlecebrosum] luxuriosum *C* **16** hoc *alt.*] id *C* **17** hic] hoc *C* lasciuiae G^2A^2 **19** non in *FGMBOYDA* **21** peruenire *D*

ipsa sunt enim opera carnis, ut
α induti β his exuti induant
dominum Iesum Christum, id est innovati per Christum ab his {malis} se retineant. {1a. hic enim induit Christum, qui se ab omni errore et turpitudine separaverit, ne in convivio nuptiarum sine veste eius inventus turpiter abiectus tenebris mancipetur.} 2. si quo minus, non sunt induti Christum Iesum (Iesum Christum) ⌊dominum⌋, super cuius novam vestem veteres pannos inducunt (induunt). exuti enim veterem hominem in novitate vitae manendum est.

14, 1. Infirmum autem in fide adsumite, non in disceptationes cogitationum. quoniam ex Iudaeis erant, qui Romanos ad nomen Christi adsumpserant admixti (admixta lege), sicut in primordio epistolae memoravi, ideo quibusdam videbatur prohibitam carnem edere non debere. aliquibus autem, qui sine lege Christum sequebantur, videbatur contra {legem} licitum (licere) edere et per hoc ipsum disceptationes erant inter eos, quas apostolus saluti studens et concordiae (concordiae et saluti studens) divina disputatione aufert, ostendens neque edenti prodesse apud deum neque non edenti obesse. infirmum esse dicit, qui propterea quod Iudaei prohibiti sunt, timet edere. hunc ergo remitti (remittit) iudicio suo, ne scandalum passus a caritate, quae quasi mater est animarum, recedat cum mentis perturbatione, cum Christiani pacifici debeant esse et quieti.

14, 2. Alius enim credit edere omnia. 1. hic fiducia lectionis non dubitat omnia edenda, quae data sunt humanis usibus. legit enim in Genesi omnia bona valde esse quae creavit deus. ideo nihil reiciendum, quia neque Enoch,

---

5sq. *cf.* Matth. 22, 13 **28sq.** *cf.* Gen. 1, 31 **29sq.** *cf.* Gen. 5, 24

---

3 dominum nostrum *SI* **9** inducunt *cf. Thes. VII 1236, 22* **12** disceptationibus Φ **16** aliquibus] a quibusdam Φ **16sq.** uidebantur Φ **17** hoc *om. SIX* **29** enoh *NS*

carnis prohibet, id est voluptatem, ut omne quod prohibetur per legem non desideretur aut certe desideratum vincatur. ipsa enim sunt opera carnis, ut his exuti induant dominum Iesum Christum, hoc est innovati per Christum ab his malis se retineant. 1a. hic enim induit Christum, qui se ab omni errore et turpitudine separaverit, ne in convivio nuptiarum sine veste nova inventus turpiter abiectus tenebris mancipetur. ⌜2. si quo minus, non sunt induti Iesum Christum, super cuius novam vestem veteres pannos induunt. exuti enim veterem hominem in novitate vitae manendum est.⌝

14, 1. Infirmum autem in fide adsumite, non in disceptationes cogitationum. quoniam ex Iudaeis erant, qui Romanos ad fidem Christi adsumpserant admixta lege, sicut in primordio epistolae memoravi, ideo quibusdam videbatur ⌜prohibitam⌝ carnem edere non debere. aliquibus vero, qui sine lege Christum sequebantur, videbatur e contra licere edere et per hoc ipsum disceptationes erant inter eos, quas apostolus concordiae et saluti studens divina disputatione aufert, ostendens neque edenti prodesse apud deum neque non edenti obesse. infirmum esse dicit, qui propterea quod Iudaei prohibiti sunt, timeat edere. hunc ergo vult remitti iudicio suo, ne scandalum passus a caritate, quae quasi mater est animarum, recedat ⌜cum mentis perturbatione, cum Christiani pacifici debeant esse et quieti⌝.

14, 2. Alius enim credit edere omnia. 1. hic fiducia lectionis non dubitat omnia edenda, quae humanis

---

6sq. *cf.* Matth. 22, 13

---

3 sunt enim *C* **4** hoc] id *C* **7** nova] eius *C* inventus] inueniatur *WA*² turpiterque *WA* **8sqq.** si—est *D* **12** disceptationes] -one *Y*, -onibus *A* **13** fidem] nomen *C* **15** prohibitam *G*², carnem prohibitam *Y* **16** vero] autem *C* uidebantur contra *C* **20** quod] quia *A*, *om. W* **21** timet *WC* edere timet *W* **23sq.** cum—quieti *D* **25** edere] manducare *WA* **26** edenda] manducare *WA* **26sq.** data sunt humanis usibus *C*

qui {primus} deo placuit, neque Noe {qui in diluvio solus iustus inventus est,} neque Abraham {ille amicus dei,} aut Isaac aut Iacob, iusti et dei amici, inter quos et Lot fuit {aut ceteri iusti ab his} abstinuisse leguntur.

Is vero qui infirmus est holera manducet. 2. {igitur ut, quia hoc putat utile, holera edat,} ideo non suadendum (suadendum non) est, ut {carnem} edat, ne cum scrupulo edat et videatur peccare, quia propositum suum non custodit.

14, 3. Itaque qui edet non edentem non spernat, et qui non edet edentem non iudicet. {1a. quia voluntatis est edere aut non edere,} 1. ac per hoc quaestio hinc fieri non debet. ad hoc enim facta sunt omnia, ut voluntati subiaceant, quia dominio humano subiecta sunt.

Deus enim illum adsumpsit. 2. adsumptus a deo est, dum ad gratiam vocatus est.

14, 4. Tu qui es, qui iudices alienum servum? suo domino (domino suo) stat aut cadit. 1. manifestum est servum non debere conservi voluntate iudicari, cui lex in hac parte tradita non est. nam qua conscientia edat aut non edat, deus iudex est, cuius servus est.

Stabit autem; potens est enim deus statuere illum.

2. α stare autem est domino suo, qui neque si edat reus erit neque si non edat culpabilis est.

β 'stabit', inquit, 'domino suo' propterea quia neque si edat reus erit neque si non edat culpabilis; si tamen devoti-

---

1 sq. *cf.* Gen. 6, 8 sq. **2** *cf.* Is. 41, 8; Iac. 2, 23

---

10 edet non edentem] manducat non manducantem Φ **14** dominio humano] uoluntati hominis *IX* **16** dum] qui *IX*, *om. SK* **17** qui *pr.*] quis *KIX* **20** non *om.* Φ

usibus data sunt. legit enim in Genesi omnia bona valde esse quae creavit deus. ideo nihil reiciendum, quia neque Enoch, qui primus deo placuit, neque Noe, qui in diluvio solus iustus inventus est, neque Abraham ille amicus dei, ⌜aut Isaac aut Iacob, iusti et dei amici, inter quos et Lot fuit,⌝ aut ceteri iusti ab his abstinuisse leguntur.

Is vero qui infirmus est holera manducet. 2. igitur ut, quia hoc putat utile, holera edat, ideo suadendum non est, ut carnem edat, ne cum scrupulo edat et videatur peccare, quia propositum suum non custodit.

14, 3. Itaque qui edet non edentem non spernat, et qui non edet edentem non iudicet. 1a. quia voluntatis est edere aut non edere, 1. ac per hoc quaestio hinc fieri non debet. ad hoc enim facta sunt omnia, ut voluntati subiaceant, quia dominio humano subiecta sunt.

Deus enim illum adsumpsit. 2. adsumptus est a deo, dum ad gratiam vocatus est.

14, 4. Tu qui es, qui iudices alienum servum? domino suo stat aut cadit. 1. manifestum est servum non debere conservi voluntate iudicari, cui lex in hac parte tradita non est. nam qua conscientia edat aut non edat, deus iudex est, cuius servus est.

Stabit autem; potens est enim deus statuere illum. 2. 'stabit', inquit, 'domino suo', propterea quia neque

---

1sq. *cf.* Gen. 1, 31 **2sq.** *cf.* Gen. 5, 24 **3sq.** *cf.* Gen. 6, 8sq. **4** *cf.* Is. 41, 8; Iac. 2, 23

---

2 nec *C* Enoch] enoc *W*, in hoc *A* **3** diluvio] tempore diluuii *WA* **4sq.** aut—fuit *D* **7** is vero qui] qui autem *WA* infirmus qui *C* manducat *W* **8** ut—utile] quia hoc putat ut ille *OYDC* **11** itaque *om. WA* edet] edit *GOYD*, manducat *WA* manducantem *WA* **12** manducat manducantem *WA* **13** edere *pr.*] manducare *WA* aut non edere *om. WA* **16** enim] autem *A* **16sq.** a deo est *C* **18** quis es *FGMB OYDA* iudicas *GMBODWA* **19** suo domino *C* **19sq.** non debere seruum *WA* **23** autem] enim *A* potens—deus] deus potens est iterum *W*

one hoc agat, non evitans hanc velut contrariam.

14, 5. Nam alius quidem iudicat diem inter diem. 1. hoc est: alicui placet

α die interposita β interpositis

edere. {1a. nam sunt quidam qui tertia feria non edendam carnem statuerunt, sunt qui sabbatis, sunt iterum qui a pascha usque ad pentecosten edant.}

Alius autem iudicat omnem diem. 2. {hic} omnem diem iudicat, qui numquam edet.

Unusquisque in suo sensu abundet. 3. hoc est: unusquisque suo consilio remittatur.

14, 6. Qui sapit diem, domino sapit. 1. verum est, quia qui {semper} abstinet, deo placere se putat.

Et qui edet, domino edet. {domino edet, quia gratias agit creatori.

Et qui non edet, domino non edet} et gratias agit deo. 2. gratias agit ⌊deo⌋, dum fatetur domini (dei) esse creaturam et bona creata, sed {se} dissimulare ab ea, non condemnare.

14, 7. Nemo enim nostrum sibi vivit et nemo sibi moritur. sibi viveret aliquis, si non sub lege ageret (ageret sub lege). at qui ⌊in⌋ freno legis gubernatur, non sibi utique vivit, sed deo, qui legem dedit, ut secundum voluntatem eius vivatur. et qui moritur, simili modo deo moritur, quo iudice aut coronabitur aut condemnabitur.

---

14 abstinet se *K* 15 edit *(bis)* Φ 23 at] aut Φ

si edat reus est neque si non edat culpabilis; si tamen devotione hoc agat, non evitans hanc velut contrariam.

14, 5. Nam alius quidem iudicat diem inter diem. 1. hoc est: alicui placet interpositis edere. 1a. nam sunt quidam qui tertia feria non edendam carnem statuerunt, sunt qui sabbatis, sunt iterum qui a pascha usque ad pentecosten edant.

Alius autem iudicat omnem diem. 2. iste omnem diem iudicat, qui numquam edet.

Unusquisque in suo sensu abundet. 3. hoc est: unusquisque suo consilio remittatur.

14, 6. Qui sapit diem, domino sapit. 1. verum est, quia qui semper abstinet, deo placere se putat.

Et qui edet, domino edet. domino edet, quia gratias agit creatori.

Et qui non edet, domino non edet et gratias agit deo. 2. gratias agit, dum fatetur dei esse creaturam et bona creata, sed se dissimulare ab ea, non condemnare.

14, 7. Nemo enim nostrum sibi vivit et nemo sibi moritur. sibi viveret aliquis, si non ageret sub lege. at qui freno legis gubernatur, non utique sibi vivit, sed deo, qui legem dedit, ut secundum voluntatem eius vivatur. et qui moritur, simili modo deo moritur, ipso enim iudice aut coronabitur aut condemnabitur.

---

1 est] erit *C* **2** contraria *A* **3sq.** alius—diem] alter iudicat alternos dies *WA* **5** tertia] quarta *WA* carnem non edendam *C* constituerunt *W* **6** pasca *A* **6sq.** pentecosten edant] pentechosten edent *C*, quinquagesima (-am *A*) manducant *WA* **7** edunt *D* **8** alter *WA* iste] hic *C* **9** edit *FGBOD* **10** abundat *FGMBOY*^{1}*D* **13** abstinendo placere *C* **14** edit *(bis) FGD*, manducat *WA* *post* edet *alt.*: et gratias agit deo *add. A* quia] qui *WA* **16** edet *pr.*] manducat *WA* domino non edet *om. A* **17** esse dei *FG* **21** at qui] qui enim *WA* sibi utique *C* **22** voluntatem eius] legem *W* **23** ipso enim] quo *C*

14, 8. Sive enim vivimus, domino vivimus. sive morimur, domino morimur. 1. idem sensus est. Sive ergo vivimus sive morimur, domini sumus. 2. verum est omnes nos domini esse quasi servos in condicione et dominio redemptoris et unumquemque pro merito suo tractari.

14, 9. In hoc enim Christus et vixit et mortuus est et resurrexit, ut et vivorum et mortuorum dominetur (dominetur et mortuorum). 1. per Christum dominum facta est creatura, quae per peccatum alienata est ab auctore, facta captiva. quam deus pater, ne opus eius periret, misso filio suo de caelis ad terras docuit, quid faciendo manus piratarum effugeret. propter quod et occidi se passus est ab inimicis. qui descendens ad inferos, quia innocens erat occisus, reum fecit (faceret) peccatum, ut quos tenebat apud inferos amitteret. 2. quoniam ergo vivis ostendit viam salutis et (ac) se obtulit pro eis, mortuos vero liberavit de inferno, tam vivorum quam mortuorum dominatur. ex perditis enim iterum reformavit sibi illos in servos.

14, 10. Tu autem quid iudicas fratrem tuum in non edendo? aut tu quare spernis fratrem tuum in edendo? omnes enim adstabimus ante tribunal Christi. docet non oportere iudicare {in hac re}, quia nec continetur in lege, praeterea cum deum iudicem expectamus (expectemus).

14, 11. Scriptum est enim: vivo ego, dicit dominus, quia mihi flectet omne genu et confitebitur omnis lingua deo. hoc scriptum in Esaia est (in

28 Is. 45, 24

3 *post* vivimus *add.* domino uiuimus Φ 7 et vixit *om.* Φ 8sq. mortuorum et uiuorum Φ 13 manus] mors *SK*, mortis *IX* piratarum] imperium *IX* 15 quia *om.* Φ 23 stabimus Φ 24 Christi] dei Φ 26 expectemus *β I* 28 quia] quoniam Φ

14, 8. Sive enim vivimus, domino vivimus, sive morimur, domino morimur. 1. idem sensus est.

Sive ergo vivimus sive morimur, domini sumus. 2. verum est omnes nos domini esse quasi servos in condicione et dominio redemptoris et unumquemque pro merito suo tractari.

14, 9. In hoc enim Christus et vixit et mortuus est et resurrexit, ut et vivorum dominetur et mortuorum. 1. per Christum dominum facta est creatura, quae per peccatum alienata est ab auctore, facta captiva. quam deus pater, ne opus eius periret, misso filio suo de caelis ad terras docuit, quid faciendo manus piratarum effugeret. propter quod et occidi se passus est ab inimicis, ut descendens ad inferos, quia innocens erat occisus, reum faceret peccatum, ut quos tenebat apud inferos amitteret. 2. quoniam ergo vivis ostendit viam salutis ac se obtulit pro eis, mortuos vero liberavit de inferno, tam vivorum quam mortuorum dominatur. ex perditis enim iterum reformavit sibi illos in servos.

14, 10. Tu autem quid iudicas fratrem tuum in non edendo? aut tu quare spernis fratrem tuum in edendo? omnes enim adstabimus ante tribunal Christi. docet non oportere iudicare in hac re, quia nec continetur in lege, praeterea cum deum iudicem expectemus.

14, 11. Scriptum est enim: vivo ego, dicit do-

---

1 domino vivimus *om. C* **2** domino morimur] domini sumus *C* **3** ergo] igitur *Y W A*, *om. F G M B O D* **5** redemptoris dominio *C* **7sq.** et vixit—resurrexit] mortuus est et uixit (reuixit *A*) *W A* **8sq.** mortuorum et uiuorum dominatur *W A C* **10** pro peccato *F G M B D W* **12** piratarum] -orum *A*, *om. F G* **15** apud] ad *W* **19sq.** in non edendo *om. W A* **21** stabimus *W A* **22** Christi] dei *W A* **23** deum iudicem] dei iudicium *W A*

Esaia scriptum est), quia omnis lingua confitebitur deo in fide Christi. nam quia occisus resurrexit futurus iudex, recte ait: vivo ego, dicit dominus. et non solum vivo, sed et iudicaturus sum, et inimici fatebuntur in me et genu flectent, cognoscentes me deum de deo.

14, 12. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet deo. quoniam {inquit} non pro nobis invicem reddituri sumus rationem, nos non in hac parte, quae supra scripta est, alterutrum condemnemus.

14, 13. Non ergo amplius invicem iudicemus. 1. id est: scientes hoc cessemus a discordia.

Sed in hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum vel scandalum fratri. 2. in eo iudicandum monet, quod prosit, quod potest ex (et) auctoritate legis defendi, nulli autem fratrum carnem edenti aut non edenti fiat scandalum.

14, 14. Scio et confido in domino, quia nihil commune per ipsum. 1. manifestum est, quia salvatoris beneficio omnia munda sunt, qui desub iugo legis eruens homines et iustificans reddidit statum pristinae (pristinum) libertatis, ut digni sint uti tota creatura, sicut et veteres sancti. qui autem sub lege adhuc (adhuc sub lege) sunt, non licet illis uti aut edere quae prohibet lex, quia indulgentiam datam spernunt. {1a. non enim secundum naturam suam, sed cum contra edictum eduntur, inmunda sunt. denique in lege ita ait: erunt inmunda vobis.}

---

26 Lev. 11, 4

---

7 non] nos Φ 8 nos] nisi Φ 12 in *om.* Φ 13 vel] aut Φ
14 ex] et *βS* 15 edendi *(bis)* Φ

minus, quia mihi flectet omne genu et confitebitur omnis lingua deo. hoc scriptum est in Esaia, quia omnis lingua confitebitur deo in fide Christi. nam quia occisus resurrexit futurus iudex, recte ait: vivo ego, dicit dominus. ⌈et non solum vivo, sed et iudicaturus sum, et inimici fatebuntur in me et genu flectent, cognoscentes me deum de deo.⌉

14, 12. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet deo. quoniam, inquit, non pro nobis invicem reddituri sumus rationem, non nos in hac parte, quae supra scripta est, alter alter⌈utr⌉um condemnemus.

14, 13. Non ergo amplius invicem iudicemus. 1. id est: scientes hoc cessemus a discordia.

Sed in hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculum vel scandalum fratri. 2. in eo iudicandum monet, quod prosit, quod potest et auctoritate legis defendi, nulli autem fratrum carnem edenti aut non edenti fiat scandalum.

14, 14. Scio et confido in domino, quia nihil commune per ipsum. 1. manifestum est, quia salvatoris beneficio omnia munda sunt, qui desub iugo legis eruens homines et iustificans reddidit statum pristinum libertatis, ut digni sint uti tota creatura, sicut et veteres sancti. qui autem adhuc sub lege sunt, non licet illis uti quae prohibet lex, quia indulgentiam datam spernunt. 1a. non enim secundum natu-

---

1 Is. 45, 24

---

1 quia] quoniam *WA* flectetur *YWA* **2** in eseia scriptum est *WA* **5sqq.** et—deo *D* **8** itaque] ergo *WA* **11** alter *om. YWAC* alterutrum *YC* **12** iudicemur *BD* **14** in *om. WA* **14sq.** offensionem fratri uel scandalum *WA* **15** in eo] ideo *FGMWA* **16** quod prosit *om. FGBY* et *om. GOY²D* **17** fratri *A* aut non edenti *om. FG¹BO* **18** nihil est *WA* **21** ut] qui *FGMBO* **22** sunt *FGMB* totam creaturam *WA* **23** *post* uti *add.* aut edere *D* **24** datam *om. FGMBOYD*

Ei plane, qui existimat aliquid esse commune, illi commune est. 2. sive qui ex Iudaeo Christianus est sive gentilis fidelis putat esse aliquid tale vitandum, ipse est, quem supra infirmum dicit; dubitando enim
α est infirmus. β non est firmus.
apud istum inmundum est quod putat non edendum; et quia non {hoc} superstitione facit, sed timore, suo iudicio remittendum.

14, 15. Nam si propter escam contristatur frater tuus, iam non secundum caritatem ambulas. 1. in alia epistola dicit: esca ventri et venter escis; et hunc et hanc deus destruet. quia non de esca aut placet quis deo aut displicet, ideo caritatem sectandam monet, qua nos deus liberare dignatus est. sic enim ait: deus autem propter nimiam caritatem ⌊suam⌋ misertus est nostri. qui huius ergo (ergo huius) beneficii memor est, hanc excolit nec illi aliquid anteponit, sed praetermittit maxima, quae scit promissionem non parare apud deum.

Noli cibo tuo perdere illum, pro quo Christus mortuus est. 2. quantum valeat salus fratris, ex morte Christi cognoscitur. qui ergo (itaque qui) scit quantum constet, confirmare illum debet, non scandalizare, ut in (ex) re frivola fiat (faciat) illi scrupulum et incipiat haesitare, an manducanda caro sit necne, qui forte simpliciter edebat securus de conscientia sua. at cum vero (vero cum) adeunt controversiae, incipiet perturbatione in dei creaturam peccare et erit
α iniuria β in iniuriam
creatoris, quae proficiet ad perditionem dubitantis.

---

11 I Cor. 6, 13 **14** Eph. 2, 4

---

1 ei] et Φ **3** gentili Φ **4** enim non Φ **6** istum] iustum Φ **9 sq.** frater tuus contristatur Φ **25** vero] eum diuersae *I X* **25 sq.** contrauersiae *S*

ram suam, sed cum contra interdictum eduntur, inmunda sunt. denique in lege ita ait: erunt inmunda vobis.

Ei plane, qui existimat aliquid esse commune, illi commune est. 2. sive qui ex Iudaeo Christianus est sive gentilis fidelis ⌜putat esse⌝ aliquid huiusmodi evitandum, ipse est, quem supra infirmum dicit; dubitando enim non est firmus. apud istum inmundum est quod putat non edendum; et quia non hoc superstitione facit, sed timore, suo iudicio remittendum.

14, 15. Nam si propter escam contristatur frater tuus, iam non secundum caritatem ambulas. 1. in alia epistola dicit: esca ventri et venter escis; et hunc et hanc deus destruet. quia non de esca aut placet quis deo aut displicet, ideo caritatem sectandam monet, qua nos deus liberare dignatus est. sic enim ait: deus autem propter multam caritatem misertus est nostri. qui ergo huius beneficii memor est, hanc excolit nec illi aliquid anteponit, sed praetermittit maxima, quae scit promissionem non parare apud deum.

Noli cibo tuo perdere illum, pro quo Christus mortuus est. 2. quantum valeat salus fratris, ex morte Christi cognoscitur. itaque qui scit quantum constet, confirmare illum debet, non scandalizare, ut ex re frivola faciat illi scrupulum ⌜, et incipiat haesitare, an manducanda caro sit

---

2 Lev. 11, 4 12 I Cor. 6, 13 15 Eph. 2, 4

---

1 interdictum] edictum *C* 2 ita ait] ista *FGMBOYD* 3 ei plane] nisi ei *WA* aliquid] quid *WA* commune esse *FGMBOYDWA* 5 putat esse *C* huiusmodi] tale *C* uitandum *WAC* 6 infirmem *C* 6 sq. non est firmus] est infirmus *YD*, infirmus (*om.* est) *FGOWA* 7 est inmundum *W* 10 sq. nam—tuus] si enim propter cibum frater tuus contristatur *WA* frater tuus contristatur *C* 13 deus *om. FG* 15 autem] enim *FGMBOYD* 20 illum cibo tuo perdere *W* illum perdere *A* 21 ualet *WA* 22 constat *A* 24 scrupolum FG^1 24 et—p. 445, 4 dubitantis *D*

14, 16. Non ergo blasfemetur bonum nostrum. hoc est: doctrina dominica cum sit bona et salutaris, non debet per rem frivolam blasfemari. blasfematur autem, cum dubitatur de dei creatura. potest et sic intellegi bonum nostrum blasfemari, quia qui bona opera habet,

α si in alia ⟨re⟩ reprehendatur,

β si in alia reprehendatur re minima,

bonum illud suum obfuscat et incipiet bonum eius blasfemari per malum eius, sicut scriptum est in Iezechihele (Hiezechihel): iustitia iusti non proficiet si erraverit. tale est, si quis forte decorus vitium habeat (habet) in fronte aut nasum conlisum,

α nonne deformatio erit speciei eius?

β unde deformetur species eius.

ideoque illa monet sectanda, quae bonis reliquis non tollant favorem.

14, 17. Non est enim regnum dei esca et potus. 1. manifestum est, quia nemo per escam placet deo aut displicet.

Sed iustitia et pax et gaudium in spiritu sancto. 2. hos in regnum dei dicit intrare, qui iustitiam sequuntur, sed Christianam habentes pacem, quam dominus dedit dicens: pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis, ex qua oritur gaudium in spiritu sancto. disceptatio autem non habet gaudium, sed iram. ideo non illic respicit

---

10 Ezech. 33, 12 **23** Ioh. 14, 27

---

1 nostrum] nomen *K* **6** alio I^2X re *add. Bulhart* **8** illum *SK* **9** Hiezechihel (-iel *K*) *β K* **10** non proficiet iusti *K* **11** qui *SI* **13sq.** specie *S* **15** bonis] nobis Φ **17** est ergo Φ **25** respicit] requiescit I^2X

necne, qui forte simpliciter edebat securus de conscientia sua. at vero cum adeunt controversiae, incipiet perturbatione in dei creaturam peccare et erit iniuria creatoris, quae proficiet ad perditionem dubitantis].

14, 16. Non ergo blasfemetur bonum nostrum. hoc est: doctrina dominica cum sit bona et salutaris, non debet per rem frivolam blasfemari. blasfematur autem, cum dubitatur de dei creatura. potest et sic intellegi bonum nostrum blasfemari, quia qui bona opera habet, si in alia reprehendatur re minima, bonum illud suum obfuscat [et incipiet bonum eius blasfemari per malum eius, sicut scriptum est in Hiezechihel: iustitia iusti non proficiet, si erraverit]. tale est, si quis forte decorus aliquid vitii habeat in vultu, unde deformetur species eius. ideoque illa monet sectanda, quae reliquis bonis non tollant favorem.

14, 17. Non est enim regnum dei esca et potus. 1. manifestum est, quia nemo per escam placet deo aut displicet.

Sed iustitia et pax et gaudium in spiritu sancto. 2. hos in regnum dei dicit intrare, qui iustitiam sequuntur, sed Christianam habentes pacem, quam dominus dedit dicens: pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis, ex qua oritur gaudium in spiritu sancto. disceptatio autem non habet gaudium, sed iram. ideo non

---

12 Ezech. 33, 12 **22** Ioh. 14, 27

10sqq. et—erraverit *D* **13** habet *W* **15** bonis reliquis *C* **19** gaudium et pax *W* **20** hos] hoc est *WA* **23** qua] qua utique *C*

spiritus sanctus, quia gaudet in solis pacificis; sicut enim ex nobis contristatur, sic et gaudet in nobis.

14, 18. Qui enim in hoc servit Christo, placet deo et probatus est hominibus. quoniam Christus ⌊est, qui⌋ nos redemit, ideo ait: qui in hoc servit Christo,

α placet deo. sine dubio deo placet, qui servit ei quem ipse misit,

β quasi redemptori, placet deo. quare? quia ipse misit Christum, ut redimeret genus humanum,

sicut ipse dominus ait: qui non honorificat filium, non honorificat patrem, qui misit illum. qui ergo placet deo, probatus est hominibus. quomodo? accepit enim donum, per quod appareat dignus deo.

14, 19. Itaque quae pacis sunt sectemur, et quae aedificationis sunt invicem custodiamus. quoniam disceptatio discordiam parit, ideoque ut pacifici esse possimus, ab intentione edendi aut non edendi dissimulare nos docet, aedificationis {autem} viam sequi hortatur, ut cum pace ea conferamus, per quae invicem nos aedificemus, ab his quae infructuosa sunt et magis contraria declinantes. conlatio enim potest prodesse — est enim excitans mentem —, si tamen vincendi studium contemnatur. hoc est enim, quod parit litem.

14, 20. Noli propter escam solvere opus dei. 1. homo opus dei est {per creationem et iterum opus dei est}, dum reformatur per regenerationem, et esca opus dei est; sed non homo propter escam, sed esca propter hominem. multum ergo distat. ideoque (ideo) noli {, inquit,} hoc opus dei, quod praeclarum est, dissolvere propter hoc, quod humiliatum (humillimum) est. 2. hoc est saluti fratris ⌊debere⌋

---

10 Ioh. 5, 23

---

1 ex] de I^2X, *om.* SKI^1 **8** misit Christum βK **18** autem βK viam] quam K **29** quod *alt.*] quoniam SIX

respicit illuc spiritus sanctus, quia gaudet in solis pacificis; sicut enim a nobis contristatur, sic et gaudet in nobis.

14, 18. Qui enim in hoc servit Christo, placet deo et probatus est hominibus. quoniam Christus nos redemit, ideo ait: qui in hoc servit Christo, id est ut nulli scandalum faciat, congrue obsequitur redemptori placens deo. quare? quia ipse misit Christum, ut redimeret genus humanum, sicut ipse dominus ait: qui non honorificat filium, non honorificat patrem, qui misit illum. qui ergo placet deo, probatus est hominibus. quomodo? accepit enim donum, per quod appareat dignus deo.

14, 19. Itaque quae pacis sunt sectemur, et quae aedificationis sunt invicem custodiamus. quoniam disceptatio discordiam parit, ideoque ut pacifici esse possimus, ab intentione edendi aut non edendi dissimulare nos docet, aedificationis autem viam sequi hortatur, ut cum pace ea conferamus, per quae invicem nos aedificemus, ab his quae infructuosa sunt et magis contraria declinantes. conlatio enim potest prodesse — est enim excitans mentem — , si tamen vincendi studium contemnatur. hoc est enim, quod parit litem.

14, 20. Noli propter escam solvere opus dei. 1. homo opus dei est per creationem et iterum opus dei est, dum reformatur per regenerationem, et esca opus dei est; sed non homo propter escam, sed esca propter hominem. multum

---

8 Ioh. 5, 23

---

1 illuc respicit *C* quia] qui *A* **2** a] ex *DC*, in *W* **3** qui enim] nam qui *WA* **5sq.** id est—placens] quasi redemptori placet *C* **7sq.** humanum] hominum WA^1C **11** enim *om. A* **13** ad aedificationem *W* **22** propter—solvere] per cibum destruere *WA* **23** per creationem *om. DC* per—est *om. FGOWA*

studere, non curam escae agere, ut fratrem contristes. beneficium enim dei irritum facit, qui fratrem liberatum a peccato per disceptationem rursus provocat ad peccandum, solvens in illo opera Christi quae gessit, ut hominem a peccato liberaret.

Omnia quidem munda sunt. 3. verum et (ac) manifestum est omnia munda esse, quippe cum in Genesi legatur omnia quae deus fecit esse bona valde.

Sed malum est homini, qui per offensionem edet. 4. cum ergo per naturam omnia {bona et} munda sint, dubitantibus tamen fiunt inmunda, et erit illi offendiculum, qui cum dubitat edet, tamen non munda conscientia, quia quod sibi inutile putat facit. ideo nulli contradicendum est, quid in hac re sequatur.

14, 21. Bonum est non edere carnem et non bibere vinum. 1. cum de sola carne ageret, adiecit et potum, ut confoveat eos, qui ab his abstinent, ne per id quod licitum est et carnem edere et vinum bibere, contristarentur ab illis, qui his utuntur, dedit eis respirandi solatium, ut {in} voluntate sua requiescerent et disceptatio, per quam discordia fit, cessaret. cum enim non latet bonum esse et carnem edere et vinum bibere, et {e} contra carnem non edere et non bibere vinum bonum esse addiscunt, nemo litigat. creatura enim data est ad usum volentibus, non tamen necessitas est inposita aut volenti aut nolenti.

---

8 *cf.* Gen. 1, 31

---

10 edit Φ 14 quod *SIX*

ergo distat. propter quod noli, inquit, hoc opus dei, quod praeclarum est, dissolvere propter hoc, quod humillimum est. 2. hoc est saluti fratris studere, non curam escae agere, ut fratrem contristes. beneficium enim dei irritum facit, qui fratrem liberatum a peccato per disceptationem rursus provocat ad peccandum, solvens in illo opera Christi quae gessit, ut hominem a peccato liberaret.

Omnia quidem munda sunt. 3. verum ac manifestum est omnia munda esse, quippe cum in Genesi legatur omnia quae deus fecit esse bona valde.

Sed malum est homini, qui per offensionem edet. 4. cum ergo per naturam omnia bona et munda sint, dubitantibus tamen fiunt inmunda, et erit illi offendiculum, qui cum dubitat edet, tamen non munda conscientia, quia quod sibi inutile putat facit. ideo nulli contradicendum est, quid in hac re sequatur.

14, 21. Bonum est non edere carnem et non bibere vinum. 1. cum de sola carne ageretur, adiecit et potum, ut confoveat eos, qui ab his abstinent, ne per id quod licitum est et carnem edere et vinum bibere, contristarentur ab illis, qui his utuntur, dedit eis respirandi solatium, ut in voluntate sua requiescerent et disceptatio, per quam fit discordia, cessaret. cum enim non latet bonum esse et carnem edere et vinum bibere, et e contra carnem non edere et non bibere vinum bonum esse addiscunt, nemo litigat. creatura

---

10 *cf.* Gen. 1, 31

---

1 ergo] enim *W* propter quod] ideoque *C* hoc *om. ODW* **2** dissolvere] displicuere *W* **3** studere] debere *D* **5sq.** per—peccandum] in peccatum per disceptationem rursus prouocat *A* **5** rursum *FGMBOYD* **6** peccatum *FGMBOYW* **10** ualde bona *W* **12** edit *FGBOD*, manducat *WA* **13** tamen] autem *A* illis *W* **14** edit *FGODW* tamen] ut *A* **15** quod] cum *A* **17** manducare *WA* **18** ageret *C* **22** quiescerent *C* **22sq.** discordia fit *C* **24** edere *pr.*] manducare *W* e *om. AC*

Neque in quo frater tuus offendit aut (vel) scandalizatur aut infirmatur. 2. eadem dicit: non debere fratri, qui infirmum animum sibi constituit ad edendum, fieri quaestionem, ne perturbatus offendat, nesciens quid teneat.

14, 22. Tu fidem habes. penes temetipsum habeto coram deo. 1. hoc est: tu quis es, qui edes securus, quia creatura dei bona est? non opus est, ut de altero iudices, quia plus est, ut pacem habeas cum fratre; hoc enim utile est {apud deum}. in esca enim utilitas carnis est, in pace vero et carnis et animae, et (ac) per hoc ab huiusmodi disceptatione cessandum {est, ut unusquisque in proposito cordis sui maneat}.

Beatus, qui non iudicat semetipsum in quo probat.

2. α suo iudicio condemnandum censet eum, β unumquemque proprio iudicio censet condemnandum, qui quod dicit non debere se facere facit, et hunc beatum, qui non aliud facit, quam ⌊quod⌋ sibi utile probat.

14, 23. Qui autem discernit, si ederit, damnatus est. 1. verum est, quia qui iudicat non edendum et edit (edet), damnatus est. ipse enim se damnat, quando id quod sibi inutile adserit facit.

Quia non ex fide edit. 2. non utique ex fide edit (edet), qui edendum negat et edit (edet).

Omne autem quod non est ex fide, peccatum est. 3. recte peccatum appellatur, quod aliter fit quam probatum est. quoniam Romani in lege inducti erant, sicut in primordio epistolae memoravi, advenientibus autem qui rec-

---

3 animum *om. K* **6 sq.** temetipsum habeto] teipsum habere Φ **7** quis] qui *S* **8** ut de] uide ne *K* **18** se *om. SIX* **20** ederit] manducauerit Φ **24** non utique ex fide edit *om. SIX*

enim data est ad usum volentibus, non tamen necessitas est inposita ⌈aut volenti aut nolenti⌉.

Neque in quo frater tuus offendit vel scandalizatur aut infirmatur. 2. eadem dicit: non debere fratri, qui infirmum animum sibi constituit ad edendum, fieri quaestionem, ne perturbatus offendat, nesciens quid teneat.

14, 22. Tu fidem habes. penes temetipsum habeto coram deo. 1. hoc est: tu quis es, qui edes securus, quia creatura dei bona est? non opus est, ut de altero iudices, quia plus est, ut pacem habeas cum fratre; hoc enim utile est apud deum. in esca autem utilitas carnis est, in pace vero et carnis et animae ac per hoc ab huiusmodi disceptatione cessandum est, ut unusquisque in proposito cordis ⌈sui⌉ maneat.

Beatus qui non iudicat semetipsum in quo probat. 2. unumquemque proprio iudicio censet condemnandum, qui quod dicit non debere se facere facit, et istum beatum, qui non aliud facit, quam sibi utile probat.

14, 23. Qui autem discernit, si ederit, damnatus est. 1. verum est, quia qui iudicat non edendum et edet, damnatus est. ipse enim se reum facit, quando id quod sibi utile putat facit.

Quia non ex fide. 2. contra fidem utique edet, qui edendum negat et edet.

Omne autem quod non est ex fide, peccatum est. 3. recte peccatum appellatur, quod aliter fit quam pro-

---

1 est *alt. om.* *FGMBOYDW* **2** aut—nolenti G^2 **3** offendit] -at *FG*, -itur *WA* vel] aut *DWAC* **7** habe *WAC* **8** quis] qui DA^2, quisquis *WC* edis *FGBOD* **10 sq.** est enim utile *W* **11** autem] enim *C* **13** ut *om.* *FGM* proposito suo *Y* sui *YDC* **15** quo] eo quod *FGMBOYD* **17** istum] hunc *C* **19** manducauerit *WA* **20** edit *FGOD* **21** quando] quia *YA* **22** putat] adserit *DC* **23** edit *BODW* qui] quia *WA* **26** fit *om.* *WA*

tius crederent, quaestiones moverentur de edenda carne et non edenda, et horum pars, qui edendam et non inprobandam dicerent, melior videretur, quia omnia bona (munda) valde sunt, infirmos dicit qui edendam negarent, sive ex Iudaeis sive ex gentibus, et remitti illos in proposito cordis sui — nec enim obest non edere aut prodest erga deum edere —, ne quavis ratione adstricti, per quod tamen cum scrupulo ederent, delinquerent.

15, 1. Debemus autem nos firmiores infirmitates invalidorum portare. 1. recte ait: debemus, quia oportet doctores infirmos firmare et inperitos erudire cum mansuetudine, ne provocati, dum contendere volunt, ne humiles videantur, in peius proficiant.

Et non nobis ipsis placere. 2. hoc est: non ⌊solum⌋ quod nobis prosit et placeat vindicare, sed et quod fratri, quia invicem curam nostri agere debemus.

15, 2. Unusquisque proximo suo placeat in bonum ad aedificationem. nunc personam suam discrevit. hos enim conmonet, ut caritati studentes proximis placeant

α ad aedificationem.

β ad id quod est utile. haec est aedificatio.

sicut alibi ait: ego, inquit, omnibus per omnia placeo.

15, 3. Nam et Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est: detractiones exprobrantium te ceciderunt super me. 1. {in psalmo sexagesimo octavo} salvatorem non sibi{metipsi} dicit placuisse, sed deo

---

23 I Cor. 10, 33

---

2 probandam Φ 6 quamuis *SK* 9 autem] enim *SIX* 14 ipsis *om.* Φ 15 placet Φ 17 suo *om.* Φ 23 ait] dicit *K* ego autem *X* 26 te *om.* Φ

batum est. quoniam Romani in lege inducti erant, sicut in primordio epistolae memoravi, advenientibus autem qui rectius crederent quaestiones moverentur de edenda carne et non edenda, et horum pars, qui edendam et non inprobandam dicerent, melior videretur, quia omnia munda valde sunt, infirmos dicit qui edendam negarent, sive ex Iudaeis sive ex gentibus, et remitti illos in proposito cordis sui — nec enim obest non edere aut prodest erga deum edere — , ne quavis ratione adstricti, per quod tamen cum scrupulo ederent, delinquerent. 3a. omne ergo quod ad conscientiam pertinet, si aliter fiat, quam fieri debere scitur, dicit esse peccatum.

15, 1. Debemus autem nos firmiores infirmitates invalidorum portare. 1. recte ait: debemus, quia oportet doctores infirmos firmare et inperitos erudire cum mansuetudine, ne provocati, dum contendere volunt, ne humiles videantur, in peius proficiant.

Et non nobis ipsis placere. 2. hoc est: non quod nobis prosit et placeat vindicare, sed quod et fratribus, quia invicem curam nostri agere debemus.

15, 2. Unusquisque proximo suo placeat in bonum ad aedificationem. nunc personam suam discrevit. hos enim conmonet, ut caritati studentes proximis placeant ad id, quod est utile. haec est aedificatio. ⌈sicut alibi ait: ego, inquit, omnibus per omnia placeo.⌉

15, 3. Nam et Christus non sibi placuit, sed

---

24 I Cor. 10, 33

12sq. infirmitates] inbicillitates *WA* **13** invalidorum portare] infirmorum sustinere *WA* **14** confirmare *WA* **17** nobis ipsis] nobismetipsos *A*, nobis (*om.* ipsis) *W* **18** prosit et *om. BY* placeat] *WA*, -et *cett.* et quod *FG*^{2}*YCD* fratri *D* quia] qui *A* **20** unusquisque uestrum *codd.* **21** bonam (-um *W*) aedificationem *WA* **22** hos] hoc *WA* **23sq.** sicut—placeo *D*

patri, quia dicit: non enim descendi de caelo, ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui me misit patris. et quia cum haec diceret contradicentibus Iudaeis quasi peccator occiditur, psalmigrafus ex persona eius verba facit ad deum patrem dicens: detractiones exprobrantium te ceciderunt super me. 2. hoc est: ‚ego cum voluntatem tuam faciam, dicunt me peccare in te, qui non me recipiendo quem misisti exprobrant te', quia Iudaei, cum peccarent in deum, non recipiendo (recipientes) quem misit Christum, {insuper et} occiderunt {eum} quasi peccantem in deum, ⌊et⌋ sic peccata peccantium in deum ceciderunt super Christum,

3. α dicentes mori hunc debere, quia peccat in deum.

β innocens enim a peccatoribus occiditur quasi blasfemus, sicut scriptum est in evangelio.

15, 4. Quaecumque enim scripta sunt, ad nostram confirmationem scripta sunt, ut per patientiam et exhortationem scripturarum spem habeamus. manifestum est, quia quaecumque scripta sunt ad nostram doctrinam (disciplinam) scripta sunt, ut ex ipsa exhortatione proficiamus ad spem, non diffidentes de promissis, quod (si) adhuc tardant (tardent).

15, 5. Deus autem patientiae et consolationis det vobis unum invicem sapere secundum Christum Iesum, **6.** ut unianimes uno ore magnificetis deum et patrem domini nostri Iesu Christi. 1. quasi ad salutem missus apostolus bono voto plebem prosequitur optans, ut deus det eis unum sensum sapientiae secundum {Iesum} Christum, ut iuxta doctrinam Christi sapiant. tunc

---

1 Ioh. 6, 38 **5** Ps. 68, 10 **13sq.** *cf.* Matth. 26, 65

---

1 quia] qui *K* **4** psalmografus S^1K **6** te *om. K* **7** ego] ergo *SK* **8** exprobant *K* **14** peccauit *K* **23** tardent β *K* **26** unanimes *KIX* magnificetis] honorificetis Φ **30** sapiunt *S*

sicut scriptum est: detractiones exprobrantium te ceciderunt super me. 1. in psalmo sexagesimo octavo salvatorem non sibimetipsi dicit placuisse, sed deo patri, quia dicit: non enim descendi de caelo, ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me patris. et quia cum haec diceret contradicentibus Iudaeis quasi peccator occiditur, psalmigrafus ex persona eius verba facit ad deum patrem dicens: detractiones exprobrantium te ceciderunt super me. 2. hoc est: '⸢ego⸣ cum voluntatem tuam faciam, dicunt me peccare in te, qui me non recipiendo quem misisti exprobrant te', quia Iudaei, cum peccarent in deum, non recipientes quem misit Christum, insuper et occiderunt eum quasi peccantem in deum, sic peccata peccantium in deum ceciderunt super Christum. 3. innocens enim a peccatoribus occiditur quasi blasfemus, sicut scriptum est in evangelio.

15, 4. Quaecumque enim scripta sunt, ad nostram confirmationem scripta sunt, ut per patientiam et exhortationem scripturarum spem habeamus. manifestum est, quia quaecumque scripta sunt ad nostram disciplinam scripta sunt, ut ⸢ex⸣ ipsa exhortatione proficiamus ad spem, non diffidentes de promissis, si adhuc tardent.

15, 5. Deus autem patientiae et consolationis det vobis unum invicem sapere secundum Chris-

---

4 Ioh. 6, 38 **8** Ps. 68, 10 **14sqq.** *cf.* Matth. 26, 65

---

1 detractiones exprobrantium] inproperia inproperantium *W A* **2** in—octavo *om. D* **3** quia] quod *A* **9** ego *D C* **10** faciam dicunt] facerem dixerunt *C* **11** exprobrauerunt *C* **13** sic] et quia *A*, et qui *W* **17** scripta] prescripta *A* W^2 **18** confirmationem] consolationem *W A* **20** prescripta *A* **21** disciplinam] doctrinam *W A* prescripta *W A* ex *G D* exhortatione] disciplina (exhortationis *add. A*) *W A* **24** consolationis] solatii *W A* **25** unum] id ipsum *W A* invicem *om. C* invicem sapere] sapere in alterutrum *W A* **25sq.** iesum christum *F G D*

enim poterunt dilectionem servare exemplo domini dicentis: maius hac dilectione nemo habet, quam ut animam suam ponat pro amicis et fratribus suis, et ita uno ore laudent (laudare) deum patrem domini nostri Iesu Christi.

2. α hi itaque uno ore laudant deum, qui secundum Christum sapiunt.

β si invicem iuxta sensum Christi fuerint exhortati, ut sine cessatione laudent deum omnia quae fecit per Christum et post errorem lapsa per eundem iterum erigere et reformare dignatus est, duplex dans beneficium, et misericordiam et cognitionem.

15, 7. Propter quod adsumite alterutrum, sicut et Christus adsumpsit vos in honorem dei. sicut adsumpti sumus a Christo, dum infirmitates nostras accepit et aegritudines nostras portavit, et (ut) hoc exemplo et nos invicem nostras infirmitates per patientiam confirmemus, ut nomen honoris dei adsumptum in nos non evacuetur; filii enim dicimur dei per gratiam Christi.

15, 8. Dico enim Christum ministrum fuisse circumcisionis pro veritate dei, in hoc ut confirmaret promissiones patrum. {1a. originem conmendat Iudaeorum. in circumcisione enim filios significat Abrahae, quibus missus Christus ministravit patribus gratiam repromissam. unde salvator: ego enim sum, inquit, in medio vestrum non ut ministrer, sed ut ministrem, ut veritas in promissione facta patribus probaretur.} 1. circumcisio {enim} carnis data est Abrahae in figura (figuram) cir-

---

2 Ioh. 15, 13 **16sq.** *cf.* Is. 53, 4; Matth. 8, 17 **26** Luc. 22, 27

---

2 maiorem hac dilectionem *K* **3** ponat] qui *K* **22** pro veritate] propter ueritatem *K* ut in hoc *IX*

tum Iesum, 6. ut unianimes uno ore magnificetis deum et patrem domini nostri Iesu Christi. 1. quasi ad salutem missus apostolus voto bono plebem prosequitur optans, ut deus det eis unum sensum sapientiae secundum Christum Iesum, ut iuxta doctrinam Christi sapiant. tunc enim poterunt ⌜dilectionem servare exemplo domini dicentis: maius hac dilectione nemo habet, quam ut animam suam ponat pro amicis et fratribus suis, et ita uno ore,⌝ una confessione deum patrem magnificare in Christo, 2. si invicem iuxta sensum Christi fuerint exhortati, ut sine cessatione laudent deum omnia quae fecit per Christum et post errorem lapsa per eundem iterum erigere et reformare dignatus est, duplex dans beneficium, et misericordiam et cognitionem.

15, 7. Propter quod adsumite alterutrum, sicut et Christus adsumpsit vos in honorem dei. sicut adsumpti sumus a Christo, dum infirmitates nostras accepit et aegrimonia portavit, ut hoc exemplo et nos invicem ńostras infirmitates per patientiam confirmemus, ut nomen honoris dei adsumptum in nos non evacuetur; filii enim dicimur dei per gratiam Christi.

15, 8. Dico enim Christum ministrum fuisse circumcisionis pro veritate dei, in hoc ut confir-

---

7 Ioh. 15, 13 **17sq.** *cf.* Is. 53, 4; Matth. 8, 17

---

1 unianimes] *MWAC*, unanimes *cett.* magnificetis] honorificetis *WAC* **3** bono uoto *WAC* **4** optans] orans *A*, ortans *W* deus *om. FG*¹*MBOYWA* **6sqq.** dilectionem—ore *D* **10** inuicem se *C* **11** omnia quae] qui omnia *WA*, omnia qui *OC* **12** errore *FGMB* lapsos *A* **14** cognitionem] cogitationem *W*, operationem *A* **15** adsumite alterutrum] suscipite inuicem *WA* **16** et *om. WA* adsumpsit] suscepit *FGWA* honore *WC* **17** adsumpti] suscepti *WA* a Christo *om. W* **18** aegrimonia nostra *C*, aegritudines nostras *D* ad hoc exemplum *FGMBO* et *alt. om. D*²*C* **22** enim] autem *W* **23** pro veritate] propter misericordiam *WA* **23sq.** dei—confirmaret] dei ad stabiliendas *WA*

cumcisionis cordis, quam postea profeta futuram significavit dicens: circumcidite duritiam cordis vestri. {huius ergo} circumcisionis {promissae} minister Christus est, hoc est praedicator, dehinc apostoli. {ut circumcisis carne ministrarent cordis circumcisionem.} sic enim ait: sicut me misit (misisti) in hunc mundum, ita et ego misi eos in hunc mundum. 2. circumcisio autem cordis est sublata erroris nebula agnoscere creatorem deum patrem et filium eius Christum, per quem creavit omnia, ut veritas dei impleretur. promiserat enim daturum se misericordiam, et promiserat patribus Iudaeorum. nam dixerat Abrahae: in semine tuo benedicentur omnes gentes, et ad David dixit: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam, et: orietur stella ab (ex) Iacob.

15, 9. Gentes autem super misericordiam honorare deum. 1. quia enim in his nulla promissio erat {quasi indignis}, per solam misericordiam adsumpti sunt ad salutem, ut per confessionem honorent deum, quia increduli inhonorant ⌊deum⌋.

---

2 Ier. 4, 4 **5** Ioh. 17, 18 **11** Gen. 22, 18 **13** Ps. 131, 11 **14** Num. 24, 17

---

2 circumcidite—vestri *om.* Φ **6sq.** ita—mundum *om.* *SIX* **12** ad *om.* Φ **14** tuam] meam *SK* **15** misericordia *IX*

maret promissiones patrum. 1a. originem conmendat Iudaeorum. in circumcisione enim filios significat Abrahae, quibus missus Christus ministravit ⌈patribus⌉ gratiam repromissam. unde salvator: ego enim sum, inquit, in medio vestrum non ut ministrer, sed ut ministrem, ut veritas in promissione facta patribus probaretur. 1. circumcisio enim carnis data est Abrahae in figuram circumcisionis cordis, quam postea profeta futuram significavit dicens: circumcidite duritiam cordis vestri. huius ergo circumcisionis promissae minister Christus est, hoc est praedicator, dehinc apostoli. ⌈ut circumcisis carne ministrarent cordis circumcisionem.⌉ sic enim ait: sicut me misisti in hunc mundum, ita et ego misi eos in hunc mundum. 2. circumcisio autem cordis est, si amputetur velut putredo error accedens cordi, ut revelata veritate possit agnoscere creatorem deum patrem esse Christi Iesu, per quem creavit omnia, ut veritas dei inpleretur. promiserat enim se daturum misericordiam, et promiserat patribus Iudaeorum. nam dixerat Abrahae: in semine tuo benedicentur omnes gentes, et ⌈ad⌉ David dixit: de fructu ventris tui ponam super sedem tuam, et: orietur stella ex Iacob.

15, 9. Gentes autem super misericordiam honorare deum. 1. quia enim his nulla promissio erat quasi indignis, per solam misericordiam adsumpti sunt ad salutem, ut per confessionem honorent deum, quia increduli inhonorant.

---

4 Luc. 22, 27 **9** Ier. 4, 4 **12** Ioh. 17, 18 **19** Gen. 22, 18 **20** Ps. 131, 11 **21** Num. 24, 17

---

3 patribus *C* **7** figura *MDC* **11 sq.** ut—circumcisionem *ODC* **14 sq.** si—possit] sublata erroris nebula *C* **15** *post* velut *add.* turpio W^1 putrido *W* **16** patrem—Iesu] patrem et filium eius christum *C* **17 sq.** daturum se *C* **20** ad *C* **21** tuam] meam *MC* ex] ab *C* **23** super] per *C* **23 sq.** honorare] sperare in *WA* **26 sq.** non honorant *A*

Sicut scriptum est: propter hoc confitebor tibi in gentibus et nomini tuo canam. 2. exemplo profetico probat; scriptum est enim in psalmo centesimo (decimo) septimo ⌊olim praedicatum⌋ gentes admittendas ad gratiam dei ad percipiendam salutem. vox enim haec Christi est, quia (quae) futurum dixit, quod in gentibus praedicatio eius

α confiteretur deo, dans illi gloriam doni percepti.

β fructum habitura esset confessionis sacramenti dei. ideo gratias ex hoc agit filius patri in obaudientia gentium.

unde in evangelio ait: confitebor tibi pater, domine caeli et terrae, quia abscondisti haec (ea) a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis. ⌊ita, pater,⌋ quoniam bonum placitum ante te. confessio ergo ista unius dei est in trinitate, ex qua surgit laetitia, ut post veri confessionem laetus decantet misericordiam et donum dei.

15, 10. Et iterum dicit: laetamini gentes cum plebe eius. {hoc in cantico Deuteronomii.}

15, 11. Et iterum dicit: laudate omnes gentes dominum et magnificate eum omnes populi. {hoc in psalmo centesimo sexto decimo} olim decrevisse deum ostendit interveniente misericordia sua concordes facere Iudaeos et gentes, ut gratiam adepti gentiles socii fierent Iudaeorum, quia (qui) et ipsi olim dono dei plebs eius erat nominata. sed {iam} nobiles Iudaei, hi vero ignobiles per misericordiam nobilitati sunt, ut simul omnes laeti sint agnitione veritatis et laudantibus gentibus {deum} magnificent omnes populi, duodecim tribus, unum deum, quia auxit

---

1 Ps. 17, 15 **12** Matth. 11, 25sq. **19** Deut. 32, 43 **21** Ps. 116, 1

---

5 percipiendum *S* **8** deo] domino *IX* **12** confiteor *NKI* **14** paruolis *S* **26sq.** erant nominati *IX* **28** sint] sunt *S*

Sicut scriptum est: propter hoc confitebor tibi in gentibus et nomini tuo canam. 2. exemplo profetico probat; scriptum est enim hoc in psalmo decimo septimo gentes admittendas ad gratiam dei ad percipiendam salutem. vox enim ista Christi est, quae futurum dixit, quod in gentibus praedicatio eius fructum habitura esset confessionis sacramenti dei. ideo gratias ex hoc agit filius patri in obaudientia gentium. unde in evangelio ait: confiteor tibi pater, domine caeli et terrae, quia abscondisti ea a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis, quoniam bonum placitum ante te. confessio ergo ista unius dei est in trinitate, ex qua surgit laetitia, ut post veri confessionem laetus decantet misericordiam et donum dei.

15, 10. Et iterum dicit: laetamini gentes cum plebe eius. hoc in cantico Deuteronomii.

15, 11. Et iterum dicit: laudate omnes gentes dominum et magnificate eum omnes populi. istud in psalmo centesimo sexto olim decrevisse deus ostenditur interveniente misericordia sua concordes facere Iudaeos et gentes, ut gratiam adepti gentiles socii fierent Iudaeorum,

---

1 Ps. 17, 50 **8** Matth. 11, 25sq. **15** Deut. 32, 43 **17** Ps. 116, 1

---

1 propterea *WA* **2** canam] cantabo *DWA* **3** enim est *A* **3sq.** septimo decimo *D* **4** ad gratiam] gratia *C* **5** ista] haec *C* quae] qua *WAC* **5sq.** in gentibus quod *W* **7sq.** patri in *om. C* **8** oboedientiam *FG*[1]*OYDA* **9** quia] qui *OW* **10** ea] haec *C* **11** bonum placitum] ita placuit *WA*, sic fuit placitum *D* **16** populo *A* hoc dicit canticum deuteronomii *A*, hoc deuteronomio scriptum est *W* **17** dicit *om. WA* **18** dominum] deum *YW* eum—populi] dominum (eum *W*) omnes gentes *WA* istud] hoc *C*

numerum plebis suae adiunctis gentibus. denique cum disceptarent Iudaei contra apostolum Petrum causa Cornelii, reddita sibi ratione quieverunt magnificantes deum et dicentes: forsitan deus et gentibus paenitentiam tribuit ad consequendam vitam.

15, 12. Et Esaias dicit: erit radix Iesse, et qui surget regere gentes, in eo gentes sperabunt. 1. ut maiorem fiduciam gentibus faciat et spem non dubiam, multis testimoniis firmat decretum dei hoc fuisse, ut omnes gentes benedicerentur in Christo, ne insolentia incredulorum (infidentium) Iudaeorum contristaret et dubios redderet animos gentium credentium (credentium animos gentium), quasi frustra sibi spem promittant, quod a deo Abrahae accepto feratur fides illorum, ut ipsa laetitia et securitate crescerent. 2. quare tamen Christus ex radice Iesse et non ex radice Booz, viri iusti, aut ex radice Obeth? sed quia David filius dicitur propter regnum, ut sicut ex deo natus in regem est, ita {et} ex David rege ortum haberet iuxta carnem, ideo radix Iesse arbor David, quae fructum fecit per ramum, quae (qui) est Maria virgo, quae genuit Christum.

15, 13. Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo, ut abundetis in spe et virtute spiritus sancti. **14.** certus sum autem, fratres, et ego ipse de vobis, quia et ipsi pleni estis bonitatis, repleti omni scientia, ita ut possitis

---

4 Act. 11, 18 6 Is. 11, 10

---

3 quieuerant *SIX* 6 et Esaias] esaias (is- *NSI*) autem Φ 7 exsurget Φ eum *KX* 8 gentibus non *SIX* 16 boozh *K* 17 regem] rege *K* 24 et *pr. om.* Φ 25 bonitatis] dilectione Φ

qui et ipsi olim dono dei plebs eius erat nominata. sed iam nobiles Iudaei, hi vero ignobiles per misericordiam nobilitati sunt, ut simul omnes laeti sint agnitione veritatis et laudantibus gentibus deum magnificent omnes populi, duodecim tribus, unum deum, quia auxit numerum plebis suae adiunctis gentibus. denique cum disceptarent Iudaei contra apostolum Petrum causa Cornelii, reddita sibi ratione quieverunt magnificantes deum et dicentes: forsitan deus et gentibus paenitentiam tribuit ad consequendam vitam.

15, 12. Et Esaias dicit: erit radix Iesse, et qui surget regere gentes, in eo gentes sperabunt. 1. ut maiorem fiduciam gentibus faciat et spem non dubiam, multis testimoniis firmat decretum dei hoc fuisse, ut omnes gentes benedicerentur in Christo, ne insolentia diffidentium Iudaeorum contristaret et dubios redderet ⌜credentium⌝ animos gentium, quasi frustra sibi spem promittant, quod a deo Abrahae accepto feratur fides eorum, ut ipsa laetitia et securitate crescerent. 2. quare tamen Christus ex radice Iesse et non ex radice Booz, viri iusti, aut ex radice Obeth? sed quia David filius dicitur propter regnum, ut sicut ex deo natus in regem est, ita et ex David rege ortum haberet iuxta carnem, ideo radix Iesse arbor David, quae fructum fecit per ramum, qui est Maria ⌜virgo⌝, quae genuit Christum.

15, 13. Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo, ut abundetis in spe et

---

8 Act. 11, 18 **10** Is. 11, 10

---

1 erant nominati *A* **5** quia] qui *C* **6** cum] unde *A* **7** corneli *W* adquieuerunt *A* **8** dominum *YC* et *alt. om. WA* **8sq.** paenitentiam gentibus *WA* **11** surget] -it *MC*, exsurget (-it *W*) *BODWA* **14** christum *C* diffidentium] infidentium *AC*, infidelium *Y*, diffidentia *FG MB* **14sq.** *post* Iudaeorum *add.* malitia *WA* **15** credentium *DC* **16** promitteret *WA*, -rent W^2A^2 **18** Christum *om. FGMBO* **19** obed *D*, obeb *B* **21** et *om. YWA* **23** virgo *DC* **24sqq.** deus—sancti *om.* FG^1 *MBOYC*

vos invicem monere. haec exhortationes sunt; per laudem enim provocat eos ad meliorem {et} intellectum et vitam, qui enim videt se laudari

α dat operam, β data opera elaborat,

ut vera sint quae dicuntur. ideo non dixit, ut invicem se doceant, sed admoneant. hoc enim solet moneri, quod cum scitur (sciatur), aliquando subterfugit animum (animo). cetera non sunt obscura, ut indigeant explanatione.

15, 15. Audacius autem scripsi vobis, fratres, ex parte, tamquam in memoriam vos reducens propter gratiam, quae data est mihi a deo, **16.** ut sim minister Christi Iesu in gentibus, sanctificans evangelium dei, ut fiat oblatio gentium accepta, sanctificata in spiritu sancto. non {enim} temere se scripsisse significat; auctoritatem enim sibi datam per dei gratiam dicit, ut omnibus gentibus audeat scribere, admonens et confirmans propositum eorum in Christo, ut sollicitudinem suam ostendat in ministerio evangelii {quasi} magister gentium, et sacrificium eorum possit accepto ferri sanctificationis causa in sancto spiritu. quidquid enim fide integra et mente sobria offertur, in (a) sancto spiritu purificatur.

15, 17. Habeo igitur gloriam in Christo ad deum. **18.** non enim audeo aliquid loqui eorum, quae per me non efficit Christus in obaudientiam gentium verbo et factis, **19.** potestate signorum et prodigiorum in virtute spiritus sancti. 1. gloriam habere se dicit apud deum per Christum Iesum. credens enim

---

1 vos invicem] alterutrum *SIX*, alter alterutrum *K* haec] hae *SIX* **3** uidit *SK* se *om. S* **6** sed admoneant *om.* Φ **8** explanationem *SK* **12** Iesu *om.* Φ **14** ac sanctificata *IX* **19** ferri] offeri *IX* **23** christo iesu Φ **25** effecit *S* oboedientia *IX* **26** et *om.* Φ et potestate Φ

virtute spiritus sancti. **14.** certus sum autem, fratres, et ego ipse de vobis, quia et ipsi pleni estis bonitatis, repleti omni scientia, ita ut possitis vos invicem monere. haec exhortationis sunt; per laudem enim provocat eos ad meliorem et intellectum et vitam; qui enim videt laudari se data opera elaborat, ut vera sint quae dicuntur. ideo non dixit, ut invicem se doceant, sed admoneant. hoc enim solet moneri, quod cum sciatur, aliquando subterfugit animo, aut neglegenter habetur. cetera non sunt obscura, ut indigeant explanatione.

15, 15. Audacius autem scripsi vobis, fratres, ex parte, tamquam in memoriam vos reducens propter gratiam, quae data est mihi a deo, **16.** ut sim minister Christi Iesu in gentibus, sanctificans evangelium dei, ut fiat oblatio gentium accepta, sanctificata in spiritu sancto. non enim temere se scripsisse significat; auctoritatem enim sibi datam per dei gratiam dicit, ut omnibus gentibus audeat scribere, admonens et confirmans propositum eorum in Christo, ut sollicitudinem suam ostendat in ministerio evangelii quasi magister gentium, et sacrificium eorum possit accepto ferri sanctificationis causa in sancto spiritu. quidquid enim fide integra et mente sobria offertur, a sancto spiritu purificatur.

15, 17. Habeo igitur gloriam in Christo ad deum, **18.** non enim audeo aliquid loqui eorum, quae per me non efficit Christus in obaudientiam gentium verbo et factis, **19.** potestate signorum et prodigiorum in virtute spiritus sancti. 1. gloriam

---

3 bonitatis] *C*, -tate *FGMBOD*, dilectione (et bonitate *add. WA*) *YWA* ita *om. WA* **3sq.** vos invicem] et alios *WA* **6** se laudari *C* laborat G^2 *W* **9** aut—habetur *om. C* **10** explanationem *MC* **11** audacius—**16** sancto *om. F* G^1 *MBOWC* **21** et] ut *WA* **22** spiritu sancto *YWA* **23** spiritu sancto *YW* **24** christo iesu *DWA* **27** per (*om. W*) potestatem *WA* **28** sancti] dei *WA*

et serviens Christo Iesu in conscientia pura meritum sibi fecit ad (apud) deum patrem, in tantum ut nihil deesse dicat, quod non per illum operatus sit Christus ad exhortationem gentium, dando signa et prodigia per manus eius, ut praedicationem eius virtus conmendaret. {1a. hinc est unde gloriam se ostendit habere in Christo ad deum; serviens enim Christo gloriam habet ad deum, in tantum ut de non habeat aliquid divinae virtutis, quod sibi praestitum non sit a deo, sed omnia se, quia idoneus inventus est dispensator, consecutum, quae ad conversionem gentium per signorum virtutem proficerent, profitetur.} 2. quod eo proficit, ut nihil se minus potuisse probet quam ceteros apostolos (ceteri apostoli), qui fuerunt cum domino nec aliquid minus inter gentes virtutum operatum esse deum, ut per hoc ipsum crescant videntes hanc se gratiam consecutos (adsecutos), quam adsecuti erant Iudaei, qui sibi praerogativam vindicant patrum.

Ita ut ab Hierusalem in circuitu usque in Illyricum repleverim evangelium dei et filii eius Iesu Christi. **20.** sic autem hoc praedicavi evangelium, non ubi nominatus est Christus, ne supra alienum fundamentum aedificem. 1. non sine causa illic praedicare se (se praedicare) {eniti} dicit, ubi non nominatus est Christus ⌊,hoc est adnuntiatus⌋. sciens enim pseudoapostolos ⌊multos⌋ aliter quam oportebat Christum tradere—ad hoc enim circuibant, ut

α perverse docerent, β sub nomine Christi alii dogmati populum manciparent,

quod postea corrigere maximi erat laboris—idcirco praevenire voluit, ut

α recta ordinatione funda- β inviolatae praedicationis

---

12 probat *S* **14** hoc *om.* Φ crescant] credant Φ **15** adsecuti] et consecuti *I X* **17** in *alt.*] ad Φ **18** dei—Iesu *om.* Φ **20** nominatus] nuntiatus Φ super Φ **21** aedificarem Φ **29** ut *om.* Φ

habere se dicit apud deum per Christum Iesum. credens enim et serviens Christo Iesu in conscientia pura meritum sibi fecit apud deum patrem, in tantum ut nihil deesse dicat, quod non per illum operatus sit Christus ad exhortationem gentium, dando signa et prodigia per manus eius, ut praedicationem eius virtus conmendaret. 1a. hinc est unde gloriam se habere in Christo ad deum ostendit; serviens enim Christo gloriam habet apud deum, in tantum ut de non habeat aliquid divinae virtutis, quod ⌈sibi⌉ praestitum non sit a deo, sed omnia se, quia idoneus inventus est dispensator, consecutum, quae ad conversionem gentium per signorum virtutem proficerent, confitetur. 2. quod eo proficit, ut nihil se minus potuisse probet quam ceteros apostolos, qui fuerunt cum domino, nec aliquid minus inter gentes virtutum operatum esse deum, ut per hoc ipsum crescant videntes hanc se gratiam adsecutos, quam adsecuti fuerant Iudaei, qui sibi praerogativam vindicant patrum.

Ita ut ab Hierusalem in circuitu usque in Illyricum repleverim evangelium dei et filii eius Iesu Christi. **20.** sic autem hoc praedicavi evangelium, non ubi nominatus est Christus, ne supra alienum fundamentum aedificem. 1. non sine causa illic se praedicare eniti dicit, ubi non nominatus est Christus. sciens enim pseudoapostolos aliter quam oportebat Christum tradere — ad hoc enim circuibant, ut sub nomine Christi alii dogmati populum manciparent, quod postea corrigere ma-

---

1 apud] ad *C* **6** unde] quod *W* se habere gloriam *WA* **8** ad deum *C* ut de non habeat] ut non dehabeat *A*, inde non habeat *FGMB*, ut indigere non habeat *D* **9** sibi *DC* **10** quia] *DC*, qui *cett.* inuentus idoneus *WA* quae] quia *A* **11** conuersationem *GMDWA* **12** profitetur *WAC* **13** ceteri apostoli *C* fuerant *C* **16** fuerant] erant *AC*, sunt *W* **18** in (per *DA*) circuitum *DAC* **19 sq.** dei—Iesu *om. WA* **20** praedicaui hoc *FG* **21** super *WA* **22** aedificarem *ODWAC* **23** se *om. FG MBO* eniti] niti *C*, enititur *FG* *post* Christus: hoc est adnuntiatus *add. D* **25** circumibant *D* **25 sq.** aliis dogmatibus *D*

mentum poneret nominis Christi. 2. tardius enim suadetur aliquid ei, qui aliter imbuetur. verba traderet audientibus, 2. et integra linea superficies ordinata incolumis fundamenti robur haberet.

{et quia magister datus est gentibus, oportebat eum sollicite hoc curare, ut illic doceret, ubi Christus non fuerat nuntiatus, ut et auctoritatem suam firmaret et laborum suorum plenum fructum haberet ex his, quos plantaverat. hinc est unde omnia loca ecclesia occupavit. hereses enim postea subtilitate malignitatis sub nomine Christi legis et fidei sensum corrumpere nitebantur.} 3. quod testimonio legis munit dicens:

15, 21. Sicut scriptum est: videbunt quibus non est nuntiatum de illo, et qui non audierunt intellegent. {in Esaia habetur.} ut ergo hic intellectus verus {atque inviolabilis} esset de vero dei filio, se festinasse semper dicit imbuere gentes evangelicam veritatem (evangelica veritate).

15, 22. Propter quod inpediebar plurimum venire ad vos. **23.** nunc vero ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam praecedentibus annis. **24.** sed cum in Hispania proficisci coepero, videbo vos, et a vobis praemitti illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero. 1. quod in capite epistolae memorat dicens: quia saepe proposui, inquit, (inquit, proposui) venire ad vos et prohibitus sum usque adhuc, nunc absolvit ostendens, qua causa inpeditus sit, ut volens venire aliud ageret, quod inminebat, ut excluderet pseudoapostolorum prava commenta. denique postquam omnibus in circuitu praedicavit, iam vacare sibi dicit

12 Is. 52, 15 25 Rom. 1, 13

1 ponere *IX* 3sq. inbuitur *IX* 11 munit] monet Φ 12sq. videbunt—illo] quia quibus nuntiatum est de eo uidebunt Φ 20 autem *om.* Φ 22 sed *om.* *SIX* hispaniam *IX* 23 praemitti] permitti *K*

ximi erat laboris — idcirco praevenire voluit, ut inviolatae praedicationis verba traderet audientibus, 2. et integra linea superficies ordinata incolume fundamenti robur haberet. et quia magister datus est gentibus, oportebat eum sollicite hoc curare, ut illic doceret, ubi Christus non fuerat adnuntiatus, ut et auctoritatem suam firmaret et laborum suorum plenum fructum haberet ex his, quae plantaverat. hinc est unde omnia loca ecclesia occupavit. hereses autem postea subtilitate malignitatis sub nomine Christi legis et fidei sensum corrumpere nitebantur. 3. quod testimonio legis munit dicens:

15, 21. Sicut scriptum est: videbunt quibus non est nuntiatum de illo, et qui non audierunt intellegent. in Esaia habetur. ut ergo hic intellectus verus et inviolabilis esset de vero dei filio, se festinasse semper dicit inbuere gentes evangelica veritate.

15, 22. Propter quod inpediebar plurimum venire ad vos. **23.** nunc vero ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam praecedentibus annis. **24.** sed cum in Hispania proficisci coepero, videbo vos, et a vobis praemitti illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero. 1. quod in

---

11 Is. 52, 15

---

2 sq. integra—incolume] ut integrum atque incolome (incolumem *W*) ab aliena superficie (-iem *W*) *YWA* **3** incolome (-mi *C*) *FGC* fundamenti] fundamentum persisteret et quia *WA* robor *FG* **4** hoc sollicite *FG* sollicitius A^1 **5** nuntiatus *C* **6 sq.** auctoritatem—ex] scit auctoritatem suam firmare et laborem suum plenum habere ex *FGMB* **7** quae] quos *D* **8** ecclesiae *ODW* **9** malignantis *C* **11** sed sicut *WA* **11 sq.** videbunt—illo] quia quibus non est nuntiatum de eo (illo *OD*) uidebunt *ODWA* **12** et *om. C* **14** et] atque *YDC* **15** euangelicam ueritatem *A* **16** propter—**22** fuero *D, om. cett.* **17** *post* vos: et prohibitus sum usque adhuc *add. D* **20** hispaniam *D*

venire ad urbem (Romam), quod olim optaverat. 2. Romanos {igitur}, quia in legem (lege) fuerant inducti (inducti fuerant), interim per epistolam

α admonet; ad illos autem, qui adhuc non acceperant praedicationem,

β corrigit; illos autem, qui non audierant adhuc praedicationem,

utilius esse praesentia sui doceri, ut fundati {recta fide} difficile aliquid aliud (aliud aliquid) reciperent. venturum tamen se dicit (promisit) tempore, quo ad Hispanias iturus erat (erat iturus), quia illic

α non erat nominatus Christus, ut praeoccuparet mentes illorum.

β Christus non erat praedicatus, ut occuparet mentes illorum.

et quia pseudoapostolis difficile fuit iter ad illos, ideo tardius si iret, non erat molestum.

15, 25. Nunc vero proficiscar in Hierusalem ministrare sanctis. **26.** probaverunt enim Macedones et Achaii conlationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt Hierosolyma.

α prius tamen ministrare se iturum sanctis Hierosolimam dicit. per quam rem Romanos scire vult, quia bonis operibus danda opera est, quia qui per misericordiam vivunt et iustificati sunt apud deum, his servire debent memores beneficii dei.

β prius tamen iturum se dicit ministrare sanctis Hierusalem. per quam rem Romanos scire vult, quia huiusmodi operibus studendum est; qui enim per misericordiam vivunt et iustificati sunt apud deum, huic inservire debent.

---

2 fuerunt *S* **7** doceri *om.* Φ **16** in *om. SIX* **17 sq.** Macedones et Achaii] machedonia et achaia Φ **18** facere *om. SIX*

capite epistolae memorat dicens: quia saepe, inquit, proposui venire ad vos et prohibitus sum usque adhuc, nunc absolvit ostendens, qua causa inpeditus sit, ut volens venire aliud ageret, quod inminebat, ut excluderet pseudoapostolorum prava conmenta. denique postquam omnibus in circuitu praedicavit, tum vacare sibi dicit venire Romam, quod olim optaverat. 2. Romanos igitur, quia in lege inducti fuerant, interim per epistolam corrigit; illos autem, qui adhuc non audierant praedicationem, utilius esse praesentia sui doceri, ut fundati recta fide difficile aliud aliquid reciperent. venturum tamen se promisit tempore, quo ad Hispanias erat iturus, quia illic Christus non erat praedicatus, ut occuparet mentes eorum. et quia pseudoapostolis difficile iter fuit ad illos, ideo tardius si iret, non erat molestum.

15, 25. Nunc vero proficiscar in Hierusalem ministrare sanctis. **26.** probaverunt enim Macedones et Achaii conlationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt Hierosolyma. prius tamen iturum se ministrare dicit sanctis Hierusalem. per quam rem Romanos vult scire, quia huiusmodi operibus studendum est; qui enim per misericordiam vivunt et iustificati sunt apud deum, pios debent se exhibere fratribus.

1sq. Rom. 1, 13

2sq. adhuc quod *FGMOYDWAC*, adhuc hoc *B* **3** inpeditus sit] inpeditur sed *A* **4sq.** seudoapostolorum *W* **6** deuenire *WA* **7** optauerat olim *W* legem *DWAC* **10** doceret *A* **11** ispanias *FGY*, spanias WA^1 **13** eorum] illorum *C* seudoapostolis *W* fuit iter *C* **15sqq.** nunc—Hierosolyma G^2D, *om. cett.* **18** hierusalem *D* **19** dicit ministrare *WA* **20** scire uult *WAC* **22** pios] huic inseruire *C* se debent *WA* se exhibere fratribus] memores beneficii dei *C*

15, 27. Debitores enim sunt eorum, quoniam si spiritalium eorum participes facti (factae) sunt gentes, debent et in carnalibus ministrare eis. {1a. quippe cum debitores eos dicat Iudaeorum credentium, ut sicut in spiritalibus participes eorum facti sunt, ita et hi communicent corporalibus necessitatibus illorum, ut gaudentes ex Iudaeis credentes conlaudent providentiam dei in salute ipsorum per ministerium eorum. hi enim totos se divinis dedentes obsequiis nihil mundanum curantes exemplum bonae conversationis praebebant credentibus.} 1. in tantum {denique} nos humanos et misericordes vult esse {apostolus}, ut et debitores nos dicat

α huius operis,

β circa elemosinam largiendam et bonis operibus exercendum cum alacritate cordis,

quia qui misericordiam a deo sperat, debet esse misericors, ut probet se recte hanc sperare. quia si homo miseretur, quanto magis deus! retributio enim haec est vel merces, ut qui accipiunt misericordiam, misericordiam faciant. unde dominus: beati, inquit, misericordes, ipsis enim miserebitur deus.

15, 28. Hoc igitur cum consummavero et adsignavero fructum hunc, proficiscar per vos in Hispaniam. **29.** scio enim, quoniam veniens ad vos in abundantiam (abundantia) benedictionis Christi veniam. certus de dispositione et gratia dei promittit se in abundantia benedictionis venturum

α Christi quem praedicat. β quem praedicat Christi.

benedictio autem haec {signorum} virtus est, per quam confirmati sunt.

---

21 Matth. 5, 7

---

3 gentes] gentiles Φ 20 faciunt *S* 24 eis fructum Φ

15, 27. Debitores enim sunt eorum, quoniam si spiritalium eorum participes factae sunt gentes, debent et in carnalibus ministrare eis. 1a. quippe cum debitores eos dicit Iudaeorum fidelium, ut sicut in spiritalibus participes eorum facti sunt, ita et hi communicent corporalibus nescessitatibus eorum, ut gaudentes ex Iudaeis credentes conlaudent providentiam dei in salutem ipsorum per ministerium eorum. hi enim totos se divinis dantes obsequiis nihil mundanum curantes exemplum bonae conversationis praebebant credentibus. 1. in tantum denique nos humanos et misericordes vult esse apostolus, ut et debitores nos dicat circa elemosinam largiendam et bonis operibus exercendum cum alacritate cordis, quia qui misericordiam a deo sperat, debet esse misericors, ut probet se recte hanc sperare. quia si homo miseretur, quanto magis deus! retributio enim haec est vel merces, ut qui accipiunt misericordiam, misericordiam faciant. unde dominus: beati, inquit, misericordes, ipsis enim miserebitur deus.

15, 28. Hoc igitur cum consummavero et adsignavero fructum hunc, proficiscar per vos in Hispaniam. **29.** scio enim, quoniam veniens ad vos in abundantia benedictionis Christi veniam. certus igitur de dispositione et gratia dei promittit se in abundantia

---

17 Matth. 5, 7

1sqq. debitores—eis G^2, *om. cett.* **4** fidelium] credentium *C* **4sq.** fidelium—eorum *om. WA* **5** eorum] illorum *C* **10** *post* credentibus *add. D*: placuit enim eis debitores sunt eorum nam si spiritalium eorum participes facti sunt gentiles debent et in carnalibus ministrare eis **19** hoc—**22** veniam G^2D, *om. cett.* **21** enim] autem *D*

15, 30. Obsecro igitur vos, fratres, per dominum nostrum Iesum Christum et per caritatem spiritus sancti, ut sollicitudinem impertiamini mihi in orationibus pro me ad dominum, **31.** ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Iudaea. {dehinc} orat, ut adiuvetur in orationibus, ut (et) evaderet manus Iudaeorum infidelium, non quia ipse minus mereatur, sed ordinem sequitur, ut ab ecclesia fiat oratio pro rectore suo. multi enim minimi dum congregantur {unianimes}, fiunt magni; et multorum preces inpossibile est ut non impetrent. si ergo et ipsi cupidi sunt videndi apostolum, inpensius orent, ut inde liberatum possint suscipere illum in gaudio caritatis.

15, 32. Ut et munerum meorum oblatio accepta fiat in Hierosolima sanctis, ut veniam ad vos cum gaudio per voluntatem Christi Iesu et refrigerer vobiscum. 1. etiam hoc orandum dicit, ut ministratio munerum eius accepta fiat sanctis in Hierusalem, ut omnia cum dei voluntate facere se ostendat, et quia devotus est animus eius ad ferenda munera, etiam illorum animo (animum) dei iudicio responderi (respondere) sibi vult, ut intellecta caritate illius erga se simul cum illo unianimes deo gratias agant. magnus enim profectus est {ei},

2. α si plurimi fratres concordes sint, maxime cum dicat dominus: si convenerit duobus ex vobis, fiet illis de omni re, quam postulaverint a patre meo.

β cuius ministerio laeti effecti deum laudibus prosequuntur.

---

25 Matth. 18, 19

---

3 sancti *om.* Φ 4 dominum] deum Φ 6 iuuetur *K* 19 deferenda *K*

benedictionis venturum quem praedicat Christi. benedictio autem ista signorum virtus est, per quam confirmati sunt.

15, 30. Obsecro igitur vos, fratres, per dominum nostrum Iesum Christum et per caritatem spiritus sancti, ut sollicitudinem inpertiamini mihi in orationibus pro me ad dominum, **31.** ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Iudaea. dehinc orat, ut adiuvetur in orationibus et evadat manus Iudaeorum infidelium, non quia ipse minus mereatur, sed ordinem sequitur, ut ab ecclesia pro rectore suo fiat oratio. multi enim minimi dum congregantur unianimes, fiunt magni; et multorum preces inpossibile est contemni. si itaque et ipsi cupidi sunt videndi apostolum, inpensius orent, ut inde liberatum possint suscipere illum in gaudio caritatis.

15, 32. Ut et munerum meorum oblatio accepta fiat in Hierosolima sanctis, ut veniam ad vos cum gaudio per voluntatem Christi Iesu et refrigerer vobiscum. 1. etiam hoc orandum dicit, ut ministratio munerum eius accepta fiat sanctis in Hierusalem, ut omnia cum dei voluntate agere se ostendat, quia enim devotus est animus eius ad ferenda munera, etiam illorum animum dei iudicio respondere sibi vult, ut intellecta caritate illius erga se deo per illum unianimes gratias agant. magnus enim profectus est ei, cuius ministerio multi laeti effecti deum laudibus prosequuntur.

---

2 ista] haec *C* **3** obsecro—**7** Iudaea G^2D, *om. cett.* **10** fiat oratio pro rectore suo *C* **11** unianimes] *WAC*, unamines *cett.* **12** contemni] ut non impetrent *DC* si itaque] itaque si *D*, si ergo *C* **13** inde] de *FGMBOWA* deliberatum *Y* **15** ut—**18** vobiscum G^2D, *om. cett.* **20** uoluntate dei *C* se] eos *C* se agere *WA* quia] qui FG^1MY^1 **21** eius] eis *FGBW* ferenda] perferenda *C*, offerenda *WA* **22 sq.** per illum unanimes deo *C* **23** unianimes] *WA*, unanimes *cett.* **24** multi] plurimi *C*

15, 33. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. ⌊amen.⌋ deus pacis Christus est, qui ait: pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. quem optat esse cum his, sciens dixisse dominum: {et} ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. tales ergo istos cupit esse, ut sit cum illis dominus Iesus Christus, qui amputata omni discordia erroris humani dedit ac ostendit quid sit verum, ut in ipsa veritate maneant pacifici.

16, 1. Commendo autem vobis Foeben, sororem nostram, quae est ministra ecclesiae apud Cencris, **2.** ut eam suscipiatis in domino digne sanctis et adsistatis illi in quibuscumque desideraverit vestri. etenim ipsa quoque adstitit multis et mihi. Foeben venientem conmendat sororem communem, id est de lege. quam ut merito conmendet, ait hanc ministram esse ecclesiae Cencris. et quia multis adiutorio fuit, etiam ipsam dicit adiuvandam peregrinationis causa. ut autem sine intermissione excipiendam illam et adsistendum illi in necessitate, si provenisset, suaderet, etiam sibi illam adfuisse testatur, ut quanto sublimior persona eius ceteris sit, tanto magis huic reddendo (reddi huic) debitum obsequium per caritatem ostenderet.

16, 3. Salutate Aquilam et Priscillam, socios laboris mei in Christo Iesu, **4.** qui pro anima mea suas cervices subposuerunt, quibus non solum ego gratias ago, sed et cunctae ecclesiae gentium, **5.** et domesticam eorum ecclesiam. 1. hi ex Iudaeis fuerunt, qui credentes facti sunt socii laboris apostoli, quia

---

2 Ioh. 14, 27 **4** Matth. 28, 20

---

10 pheben Φ **11 sq.** cenchres *S*, cenchris *KIX* **14** adstitit] -stetit *S*, assistit *X* mihi ipsi Φ **15** pheben Φ **19** adsistendam *SIX* **24 sq.** Aquilam—mei] priscillam et aquilam adiutores meos Φ **27** cuncta ecclesia *SK*

15, 33. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. deus pacis Christus est, qui ait: pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. quem optat esse cum his, sciens dixisse dominum: et ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. tales ergo istos cupit esse, ut sit cum illis dominus Iesus Christus, qui amputata omni discordia erroris humani ostendit ac dedit quid verum sit, ut in ipsa veritate maneant pacifici.

16, 1. Conmendo autem vobis Foeben, sororem nostram, quae est ministra ecclesiae apud Cencris, **2.** ut eam suscipiatis in domino digne sanctis et adsistatis illi in quibuscumque desideraverit vestri. etenim ipsa quoque adstitit multis et mihi. Foeben venientem conmendat sororem communem, id est de lege. quam ut merito conmendet, ait hanc ministram esse ⌈ecclesiae⌉ Cencris. et quia multis adiutorio fuit, digne istam dicit adiuvandam peregrinationis causa. ut autem sine intermissione excipiendam illam et adsistendum illi in necessitate, si provenisset, suaderet, etiam sibi illam adfuisse testatur, ut quanto sublimior persona eius ceteris est, tanto magis reddi huic debitum obsequium per caritatem ostenderet.

16, 3. Salutate Aquilam et Priscillam, socios laboris mei in Christo Iesu, **4.** qui pro anima mea suas cervices subposuerunt, quibus non solum ego

---

2 Ioh. 14, 27 4 Matth. 28, 20

---

7 christus iesus *A C* 8 sit uerum *C* 9 pacifice *A* 10 conmendo—14 mihi *om. F G*^{1} *M B Y C* foeben *W A* 11 uestram *A* ministra—apud] in ministerio ecclesiae quae est *W A* Cencris] *W A*, cenchris *cett.* 12sqq. ut—mihi *om. W A* 16sq. ecclesiae esse *D* 17 ecclesiae *C* Cencris] *O W A*, cenchris *cett.* quia] qui *F G*^{1} *M O*, quae *B W* fuerit *W A* istam] ipsam *Y D* 19 suscipiendam *W* 21 prae ceteris *W* 23sq. socios—mei] adiutores meos *W A* 24 qui—p. 477, 2 ecclesiam *G*^{2} *D*, *om. cett.*

recte crediderant, ut etiam ipsi exhortarentur ceteros ad fidem rectam. denique Apollo, quamvis fuerit exercitatus in scripturis, ab his tamen viam domini diligentius instructus est. ideo socios laboris {sui} istos dicit (dicit eos), sed in Christo Iesu. cooperarii enim eius fuerunt in evangelio dei. Aquila vir Priscillae est, quos non otiose Romam venisse manifestum est {;propensiores enim erant in dei devotione}. nam ad confirmationem Romanorum hi omnes, quos salutat, hic {Romae} fuisse intelleguntur. 2. unde dicit non solum se, sed et omnes gentium ecclesias gratias his referre, tangens et Romanos, ut his oboediant (obaudiant), quos ad profectum gentium audiunt laborare ad exhortandam fidem ⌊veritatis⌋ {in Christo}.

α in tantum hos β quos in tantum

laudat, ut pericula pro se (eo) pati non abnuerint. inimicitias enim et Iudaeorum et falsorum fratrum subire non aspernati sunt, dummodo apostolum obsequiis et caritate iuvarent. 3. falsi fratres hi erant, qui credentes in Christum legem tamen sectandam (servandam) dicebant {,non sufficere ad plenum salutis effectum Christum putantes}. quod apostolus destruebat. quare et persecutiones ab his perpatiebatur. horum etiam domesticos et vernaculos salutat, quos ecclesiam appellat, quia sanctorum virorum erant discipuli circa fidem.

Salutate Efenitum dilectum meum, qui est primitiae Asiae in Christo. 4. huius Efeniti etiam praesentem dignitatem non tacet, ut ostendat et dignitose credere

---

2sq. *cf.* Act. 18, 24sqq.

---

3 his] istis *K* 6 est] esse *S*, *om. IX* 7 est *om. S* ad *om.* Φ 8 hic] his *SK*, ex his *IX* 11 oboediant] obedientiam Φ ad *om. SIX* 18 sectandam] sperandam *SK* 20 perpetiebatur *IX* 23 ephenetum KI^2X meum] mihi Φ 24 primitiae]primitiuus Φ Efeniti] ephinen SI^1, ephenen KI^2X

gratias ago, sed et cunctae ecclesiae gentium, 5. et domesticam eorum ecclesiam. 1. hi ex Iudaeis fuerunt, qui credentes facti sunt socii laboris apostoli, quia recte crediderant, ut etiam ⌈ipsi⌉ exhortarentur ceteros ad huiuscemodi fidem. denique Apollo quamvis fuerit exercitatus in scripturis, ab istis tamen viam domini diligentius instructus est. ideo socios laboris sui dicit eos, sed in Christo Iesu. cooperarii enim eius fuerunt in evangelio ⌈dei⌉. Aquila vir Priscillae est, quos non otiose Romam venisse manifestum est; propensiores enim erant in dei devotione. nam ad confirmationem Romanorum hi omnes quos salutat, hic, id est Romae, fuisse intelleguntur. 2. unde dicit non solum se, sed et omnes gentium ecclesias gratias his referre, tangens et Romanos, ut his obaudiant, quos ad profectum gentium audiunt laborare ad exhortandam fidem in Christo. quos in tantum laudat, ut pericula pro eo pati non abnuerint. inimicitias enim et Iudaeorum et falsorum fratrum subire non aspernati sunt, dummodo apostolum obsequiis et caritate iuvarent. 3. falsi fratres hi erant, qui credentes in Christum legem tamen servandam dicebant, non sufficere ad plenum salutis effectum Christum docentes. quod apostolus destruebat. quare et persecutiones ⌈ab his⌉ patiebatur. horum etiam domesticos et vernaculos salutat, quos ecclesiam appellat, quia sanctorum virorum erant discipuli circa fidem.

Salutate Efenitum dilectum meum, qui est primitiae Asiae in Christo. 4. huius Efeniti etiam prae-

---

5sq. *cf.* Act. 18, 24sqq.

---

3 quia] qui *FG* **3sq.** crediderunt *WA* **4** ipsi G^2DC et ceteros *WA* **6** istis] his *WA* instructus est diligentius *WA* **8** dei *DC* aquila namque *WA* **9** otiosos *WA* **11** id est Romae *om. C* Romae] G^2 Y^2D^2, romam *cett.* **12** omnium *FG* **15** christum *C* ut] et *FGBOD* **21** docentes] putantes *C* pro quare *WA* **22** ab his *DC* **23** quia] qui *W* **24** discipuli circa fidem G^2 **25** ephinetum *C*, ephenetum (aeph- *A*) *FG OYDAC*, epinetum *W* meum] mihi *DWA* **26** primitiae] primitiuus G^2D, initium *WA* christo iesu *D*

et (ut) invitet primos Romanorum ⌊ad fidem⌋, aut certe {ut} humiles crescerent.

16, 6. Salutate Mariam, quae multum laboravit in vobis. conmonet hos nomine Mariae, quam intellegimus ad exhortationem eorum (illorum) {inpensius} laborasse ⌊ut gratias illi agant⌋.

16, 7. Salutate Andronicum et Iuniam (Iuliam), cognatos et concaptivos meos, qui sunt insignes in apostolis, qui ante me fuerunt in Christo Iesu. hos cognatos et iuxta carnem et iuxta (secundum) spiritum, quomodo et angelus dixit ad Mariam: et ecce Elisabeth, cognata tua {et cetera}. quos etiam apostolis prioribus obsecutos cum testimonio sui declarat et secum captivitatem passos fidei causa. ⌊Iudaei enim incitabant gentiles ad persequendum illos aut ad claudendum.⌋ ideoque istos plenius honorandos.

16, 8. Salutate Ampliatum, carissimum meum in domino. hunc quasi amicum salutat, sed in domino amicum, non tamen qui interfuerit labori eius aut captivitati.

16, 9. Salutate Urbanum, participem operis nostri in Christo. 1. non solum istum
α participem dicit, β suum adiutorem dicit,
sed et ceterorum fuisse socium in exhortatione credulitatis.

---

11 Luc. 1, 36

---

4 vobis] domino Φ **8** insignes] nobiles Φ **9** qui et$_{3}$ Φ **10** spiritum dicit *IX* **13** secum] secundum Φ **15** ideo *SIX* **17 sq.** carissimum—domino *pr.*] dilectissimum mihi in christo Φ **20 sq.** participem—nostri] adiutorem meum Φ

sentem dignitatem non tacet, ut ostendat et dignitosos credere et inclinari ad fidem, ut invitet primos Romanorum, aut certe ut humiles crescerent.

16, 6. Salutate Mariam, quae multum laboravit in vobis. conmonet hos nomine Mariae, quam intellegimus ad exhortationem illorum inpensius laborasse.

16, 7. Salutate Andronicum et Iuliam, cognatos et concaptivos meos, qui sunt insignes in apostolis, qui ante me fuerunt in Christo Iesu. hos cognatos et iuxta carnem et secundum spiritum, quomodo et angelus dixit ad Mariam: et ecce Elisabeth, cognata tua et cetera. quos etiam apostolis prioribus obsecutos cum testimonio sui declarat et secum captivitatem passos fidei causa. idcirco istos plenius honorandos.

16, 8. Salutate Ampliatum, carissimum meum in domino. istum quasi amicum salutat, sed in domino amicum, non tamen qui interfuerit labori eius aut captivitati.

16, 9. Salutate Urbanum, participem operis nostri in Christo. 1. non solum participem hunc suum dicit, sed et ceterorum fuisse socium in exhortatione credulitatis.

---

11 Luc. 1, 36

---

1 dignitosos] dignatos esse *FGMBOY*, dignatos hos *D*, dignitatis uiros A^2 **2** et inclinari ad fidem *om. C* romanorum ad fidem *C* **3** ut *om. FGMB* **5** vobis] domino *W* **6** illorum] eorum *Y* *post* laborasse: ut gratias illi agant *add. D* **7** iuniam *WC* **7sq.** cognatos meos *WA* **8** insignes] nobiles *WA* **9** et qui *DWA* **10** secundum carnem et iuxta spiritum *W* **13** testimonium suum *W* suo *FG MBD* secum postea *WA* **14** causa et *D* idcirco] ideoque *C* **15** carissimum meum] dilectissimum mihi *WA* **16** istum] hunc *C* **17** aut] et *FGMBOAW* **18** participem] adiutorem nostrum *WA* **19** participem hunc suum] istum suum participem *C*, hunc adiutorem suum *WA*

Stachin (Stachyn) quoque, dilectum meum. 2. hunc Stachin (Stachyn) quamvis dilectum vocet, tamen subiecit (subicit) illum Urbano participi operis evangelii (evange,lici).

16 10. Salutate Apellen, probum in Christo. 1. hunc Apellen non quasi amicum suum aut participem operis salutat, sed propter quod temptationibus probatus {est et} in Christo fidelis inventus ⌊est⌋.

Salutate eos, qui sunt ex Aristoboli. 2. Aristobolus iste intellegitur congregator fuisse (congregator fuisse intellegitur) fratrum in Christo. cuius factum sic probat, ut eos quos congregabat, dignos salutatione sua designet.

16, 11. Salutate Herodionem (Herodianum), cognatum meum. 1. hunc quem cognatum tantum vocat, ostendit devotum in caritate renascibilitatis, non tamen vigilantiam illius ⌊et meritum⌋ designavit.

Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in domino. 2. Narcissus hic illo tempore presbyter dicitur fuisse {, 2 a. sicut legitur in aliis codicibus. et quia praesens non erat, videris qua causa eos in domino salutat ut sanctos, qui ex eius erant domo. hic ergo Narcissus presbyter peregrini officio fungebatur exhortationibus firmans credentes}. 3. et quoniam non sciebat apostolus merita illorum, qui cum illo fuerant, sic dixit: salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in domino, hoc est, quos scitis esse dignos ex his salutatione mea, qui in domino posuerunt spem suam, illos salutate nomine meo.

---

18 sqq. *cf.* Act. Petri c. Simone 3 (ed. Lipsius, p. 48, 7)

---

1 Stachin quoque] et stachen *SIX*, estacen *K*, stachin *N* **2** stachen *SIX*, stacen *K* **5** Apellen] appellem et Φ **9** aristobuli domo *IX* **13** herionem Φ **17** domo *om. SK* **23** quoniam] qui *K* **25** domo qui sunt *om. SK*

Stachyn quoque, dilectum meum. 2. hunc Stachyn quamvis dilectum vocet, tamen subicit illum Urbano participi operis evangelici.

16, 10. Salutate Apellen, probum in Christo. 1. hunc Apellen non quasi amicum suum aut participem operis salutat, sed propter quod temptationibus probatus est et in Christo fidelis inventus.

Salutate eos, qui sunt ex Aristoboli. 2. Aristobolus iste congregator intellegitur fuisse fratrum in Christo. cuius factum sic probat, ut eos, quos congregabat, dignos salutatione sua designet.

16, 11. Salutate Herodianum, cognatum meum. 1. istum quem cognatum tantum appellat, ostendit devotum in caritate renascibilitatis, non tamen vigilantiam illius designat.

Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in domino. 2. Narcissus hic illo tempore presbyter dicitur fuisse, 2a. sicut legitur in aliis codicibus. et quia praesens non erat, videris qua causa eos in domino salutat ut sanctos, qui ex eius erant domo. hic ergo Narcissus presbyter peregrini officio fungebatur exhortationibus firmans credentes. 3. et quoniam non sciebat apostolus merita illorum, qui cum illo fuerant, sic dixit: salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in domino, hoc est, quos scitis esse dignos ex his salutatione mea, qui in domino posuerunt spem suam, illos salutate nomine meo.

---

17 sqq. *cf.* Act. Petri c. Simone 3 (ed. Lipsius, p. 48, 7)

---

1 et stachym *WA* **4 sq.** apellem *(bis) WA* **5** hunc uero *W* **6 sq.** est et *om. A* **7** et *om. FGMBY* inuentus est *WA* **9** fuisse intellegitur *C* **12** salutate et *FGB* herodionem (heru- A^1) *YDA*^{1} **13** istum] hunc *C* appellat] uocat *C* **14** illius] eius *WA* **16** domo *om. FG*^{1}*MWA* **16 sq.** qui sunt *om. FGMBOYDC* **17** in domino *om. C* **18** et] sed *W* **21** peregrino *W*

16, 12. Salutate Trifenam et Trifosam, quae laborant in domino. 1. has uno honore dignas declarat in Christo.

Salutate Persidam carissimam, quae multum laboravit in domino. 2. ista anteposita videtur supra dictis, quia multum laboravit in domino. labor hic aut (et) in exhortatione est {et in ministerio sanctorum} aut (et) in pressura aut (et) in egestate propter Christum, quia et domos (domus) suas relinquebant fugati et obprobrio erant infidis.

16, 13. Salutate Rufum, electum in domino, et matrem eius et meam. ideo istum Rufum praeposuit matri propter electionem administrationis gratiae dei, in qua mulier locum non habet. electus enim erat, id est promotus a domino ad res eius agendes. matrem autem (tamen) tam sanctam habuit, ut apostolus suam quoque matrem hanc vocaret.

16, 14. Salutate et Asincritum (Asincretum), Flegontam, Hermam, Patrobam, Hermen et qui cum eis sunt fratres. hos simul salutat, quia sciebat eos esse concordes in Christo, hoc est, iunctos in amicitia Christiana. salutat simul et fratres, qui erant cum eis, quorum nomina nesciebat (praetermisit).

16, 15. Salutate Filologum et Iuniam (Iuliam) et Nereum et sororem eius et Olymfan et omnes qui cum eis sunt sanctos. hi omnes unanimes (unianimes) intelleguntur fuisse quos hac causa simul salutat, quorum meritum ex his, qui simul cum eis erant, dinoscitur. sanctos {enim} nuncupat eos, ut merito illos salutare videatur.

---

1 Trifenam] trifinam *SK* **2** laborauerunt Φ **5sq.** ista—domino *om.* Φ **9** domus *β S* **18** et *om.* Φ asinchritum Φ **19** flectona Φ Hermam] ermen *SK*, hermen *IX* Hermen] erman *S*, ermam *K*, herman *IX* **24** Iuliam *β SIX* **25** et *pr. om.* Φ Olymfan] olimpiadem (oly- *S*, olimph- *K*) *SKIX*

16, 12. Salutate Trifenam et Trifosam, quae laborant in domino. 1. has uno honore dignas declarat in Christo.

Salutate Persidam carissimam, quae multum laboravit in domino. 2. ista anteposita videtur supra dictis, quia multum laboravit in domino. labor hic et in exhortatione est et in ministerio sanctorum et in pressura et in egestate propter Christum, quia et domus suas relinquebant fugati et obprobrio erant infidis.

16, 13. Salutate Rufum, electum in domino, et matrem eius et meam. ideo istum Rufum praeposuit matri propter electionem administrationis gratiae dei, in qua mulier locum non habet. electus enim erat, id est promotus a domino ad res eius agendas. matrem tamen tam sanctam habuit, ut apostolus suam quoque matrem hanc vocaret.

16, 14. Salutate et Asincretum, Flegontam, Hermam, Patrobam, Hermen et qui cum eis sunt fratres. hos simul salutat, quia sciebat eos esse concordes in Christo nec dissidere in amicitiis. salutat simul et fratres, qui erant cum eis, quorum nomina praetermisit.

16, 15. Salutate Filologum et Iuliam et Nereum

---

1 tryphenam *BC*, trifonam *A* tryfosam *C* **2** laborant] multum laborauerunt *WA* declarat dignos fuisse *W* **4** persidem *C* **8** domos *DWAC* **9** in obprobrio *A* **10** domino nostro *WA* **13** promotus] probatus *FGMBOY*^{1}*D* **16** et] *C*, *om. cett.* Asincretum] asincritum *WC*, sincretum *FGMO*, sincletum *B* flecontan *A*, flegonta *OW*, flecontum *G*^{1} **17** Hermam] hermen *DA*, ermen *W* patroban *FAC* Hermen] herman *A*, hermam *D*, herba *W* et si *W* **17sq.** sunt fratres (fratres sunt *A*) cum eis *WA* **19** nec—amicitiis] hoc est iunctos in amicitia christiana *D* dissidere] desiderare *FMO* **21** iuniam *C*

16, 16. Salutate vos invicem in osculo sancto. 1. omnes quibus scribit et quos nominat, iubet salutare se invicem in osculo sancto, id est in pace Christi, non in desiderio carnis, sed in spiritu sancto {,ut religiosa sint oscula, non carnalia}.

Salutant vos omnes ecclesiae Christi. {2a. per hoc intellegitur dici ecclesia, quae non sit Christi; unde et David conspirationem iniquorum ecclesiam malignantium vocat. omnium ergo locorum illorum ecclesias dicit eos salutare, ut crescant in fide.} 2. et hoc (hoc ergo) ad superiorem sensum retulit, ut ostendat Christum esse, in quo est salus (salus est), et hunc esse, cuius populus Christianus (fidelis) est et cuius nutu vivit {cuncta creatura, auctor enim vitae hic est, sicut dicit Petrus apostolus},

α non sicut quidam illorum putabant legem servandam.

β non lex, in qua quidam illorum putabant sperari debere.

16, 17. Oro autem vos, fratres, observetis eos qui dissensiones et offendicula praeter disciplinam quam vos didicistis faciunt, et devitate illos. **18.** hi enim tales Christo domino non serviunt, sed suo ventri et per inlecebras ac blandimenta sermonum depravant corda innocentium. **19.** vestra autem obaudientia in omni loco provulgata est.

---

8 *cf.* Ps. 25, 5 13 *cf.* Act. 3, 15

---

1 vos *om.* Φ 16 seruandum *S* 17 ut obseruetis Φ 18 disciplinam] doctrinam Φ 19 sq. devitate—tales] declinate ab illis huiusmodi enim Φ 21 sq. per—depravant] per dulces sermones et benedictiones seducunt Φ 23 autem—provulgata] enim obedientia in omnem locum diuulgata Φ

et sororem eius et Olymfan et omnes qui cum eis sunt sanctos. hi omnes unianimes intelleguntur fuisse quos hac causa simul salutat, quorum meritum ex his, qui simul cum eis erant, dinoscitur. sanctos enim nuncupat eos, ut merito illos salutare videatur.

16, 16. Salutate vos invicem in osculo sancto. 1. omnes quibus scripsit et quos nominat, iubet salutare se invicem in osculo sancto, id est in pace Christi, non in desiderio carnis, sed in spiritu sancto, ut religiosa sint oscula, non corporea.

Salutant vos omnes ecclesiae Christi. 2a. per hoc intellegitur dici ecclesia, quae non sit Christi; unde et David conspirationem iniquorum ecclesiam malignantium vocat. omnium ergo locorum illorum ecclesias dicit eos salutare, ut crescant in fide. 2. istud ergo ad superiorem sensum retulit, ut ostendat Christum esse, in quo salus est, et hunc esse, cuius populus fidelis est et cuius nutu vivit cuncta creatura, quia auctor vitae hic est, sicut dicit Petrus apostolus, non lex, in qua quidam illorum putabant sperari debere.

16, 17. Oro autem vos, fratres, observetis eos qui dissensiones et offendicula praeter disciplinam quam vos didicistis faciunt, et devitate illos. **18.** hi enim tales Christo domino non serviunt, sed

---

13 *cf.* Ps. 25, 5 **18** *cf.* Act. 3, 15

---

1 olympham FGB^1, olimpiadem (-am *D*) *OYDWAC* **1 sq.** sanctos qui cum eis sunt *WA* **2** unianimes] *WAC*, unanimes *cett.* **4** noncupat *A* **6** vos *om. DWA* **7** scribit *C* **10** corporea] carnalia *DC* **12** hoc] hoc quod *FGMB*, quoque *YWA* dicit ecclesiam *FGB* unde] sicut *W* **14** illorum] ipsorum *W* eos dicit *WA* **15** istud] hoc *DC* **17** et cuius *C* **18** auctor enim *C* **19** sperare BW^2A **20** oro] rogo *WA* fratres ut *BOYDWA* **21** disciplinam] doctrinam *WA* **22** devitate illos] declinate ab illis huiusmodi enim *WA* **23** domino nostro *AC*

1. hoc loco de personis erupit pseudoapostolorum, quos in tota epistola cavendos monuit, sicut et nunc. sed sine manifestatione traditionem illorum conpressit. hi enim volebant Christianos (cogebant credentes) iudaizare, ut beneficium dei circa se (circa se dei) inanirent, sicut supra memoravi. conpositis enim

α et mollibus verbis tractatus sibi aptabant,

β genealogiae verbis tractatus sibi coaptabant ad commendationem traditionis suae,

per quos simplicium corda deciperent. vestra enim (autem) obaudientia, inquit, in omnem locum provulgata est. hoc est, quod in primordio epistolae dicit: quia fides vestra praedicatur in universo mundo.

2. α doctrinam quam dicit illos adsecutos esse, non ipsa est quam per totam epistolam arguit, sed post quam fuerant adepti. per hos quos salutat, proficere illos vult.

β hoc significat, quod securus sit de obaudientia eorum. erat enim incredulum, quod non se subicerent post cognitam veritatem rei stultae quasi prudentes.

{Gaudeo igitur in vobis. 3. et hic sensus de superiore parte epistolae est. gaudet enim, quia Romani, qui regnum habere videntur, subiecerunt se fidei Christianae.

Volo vos proficere, ut eruditi sitis in bonum, rudes vero in malum. 4. eruditus in bono hic est, qui bona operatur; rudes autem in malum hi sunt qui ignorant opera mala, id est usum malitiae nesciunt.

---

7 *cf.* I Tim. 1, 4; Tit. 3, 9 12 Rom. 1, 8

---

11 provulgata] diuulgata Φ 17 quam post *I* fuerunt *SK* fuerunt post *X* 18 hos uero *IX* 19 *post* vult: *recens. α desinit. Sequuntur in codicibus hae subscriptiones*: explicit tractatus epistolae (in epistulam *X*) ad Romanos *NKX*, explicit aepistula ad Romanos *I*; *sine subscriptione S*

suo ventri, et per inlecebras ac blandimenta sermonum depravant corda innocentium. **19.** vestra autem obaudientia in omni loco provulgata est. 1. nunc prorupit de personis pseudoapostolorum quos in tota epistola cavendos monet, sicut et nunc. sed sine manifestatione traditionem illorum conpressit. hi enim cogebant credentes iudaizare, ut beneficium circa se dei inanirent, sicut supra memoravit. conpositis enim genealogiae verbis tractatus sibi coaptabant ad conmendationem traditionis suae, per quos simplicium corda deciperent. vestra autem obaudientia in omnem locum provulgata est. ⌈hoc est,⌉ quod in primordio epistolae dicit: quia fides vestra praedicatur in universo mundo. 2. hoc significat, quod securus sit de obaudientia illorum. erat enim incredulum, quod non se subicerent post cognitam veritatem ⌈rei stultae quasi prudentes⌉.

Gaudeo igitur in vobis. 3. et hic sensus de superiore parte epistolae est. gaudet enim, quia Romani, qui regnum habere videntur, subiecerunt se fidei Christianae.

Volo vos proficere, ut eruditi sitis in bonum, rudes vero in malum. 4. eruditus in bono hic est, qui

---

8 *cf.* I Tim. 1, 4; Tit. 3, 9 **12** Rom. 1, 8

---

1 sq. per—depravant] per dulces sermones et benedictiones seducunt *WA* **3** autem] enim *C* in omni loco] in omnem locum *FG MBOC*, ubique *WA* diuulgata G^2D, uulgata W^1 **4** prorumpit *Y* **5** monuit *C* **7** dei inanirent] dei minuerunt *OD*, dei inicerent *W*, deminuerent FG^1MB **10** simplicum *FGMB* autem] *O*, enim *cett.* obaudientia inquit *C* **11** in omni loco *D* diuulgata G^2 hoc est *OD* **12** praedicatur] adnuntiatur *WA* **14** illorum] eorum *C* se *om. WA* **15** subiacerent *DWA* **15 sq.** rei—prudentes G^2YDC **17** in uobis ergo gaudeo *WA* **20 sq.** proficere—malum] sapientes esse in bono et simplices in malo *WA* **21** rudes vero] eruditos enim *W* est *om.* FG^1MBY

16, 20. Deus autem pacis conteret satanan sub pedibus vestris velociter. 1. id est brevi. hoc de adventu suo dicit, quia adventus eius obprimeret diabolum ob hoc, quod isti spiritalem gratiam accepturi erant. cui rei invidet satanas; vult enim homines permanere in errore, ut discrepent, cum sint unius professionis.

Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum. 2. gratiam quam promisit illis in adventu suo, iam optat esse cum illis. si enim merentur accipere, iam cum illis est in spe.

16, 21. Salutat vos Timotheus, consors laborum meorum, et Lucius et Iason et Sosipater, cognati mei. Timotheus consors laborum eius est quasi coepiscopus et magna cum sollicitudine ecclesiam gubernabat, positus in invidiam Iudaeorum usque adeo, ut inter initia circumciderentur propter scandalum Iudaeorum, ut quia a matre Iudaea erat, doctor esse non posset incircumcisus. illos vero cognatos dicit, partim generis, partim fidei causa.

16, 22. Saluto vos ego Tertius, qui hanc epistolam scripsi, in domino. tertius nomine, non numero. hic est scriba epistolae, cui concessit suo nomine salutare plebem Romanam, ad quam scribit, ut ceteros salutent quos nominat. adhuc enim rectores ecclesiis paucis erant in locis.

16, 23. Salutat vos Gaius hospes meus et universae ecclesiae. 1. hic est Gaius, ut arbitror, ad quem scribit Iohannes apostolus, exultans in caritate eius, quam exhibebat fraternitati, praebens sumptus illis necessarios. et cum superius dicat: salutant vos omnes ecclesiae Christi, nunc iterat dicens: salutant vos universae ecclesiae. quod puto non otiose iteratum. nihil enim tantus vir et tam tractabilis superfluum ponebat. sed quia: salutant vos, in-

---

12sqq. *cf.* Act. 16, 1 sqq. **24sq.** *cf.* III Ioh. 1 **27** Rom. 16, 16

bona operatur; rudes autem in malo hi sunt qui ignorant iniusta opera, id est nesciunt usum malitiae.

16, 20. Deus autem pacis conteret satanan sub pedibus vestris velociter. 1. id est brevi. hoc de adventu suo dicit, quia adventus eius obprimeret diabolum ob hoc, quod isti spiritalem gratiam accepturi erant. cui rei invidet satanas; vult enim homines permanere in errore ⌈, ut discrepent, cum sint unius professionis⌉.

Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum. 2. gratiam quam promisit illis in adventu suo, iam optat esse cum illis. si enim merentur accipere, iam cum illis est in spe.

16, 21. Salutat vos Timotheus, consors laborum meorum, et Lucius et Iason et Sosipater, cognati mei. Timotheus consors laborum eius est quasi coepiscopus et magna cum sollicitudine ecclesiam gubernabat, positus in invidiam Iudaeorum usque adeo, ut inter initia circumcideretur propter scandalum Iudaeorum, ut quia mater erat Iudaea, doctor esse non posset incircumcisus. illos vero cognatos dicit, partim generis, partim fidei causa.

16, 22. Saluto vos ego Tertius, qui hanc epistolam scripsi, in domino. tertius nomine, non numero. hic est scriba epistolae, cui concessit suo nomine salutare plebem Romanam, ad quam scribit, ut ceteros salutent quos nominat. adhuc enim rectores ecclesiis paucis erant in locis.

16, 23. Salutat vos Gaius hospes meus et universae ecclesiae. 1. hic est Gaius, ut arbitror, ad quem scri-

---

14sqq. *cf.* Act. 16, 1sqq. **26sq.** *cf.* III Ioh. 1

---

1 rudes] simplices *WA* **2** iniusta opera] opera mala *C* usum malitiae nesciunt *C* **3** conterat *FGW* **5** eius *om. G* **7** quia uult *C* **7sq.** ut—professionis *C* **9** Iesu Christi *om. W* **11** spe] pace *FGBOY* **12sq.** consors—meorum] adiutor meus *WA* **14** consors] adiutor *WA* **15** et] qui *BWA* sollicitudine et *FGMY* **16** inuidia *YDWA*[1] **17** mater erat Iudaea] mater (matre *C*) iudea erat *YDC*, matrem iudaeam habebat *WA* **25sq.** uniuersa ecclesia *W*

quit, omnes ecclesiae Christi — id est omnes sancti, sicut alio loco dicit: qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt —, nunc subiecit etiam hos salutare, qui sequentes sunt, ut bis dictum totum populum significet ecclesiae, quia in omni ecclesia duo sunt populi. potest et duarum provinciarum nominasse ecclesias, ut primum unius, deinde alterius loci dixisset omnes ecclesias, aut certe Iudaeorum et gentilium.

Salutat vos Erastus, dispensator civitatis, et Quartus frater. 2. dispensator civitatis est quasi curator, qui dictante iustitia gubernabat civitatem, maxime in pretiis moderandis. hos omnes ideo nominatim enumerat in salutatione Romanorum, ut scirent, quales et quanti congaudent bono coepto illorum.

16, 25. Ei autem, qui potest vos stabilire secundum evangelium meum et praedicationem Christi Iesu secundum revelationem mysterii, quod temporibus aeternis in silentio fuit, **26.** manifestatum est autem nunc per scripturas profeticas secundum imperium aeterni dei ad obaudientiam fidei in omnes gentes, cognitum **27.** soli sapienti deo per Iesum Christum, cui gloria in saecula. amen. 1. deo patri, ex quo sunt omnia, dat gloriam, ut coeptum Romanorum, quia potens est, dignetur inplere, confirmando in fide animos eorum ad profectum evangelii et revelationem mysterii absconditi a saeculis, manifestati autem per Christum vel in Christo. sacramentum enim quod latuit semper in

---

2 Gal. 5, 24 **25sq.** *cf.* Eph. 3, 9

bit Iohannes apostolus, exultans in caritate eius, quam exhibebat fratribus, praebens sumptus illis necessarios. et cum superius dicit: salutant vos omnes ecclesiae Christi, nunc iterat dicens: salutant vos universae ecclesiae. quod puto non otiose iteratum. nihil enim tantus vir et tam tractabilis superfluum ponebat. sed quia: salutant vos, inquit, omnes ecclesiae Christi — id est omnes sancti, sicut alio loco dicit: qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt —, nunc subiecit etiam hos salutare, qui sequentes sunt, ut bis dictum totum populum significet ecclesiae, quia in omni ecclesia duo sunt populi. potest et duarum provinciarum nominasse ecclesias, ut primum unius, deinde alterius loci dixisset omnes ecclesias, aut certe Iudaeorum et gentilium.

Salutat vos Erastus, dispensator civitatis, et Quartus frater. 2. dispensator civitatis est quasi curator, qui dictante iustitia gubernabat civitatem, maxime in pretiis moderandis. hos omnes ideo nominatim enumerat in salutatione Romanorum, ut scirent, quales et quanti congaudent bono coepto illorum.

16, 25. Ei autem, qui potest vos stabilire secundum evangelium meum et praedicationem Christi Iesu secundum revelationem mysterii, quod temporibus aeternis in silentio fuit, **26.** manifestatum est autem nunc per scripturas profeticas secundum imperium aeterni dei ad obaudientiam

---

3 Rom. 16, 16 **8sq.** Gal. 5, 24

---

1 iohannis *W* **2** fraternitati *C* illis sumptos *WA* **3** dicat *DC* **4** universae ecclesiae] omnes ecclesiae christi *FGMBYWA* **6** quia] que *A* **9** suam *om. FGYA* hos] eos *W* **14** gentium *WA* **21** potens est *W* stabilire] confirmare *WA* **23** iesu christi *WA* **23sqq.** mysterii—nunc] sacramenti temporibus saeculorum in silentio habiti (-enti W^1) manifestati autem (uero *W*) modo *WA* **26** imperium] praeceptum *WA* oboeditionem *WA*

deo, temporibus Christi declaratum est, quia non singularis est deus, sed est apud illum ex aeternis et sermo et paraclitus. 2. in qua veritate omnem creaturam decrevit salvam fieri per agnitionem. cuius quidem sacramenti veritas per profetas fuerat designata figuris quibusdam soli deo cognita sapienti; cuius gratiae participes voluit esse gentes, quod latuit genus hominum. solus ergo est sapiens, quia ab ipso est omnis sapientia, sicut dicit Solomon: omnis sapientia a domino deo est et cum ipso fuit semper. 3. haec sapientia Christus est, quia de ipso est et cum illo erat semper, per quem ipsi gloria in saecula saeculorum. amen. ideo nihil sine Christo plenum, quia per ipsum omnia, quia cum agnoscitur, datur deo patri laus per ipsum, quia intellegitur per Christum quasi per sapientiam suam, in quo salvos fecit credentes. gloria ergo patri per filium, hoc est ambobus gloria in spiritu sancto, quia uterque in una gloria est.

---

8 Sirach 1, 1

fidei in omnes gentes, cognitum **27.** soli sapienti deo per Iesum Christum, cui gloria in saecula. amen. 1. deo patri, ex quo sunt omnia, dat gloriam, ut coeptum Romanorum, quia potens est, dignetur inplere, confirmando in fide animos illorum ad profectum evangelii et revelationem mysterii absconditi a saeculis, manifestati autem per Christum vel in Christo. sacramentum enim quod latuit semper in deo, temporibus Christi declaratum est, quia non singularis est deus, sed est apud illum ex aeternis et sermo et paraclitus. 2. in qua veritate omnem creaturam decrevit salvam fieri per cognitionem. cuius quidem sacramenti veritas per profetas fuerat designata figuris quibusdam soli sapienti deo cognita; cuius gratiae participes voluit esse gentes, quod latuit genus hominum. solus est ergo sapiens, quia ab ipso est ⌜omnis⌝ sapientia, sicut dicit Solomon: omnis sapientia a domino deo est et cum ipso fuit semper. 3. haec sapientia Christus est, quia de ipso est et cum ipso erat semper, ⌜per quem ipsi⌝ gloria in saecula saeculorum. amen. ideo nihil sine Christo plenum, quia per ipsum omnia, quia cum agnoscitur, datur deo patri laus per illum, quia intellegitur per Christum quasi per sapientiam ⌜suam⌝, in quo salvos facit credentes. gloria ergo patri per filium, hoc est ambobus gloria in spiritu sancto, quia uterque in una gloria est.

---

6 *cf.* Eph. 3, 9 **15** Sirach 1, 1

---

1 cognitum]manifestati *WA* **2** cui] ipsi *WA* saecula saeculorum *WA* **4** quia] qui *A* **7** enim] autem *FGMO* **8** deo] domino *WA* **9** sed] quia *ODC* sermo] uerbum *WA* **10** paracletus *C*, paraclytus *D* **12sq.** deo cognita sapienti *C* **14** humanum *W* ergo est *C* **15** omnis *DC* **16** deo domino *A* **16sq.** sapientia ista *C* **17** ipso] illo *C* **18** per quem ipsi *C* **19** plenum est *WA* quia *alt.*] qui *WAC* **20** illum] ipsum *WAC* **21** suam *WAC* quo] qua *C* **22sq.** hoc–sancto] et spiritum sanctum *W*, et spiritui sancto *A* **23** quia] que A^1 est] sunt *A* est gloria *D*

16, 28. Gratia domini Iesu Christi cum omnibus vobis. amen. in conclusione Christum ponit, per quem facti et iterum reformati sumus gratia eius, ut mentibus nostris haereat, quia si beneficiorum eius memores sumus, semper nos tuebitur, sicut dixit: ecce ego, inquit, vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. amen.

Finit ad Romanos.}

---

5 Matth. 28, 20

16, 28. Gratia domini Iesu Christi cum omnibus vobis. amen. in conclusione Christum ponit, per quem facti et iterum reformati sumus gratia eius, ut mentibus nostris haereat, quia si beneficiorum eius memores sumus, semper nos tuebitur, sicut dixit: ecce ego, inquit, vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. ⌈amen.⌉

Finit ad Romanos.

---

5 Matth. 28, 20

---

1 domini nostri *DWA* christi sit *W* 3 et *om. FGBO* 5 et ecce *C* inquid ego *C* inquit *om. MW*[1] 6 omnibus diebus *om. FG*[1] *MBOW* 7 amen *WC*

finit ad Romanos] *om. DWAC, add.* hucusque sublata discordia etc. (*v. prolegom. p. XXXV*) *FGMBOY. Sequuntur variae subscriptiones:* explicit beati Ambrosii in epistulam ad Romanos *FG*, explicit tractatus sancti Ambrosii episcopi Mediolanensis in epistulam beati Pauli apostoli ad Romanos *BD*, explicit ad Romanos *C*, finit *M*; *sine subscriptione OWA.*

INDEX SCRIPTORUM[1]

I. SCRIPTURA SACRA

Asterisco lectio scripturae a Vulgata discrepans, verbo cf. ipsa verba scripturae non afferri indicatur.

Gen.
1, 31: cf. 435, 1sq.; cf. 449, 10
2, 17: cf. 173, 1
3, 1sqq.: cf. 235, 21sq.
3,4sq.: cf. 301, 14
5, 24: cf. 435, 2sq.
6, 8sq.: cf. 435, 3sq.
15, 5sq.: cf. 145, 13sqq.
*15, 16: 231, 15
17, 4: cf. 81, 25sq.
17, 10sq.: cf. 135, 17sqq.
18, 3sqq.: cf. 407, 12
19, 2sq.: cf. 407, 13
19, 24: cf. 169, 6sq.
19, 24sq.: cf. 59, 21sq.
21, 12: 307, 19
22, 18: 309, 18; 311, 12; 459, 19
25, 23: cf. 311, 20; 319, 5
31, 30: cf. 171, 16sq.
31, 32sqq.: cf. 167, 11sqq.
32, 28: cf. 81, 26sq.
39, 20: cf. 115, 18; 167, 13sqq.
40, 1sqq.: cf. 115, 18sq.; 167, 15sq.
*49, 8: 83, 2
Exod.
2, 12sqq.: cf. 167, 16
*6, 3: 351, 23
7,11sq.: cf. 301, 17sq.
12, 48sq.: cf. 125, 2sqq.
*20, 2sqq.: 175, 28
24, 7: 184, 8
32, 33: 315, 26
Lev.
*11, 4: 443, 2
11, 29: cf. 339, 7sqq.
*15, 31: 9, 4
*18, 5: 128, 9
19, 18: 411, 7
Num.
24, 17: 459, 21
Deut.
6,5: cf. 39, 22sq.
*6, 13: 163, 25
*10, 16: 93, 2
*18, 19: 353, 6
*27, 26: 365, 21
*32, 35: 415, 20
Ios.
2, 9: cf. 95, 5; cf. 357, 11sq.
2,9sqq.: cf. 325, 5
24, 2: cf. 171, 16sq.
Iudic.
*20, 18: 83, 1
I Reg.
*9, 2: 317, 12
15, 24sqq.: cf. 321, 1sq.
28, 7sqq.: cf. 323, 7sqq.
II Reg.
11, 4sqq.: cf. 99, 29
12, 13: cf. 321, 2sq.

[1] Primo numero indicatur pagina, secundo linea.

13, 27sqq.: cf. 367, 10
15, 16: cf. 321, 22
16, 10: cf. 321, 23sq.
III Reg.
12, 28: cf. 47, 2
18, 4: cf. 363, 22sqq.
II Par.
16, 12: cf. 107, 10sqq.
Iudith
12, 1: cf. 367, 11sq.
Iob
2, 6: cf. 55, 27
Ps.
*1, 5: 79, 19
2, 8: 139, 1
18, 2: 39, 18
25, 5: cf. 487, 13
*38, 6: 281, 3
50, 6: 101, 18
*68, 10: 455, 8
75, 2: 177, 27; 331, 20
84, 12: 17, 7
85, 15: cf. 99, 3sq.
*99, 3: 11, 2
115, 11: cf. 99, 3sq.
*119, 6: 413, 8
131, 11: 459, 20
Prov.
*1, 7: 111, 3
*3, 27: 401, 5
*3, 34: 409, 16
24, 12: cf. 321, 6
24, 17: cf. 375, 24
*25, 21sq.: 415, 25
*28, 27: 399, 19
Eccle.
1, 2: 281, 2
7, 16. 17: 415, 8
Sap.
*1, 4: 267, 18
*15, 17: 45, 18
Sirach
*1, 1: 495, 15
1, 16: cf. 75, 23
Is.
*1, 4: 111, 20
*7, 14: 15, 24
*8, 20: 185, 13
*9, 6: cf. 299, 27
*14, 12: 371, 13
*27, 9: 11, 28; 339, 28
*29, 13: 205, 8
*40, 5: 115, 8; 269, 1
41, 8: cf. 435, 4
*42, 14: 65, 16
*45, 9: 327, 14
*45, 14sq.: 85, 18
*50, 1: 233, 21
52, 5: cf. 87, 14
53, 4: cf. 457, 17sq.
*56, 7: 121, 24
*59, 20: 11, 27; 339, 28
Ier.
*4, 4: 93, 3; 459, 9
*24, 6: 381, 5
26, 8: cf. 111, 8
26, 16: cf. 111, 10
*31, 31sq.: 127, 11; 339, 19
*31, 34: 121, 21
*48, 10: 403, 14
Baruch
3, 36: 291, 21
Ezech.
*18, 4: 199, 14; 267, 24
*20, 25: 339, 16
*33, 12: 445, 12
Dan.
2, 34sq.: cf. 341, 9sqq.
*4, 14: 421, 20sq.
9, 21sqq.: cf. 127, 3sqq.
*9, 26: 127, 6
14, 21: cf. 45, 28

Hab.
*2, 4: 123, 8; 339, 5; 365, 25
Zach.
3, 1: cf. 55, 27
*12, 2: 127, 19; 331, 21
Mal.
1, 2sq.: 313, 15; 319, 3
*3, 6: 97, 6
4, 2: cf. 429, 7
I Macc.
3, 1sqq.: cf. 37, 6sqq.
II Macc.
8,1sqq.: cf. 37, 6sqq.
Matth.
*3, 7: 111, 18
3, 17: 87, 10
*4, 10: 163, 25; cf. 307, 3sqq.
5, 7: 473, 17
*5, 11sq.: 153, 14
5, 17: 127, 16
5, 20: cf. 337, 14sq.: 411, 4
*5, 43: 411, 7
5, 44: cf. 425, 20
*5, 45: 65, 2
*6, 8: 289, 26
6, 10: cf. 285, 8sq.
6, 13: cf. 351, 19sq.
6, 24: 205, 10
7, 5: 409, 12
8, 17: cf. 457, 17sq.
*11, 25sq.: 461, 8
*11, 29sq.: 207, 22
12, 8: 11, 17
12, 27: 77, 21
12, 39: 111, 18
13, 13: cf. 357, 1sq.
13, 17: 131, 24
13, 55sq.: cf. 341, 23
15, 18: cf. 219, 10
*18, 19: 474, 25
*19, 17: 229, 16
20, 22: 287, 26
*21, 43: 331, 24
*22, 13: 429, 15; cf. 433, 6sq.
22, 21: 421, 22
23, 37: 111, 17
24, 24: cf. 301, 25 sq.
*26, 41: 269, 9
26, 65: cf. 455, 14sqq.
27, 5: cf. 317, 19sq.
27, 54: cf. 17, 9sq.
*28, 7: 83, 5
28, 20: 477, 4; 497, 5
Marc.
3, 14: cf. 19, 5
4, 12: cf. 357, 1sq.
6, 13: cf. 351, 19sq.
6, 28: cf. 367, 12sq.
Luc.
1, 36: 481, 11
2, 29; cf. 211, 9; cf. 285, 6sq.; 355, 5
2, 52: 11, 10
3, 6: 269, 1
4, 6: 55, 25
8, 11: 335, 9
*8, 12: 235, 13
*9, 48: 87, 20
10, 1: cf. 293, 10sq.; cf. 315, 18; cf. 317, 18
*10, 5: 21, 7
10, 17: cf. 293, 10sq.
*10, 20: 315, 20
*11, 52: 369, 14
*14, 11: 409, 19
15, 12: cf. 275, 22sq.
16, 16: 7, 19; 127, 9
16, 26: cf. 173, 18sq.
*17, 34: 321, 10
18, 1: cf. 351, 16sq.
*22, 27: 459, 4
*22, 31sq.: 295, 21
23, 34: cf. 427, 7
*24, 21: 17, 12

Ioh.
1, 5: 355, 14
1, 14: 15, 11
1, 29: 137, 23
1, 45: 75, 14
1, 47: 333, 4
*2, 19: 193, 7
*2, 21: 193, 8
*3, 18: 79, 18
3, 35: cf. 265, 23
4, 22: 315, 4
*4, 23sq.: 25, 6
5, 23: 163, 5; 447, 8
5, 46: 333, 25
*6, 38: 455, 4
6, 42: 341, 23
6, 67: cf. 293, 10sq.; cf. 315, 18
6, 71sq.: cf. 293, 10sq.
*7, 48: 369, 19
*8, 28: 17, 14
8, 34: 171, 2; 203, 1
8, 44: cf. 55, 20; 273, 8
10, 20: 369, 6
10, 21: 369, 8
*12, 19: 373, 9
*12, 32: 17, 15
*12, 42sq.: 349, 7
*13, 34: 403, 5
14, 27: 445, 22; 477, 2
*15, 13: 457, 7
16, 18: 369, 5
*17, 3: 13, 10; cf. 199, 27
17, 12: 363, 7
*17, 18: 459, 12
Act.
1, 9: cf. 301, 4sq.
1, 17: 317, 14
2, 4: cf. 155, 13sq.
3, 15: 91, 13; cf. 487, 18
*3, 17: 345, 3
4, 11: 341, 16
*4, 12: 13, 17; 137, 6
9, 3: cf. 319, 7
10, 31: cf. 125, 5sqq.
10, 34: cf. 317, 10
10, 36: 9,19; 351, 8
*11, 18: 463, 8
*14, 22: cf. 153, 10sq.
*15, 10: 339, 24
16, 1sqq.: cf. 491, 14sqq.
16, 3: cf. 405, 18sq.
16, 7: cf. 31, 21sq.
*18, 9sq.: 31, 24
18, 24sqq.: cf. 479, 5sq.
21, 24: cf. 405, 18sq.
*23, 11: 27, 15
Rom.
1, 7: 31, 12
*1, 8: 489, 12
1, 13: 471, 1
1, 24: cf. 51, 13
2, 14: 207, 2
2, 29: cf. 261, 1sq.
*6, 12: 177, 5
8, 3: cf. 215, 25
*9, 5: 49, 27
10, 4: 91, 4
*10, 5: 128, 9
11, 8: 383, 7
11, 13: 75, 18
11, 25: cf. 393, 7
12, 5: 285, 11
*13, 2: 129, 23
14, 8: cf. 139, 2
14, 10: cf. 79, 20sq.
14, 17: cf. 355, 6
*14, 18: 163, 24; 307, 7
16, 16: 493, 3
16, 25: cf. 13, 6; cf. 93, 7
I Cor.
1, 30: cf. 205, 18
5, 12: 79, 17
*6, 13: 443, 12

8, 6: 11, 8; cf. 25, 12sq.; cf. 75, 24sq.; cf. 337, 9sq.
10, 4: 341, 14
10, 33: 453, 24
11, 21: cf. 431, 10
*12, 26: 407, 20
16, 1: 407, 8
II Cor.
2, 11: cf. 301, 6
*2, 16: 251, 26
*2, 17: 85, 14
3, 2: cf. 221, 17sq.
*3, 7: 251, 22
3, 14sqq.: cf. 93, 4sq.
3, 15: cf. 343, 12
5, 20: 19, 15
10, 3: cf. 259, 22sq.
12, 9: 287, 21
Gal.
2, 6: cf. 317, 10
2, 10: 407, 9
2, 18: cf. 89, 12
3, 12: 128, 9
*3, 13: 119, 27
4, 26: 355, 8
5, 4: 143, 9
5, 24: cf. 197, 3sq.; cf. 277, 8sq.; 493, 8
*6, 1sq.: 409, 5
*6, 7: 205, 11
Eph.
2, 3: 111, 23
*2, 4: 443, 15
2, 17: cf. 331, 7sq.
3, 9: cf. 495, 6
3, 15: cf. 23, 8
5, 16: 405, 7
6, 12: 235, 15; cf. 273, 3
Phil.
2, 10: cf. 43, 1sq.; 305, 21
3, 9: 37, 17
*3, 19: 93, 12
Col.
1, 26: cf. 93, 7
2, 14: cf. 165, 22sq.; cf. 215, 27 sq.
*2, 15: 255, 26
2, 16: cf. 75, 19sq.
*4, 6: 405, 8
I Thess.
2, 19: 27, 6
4, 3: 393, 23
I Tim.
1, 4: cf. 489, 8
*1, 9: 73, 11
2, 4: cf. 321, 5
II Tim.
3, 8: cf. 301, 17 sq.
Tit.
3, 5: cf. 271, 2
3, 9: cf. 489, 8
Hebr.
7, 14: cf. 81, 29; cf. 325, 2
8, 13: cf. 221, 11sq.
Iac.
2, 23: cf. 435, 4
I Petr.
*4, 6: 347, 8
I Ioh.
2, 15sq.: cf. 265, 10
*2, 19: 317, 2
*3, 2: 195, 6; 277, 2
*3, 8: 35, 27; cf. 55, 22
*3, 9: 273, 5
II Ioh.
7: cf. 413, 21sq.
III Ioh.
1: cf. 491, 26sq.
Apoc.
2, 24: 301, 6
*3, 16: 403, 19
*5, 2sq.: 335, 17
12, 12: cf. 325, 11
*13, 8: 179, 8
19, 10: 305, 27

II. ALII AUCTORES

Acta Petri cum Simone (ed. Lipsius)
3 p. 48, 7: cf. 483, 17sqq.
4: cf. 301, 2
Cicero Cat.
1, 21: 155, 20
Quaest.
3, 4 p. 24, 1sq.: cf. 323, 25
4, 1 p. 24, 20: cf. 167, 9sq.
18 p. 44, 20sqq.: cf. 321, 1sq.
39 p. 66, 20: cf. 305, 10
91, 6 p. 156, 9: cf. 305, 27
app. 75, 2 p. 469, 13: cf. 9, 4
app. 80, 1 p. 474, 1: cf. 7, 1
Tertullianus adv. Marc.
2, 19, 1: cf. 9, 4